Національна академія наук України

Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Серія «Проблеми регіонального розвитку»

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ШОКІВ

Монографія

Львів 2024

УДК 339.9:[330.34+330.35]

Р42

Резильєнтність ендогенного розвитку регіонів в умовах глобальних викликів та шоків: монографія / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2024. 307 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

Систематизовано сучасні глобалізаційні чинники соціально-економічного розвитку в контексті ендогенізації та загрози зовнішньоекономічній безпеці регіонів України в умовах воєнного часу, кластеризовано групи регіонів за рівнем загроз; запропоновано та апробовано методичний інструментарій оцінювання наслідків впливу глобальних викликів і шоків в період 2008-2023 р. на резильєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України; визначено наслідки впливу збройної агресії росії на втрату ендогенного потенціалу регіонів України; надано пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу розвитку Західного регіону України в умовах воєнного стану.

Видання може бути корисним при виробленні, прийнятті та реалізації рішень у сфері регіональної політики на різних рівнях управління, для науковців, студентів, практиків і тих, хто цікавиться питаннями регіонального розвитку.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-617-14-0199-0 (електронне видання)

Рецензенти:

Іщук С.О., д.е.н., професор, завідувач відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»;

Сторонянська І.З., д.е.н., професор, завідувач відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»;

Колещук О.Я., д.е.н., доцент, завідувач кафедри підприємства та інвестицій Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (Протокол №9 від 21.12.2023 р.).

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2024

ЗМІСТ

Передмова…….……..... 5

Розділ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ…… 8

1.1. Резильєнтність соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності: концептуалізація понять…….……. 8
1.2. Теоретичне підґрунтя дослідження резильєнтності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій та викликів……..……... 14
1.3. Домінантні ознаки, види та драйвери резильєнтності економічної системи в умовах глобальної нестабільності……..…. 23

Розділ ІІ. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ШОКІВ……... 36

2.1. Концептуальні аспекти формування політики резильєнтності в сучасних умовах…….…….. 36
2.2. Методичні підходи до виокремлення глобалізаційних чинників ендогенізації регіонального розвитку……..….... 47
2.3. Сучасні глобальні виклики та тренди: діагностика впливу на ендогенний розвиток регіону…….… 66

Розділ ІІІ. ОЦІНКА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ШОКІВ..……. 78

3.1. Наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. для резильєнтності ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України…….……. 78
3.2. Втрати резильєнтності ендогенного потенціалу регіонів України в результаті суспільно-політичної кризи 2013 р. та військової агресії росії 2014 р…….……. 87
3.3. Результати впливу пандемії COVID-19 та карантинних обмежень на резильєнтність регіонів…….……. 94
3.4. Вплив повномаштабної війни в Україні на втрату ендогенного потенціалу регіонів України …….…….…… 105
3.4.1. *Втрати людського капіталу та продуктивної спроможності ендогенного розвитку регіонів України..…..* 105
3.4.2. Втрати економічного потенціалу ендогенного розвитку регіонів України……..……..... 114

Розділ IV. ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ……... 140

4.1. Методологічні засади дослідження впливу зовнішньоекономічних чинників на економічну безпеку регіонів України…….. 140
4.2. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану…… 146
4.3. Взаємозв’язок зовнішньоторговельної безпеки та економічного зростання регіонів: основні чинники та прогноз динаміки…..…… 158
4.4. Механізм зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України…… 168

Розділ V. ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАХИСТУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ВІЙНИ……... 179

5.1. Напрями та механізми підвищення експортного потенціалу України в умовах військової агресії…….. 179
5.2. Пріоритети розбудови логістичної інфраструктури в контексті реалізації експортного потенціалу регіонів України……. 193
5.3. Механізми захисту та підтримки підприємницького середовища в умовах глобальної нестабільності та військової агресії…….. 205
5.3.1. Національний та регіональний аспекти…… 205
5.3.2. Секторальний вимір…… 221

Розділ VI. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ШОКІВ……..…….. 231

6.1. Концепція посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності та викликів…. 231
6.2. Інституційні домінанти забезпечення резильєнтності регіонального розвитку……... 244
6.3. Диверсифіковані підходи до формування політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків…….. 249
6.4. Екологічні детермінанти інтегрованості економічного простору регіонів в умовах глобалізаційних змін…… 258
6.5. Пріоритетні напрями підвищення енергетичної безпеки регіонів України в умовах сучасних глобальних викликів…… 268
6.6. Західний регіон України в умовах воєнного стану: управління ендогенним потенціалом розвитку в контексті адаптації до інституційних стандартів ЄС……...…… 273

Післямова……..… 282

Додатки……..……..… 286

ПЕРЕДМОВА

Процес послаблення міжнародної інтеграції та взаємозалежності економік країн (регіонів) несе загрози негативного впливу на довгострокове зростання через зниження (обсягів та темпів росту) міжнародної торгівлі; втрату взаємодії, спільного руху економік; перегляду умов торгової політики в тому сенсі, що скорочення міжнародної взаємодії і уповільнення зростання буде стимулювати протекціонізм і збільшення ризику міжнародних конфліктів.

Глобальні чинники в сьогоднішніх умовах змінюють вектор свого впливу і мають визначальний вплив на економіку та потенціал ендогенного розвитку регіонів України, з огляду на:

- посилення поліцентричності, яке, в свою чергу, призводить до загострення конкуренції між світовими центрами, перерозподілу ресурсів, ринків, сфер впливу і виникнення «ігор політичних союзів», основним мотивом яких є використання інструментів економічного тиску на країни і регіони в боротьбі за паливно-енергетичні ресурси і пошук нових джерел енергії;
- розширення протекціоністських тенденцій і глобальної асиметрії, спроби більш жорсткого захисту національних економічних систем, прагнення мінімізації залежності від імпортної продукції;
- зниження рівня функціональності міжнародних інститутів у зв'язку з появою нових проблем і завдань в умовах формування сучасних глобальних викликів;
- початок регіоналізації віртуальних мереж з метою захисту від кібератак, систем тотального стеження та «інформаційних воєн», і не тільки в частині безпосереднього проведення фінансово-економічних операцій, але й в інших видах та способах обміну інформацією.

Разом з тим основною рисою сучасних процесів глобалізації є формування світової економічної системи із високим рівнем взаємопов’язаності регіональних інтеграційних утворень та взаємодії економік окремих держав в глобальних умовах невизначеності, нестабільності та непередбачуваності.

В умовах війни в Україні з’являються нові виклики і ризики зниження ендогенного потенціалу, а саме загострилась загрози:

– руйнування виробничих потужностей, житлового фонду, нежитлової, транспортної та соціальної інфраструктури;
– втрати промислового потенціалу у машинобудуванні, хімічній та нафтопереробній промисловість, металургії, фармацевтиці, легкій та харчовій промисловості, деревообробній та меблевій галузях;
– руйнування транспортної інфраструктури (залізничного, водного, морського, автомобільного транспорту) та порушення логістичних шляхів;
– руйнування енергетичного сектору та підвищення цін на енергоресурси;
– продовольча безпека та проблеми аграрного сектору – втрати посівів, неможливість здійснювати посівну кампанію, обмеження використання національного земельного фонду внаслідок його часткової окупації, а також шкоди, завданої мінуванням, обстрілами та забрудненням українських територій;
– скорочення частки робочої сили, зайнятої у продуктивному виробництві, зростання рівня безробіття та диспропорцій на ринку зайнятості;
– скорочення товарного експорту та ризики втрати експортних ринків для України; зростання навантаження на соціальну систему держави;
– ·зменшення обсягу споживчих витрат та споживчого попиту населення;

– переорієнтація державних видатків на користь сфер, які прямо не пов'язані з виробництвом ВВП; зростання рівня інфляції, боргових зобов'язань та знецінення національної валюти;

– зниження якості людського капіталу через психологічні травми та ризик втрати життя;

– дезінтегрованість регіонів та посилення просторових диспропорцій між регіонами тощо.

Це вимагає нових підходів до формування виваженої економічної політики відбудови та ендогенного розвитку, яка б базувалась на підтримці стратегічних напрямів економічного розвитку та стимулюванні національного виробництва в контексті забезпечення більш повних виробничих циклів, обґрунтованій політиці імпортозаміщення, розвитку споживчого ринку, нових стандартах захисту підприємницького сектору від глобальних коливань (викликів і загроз), формування стратегічної конкурентоспроможності економіки регіонів в довгостроковій перспективі та її адаптивності до циклічності глобалізаційних процесів.

Питання переорієнтації виробництва та сфери послуг на внутрішній ринок потребуватиме оперативної розробки політики посилення інтегрованості внутрірегіонального та міжрегіонального економічного простору регіонів України для захисту та резильєнтності до зовнішніх викликів та загроз. Можливості для економіки різних регіонів також будуть залежати від розробки обґрунтованих механізмів стимулювання зовнішніх та внутрішніх інвестицій в економіку в контексті потреби диверсифікації внутрішнього ринку товарів і послуг в нових умовах господарювання. А тому оцінка потенціалу стійкості економіки таких регіонів, яка перебуває в контексті концепції резильєнтності (гнучкості, життєздатності) регіонів потребує особливої уваги та дослідження.

Окрім того, з огляду на специфіку та потенціал ендогенного розвитку регіонів України важливою є розробка нової управлінської моделі регіонального розвитку, яка б базувалась насамперед на ефективному використанні ендогенного та геополітичного потенціалу трансформації та адаптивності економіки регіонів до зовнішніх викликів, їх включеності у високотехнологічні глобальні та внутрінаціональні ланцюги доданої вартості для підтримання національної та регіональної конкурентоспроможності. А для цього на порядку денному стоїть питання горизонтальної та вертикальної координації державної регіональної політики та державних секторальних політик в контексті зміцнення економічної безпеки регіону в умовах пост-глобалізації.

В монографії представлено результати дослідження, на основі яких визначено основні детермінанти ендогенізації регіонального розвитку в Україні; систематизовано основні глобалізаційні чинники, ризики та сфери впливу на ендогенний розвиток регіону; розроблено та апробовано методичний підхід до оцінювання резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України до глобальних шоків; обґрунтовано та апробовано методологічний інструментарій дослідження впливу зовнішньоекономічних чинників на економічну безпеку регіонів України; систематизовано найбільш вагомі загрози та ризики в сфері зовнішньої торгівлі та здійснено типологізацію регіонів України за рівнем зовнішньоекономічної безпеки; розроблено концептуальний підхід посилення резильєнтності соціально-економічної системи країни (регіону); обґрунтовано диверсифіковані підходи до реалізації політики посилення резільєнтності регіонів України у розрізі функціональних типів територій та рівнів управління; систематизовано механізми захисту та підтримки експорту на національному та регіональному рівнях; запропоновано інструментарій зниження негативного впливу глобалізаційних чинників на ендогенний розвиток регіону на основі посилення когерентності державної, регіональної та секторальних політик.

Розробка інструментарію підвищення резильєнтності ендогенного розвитку регіонів України в умовах глобальної нестабільності дозволить не лише виявити сучасні загрози і бар'єри для ділової активності, розробити механізми до їх адаптації, але і сформувати надійну базу для прориву і підвищення конкурентоспроможності в майбутньому.

Монографію підготовлено авторським колективом під науковим керівництвом д.е.н., проф. Мельник М.І.

<u>Авторський колектив:</u>

Мельник М.І., д.е.н., проф. (передмова, підр. 1.1, розділи 2, 3, підр. 6.3, післямова),
Борщевський В.В., д.е.н., доц. (підр. 6.5, 6.5),
Бабець І.Г. д.е.н., проф. (розділ 4),
Залуцький І.Р., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.1, 2.2, 6.2, 6.4),
Лещух І.В., к.е.н., с.н.с. (підр. 2.3, розділ 3, підр. 6.3),
Іванюк У.В., к.е.н., доц. (розділ 1, підр. 2.1, 2.3, 3.1, 3.2, 6.1),
Ткач С.М., к.е.н., с.н.с. (підр. 5.3),
Жабинець О.Й., к.е.н., с.н.с. (підр. 5.1),
Синюра-Ростун Н.Р., к.е.н., н.с. (підр. 3.4, 5.1, 5.3),
Мединська Т.В., к.е.н., доц. (підр. 5.3.1),
Яремчук Р.Є., м.н.с. (підр. 5.2),
Бас-Юрчишин М.А., к.е.н., н.с. (підр. 6.6),
Мельник В.А. (підр. 2.3, розділ 3, підр. 6.3),
Банах О.І. (підр. 5.3.2).

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1.1. Резильєнтність соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності: концептуалізація понять

В умовах глобальної нестабільності дослідження динамічних соціально-економічних систем набуває все більшої актуальності, а особливо це стосується аналізу поведінкових чинників складних систем, які характеризуються нелінійною динамікою та непередбачуваними траєкторіями розвитку, оцінки взаємозв'язків, синергетичних та мультиплікаційних ефектів взаємодії та взаємовпливу, адаптивної та еволюційної поведінки суб'єктів економічних відносин, стійкості до зовнішніх викликів і загроз тощо.

Загалом з 2020-х років стратегічним імперативом та головною конкурентною перевагою для соціально-економічних систем стає нарощування резильєнтності до нестабільних змін (шоків) зовнішнього середовища, які пов'язані глобальними економічними кризами, природними і техногенними катастрофами(зникнення світового біорізноманіття, зміна клімату, зростання забруднення довкілля, природні катаклізми), глобальні інституційні економічні та політичні трансформації (рішення), політико-ідеологічні кризи, технологічні та інноваційні прориви, дипломатичні протистояння, війни, пандемії тощо.

Сьогодні одним з найбільшим викликом і шоком для соціально-економічної системи є військова агресія росії проти України. Кількісні оцінки падіння ВВП України внаслідок війни зараз є досить умовними через продовження гострої фази бойових дій, щоденне зростання втрат виробничого та інфраструктурного потенціалу України та відсутність ознак не лише завершення, а й навіть призупинення воєнної інтервенції РФ. При цьому безпосереднє скорочення ВВП України спричиняють такі чинники, як руйнування виробничих потужностей, житлового фонду, нежитлової, транспортної та соціальної інфраструктур; обмеження використання національного земельного фонду внаслідок його часткової окупації, а також шкоди, завданої мінуванням, обстрілами та забрудненням українських територій; скорочення частки робочої сили, зайнятої у продуктивному виробництві; зменшення обсягу споживчих витрат населення; переорієнтація державних видатків на користь сфер, які прямо не пов'язані з виробництвом ВВП; зростання рівня інфляції, боргових зобов'язань та знецінення національної валюти; прямі та суміжні інвестиційні втрати; підвищення цін на енергоресурси; зниження якості людського капіталу через психологічні травми та ризик втрати життя[1]. Продовження бойових дій призведе до зростання виробничих та експортних втрат і підвищить імовірність зупинення багатьох підприємств. Натомість підприємства промисловості зіткнулися з проблемами купівлі валюти для імпорту, переривання ланцюгів постачань, недостатнього кадрового забезпечення і релокації виробництв, розташованих на територіях, де відбуваються активні бойові дії. Все це актуалізує напрям наших досліджень і вимагає розробки теоретико-методологічного інструментарію забезпечення резильєнтності національної соціально-економічної системи до зовнішніх викликів і загроз, наділяючи її здатністю швидкого реагування і відновлення траєкторії зростання.

Крім того, глобальні тренди в сьогоднішніх умовах змінюють вектор свого впливу і мають визначальний вплив на потенціал соціально-економічного розвитку України, з огляду на[2]:

---

[1] Геєць, В. М. (2022). Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України, (5), 30–38. https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

[2] Мельник М. І., Лещух І. В. Сучасні глобальні виклики та тренди: діагностика впливу на ендогенний розвиток регіону. Регіональна економіка. 2021. №3(101).

— посилення поліцентричності, яке, в свою чергу, призводить до загострення конкуренції між світовими центрами, перерозподілу ресурсів, ринків, сфер впливу і виникнення «ігор політичних союзів», основним мотивом яких є використання інструментів економічного тиску на країни і регіони в боротьбі за паливно-енергетичні ресурси і пошук нових джерел енергії;

— розширення протекціоністських тенденцій і глобальної асиметрії, спроби більш жорсткого захисту національних економічних систем, прагнення мінімізації залежності від імпортної продукції;

— зниження рівня функціональності міжнародних інститутів у зв'язку з появою нових проблем і завдань в умовах формування сучасних глобальних викликів;

— початок регіоналізації віртуальних мереж з метою захисту від кібератак, систем тотального стеження та «інформаційних воєн», і не тільки в частині безпосереднього проведення фінансово-економічних операцій, але й в інших видах та способах обміну інформацією.

Відповідно, наскільки будь-яка соціально-економічна система (національна економіка, макрорегіон, регіон, сфера або підприємство) система володіє властивістю резильєнтності (адаптивності до шоків) буде залежати швидкість її виходу рецесії, повного відновлення та повернення до вектору економічного зростання.

Поняття резильєнтності (resilience), що виступає антиподом поняття крихкості (fragility), прийшло в економіку та інші суспільні дисципліни (менеджмент, політологію, сферу міжнародних відносин та ін.) з екології – як відображення здатності будь-якої системи, якій вдається виживати, до відновлення після шоків та адаптації до змінного середовища[3]. З 2010-х років це поняття все ширше впроваджується в стратегічні та програмні документи міжнародних організацій (ООН, ОЄСР, ЄС та ін.)[4] як новий підхід до проблем безпеки в умовах несподіваних шоків, таких як стихійні лиха, політичні конфлікти, міжнародний тероризм чи економічні потрясіння.

Дефініція «резильєнтність» досить близька до визначення поняття «стійкість», «опірність» і «міцність». Проте акцент розуміння резильєнтності пов'язаний з дослівним перекладом цього терміну – «пружність», «еластичність», «гнучкість». резильєнтність прямо співвідноситься зі швидкістю, з якою будь-яка система повертається до свого вихідного стану після шоку, повністю поглинаючи екзогенний імпульс.[5]

В економічні дослідження поняття резильєнтності увійшло як міждисциплінарний термін. Перші згадки резильєнтності в контексті економічних втрат та здатності економічної системи їх компенсувати належали до оцінки наслідків техногенних та природних катастроф[6]. Так, наприклад, Холлінг[7], Перрінгс та інші економісти-екологи[8] визначали резильєнтність досить широко як здатність поглинати стрес та потрясіння. Холлінг при цьому розділяє поняття стабільності та резильєнтності і наголошує на тому, що «стабільність визначається рівновагою, низькою мінливістю, стійкістю до змін і їх поглинання. На відміну від цього, резильєнтність окреслює межу рівня стабільності та процесів, далеких від рівноваги, високої мінливості та адаптації до змін».

---

[3] Walker J., Cooper M. Genealogies of resilien ce // Security Dialogue. 2011. Vol. 42. No. 2. Pp. 143–160. DOI: 10.1177/0967010611399616.

[4] Korosteleva E. A., Flockhart T. Resili ence in EU and international institutions: Redefining local ownership in a new global governance agenda // Contemporary Security Policy. 2020. Vol. 41. N. 2. P. 153–175. DOI: 10.1080/13523260.2020.1723973

[5] Акбердина В. В. Резильентность экономики: факторы устойчивости к шокам. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/103451/1/978-5-7996-3280-9_1-002.pdf

[6] Rose A., Liao S. Modeling regional economic resilience to disasters: a computable general equilibrium analysis of water service disruptions // Journal of Regional Science, forthcoming. 2004; West C., Lenge D. Modeling the regional impact of natural disaster and recovery // International Regional Science Review. 1994. Vol. 17. Pp. 121-50.

[7] Holling C. Resiliency and stability of ecological systems // Annual Review of Ecological Systems. 1973. Vol. 4. Pp. 1-24.

[8] Perrings C. Resilience and sustainability, in Folmer, H., Gabel, H. L., Gerking, S. and Rose, A. (Eds) // Frontiers of Environmental Economics, Edward Elgar, Cheltenham. 2001.

В цьому контексті R.Тінч[9] також вивчав співвідношення резильєнтності з поняттями стабільність, стійкість, невразливість. С.Перінгс[10] зазначав, що резильєнтність тісно пов'язана зі збереженням можливостей подальшого розвитку. Економічна резильєнтність у контексті екологічних проблем описувалася в дослідженнях К.Тірні[11] з погляду ділової поведінки та реагування суспільства, Л.Комфортом[12] з погляду нелінійної адаптивної реакції організацій (у широкому розумінні, що включає як державний, так і приватний сектори) та В.Петаком[13] в контексті продуктивності системи.

Концепція резильєнтності до стихійних лих набула більшого інтересу в академічних дослідників після прийняття Хіогської рамкової програми дій (HFA) на 2005–2015 рр. «Розбудова резильєнтності націй і спільнот до стихійних лих». HFA є першим 10-річним міжнародним планом зменшення ризику стихійних лих, який пояснює, описує та деталізує роботу, яка вимагається від різних секторів та учасників щодо зменшення втрат від стихійних лих. Управління ООН зі зменшення ризиків стихійних лих (UNISDR) прийняло Сендайську рамкову програму зі зменшення ризиків стихійних лих на 2015–2030 рр., щоб суттєво зменшити ризик стихійних лих і втрати: життя, засобів до існування та здоров'я; а також економічних, фізичних, соціальних, культурних і екологічних активів людей, підприємств, громад і країн. Є чотири пріоритети для дій: (1) розуміння ризику стихійних лих; (2) управління ризиками посилення стихійних лих; (3) дослідження зниження ризику стихійних лих для забезпечення резильєнтності; та (4) підвищення готовності до стихійних лих для ефективного реагування та «Відродження на краще» у відновленні, реабілітації та реконструкції.[14]

Новий вектор дослідження економічної резильєнтності пов'язаний з вивченням впливу фінансової кризи 2008 року, а також процесами, пов'язаними з глобалізацією, торговими війнами, обмеженнями та/чи лібералізацію суспільно-економічного життя, що вимагало аналізу чинників резильєнтності світової економіки, впливу глобальних ризиків на соціально-економічні системи (національні економіки, макрорегіони, бізнес…) в контексті їх можливостей до швидкого відновлення в результаті збою структурних, інституційних та системних параметрів. Тому багато дослідників емпірично вивчали шоки рецесії в контексті порушення траєкторії економічного зростання і реакції (адаптивності) економічних систем на ці глобальні виклики (шоки). Зокрема, Мартін Р.[15] розвинув ідею резильєнтності та досліджував її корисність для розуміння реакції регіональних економік на великі рецесійні потрясіння.

Відповідно до етимології поняття resilire (латинський корінь – «стрибок назад»), ідея «резильєнтності» означає здатність об'єкта або системи відновлювати форму та позицію пружно після певного збурення чи порушення будь-якого роду. Відповідно більшість із останніх використаних в регіональних дослідженнях визначень стосується власне підходу щодо здатності соціально-економічної системи для відновлення після шоку чи руйнувань. Зокрема, Фостер К.[16]

---

[9] Tinch R. Resilience and Resource Management Under Risk. School of Environmental Science, University of East Anglia, Norwich. 1998.

[10] Perrings C. Resilience and sustainability, in Folmer, H., Gabel, H. L., Gerking, S. and Rose, A. (Eds). Frontiers of Environmental Economics, Edward Elgar, Cheltenham. 2001.

[11] Tierney K. Impacts of recent disasters on businesses: the 1993 midwest floods and the 1994 Northridge earthquake, in Jones, B. (Ed.). Economic Consequences of Earthquakes: Preparing for the Unexpected, National Center for Earthquake Engineering Research, Buffalo, NY. 1997.

[12] Comfort L. Shared Risk: Complex Seismic Response, Pergamon, New York, NY. 1999

[13] Petak W. Earthquake resilience through mitigation: a system approach, paper presented at the International Institute for Applied Systems Analysis. Laxenburg. 2002.

[14] United Nations International Strategy for Disaster Risk Reduction (UNISDR). Hyogo Framework for 2005–2015: Building the Resilience of Nations and Communities to Disasters. Available online: http://www.unisdr.org/2005/wcdr/intergover/official-doc/L-docs/Hyogo-framework-for-actionenglish.pdf (accessed on 30 June 2017); Hwikyung Chun, Seokho Chi, Bon-Gang Hwang. A Spatial Disaster Assessment Model of Social Resilience Based on Geographically Weighted Regression https://doi.org/10.3390/su9122222

[15] Martin R. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks // Journal of Economic Geography. 2012. № 12 (1). Pp. 1-32. URL: https//doi.org/10.1093/jeg/lbr019

[16] Foster, K. A. (2007) A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience, Working Paper 2007-08, Institute of Urban and Regional Development, Berkeley. P.14.

визначає «регіональну резильєнтність як здатність регіону передбачати, підготуватися до збурень (порушень), відреагувати на них та відновитися після них». Також Хілл Е.[17] розглядав резильєнтність як «здатність регіону … успішно відновлюватися після шоків для його економіки, які або перешкоджають її зростанню, або мають потенціал збити зі шляху зростання».

резильєнтність як здатність системи до мобільного перегрупування своїх елементів та ключових ресурсів для досягнення динамічної стійкості чи на попередньому чи на новому рівні розвитку у відповідь на раптові внутрішні або зовнішні потрясіння, розглядається і в проектних документах ОЕСР. [18] Надалі, враховуючи на шоки пандемії експерти поглибили та розширили це трактування і підкреслили, що концепція резильєнтності дозволяє аналізувати як поведінку самих складних систем, так і системні ризики, що виникають при їх зростаючій взаємозалежності.

Відповідно до підходу Світового банку, резильєнтність економічної системи на макрорівні визначається як комбінація (1) миттєвої резильєнтності, тобто здатності обмежувати величину негайних втрат доходу для визначеного розміру капітальних втрат; і (2) динамічної резильєнтності як здатності до швидкого відновлення. [19] Іншими словами, це поєднання абсорбційної спроможності системи до шоків та відновлювальної здатності системи.

Аналізуючи публікації, присвячені економічній резильєнтності виділяють два підходи до її розуміння. Перший підхід – технічний чи рівноважний. Цей підхід розглядає резильєнтність як повернення до раніше існуючої точки рівноваги. Критерієм цього підходу є швидкість повернення у вихідний стан (як пружність якогось матеріалу). У цьому підході значну роль відіграє «сила» шоку – інтенсивність і тривалість дії на економічну систему. Другий підхід – екосистемний чи еволюційний. Цей підхід визначає резильєнтність як безперервну адаптацію до умов, що постійно змінюються. Відповідно, критерієм цього підходу є еластичність економічної системи.[20]

З іншої сторони існують в економічній літературі також підходи до визначення резильєнтності, які не пов'язані між собою, так звана «інженерна», «екологічна» та «адаптивна» резильєнтність[21]. Найбільш часто вживаним визначенням поняття є тлумачення так званої «інженерної резильєнтності», у якому увага зосереджена на стійкості системи до потрясінь (шоків) і швидкості повернення до свого передшокового стану. Передбачається, що система перебуває в «рівновазі» перед ударом, так що резильєнтність визначається здатністю системи повертатися або відновлюватись до свого стану рівноваги чи конфігурації після шоку, тобто основна увага концентрується навколо стійкості до потрясінь і стабільності, що близька до рівноваги (або «стаціонарний» стан). Система, яка є більш стійкий (менш вразлива) до шоків і/або яка швидко повертається до свого «рівноважного» стану або дошокової конфігурації, вважається більш «стійкою», ніж система, яка не тільки має набагато більш виражену реакцію на шоки, але й потрібує більше часу на повернення до своєї «рівноваги» або стабільного стану. «Екологічна» резильєнтність» розглядається в контексті масштабу шоку чи «обурення», які система може поглинати до того, як він дестабілізує та переміститься в інший стабільний стан або конфігурацію. Фокус зосереджений на «далекій від рівноваги» поведінці системи. «Адаптивна» резильєнтність розглядається в теорії складних адаптивних систем як здатність системи здійснювати

---

[17] Hill, E. W., Wial, H. and Wolman, H (2008) Exploring Regional Economic Resilience. Working Paper 2008-04, Institute of Urban and Regional Development, Berkeley.

[18] OECD, SIDA. Resilience systems analysis: L earning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 2017. ; OECD. A systemic resilience approach to de aling with COVID-19 and future shocks. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), 2020. DOI: 10.1787/36a5bdfb-en.

[19] Hallegatte S. Economic Resilience: Definition and Measurement. The World Bank –Climate Change Group – Office of the Chief Economist. Policy Research Working Paper. 2016. № 6852. p. 44.

[20] Акбердина В. В. Резильентность экономики: факторы устойчивости к шокам. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/103451/1/978-5-7996-3280-9_1-002.pdf

[21] Martin Ron. Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks URL: https://www.researchgate.net/publication/227464875_Regional_Economic_Resilience_Hysteresis_and_Recessionary_Shocks?enrichId=rgreq-a622f079f7ae97c220874bbf04a9571d-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzIyNzQ2NDg3NTtBUzoyMDE0Mjg4MTY2NjY2MzBAMTQyNTAzNTc4MDQxOQ%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf

випереджувальну або реакційну перебудову (реорганізацію) форми та/або функціонувати таким чином, щоб мінімізувати вплив дестабілізуючих шоків. Основна увага приділяється адаптаційній здатності системи.

Дослідники Австралійського національного університету наводять такі характеристики резильєнтності (опірності):[22]

- *здатність економіки швидко відновлюватись*. Це пов'язано з гнучкістю економіки, її здатністю повернутися до початкового стану після того, як на неї несприятливо вплинув економічний шок. Як зазначають автори, ця здатність буде сильно обмежена, якщо, наприклад, постійно спостерігаються тенденції до великого бюджетного дефіциту або високого рівня безробіття. З іншого боку, ця здатність буде посилена, якщо уряд має інструменти дискреційної політики, тобто має можливість нести дискреційні витрати (незаплановані трати);
- *здатність протистояти ударам.* Негативний вплив удару може бути абсорбований таким чином, що кінцевий ефект буде нульовим або незначним. Ця здатність виникає тоді, коли в економіці є механізми реагування на негативні потрясіння («шок-абсорбція»), які мінімізують їх наслідки. До таких механізмів автори відносять існування гнучкої, багатопрофільної робочої сили, яка може виступати як інструмент шокового поглинання, коли шокові впливи на той чи інший сектор економічної діяльності можуть нівелюватись за рахунок перенаправлення ресурсів в інший сектор, що користується вищим попитом;
- *здатність економіки уникати потрясінь*. Цей термін сприймається як поняття, протилежне економічної вразливості. Вразливість (vulnerability) розглядається дослідниками Австралійського національного університету як поняття, протилежне опірності (resilience).

У табл. 1.1 нами згруповано підходи вчених до змісту поняття «резильєнтність».

Таблиця 1.1

Підходи вчених до змісту поняття «резильєнтність»

Підхід	Автор	Зміст феномену «резильєнтність» («resilience»)
Баланс між факторами ризику та захисту	Rutter M., 1985	феномен взаємодії захисних факторів та факторів ризику, індивідуальних, сімейних та соціокультурних впливів [23]
	Werner E., 1993	баланс між факторами ризику та захисними факторами[24]
	Henderson N., 2013	внутрішні захисні фактори, що сприяють підвищенню стійкості [25]
Динамічний процес адаптації	Bonanno G.A., 2004	динамічний процес встановлення позитивної адаптації до несприятливих подій; ресурсна адаптація до обставин, що змінюються, і непередбачених умов середовища[26]
	Martin R., 2012	здатність економіки у відповідь на шоки адаптувати свою структуру таким чином, щоб підтримувати прийнятне зростання виробництва, зайнятості та добробуту протягом часу; викликаний шоком процес, який можна поділити на чотири компоненти: опір, відновлення, оновлення та переорієнтація.[27]

[22] Briguglio L., Cordina G., Farrugia N., Vella S. Conceptualising and measuring economic resilience. Pacific Islands Regional Integration and Governance, 2000. P. 26–49.
[23] Rutter M. Resilience in the face of adversity. British Journ. of Psychiatry. 1985. V. 147. P. 598–611.
[24] Werner E. Risk, resilience, and recovery: perspectives from the Kauai longitudinal study. Development and psychopathology. 1993. V. 5. P. 503–515.
[25] Henderson N. Havens of Resilience. Educational Leadership, September. 2013. Vol. 71. № 1. P. 22–27.
[26] Bonanno G.A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely adverse events?/ American Psychologist. 2004. Vol. 59. P. 20–28.
[27] Martin R. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. Journal of Economic Geography. 2012. №12 (1). Pp. 1-32. URL: https//doi.org/10.1093/jeg/lbr019

Продовження табл. 1.1

Здатність підтримувати функціонування	Rose A., Liao S., 2004	здатність системи підтримувати функціонування в умовах шоку[28]
	Duwal та ін., 2007	здатність економіки у відповідь на шоки підтримувати обсяг виробництва, близький до потенційного[29]
	Hill E. Wial H., Wolman H., 2008	здатність економіки успішно оговтуватись від шоків, які викликають або уповільнення зростання, або значною мірою обмежують зростання[30]
Здатність системи до мобільного перегрупування елементів та ресурсів	Експерти OECP	здатність системи до мобільного перегрупування своїх елементів та ключових ресурсів для досягнення динамічної стійкості на попередньому чи на новому рівні розвитку у відповідь на раптові внутрішні або зовнішні потрясіння[31]
Здатність до відновлення	Bryhulyo та ін., 2006	здатність економіки відновлюватися або пристосовуватися до наслідків несприятливих потрясінь[32]
	Courvisanos J., Jain A., & Mardaneh K. K.	здатність економіки, що характеризує швидкість відновлення після шоку [33]
	Foster K. A., 2007	здатність регіональної системи передбачати, підготуватися до збурень (порушень), відреагувати на них та відновитися після них[34].
	Акбердіна В. В.	здатність економіки повністю відновлюватись після впливу шоків різної природи за рахунок внутрішніх адаптивних властивостей[35]
Тріада властивостей – абсорбційна, адаптивна та трансформаційна здатність	Смородинська Н.В., 2021	резильєнтна система має три особливі властивості – абсорбційну здатність (absorptive capacity), адаптивність (adaptive capacity) та трансформаціну здатність (transformative capacity) до фундаментального оновлення за допомогою подальшого ускладнення[36]

В умовах глобальної нестабільності резильєнтність соціально-економічної системи, на нашу думку, найбільш повно виначається (характеризується) її здатністю до відновлення та переорієнтації після впливу зовнішніх глобальних шоків та викликів за рахунок внутрішніх адаптивних драйверів, тобто вбудованих в систему механізмів, які каталізують імпульси для захисту, оновлення та структурних трансформацій, а саме консолідують (залучають) на відповідному етапі різні активи (інституційні, матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові) на основі вертикальних і горизонтальних зв’язків, змінюючи економічну ситуацію в країні.

[28] Rose A., Liao S. Modeling regional economic resilience to disasters: a computable general equilibrium analysis of water service disruptions./ Journal of Regional Science, forthcoming. 2004

[29] Fingleton B, Garretsen H, Martin R. Recessionary shocks and regional employment: evidence on the resilience of UK regions. J Reg Sci. 2012. № 52 (1). Pp. 109-133.

[30] Hill E. Wial H., Wolman H. Exploring regional economic resilience // Working Paper, No. 2008 - 04, University of California, Institute of Urban and Regional Development (IURD), Berkeley, CA, 2008.

[31] OECD, SIDA. Resilience systems analysis: L earning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 2017. ; OECD. A systemic resilience approach to de aling with COVID-19 and future shocks. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), 2020. DOI: 10.1787/36a5bdfb-en.

[32] Іванюк У.В., 2022. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». с.284-290.

[33] Courvisanos J., Jain A., & Mardaneh K. K. Economic resilience of regions under crises: A study of the Australian economy. Regional Studies. 2016. № 50 (4). Pp. 629-643. URL: https ://doi.org/10.1080/00343 404.2015.1034669

[34] Foster, K. A. (2007) A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience, Working Paper 2007-08, Institute of Urban and Regional Development, Berkeley. P.14.

[35] Акбердина В. В. Резильентность экономики: факторы устойчивости к шокам. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/103451/1/978-5-7996-3280-9_1-002.pdf

[36] Смородинская Н.В. Резильентность экономических систем в эпоху глобализации и внезапных шоков. URL: http://dx.doi.org/10.52180/2073-6487_2021_5_93_115.

Оскільки резильєнтність визначається здатністю системи до поглинання чи пом'якшення втрат, реструктуризації і оновлення, то адаптивні драйвери соціально-економічної системи є здебільшого внутрішніми, зокрема: «вродженими» (наприклад, еволюційний шлях розвитку, потенціал промисловості, структура економіки, особливості ринку праці, резерви для розвитку бізнесу (гринфілд и браунфілд), здатність підприємств замінювати ресурси в результаті їх скорочення під впливом зовнішніх потрясінь або здатність галузевих ринків перерозподіляти ресурси у відповідь на цінові сигнали); «набутими» – додаткові зусилля згладжування наслідків зовнішніх впливів (регуляторна політика, грошово-кредитна політика, наявність резервів, національна інноваційна інфраструктура та система, потенціал ІТ-сектору, Локалізація ланцюгів доданої вартості всередині країни, мобільність капіталу між фінансовим і промисловим сектором, доступне фінансування та ін.).

І тут треба наголосити на принциповій відмінності резильєнтності від стійкості. Ми погоджуємось з авторами, що коли йде мова про стійкість економічної системи, то беруться до уваги деякі дії «передподійного» характеру, спрямовані на пом'якшення наслідків майбутніх криз. На відміну від цього, резильєнтність – це властивість, що має «постподійний» характер[37].

Отже, поглиблення наукового дискурсу щодо вивчення резильєнтності соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності продиктована часом – новими економічними викликами, раптовими глобальними та локальними шоками. Проведений аналіз дозволив сформувати понятійний апарат, який буде в подальшому використовуватись для розробки методології резильєнтності національної соціально-економічної системи до економічних шоків, науково обґрунтованого застосування резильєнтного підходу до вироблення державної та локальної політики в Україні в умовах воєнного стану та період післявоєнного відновлення.

1.2. Теоретичне підґрунтя дослідження резильєнтності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій та викликів

Теоретичне підґрунтя дослідження резильєнтності соціально-економічної системи включає комплекс концептуальних та теоретико-методичних підходів та напрямів, які охоплюють питання оцінки стійкості (резильєнтності) різної природи і масштабу, а також проблеми управління безпекою та адаптивними властивостями функціонування системи, і зокрема, вивчають питання здатності системи, яка знаходиться під впливом багатьох загроз і небезпек, своєчасно та ефективно протистояти, поглинати, пристосовуватися, змінюватись і відновлюватись після впливу негативних факторів шляхом збереження, адаптації та відновлення системоформуючих структурно-функціональних елементів. При цьому в системі можуть спостерігатися синергетичні ефекти та поява нових емерджентних властивостей.

Зважаючи, що в сьогоднішніх умовах існування нових викликів і ризиків, характерних для сучасного складного, нелінійного та невизначеного середовища провідні світові експерти (NAEC group) в рамках глобальної проектної ініціативи «Нові підходи до економічних викликів» розгорнули дослідження в галузі оновлення традиційного підходу до стійкості національних економік, поставивши в центр обговорення концепцію економічної резильєнтності, яка випливає з економічної теорії складності. На відміну від неокласичного лінійного підходу , теорія складності розглядає економіку як складну нелінійну чи адаптивну систему з холістичною природою у формі

[37] Іванюк У.В., 2022. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». с.284-290.

мережевих зв'язків економічних агентів. Якщо традиційні системи характеризується прогнозованою поведінкою і досягають стаціонарної макрорівноваги у певній точці (на що вказують моделі загальної рівноваги), то екосистеми поводяться непередбачувано (емерджентна поведінка) та стабілізуються в динамічному режимі – у ході постійних трансформацій своєї організаційної та ресурсної структури.[38] Власне теорія складних систем дає змогу вивчати резильєнтність як втілення їх динамічної стійкості, підкреслюючи їх адаптивність до безперервно мінливого нелінійного середовища, зокрема, до ситуації тривалих стресів, раптових шоків та невизначеності.[39]

Ряд дослідників[40] вивчає резильєнтність і в контексті поведінки складних систем, так і з огляду на системні ризики, що виникають при їх зростаючій взаємозалежності. До системного ризику відносять ситуації, коли той чи інший раптовий локальний шок у певному елементі системи чи за її межами, породжує хвильовий ефект наростаючих каскадних збоїв (ripple effect) у всій системі загалом, причому масштаби поширення цих збоїв, ступінь завданої ними шкоди та їх незворотні структурні наслідки настільки ж непередбачувані, як і локальна подія, що викликала даний ефект.

Методологічна основа дослідження резильєнтності є багатогранною, адже використання міждисциплінарного підходу до вивчення цієї проблематики пов'язано з перетином методів, що використовуються різними науковими дисциплінами: управлінням ризиками (risk management), кризовим управлінням (crisis management); теорією надійності (reliability theory); управління безпекою (security management); безпекою систем (system safety) та іншими. Ці напрями досліджень істотно вплинули на становлення та розвиток теорії резильєнтності соціально-економічних систем. Теорія та методологія дослідження резильєнтності системи формується на перетині зазначених наукових концепцій та як наслідок симбіозу теорії систем, теорії складності, теорії катастроф, теорії надійності, теорії глобалізації, постглобалізації та глокалізації, теорії стійкості, теорії безпеки та ризику, теорії ендогенного зростання, теорії управлінням ризиками, теорії продуктивності економічних систем, концептуальними підходами вивчення цифрової економіки, теорій структурної та інституційної трансформації, теорії інноваційного розвитку, теорії технологічних укладів, інституційна та неоінституційна теорії, теорії диверсифікації економіки, теорії поведінкової економіки (рис. 1.1).

Зокрема, якщо розглянути концепцію резильєнтності в рамках теорії безпеки та ризику, то вона виходить за рамки традиційного підходу оцінювання ризиків для фірм чи економічних систем країн, які носять статичний характер і стосуються конкретної прогнозованої загрози, прораховуються до початку реалізації цієї загрози, а управління ризиками зводиться до їх уникнення, тобто до запобігання або мінімізації негативних наслідків шоків. В мережевій економіці, та складності і взаємовпливах різного роду зав'язків ризики часто непередбачувані, а їх хвильове поширення неминуче, традиційний ризик-менеджмент не дає достатньо інструментів, щоб захистити систему від потрясінь.[41] На цьому фоні концепція резильєнтності визнає, що каскадні збої можуть і відбуватимуться в наступні десятиліття, а безліч майбутніх загроз

[38] Wilson D.S. Two meanings of complex adaptive systems. Complexity and evolution: Toward a new synthesis for economics / D.S. Wilson, A. Kirman (eds.). Cambridge, MA: MIT Press, 2016. Pp. 31–46.

[39] Mitchell A. Risk and resilience: From good idea to good practice. OECD Development Cooperation Working Papers. No. 13. 2013. DOI: 10.1787/5k3ttg4cxcbp-en. 30. OECD, SIDA. Resilience systems analysis: L earning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 2017.

[40] OECD. A systemic resilience approach to de aling with COVID-19 and future shocks. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), 2020. DOI: 10.1787/36a5bdfb-en.; Ivanov D., Dolgui A., Sokolov B. Ri pple effect in the supply chain: Definitions, frameworks and future research perspectives. Handbook of ripple effects in the supply chain. Cham: Springer, 2019. Pp. 1–33. DOI: 10.1007/978-3-030-14302-2_1.; Linkov I., Trump B.D., Hynes W. Resilie nce-based strategies and policies to address systemic risks. SG/NAEC(2019)5. 2019. URL: https://www.oecd.org/naec/averting-systemiccollapse/SG-NAEC(2019)5_Resilience_strategies.pdf.

[41] Brunnermeier M.K. The resilient s ociety. Denver, CO: Endeavor Literary Press, 2021.

неможливо адекватно спрогнозувати і виміряти, тим більше повністю прорахувати їх наслідки. Тому економістам слід виходити з динамічної, постійно мінливої природи ризиків і здатності систем їх приймати, рухаючись від фази опору шокам до фази пост-шокового відновлення і не припиняючи при цьому економічного зростання.[42]

Рис. 1.1. Основні теоретичні та методологічні напрями дослідження резильєнтності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій та викликів

При цьому вчені зазначають[43], що за умов системних ризиків масштаб порушень у конкретній системі, що підривають її сукупну продуктивність та архітектуру, пропорційний дії хвильового ефекту збоїв у просторі та часі. Чим довше триває і ширше поширюється цей ефект, тим ближче система знаходиться до загрози колапсу (повної дестабілізації). Причому ослаблення сили зв’язків між учасниками системи під впливом раптового шоку (чи розриви у виробничих, торгових, транспортних чи інформаційних комунікаціях) завдає їй не меншої, якщо не більшої шкоди в плані падіння випуску та зупинки зростання, ніж можлива кризова дестабілізація самих учасників.[44] За таких умов особливої ваги набуває методологія та інструментарій нарощення резильєнтності не лише окремих національних суб’єктів соціально-економічної системи (підприємств, фізичних осіб, державних і приватних інституцій суспільного характеру) для набуття властивостей шокостійкості, але і резильєнтності комунікаційних зв'язків між стейкхолдерами та атракторами системи, що у разі того чи іншого локального шоку дасть змогу стримувати хвильове поширення збоїв та убезпечити економічну систему від загроз зниження сукупної продуктивності.

[42] Linkov I., Trump B.D. The science and p ractice of resilience. Cham: Springer, 2019. DOI: 10.1007/978-3-030-04565-4.
[43] Ivanov D., Dolgui A., Sokolov B. Ri pple effect in the supply chain: Definitions, frameworks and future research perspectives. Handbook of ripple effects in the supply chain. Cham: Springer, 2019. Pp. 1–33. DOI: 10.1007/978-3-030-14302-2_1.
[44] Elliott M., Golub B., Leduc M.V. S upply network formation and fragility. SSRN Working Papers, 2020. DOI: 10.2139/ssrn.3525459.

Вивчення проблематики резильєнтності соціально-економічних систем тісно пов'язано з сучасними концептуальними підходами вивчення цифрової економіки, які в значній мірі концентруються на питаннях безпеки. У Доповіді ООН про цифрову взаємозалежність зазначається, що "глобальна безпека і стабільність значною мірою залежать від цифрової безпеки і стабільності"[45]. І тут ключовим чинником розглядається інклюзивність як максимальний доступ до економічних мереж різного спрямування широких верств населення усіх соціальних груп на основі зниження бар'єрів входження. Цифрова взаємозалежність створює передумови для залучення в економічні процеси не лише традиційних акторів (капітал і робочу силу), а й стейкхолдерів, внаслідок чого створюються передумови для трансформації перерозподільчого капіталізму до розподільчого капіталізму.[46] Тобто змінюються домінантні ознаки соціально-економічної системи, а відповідно і її здатність до адаптації і відновлення (розвитку) під впливом глобальних потрясінь і шоків. Важливими проблемами цифрової економіки, які впливають на резильєнтність соціально-економічної системи, є питання власності, великих даних (big data), зайнятості, ускладненого доступу до цифрових технологій для найменш розвинених країн, формування цифрових фінансових пірамід тощо[47], довіра, безпека, можливість елімінування ризиків у бізнес-середовищі певної країни (її економічної системи).

Вивчення проблематики резильєнтності соціально-економічних систем безпосередньо пов'язане з теоретико-методичними та концептуальними підходами еволюції теорії глобалізації. Розглядаючи необхідність оновлення концептуальних засад аналізу світової економіки та національної економічної політики Сіденко В.Р[48] вважає, що слід фундаментально осмислити та інкорпорувати в економічні теорії всі ті новітні тренди розвитку, які з'явилися і посилилися в останні два десятиліття. В даному випадку йдеться про вироблення нового концепту глобалізації, який би був органічно сумісний із засадами локального (регіонального) соціально-економічного розвитку. І власне вчений аргументує, що глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 років стала по воротним моментом, який означив настання періоду посилення контрглобалізаційних тенденцій у розвитку світового господарства. У найширшому розумінні вони зумовлені кризою самої моделі неоліберальної глобалізації, яка поряд з безсумнівними виграшами принесла з собою небувале загострення глобальних протиріч, дисбалансів та асиметрій. Прямим наслідком останніх стало значне зниження стійкості економік країн світу і цілих регіональних утворень (як наприклад, Європейського Союзу) до дії глобальних шоків, посилення процесу нерівномірності соціально-економічного розвитку і зростання соціальної нерівності, загальне посилення економічних і політичних суперечностей між країнами світу та їх угрупованнями.

Дедалі очевидніша неадекватність дій провідних глобальних економічних інституцій, які, попри певну корисність їх діяльності в окремих сферах, загалом виявляють нездатність системно вирішувати питання ефективної гармонізації національних і регіональних інтересів, запобігати наростанню глобальних ризиків та суперечностей, спонукають багатьох інтелектуалів та політичних діячів до пошуку альтернативи застарілій моделі глобалізації, а окремих з них – найбільш радикальних – до проголошення настання періоду деглобалізації. Водночас для більшості дослідників і тих, хто причетний до формування політики, головний напрям пошуків полягає в знаходженні способів гармонізації процесів глобалізації та локалізації (включаючи і

[45] The Age of digital interdependence. Report of UN Secretary General's High – level Panel on Digital cooperation, 2019. P. 19.

[46] Tarscott D., Tarscott A. (2018). Blockchain revolution. How the technology behind bitcoin and other cryptocurrencies is changing the World. New York.; The Age of digital interdependence. (2019). Report of UN Secretary Gen- eral's High – level Panel on Digital cooperation. NY. URL: https://www.un.org/en/pdfs/DigitalCooperation-report-for%20web.pdf

[47] Mahnkopf B. (2019). The 4th wave of industrial revolution – a promise blind to social consequences, power and ecological impact in the era of 'digital capitalism'. Discussion Paper, Nr. 01.

[48] Сіденко В. Р. Співвідношення глобалізації та локалізації економічних процесів в умовах зростання глобальних ризиків. Економічна теорія. 2021. No 3. С. 72–90. DOI: https://doi.org/10.15407/etet2021.03.072

процеси регіоналізації), їх раціональної комбінації на якісно новій основі.[49] Йде мова про дослідження таких вчених як M.H. Shuman (1998), E. Goldsmith та J. Mander (2003), C. Hines (2000), E.F. Schumacher (1993), R. Robertson (1992), Z. Bauman (1997), G. Ritzer (2003, 2004/2006), E. Swyngedouw (2004), H. Khondker (2005), M. Шинковський (2007), V. Roudometof (2016).

Процес неоліберальної економічної глобалізації, головною рушійною силою якої з 1970-х років виступали транснаціональні корпорації (ТНК), ключовими компонентами передбачав руйнування економічних бар'єрів на шляху руху товарів, послуг і капіталу та утворення в низці секторів глобальних ринків, підпорядкованих логіці розвитку та експансії глобального капіталу. Існування таких глобалізованих ринків та потреби стандартизації бізнес-процесів (з метою підвищення ефективності витрат та збільшення прибутків) диктувало зі свого боку необхідність далекосяжної стандартизації та уніфікації щодо способів організації економіки в ключових секторах, які послідовно реалізовувалися провідними державами та глобальними інститутами (МВФ, Світовий банк, СОТ, ОЕСР та ін.). І хоча така діяльність мала певний позитивний ефект для зростання міжнародних інвестицій і стимулювання підвищення довгострокових темпів економічного зростання в більшості регіонів світу упродовж декількох десятиліть, з часом виявилися й її негативні побічні наслідки. З'ясувалося, зокрема, що експансія глобальних процесів може призводити до пригнічення форм самоорганізації на локальному рівні, спричиняти надмірні рівні концентрації та гомогенізації економічних процесів, що може створювати ендогенні ризики в аспекті економічної безпеки через порушення стійкості локальних соціально-економічних структур.[50]

В цих умовах (виходячи з теорії систем) рівень резильєнтності соціально-економічної системи залежить від її організаційної та функціональної складності. При цьому організаційна складність безпосередньо впливає на інституційне середовище, стосується залучення у відносини колаборації зростаючого числа агентів та посилення на цій основі мережевих синергетичних ефектів (пов'язана з розвиненістю мережевого середовища), а функціональна – з рівнем диверсифікації національного виробництва та експорту, безпосередньо пов'язане з технологічною та виробничою структурою економіки, зростанням частки більше наукомістких, інноваційних і високодохідних видів економічної діяльності у структурі ВВП.[51] Найбільш резильєнтні передові країни зі складною економікою, що мають одночасно високу абсорбційну та високу відновлювальну здатність (наприклад, Японія та США), яка є низькою для найменш резильєнтних відстаючих та структурно спрощених економік. Системи із високим гнучкістю, але низькою стійкістю мають помірну резильєнтність, а стійкі системи із недостатньою гнучкістю (вміють успішно поглинати шоки, але погано відновлюють зростання продуктивності) демонструють, як правило, низьку резильєнтність і схильні до загрози дестабілізації у разі чергового потужного потрясіння.[52] Тому складні ієрархічні системи з високою централізацією управління можуть мати значну стійкість і стабільність, але їм не вистачає гнучкості, побудованої на розвиненій мережевій координації і силі зворотних зв'язків між агентами. Тому в епоху невизначеності економіки типу Китаю вважаються більш нестійкими та вразливими порівняно з такими ринковими системами, як країни ЄС, які відрізняються меншою стабільністю та менш високими темпами зростання, але більшою гнучкістю і резильєнтністю[53].

---

[49] Сіденко В. Р. Співвідношення глобалізації та локалізації економічних процесів в умовах зростання глобальних ризиків. Економічна теорія. 2021. No 3. С. 72–90. DOI: https://doi.org/10.15407/etet2021.03.072.
[50] Там само.
[51] Іванюк У.В., 2022. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». с.284-290; Easterly W., Levine R. It's not factor accumulation: Stylized facts and growth models // World Bank Economic Review. 2001. Vol. 15. No. 2. Pp. 177–219.
[52] Linkov I., Trump B.D. The science and p ractice of resilience. Cham: Springer, 2019. DOI: 10.1007/978-3-030-04565-4.
[53] Root H.L. Network origins of the global e conomy: East vs. West in a complex systems perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

При цьому вчені[54] наголошують на таких домінантних ознаках економічної складності системи як характеристики її резильєнтності – ресурсах знань і технологій, які акумульовані даною економікою і можуть бути трансформовані в нові продукти. Такі параметри оцінюють функціональну складність економіки та, відповідно, потенціал її майбутнього зростання за рівнем складності її виробничої структури і особливо структури національного експорту (остання виступає в епоху глобалізації найбільш агрегованим параметром прогнозування динаміки зростання). Економіка вважається функціонально складною, найбільш адаптивною і динамічно стійкою, якщо вона експортує значну кількість різновидів технологічно складних продуктів.

В рамках теорії складних систем ряд вчених розглядають резильєнтність соціально-економічної системи в контексті необхідності підтримки балансу між її міцністю та гнучкістю.[55] резильєнтний стан економічної системи через рівень її стійкості до системних ризиків вважається результатом підтримки нею оптимального динамічного балансу між двома структурними властивостями - міцністю та гнучкістю. Міцність (robustness) дає здатність системі зберігати стабільність у ситуації раптового шоку, тобто абсорбувати шоки, мінімізуючи їх негативний вплив на свою структуру та продуктивність. Гнучкість (flexibility) розкриває здатність системи швидко відновлювати ефективне зростання після шоку за рахунок адаптації своєї структури та ресурсного потенціалу до посткризових змін у навколишньому середовищі. Інакше кажучи, сучасна економіка має бути досить міцною для поглинання шоків і водночас досить гнучкою для перегрупування своїх елементів та основних ресурсів задля продовження зростання в нових умовах.

Проблематика дослідження резильєнтності соціально-економічних систем актуалізується в сучасних умовах нерівноважної, нелінійної економічної реальності, в тому числі під впливом різного роду кризових ситуацій. Тому дослідження резильєнтності систем варто вивчати також в рамках теорії стійкості руху і стійкості системи, які почали поглиблюватись і набули широкого розвитку вже з 19 століття. Особливо розвинулась теорія стійкості механічних систем в контексті вивчення її здатності функціонувати в умовах зовнішніх шокових впливів, адекватно реагувати на них, адаптуватись, нейтралізувати ці впливи або перетворювати їх дію на позитивні ефекти. Визначення стійкості передбачає обмеження сукупності початкових збурень (шокових впливів), а також обмеження реакції на них системи. Відповідно стійкість є зовнішньою формою, зовнішнім проявом внутрішньої структури системи, тому основа стійкості закладена всередині макроекономічної системи. Щоб змінити її стійкість до впливу зовнішніх негативних і руйнівних факторів, необхідно насамперед, удосконалити макроекономічну систему зсередини. У цьому зв'язку стійкості економічної системи відповідають ендогенно орієнтовані моделі економіки. Критерієм стійкості економічної системи є кількість можливих комбінацій, які вона здатна породити в певних умовах, при цьому адаптивні здатності економіки нелінійним чином залежать від різноманітності її структури.[56]

В цьому контексті Шумпетерівська теорія економічної "динаміки" і похідні від неї неошумпетерівські теорії технологічних парадигм (укладів) сформували концептуальну базу для нового погляду на циклічну природу економічного розвитку та висунули специфічні вимоги до цілей і засобів антикризової державної політики, що, зокрема, є цінним доробком, в контексті

---

[54] Hausmann R. [et al.]. The atlas of economic complexity: Mapping paths to prosperity. Cambridge, MA: MIT Press, 2013.; Ivanova I.A., Smorodinskaya N.V., Leydesdorff L. On measuring complexity in a postindustrial economy: The ecosystem's approach. Quality & Quantity, 2019.

[55] OECD, SIDA. Resilience systems analysis: L earning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 2017.; Melnyk, M., Ivaniuk, U., Leshchukh, I., Halkiv, L., 2023. The sustainable development and resilience of socio-economic system: Conceptualization and diagnostics of problems in conditions of global challenges and shocks. International Journal of Sustainable Development and Planning, 18 (4), p. 1035-1043.

[56] Бойко О. Еволюція концепцій стійкості: від природничого до економічного контексту. Економічна теорія. 2013. Вип.4. С.27-37. http://etet.org.ua/?page_id=530&aid=375

побудови резильєнтної соціально-економічної системи. Цей новий погляд пов'язаний із констатацією наявності макроекономічного життєвого циклу певної виробничої структури національної економіки. Цей цикл прямо залежить від генезису, розвитку та деградації технологічного базису соціально-економічних процесів, який у часі змінюється циклічно, коли кожна синусоїдна хвиля обумовлюється життєвим циклом нової технологічної парадигми (укладу).[57] Тому необхідним важелем та критерієм аналізу і концептуальних засад формування резильєнтної економічної системи з використанням драйверів антикризової політики є структурна технологічна динаміка макроекономічних процесів та закономірностей розвитку інноваційних технологічних систем.

Нинішня практика повністю підтверджує висновки теорії Й. Шумпетера про важливість інновацій для забезпечення розвитку економіки країни у режимі економічної "динаміки". Усі розвинуті країни намагаються максимально сприяти тим виробництвам, які відносяться до ключового фактору поточного технологічного укладу (нині – це інформаційно-комунікаційні технології). Але вони також вже заглядають у майбутнє і закладають передумови для експансії виробництв наступного технологічного укладу, де ключовим фактором, за прогнозами фахівців, стане біотехнологія. Саме випереджаюче опанування технологій майбутнього технологічного укладу може дати Україні шанс наздогнати розвинуті країни. Сьогодні фактичний пріоритет віддається виробництвам 3-го та 4-го укладу. Це віддзеркалює просте відтворення існуючої технологічної бази, яка сформувалася у минулому. Згідно з теорією Шумпетера такий стан речей буде постійно відтворювати кризові явища в українській економіці.[58] Тому для підвищення резильєнтності соціально-економічної системи необхідне оновлення та трансформація економічної структури на основі новітніх технологічних укладів, перегляд економічної політики в контексті підтримки структурної динаміки виробництва крізь призму нових особливостей розвитку технологічних систем.

В даному контексті Гальчинський А. наголошує на важливості як внутрішної інтегрованості механізмів інноваційного розвитку, так і на їх цільовій функції, остання в свою чергу є основою інноваційного розвитку. «Розвиток як вихід за межі існуючих інституційних та організаційних визначень, створення нових форм і утвердження нової якості економічної реальності завжди кореспондує з реалізацією певної цілі…. Життєздатність економіки визначається не тільки і не стільки її спроможністю до самоорганізації, скільки потенціалом динамічного самооновлення, здатністю до цілеспрямованого розвитку. Інша річ – ступінь і суб’єктна специфіка цієї урегульованості, яка на кожному етапі економічного розвитку, природно, системно змінюється, наповнюється новим змістом. Це відбувається і в сучасних умовах. Нова парадигма економічного розвитку в першу чергу являє собою перехід від переважно інерційної ринкової самоорганізації економіки до її розвитку на основі зміцнення ноостичних начал, формування нового (граничного) типу економічного зростання».[59] У цьому процесі біфуркація та хаос розглядаються не як аномальне відхилення, а як складова динамічних процесів. Це принципово значуща методологічна констатація: стан біфуркації відображає життєздатність системи, розвиток через ускладнення. Такий стан, згідно з І. Пригожиним, є платою за можливість утвердження нового, більш життєздатного порядку. “Нове” виникає з неоднорідного (суперечливого). Саме у фазі біфуркації у системі формуються “інноваційні сигнали у вигляді флуктуацій”. Завдяки таким сигналам система набуває здатності “прощупувати” можливості нестандартних трансформацій.

---

[57] Бажал Ю.М. (2013) Шумпетерівська парадигма “статики” і “динаміки” економічної системи та її практичне значення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вип. 4 (145). С. 5–8.

[58] Шумпетер Й.А. (2011) Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного розвитку. К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”; Бажал Ю.М. (2013) Шумпетерівська парадигма “статики” і “динаміки” економічної системи та її практичне значення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вип. 4 (145). С. 5–8.

[59] Гальчинський А. (2012) Економічний розвиток: методологія оновленої парадигм. Економіка України. № 5. С. 4–17.

На цій основі формуються специфічні хвилі сутнісних кореляцій.[60] Це важливий висновок щодо сутнісних ознак, інноваційних пріоритетів та можливостей підвищення рівня резильєнтності соціально-економічної системи на основі її самоорганізації під впливом шокових ситуацій.

Моделі ендогенного зростання, які були були розроблені низкою вчених (Дж. Франкель[61], Ц. Гріліхес[62], П. Ромер[63], Р. Лукас[64]) дозволяють систематизувати сукупність драйверів формування потенціалу для розвитку резильєнтної соціально-економічної системи. Так, основоположник теорії ендогенного зростання П. Ромер наголошував, що чинники, які визначають довгострокове економічне зростання, важливіші, ніж механізм ділового циклу чи результати монетарної або фіскальної політики держави, спрямованих на протидію циклічним коливанням. Фактично вчений у конкурентній рівноважній моделі економічного зростання розглядає та аналізує технологічні зміни як ендогенний чинник і показує, як знання можуть слугувати двигуном довгострокового економічного зростання.[65] Модель ендогенного зростання П. Ромера базується на низці положень, зокрема[66]:

— найважливішим чинником економічного зростання є технологічні зміни, які дозволяють використовувати різноманітні сполучення наявних у суспільства чинників виробництва;

— технологічні зміни відбуваються завдяки діяльності людей, які реагують на ринкові стимули;

— виробничі технології відрізняються від інших економічних товарів.

Методологія дослідження резильєнтності соціально-економічних систем безпосередньо пов'язана з теоретико-методичними та концептуальними конструкціями та підходами еволюції теорії економічної безпеки. За результатами узагальнення та систематизації існуючих у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі підходів до визначення змісту загроз економічній безпеці можна дійти висновку, що під загрозами економічній безпеці національної економіки слід розуміти сукупність викликів, ризиків, чинників та умов, що унеможливлюють та/або перешкоджають функціонуванню економічної системи держави, створюють небезпеку національним економічним інтересам, цінностям та основним соціально-економічним пріоритетам.[67]

Власне в контексті підвищення резильєнтності системи цікавим є підхід А.Сухорукова до визначення змісту поняття «загроза економічній безпеці», а саме його доповнення позитивною складовою. Виходячи з класичної схеми SWOT-аналізу, поряд із загрозами (T – threats) необхідно аналізувати додаткові можливості (O – opportunities), що існують у середовищі, де перебуває об'єкт аналізу. З позицій такого підходу загроза економічній безпеці – це не тільки несприятливі чинники, а й відкриті перед суб'єктом (галуззю, країною тощо) можливості, які, проте, не були вчасно виявлені або використані. Це підтверджується тим, що абсолютно негативних явищ не

---

[60] Melnyk, M., Ivaniuk, U., Leshchukh, I., Halkiv, L., 2023. The sustainable development and resilience of socio-economic system: Conceptualization and diagnostics of problems in conditions of global challenges and shocks. International Journal of Sustainable Development and Planning, 18 (4), p. 1035-1043.

[61] Frankel M. The Production Function in Allocation and Growth. A Synthesis. American Economic Review, 52, December, 1962. 995-1022 p.

[62] Griliches Z. Research Expenditures and Growth Accounting. Science and Technology in Economic Growth. New Yorek, MacMillan, 1973.

[63] Romer P.M. Growth based on increasing returns due to specialization. American Economic Review, 1987. May. V. 77. № 2. P. 78-92.

[64] Lucas R.E. On the mechanics of economic development. Journal of Monetary Economics, 1988. July. № 22. P. 3–42.

[65] Формування моделі сталого ендогенного зростання регіонів України в умовах децентралізації влади: монографія; наук. ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України. – Львів, 2019. – 495 с.

[66] Romer P.M. Growth based on increasing returns due to specialization. American Economic Review, 1987. May. V. 77. № 2. P. 145..

[67] Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі : монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; за заг. ред. А. І. Мокія. Львів, 2019. 872 с.

існує, адже будь-який соціально-економічний процес чи явище, що справляє негативний вплив на одного суб'єкта, в той же час є перевагою і можливістю для іншого або для цього ж самого суб'єкта в майбутньому.[68] Тобто, здатність соціально-економічної системи до відновлення та переорієнтації після впливу зовнішніх глобальних шоків та викликів залежить від її внутрішніх адаптивних драйверів каталізувати імпульси не лише для захисту, а для проривного оновлення та ефективних структурних та інституційних змін.

В рамках теорії систем функціями ефективного функціонування соціально-економічної системи, а значить, критеріями правильного самоврядування і управління як зазначає Таран-Лала О.М. повинні бути адаптивно-гомеостатичні (нормативні) показники параметрів головної і функціональної цілей системи. Для будь-якої системи вони повинні стати категоричним імперативом.[69]

З цього випливає, що всі специфічні закони функціонування соціально-економічної системи повинні ґрунтуватися на законі збереження систем. Тому, якщо система деградує і втрачає свою резильєнтність, то слід проводити дослідження та практичні напрацювання у напрямі обґрунтування адаптивно-гомеостатичних показників для нормального функціонування та збереження системи. При цьому процес самоуправління системи складається з трьох складових: самоорганізації, самоадаптації, саморегулювання. Цілями цих компонентів самоуправління є підцілі головної мети[70]:

- збереження впорядкованої цілісності у стандартних (детермінованих) умовах – мета самоорганізації;
- збереження впорядкованої цілісності в нестандартних (змінних) умовах (саморозвиток) – мета самоадаптації;
- збереження стійкості впорядкованої цілісності – мета саморегулювання.

Досягнення параметрів нормального функціонування та збереження системи на основі її самоорганізації, самоадаптації, саморегулювання, потребує комплексу обґрунтованих інструментів підтримки балансау між поточною ефективністю та резильєнтністю соціально-економічної системи. Довгі роки фірми та країни прагнули максимальної продуктивності та економічної ефективності за мінімальних поточних витрат і резервних вкладень, керуючись «принципом ощадливості» (leanness) – мінімізації матеріальних запасів, скорочення питомих витрат, максимального завантаження потужностей тощо. Але орієнтація на поточну рентабельність та економію витрат не підходить для складного, турбулентного та невизначеного світу. Як випливає з теорії систем, спроби оптимізувати на цій основі певну складову складної системи загрожують дестабілізацією всієї системи загалом.[71] Прикладом цього, є спад світової економіки в умовах пандемії COVID-19, що зумовило зниження динаміки економічних відносин, порушення глобальних ланцюгів створення доданої вартості, посилення протекціоністських тенденцій тощо.

Системні ризики змушують країни переглядати свої пріоритети, орієнтуючись на досягнення динамічного балансу між поточною ефективністю і тривалою резильєнтністю[72]. Ефективність, заснована на резильєнтності, вимагає від системи не стільки ощадливої, скільки адаптивної поведінки, зокрема, присутності в ній певного надлишку агентів і ресурсів для здійснення

---

[68] Сухоруков А.І. Врахування динамічних зв'язків у системах економічної безпеки. Стратегічна панорама. 2009. № 2. С. 115-129.
[69] Таран-Лала О.М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2016. – 332 с.
[70] Там само.
[71] OECD. A systemic resilience approach to de aling with COVID-19 and future shocks. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), 2020. DOI: 10.1787/36a5bdfb-en.
[72] Linkov I., Trump B.D., Hynes W. Resilie nce-based strategies and policies to address systemic risks. SG/NAEC(2019)5. 2019. URL:https://www.oecd.org/naec/averting-systemiccollapse/SG-NAEC(2019)5_Resilience_strategies.pdf.

структурного маневру в ситуації виклику.[73] Не йдеться про створення додаткових запасів або потужностей для традиційної протидії операційним ризикам. Поняття надлишковості (redundancy) передбачає підтримку в системі різноманітних резервних та буферних активів спільного доступу, які дозволяють її учасникам гнучко рекомбінувати ресурси та виробничі можливості з метою амортизації шоків або адаптації до постшокових змін середовища.[74] Складні системи можуть генерувати та ефективно використовувати надлишковість завдяки тому, що спираються на інтерактивні взаємодії та силу зворотних зв'язків учасників як мережевих партнерів.[75]

Отже, теорія та методологія дослідження резильєнтності соціально-економічної системи є багатогранною та широкою, розкриває питання вхідних та вихідних параметрів стійкості, безпеки, надійності, продуктивності та складності систем різної природи і масштабу, їх структурної, інноваційної, технологічної та інституційної трансформації, а також актуалізує підходи та механізми управління безпекою та адаптивними властивостями функціонування системи в умовах впливу екзогенних загроз і небезпек, здатністю до відновлення та переорієнтації після впливу зовнішніх глобальних шоків та викликів за рахунок внутрішніх адаптивних драйверів, ендогенного потенціалу та відновлення системоформуючих структурно-функціональних елементів. Ці питання будуть розглянуті в наступному підрозділі.

1.3. Домінантні ознаки, види та драйвери резильєнтності економічної системи в умовах глобальної нестабільності

У вітчизняній та зарубіжній наукових думках сьогодні відсутня одностайність у питанні ідентифікації домінантних ознак, видів та драйверів резильєнтності соціально-економічної системи.

Домінантними ознаками резильєнтності соціально-економічної системи ОЕСР[76] називає абсорбційну здатність системи, адаптивність та трансформативність (тобто здатність до фундаментального оновлення).

Досліджуючи резильєнтність національної економіки, А. Бойко[77] зазначає, що економіка будь-якої держави функціонує як багатовимірна система, що складається з великої кількості різних взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів та систем, які розвиваються відповідно до спільних для всієї системи економічних законів. Зважаючи на особливу складність національної економіки, автор виділяє наступні сутнісні ознаки резильєнтності національної економіки[78]:

– надійність економічної системи, тобто здатність долати збій у функціонуванні, що виникають внаслідок дії шокових впливів;

– надлишковість, тобто наявність у системі надлишкових потужностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних потужностей;

– адаптивність, тобто здатність пристосовуватися до шокових впливів із можливою трансформацією негативних результатів у позитивні. Факторами адаптивності автор називає: розмір та ефективність ринку, адаптивність до коливань зовнішньої кон'юнктури, здатність пристосовуватися до кліматичних змін, Регіональні диспропорції (розрив між максимальним і мінімальним значеннями);

---

[73] Martin R., Sunley P. On the notion of r egional economic resilience: Conceptualization and explanation. Journal of Economic Geography. 2015. Vol. 15. No. 1. Pp. 1–42. DOI: 10.1093/jeg/lbu015.
[74] Ivanov D., Dolgui A., Sokolov B. Ri pple effect in the supply chain: Definitions, frameworks and future research perspectives. Handbook of ripple effects in the supply chain. Cham: Springer, 2019. Pp. 1–33. DOI: 10.1007/978-3-030-14302-2_1.
[75] Brunnermeier M.K. The resilient s ociety. Denver, CO: Endeavor Literary Press, 2021.
[76] OECD, SIDA. Resilience systems analysis: L earning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 2017.
[77] Бойко А. Концептуалізація стійкості національної економіки. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2014. № 1. С. 5-19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2014_1_2
[78] Там само.

– реагування, тобто здатність до швидкої мобілізації зусиль населення, підприємств, держави в умовах шокових впливів;

– відновлення, тобто здатність пристосовуватися до нових обставин, що виникли у результаті шокових впливів;

– автономність, тобто незалежність функціонування спеціальних систем управління в умовах кризи, що формується як результат їх самоорганізації та керуючих впливів системи державного управління;

– ступінь керованості, тобто здатність економічної системи підтримувати функціональний стан, при якому за рахунок дії спеціальних систем управління забезпечується підтримка динамічної постійності життєво важливих функцій і параметрів системи при різних змінах внутрішнього і зовнішнього середовища.

Група дослідників Австралійського національного університету під керівництвом Л. Брігугліо наводять наступні домінантні ознаки резильєнтності[79]:

1) здатність економіки швидко відновлюватись, що пов'язано з гнучкістю економіки, її здатністю повернутись до початкового стану після несприятливо впливу на неї економічного шоку. Автори зазначають, що ця здатність буде обмежуватися в умовах, наприклад, перманентно високого бюджетного дефіциту або високого рівня безробіття. З іншого боку, здатність економіки швидко відновлюватись буде посилена, якщо уряд матиме інструменти дискреційної політики (тобто має можливістю нести дискреційні (незаплановані) витрати;

2) здатність протистояти шокам. Це означає, що негативний вплив шоку може бути поглинений таким чином, що кінцевий результат для економічної системи буде нульовим або незначним. Ця здатність виникає тоді, коли в економіці присутні механізми реагування на негативні потрясіння (шок-абсорбція), які мінімізують їх наслідки. До таких механізмів дослідники відносять наявність гнучкої, багатопрофільної робочої сили, яка може виступати інструментом шокового поглинання, коли шокові впливи, що зачіпають той чи інший сектор економічної діяльності, можуть придушуватися за рахунок перенаправлення ресурсів в інший сектор, що користується вищим попитом;

3) здатність економіки уникати шоків.

Підтримуємо зазначену вище позицію. Однак, говорячи про резильєнтність соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності, вважаємо доцільним наведений вище перелік доповнити ще однією ознакою резильєнтності економічної системи – адаптивність, що означає здатність соціально-економічної системи функціонувати і розвиватись в умовах глобальної нестабільності (шоку).

Разом з тим, беручи до уваги авторське розуміння резильєнтності соціально-економічної системи як її здатності до відновлення та переорієнтації після впливу зовнішніх глобальних шоків та викликів за рахунок внутрішніх адаптивних драйверів, ознакою резильєнтності соціально-економічної системи також є її здатність до поглинання чи пом'якшення втрат в умовах шоку, а також до реструктуризації і швидкого оновлення в постшоковий період. При цьому зазначимо, у даному важливу роль відіграє «потужність» шоку – чим інтенсивнішим та тривалішим є вплив шоку на соціально-економічну систему, тим довшим є період її реструктуризації та оновлення.

Фундаментальність категорії «резильєнтність» зумовлює різноманітність підходів до визначення та класифікації її видів. Зокрема, С. Козловський виділяє наступні види резильєнтності соціально-економічної системи[80]:

---

[79] Briguglio L., Cordina G., Farrugia N., Vella S. Conceptualising and measuring economic resilience. Pacific Islands Regional Integration and Governance, 2000. P. 26-49.

[80] Козловський С., Мазур Г. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи - основа економічного розвитку держави. Інвестиції: практика та досвід..2017. № 1. С. 5-12. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2017/3.pdf

1) стосовно періоду встановлення і тривалості існування – поточна, перспективна, короткострокова і довгострокова;

2) залежно від сфери діяльності – економічна, фінансова, ринкова, виробнича, технологічна;

3) стосовно здатності до адаптації – абсолютна, достатня, нестійка, кризова;

4) залежно від умов функціонування – у мирний час, у надзвичайній ситуації, у період кризи, в особливий період, у воєнний час;

5) залежно від масштабу – резильєнтність економіки держави, резильєнтність галузей економіки, резильєнтність підприємства;

6) залежно від належності до об'єкта дослідження – природнича, гуманітарна, технічна, суспільна;

7) залежно від економічного потенціалу – характеризує величину накопичених системою економічних ресурсів;

8) за рівнем контрольованості – контрольована, не контрольована.

Така різноманітність класифікаційних ознак, на наш погляд, утруднює процес оцінювання рівня резильєнтності соціально-економічної системи. Крім того, не зрозумілою є логіка класифікації резильєнтності залежно від належності до об'єкта дослідження, а також залежно від економічного потенціалу.

В. Ніазян види резильєнтності соціально-економічної системи пропонує класифікувати за наступними однорідними ознаками[81]:

- за факторами впливу: зовнішня, внутрішня, «успадкована», загальна;
- за типом: абсолютно стійкий стан, стійкий стан, нестійкий, абсолютно нестійкий стан;
- за періодом здійснення: короткострокова, середньострокова, довго-термінова;
- за можливістю регулювання: регульована, нерегульована;
- за сферою застосування: фінансова, техніко-технологічна, кадрова, соціальна, екологічна, ринкова, управлінська, нормативно-правова.

Широкий спектр питань, пов'язаних із резильєнтністю соціально-економічних систем, висвітлено у працях А. Роуз та Н. Дормаді[82]. Зокрема, автори виділяють статичну (static economic resilience) та динамічну (dynamic economic resilience) економічну резильєнтність. При цьому, статична економічна резильєнтність формується в основному в рамках існуючої структури економічної системи з обмеженим потенціалом для сприяння повному відновленню, тоді як динамічна резильєнтність сприяє повному відновленню економічної системи за рахунок інвестицій, які можуть отримати вигоду з революційних та еволюційних змін.

Крім того, А. Роуз та Н. Дормаді[83] виокремлюють «вроджену» (inherent resilience) та адаптивну (adaptive resilience) резильєнтність економічної системи. На думку авторів, «вроджена» резильєнтність – це резильєнтність, формована до настання шокової події. Вона може бути, з одного боку, обумовлена можливістю настання шоку, а з іншого – не мати взаємозв'язку з шоковою подією (зокрема тією, що загрожує системі вперше). В останньому випадку слід говорити про неусвідомлену резильєнтність (unconscious resilience), як прояв «вродженої» резильєнтності. Натомість, адаптивна резильєнтність реалізується після настання шокової події: вона може мати характер імпровізації чи реалізуватися за певним планом.

---

[81] Іванюк У.В., 2022. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». с.284-290.

[82] Rose A., Dormady N. Advances in Analyzing and Measuring Dynamic Economic Resilience – SSRN Electronic Journal, 2018. URL: https://10.2139/ssrn.327192

[83] Там само.

Адаптивну резильєнтність розглядають й австралійські дослідники[84]. На їх думку, така резильєнтність залежить від надійної макроекономічної політики, соціальної згуртованості, раціонального природокористування.

На наш погляд, адаптивність – це радше ознака резильєнтності соціально-економічної системи, що означає здатність системи переорієнтуватися, функціонувати і розвиватися в умовах впливу глобальних шоків та викликів.

Беручи до уваги зазначене вище, на наш погляд, резильєнтність економічної системи в умовах глобальної нестабільності доцільно класифікувати за наступними критеріальними ознаками:

– за сферою діяльності: економічна, соціальна, організаційно-інституційна, управлінська та екологічна;

– за періодом (відносно настання шокової події): базова (до настання шокової події), поточна (у момент шоку), постшокова;

– залежно від масштабу – резильєнтність макрорівня (держави), резильєнтність мезорівня (макрорегіону, регіону), резильєнтність мікрорівня (галузей економіки, територіальної громади, підприємства тощо).

Як уже зазначалося у попередніх параграфах, резильєнтність – це здатність соціально-економічної системи до відновлення та переорієнтації після впливу зовнішніх глобальних шоків та викликів. А рушійною силою цього відновлення та переорієнтації, на наш погляд, виступають внутрішні адаптивні драйвери, тобто вбудовані в систему механізми, які каталізують імпульси для захисту, оновлення та структурних трансформацій, а саме консолідують (залучають) на відповідному етапі різні активи (інституційні, матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові) на основі вертикальних і горизонтальних зав'язків, змінюючи економічну ситуацію в країні.

Трактуючи резильєнтність як здатність економічної системи поглинати або пом'якшувати втрати, реконфігуруватися та оновлюватись, В. Акбердина[85] виділяє дві групи драйверів резильєнтності соціально-економічної системи:

1) «вроджені» – наприклад, сформований еволюційний шлях, структура економіки, особливості ринку праці, здатність підприємств до швидкого заміщення втрачених ресурсів внаслідок настання певного шоку;

2) «набуті» – здатність у кризових ситуаціях завдяки додатковим зусиллям згладжувати наслідки кризи/шоку. Сюди можуть бути віднесені: державна політика, національна інноваційна система, доступне фінансування тощо.

Підтримуючи цю позицію додамо, що «вродженими» драйверами резильєнтності соціально-економічної системи, на наш погляд, можуть виступати й потенціал промисловості, резерви для розвитку бізнесу (грінфілд і браунфілд), здатність галузевих ринків перерозподіляти ресурси у відповідь на цінові сигнали тощо. А «набутими» – регуляторна політика, грошово-кредитна політика, наявність резервів, потенціал ІТ-сектору, локалізація ланцюгів доданої вартості всередині країни, мобільність капіталу між фінансовим і промисловим сектором тощо.

К. Фостер[86] виділяє три групи драйверів резильєнтності соціально-економічної системи: економічна спроможність системи, соціально-демографічна спроможність системи та спроможність громад соціально-економічної системи. Проте, вважаємо такий поділ досить узагальненим. Крім того, якщо автор драйверами резильєнтності соціально-економічної системи визначає певну спроможність, то, на наш погляд, в даному контексті варто говорити й про

---

[84] Briguglio L., Cordina G., Farrugia N., Vella S. Conceptualising and measuring economic resilience // Pacific Islands Regional Integration and Governance, 2000. P. 26–49

[85] Melnyk, M., Ivaniuk, U., Leshchukh, I., Halkiv, L., 2023. The sustainable development and resilience of socio-economic system: Conceptualization and diagnostics of problems in conditions of global challenges and shocks. International Journal of Sustainable Development and Planning, 18 (4), p. 1035-1043.

[86] Foster, K.A. (2006). A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience. Working paper 2007-08. Berkeley: Institute of Urban and Regional Development, pp. 1-45.

інституційну та управлінську спроможність соціально-економічної системи.

Колектив вітчизняних науковці під керівництвом С. Козловського [87] виділяють макроекономічні, мезоекономічні, мікроекономічні та глобальні драйвери резильєнтності соціально-економічної системи. Відповідно до визначених драйверів дослідники визначають наступні види резильєнтності соціально-економічної системи[88], [89]:

1) зовнішня резильєнтність, що характеризує здатність системи адаптуватися до впливу природних, економічних, політичних, соціальних, демографічних та виробничо-технологічних факторів зовнішнього середовища;

2) внутрішня резильєнтність, що характеризує здатність системи забезпечувати відповідність зміни виробничих, трудових, інформаційних, фінансових ресурсів і соціальної сфери найбільш оптимальним рішенням;

3) галузева резильєнтність, яка визначає можливості системи встановлювати оптимальні співвідношення при взаємодії з підприємствами у процесі інтеграції інтересі;

4) глобальна резильєнтність, яка визначає здатність економік держав забезпечувати загальний розвиток світової економіки.

Автори[90] зазначають, що на резильєнтність економічної системи впливають, насамперед, характер державної економічної політики, експортна орієнтація регіонів та держави, ділова та корпоративна культура, інституційне середовище тощо. Дещо подібну позицію відстоює й колектив авторів[91], при цьому наголошуючи на важливості та необхідності якісного організаційно-управлінського забезпечення формування резильєнтної економічної системи.

Драйверами резильєнтності соціально-економічної системи Дж. Кларк, Х.-І. Хуан та Дж. Волш називають[92]:

- стійкість системи інновацій;
- розвинену систему науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок;
- сучасну виробничу інфраструктуру (транспорт, широкосмуговий зв'язок тощо);
- кваліфіковані, інноваційні та підприємницькі трудові ресурси;
- фінансову систему, здатну оперативно реагувати на шоки;
- диверсифіковану економічну базу.

Погоджуємося із думкою Л. Власюк та П. Мінакір[93], які наголошують на необхідності диверсифікації економіки як драйвера формування резильєнтної економічної системи. Зокрема, при аналізі та прогнозуванні економічного розвитку країн Далекого Сходу автори роблять висновок, що диверсифікована економіка поряд із високим рівнем міжгалузевих взаємодій у макрорегіоні є визначальними драйверами стійкості регіональної соціально-економічної системи до зовнішніх шоків.

Дайвери резильєнтності соціально-економічної системи групують також на:

1) загальнонаціональні, які зумовлені зміною зовнішніх соціально-економічних у мов. Вони впливають на резильєнтність як країни загалом, так і кожного конкретного регіону. Відтак, резильєнтність кожного конкретного регіону до зовнішніх шоків залежить від галузевої структури виробництва в регіоні, а також факторів, зумовлених специфікою окремих регіонів;

---

[87] Козловський С., Мазур Г. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи - основа економічного розвитку держави. Інвестиції: практика та досвід..2017. № 1. С. 5-12. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2017/3.pdf

[88] Козловський С.В. Стійкість розвитку аграрної галузі регіону як чинник економічного зростання України / С.В. Козловський, В.О. Козловський, О.М. Бурлака. Економіка України. 2014. № 9. С. 59- 73.

[89] Калетнік Г.М. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. Економіка України. 2012. № 7. С. 16-25.

[90] Tamásy, Ch. & Diez, J.R. (2013). Regional Resilience, Economy and Society. Farnham, UK: Ashgate

[91] Briguglio, Lino & Cordina, Gordon & Bugeja, Stephanie & Farrugia, Nadia. (2006). Conceptualizing and measuring economic resilience.

[92] Clark J., Huang H.-I., Walsh J. A Typology of 'Innovation Districts': What It Means for Regional Resilience. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. P. 121-137.

[93] Власюк Л. И., Минакир П. А. Долгосрочный региональный прогноз: синтез технологического и экономического подходов. Проблемы прогнозирования. 2013. № 2. С. 3-14.

2) галузеві, які настають внаслідок зміни кон'юнктури в окремих галузях економіки;

3) регіональні, які зумовлюють відмінності в реакції регіонів на зовнішні шоки.[94]

Загалом підтримуючи вище описану думку, вважаємо все ж дискусійною позицію автора щодо походження загальнонаціональних драйверів резильєнтності соціально-економічної системи. Ми вважаємо, що їх існування зумовлене не зміною зовнішніх соціально-економічних умов (як трактує Н. Міхєєва), а внутрішніми (національними) змінами. Крім того, вважаємо, що ці зміни здебільшого носять організаційно-інституційний та управлінський характер. Разом з тим, варто наголосити на існуванні й зовнішніх драйверів резильєнтності соціально-економічної системи (як окремої групи драйверів), на які, на наш погляд, конкретна соціально-економічна система здебільшого впливає слабо.

На впливі структури економіки регіону, її спеціалізації та локалізації на резильєнтність регіону до шоків акцентує й Р. Мартін[95], який виділяє й інші чинники резильєнтності регіону: динамічне зростання регіону, експортну спрямованість регіону, людський капітал, рівень інновацій, ділову та корпоративну культуру, інституційний устрій в регіоні. Він зазначає, що надмірно вузька регіональна спеціалізація загрожує небезпекою залежності від траєкторії попереднього розвитку, що може знизити ефективність впровадження нових проривних інновацій та уповільнити темп відновлення економіки після шоку[96]. Цю думку поділяють й К. Чаппле та Т. Лестер[97] зазначаючи, що регіони з більш диверсифікованою економікою мають менше шансів зіткнутися зі значними змінами в зайнятості в умовах настання шоку, оскільки вони менш схильні до екзогенних змін попиту на свою продукцію. При цьому, і Р. Мартін, і К. Чаппле та Т. Лестер одностайні в тому, що характеристики людського капіталу в певній соціально-економічній системі є ключовим чинником її резильєнтності[98].

Подібною до вище описаної є й позиція Д. Діодато та А.Б. Ветерінгс[99]. Зокрема, автори зазначають, що коли регіональна економіка зазнає соціально-економічного шоку, здатність регіону до повторного поглинання скороченої робочої сили залежить від міжсекторальної мобільності робочої сили та географічного положення регіону.

Слушною, на наш погляд, є думка дослідників[100], які резильєнтність соціально-економічної системи пов'язують із рівнем розвитку бюджетної системи, насамперед, з дотриманням збалансованості (недопущенням диспропорцій) між бюджетними видатками та доходами. Відтак, важливим драйвером резильєнтності, зокрема, дотаційних соціально-економічних систем, автори називають міжбюджетні трансферти. А резильєнтність системи залежить, у тому числі, й від ступеня її залежності від фінансування державним бюджетом.

Цікавою є думка авторів[101], які стверджують, що драйверами резильєнтності соціально-економічної системи є її економічна безпека, яка, в свою чергу включає інвестиційну, виробничу,

---

[94] Іванюк У.В. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». 2022. с.284-290.

[95] Martin, R. (2012). Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks. Journal of Economic Geography, 12(1), 1-32.

[96] Martin R. L., Sunley P. J. Path Dependence and Regional Economic Evolution. Journal of Economic Geography. 2006. Vol. 6. P. 395–438.

[97] Chapple K., Lester T. W. The Resilient Regional Labour Market? The US Case. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. Iss. 1. P. 85–104.

[98] Там само; Martin R. Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks. Journal of Economic Geography. 2012. Vol. 12. P. 1–32.

[99] Diodato D., Weterings A. B. The Resilience of Regional Labour Markets to Economic Shocks: Exploring the Role of Interactions Among Firms and Workers. Journal of Economic Geography. 2015. Vol. 15. P. 723–742

[100] Melnyk, M., Ivaniuk, U., Leshchukh, I., Halkiv, L., 2023. The sustainable development and resilience of socio-economic system: Conceptualization and diagnostics of problems in conditions of global challenges and shocks. International Journal of Sustainable Development and Planning, 18 (4), p. 1035-1043.

[101] Іванюк У.В. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». 2022. с.284-290.

науково-технічну, зовнішньоекономічну, фінансову та енергетичну безпеки.

К. Чаппле та Т. Лестер[102] зазначають, що на резильєнтність соціально-економічної системи впливає, серед іншого, і її розмір. Зокрема, автори зазначають, що у великому регіоні турбулентність з точки зору створення нового бізнесу та мобільності робочої сили, як важливих драйверів резильєнтності, є вищою. Погоджуємося із позицією авторів щодо існування більш турбулентних умов для створення та розвитку бізнесу у великому регіонів (вважаємо, це зумовлено, насамперед, вищим рівнем конкуренції у такому регіоні). Однак, вважаємо, що у контексті мобільності робочої сили великий регіон є більш привабливим, ніж, наприклад, мале місто чи громада, оскільки тут локалізується значна кількість бізнесу, державних організацій та ін., що створює попит на робочу силу. Разом з тим, вважаємо, що вища резильєнтність більших за розміром територіально-суспільних систем пов'язана також з потенційно вищими тут можливостями для диверсифікації економічної діяльності.

Якщо у більшості згаданих вище дослідників драйвери резильєнтності соціально-економічної системи носять переважно економічний та соціальний характер, то Дж. Мічі та Ч. Отон розглядають й організаційно-інституційні драйвери. Так, автори вважають, що драйверами резильєнтності соціально-економічної системи можуть бути[103]:

1) університети, що співпрацюють з суб'єктами національної та регіональної економіки;

2) співробітництво між приватними компаніями та іншими організаціями на регіональному, національному та глобальному рівнях;

3) високий рівень довіри між економічними агентами;

4) соціально відповідальні компанії;

5) різноманітні форми просторової організації бізнесу – кооперативи, спільні компанії, товариства з обмеженою відповідальністю та ін.

6) підтримка регіонального уряду на національному та міжнародному рівнях, що поєднує регіональне управління у сфері промислової політики та інновацій з регіональними інноваційними стратегіями.

На значимості організаційно-управлінських драйверів резильєнтності соціально-економічної системи, поруч із економічними та соціальними драйверами, наголошує й Д. Вульф[104]. Зокрема, до драйверів, що визначають ефективність стратегій резильєнтності соціально-економічної системи, автор відносить: державну та приватну дослідницьку інфраструктуру; унікальні концентрації професійних навичок на ринку праці; наявність чи відсутність «громадянського капіталу» на національному, регіональному та місцевому рівнях; здатність підприємств та організацій оперативно корегувати свої бізнес-стратегії в умовах економічної мінливості.

Поділяємо позицію Р. Хасінк[105], який ігнорування управлінських драйверів резильєнтності соціально-економічної системи (і, зокрема, державної політики, що проводиться на різних територіальних рівнях) називає однією із ключових причин виникнення проблем при формуванні резильєнтної системи. Ці драйвери автор відносить до ендогенних. Вважаємо, що саме ефективні управлінські рішення менеджменту соціально-економічної системи щодо посилення позитивного впливу стримуючих драйверів, а також зниження/нівелювання впливу дестимулюючих (стримуючих) факторів дозволяють вибудувати резильєнтну соціально-економічну систему, а при настанні шокової події – ефективно управляти цією системою.

---

[102] Chapple K., Lester T. W. The Resilient Regional Labour Market? The US Case. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. Iss. 1. P. 85–104.

[103] Michie J., Oughton C. Regional Innovation Strategies: Integrating Regional, Industrial and Innovation Policy. New Economy. 2001. Vol. 8. P. 164–169.

[104] Wolfe D. The Strategic Management of Core Cities: Path Dependency and Economic Adjustment in Resilient Regions. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. P. 139–152.

[105] Hassink R. Regional Resilience: A Promising Concept to Explain Differences in Regional Economic Adaptability? Cambridge Journal of Regions, Economy and Society.2010. Vol. 3. P. 45–58.

У цьому контексті доцільно акцентувати на прямому впливі на резильєнтність соціально-економічної системи узгодженості довгострокових макрорівневих (у межах системи) процесів зі короткостроковими мезо- та мікрорівневими процесами. Вважаємо, така узгодженість (чи не узгодженість) безпосередньо є результатом прийняття відповідних управлінських рішень.

Цікавими є дослідження Лауреата Нобелівської премії з економіки П. Кругмана[106]. Так, автор виділяє дві групи драйверів, що впливають на реалізацію конкурентних переваг території та на її резильєнтність:

1) драйвери «першої природи» (або об'єктивні) – існують незалежно від діяльності людини. Сюди автор відносить забезпеченість затребуваними ринком природними ресурсами та вигідне географічне положення;

2) драйвери «другої природи» (або суб'єктивні) – включають результати людської діяльності: агломераційний ефект, людський капітал, інститути, що сприяють розвитку підприємницької діяльності та поширенню інновацій, а також розвинену інфраструктуру, доступ до ринків збуту.

Розглянуті вище драйвери резильєнтності соціально-економічної системи нами систематизовано та представлено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Систематизація драйверів резильєнтності соціально-економічної системи

Автори	Драйвери резильєнтності соціально-економічної системи
В. Акбердина[107]	1) «вроджені» – сформований еволюційний шлях, структура економіки, особливості ринку праці, здатність підприємств до швидкого заміщення втрачених ресурсів внаслідок настання певного шоку, здатність галузевих ринків перерозподіляти ресурси у відповідь на цінові коливання; 2) «набуті» – здатність у кризових ситуаціях завдяки додатковим зусиллям згладжувати наслідки кризи/шоку. Сюди віднесені: державна політика, національна інноваційна система, доступне фінансування тощо
К. Фостер[108]	економічна спроможність системи, соціально-демографічна спроможність системи, спроможність громад економічної системи
С. Козловський[109]	макроекономічні, мезоекономічні, мікроекономічні, глобальні драйвери
Х. Тамасі, Дж. Р. Дієз[110]	характер державної економічної політики, експортна орієнтація регіонів та держави, ділова та корпоративна культура, інституційне середовище
Дж. Кларк, Х.-І. Хуан, Дж. Волш[111]	стійкість системи інновацій; розвинена система науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок; сучасна виробнича інфраструктура (транспорт, широкосмуговий зв'язок тощо); інноваційні, підприємницькі та трудові ресурси; фінансова система, здатна оперативно реагувати на шоки; диверсифікована економічна база
Л. Власюк, П. Мінакір[112]	диверсифікована економіка; високий рівень міжгалузевих взаємодій у макрорегіоні
Р. Мартін, П.Й. Сунлі [113]	структура економіки регіону, її спеціалізація та локалізація; динамічне зростання регіону, експортну спрямованість регіону, людський капітал, рівень інновацій, ділова та корпоративна культуру, інституційний устрій в регіоні

[106] Krugman P. R. First Nature, Second Nature, and Metropolitan Location. Journal of Regional Science. 1993. Vol. 33. P. 129–144

[107] Іванюк У.В. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». 2022. с.284-290.

[108] Foster, K.A. A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience. Working paper 2007-08. Berkeley: Institute of Urban and Regional Development, pp. 1-45.

[109] Козловський С., Мазур Г. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи - основа економічного розвитку держави. Інвестиції: практика та досвід..2017. № 1. С. 5-12. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2017/3.pdf.

[110] Tamásy, Ch. & Diez, J.R. (2013). Regional Resilience, Economy and Society. Farnham, UK: Ashgate

[111] Clark J., Huang H.-I., Walsh J. A Typology of 'Innovation Districts': What It Means for Regional Resilience. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. P. 121–137.

[112] Власюк Л. И., Минакир П. А. Долгосрочный региональный прогноз: синтез технологического и экономического подходов. Проблемы прогнозирования.2013. № 2. С. 3–14.

[113] Martin, R. Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks. Journal of Economic Geography, 12(1), 1-32.; Martin R. L., Sunley P. J. Path Dependence and Regional Economic Evolution. Journal of Economic Geography. 2006. Vol. 6. P. 395–438.

Продовження табл. 1.2

Н. Міхєєва[114]	1) загальнонаціональні драйвери, зумовлені зміною зовнішніх соціально-економічних умов; 2) галузеві драйвери, які настають внаслідок зміни кон'юнктури в окремих галузях економіки; 3) регіональні драйвери, які зумовлюють відмінності в реакції регіонів на зовнішні шоки
К. Чаппле, Т. Лестер[115]	структура економіка регіону, її спеціалізація та локалізація; характеристики людського капіталу; розмір економічної системи
Д. Діодато, А.Б. Ветерінгс[116]	міжсекторальна мобільності робочої сили, географічне положення регіону
В. Котилко, В. Вишнякова; А. Михайлова; А. Сафіна[117]	рівень розвитку бюджетної системи (насамперед, у контексті дотримання збалансованості (недопущенням диспропорцій) між бюджетними видатками та доходами); міжбюджетні трансферти
А. Куклін, А. Татаркін[118]	економічна безпека економічної системи, яка, в свою чергу включає інвестиційну, виробничу, науково-технічну, зовнішньоекономічну, фінансову та енергетичну безпеки
Дж. Мічі, Ч. Отон[119]	університети, що співпрацюють з суб'єктами національної та регіональної економіки; співробітництво між приватними компаніями та іншими організаціями на регіональному, національному та глобальному рівнях; високий рівень довіри між економічними агентами; соціально відповідальні компанії; різноманітні форми просторової організації бізнесу; підтримка регіонального уряду на національному та міжнародному рівнях, що поєднує регіональне управління у сфері промислової політики та інновацій з регіональними інноваційними стратегіями
Д. Вульф[120]	державна та приватна дослідницька інфраструктуру; унікальні концентрації професійних навичок на ринку праці; наявність чи відсутність «громадянського капіталу» на національному, регіональному та місцевому рівнях; здатність підприємств та організацій оперативно корегувати свої бізнес-стратегії в умовах економічної мінливості
П. Кругман[121]	1. драйвери «першої природи» (або об'єктивні чинники) – забезпеченість затребуваними ринком природними ресурсами та вигідне географічне положення; 2. драйвери «другої природи» (або суб'єктивні чинники) – агломераційний ефект, людський капітал, інститути, що сприяють розвитку підприємницької діяльності та поширенню інновацій, інфраструктура, доступ до ринків збуту

Проведене дослідження дозволило нам запропонувати авторську концептуалізацію резильєнтності соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності (рис. 1.2), де: чітко класифіковано драйвери резильєнтності соціально-економічної системи, ідентифіковано види резильєнтності соціально-економічної системи, а також, на відміну від існуючих, встановлено чіткі ознаки резильєнтності соціально-економічної системи у площині «резильєнтність ↔ шок» та систематизовано принципи забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності.

[114] Іванюк У.В. Теоретичне підґрунтя дослідження резилентності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу. Харків: СГ НТМ «Новий курс». 2022. с.284-290.

[115] Chapple K., Lester T. W. The Resilient Regional Labour Market? The US Case. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. Iss. 1. P. 85–104.

[116] Diodato D., Weterings A. B. The Resilience of Regional Labour Markets to Economic Shocks: Exploring the Role of Interactions Among Firms and Workers // Journal of Economic Geography. 2015. Vol. 15. P. 723–742

[117] Михайлова А. А., Климанов В. В., Сафина А. И. Влияние межбюджетных трансфертов на экономический рост и структуру региональной экономики. Вопросы экономики. 2018. № 1. С. 91–103.

[118] Куклин А. А., Татаркин А. И. Изменение парадигмы исследований экономической безопасности региона. Экономика региона. 2012. № 2. С. 25–39.

[119] Michie J., Oughton C. Regional Innovation Strategies: Integrating Regional, Industrial and Innovation Policy. New Economy. 2001. Vol. 8. P. 164-169.

[120] Wolfe D. The Strategic Management of Core Cities: Path Dependency and Economic Adjustment in Resilient Regions. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. P. 139–152.

[121] Krugman P. R. First Nature, Second Nature, and Metropolitan Location // Journal of Regional Science. 1993. Vol. 33. P. 129–144.

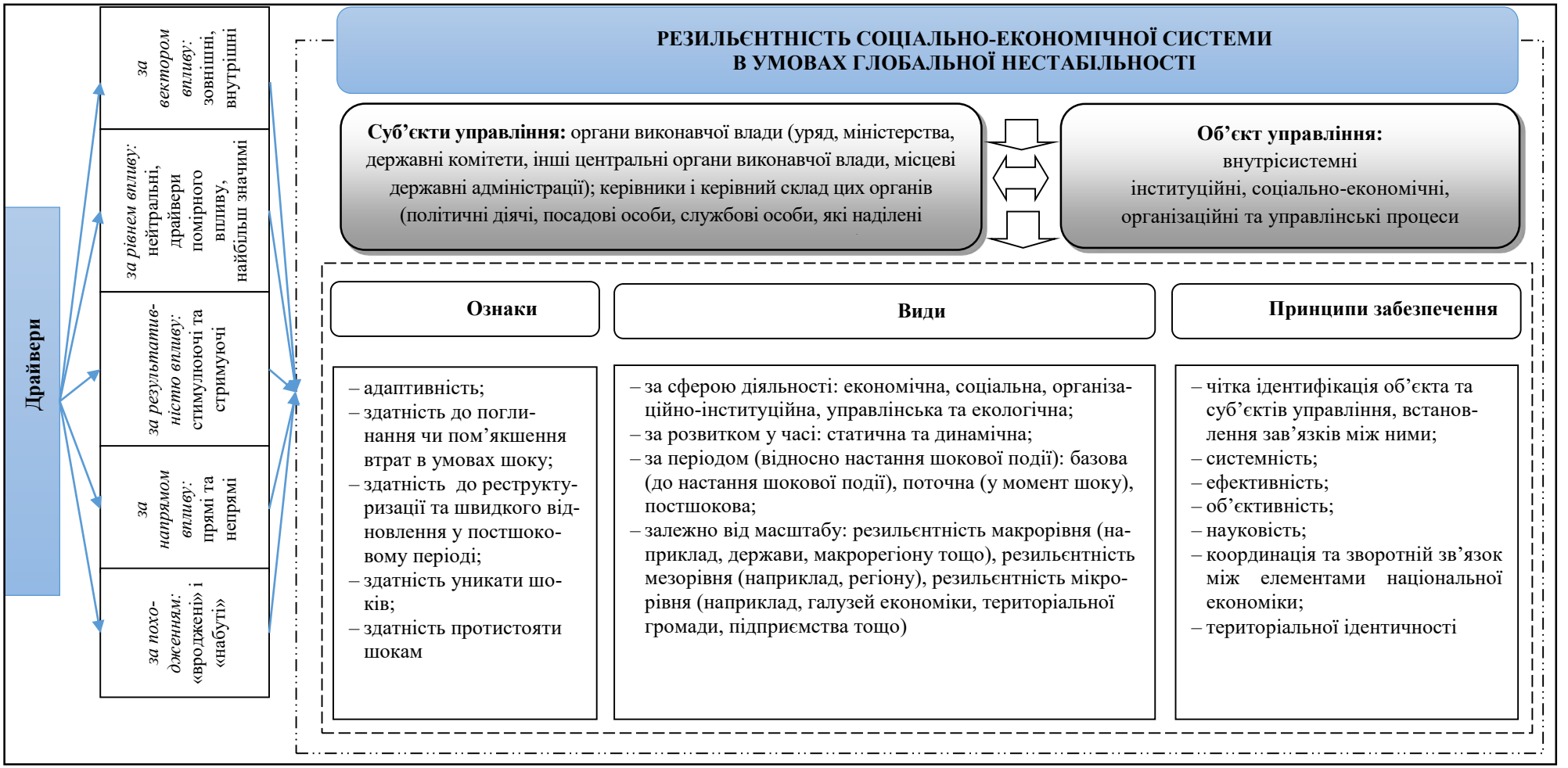

Рис. 1.2. Концептуалізація резильєнтності соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності

Оскільки резильєнтність визначається здатністю системи до поглинання чи пом'якшення втрат, реструктуризації і оновлення, то за походженням драйвери резильєнтності соціально-економічної системи нами класифіковано на:

1) «вроджені» – ті, які сформувалися історично. Наприклад, це еволюційний шлях розвитку, потенціал промисловості, структура економіки, особливості ринку праці, резерви для розвитку бізнесу (гринфілд и браунфілд), здатність підприємств замінювати ресурси в результаті їх скорочення під впливом зовнішніх потрясінь або здатність галузевих ринків перерозподіляти ресурси у відповідь на цінові сигнали). Крім того, до «вроджених» драйверів резильєнтності соціально-економічної системи доцільно віднести й економіко-географічне розташування та природно-кліматичні умови господарювання системи. Ці драйвери не є наслідком діяльності суб'єктів управління соціально-економічними процесами в системі, проте результативність їх впливу (стимулюючий або стримуючий) на рівень резильєнтності соціально-економічної системи залежить від ефективності рішень зазначених вище суб'єктів управління;

2) «набуті» – додаткові зусилля згладжування наслідків зовнішніх впливів (регуляторна політика, грошово-кредитна політика, наявність резервів, національна інноваційна інфраструктура та система, потенціал ІТ-сектору, локалізація ланцюгів доданої вартості всередині країни, мобільність капіталу між фінансовим і промисловим сектором, доступне фінансування та ін.).

За вектором впливу драйвери резильєнтності соціально-соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності ми розділяємо на:

– зовнішні – рівень їх впливу на резильєнтність соціально-економічної системи залежить від рівня міжрегіональної, міжнаціональної тощо інтегрованості, рівня глобалізації держави. Зовнішні драйвери резильєнтності, як правило, слабо контрольовані конкретною соціально-економічною системою;

– внутрішні – виникають, посилюються або ж послаблюються у процесі розвитку соціально-економічної системи та безпосередньо пов'язані з результатами її життєдіяльності. До внутрішніх драйверів резильєнтності ми відносимо, наприклад, рівень диверсифікованості економіки, виробничий, людський та трудовий потенціали, організаційно-управлінський потенціал, «тверду» та «м'яку» інфраструктуру тощо.

Варто наголосити, що перелік драйверів резильєнтності соціально-економічної системи не є вичерпним. При цьому, на наш погляд, для різних систем рівень впливу різних драйверів на формування та/або посилення резильєнтності соціально-економічної системи буде різним та визначатиметься умовами та особливостями соціально-економічної, організаційно-управлінської та інституційної життєдіяльності соціально-економічної системи. Зважаючи на вище наведену тезу вважаємо доцільним драйвери резильєнтності соціально-економічної системи класифікувати за результативністю впливу на стимулюючі та стримуючі. Важливість коректної ідентифікації найбільш значимих драйверів резильєнтності, а також коректного визначення характеру їх впливу визначається необхідністю прийняття правильних управлінських рішень щодо розвитку соціально-економічних процесів в умовах настання шоку.

Окрім зазначеного, вважаємо, що драйвери резильєнтності соціально-економічної системи варто класифікувати на драйвери прямого (безпосереднього) та драйвери (опосередкованого) впливу. Так, драйверами прямого впливу можуть бути, наприклад, інституційне забезпечення, управлінські рішення центральної та/або регіональної влади, ресурсне та технологічне забезпечення тощо. До драйверів непрямого впливу на резильєнтність соціально-економічної системи можна віднести, наприклад, політику та соціально-економічні особливості розвитку держав-сусідів (регіонів-сусідів), держав-партнерів (регіонів-партнерів) тощо, підприємницьку культуру, рівень життя населення, корупцію, промислове шпигунство та ін.

Резильєнтність соціально-економічної системи, на наш погляд, найбільш доречно класифікувати:

– за сферою діяльності: економічна, соціальна, організаційно-інституційна, управлінська та екологічна. Економічна резильєнтність соціально-економічної системи визначається: спеціалізацією, структурою та потенціалом системи, які впливають на зв'язки мікро-, мезо- та макрорівня, а також глобальні зв'язки, можливості впровадження інновацій та залучення інвестицій; рівнем інноваційності та технологічності виробничих процесів; станом інвестиційного клімату; фінансово-бюджетними особливостями життєдіяльності системи; наявністю «твердої», «м'якої» та критичної інфраструктури (остання, зокрема, визначає дієвість та функціональність економіки в умовах шоку).

Соціальна резильєнтність соціально-економічної системи визначається: соціально-демографічною структурою системи, яка впливає на форми зайнятості, доходи і мобільність людських ресурсів, формує людський і соціальний капітал; рівнем життя населення; загальним обсягом трудових ресурсів, рівнем зайнятості/безробіття населення; розвитком соціальної інфраструктури.

Організаційно-інституційна резильєнтність означає здатність соціально-економічної системи формувати ефективну організаційно-інституційну структуру та раціональні внутрісистемні, міжсистемні та зовнішні зв'язки з метою пом'якшення втрат в умовах шоку та швидкого постшокового відновлення.

Ключовим драйвером забезпечення управлінської резильєнтності, підґрунтям «виживання» соціально-економічної системи в умовах настання шокової події, на наш погляд, є ефективне управління всередині системи. Натомість, важливе значення у контексті забезпечення ефективності управління всередині системи мають кваліфікація, репутація, зв'язки, рівень корумпованості тощо менеджменту соціально-економічної системи.

Екологічна резильєнтність характеризується здатністю соціально-економічної системи до протистояння та швидкого усунення шокових екологічних ситуацій, створення ефективних систем управління екологічними проблемами в умовах настання шоку та в довгостроковій перспективі. Екологічна резильєнтність визначається природно-кліматичними умовами та станом навколишнього середовища соціально-економічної системи.

– за розвитком у часі: статична та динамічна. Дана класифікаційна ознака сформульована із врахуванням з того, що ознаками резильєнтності соціально-економічної системи є її здатність до поглинання чи пом'якшення втрат в умовах шоку, а також до реструктуризації і оновлення в постшоковий період. На наш погляд, статична резильєнтність системи формується здебільшого у межах існуючої структури соціально-економічної системи, а при настанні шокової події – основне її завдання полягає у поглинанні чи пом'якшенні втрат. При цьому, потенціал щодо розвитку системи в умовах її статичної резильєнтності – обмежений. Натомість динамічна резильєнтність сприятиме реструктуризації і оновленню соціально-економічної системи в постшоковий період;

– за періодом (відносно настання шокової події): базова, тобто резильєнтність, яка сформувалася до настання шокової події, поточна – та, яка сформувалася у момент шоку, а також постшокова. При цьому на рівень поточної та постшокової резильєнтності системи важливий вплив чинить інтенсивність та довготривалість шоку;

– залежно від масштабу: резильєнтність макрорівня (наприклад, держави, макрорегіону тощо), резильєнтність мезорівня (наприклад, регіону), резильєнтність мікрорівня (наприклад, галузей економіки, територіальної громади, підприємства тощо).

Фундамент методологічної бази резильєнтності соціально-економічної системи становлять її принципи – аксіоматичні поняття на основі яких забезпечується резильєнтність соціально-економічної системи.

На наш погляд, забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності можливе за умов дотримання принципів:

– чіткої ідентифікації об'єкта та суб'єктів управління, встановлення зав'язків між ними;

– системності – забезпечення резильєнтності системи можливе лише за умови врахування усіх аспектів та особливостей її життєдіяльності. Крім того, в умовах настання шокової події принцип системності передбачає прийняття швидких «реанімаційних» управлінських рішень для мінімізації негативних наслідків шоку для економічної системи;

– ефективності. Загалом ефективність – це відношення результату до затрат. Отже, ефективність в контексті забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи означає максимізацію відношення результату (стійкості до шоку) до затрат на формування/побудову резильєнтної економічної системи;

– об'єктивності. Передбачає, що суб'єкт управління (наприклад, регіональна чи центральна влада) при формуванні резильєнтної соціально-економічної системи повинен об'єктивно оцінювати її сучасний стан, проаналізувати та врахувати найбільш значимі драйвери впливу на розвиток соціально-економічної системи;

– науковості – передбачає використання при формуванні і функціонуванні резильєнтної соціально-економічної системи науково обґрунтованих методів та прийомів;

– координації та зворотного зв'язку між структурними елементами соціально-економічної системи, що передбачає перманентний та своєчасний обмін інформацією в межах системи для оперативного реагування на шокову подію;

– територіальної ідентичності. Наприклад, якщо мова йде про формування резильєнтної соціально-економічної системи, якою є держава, то ця система є неоднорідною за своїм характером. Її формують дрібніші соціально-економічні системи – регіони, територіальні громади. резильєнтність держави буде вищою, якщо при прийнятті відповідних управлінських рішень враховуватимуться особливості розвитку кожного регіону/громади.

Запропоновані нами концептуальні підходи до розуміння та дослідження резильєнтності соціально-економічної системи стануть основою для розроблення методичних підходів до оцінювання, а також будуть враховані при аналізі резильєнтності соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності.

РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ШОКІВ

2.1. Концептуальні аспекти формування політики резильєнтності в сучасних умовах

В сучасному турбулентному світі хитаються, а часом навіть і руйнуються усталені системи міжнародного порядку та колективної суб'єктності. Здобуття й збереження суб'єктності все більше стає індивідуальною справою. Недостатньо просто мати цивілізаційну суб'єктність, вона повинна бути стійкою або резильєнтною (від. англ. resilience – життєстійкість, спроможність відновлюватись). Національна резильєнтність сьогодні є одним з найкращих каталізаторів національної безпеки держави та її цивілізаційної суб'єктності[122].

В сучасних умовах багатогранність методологічної основи дослідження резильєнтності на основі використання міждисциплінарного підходу до вивчення цієї проблематики пов'язано з перетином методів, що використовуються різними науковими дисциплінами: управлінням ризиками (risk management), кризовим управлінням (crisis management); теорією надійності (reliability theory); управління безпекою (security management); безпекою систем (system safety) та іншими. Ці напрями досліджень істотно вплинули на становлення та розвиток теорії резильєнтності соціально-економічних систем.[123]

У 2011 році в опублікованому Міністерством міжнародного розвитку Великобританії дослідженні щодо проблематики резильєнтності до катастроф [124] наводиться такі три основні визначення резильєнтності, широко цитовані в міжнародному експертному середовищі:

- здатність системи, спільноти чи суспільства, які піддаються небезпеці, протистояти, поглинати, своєчасно та ефективно пристосуватися до наслідків небезпеки та відновитися від них» (Міжнародна стратегія ООН зі зменшення ризиків лих)
- здатність соціальної або екологічної системи поглинати збурення, зберігаючи при цьому однакову базову структуру та способи функціонування, здатність до самоорганізації та здатність адаптуватися до стресу та змін (Міжурядова група експертів зі зміни клімату);
- здатність системи поглинати збурення та реорганізовуватися під час змін (Альянс резильєнтності).

Тому, розглядаючи резильєнтність в контексті проблеми розвитку, Міністерство міжнародного розвитку Великобританії сформулювало таке визначення: "резильєнтність до катастроф – це здатність країн, спільнот і домогосподарств керувати змінами, підтримуючи або змінюючи рівень життя в умовах потрясінь або стресів - таких як землетруси, посуха або насильницький конфлікт - коли під загрозою їхні довгострокові перспективи [125].

В термінологію Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) імплементовано дефініцію "резильєнтність", сформульовану англійським дослідником Е. Мітчеллом [126], зокрема: "резильєнтність - це здатність домогосподарств, спільнот і націй

---

[122] Пирожков, С. І., Божок, Є. В., Хамітов, Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. Вісник НАН України, (8), 74–82. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074. (дата звернення: 15.03.2023).; Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. Укр. геогр. журн. 2022. № 2. С. 3–10.

[123] Іванюк У. В. Теоретичне підґрунтя дослідження резильєнтності соціально-економічної системи в умовах впливу глобальних тенденцій. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу : кол. моногр. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 284–290.

[124] DFID (2011), Defining Disaster Resilience: A DFID Approach Paper, UK government, London. Available at: https://reliefweb.int/report/world/defining-disaster-resilience-dfid-approach-paper. (дата звернення: 20.03.2023).

[125] Там само.

[126] Mitchell A.(2013) Risk and Resilience: From Good Idea to Good Practice, OECD Development Assistance Committee Working Paper 13/2013, OECD Publishing. 56 pp. Available at: https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/Resilience_and_Risk_Good_ideas_Good_practice.pdf. (дата звернення: 22.03.2023).

поглинати потрясіння та відновлюватися після них, одночасно позитивно адаптуючи та трансформуючи свої структури та засоби для життя в умовах довготривалих стресів, змін і невизначеності [127].

Відтак, резильєнтність є основою всіх міжнародних платформ після 2015 р. Прийнята після COP 21 Паризька угода закликає держави та інші зацікавлені сторони "підвищити здатність адаптуватися до несприятливих впливу зміни клімату та сприяння резильєнтності до зміни клімату", Сендайська рамкова програма закликає "інвестувати в зменшення ризику стихійних лих для резильєнтності", а Аддис-Абебська програма дій наголошує на необхідності зміцнення резильєнтності найбільш вразливих спільнот до потрясінь шляхом надання і захисту основних соціальних послуг.

Як зазначено в Основних обов'язках Всесвітнього гуманітарного саміту, підвищення резильєнтності допомагає зменшити залежність людей та інституцій від іноземної допомоги та дозволити їм краще протистояти кризам. Це також спосіб посилити національні та місцеві системи замість того, щоб обходити їх [128].

Важливо враховувати, що OECP виокремлено три домінантні ознаки резильєнтності соціально-економічної системи, зокрема: абсорбтивну здатність (absorptive capacity), адаптивну здатність (adaptive capacity) та трансформативну здатність (transformative capacity) (див. додаток А, таблиця А.1).

Можемо констатувати, що домінантний тип ознаки резильєнтності соціально-економічної системи визначається результатом підтримки нею динамічного балансу між здатністю до поглинання, адаптації та трансформації:

- стабільність (stability) — здатність справитися з поглинанням продовжуючи існування;
- гнучкість (flexibility) — здатність адаптуватися шляхом поступового коригування;
- зміна (change) — здатність трансформуватися та оновлюватись.

Зокрема, гнучкість (flexibility) відображає здатність системи за рахунок адаптації своєї структури та ресурсного потенціалу швидко відновлювати ефективне післяшокове функціонування.

Підкреслюючи, наскільки важливою є резильєнтність, OECP акцентує, що резильєнтність "вимагає підтримки на всіх суспільних рівнях: регіональних, національних, провінційних, місцевих і на рівні домогосподарств через інтегровану національну/міжнародну реакцію за спільною участю гуманітарної допомоги та допомоги, спрямованої на розвиток", привертаючи увагу до імплементації на всіх рівнях загальних принципів резильєнтності, які підтримуються OECP, зокрема:

- готовність (preparedness) – знання та можливості для ефективного передбачення, реагування та відновлення від впливу ймовірних, неминучих або поточних небезпечних подій або умов;
- чутливість (responsiveness) – швидке та позитивне реагування у випадку та після кризи;
- зв'язність (connectivity) – ступінь зв'язку або відокремлення між людьми, місцями та речами; характер і сила взаємодії між компонентами системи;
- навчання та інновації (learning and innovation) – набуття знань або навичок, що веде до змін у колективі усвідомлення, результатом чого є нові норми, ідеології та інститути;
- самоорганізація (self-organisation) – здатність формувати формальні чи неформальні мережі, установи, організації або інші суспільні колективи незалежно від держави чи іншої центральної влади;

[127] OECD, SIDA (2017) Resilience systems analysis: Learning & recommendations report. Paris : OECD Publishing..88 pp. URL: https://www.alnap.org/help-library/resilience-systems-analysis-learning-and-recommendations-report. (дата звернення: 23.05.2023).
[128] Там само.

– різноманітність і надлишковість (diversity and redundancy) – наявність багатьох різних форм, типів або ідей і надлишок можливостей резервні системи, які дозволяють підтримувати основні функції у разі збоїв;
– інклюзивність (inclusion) – представництво різноманітних зацікавлених сторін у процесах прийняття рішень
– соціальна згуртованість (social cohesion) – спільні цінності та спільноти інтерпретацій, зменшення розбіжностей у багатство та дохід, і загалом дозволяє людям мати відчуття, що вони зайняті а спільне підприємство
– пороговість (thresholds) – прийнятні рівні добробуту, чітко визначений доступ до прав і стійкі межі до спільних ресурсів.

Варто враховувати, що системний підхід ОЄСР щодо побудови резильєнтності базується на превентивному аналізі системи резильєнтності, який забезпечує:
– спільний погляд на ландшафт ризику, з яким стикаються люди;
– розуміння в ширшій системи, яка потрібна для всебічного благополуччя;
– аналіз того, як ландшафт ризику впливає на основні компоненти системи добробуту, які компоненти стійкі, які ні, і чому;
– спільне розуміння впливу влади, її ролі в сприянні або перешкоджанні резильєнтності крізь призму доступу до активів;
– спільне бачення на цій основі того, що потрібно зробити, щоб посилити резильєнтність системи та як інтегрувати ці аспекти в політику, стратегію та зусилля з розвитку на кожному шарі суспільства.

Рекомендації ОЕСР фокусують на доцільності застосування п’ятиетапного модульного підходу до аналізу і розгляду, як система може планувати/готуватися, сприймати, відновлюватися та адаптуватися до збоїв таким чином, щоб мінімізувати вплив на критичні функції системи.

Цей інструмент аналізу резильєнтності систем базується на традиційному управлінні ризиками, але не замінює його підходи. Він розроблений, щоб бути максимально легким, швидким і простим у використанні на основі п’яти основних етапів розширеного аналізу резильєнтності системи, які є взаємопов’язаними та спрямовані на комбіноване посилення здатності до поглинання, адаптації в системі чи її трансформації з огляду на системне зміцнення резильєнтності системи до майбутніх шоків (див. додаток А, таблиця А.2).

Відтак ідентифікація основних ризиків є лише вихідним етапом аналізу резильєнтності системи. Оцінка ризиків здійснюється крізь призму їх впливу на конкретні види активів, структуру яких згідно методології ОЕСР класифіковано та згруповано залежно від призначення за такими типами капіталу:
– фінансовий капітал – продаж додаткової продукції, банківські послуги, кредитна/ощадна група, офіційне працевлаштування. подарунки / пожертви, дохід для покриття основних потреб, неформальна зайнятість, економія, переказ коштів, ін.;
– людський капітал – компетенції, знання, звички, освіта, здоров'я, професійні навички, ін.;
– природний капітал – біорізноманіття навколишнього середовища, ліс, земля для сільського господарства/тваринництва, тваринництво, корисні копалини, річки та водосховища, джерела питної води ін.;
– фізичний капітал – товари, питна вода, енергія, предмети першої необхідності в домі, транспортні засоби, продуктивна земля/продуктивний капітал, санітарія, соціальна інфраструктура, укриття, ін.,
– політичний капітал – доступ до владних осіб, знання прав і обов'язків, членство в політичних партіях, участь у зборах громади, участь у громадських організаціях, що

впливають на місцеві владні структури, участь у демократичних процесах (вибори, децентралізація);

– соціальний капітал – громадські комітети, формальні/неформальні механізми управління конфліктами, неформальна соціальна взаємодія, заходи захисту дівчат і хлопчиків, членство в офіційних громадських групах, взаємопідтримка, участь жінок у житті громади, ін.

Зауважимо, що новою версією Концептуальних основ фінансової звітності від 29 березня 2018 року, виданою Радою з Міжнародних стандартів фінансової звітності (Радою з МФЗС) упроваджено нові визначення "актив", "економічний ресурс", "зобов'язання" [129], зокрема: актив – існуючий економічний ресурс, контрольований організацією в результаті минулих подій; економічний ресурс – право організації, що надає потенціал для отримання економічних вигід; зобов'язання – існуючий обов'язок організації в результаті минулих подій, урегулювання якого призведе до зменшення економічних ресурсів.

Тобто міжнародною спільнотою активи розглядаються саме як існуючі економічні ресурси. Тому з огляду на необхідність імплементації в Україні міжнародної практики формування систем резильєнтності постає необхідність усунення різноваріантності сучасного трактування змісту категорії "активи" в актах законодавства держави.

Очевидно, що безпрецедентне посилення ризиків нестабільності, невизначеності, складності, неоднозначності та істотне ослаблення реалізації верховенства права на тлі триваючої збройної агресії російської федерації проти України, посилює потребу формування цивілізаційної суб’єктності країни крізь призму радикального переосмислення місця національної стійкості як в ієрархії потреб та інтересів людини, так і господарюючих суб’єктів, регіонів та держави в цілому.

Тому з огляду на важливість реалізації головних тактичних завдань економічного розвитку України: забезпечення стійкості зростання економіки; збільшення темпів зростання і зміна структури зростання за рахунок істотного розширення несировинної складової [130], імплементація підходів формування та посилення резильєнтності національної економіки має загальнодержавне значення та постає реальним викликом в сфері удосконалення політики регіонального розвитку.

Вибудовуючи комплексну систему управління резильєнтністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності, слід найперше визначитись з найважливішими національними економічними пріоритетами (інтересами), від реалізації яких залежить майбутнє України, добробут і процвітання нації. Ми розділяємо позицію вчених Національного інституту стратегічних досліджень, які виділяють такі стратегічні пріоритети:[131]

— створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої, потужної національної економіки;

— створення надійної системи економічної безпеки України, забезпечення можливості самостійного, прогресивного національно-економічного розвитку;

— здійснення структурної перебудови економіки;

— забезпечення ефективного розвитку національної промисловості;

— здійснення державою протекціоністських заходів, спрямованих на підтримку національного товаровиробника;

---

[129] Вакарюк О. Нова Концепція МСФЗ: що нас чекає. Вісник МСФЗ. №10: Електронне видання. URL: https://msfz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ001658 (дата звернення: 31.03.2023).

[130] Данилишин Б. Про драйвери зростання української економіки. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/pro drayveri-zrostannya-ekonomiki-ukrajini-50010791.html (дата звернення: 5.03.2023).

[131] Жихор О.Б. Економічна безпека [Текст]: підруч. для студ. ВНЗ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О.Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О.І. Барановського; Ун-т банк. справи Нац. банку України. К.: УБС НБУ, 2015. 467 с.

— істотне зменшення енергомісткості і матеріаломісткості ВВП;

— здійснення кардинальної модернізації виробництва та розвиток його наукомістких галузей;

— створення замкнених циклів виробництва стратегічно важливої продукції, зокрема військової техніки та озброєння;

— створення рівних соціальних та економічних можливостей для всіх громадян України;

— здобуття Україною належного місця у світовому поділі праці та міжнародній торгів лі, інтеграція у світове господарство;

— побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності;

— забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;

— удосконалення товарної структури експорту й імпорту;

— забезпечення географічної збалансованості експорту й імпорту;

— нарощування експортного потенціалу, забезпечення позитивного сальдо зовнішньо торговельної діяльності;

— підтримка вітчизняних експортерів, сприяння виробникам імпортозамінної продукції, особливо критичного імпорту;

— захист національного ринку від несприятливої дії світової кон'юнктури та іноземної конкуренції;

— ефективне використання Україною свого вигідного географічного положення для здійснення міжнародного транзиту.

Обґрунтовуючи сучасні підходи до управління резильєнтністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності, слід зважати на те, що резильєнтність вважається динамічним станом системи, що охоплює процес її функціональних і поведінкових змін до початку, під час і після раптового шоку. Послідовність цих трансформацій лягла в основу найбільш комплексного резильєнтного підходу до управління системними ризиками. Під резильєнтним підходом, який слід впроваджувати в національні плани економічного розвитку та політику зростання, розглядають чотири стадії зміцнення стійкості системи[132]:

- перша стадія – це підготовка системи до різноманітності раптових шоків за допомогою проактивних заходів, що укріплюють її міцність і гнучкість (включаючи створення надлишкових та резервних можливостей);
- друга – абсорбція негативних впливів шоку та опір каскадним збоям, тобто запобігання чи стримування хвилі структурних та функціональних порушень за рахунок створених механізмів міцності;
- третя – відновлення після шоку (якщо збоїв не вдалося уникнути) шляхом мобілізації резервних можливостей та механізмів додаткової гнучкості;
- четверта – адаптація системи до постшокових змін середовища на основі рекомбінування ресурсів та структурної перебудови. Остання стадія виражає динамічну суть резильєнтного підходу: для виживання в епоху невизначеності важливо не тільки швидко повернутися після шоку до попереднього рівня розвитку, але й підготуватися до чергових раптових шоків, тобто зробити не просто відновлювальний стрибок, а й ривок вперед, використовуючи шоки як «вікно можливостей» для реструктуризації системи та її переходу на більш ефективну траєкторію зростання.

---

[132] OECD, SIDA. Resilience systems analysis: L earning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 2017.; Смородинская Н.В. Резильентность экономических систем в эпоху глобализации и внезапных шоков. URL: http://dx.doi.org/10.52180/2073-6487_2021_5_93_115.; OECD. A systemic resilience approach to de aling with COVID-19 and future shocks. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), 2020. DOI: 10.1787/36a5bdfb-en.; Orkestra. 2020 Basque country competitiven ess report: Resilience: Before, during and after the pandemic. San Sebastián: University of Deusto, 2020.

Наприклад, шок пандемії 2020 р. та війна росії в Україні створює можливості для більш ефективної підготовки в світовому масштабі до інших нових загроз, які пов'язані з загрозами екологічного характеру, викликами продовольчої безпеки, змінами клімату, більш інтенсивного розвитку цифрових технологій, переглядом інституційної спроможності міжнародних інституцій тощо.

Резильєнтність в системі управління соціально-економічним розвитком в сучасних умовах глобальної нестабільності виступає і як організаційний принцип функціонування складної соціально-економічної системи, і як новий елемент політики стратегічного ендогенного зростання, і як новий стандарт управління ризиками в умовах невизначеності. При цьому, йде мова про управління гібридними ризиками та загрозами політичного, економічного, інституційного, соціокультурного, законодавчо-правового, інформаційного та воєнного характеру.

Зокрема у політичній сфері стійкість (резильєнтність) передбачає можливість політичних організацій виявляти зони вразливості і координувати свої адаптивні зусилля та зусилля керівництва політичних організацій, щоб адекватно реагувати на зміни й виклики шляхом ухвалення відповідних політичних рішень, змінення правил гри тощо. Актуальною залишається проблема інституціоналізації влади – створення більш чітких правил поведінки для парламенту та центральних органів виконавчої влади, глави держави. Йдеться про подальше впорядкування діяльності парламенту – запровадження елементів імперативного мандату, який унеможливив би перехід депутатів із фракції у фракцію, що знижувало б внутрішньо парламентську корупцію; впорядкування компетенцій парламентської опозиції, парламентських тимчасових слідчих комісій, оптимізацію процедури формування та розпуску правлячої коаліції через внесення поправок до Закону України «Про регламент Верховної Ради України»; запровадження конструктивного вотуму недовіри уряду з метою спрощення процедури його переформатування, оскільки періодично через це Україна потрапляє у політичні кризи. Для забезпечення національної резильєнтності в Україні важливим є усунення неефективних інститутів. Потрібно знайти оптимальне поєднання формальних інститутів з неформальними, що є властивим для України.[133]

У процесі обґрунтування системи управління резильєнтністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності варто враховувати співвідношення глобальних і локальних викликів і загроз, у тому числі гібридних, у яких глобальне й локальне переплітаються. Тому важливим є створення глобалізаційної стратегії країни для посилення цивілізаційної суб'єктності України у сучасному світі. Проте на першому етапі вченими НАН України пропонується розробити стратегію національної стійкості України, основні пріоритети якої в умовах глобалізованого світу стосуються і внутрішніх, і зовнішніх її вимірів, є такими[134]:

- Економічна стійкість. Зрозуміло, що успішна економіка є базисом цивілізаційної суб'єктності країни, а тому виступає важливим елементом стратегії національної стійкості.
- Вагомою складовою економічної стійкості країни є енергетична стійкість, яка потребує проведення моніторингу світового і регіональних енергетичних ринків та ефективної енергетичної політики Української держави в контексті усвідомлення актуальних загроз і викликів, а також можливостей протидіяти ним.
- Соціально-політична і правова стійкість передбачає аналіз та нейтралізацію деструктивних викликів і загроз у контексті розвитку внутрішньої політики Української держави,

[133] Про Національну доповідь НАН України «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз»: за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 6 квітня 2022 року. Вісн. НАН України, 2022, № 5. С.45-55.

[134] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2022. 552 с.

її політикуму, взаємодії держави і громадянського суспільства, а також правової та правоохоронної систем України, їх місця в міжнародно-правовій архітектурі.

- Гуманітарна стійкість потребує забезпечення базових потреб і прав людини, аналізу викликів та загроз розвитку людини в Україні та пошуку відповіді на них завдяки ефективному функціонуванню гуманітарної сфери, її суб'єктів та інститутів.
- До структури гуманітарної стійкості, напевно, слід включити демографічну стійкість, яка в умовах війни та масових людських втрат має давати адекватну відповідь на міграційні проблеми України у глобалізованому світі та сприяти подоланню наслідків агресії росії.
- Складовою гуманітарної стійкості можна назвати й етнонаціональну стійкість, яка є результатом етнонаціональної політики держави у взаємодії з поліетнічним громадянським суспільством і означає гармонійну цілісність етноспільнот України, що єднаються навколо демократичних цінностей та поваги до прав людини.
- Духовно-культурна стійкість вимагає ґрунтовного дослідження мистецького та релігійного середовищ України як таких, що мають найбільший вплив на формування світогляду, оцінки викликів і загроз у цій сфері та вироблення рекомендацій з їх уникнення та нейтралізації.
- Морально-психологічна стійкість означає здатність народу країни бути вірним цінностям та принципам суспільної моралі, що дозволяє формувати плідні установки громадян щодо успішної протидії гібридним загрозам, особливо в умовах війни.
- Освітня й наукова стійкість передбачає аналіз викликів і загроз у контексті розвитку освіти і науки, зокрема зовнішніх впливів на ці сфери.
- Стійкість масових комунікацій (мережево-інформаційна стійкість) потребує оцінки інформаційного середовища України щодо викликів та загроз (передусім у ЗМІ та соціальних інтернет-мережах), здатності ефективно їм протистояти завдяки спільним діям держави й громадянського суспільства.
- Кіберстійкість означає прогнозування та нейтралізацію кібератак, спрямованих на дестабілізацію в економічній, політичній, технологічній та військовій сферах країни, що можуть спричиняти послаблення її суб'єктності й різноманітні кризові ситуації.
- Військово-політичну стійкість можна виділити як окрему складову, враховуючи стан війни, в якому перебуває наша держава.

Окреслені складові стратегії національної резильєнтності України є тими базовими елементами обґрунтування управлінських рішень в різних секторах економічної та соціальної політики та на різних рівнях управління, ефективність яких значною мірою залежить від суспільної згуртованості та інклюзивності економічних суб'єктів національної суспільної системи загалом.

Питання управління резильєнтністю соціально-економічного розвитку України в умовах війни та поствоєнного відновлення Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорук О.І. розглядають контексті використання всіх можливостей для відродження інституцій, ринків і підприємств; реконструкції інфраструктури; відновлення довіри і очікувань. Для швидкого відновлення економіки найголовнішим є забезпечення робочими місцями і створення можливостей для гідної зайнятості. І вже сьогодні слід формулювати основні принципи і пропонувати такі нові напрями політики зайнятості повоєнної економіки:[135]

- перший – має орієнтуватися на екстрене, ситуативне забезпечення зайнятості та доходів за умов стабілізації безпеки і соціо-гуманітарної стабільності для груп осіб, що постраждали від війни;

[135] Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорук О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. Економіка України. 2022. № 6. С. 3-22. URL:https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003

- другий – має передбачати формування умов щодо відновлення і реінтеграції місцевої економіки приймаючих громад;
- третій – має забезпечувати створення і розвиток робочих місць на принципах концепції гідної праці, а також розбудову інституційної спроможності ринку праці й соціального діалогу на національному рівні.

Надзвичайно важливим і для повоєнного відновлення, і для підвищення резильєнтності соціально-економічної системи, і для завершення трансформаційних змін в економіці та суспільстві, є впровадження «економічної етики» як елемента політики соціальної якості в Україні. А саме рішення між отриманням якомога більшого максимального прибутку і задоволенням соціальних потреб має бути збалансованим і прийматися на засадах компромісу, завдяки якому поточна споживча орієнтація змінюється на майбутнє підвищення рівня задоволення соціальних потреб шляхом зміни форми наймання на роботу за моделлю участі в прибутках. Емпірично доведено, що таки підхід як на мікро-, так і на макрорівні, дозволяє максимізувати рівень споживання.[136] Для повоєнного відновлення соціально-економічної системи і набуття нею властивостей вищої резильєнтності такий інструментарій дозволить задовільнити і поточні інтереси бізнесу щодо капіталізації прибутків, нарощування і розширення виробництва, і населення щодо рівня задоволення соціальних потреб, а отже сприятиме синергетичному ефекту макроекономічного зростання та стійкості.

В напрямку повоєнного оновлення та формування резильєнтної соціально-економічної системи необхідно в рамках соціально політики запропонувати так звані повоєнні «стандарти якості», особливо на територіях, що зазнали руйнувань, реалізуючи загальнодержавну політику якісного зростання, що передбачає покращення соціальних умов, відповідатиме зближенню в підходах європейської та національної практики поліпшення соціального життя на основі балансу економічних і соціальних інтересів.[137]

Натомість ігнорування, замовчення і/або невирішення існуючих проблем (поширення бідності, розшарування суспільства, маргіналізація, звуження ринку праці тощо) органами влади може їх поглибити і призвести до дестабілізації, зниження довіри населення і бізнесу до державної влади. На думку експертів економістів та соціологів, якщо в державі не буде мінімального пакета соціальних стандартів і справедливого розподілу міжнародної допомоги, то «…ейфорія національного єднання може змінитися зневірою, зниженням волонтерської активності та сприятиме зовнішнім спекуляціям, підвищенню соціальної напруги та загостреної реакції на соціально-економічну неоднорідність суспільства»[138]. Вирішення проблем саме такого характеру сприятиме формуванню соціально-економічної системи з достатньою резильєнтністю, щоб долати глобальні і локальні виклики, загрози і шокові ситуації, що особливо важливо в контексті повоєнного відновлення країни.

Посилить резильєнтність соціально-економічної системи реалізація політики соціальної якості через спрямованість на відтворення соціально-економічної безпеки власних громадян, забезпечуючи її базові елементи: фінансові ресурси для соціально незахищених громадян, надання житла при його втраті й задовільні умови проживання у разі тимчасового перебування,

---

[136] Хоманн К., Бломе-Дрез Ф. Экономическая этика и этика предпринимательства. Пер. С. Курбатовой, К. Костюка. Геттинген, Цюрих, Vandenhoeck & Ruprecht, 1992. URL: http://krotov.info/lib_sec/22_h/hom/an0.htm; Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорук О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. Економіка України. 2022. № 6. С. 3-22. URL: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003

[137] Mlachila M., Tapsoba R., Tapsoba S. A Quest for Quality. High growth alone will not improve social conditions. Finance & Development. 2015. June. Vol. 52 (2). P. 14-17. URL: https:// www.imf.org/external/pubs/ft /fandd/2015/06/mlachila.htm (дата звернення: 25.04.2022).

[138] Біль М.М. Внутрішньо переміщені особи: виклики і загрози, вплив на соціальну інфраструктуру та політика підтримки. Науково-аналітична записка Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України. Львів, 2022. с. 7

доступ до закладів охорони здоров'я і його профілактики, доступ до ринку праці й закладів освіти, підвищення кваліфікації та/або перекваліфікації тощо. Зусилля держави мають бути спрямованими на оптимальну житлову політику, розвиток ринку праці, справедливу політику оподаткування доходів, боротьбу з бідністю та диференційованістю соціальних стандартів, психологічну допомогу населенню в постконфліктних умовах. Від успішності цих важливих складових політики соціальної якості буде залежати відновлення демографічного потенціалу країни, який зазнає руйнації через міграційні хвилі. [139]

Ефективність реалізації політики соціальної якості досягається шляхом підтримки соціального партнерства між владою, бізнесом і профспілками, а в умовах воєнного стану і бойових дій соціальний діалог та соціальна активність спрямована на особистісну діяльність щодо захисту своєї країни, волонтерства, підтримки є складовою соціалізації особистості, яка проявляється в її участі в формуванні безпеки країни, інституційних основ нових засад соціальної активності в мирний час, що безперечно змінює якісні характеристики соціально-економічної системи, посилює її резильєнтність в майбутньому.

Інституційний зріз пріоритетних завдань до управління резильєнтністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності представлено вченими НАН України в рамках доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз», оперативне розв'язання яких дозволить Україні якомога швидше побороти болючі наслідки воєнної агресії росії та посилити резильєнтність національної соціально-економічної системи. Це, зокрема: [140]

• розроблення проєктів низки міжнародно-правових актів, спрямованих на гарантування безпеки України, відновлення її територіальної цілісності, забезпечення її національних інтересів;

• експертне забезпечення судових процесів, ініційованих нашою державою, суб'єктами господарювання, установами, організаціями, громадянами проти російської федерації у міжнародних, зарубіжних і національних судах;

• консультативне забезпечення захисту прав громадян України, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, осіб, примусово переміщених на території російської федерації та республіки білорусь, а також українських мігрантів за кордоном;

• перегляд і денонсація угод України з російською федерацією та республікою білорусь, виконання яких стало неможливим або загрожує безпеці й національним інтересам нашої держави;

• розроблення комплексної стратегії протидії гібридним загрозам та забезпечення стійкості суспільства і держави у воєнний та післявоєнний час;

• змінення законодавства України з метою вирішення нагальних питань життєдіяльності держави і суспільства у воєнний та післявоєнний час;

• ухвалення єдиних критеріїв визначення дат втрати та повернення урядового контролю над населеними пунктами;

• поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо притягнення до відповідальності за скоєння злочинів проти людяності і воєнних злочинів вищими посадовими особами РФ та керівниками всіх контрольованих нею утворень на всю територію України;

---

[139] Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорук О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. Економіка України. 2022. № 6. С. 3-22. URL:https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003; Mlachila M., Tapsoba R., Tapsoba S. A Quest for Quality. High growth alone will not improve social conditions. Finance & Development. 2015. June. Vol. 52 (2). P. 14-17. URL: https:// www.imf.org/external/pubs/ft /fandd/2015/06/mlachila.htm (дата звернення: 25.04.2022).

[140] Про Національну доповідь НАН України «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз»: за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 6 квітня 2022 року. Вісн. НАН України, 2022, № 5. С.45-55.

• розроблення законодавства щодо покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України, відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією російської федерації;

• проведення комплексного аналізу режимів санкцій проти російської федерації, запроваджених міжнародними організаціями та іноземними державами, розроблення пропозицій щодо впорядкування і розширення санкційних заходів;

• розроблення нової стратегії політико-правового розвитку держави і суспільства в умовах воєнного часу та в післявоєнних реаліях.

В економічному аспекті система управління резильєнтністю соціально-економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності має передбачати комплекс скоординованих державних заходів макроекономічної політики, спрямованих на підтримку експортного потенціалу, нарощення якого дає можливість національній системі бути конкурентоспроможною, а отже і більш резильєнтною. Зокрема заходи експортної підтримки можна розділити на дві групи:

- заходи загальної економічної політики, які націлені на поліпшення гнучкості економічних процесів за рахунок усунення бар'єрів для мобільності факторів виробництва. Сюди ж відносяться заходи щодо стимулювання конкуренції та підвищення гнучкості ринку праці як усередині окремих секторів, так і між галузями та регіонами. Тут особливо важливі заходи стимулювання прямих іноземних інвестицій та заходи, що сприяють розвитку глобальних ланцюжків доданої вартості. Вони передбачають створення умов для відкритості економіки, подальше зниження мит та нетарифних митних бар'єрів, переорієнтацію митної політики на сприяння торгівлі, уніфікацію технічних стандартів та спрощення регуляторних, адміністративних та наглядових вимог для бізнесу;

- спеціалізовані заходи підтримки експорту – передбачають двосторонні та регіональні (багатосторонні) торговельні угоди, сприяння міжнародному торговому фінансуванню, компенсацію витрат на просування експорту (участь у справах міжнародної торгівлі, витрати на рекламу тощо), а також інформаційну підтримку при пошуку зовнішніх ринків та ділових партнерів на локальних ринках). Така політика має бути в першу чергу спрямована на сектори економіки, які мають вищий потенціал стратегічної конкурентоспроможності та вищої продуктивності та соціально-економічної віддачі в майбутньому (наприклад, наукомісткі виробництва, інформаційні технології, транспорт і логістика, креативні індустрії). Однак для усунення проявів лобізму в соціально-економічні системі, що не сприяє її резильєнтності, підприємства інших секторів також мають мати також доступ до таких заходів підтримки експорту.

Одним з найбільш актуальних комплексних підходів до управління резильєнтністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності є, на наш погляд, новий План відновлення України, який було презентовано Урядом України в Швейцарському місті Лугано на Міжнародній конференція з питань післявоєнної відбудови держави. Всього у конференції взяли участь понад 40 країн світу і близько 20 міжнародних організацій. Підсумком стала спільна декларація про підтримку України на шляху відновлення після військової агресії РФ. "План Маршалла" розрахований на 10 років та оцінюється у 750 млрд доларів.[141]

Основні цілі Плану відновлення України визначені наступним чином: 1) забезпечити економічну, соціальну та екологічну стійкість у марафоні до перемоги; 2) знайти ефективні рішення для якнайшвидшого відновлення найважливіших економічних та соціальних процесів, і природніх екосистем; 3) розробити план модернізації країни, який забезпечить стійкий економічний ріст та добробут населення.

[141] План відновлення України. Що презентували в Лугано. URL: https://suspilne.media/257340-plan-vidnovlenna-ukraini-so-prezentuvali-v-lugano/

Основні принципи Плану Відновлення полягають у:

- негайний початок, поступовий розвиток – ініціативи з відновлення необхідно впроваджувати якнайшвидше, що надасть економіці стійкості і гнучкості та допоможе функціонувати в умовах загроз безпеці, забезпечить основу для перемоги у війні. Ймовірно, немає чітких етапів переходу від «відновлення» до «модернізації». Потрібно планувати поступове нарощування ініціатив із поступовим підвищенням рівня ризику проектів;

- нарощування справедливого добробуту - зростання ВВП, забезпечення справедливого розподілу багатства та загального добробуту;

- інтеграція в ЄС - всеосяжний стратегічний імператив, що визначає інституційну та нормативну базу, а також інтеграцію України в міжнародні ланцюжки постачання, включаючи "зелені", мережі знань та інформації;

- відбудова кращого, ніж було (Build back better) - необхідно будувати нові об'єкти кращої якості, використовуючи передові та екологічні технології, ніж зруйновані. Можливість впровадити ключові принципи ЄС переходу до «Зеленої» економіки та Цифрової трансформації;

- стимулювання приватних інвестицій та підприємництва, особливо малого та середнього бізнесу.

Запланований комплекс програм відновлення України при ефективному використанні залучених фінансових ресурсів дасть змогу не лише вирішити поточні проблеми втрати соціально-економічного потенціалу України, її національної безпеки, стагнації та спадної динаміки розвитку, але і послужить фундаментом для побудови в майбутньому більш резильєнтної соціально-економічної системи, яка буде характеризуватись вищою адаптаційною здатністю до модернізації, відновлення та переорієнтації в умовах турбулентного глобалізованого середовища за рахунок внутрішніх адаптивних і вбудованих в систему механізмів, які забезпечують ці імпульси для захисту, оновлення та структурних трансформацій і консолідують інституційні, матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові та інші активи резильєнтного розвитку. При цьому резильєнтність соціально-економічної системи України в сьогоднішньому глобалізованому і взаємозалежному світі визначає також резильєнтність інших країн, а особливо своїх партнерів в економічному плані. Зважаючи на європейський вектор суспільно-економічних трансформацій резильєнтність соціально-економічної системи України має потенціал синергії для ринку (системи) ЄС, а саме в контексті підтримки економічного зростання та стійкості ЄС завдяки розширенню ринку, збереження і оптимізації ланцюгів постачання, доступу до конкурентоспроможної за ціною ресурсної бази; посилення безпеки, у т.ч. енергетичної, яка ґрунтується на оборонному секторі України та енергетичній інфраструктурі; прискорення реалізації Європейської Зеленої Угоди через розвиток низьковуглецевої енергетики; стимулювання інновацій завдяки інтелектуальному капіталу.

2.2. Методичні підходи до виокремлення глобалізаційних чинників ендогенізації регіонального розвитку

Процеси глобалізації визначають головні тенденції розвитку світової економіки та політики. У сучасному світі домінує жорстка закономірність: жодна країна не може досягти істотного зростання добробуту населення без інтенсивного входження до світової політичної та економічної системи [142]. В умовах глобалізації головним завданням стає боротьба за повноцінне функціонування в довгостроковій перспективі, мінімізація фінансово-економічних, соціально-демографічних, політичних і екологічних ризиків з паралельним збереженням і створенням конкурентних переваг, які здатні убезпечити подальший розвиток і адаптацію до глобальної економіки суб'єктів господарювання та забезпечити конкурентоспроможність власної національної економічної системи та її складових регіональних економік в особі всіх агентів ринку[143].

На сьогодні є дуже різні експертні оцінки можливого падіння ВВП України в 2022 р. –від 15 до 50 %, спричиненого безпідставним розв'язанням 24 лютого 2022 р. російською федерацією повномасштабної війни проти нашої держави. Найоптимістичніша належить групі Raiffeisen Bank Research — 15 %, Європейський банк реконструкції та розвитку спрогнозував, що ВВП України скоротиться на 30 %, Citigroup — на 32 %, Oxford Economics — на 34 %, Міжнародний валютний фонд — до 35 %, Moody's Analytics і S&P Global — на 43 %, Світовий банк — на 45 %, Economist Intelligence Unit — на 46 %, Міністерство фінансів України та Національний банк України — до 50 %. Наразі в експертному середовищі склався певний консенсус щодо очікуваного скорочення реального ВВП України у 2022 р. — від 35 до 50 % . Якщо ж реалізується песимістичний сценарій і ВВП у поточному році скоротиться на 50 %, наша економіка впаде до рівня, якого ми ще не бачили за роки незалежності України, а на відновлення її до стану 2021 р. знадобиться 23 роки (час життя цілого покоління), тобто воно триватиме до 2045 р. Припускаючи, що після війни темпи відновлення економіки будуть аналогічними тим, що спостерігалися в доковідний період, тобто в середньому +2,9 % на рік, на досягнення обсягу виробництва на рівні 2021 р. знадобиться 15 років, а отже, відновлення триватиме до 2037 р. За оцінками Кабінету Міністрів України, загальні втрати української економіки через війну вже зараз сягають 600 млрд дол. США. Суттєвим внеском у відшкодування цих збитків могли б стати заморожені на Заході активи Центрального банку РФ у розмірі понад 300 млрд дол. США, але на сьогодні, на жаль, немає міжнародних правових механізмів і процедур, які б давали змогу використати ці активи для виплати компенсацій Україні за збитки, завдані вторгненням агресора. Більше того, серед наших західних партнерів поки що немає консолідованої позиції щодо шляхів вирішення цього питання [144].

За даними професійних аналітичних агенцій, за перші три тижні повномасштабного вторгнення РФ зупинили роботу від 60 до 80 % підприємств України. Прямі та опосередковані втрати України визначатимуться також *глобальними* факторами, такими як уповільнення світової економіки внаслідок руйнації налагоджених товарно-збутових ланцюгів, зростання цін на сировину та енергоресурси, підвищення загальних міжнародних

[142] Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 48 с. (С.4)(Сер. «Національна безпека». Вип. 6).
[143] Яценко О. Глобалізаційні детермінанти розвитку сировинних ринків. Міжнародна економічна політика. 2013. № 2. С. 66-100 (С. 69-70). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Мер_2013_2_6.pdf
[144] Кораблін С. О. Україна: фінансовий вимір війни. Вісник НАН України, 2022, № 7. С.39-41.

ризиків, зростання рівня світової конфронтації та нарощування оборонних витрат[145].

З огляду на тенденції світової політики протидії глобальним викликам людству, враховуючи перманентне наростання збройної інтервенції російської федерації проти України, до першочергових завдань нової регіональної політики віднесено прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їхньої конкурентоспроможності на основі ефективного використання внутрішнього потенціалу.

Найважливішим пріоритетом національного поступу є залучення країни до процесу світового цивілізаційного та економічного розвитку. В умовах глобалізації Україна, прагнучи здобути в перспективі статус впливового суб'єкта міжнародних відносин, має шанс використати переваги глобалізації для власного розвитку. Залишаючись же об'єктом дії зовнішніх сил, можна отримати переважно її негативні наслідки[146].

Глобалізаційні процеси досить суперечливо впливають як на національні економіки, так і на все сучасне світове господарство, зауважують О. Диба та Є. Осадчий[147]. Р. Войтович привертає увагу до потреби у глибокій модернізації всіх сфер суспільного життя в Україні шляхом залучення та вмілого використання у своїх національних інтересах тих ресурсів, які привносяться процесами глобалізації[148].

О. Яценко акцентує[149], що нинішня глобальна економічна система характеризується складною структурою, глобалізацією господарського життя, виникненням значної кількості наддержавних інституційних організацій з уніфікованим механізмом управління і регулювання, прискоренням науково-технологічних змін, інтелектуалізацією та інформатизацією світової економіки, стандартизацією якості товарів і послуг, лібералізацією торгівлі, зростанням кількості суб'єктів міжнародних економічних відносин і політичних, соціальних та економічних транснаціональних мереж, глобалізацією попиту та пропозиції, поляризацією розвитку держав і суспільств.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень указують на низький рівень інклюзії економічних агентів до національних і міжнародних ланцюгів доданої вартості, недостатнє використання потенціалу сектору науки, малих і середніх підприємств, що закріплює домінування великих компаній на галузевих ринках, обмежує участь України в глобальних виробничих ланцюгах постачанням сировинної продукції[150].

На думку академіка В. Гейця, на шляху до стабільного економічного розвитку як феномен забезпечення інституційної обумовленості з боку держави надважливо реалізувати процес ендогенізації економічного розвитку, в основі якого лежить формування внутрішньої мотивованої орієнтації особистості, бізнесу й держави на забезпечення економіки на засадах ендогенної моделі її зростання[151].

---

[145] Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ / Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник НАН України, 2022, № 5. С.31-38. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

[146] Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 48 с. (С.4) (Сер. «Національна безпека». Вип. 6).

[147] Диба О. Вплив глобалізації на соціально-економічний стан України. Ринок цінних паперів України. 2014. № 7. С. 19-28 (С. 26). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rcpu_2014_7_3.

[148] Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): Монографія / За заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.М.Князєва. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 680 с. (С.9).

[149] Яценко О. Глобалізаційні детермінанти розвитку сировинних ринків. Міжнародна економічна політика. 2013. № 2. С. 66-100 (С. 69-70). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mep_2013_2_6.pdf

[150] Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів. К.: НІСД, 2021. 53 с. (С.31).

[151] Феномен нестабільності– виклик економічному розвитку / В. М. Геєць; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ: Академперіодика, 2020. 456 с. (С. 299-300). URL: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456

Зважаючи на складність цієї проблеми, на шляху до її вирішення слід ураховувати сукупність сучасних глобалізаційних чинників соціально-економічного розвитку, які потребують детальнішого дослідження в умовах сьогодення. Важливо усвідомлювати сутність сучасного етапу глобалізації та розвивати методологічні засади виокремлення глобалізаційних чинників соціально-економічного розвитку в контексті його ендогенізації.

Динамічні технологічні зміни, передусім в енергетиці та біотехнологіях, стрімке зростання ролі інформаційних технологій та нанотехнологій, створення нових матеріалів і робототехніки, розвиток сфери штучного інтелекту докорінно трансформують економіку та суспільство в усьому світі.

Водночас сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, зокрема в кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного та ідеологічного екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї тощо.

На переконання відомого економіста А. С. Гальчинського, глобалізація, яка ще зовсім недавно виглядала незворотною, у наш час дійсно змінилася (точніше, змінюється) на протилежну тенденцію – фактичний відступ за всіма системоутворювальними позиціями: у співвідношенні темпів зростання ВВП і зовнішньої торгівлі, русі капіталу, міграції робочої сили. Глобалізація не вирішує, як передбачалося, а посилює майнову диференціацію – на частку 1% найбагатших людей у світі припадає понад 50% сукупного статку всіх жителів Землі. Тому змінюється цільова спрямованість глобалізації. Вона перестає бути лише інструментарієм прибуткового застосування капіталу. В умовах постіндустріалізму глобалізація набуває соціоцентристської спрямованості під впливом прискорюваної глобалізації інформаційних потоків, просторових комунікацій та інтелектуального обміну. Учений аргументовано наголошує, що глобалізація не заперечується взагалі, як це проголошується в наш час на різних рівнях. Заперечується теперішня парадигма економічної глобалізації, що обслуговує рух капіталу. Відповідна модель глобалізації втрачає функцію першості. Її альтернатива – егоцентристська (соціоцентристська) глобалізація, глобалізація розвитку (планетаризації) людської особистості [152,]

Методологічним підтвердженням значущості зазначеної зміни цільової спрямованості глобалізації є Доповідь про людський розвиток ПРООН за 2020 рік (далі – Доповідь) [153]. Цей документ фокусує увагу на пошуку шляхів розвитку для кожної країни на тлі тривожних планетарних змін – за трохи більше як десятиліття світ зіткнувся із фінансовою кризою, кліматичною кризою, кризою нерівності і пандемією COVID-19, взаємопосиленням планетарного дисбалансу (небезпечна планетарна зміна для людей і всіх форм життя) та соціального дисбалансу (нерівність можливостей, добробуту та влади між групами людей), зокрема:

- планетарний дисбаланс породжує ризики, які здатні призводити до шокових для людського розвитку ситуацій, що є основою для посилення соціального дисбалансу (прикладом може слугувати пандемія COVID-19);
- соціальний дисбаланс призводить до посилення нерівності в людському розвитку, яка зрештою формує розрив у розширенні прав і можливостей.

---

[152] Гальчинський А. Глобальна перспектива — не багатополярний, а аполярний світ. Випуск №4, 3 лютого 2017 р. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-globalna-perspektiva-ne-bagatopolyarniy-a-apolyarniy-svit-_.html
Гальчинський А. Капіталізм втрачає спроможність адекватно реагувати на виклики сучасності. Дзеркало тижня. Випуск №9, 8 березня 2019 р. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-kapitalizm-vtrachaye-spromozhnist-adekvatno-reaguvati-na-vikliki-suchasnosti-304828_.html

[153] Human Development Report 2020. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. (С. 3, С. 24-25). URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf

Отже, здатність людей визначати свій шлях розвитку опиняється в епіцентрі процесу змін і потрібних для досягнення рівності в людському розвитку та одночасного зниження навантаження на планету трансформацій. Натомість ті, у чиїх руках сконцентровано більше влади, і ті, хто переважно отримує вигоду зі свого status quo, формують межі доступної інформації (включно з науковими даними) і використовують свої ресурси та вплив для збереження своєї влади, часто послуговуючись тими способами, що протистоять трансформації. Все це закріплює навантаження на планету, яке ще більше посилює планетарний дисбаланс, що призводить до виникнення ризиків, і цикл заново починається спочатку [154].

Автори Доповіді закликають до справедливої трансформації, яка розширить свободи людини, одночасно знизивши планетарне навантаження на основі таких трьох впливів, які важливі для спільного майбутнього на планеті: зміцнити рівність, стимулювати інновації та прищепити культуру раціонального управління природними ресурси нашої планети. Наголошується, що «розкоші вирішувати проблеми ізольовано, як квазінезалежні обставини в окремих соціальних та екологічних сферах, у нас більше немає, якщо насправді така розкіш коли-небудь була. Навпаки, проблеми все частіше стають вузлами взаємозалежної соціально-екологічної мережі» [155].

Тому на сучасному етапі глобальна взаємозалежність є основним чинником глобальної взаємодії для ефективного розв'язання спільних проблем, а також попередження їх і реалізації спільних інтересів, до яких належать політичний, економічний, соціальний, екологічний тощо. А глобальна взаємодія є обов'язковою умовою суспільного розвитку сучасного світу, позаяк жодна з держав світу сьогодні не може залишитись осторонь глобальних процесів, які трансформуються.

На нашу думку, сутністю та основною рисою сучасних процесів глобалізації є формування світової економічної системи з високим рівнем взаємопов'язаності регіональних інтеграційних утворень і взаємодії економік окремих держав у глобальних умовах невизначеності, нестабільності та непередбачуваності.

Можемо виокремити такі чинниками сучасних глобальних трансформацій:

– криза нинішнього міжнародного правового порядку та системи міжнародної безпеки посилена тривалою безкарною російською агресією та безпідставним розв'язанням війни російської федерації проти України, відсутність істотних ознак не лише завершення, а й навіть призупинення воєнної інтервенції РФ;

– економічна нестабільність, світова економічна рецесія, пандемії, що обумовлюють обмеження доступу на міжнародні ринки, звуження інвестиційних потоків, валютні ризики, зниження попиту;

– зміна структури світової економіки, зміщення центру економічного розвитку із Заходу на Схід у держави, що розвиваються;

– дефіцит ресурсів (енергетичних, продовольчих, питної води), що зумовлює збільшення собівартості продукції і попиту на енергоощадливі технології та обладнання, стимулює випереджальне зростання ринків, особливо держав Південно-Східної Азії;

– поява нових і скорочення старих ринків унаслідок високих темпів технологічних змін і переходу до нового технологічного укладу (штучний інтелект, розвиток нових технологій зв'язку, біотехнологій, електроніки та інше);

– прояви переходу в економічній політиці держав від глобалізації до посилення тенденцій протекціонізму та регіоналізму.

---

[154]Human Development Report 2020. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. C. 3, C. 24-25. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf

[155] Там само. - С. 8, С. 398.

Так, 22 березня 2022 р. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) опублікувала свій внутрішній звіт щодо економічних і соціальних впливів війни в Україні. Основні його висновки такі:

1) хоча росія та Україна відносно невеликі економіки за обсягом виробництва, вони є великими виробниками та експортерами ключових продуктів харчування, корисних копалин та енергії, а тому війна вже призвела до економічних та фінансових потрясінь, особливо на товарних ринках, унаслідок зростання цін на нафту, газ та пшеницю;

2) зміни, що відбулися на товарних та фінансових ринках з початку війни, можуть зменшити зростання світового ВВП на один відсотковий пункт протягом першого року війни і підняти рівень інфляції світових цін приблизно на 2,5 відсоткових пункти;

3) війна підкреслила важливість мінімізації залежності від РФ щодо імпорту ключових енергоносіїв; для забезпечення енергетичної безпеки країнам OECD рекомендовано переглянути дизайн своїх енергетичних ринків та запровадити стимули для зеленого переходу.

У технічному додатку до звіту OECD наведені ендогенні чинники, що закладалися у процеси симуляції з використанням глобальної макроекономічної моделі NiGEM. Це цінові шоки, зміни на товарних та фінансових ринках, значне зниження внутрішнього попиту в росії та Україні. Основні значення ендогенних чинників:

– світові ціни на нафту зросли на 33 %, вугілля — на 80 %;

– ціни на газ підвищилися на 85 % в Європі, на 10 % в Північній Америці та на 20 % в решті світу;

– світові ціни на метали зросли на 11 %, що визначено на основі середньозваженої зміни цін для міді, золота, цинку, залізної руди, нікелю, алюмінію, паладію та платини;

– світові ціни на продукти харчування підвищилися в середньому на 6 %, але ціни на пшеницю виросли на 90 %, на кукурудзу — на 40 %;

– передбачається, що ціни на добрива зростуть на 30 % [156].

Водночас багатогранність розвитку глобалізації зумовлюється комплексним впливом різних глобалізаційних чинників. Потенційним методологічним підґрунтям для виокремлення глобалізаційних чинників за типами глобалізації може слугувати загальновизнана система кількісного вимірювання ступеня розвитку глобалізаційних процесів KOF (далі – система KOF), що забезпечує ранжування країн світу за індексом рівня їхньої глобалізації (KOF Globalization Index) [157]. Цей індекс є комбінованим показником Швейцарського економічного інституту (KOF Swiss Economic Institute), за допомогою якого оцінюються масштаб і компоненти глобалізації на національному рівні.

Розробники цієї системи визначають глобалізацію як процес, який усуває національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та управління, а також формує складні відносини та взаємозв'язки, опосередковані через різноманітні потоки (людей, капіталів, ідей тощо) [158]. Наголошено, що глобалізація – це багатоаспектна концепція, яка охоплює набагато більше, ніж відкритість для торгівлі і потоки капіталу. Ідеться про громадян різних країн, які спілкуються один з одним, обмінюються ідеями та інформацією, або уряди,

---

[156] Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ / Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник НАН України, 2022, № 5. С.37. doi: https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

[157] KOF Globalisation Index – KOF Swiss Economic Institute/ETH Zurich. URL: https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html

[158] Gygli, Savina, Florian Haelg, Niklas Potrafke and Jan-Egbert Sturm (2019): The KOF Globalisation Index – Revisited, Review of International Organizations, 14(3), C. 544-546. URL: https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2

які, вирішуючи політичні проблеми глобального масштабу, працюють разом.

Слід зазначити, що сучасною версією системи KOF виокремлено економічну глобалізацію, яка характеризує міждержавні потоки товарів, капіталу та послуг, а також інформацію та сприйняття, що супроводжують ринковий обмін; соціальну глобалізацію, яка виражає поширення ідей, інформації, образів і людей; політичну глобалізацію, яка характеризує поширення державної політики.

Загальний індекс глобалізації KOF поєднує виміри двох її типів – де-факто та де-юре глобалізацію, позаяк на де-факто глобалізацію впливають реальні міжнародні потоки, а де-юре глобалізація визначається політикою та умовами, які полегшують або ускладнюють просування всіх видів потоків, що загалом відображає вплив екзогенних і специфічних для країни факторів.

Оскільки де-факто і де-юре глобалізація по-різному впливає на економічне зростання, сучасна методологія визначення загального індексу глобалізації KOF базується на розрахунку цього єдиного інтегрованого показника як середнього індексів де-факто та де-юре, визначених у розрізі означених вище видів глобалізації: економічної, соціальної та політичної.

Окремими складовими алгоритму вимірів є визначення за відповідними показниками (змінними) субіндексів де-факто та де-юре щодо:

- підвидів економічної та соціальної глобалізації та їхніх основних чинників;
- структурних чинників політичної глобалізації.

Тобто сучасна система KOF, що сфокусована на визначенні загального індексу глобалізації KOF шляхом встановлення релевантних індексів і субіндексів, імплементує типологію де-факто та де-юре глобалізації, формуючи методологічне підґрунтя для ідентифікування та структурування чинників глобалізації за відповідними видами (підвидами) глобалізації (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Типологія глобалізації та її чинники за системою KOF

Типологія глобалізації	Чинники глобалізації	
	Де-факто	Де-юре
1	2	3
1. Економічна глобалізація		
1.1. Торговельна глобалізація	Торгівля товарами	Правила торгівлі (обмеження, бар’єри)
	Торгівля послугами	Торговельні податки (частка доходів від податків на міжнародну торгівлю у виручці)
	Різноманітність надрегіональних торгових партнерів	Тарифи (середнє незважене значення тарифних ставок)
		Кількість двосторонніх і багатосторонніх угод про вільну торгівлю
1.2. Фінансова глобалізація	Прямі іноземні інвестиції	Інвестиційні обмеження
	Портфельні інвестиції	
	Зовнішній борг	Фінансова відкритість (відкритість рахунку капіталу)
	Зовнішні резерви (іноземна валюта (крім золота), авуари та резервна позиція в МВФ)	
	Виплати з міжнародних доходів, що виникають переважно від транскордонного надання робочої сили та капіталу	Міжнародні інвестиційні угоди

Продовження табл.2.1

1	2	3
2. Соціальна глобалізація		
2.1 Міжособистісна глобалізація	Міжнародний голосовий трафік	Телефонні підписки (кількість власників стаціонарних і мобільних телефонів)
	Трансфери (грошові перекази)	Свобода відвідування (кількість країн, що можна відвідати без віз)
	Міжнародний туризм	Кількість міжнародних аеропортів
	Частка іноземних студентів у країні	
	Міграція	
2.2. Інформаційна глобалізація	Частка використаної населенням пропускної здатності інтернету	Частка домогосподарств, що мають телевізор (доступ до телебачення)
	Патентні заявки, подані нерезидентами (міжнародні патенти зумовлюють приплив міжнародних потоків технологій, наукових знань і відповідної інформації)	Частка користувачів інтернету
	Високотехнологічний експорт (трансфер технологічної та наукової інформації)	Свобода преси
2.3. Культурна глобалізація	Експорт та імпорт товарів культури (за визначенням ЮНЕСКО)	Гендерний паритет
	Експорт та імпорт товарів / послуг особистого вжитку (personal services)	Витрати країни на людський капітал
	Заявки на товарні знаки, подані нерезидентами	Забезпечення громадянських свобод
	Кількість ресторанів McDonald's	
	Кількість магазинів IKEA	
3. Політична глобалізація	Кількість посольств, розташованих у країні	Кількість міжнародних організацій, в яких країна є членом

Джерело: складено за:[159]

Очевидно, що сучасні тенденції глобалізаційних процесів апріорі є наслідками де-факто глобалізації, а їх передумовою переважно є чинники де-юре глобалізації на яких варто зупинитись детальніше.

Як випливає з даних табл. 2.1 структурними підвидами економічної глобалізації є глобалізація торгівлі та фінансова глобалізація. На де-юре глобалізацію торгівлі впливають такі чинники: політика сприяння торговельним потокам між країнами за допомогою регулювання правил торгівлі (поширеність нетарифних торговельних бар'єрів і витрат на дотримання вимог експорту), торговельні податки, тарифні ставки та угоди про вільну торгівлю (багатосторонні і двосторонні). Де-юре фінансова глобалізація визначається впливом політики відкритості країни для міжнародних фінансових потоків та інвестицій

[159] KOF Globalisation Index. ETH Zürich: Website. 2022. URL: https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html; Gygli1 S., Haelg F., Potrafke N., Sturm J. E. The KOF Globalisation Index – Revisited. Review of International Organizations. 2019. Vol. 14(3). Pp. 543-574. DOI: https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2; 2020 KOF Globalisation Index: Structure, variables and weights. ETH Zürich: Website. 2020. URL: https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Medienmitteilungen/Globalisierungsindex/KOFGI_2020_structure.pdf; 2021 KOF Globalisation Index. Method of calculation. ETH Zürich: Website. 2021. URL: https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2021/KOFGI_2021_method.pdf; Мельник М.І., Залуцький І.Р., Мельник В.А. Концепт резилентності економіки регіонів в умовах ендогенізації регіонального розвитку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2023. Вип. 2(160). С. 3-13.

(відкритість рахунку капіталу країни), інвестиційних обмежень (згідно зі звітом Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність), потенційно сприятливими для потоків капіталу міжнародними інвестиційними угодами (двосторонні інвестиційні угоди та договори з інвестиційними положеннями).

Відповідно до методології системи KOF, де-юре соціальна глобалізація зумовлюється комплексним впливом:

– чинників де-юре міжособистісної глобалізації щодо забезпечення прямої взаємодії між людьми, які живуть у різних країнах (зокрема, кількістю абонентів мобільного та телефонного зв'язку на одну особу населення), свободою відвідування країн (безвізовий режим для іноземців), а також наявністю та кількістю аеропортів, які здійснюють міжнародні рейси;

– чинників де-юре інформаційної глобалізації, що визначають здатність обміну інформацією між країнами, які виражено кількістю телевізорів на душу населення; кількістю осіб, які мають доступ до інтернету; ступенем свободи друкованих, мовних і цифрових засобів масової інформації;

– чинників де-юре культурної глобалізації, що формують відкритість і здатність розуміти та сприймати іноземні культурні цінності. Ці чинники представлені політикою гендерного паритету, витратами країни на людський капітал і забезпеченням громадянських свобод як вираження верховенства права, особистої автономії та права особистості.

Здатність брати участь у міжнародному політичному співробітництві визначається чинниками де-юре політичної глобалізації: кількістю міжнародних організацій, в яких країна є членом, кількістю ратифікованих на вищому рівні міжнародних договорів, а також кількістю і концентрацією країн-партнерів, з якими укладено двосторонні інвестиційні договори.

Зауважимо, що вплив чинників глобалізації має багатосторонній взаємопов'язаний характер. Наприклад, діяльність транснаціональних корпорацій (McDonald's, IKEA) у сучасній версії KOF визначено чинником де-факто культурної глобалізації та відповідно – соціальної глобалізації, хоча їхній вплив реалізується значною мірою у сфері економіки послуг.

Підкреслимо, що індекс глобалізації KOF сфокусовано на вимірюванні національного рівня глобалізації, він дає змогу ідентифікувати зв'язок національних економік із сучасними глобальними процесами. За останнім оцінюванням (73,93), Україна знаходиться на 45 місці серед 203 країн, втративши в загальному рейтингу порівняно з попереднім роком одну позицію, щодо економічної глобалізації – п'ять, а соціальної глобалізації – сім позицій (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рейтингові характеристики України за вимірами світового індексу глобалізації KOF у 2018-2019 рр.

Види глобалізації за системою KOF	Рік виміру	Виміри глобалізації		Типи глобалізації			
				Де-факто		Де-юре	
		Значення індексу	Місце в рей-тингу	Значення індексу	Місце в рей-тингу	Значення індексу	Місце в рейтингу
Економічна глобалізація	2018	66,01	66	79,56	25	52,46	96
	2019	64,0	71	77,0	36	52,0	103
Соціальна глобалізація	2018	52,46	88	65,56	91	74,87	84
	2019	69,04	95	62,33	102	62,33	102
Політична глобалізація	2018	88,32	32	83,09	40	93,54	25
	2019	88,35	32	83,48	39	93,22	39
Загалом	2018	74,95	44	76,31	33	73,62	53
	2019	73,93	45	74,10	40	73,75	54

Джерело: складено на основі [160]:

[160] KOF Globalisation Index. Ranking. ETH Zürich: Website. 2021. URL: https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html

Варто зважати, що параметри останнього індексу глобалізації KOF 2021 наведені за вимірами 2019 р., тому вплив коронавірусної кризи, що постала у 2020 р. як новітній глобальний чинник, ще не враховано.

У світовому рейтингу в першу десятку країн з найвищими значеннями індексу глобалізації KOF 2021 входять: Нідерланди – 90,91; Швейцарія – 90,45; Бельгія – 90,33; Швеція – 89,44; Велика Британія – 89,31; Німеччина – 88,73; Австрія – 88,61; Данія – 87,80; Фінляндія – 87,68 та Франція – 87,63.

Визнаючи методологічну цінність системи KOF, доводиться констатувати, що, попри планетарну значущість екологічної складової сталого розвитку, урахування екологічних чинників глобалізації цією системою дотепер не виокремлено. Адже в сучасних умовах фундаментальними інтересами глобальної взаємодії постають:

- визначені підсумковим документом Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» Цілі сталого розвитку, що спрямовані до «кращого руху вперед» («building forward better») на засадах принципу «нікого не залишити осторонь» («leave no one behind»);
- імплементація Паризької кліматичної угода та Європейського зеленого курсу (European Green Deal) щодо протидії зростанню глобального потепління.

Зокрема, Європейський зелений курс – це нова політика ЄС в межах реалізації Цілей сталого розвитку до 2030 року, спрямована на те, щоб до 2050 р. стати кліматично нейтральною Європою, та стосується не стільки кліматичної політики, скільки зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання для забезпечення життя людини в гармонії з планетою та її ресурсами. Він прокладає шлях до декарбонізації та посилення захисту навколишнього середовища та природи практично у всіх сферах економіки та повсякденному житті. В ЄС є чітке усвідомлення того, що саме регіони та міста відіграють життєво важливу роль у досягненні національних і загальноєвропейських кліматичних і цілей у сфері енергетики. Саме вони є головними виконавцями Європейського зеленого курсу. Його успіх значною мірою залежатиме від спроможності місцевих і регіональних органів влади втілювати в життя політику, ухвалену на європейському рівні, а також від спроможності національних урядів та установ ЄС розуміти і враховувати конкретні потреби кожного регіону, кожної території. У червні 2020 р. Комітет регіонів ЄС створив нову робочу групу «Зелений курс йде на місцевий рівень» («Green Deal Going Local»), щоб гарантувати безпосередню участь міст і регіонів ЄС у визначенні, реалізації та оцінюванні численних ініціатив, передбачених Європейським зеленим курсом для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р.

Важливо враховувати, що 17 цілей та 169 завдань сталого розвитку характеризуються комплексністю і неподільністю, забезпечуючи зрівноваження трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного. А в Доповіді про стан людського розвитку за 2019 рік [161] глобальну нерівність у стані людського розвитку визнано перешкодою для виконання порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, яка постає деструктивним чинником де-факто глобалізації і посилює глобальну нестабільність, планетарний і соціальний дисбаланси.

Крім того, ситуація у світі та перспективи її розвитку характеризуються високим ступенем невизначеності і непередбачуваності, посилюються протекціонізм і тенденції до регіоналізму, загострюються змагання між Сполученими Штатами Америки й Китайською

[161] Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік: Огляд. Програма розвитку ООН, США.URL:https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/human-development-report-2019.html

Народною Республікою за світове лідерство. Посилюється міжнародна конкуренція та застосування всіх інструментів національної сили – політико-дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційно-психологічних, кіберзасобів. Збільшуються кількість і масштаби надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, виникнення і поширення як уже відомих, так і нових інфекційних хвороб. Дедалі більше людей відчувають наслідки глобальної зміни клімату та зростання техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Отже, з огляду на багатоаспектний вплив чинників де-факто та де-юре глобалізації у сучасних умовах випереджальне економічне зростання інноваційного характеру можливе в разі урахування Цілей сталого розвитку та неодмінності досягнення кліматичної нейтральності.

Закономірно, що Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [162], включно зі зміцненням засобів здійснення та активізацією роботи в межах глобального партнерства в інтересах сталого розвитку, Президентом України визначено орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів для забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України. А основою під час розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади планів заходів, проєктів програмних і стратегічних документів, проєктів законів та інших актів законодавства в контексті врахування згаданих Цілей сталого розвитку та вимоги досягнення кліматичної нейтральності в Україні визначено Національну економічну стратегію на період до 2030 року [163] . Згідно з цією Стратегією, чинниками сталого зростання економіки та посилення позиції країни як регіонального суб'єкта, зокрема, є:

- проведення послідовної державної політики, спрямованої на європейський та євроатлантичний курс;
- побудова відносин з новими азійськими та близькосхідними центрами тяжіння;
- створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримання експорту;
- залучення інвестицій і розвиток ринків капіталу;
- розвиток внутрішнього споживання тощо.

На переконання директора економічних і соціальних програм Центру Разумкова В. Юрчишина, економічна успішність будь-якої країни світу в найближчі два десятиріччя значною мірою залежатиме від того, наскільки країні вдасться долучитись до регіональних чи глобальних ланцюгів доданої вартості чи розширити економічні контакти в межах теперішніх чи нових інтеграційних утворень [164], позаяк:

- розширення експорту з вищою часткою доданої вартості, вірогідно, є чи не єдиним шляхом концентрації національних ресурсів для забезпечення збалансованого зростання і розвитку;
- розширення глобальних ланцюгів сприяє залученню країн до виробничих та експортно-імпортних поставок, покращує рахунок поточних операцій платіжного балансу, підвищує продуктивність праці та технологічне оснащення підприємств, залучених до відповідних ланцюгів, а тому зумовлює зростання і розвиток національної економіки. Неодмінною умовою цього є сталість і передбачуваність торговельної та інвестиційної політики країни.

---

[162] Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

[163] Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25

[164] Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна / наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2018. 202 с. . (С. 177-190)

Загалом розширення експорту з вищою часткою доданої вартості є вагомим чинником, що де-факто відкриває широкі перспективи для підвищення ефективності економічної діяльності та сприяє економічному розвитку країни та її регіонів. Також збереження та збільшення доступу українських товарів на зовнішні ринки, зокрема на ринки країн-членів Європейського Союзу, є важливим чинником модернізації національної промисловості.

Проте тривала збройна агресія з боку росії призвела до скорочення обсягів промислового виробництва, справляє значний негативний вплив на економічну ситуацію в Україні та є вагомим чинником виснаження ендогенного потенціалу її розвитку. Найбільшої соціально-економічної та екологічної шкоди завдано прилеглим до лінії розмежування територіям і територіям, на яких проводилися бойові дії. Ситуація тут характеризується як гуманітарна катастрофа. Подолання її наслідків потребуватиме масштабних затрат і ресурсів, яких у державі обмаль – згідно з класифікацією Світового банку, Україна належить до країн низького середнього доходу (lower-middle income –1-4 тис дол. США на одну особу). Якщо за розміром номінального валового внутрішнього продукту в абсолютному вимірі Україна посідає 56 місце у світі, то в розрахунку на одну особу – лише 119 місце. У 2020 р. розмір валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу в Україні становив 3726,94 дол. США, що у 5,2 раза менше, ніж у середньому в Центральній Європі. А недостатній економічний і соціальний розвиток України призводять до підвищення рівня трудової міграції та втрати людського потенціалу.

Тому, на нашу думку, основними чинниками, що де-факто негативно впливають на економічне зростання в Україні та її регіонах, є:

- гібридна агресія російської федерації як перманентний прояв міжнародного тероризму та поширення транскордонної злочинності;
- посилена пандемією COVID-19 глобальна економічна рецесія і нестабільність національної валюти;
- надмірна економічна та соціальна нерівність громадян на фоні низької дієвості соціальних стандартів (у 2019 р. 41,3% населення знаходилось за межею бідності), яка призводить до звуження внутрішнього споживання;
- погіршення якості людського капіталу;
- слабкість інституту верховенства права, системна недосконалість державного врядування та дисфункційність судової системи;
- високий рівень корупції, тіньової економіки та неформальної зайнятості, що надалі утримуватиме на високому рівні потоки трудової міграції;
- деіндустріалізація національної економіки та її надмірна сировинна орієнтація;
- технологічне відставання від розвинених країн щодо рівня технологічного розвитку виробничої бази (переважають технології третього й четвертого технологічних укладів за відсутності належних набутків п’ятого й шостого технологічних укладів);
- фрагментарність державної політики щодо переведення України на інноваційний шлях розвитку за все більшої стагнації фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;
- непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері;
- збільшення кількості протекціоністських заходів, які застосовують іноземні держави щодо українських товарів (високий рівень ставок митних тарифів, інших митних зборів і платежів, а також використання нетарифних бар’єрів – сертифікація, дозволи, ліцензії), за збереження Україною ліберального доступу на внутрішній ринок для іноземної продукції;
- кліматичні зміни, погіршення екологічної ситуації, дефіцит водних ресурсів;
- зростання загроз в інформаційно-цифровому просторі та поширення кіберзлочинності.

Крім того, в теперішніх умовах російсько-української війни безпосереднє скорочення ВВП України спричиняють такі чинники, як руйнування виробничих потужностей, житлового фонду, нежитлової, транспортної та соціальної інфраструктур; обмеження використання національного земельного фонду внаслідок його часткової окупації, а також шкоди, завданої мінуванням, обстрілами та забрудненням українських територій; скорочення частки робочої сили, зайнятої у продуктивному виробництві; зменшення обсягу споживчих витрат населення; переорієнтація державних видатків на користь сфер, які прямо не пов'язані з виробництвом ВВП; зростання рівня інфляції, боргових зобов'язань та знецінення національної валюти; прямі та суміжні інвестиційні втрати; підвищення цін на енергоресурси; зниження якості людського капіталу через психологічні травми та ризик втрати життя [165].

Деструктивність означених чинників і потреба в обмеженні їхнього впливу особливо помітна на тлі фундаментальних національних інтересів України [166] щодо недопущення втручання у внутрішні справи України та щодо сталого розвитку національної економіки, громадянського суспільства та держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення, а також розвитку рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Водночас визначальними зовнішньополітичними чинниками, що посилюватимуть зв'язок національної економіки із сучасними глобальними процесами та сприятимуть ендогенному розвитку регіонів України, є поетапна імплементація шести найкращих європейських практик (або шістьох так званих безвізів) [167]. До них належать:

– авіаційний безвіз, або угода про «відкрите небо» (угода «Про єдиний авіаційний простір», підписана в Києві 12.10.2021 р. під час 23-го Саміту Україна – Європейський Союз);

– промисловий безвіз, або Угода про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (ACAA), укладення якої стане кроком до визнання Євросоюзом якості української промислової продукції та полегшить доступ національних виробників до ринків ЄС. Крім того, «промисловий безвіз» дасть стимул для розвитку вітчизняної промислової галузі, залучення інвестицій, збільшення виробництва та експорту;

– митний безвіз. Вже у 2022 р. Україна очікує на приєднання до Європейської конвенції про єдиний транзит («митний безвіз»), що забезпечить спрощення митних процедур і зменшення бюрократичних процедур, корупції в митній сфері;

– цифровий безвіз є платформою взаємного визнання електронних послуг між Україною та ЄС, безбар'єрної взаємодії в секторі електронних комунікацій, інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС;

– енергетичний безвіз – забезпечення енергетичної незалежності через приєднання у 2023 р. об'єднаної енергосистеми України до європейської енергомережі ENTSO-E і подальша інтеграція енергоринків України та ЄС;

– безвіз на ринку автомобільних перевезень між країнами-членами ЄС і лібералізація цього ринку відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС.

Так, вже у березні Україна отримала енергетичний безвіз, від'єдналася від енергосистеми росії та білорусі та стала частиною європейської енергомережі ENSTO-E. Безпрецедентним кроком спрямованим на підтримку економіки України є скасування Європейським Союзом з 4 червня 2022 р. усіх квот і мит на експорт української продукції на один рік. 30 червня 2022 р. у

---

[165] Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ / Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник НАН України, 2022, № 5. (С.30). doi: https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

[166] Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[167] Пленарне засідання Верховної Ради України (відео). Верховна Ради України: сайт. 17.12.2021. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/217958.html

французькому Ліоні Україна та Європейський Союз підписали Угоду про вантажні перевезення автомобільним транспортом, відому як транспортний безвіз. 15 липня 2022 р. Прем'єр-міністр Денис Шмигаль і високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Жозеп Боррель обговорили подальші кроки щодо укладення угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів ("промисловий безвіз"), приєднання до системи спільного транзиту NCTS ("митний безвіз"), єдиної зони роумінгу та єдиної зони платіжного простору SEPA.

27 вересня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв низку постанов, які відкривають доступ необмеженому колу українського бізнесу до авторизацій та спрощень, аналогічним тим, які існують у ЄС, врегульовують питання надання митним органам заходів забезпечення сплати митних платежів при ввезенні та/або переміщенні територією України транзитом, а також унормовують окремі положення актів Уряду з Конвенціями про процедуру спільного транзиту і про спрощення формальностей у торгівлі товарами. Зокрема:

– щодо можливості користуватися авторизаціями та спрощеннями необмеженому колу українського бізнесу затверджено форми документів (заяв, авторизацій на застосування спрощень, звітів), врегульовано питання оцінки (повторної оцінки) відповідності підприємства критеріям та/або умовам надання авторизацій, а також моніторингу відповідності підприємства таким критеріям та/або умовам. Бізнес отримує інструменти для користування перевагами та спрощеннями процедури спільного транзиту, які мають економічні оператори у 35-ти країнах-членах Конвенції. До цього часу доступ до спрощень та авторизацій мало обмежене коло підприємств, зокрема авторизовані економічні оператори. Митниця зі свого боку отримує аналогічні європейським процедури надання таких авторизацій та спрощень, проведення оцінки відповідності підприємства критеріям та/або умовам надання авторизацій, а також здійснення заходів з моніторингу;

– щодо надання митним органам забезпечення сплати митних платежів визначено перелік окремих товарів, переміщення яких митною територію України у період дії воєнного стану та протягом одного року з дня його припинення здійснюватиметься без надання митним органам забезпечення сплати митних платежів. Формування такого переліку відбувалося з урахуванням необхідності товарів для обороноздатності країни. Характерним для схваленого переліку є запровадження перехідного періоду з 01 жовтня 2022 року до 01 лютого 2023 року, протягом якого для бізнесу діятиме звичний підхід щодо визначення товарів, які підпадатимуть під забезпечення сплати митних платежів. Рішення щодо перехідного періоду Уряд прийняв з метою надання можливості суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності адаптуватися у період дії воєнного стану до нових вимог Митного кодексу України, запроваджених Законом України від 15 серпня 2022 року № 2510-IX, в частині необхідності надання забезпечення сплати митних платежів в обов'язковому порядку;

– щодо питань, пов'язаних із застосуванням митних декларацій внесено зміни до Положення про митні декларації, затвердженого постановою Уряду від 21 травня 2012 року № 450, що унормовують правила застосування митних декларацій, які існували до приєднання України до Конвенцій про процедуру спільного транзиту і про спрощення формальностей у торгівлі товарами, з вимогами цих міжнародних договорів. Відповідно до прийнятих змін зі сфери регулювання Уряду виключено форми митних декларацій (форма єдиного адміністративного документа буде використовуватись в Україні безпосередньо на підставі Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами); приведено у відповідність до чинного законодавства вимоги до оформлення і використання митних декларацій [168].

[168] Мінфін: Уряд врегулював особливості правовідносин для реалізації з 1 жовтня в Україні Конвенцій про спільний транзит і про спрощення формальностей у торгівлі товарами / Міністерство фінансів України: сайт. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uriad_vreguliuvav_osoblivosti_pravovidnosin_dlia_realizatsii_z_1_zhovtnia_v_ukraini_konventsii_pro_spilnii_tranzit_i_pro_sproshchennia_formalnostei_u_torgivli_tovarami-3622

Відтак, з 1 жовтня 2022 року на основі застосування єдиного транзитного документу від митниці відправлення до митниці призначення –транзитної митної декларація Т1 в нашій країні запрацював «митний безвіз». А першою країною, з якої було відправлено вантаж для доставки в Україну під процедурою спільного транзиту стала Німеччина.

Окремо слід виділити історичну значимість отримання Україною 23 червня 2022 р. статусу країни-кандидата ЄС, що є потужним сигналом інвесторам з усіх цивілізованих країн світу до відродження економіки України та стимулюючим чинником європейської інтеграції та модернізації держави у всіх сферах життєдіяльності.

Варто враховувати, що у швидкому відновленні України в післявоєнний період ключову роль відіграватимуть приватні зовнішні інвестиції [169]. Ми припускаємо, що Європейський Союз буде центральним гравцем повоєнної реконструкції України. Адже Україна та ЄС певного часу стануть єдиними, тому вочевидь провідна роль у відновленні належатиме монолітній коаліції європейських держав.

Також важливими зовнішньополітичними чинниками регіонального розвитку постають підписані під час 23-го Саміту Україна – Європейський Союз угоди:

- про участь України в Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», а також Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021-2025), що сприятиме інтеграції нашої країни до європейського дослідницького простору; залученню вітчизняних суб'єктів наукової, науково-технічної та господарської діяльності до здійснення перспективних досліджень та інноваційних проєктів на регіональному рівні;
- про участь України у програмі «Креативна Європа», що спрямована на підтримку та посилення конкурентоспроможності культурного, креативного та аудіовізуального секторів, а також розвиток і просування культурного й мовного розмаїття та збереження європейської культурної спадщини.

Зауважимо, що «Горизонт Європа» – це провідна програма Європейського Союзу з бюджетом 95,5 млрд євро для просування у 2021-2027 рр. наукових досліджень та інновацій у пріоритетних для ЄС сферах щодо зміцнення науково-технічної бази ЄС, вирішення глобальних викликів і сприяння конкурентоспроможності європейської промисловості, посилення інноваційного розвитку Європи, поширення та посилення європейських досліджень [170]. Бюджет цієї програми буде використано без фіксованого розподілу за країнами чи регіонами головно на підтримання досліджень та інновацій в Європейському Союзі та асоційованих країнах переважно завдяки грантам з відбором проєктів шляхом відкритих конкурсів пропозицій відповідно до їхньої досконалості, впливу, якості та ефективності. Зокрема, спрямовується 15,3 млрд євро – на розроблення цифрових технологій, удосконалення промислового та космічного секторів; 15,1 млрд євро – дослідження та інновації у сфері протидії зміні клімату, енергетики та мобільності; 9,0 млрд. євро – проведення досліджень щодо якості продуктів харчування, розвитку біоекономіки та сільського господарства, збереження природних ресурсів і навколишнього середовища; 3,4 млрд євро – на поширення та посилення європейських досліджень тощо.

Розглядаючи ендогенізацію соціального прогресу джерелом економічного зростання, відомий вчений-економіст В. Геєць визначає фактором зростання економіки на ендогенній основі соціалізацію – сукупність способів формування, передання, засвоєння та накопичення здатностей як свідомої, так і несвідомої життєдіяльності, взаємовідносин і взаємодій людей, які

[169] Кораблін С. О. Україна: фінансовий вимір війни. Вісник НАН України, 2022, № 7. С.41.
[170] Horizon Europe – the most ambitious EU research & innovation programme ever. Publications Office of the European Union: Website. 04.05.2021. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2777/714209.

передбачають формування і розвиток креативних здібностей, сукупність яких формується та мобілізується додатково до ресурсів трудового фізичного капіталу ресурсами соціального капіталу [171]. На переконання авторитетного науковця, якщо держава не усувається від вирішення завдань і нинішнього, і майбутнього суспільного розвитку, інструментом досягнення кращого або змін на краще є розвиток і використання нового прагматизму. Ринок у новому прагматизмі потрібно то оживляти, то прискорювати, то посилювати, то стримувати і водночас завжди регулювати за допомогою держави, що перебуває під контролем громадянського суспільства [172].

Зважаючи на сучасну соціоцентричну спрямованість глобалізаційних процесів у світі, пропоноване академіком В. Гейцем формування нової соціальної якості особистості, бізнесу та держави, що є чинником реалізації політики нового прагматизму, доцільно законодавчо імплементувати з позицій людиноцентризму як складник системи інституційно-правового забезпечення стрімкого економічного зростання держави.

Новий прагматизм є інструментом економічної політики та поєднує ринкове й державне регулювання для вирішення проблем і протидії викликам розвитку. Наприклад, в основі ідеології нового прагматизму Г. Колодка лежать цінності, які становлять фундамент суспільства та економічної активності, інститути, що слугують основою ринкової конкурентоспроможності економіки, та політика, що визначає, як найкраще використовувати геополітичну позицію для розвитку та зміцнення держави.

Знаковим проявом сучасного впровадження політики нового прагматизму як чинника ендогенного розвитку промисловості в регіонах держави є схвалення Верховною Радою України 16.12.2021 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» № 1977-IX [173], яким передбачено вдосконалення процедури публічних закупівель шляхом встановлення обов’язкових вимог щодо локалізації виробництва товарів. Крім урахування цінового критерію та / або життєвого циклу продукції, передбачається запровадження обов’язкової наявності локалізації предметів закупівлі за відповідним ступенем локалізації для визначених товарних позицій, який є показником місцевої складової у питомій вазі вартості відповідного предмета закупівлі – сировини, матеріалів, вузлів, агрегатів, деталей, складових частин і комплектувальних виробів, робіт, послуг та інших складових вітчизняного виробництва в собівартості товару тощо. Пропонується вдосконалити процедуру публічних закупівель для певних груп продукції машинобудування шляхом надання додаткових стимулів у разі дотримання критеріїв локалізації їх виробництва без порушення умов конкуренції на внутрішньому ринку. Замовник у публічних закупівлях здійснює закупівлю конкретних товарів за умов забезпечення певного рівня локалізації виробництва. Для початку ступінь локалізації виробництва товару становитиме не менше 10%, надалі зростатиме на 5% щороку, має досягти 40% і залишатися на цьому рівні до завершення 10-річного строку дії внесених змін. Актуальність цього заходу зумовлена потребою в оновленні рухомого складу наземного громадського транспорту, залізниці, комунальної та будівельної техніки, техніки спеціального призначення, обладнання, продукції енергетичного машинобудування, що відбуватиметься коштом державного або місцевого бюджету, а також необхідністю стимулювання зайнятості населення України, зокрема

[171] Геєць В. М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ: Академперіодика, 2020. 456 с. (С. 12, С. 273). DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456

[172] Там само. - С. 445-446.

[173] Про внесення змін до Закону України "Про публічні закупівлі" щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості: Закон України від 16.16.2021 р. № 1977-IX. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-20#Text

збереження наявних і створення нових робочих місць, модернізації та забезпечення сталого розвитку економіки України.

Вагомим чинником створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні та випереджального розвитку економіки її регіонів у довгостроковій перспективі, забезпечення зростання обсягів зовнішньоекономічної діяльності, зростання реальних доходів громадян і зменшення відтоку кваліфікованих кадрів за кордон постає практична імплементація Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» та деяких інших законодавчих актів України щодо залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом стимулювання створення індустріальних парків» від 07.09.2021 р. № 1710-IX [174].

Цим документом передбачено фінансові та інституційні стимули для індустріальних парків та їх резидентів, закладено можливість бюджетного фінансування для підведення інфраструктури та інженерних мереж до індустріальних парків, компенсації вартості підключення до мереж усередині парку, компенсації відсоткових ставок за кредитами на закупівлю нового обладнання. А істотні мотиви до зростання інноваційного високотехнологічного бізнесу в регіонах та розвитку наукоємних сфер економіки держави закладено, зокрема, Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 р. № 1667-IX [175].

Особливе значення для швидкої повоєнної регенерації економіки держави має відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Відновлення таких регіонів і територій виокремлено в липні 2022 р. [176] окремим напрямом оновленої.державної регіональної політики та розглядається як комплекс першочергових організаційних, фінансових та інших заходів, котрі спрямовуються на прискорене відновлення об’єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об’єктів житлового та громадського призначення до стану, що дозволяє забезпечити повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб’єктів господарювання.

До документів щодо відновлення та розвитку регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України, належать: план відновлення та розвитку регіонів, який включає регіональні плани відновлення та розвитку, а також окремі заходи і проекти регіонального розвитку та/або проекти місцевого розвитку територіальних громад; плани відновлення та розвитку територіальних громад.

З використанням територіально-орієнтованого та безпекового підходу території відновлення виокремлюються як функціональний тип території, до якого входять мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об’єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об’єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав.

Реалізацію заходів та проектів плану відновлення та розвитку регіонів визначено пріоритетом державної підтримки регіонального розвитку. Під час складання Бюджетної декларації та проекту Державного бюджету України на відповідний період передбачається

---

[174] Про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» та деяких інших законодавчих актів України щодо залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом стимулювання створення індустріальних парків: Закон України від 07.09.2021 р. № 1710-IX. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-20#Text

[175] Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text

[176] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 9 липня 2022 року№ 2389-IX // Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#n7

спрямовання окремою бюджетною програмою фінансування заходів з відновлення регіонів і територій, а також програм і проектів регіонального розвитку та/або проектів місцевого розвитку.

Тобто величезні руйнації країни спонукатимуть не лише до повоєнного будівельного буму, а до послідовної цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку на основі збалансованої державної політики прискореного відновлення і розвитку регіонів.

З огляду на структуру чинників глобалізації відповідно до методології системи KOF, контент-аналіз аналітичних і наукових джерел, тенденції державного регулювання та практику врядування у сфері соціально-економічного розвитку регіонів, можемо визначити основні групи та зміст чинників цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Чинники цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку в Україні[177]

Основні групи чинників	Зміст чинників
1	2
Внутрішньо-політичні (інституційні)	Політична стабільність, національна стійкість, соціальна згуртованість в повоєнний період Функціонування правоохоронної системи та якість правосуддя Ефективність реформи децентралізації, інституційна спроможність і самодостатність згуртованих територіальних громад як базових елементів громадянського суспільства Імплементація людиноцентричного підходу на засадах інклюзивності механізмів соціально-економічного розвитку держави Створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримання експорту Імплементація щорічного декларування майнового стану та доходів громадян відповідно до статті 67 Конституції України Системність політики державних інвестицій, залучення інвестицій і розвиток ринків капіталу, безбар'єрний рух капіталу на території України Імплементація міжнародних правил оподаткування BEPS Пріоритетність фінансового забезпечення розвитку національної науки Стимулювання розвитку цифрової економіки як одного з драйверів економічного зростання Узгодженість регіональних, місцевих стратегій і програм розвитку із завданнями та планами заходів Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки Функціонування системи планування просторового розвитку держави на основі оновлення Генеральної схеми планування території України, містобудівної документації регіонального та місцевого рівня Інтегрованість стратегічного, просторового та бюджетного планування, в тому числі щодо прискореного відновлення та розвитку регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України Інституційне забезпечення стимулювання регіонального розвитку щодо встановлених законом функціональних типів територій, порядку та критеріїв визначення таких територій, регламентування переліку інструментів і механізмів стимулювання їхнього розвитку Прозорість функціонування енергетичних ринків, розвиток відновлюваних джерел енергії Розвиток електронної демократії та урядування Інтеграція української культури в глобальний інформаційно-культурний простір Формування інституційного середовища щодо імплементації ЄЗК Обсяг коштів державного фонду регіонального розвитку на відповідний бюджетний період відповідно до визначеного на законодавчому рівні

[177] Мельник М.І., Залуцький І.Р., Мельник В.А. Концепт резилентності економіки регіонів в умовах ендогенізації регіонального розвитку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2023. Вип. 2(160). С. 3-13.

Продовження табл. 2.3

1	2
Просторові	Стан територіально-економічної згуртованості в регіоні, місце та роль регіону в системі міжтериторіального та транскордонного співробітництва Потенціал території (природно-кліматичний, сировинно-ресурсний, аграрний, транспортно-логістичний, транзитний, науковий, трудовий, підприємницький, експортний, інвестиційний, історико-культурний, туристично-рекреаційний) з врахуванням втрат внаслідок воєнної інтервенції РФ Забезпечення актуальною містобудівною документацією, ураховуючи імплементацію кліматичної нейтральності в документах державного планування, інтегрованість регіональних, місцевих стратегій і програм розвитку з документацією щодо просторового планування території регіону, адміністративного району, об'єднаної територіальної громади, в тому числі щодо прискореного відновлення та розвитку регіону і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України
Економічні	Повоєнний рівень інтегрованості регіону в національний і світовий економічний простір Розвиток людського капіталу та його якість Стан демонополізації та диверсифікації економіки регіону, формування конкурентного середовища та реалізації державно-приватного партнерства в регіоні Практика ефективної інтеграції природних, інтелектуальних і виробничих ресурсів у секторах регіональної економіки, що мають дедалі більшу економічну та соціальну віддачу Наявність і прозорість системи регіональних стимулів для залучення інвестицій в економіку регіону, сприяння виходу бізнесу на зовнішні ринки товарів і послуг з високою часткою валової доданої вартості, підтримання інноваційної активності суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу Обсяги реалізованої інноваційної продукції, високотехнологічного конкурентоспроможного виробництва в ланцюгах виробництва продукції з високою доданою вартістю та перехід до вуглецево-нейтральної економіки Розвиток циркулярної економіки, зокрема на основі створення прозорих і конкурентних ринків вторинної сировини Функціонування економічно ефективних енергетичного та будівельного сектору в умовах повоєнного відновлення інфраструктурного та виробничого потенціалів територій Умови розбудови цифрової інфраструктури та ведення інноваційного бізнесу Розвиток креативних індустрій і соціального підприємництва Ступінь переробки сільгоспсировини та частка продукції переробної промисловості в експорті вітчизняної сільгосппродукції та харчових продуктів Експортоорієнтований інтегрований розвиток органічного виробництва та переробки органічної продукції
Соціальні	Надійність функціонування системи громадської безпеки Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, що вищі від фактичного прожиткового мінімуму Рівень зайнятості населення Пропозиція робочих місць (зокрема, для випускників закладів вищої освіти з відповідними компетенціями) Реальність доступу в регіоні до якісної освіти упродовж життя Розвиненість сектору інформаційно-комунікаційних технологій Рівень цифрової грамотності населення Розвиненість сфери високоякісних медичних та оздоровлювальних послуг Регулярність пасажирського сполучення між сільськими населеними пунктами й центрами територіальних громад Експлуатаційний стан автомобільних доріг у сільській місцевості Доступ до централізованого водопостачання прісною водою належної якості Розвиненість спортивно-оздоровлювальної, рекреаційної інфраструктури Відкритість регіонального культурного простору

Продовження табл.2. 3

1	2
Екологічні	Масштаби негативного впливу глобальної зміни клімату, локальних кризових кліматичних і техногенних явищ в повоєнний період Рівень екологічної освіти та екологічної культури населення Санітарний стан водних об'єктів та екосистем Стан управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду місцевого та загальнодержавного значення Реалізація регіональних і місцевих схем формування екологічної мережі Стан управління промисловими та побутовими відходами, реалізації регіональних планів управління відходами та небезпечними хімічними речовинами Реалізація заходів щодо боротьби з опустелюванням і деградацією земель Упровадження кліматично орієнтованого сільського господарства та інноваційних екологоощадних технологій щодо зменшення викидів парникових газів

Очевидно, нашій країні бракуватиме власних фінансових ресурсів, необхідних для швидкого повоєнного відновлення економіки, і надалі динаміка економічного зростання критично залежатиме від зовнішніх фінансових надходжень[178].

Тому слід визнати, що позитивна динаміка зовнішніх фінансових надходжень в період повоєнного відновлення економіки України визначатиметься сприятливим впливом чинників цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку.

Зрозуміло, що послідовне системне регулювання державою процесів синергетичного впливу вищеозначених чинників задля інноваційного випереджального економічного зростання матиме суттєве значення щодо посилення позицій України на світовій та європейській арені в повоєнний період.

Варто зважати на застереження М. Кастельса, що, попри планетарний ефект від глобальної економіки, її існування і форма стосуються лише окремих сегментів і економічних структур, країн і регіонів пропорційно рангу країни або регіону в міжнародному поділі праці. На сучасному етапі глобальна економіка функціонує як мережа. Тому, формуючи регіональну мережу національного рівня, дуже важливо вжитись у глобальну мережу, не втрачаючи своїх регіональних переваг [179].

Таким чином, приєднання України як реального суб'єкта глобалізаційних процесів до забезпечення цивілізаційного сталого розвитку апріорі постає основним чинником глибоких соціально-економічних перетворень в Україні та нового глобального партнерства, що зумовлює пріоритетність ендогенізації соціально-економічного прогресу на засадах імплементації політики нового прагматизму. Важливою передумовою реалізації цієї політики є системне обмеження або трансформація впливу саме тих чинників, що суперечать фундаментальним національним інтересам України.

Цілеспрямована імплементація в Україні політики нового прагматизму потребує врахування та цілеспрямованого регулювання впливу спектра чинників ендогенізації регіонального розвитку (внутрішньополітичних, просторових, економічних, соціальних, екологічних), що позитивно впливатиме на спроможність до динамічного прогресу в усіх сферах суспільного життя на підставі партнерських відносин між державою, бізнесом, місцевим самоврядуванням, громадянським суспільством і громадянами України.

[178] Кораблін С. О. Україна: фінансовий вимір війни. Вісник НАН України, 2022, № 7. С.41.
[179] Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с. (С.114)

2.3. Сучасні глобальні виклики та тренди: діагностика впливу на ендогенний розвиток регіону

XXI століття – це час бурхливого розвитку науки та техніки, високих технологій, віртуалізації соціально-економічного життя суспільства, стрімкого розвитку метрополій і поширення міського способу життя. Водночас останні 20 років ознаменувалися низкою політико-ідеологічних криз (білорусь, США, Ірак, Ізраїль та ін.), дипломатичних протистоянь (Туреччина – Греція, Іран – США, КНДР та сусіди), зростанням військової напруги у світі (Сирія, Афганістан, Схід України та ін.), наявністю значної кількості природно-екологічних викликів (зникнення світового біорізноманіття, зміна клімату, зростання забруднення довкілля, природні катаклізми) та викликів, пов'язаних з життям і здоров'ям населення. У цих умовах загострюється потреба в переході до політики розвитку держави та регіонів, орієнтованої на забезпечення довгострокового економічного зростання на основах ендогенізації. А дослідження сучасних глобальних викликів і трендів, розроблення інструментарію ендогенного розвитку регіонів України в умовах зниження динаміки світової торгівлі, посилення міжнародної інтеграції та взаємозалежності економік країн (регіонів), зростання їхніх зовнішніх боргів тощо дозволить не лише виявити сучасні загрози та бар'єри для ділової активності, розробити механізми до їх адаптації, але й сформувати надійну базу для прориву та підвищення конкурентоспроможності в майбутньому.

У міжнародний політичний та науковий лексикон термін «глобалізація» увійшов приблизно в 1960-х рр., однак в академічних дослідженнях це поняття набуло значущості лише в середині 1980-х рр. Вагомий внесок у розвиток теорії глобалізації зробив професор Гарвардської школи бізнесу Т. Левітт, який трактував глобалізацію як феномен злиття ринків окремих продуктів, які виробляються транснаціональними корпораціями[180].

Глобалізація супроводжується посиленням взаємозв'язку та взаємозалежності народів і країн світу, що включає два пов'язані елементи: відкриття міжнародних кордонів задля пришвидшення потоків товарів, послуг, фінансів, людського капіталу та інновацій, а також трансформацію політичних інституцій, які сприяють зазначеним потокам, на національному та міжнародному рівнях[181].

Глобалізацію розглядають також як більш тісну економічну інтеграцію всіх країн світу в результаті лібералізації та подальшого збільшення обсягів і різноманітності міжнародної торгівлі товарами й послугами, падіння цін на транспорт, зростання інтенсивності міжнародного проникнення капіталу, прискореного поширення технологій[182].

Академік НАН України В. Геєць вивчає глобалізацію через проникнення у світовому вимірі інформаційних, фінансових, культурних, ділових (виробничих, торговельних) процесів, що змінюють як соціальне, так і соціокультурне життя більшості країн світу на основі декларації політики визначення суверенітету народів та їхніх країн, невтручання у внутрішнє життя і визначення за кожним права на самовизначення і розвиток згідно з ідеологією про демократизацію суспільного життя на основі поваги прав і свобод кожного як на мікро-, так і макроекономічному рівні[183]. Водночас у наукових колах давно точаться дискусії з приводу характеру впливу глобалізації на національні та регіональні економіки. Наприклад, прибічники глобалізації вбачають у ній можливість подальшого прогресу за умови розвитку інформаційного

---

[180] T.Levitt. The Clobalization of Markets / T.Levitt. URL: https://hbr.org/1983/05/the-globalization-of-markets.

[181] Globalization: Definition, Benefits, Effects, Examples – What is Globalization? URL: https://youmatter.world/en/definition/definitions-globalization-definition-benefits-effects-examples/

[182] Globalisation. Compass: manual on Human Rights Education with Youth Participation.URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/globalisation

[183] Геєць В.М. Майбутнє України між ЄС та ЄЕП / В.М. Геєць. К.: ІЕП НАН України, 2005.

суспільства, опоненти ж попереджають про загрози для національних культурних традицій та поглиблення соціальної нерівності.

Низка дослідників переконані, що глобалізація відкрила доступ економікам країн, що розвиваються, шлях до світового ринку, забезпечила зменшення бідності, сприяла зростанню продуктивності праці зайнятого населення внаслідок індустріального розвитку[184].

Натомість антиглобалісти [185] вважають, що результат глобалізації є негативним (насамперед для країн, що розвиваються), що проявляється у зростанні соціально-економічної нерівності у світі, зростанні зовнішніх боргів і посиленні соціальної напруги. Як приклад часто наводиться боргова криза 1980-х рр., спричинена «Вашингтонським консенсусом». Опоненти глобалізації зазначають, що неоліберальна глобальна економіка може бути справді ефективною та вигідною лише за умови рівності (економічної, фінансової, політичної) усіх учасників глобального ринку.

Сьогодні ми спостерігаємо процес послаблення міжнародної інтеграції та взаємозалежності економік країн (регіонів), який несе загрози негативного впливу на довгострокове зростання через зниження обсягів і темпів росту міжнародної торгівлі; втрату взаємодії, спільного руху економік; перегляду умов торгової політики в тому сенсі, що скорочення міжнародної взаємодії та уповільнення зростання будуть стимулювати протекціонізм і збільшення ризику міжнародних конфліктів.

Власне, сучасні виклики і тренди розвитку світової економіки засвідчують існування постглобалізаційних процесів. До світової фінансової кризи 2008-2009 рр. глобальна торгівля часто зростала швидше, ніж ВВП. Щорічні темпи приросту світової торгівлі протягом 2009-2018 рр. (3,5%) були повільнішими, ніж у середньому до кризи (7,6% за період 1987-2007 рр.), і в реальному вираженні дещо менші за темпи зростання світового ВВП. У 2019 р. – нульові темпи приросту світової торгівлі, сьогодні ситуація значно ускладнюється торговельною війною між США та Китаєм, а політичні лідери та суспільство багатьох країн все частіше відкидають економічну відкритість і виступають за суверенізацію, національний «егоїзм» та економічний протекціонізм (хвилі протекціонізму між США з Європою, між Японією та Кореєю).

Крім того, роль глобалізаційних чинників і ризиків ендогенного розвитку регіонів загострюється в умовах пандемії COVID-19. За прогнозами СОТ, у 2020 р. світова торгівля скоротиться на 13-32%. Такий широкий діапазон прогнозу пояснюється безпрецедентністю епідеміологічної кризи (темпи падіння будуть більш істотними, ніж під час фінансової кризи 2008-2009 рр.). І зниження темпів зростання глобальних ланцюжків створення вартості (GVC) є однією з причин уповільнення темпів зростання торгівлі. Це супроводжується подальшою активізацією протекціоністських заходів, у відповідь на які фірми можуть відкласти або навіть скасувати довгострокові інвестиції або втратити своє включення до торгових мереж, що потребуватиме часу для відновлення в майбутньому. Тому спадною є світова тенденція щодо портфельних і прямих іноземних інвестицій, міграційних і туристичних потоків через посилення контролю та захисту регіональних ринків (товарів, праці, капіталів, інформації).

Ризики та виклики для соціально-економічного розвитку національної та локальної економік, зумовлені глобалізацією, повністю нейтралізувати неможливо. Натомість вони мають

---

[184] Bardhan, P. (2006). Does Globalization Help or Hurt the World's Poor?: Overview/Globalization and Poverty. [online] Scientific American. Available at: https://www.scientificamerican.com/article/does-globalization-help-o-2006-04/.; Held, D. and McGrew, A. (2016). The global transformations reader. Cambridge: Polity Press, pp. 440-480.

[185] Martell, L. (2017). The sociology of globalization. 2nd ed. Cambridge, UK, p. 138; Birdsall, N. (2003). Asymmetric Globalization: Global Markets Require Good Global Politics. [online] Brookings. Available at: https://www.brookings.edu/articles/asymmetric-globalization-global-markets-require-good-global-politics/; Stiglitz, Joseph E. (2002). Globalization and Its Discontents. New York: W.W. Norton. 282 p.

бути мінімізовані. Погоджуючись із дослідниками[186], вважаємо, що відповіддю на виклики глобалізації має стати локальна політика ендогенного розвитку. У цьому контексті важливою є діагностика впливу сучасних глобальних викликів і трендів на ендогенний розвиток регіонів і держави для пошуку механізмів та інструментів посилення їхньої резильєнтності до зовнішніх загроз і нівелювання ризиків ендогенного розвитку регіонів країни.

Сьогодні глобалізація впливає практично на всі основні сфери життєдіяльності і соціальної організації суспільства, а її наслідки для розвитку регіонів і держави можуть бути як негативними, так і позитивними.

Глобальні тренди в сьогоднішніх умовах змінюють вектор свого впливу і справляють визначальний вплив на економіку та потенціал ендогенного розвитку регіонів України з огляду на:

– посилення поліцентричності, що призводить до загострення конкуренції між світовими центрами, перерозподілу ресурсів, ринків, сфер впливу та виникнення «ігор політичних союзів», основним мотивом яких є використання інструментів економічного тиску на країни й регіони в боротьбі за паливноенергетичні ресурси та пошук нових джерел енергії;

– розширення протекціоністських тенденцій і глобальної асиметрії, спроби більш жорсткого захисту національних економічних систем, прагнення мінімізації залежності від імпортної продукції;

– зниження рівня функціональності міжнародних інститутів через появу нових проблем і завдань в умовах формування сучасних глобальних викликів;

– початок регіоналізації віртуальних мереж для захисту від кібератак, систем тотального стеження та «інформаційних воєн», і не тільки в частині безпосереднього проведення фінансово-економічних операцій, але й в інших видах і способах обміну інформацією.

Згідно з теорією ендогенного зростання, визначальний вплив на економічний розвиток чинять ***інвестиції в людський капітал, інновації, технології та знання***[187]. У контексті впливу глобалізації на зазначені чинники ендогенного розвитку цікавим є дослідження П. Самімі та Х.С. Дженатабаді[188]. Використовуючи узагальнений метод оцінювання моментів, автори доводять статистично значущий вплив глобалізації на економічне зростання держави. Крім того, вони зазначають, що позитивний вплив глобалізації посилюється в країнах з більш освіченим населенням і добре розвинутою фінансовою системою. Водночас ефект глобалізації також залежить від рівня доходу держави. Тобто країни з високим і середнім рівнем доходу отримують позитивні ефекти («виграють») від глобалізації, а для країн з низьким рівнем доходу глобалізація несе менш прогресивні (а часто й негативні) наслідки. Дещо схожі висновки містяться в дослідженні «Глобалізація та нерівність: світова економічна перспектива»[189]. Тут також зазначається, що вирівнювання асиметричності впливу глобалізації на країни (регіони) можливе шляхом розширення доступу населення до освіти, фінансових ресурсів (передусім кредитів), а також зниження торговельних бар'єрів.

Доводиться також біполярність вектора впливу глобалізації на ендогенний розвиток країн[190]. Якщо глобалізація торгівлі зумовлює скорочення нерівності між багатими та бідними державами, то фінансова глобалізація (включно зі спрямованістю потоку прямих іноземних

---

[186] Hien M. (2007). The Needs for Endogenous Development in the Era of Globalization : The Case of Thanh Hoa Province DO. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:12930589; Vazquez-Barquero A., Rodriguez-Cohard J.C. (2018). Local development in a global world: Challenges and opportunities. https://doi.org/10.1111/rsp3.12164

[187] Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України. 2019. 501 с.

[188] Samimi P., Jenatabadi H.S. (2014). Globalization and Economic Growth: Empirical Evidence on the Role of Complementarities. PLOS ONE 9(4): e87824. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0087824.

[189] Globalization and Inequality; Chapter 4: World Economic Outlook (2007). https://www.imf.org›pubs›weo›2007/02› pdf.

[190] Там само.

інвестицій) здебільшого результується зростанням нерівності між багатими та бідними державами, а також посиленням попиту на висококваліфіковану робочу силу. Емпірично доведено відсутність «достовірно значущого ефекту від глобальної фінансової інтеграції для економічного зростання в країнах, що розвивається» [191]. У низці досліджень вказується також на зростання розриву між багатими й бідними державами внаслідок глобалізації [192], хоча не заперечується той факт, що глобалізація все ж сприяла розвитку економічної свободи та дещо підвищила загальний рівень життя в усьому світі.

Досліджуючи вплив глобалізації (зокрема у сфері торгівлі, ПІІ та міграції) на такі складові ендогенного розвитку, як ***ринок праці та соціально-класові трансформації*** у високорозвинутих країнах, Д. Рафаела та С. Валтер[193] роблять висновок, що глобалізація здатна спричинити низку загроз і ризиків населенню з нижчим рівнем освіченості (порівняно з висококваліфікованими працівниками). Наприклад, глобально орієнтована економіка високорозвинутої держави стає бажаним місцем життєдіяльності для іммігрантів. Унаслідок цього зростає конкуренція на місцевому ринку праці, а найбільш вразливими до неї є саме місцеві низькокваліфіковані працівники.

Людський капітал – основа ендогенно орієнтованого розвитку регіонів і держави загалом[194]. З одного боку, глобалізація є інструментом подолання бідності та голоду у світі, з іншого, – зумовлює низку викликів і загроз життю та здоров'ю населення. Як зазначає Б. Вассенар[195], глобалізація сприяла удосконаленню методології досліджень у сфері охорони здоров'я, унаслідок чого клінічні дослідження стали більш глибокими та комплексними. Водночас «розмивання» кордонів держав, зростання обсягів міжнародних туристичних і міграційних потоків тощо результувалися зростанням кількості глобальних епідемій (як приклад наводяться поширення пневмококової інфекції 1980-х рр., епідемія гострої респіраторної вірусної інфекції (SARS) 2003 р. та ін.), можуть загрожувати глобальній системі охорони здоров'я тощо[196]. Не стала винятком і нинішня пандемія COVID-19, подолання економічних і соціальних наслідків якої було основною темою Всесвітнього економічного форум-2021 у м. Давос [197]**.** Пандемія COVID-19 стала

---

[191] E. Prasad, K. Rogoff, S.-J. Wei & M. Ayhan Kose (2003). Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. https://www.imf.org/external/np/res/docs/2003/031703.pdf; Edison, Hali, Ross Levine, Luca Ricci, and Torsten Sløk, 2002, "International Financial Integration and Economic Growth," Journal of International Monetary and Finance, Vol. 21, pp. 749–76.

[192] Globalization and Development A LATIN AMERICAN AND CARIBBEAN PERSPECTIVE / Edited by J. A. Ocampo, J. Martin (2003); Globalisation: materials of the web portal "Compass: Manual for Human Rights Education with Young People». URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/globalisation

[193] Dancygier, Rafaela and Stefanie Walter (2015). 'Globalization, Labor Market Risks, and Class Cleavages'. In: Beramendi, Pablo, Silja Häusermann, Hebert Kitschelt and Hanspeter Kriese (eds). The Politics of Advanced Capitalism. Cambridge: Cambridge University Press. 133-56

[194] Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України. 2019. 501 с.

[195] Wassenaar W. (2003) Providing services globally: the experience of an internet pharmacy. Healthc Pap 4: 69–74.

[196] Baris E, McLeod K. Globalization and International Trade in the Twenty-First Century: Opportunities for and Threats to the Health Sector in the South. International Journal of Health Services. 2000;30(1):187-210. doi:10.2190/X4XQ-Y1A8-7LWE-LWMA; MacPherson, D. W., Gushulak, B. D., Baine, W. B., Bala, S., Gubbins, P. O., Holtom, P., & Segarra-Newnham, M. (2009). Population mobility, globalization, and antimicrobial drug resistance. Emerging infectious diseases, 15(11), 1727–1732. URL:https://doi.org/10.3201/eid1511.090419; Sigler T, Mahmuda S, Kimpton A, Loginova J, Wohland P, Charles-Edwards E, Corcoran J. The socio-spatial determinants of COVID-19 diffusion: the impact of globalisation, settlement characteristics and population. Global Health. 2021 May 20;17(1):56. doi: 10.1186/s12992-021-00707-2. PMID: 34016145; PMCID: PMC8135172; MacPherson DW, Gushulak BD, Baine WB, Bala S, Gubbins PO, Holtom P, et al. Population mobility, globalization, and antimicrobial drug resistance. Emerg Infect Dis [serial on the Internet]. 2009 Nov [date cited]. Available from http://www.cdc.gov/EID/content/15/11/1727.htm; Pang, T. and Guindon, G.E. (2004), Globalization and risks to health. EMBO reports, 5: S11-S16. URL:https://doi.org/10.1038/sj.embor.7400226.

[197] За даними Міжнародної організації праці при ООН, внаслідок пандемії та карантинних обмежень світова економіка втратила 225 млн робочих місць – таких масштабів скорочень світ не зазнавав навіть у часи Великої депресії у 30-х роках минулого століття.

не просто «чорним лебедем» для світової та національних економік, вона ризикує стати приводом протистояння за доступ до ресурсів, що в перспективі 5-10 років призведе до геополітичної нестабільності[198].

Однак, будучи тригером загострення соціальних суперечностей, погіршення епідеміологічної та економічної ситуації в регіонах України, державі та світі загалом, пандемія COVID-19 все ж прискорила цифровізацію економіки (розвиток електронної комерції, цифрових державних послуг, електронних платежів тощо), сприяла переходу соціальних відносин у віртуальний простір. Але аналітики зазначають, що, попри збереження та зміцнення такої тенденції в найближчій перспективі, є висока ймовірність посилення обмеження свободи слова та цензури (суб'єктами чого, найімовірніше, стануть ТНК)[199], а також дезінформації суспільства та впливу на демократичні цінності, закликів до насильства та фейкових новин[200].

Пандемія COVID-19, попри її пов'язаність переважно з ризиками для життя та здоров'я населення, спричиняє також низку загроз для ендогенного розвитку регіону, зокрема[201]:

- провокує зростання дефіциту бюджету та обсягів зовнішніх боргів, зокрема в умовах відсутності ефективної середньострокової бюджетної політики;
- посилює невизначеність у бізнес-середовищі, що проявляється, зокрема, через зниження темпів росту торгівлі товарами та послугами, закриття малих і середніх підприємств, утруднення доступу бізнесу до кредитних ресурсів тощо;
- посилює соціальну нестабільність, знижує ступінь захищеності суспільства.

Ведучи мову про людський потенціал, варто наголосити на важливості для ендогенного розвитку регіонів такої його складової, як ***трудовий капітал***. Нині в нашій країні на його кількісні та якісні характеристики найбільший вплив чинить такий глобальні виклик, як війна росії проти України. Проблеми трудової сфери, що загострилися через воєнний конфлікт, зумовили падіння рівня життя населення, послаблення мотивації до праці за умов одночасного звуження сфери працеприкладання, скорочення надходжень до бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів при збільшенні навантаження на них, збільшення інфляції. Як наслідок, це зумовило зниження рівня життя працюючих та їхніх родин, позбавлення можливості доступу до соціальних послуг. З огляду на це, важливими стають адаптація внутрішніх ринків праці приймаючих територіальних громад і формування умов щодо створення нових робочих місць для внутрішньо переміщених осіб[202].

Вплив глобальних ризиків і загроз на інший важливий аспект ендогенного розвитку регіону – ***інноваційний потенціал та інтелектуалізацію праці***, показано в дослідженні [203]. Називаючи інтелектуальний капітал першорядним фактором розвитку регіону, автори констатують, що вектор його міграції (як і міграції інновацій, технологій тощо) завжди буде спрямований у бік країн з можливістю швидшої та вищої капіталізації інноваційно-інтелектуального потенціалу. У цих умовах актуалізується потреба в стимулюючій національній і

---

[198] Ворошилов О. Всесвітній економічний форум у Давосі-2021. Україна: події, факти, коментарі. 2021. № 2. С. 11-17. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2021/ukr2.pdf.

[199] Глобальні безпекові, політичні, економічні тенденції у світі в 2021 році та їхній вплив на Україну. Прогноз Недержавного Аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень»

[200] Ворошилов О. Всесвітній економічний форум у Давосі-2021. Україна: події, факти, коментарі. 2021. № 2. С. 11-17. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2021/ukr2.pdf.

[201] Мельник М. І., Лещух І. В. Сучасні глобальні виклики та тренди: діагностика впливу на ендогенний розвиток регіону. Регіональна економіка. 2021. №3(101). С. 36-45. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-3-4.

[202] Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорук О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. Економіка України. 2022. № 6. С. 03-22. URL:https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003

[203] Калюгина, С. Н., Пьянов, А. И., Стриелковски, В. (2020). Угрозы и риски интеллектуальной безопасности России в условиях мировой глобализации. Journal of Institutional Studies, 12(1), 117-127. DOI: 10.17835/2076-6297.2020.12.1.

регіональній політиці щодо висококваліфікованих спеціалістів і науковців шляхом збільшення видатків на інноваційний розвиток, дослідження та розробки.

Іншою сучасною глобальною загрозою ендогенному розвитку регіонів і держави загалом є ***політико-ідеологічні та воєнні виклики*** – конкуренція політико-ідеологічних доктрин; локальні та регіональні воєнні конфлікти; ризик застосування зброї масового ураження; міжнародний тероризм та організована злочинність; використання інформаційного простору як інструменту впливу на економічних і політичних опонентів, інформаційні війни; перехід від біполярного до багатополярного світового порядку. Їхній вплив на ендогенний розвиток регіону підтверджується, зокрема, падінням рівня соціально-економічного розвитку Донецької[204] та Луганської[205] областей в умовах військового протистояння з росією на Сході України.

Прикладом негативного впливу політико-ідеологічних і воєнних викликів на ендогенне зростання може слугувати й анексія російською федерацією Кримського півострову, внаслідок якої економічні втрати для України досягли 135 млрд дол. США[206], або близько 75% ВВП України у 2013 р. Через окупацію Криму Україна втратила близько 4,5% своєї загальної площі, з них 20% займають гори, ще 8% – водойми. Приватні власники активів в Криму, яких налічувалося 20 тис. підприємств, втратили активи на суму 18,488 млрд дол. США. Серед втрачених галузей – генерація та розподілення електроенергії, розподілення газу, переробна промисловість, а також будівництво, частина рекреаційного комплексу, інші види послуг. Окрім прямих втрат, понесені були й непрямі, пов'язані з руйнуванням чи спотворенням ланцюжків вартості та транспортних коридорів. Активи державних компаній, які були зареєстровані безпосередньо в Криму до тимчасової окупації, станом на початок 2014 р. становили 2,7 млрд дол. США. Серед найбільших – енергетичні компанії Чорноморнафтогаз та Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами, об'єкти транспортної інфраструктури (морські торговельні та рибні порти)[207].

Про негативний вплив на ендогенний розвиток регіонів нинішнього військового протистояння росії та України йдеться у внутрішньому звіті щодо економічних і соціальних впливів війни в нашій державі OECD (Організація економічного співробітництва та розвитку) від 22 березня 2022 р., де зазначається[208]:

---

[204] Якщо у доконфліктний 2013 р. рівень зайнятості населення Донецької області становив 69,5% від загальної чисельності населення працездатного віку (відповідний середній показник по Україні – 67,4%), то у 2015 р. скоротився до 59% (відповідний середній показник по Україні – 64,7%).
У 2013 р. обсяг ВРП у розрахунку на одну особу становив 37,8 тис. грн, а у 2015 р. скоротився до 26,9 тис. грн. Частка ВРП області у відповідному загальнодержавному скоротилася за цей період з 10,8% до 5,8%. Індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі у 2014 р. щодо 2013 р. становив 61,2%, а у 2015 р. щодо 2014 р. – лише 33,6%. У 2014 р. Індекс євроінтеграційного економічного поступу регіону становив 0,241 п., у 2015 р. скоротився до 0,235 п., а у 2016 р. становив лише 0,172 п. (джерело: Індекс євроінтеграційного економічного поступу регіонів України у 2014-2019 рр.).

[205] У 2013 р. обсяг ВРП у розрахунку на одну особу становив 24,5 тис. грн, а у 2015 р. скоротився до 10,8 тис. грн. Частка ВРП області у відповідному загальнодержавному скоротилася за цей період з 3,6% до 1,2%. Індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі у 2014 р. щодо 2013 р. становив 43,3%, а у 2015 р. щодо 2014 р. – лише 28,5%. У 2014 р. регіон займав 14 місце серед областей України за Індексом євроінтеграційного економічного поступу, у 2015 р. – 24 місце. Сьогодні Луганщина продовжує залишатися на найнижчих сходинках зазначеного рейтингу (джерело: Індекс євроінтеграційного економічного поступу регіонів України у 2014-2019 рр.).

[206] $135 млрд – це прямі втрати активів, в які входить вартість землі на Кримському півострові ($3 млрд) та доведених покладів корисних копалин ($52,3 млрд) у вигляді, зокрема, природнього газу та сирої нафти, втрати житлової нерухомості населенням ($42,7 млрд), втрати приватних компаній ($18,4 млрд) та банків ($2,7 млрд), втрати держави ($14 млрд) та місцевих громад ($1,7 млрд).

[207] Оцінка економічних втрат України від тимчасової окупації Кримського півострову: аналітична записка / Горюнов Д. та ін. 2021 р. **URL:**https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/07/finale-crimea-losses-report-clean.pdf

[208] Геєць, В. М. (2022). Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України, (5), 30–38. URL:https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

1) хоча росія та Україна відносно невеликі економіки за обсягом виробництва, вони є великими виробниками та експортерами ключових продуктів харчування, корисних копалин та енергії, а тому війна вже призвела до економічних та фінансових потрясінь, особливо на товарних ринках, унаслідок зростання цін на нафту, газ та пшеницю;

2) зміни, що відбулися на товарних та фінансових ринках з початку війни, можуть зменшити зростання світового ВВП на один відсотковий пункт протягом першого року війни і підняти рівень інфляції світових цін приблизно на 2,5 відсоткових пункти;

3) війна підкреслила важливість мінімізації залежності від РФ щодо імпорту ключових енергоносіїв; для забезпечення енергетичної безпеки країнам OECD рекомендовано переглянути дизайн своїх енергетичних ринків та запровадити стимули для зеленого переходу.

У технічному додатку до звіту OECD наведені ендогенні чинники, що закладалися у процеси симуляції з використанням глобальної макроекономічної моделі NiGEM. Це цінові шоки, зміни на товарних та фінансових ринках, значне зниження внутрішнього попиту в росії та Україні. Основні значення ендогенних чинників:

– світові ціни на нафту зросли на 33 %, вугілля – на 80 %;
– ціни на газ підвищилися на 85 % в Європі, на 10 % в Північній Америці та на 20 % в решті світу;
– світові ціни на метали зросли на 11 %, що визначено на основі середньозваженої зміни цін для міді, золота, цинку, залізної руди, нікелю, алюмінію, паладію та платини;
– світові ціни на продукти харчування підвищилися в середньому на 6 %, але ціни на пшеницю виросли на 90 %, на кукурудзу – на 40 %;
– передбачається, що ціни на добрива зростуть на 30 %.

Загалом, ендогенні параметри як системоформуючі фактори резильєнтної соціально-економічної системи будь-якого регіону найбільших втрат у нашій країні зазнають саме в результаті воєнної агресії (різні експерти прогнозують щорічне зниження ВВП на 25-50 %, втрати промислового виробництва – 40-50 %, внутрішнього попиту – на 40%, експортних надходжень – 45-50 %, капітальних інвестицій – 45 %). Крім зазначеного, у ході воєнного протистояння щоденних значних втрат зазнає й ***екологія та природно-ресурсний потенціал*** регіонів України.

Щодня наслідками вторгнення російської федерації в Україну стають численні та масштабні пошкодження інфраструктури в регіонах і містах країни, що, у свою чергу, призводить до виникнення загроз екологічної безпеці, включаючи, зокрема:

– загрозу аварійного забруднення річок (які є джерелами води як для промислових підприємств, так і для підприємств комунального господарства, що надають житлово-комунальні послуги) через завдану шкоду системам водопостачання, водовідведення і водогосподарській інфраструктурі та комунікаціям міст і населених пунктів України;

– загрозу локального (але вельми відчутного за своїми наслідками) забруднення підземних і поверхневих вод унаслідок масштабних розливів нафтопродуктів з підірваних резервуарів та від знищеної техніки, а також через інші бойові дії;

– загрозу радіаційної небезпеки внаслідок зростання ймовірності аварій на об’єктах атомної енергетики через триваючі активні бойові дії у містах розташування і прилеглих регіонах;

– загрозу забруднення повітря через пожежі, викликані обстрілами;

– загрозу забруднення ґрунтів знищеною військовою технікою і боєприпасами, розірваними ракетами і авіабомбами, хімічними речовинами (у тому числі важкими металами), а також забруднення, порушення й втрати земельного фонду внаслідок використання агресором снарядів з білим фосфором, що заборонено Женевською конвенцією про захист жертв війни 1977 р.;

– ризик зростання ймовірності руйнування хвосто- і шламосховищ, сміттєзвалищ, що загрожує забрудненням водойм і виникненням надзвичайних ситуацій у містах і регіонах тощо.

Глобальним трендом сьогодення є ***зростання процесів міграції*** за межі традиційних країн проживання. Причини міграції загалом відрізняються залежно від країни світу. В умовах повномасштабної війни зовнішня міграція стала серйозним викликом для ендогенного розвитку регіонів України. За даними[209] станом на поч. IV кв. 2022 р. понад 7,8 млн українських біженців були змушені залишити Україну, а станом на поч. IV кв. 2023 р. за кордоном залишаються від 5,6 млн до 6,7 млн українців, з яких від 1,3 млн до 3,3 млн осіб можуть не повернутися в Україну після завершення війни[210]. Неповернення українців суттєво впливатиме на національну економіку, яка може втрачати від 2,7% до 6,9% ВВП щорічно[211]. Крім міграції за кордон, викликом для ендогенного розвитку регіонів України сьогодні є зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб, незаконне вивезення українських громадян (зокрема, дітей) до російської федерації, імміграція в Україну (за припущеннями демографів Україну очікує, з одного боку, подальше скорочення загальної чисельності населення, а з іншого боку, зростання у структурі населення частки кримських татар, мігрантів з Північного та Південного Кавказу, країн Азії, Африки[212]).

Іншим серйозним викликом ендогенного розвитку регіонів і держави сьогодні є ***криза інституту глобального лідерства***, яка ускладнюється тим, що світовий порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами або державою, яка досягла рівня гегемона. З огляду на зазначене, справедливою видається думка академіка В. Геєця щодо потреби в переході «…на стабільну траєкторію довгострокового економічного зростання на основах ендогенізації, завдяки якій знижуватиметься роль екзогенних чинників в економічному розвитку, які нині домінують»[213].

Водночас нівелювання негативного впливу глобальних чинників і трендів на розвиток регіону вбачається нами і в ***посиленні просторової когерентності регіональної політики***, яку розглядаємо як синтетичну (інтегральну) характеристику, що розкриває здатність територіально-суспільної системи до просторової цілісності, інтегрованості, зв'язаності, узгодженості в соціальній, економічній суспільній, інституційній площині на локальному, регіональному, субрегіональному, макрорегіональному та національному рівнях. Вважаємо, саме просторова когерентність сприятиме досягненню міжрегіональної (міжтериторіальної) конвергентності, групової суб'єктності, солідарності та єдності соціально-економічного простору країни, розвитку мережевих економічних зв'язків, підвищенню ефективності реалізації територіального капіталу, а також формуванню суспільної здатності та готовності до спільних дій, взаємодії на основі ідентичності, довіри, інклюзії для протистояння та подолання негативних наслідків сучасних мегатрендів.

Проведене дослідження дозволило окреслити основні сучасні глобальні виклики та тренди, а також вказати основні сфери їхнього впливу в контексті ендогенного розвитку регіону (рис. 2.1).

---

[209] Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini

[210] Калашник П. Вдома краще? В Україну можуть не повернутись до 3,3 млн біженців, що коштуватиме 7% ВВП. Головні тези з демографічного звіту ЦЕС. URL: https://forbes.ua/money/bizhentsi-doslidzhennya-04092023-15788

[211] Там само.

[212] Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini

[213] Геєць В. М. Ендогенізація розвитку економіки у вимірі рівноправності відносин держави, бізнесу та суб'єктів голосування. Економіка України. 2018. № 7. С. 3-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_7_2.

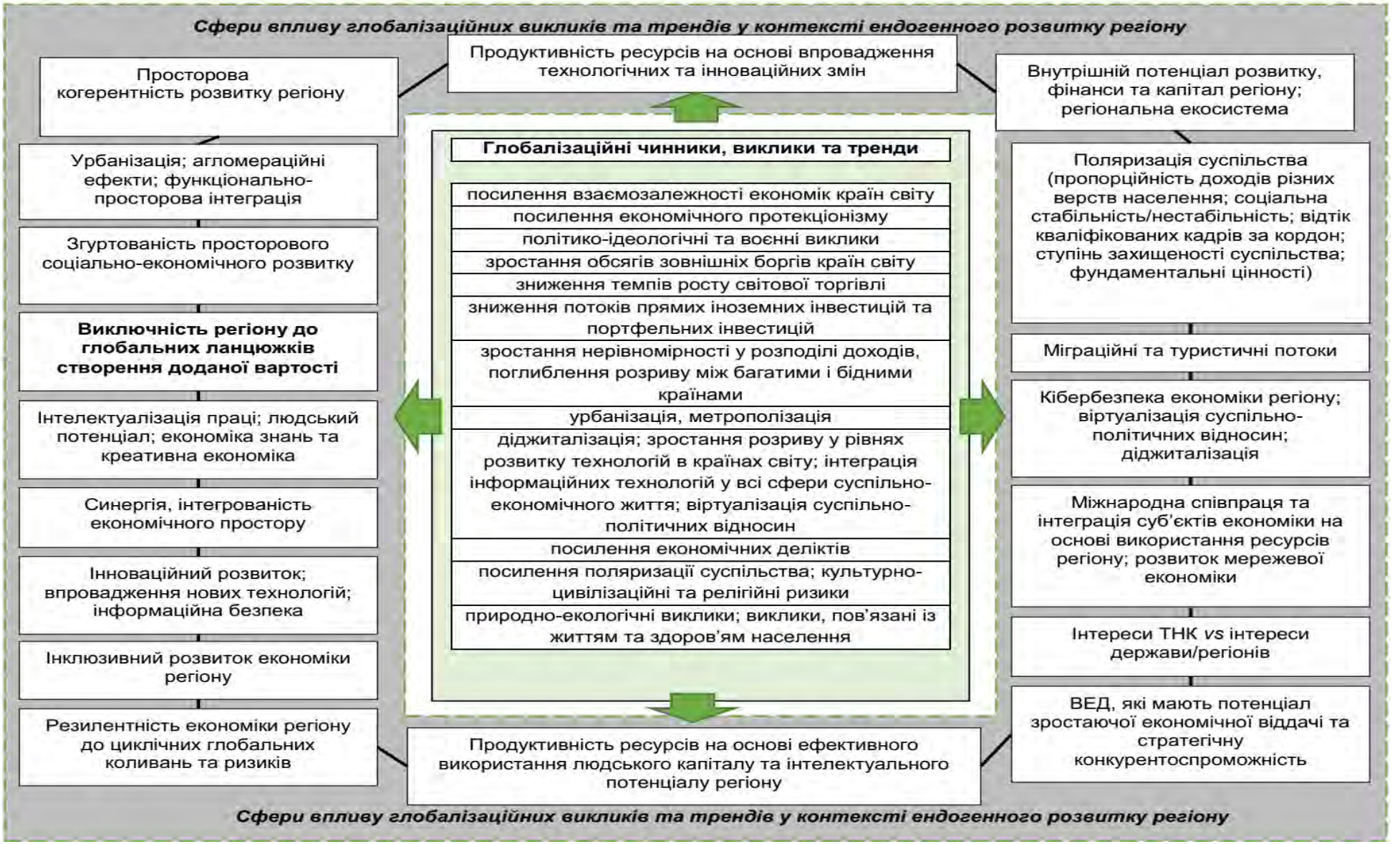

Рис. 2.1. Глобалізаційні виклики і тренди та їх вплив на ендогенний розвиток регіону

На нашу думку, вплив сучасних глобальних викликів і трендів на ендогенний розвиток регіону є різнонаправленим. Наприклад, окремі тренди можуть бути ризиками та загрозами для ендогенного розвитку регіону (тобто зумовлювати погіршення його соціально-економічного стану), а інші, попри створення певних загроз безпеці регіону, все ж можуть мати позитивні чи нейтральні результати.

Вважаємо, що для регіонів України правильне визначення домінант і детермінант ендогенного розвитку дасть змогу більш ефективно трансформувати регіональну економіку (зокрема в контексті активізації її інноваційно-технологічних та інституційних складових) у напрямі розвитку прогресивних тенденцій світогосподарської системи з подальшою інтеграцією в її середовище на більш вигідних умовах і вищою результативністю для регіонів та держави загалом.

Отже, глобалізація як концепція сама по собі не є проблемою, але спосіб її реалізації на практиці та управління нею є надзвичайно проблематичними. Проведене дослідження засвідчує актуальність пошуку нових підходів до формування виваженої економічної політики ендогенного розвитку, яка б базувалась на підтримці стратегічних напрямів економічного розвитку та стимулюванні національного виробництва в контексті забезпечення більш повних виробничих циклів, обґрунтованій політиці імпортозаміщення, розвитку споживчого ринку, нових стандартах захисту підприємницького сектору від глобальних коливань (викликів і загроз), формування стратегічної конкурентоспроможності економіки регіонів у довгостроковій перспективі та її адаптивності до циклічності глобалізаційних процесів.

Питання переорієнтації виробництва та сфери послуг на внутрішній ринок потребує оперативного розроблення політики посилення інтегрованості внутрішньорегіонального та міжрегіонального економічного простору регіонів України для захисту та резильєнтності до зовнішніх викликів і загроз. Можливості для економіки різних регіонів також залежать від наявності обґрунтованих механізмів стимулювання зовнішніх і внутрішніх інвестицій в економіку в контексті потреби диверсифікації внутрішнього ринку товарів і послуг у нових умовах господарювання. А тому оцінювання потенціалу стійкості економіки таких регіонів, яка перебуває в контексті концепції резильєнтності (гнучкості, життєздатності) регіонів, потребує особливої уваги та визначає напрям подальших досліджень авторів.

Тому нами ставиться завдання оцінити вплив глобальних шоків та загроз 2008-2022 рр. на резильєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України. Адже, соціально-економічні системи регіонів України упродовж останніх 15 років розвивалися в умовах послідовності шокових подій: глобальна фінансово-економічна криза у 2008-2009 рр., суспільно-політична криза та революція Гідності у кін. 2013 р., анексія Криму росією та окупація Донбасу на поч. 2014 р., пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення росії на територію України у лютому 2022 р. Усі ці події мали безпосередній вплив на динаміку показників соціально-економічного розвитку нашої країни. Наприклад, обсяг ВВП на душу населення (у доларовому еквіваленті) у 2014 р. щодо дошокового 2013 р. знизився майже у півтора рази, а у 2015 р., порівняно із 2013 р. – у понад двічі (рис. 2.2).

Важливим етапом у контексті побудови стратегій виводу соціально-економічних систем регіонів України з кризового стану є оцінювання та аналіз їх резильєнтності до шокових подій.

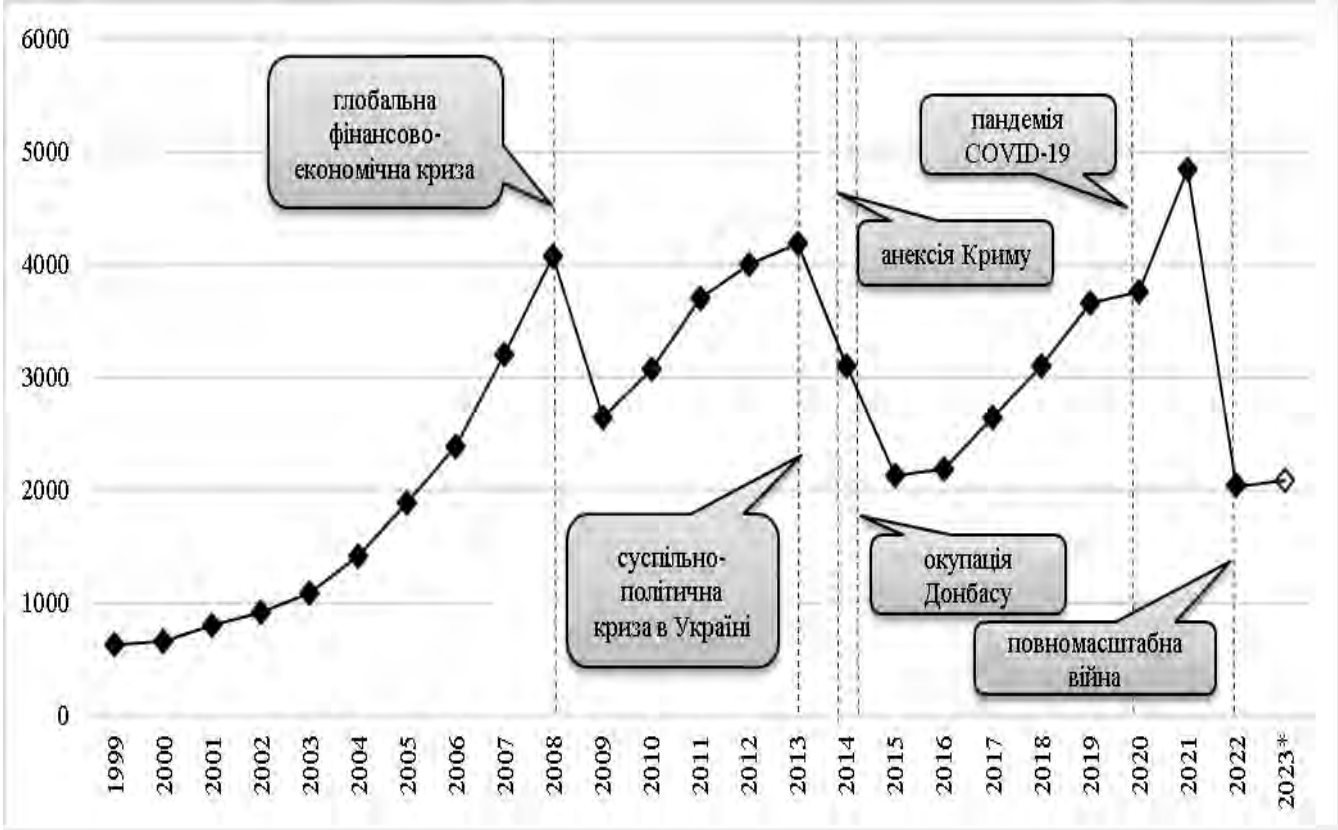

Рис. 2.2. Динаміка ВВП України на душу населення
в умовах глобальних шоків 2008-2023 р., доларів США*

Примітка: 2023* - плановий показник; за прогнозами НБУ обсяг ВВП за підсумками 2023 р. зросте на 2,8%;
*Джерело: складено за даними[214]

Для розроблення інструментарію оцінювання резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах глобальних шоків нами було проаналізовано низку праць зарубіжних дослідників-регіоналістів (зокрема, Дж. Сіммієє[215], Р. Мартін[216], М. Скотт[217], П. Різзі & П. Ґразіано[218], Р. Мартін[219], Дж. Доран[220] та ін.[221]) та науковців, які вивчали питання, пов'язані із розвитком національних економік (зокрема, М. Фрідман[222], Б. Волкер[223], Дж. Бурмен & Дж. Файганбаум[224] та ін.). Результатом цього аналізу стала побудова логіко-структурної схеми дослідження резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах глобальних шоків (табл. 2.4).

---

[214] DataBank: World Development Indicators.. World Bank Group. URL: https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#; Глобальні чинники та ризики ендогенного розвитку регіонів України: наукове видання / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2022. 150 с.

[215] Simmie, J. and R. Martin (2010). The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 3 (1), 27-43.

[216] Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. Journal of Economic Geography 12 (1), 1-32.

[217] Scott, M. (2013). Resilience: A conceptual lens for rural studies? Geography Compass 7 (9), 597-610.

[218] Rizzi, Paolo & Graziano, Paola & Dallara, Antonio. (2018). A capacity approach to territorial resilience: the case of European regions. The Annals of Regional Science. 60. 10.1007/s00168-017-0854-1.

[219] Martin, R. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. Journal of Economic Geography. 2012. № 12. P. 1-32. DOI:10.1093/jeg/lbr019

[220] Doran, J. Employment resilience in Europe and the 2008 Economic crisis: Insights from micro-level data. Regional Studies. 2016. № 50(4). P. 644–656. DOI:10.1080/00343404.2015.1088642

[221] Melnyk, M., Ivaniuk, U., Leshchukh, I., Halkiv, L. (2023). The sustainable development and resilience of socio-economic system: Conceptualization and diagnostics of problems in conditions of global challenges and shocks. International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol. 18, No. 4, pp. 1035-1043. https://doi.org/10.18280/ijsdp.180406

[222] Friedman, M (1993) The "Plucking Model" of business fluctuations revisited. Economic Inquiry 31: 171-177.

[223] Walker, B., et al. Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. Ecology and Society, 2004. is. 9 (2): art.5; URL:http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5.

[224] Boorman J, Fajgenbaum J, Ferhani H, Bhaskaran M, Arnold D, Kohli HA. The Centennial Resilience Index: Measuring Countries' Resilience to Shock. Global Journal of Emerging Market Economies. 2013;5(2): 57-98. doi:10.1177/0974910113494539

Таблиця 2.4

Логіко-структурна схема дослідження резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах глобальних шоків

глибина шоку (h_i)	$h_i = 100\% - (\frac{D_i}{A_i} * 100\%)$, де: D_i – мінімальне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку регіону у момент шоку (фактично, у період досягнення «дна»); A_i – максимальне значення *i-того* соціально-економічного розвитку регіону у передшоковий період	зважаючи на неоднорідність соціально-економічного розвитку регіонів України, для забезпечення порівнянності результатів оцінювання доцільним є використання зважених значень параметрів соціально-економічного розвитку
період відновлення (T_i)	$T_i = t_2 - t_1$, де: t_1 – період шоку, коли фактичне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку регіону досягає найнижчого значення («дна»); t_2 – період, у якому обсяг фактичного значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку регіону досягає рівня, не нижчого ніж у дошоковому періоді	час, необхідний соціально-економічній системі регіону для повернення до динаміки розвитку на рівні, не нижчому ніж у дошоковому періоді
умовний показник швидкості відновлення (V_i)	$V_i = \frac{A_i - D_i}{t_2 - t_1}$	показує мінімальний середньорічний приріст *i-того* параметра соціально-економічного розвитку у шоковому періоді, необхідний для повернення регіону до динаміки розвитку на рівні, не нижчому ніж у дошоковому періоді
опірність регіону до шоку (R_{resist})	$R_{resist} = \frac{D_i/A_i}{D_{1i}/A_{1i}}$, де: D_{1i} – мінімальне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку держави у момент шоку (фактично, у період досягнення «дна»); A_{1i} – максимальне значення *i-того* соціально-економічного розвитку держави у передшоковий період	значення R_{resist}>1 означає, що здатність регіону протистояти (опиратися) шоку (за аналізованим параметром) є вищою, ніж відповідна здатність держави і навпаки
відносна здатність регіону до постшокового відновлення (R_{recov})	$R_{recov} = \frac{P_i/D_i}{P_{1i}/D_{1i}}$, де: P_i – значення *i-того* соціально-економічного розвитку регіону у постшоковий період; P_{1i} – значення *i-того* соціально-економічного розвитку держави у постшоковий період; D_{1i} – мінімальне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку держави у момент шоку (фактично, у період досягнення «дна»)	значення R_{recov}>1 означає, що відносна здатність регіону до постшокового відновлення (за аналізованим параметром) є вищою, ніж відповідна здатність держави і навпаки

РОЗДІЛ ІІІ. ОЦІНКА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ШОКІВ

3.1. Наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. для резильєнтності ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України

У 2008-2009 рр. соціально-економічні системи регіонів України розвивалися в умовах глобальної фінансово-економічної кризи. Зіставлення результатів розрахунку глибини шоку та швидкості відновлення за показником ВРП на душу населення в умовах цього шоку (рис. 3.1; Додаток Б, табл. Б.1) дозволило кластерувати регіони на п'ять груп:

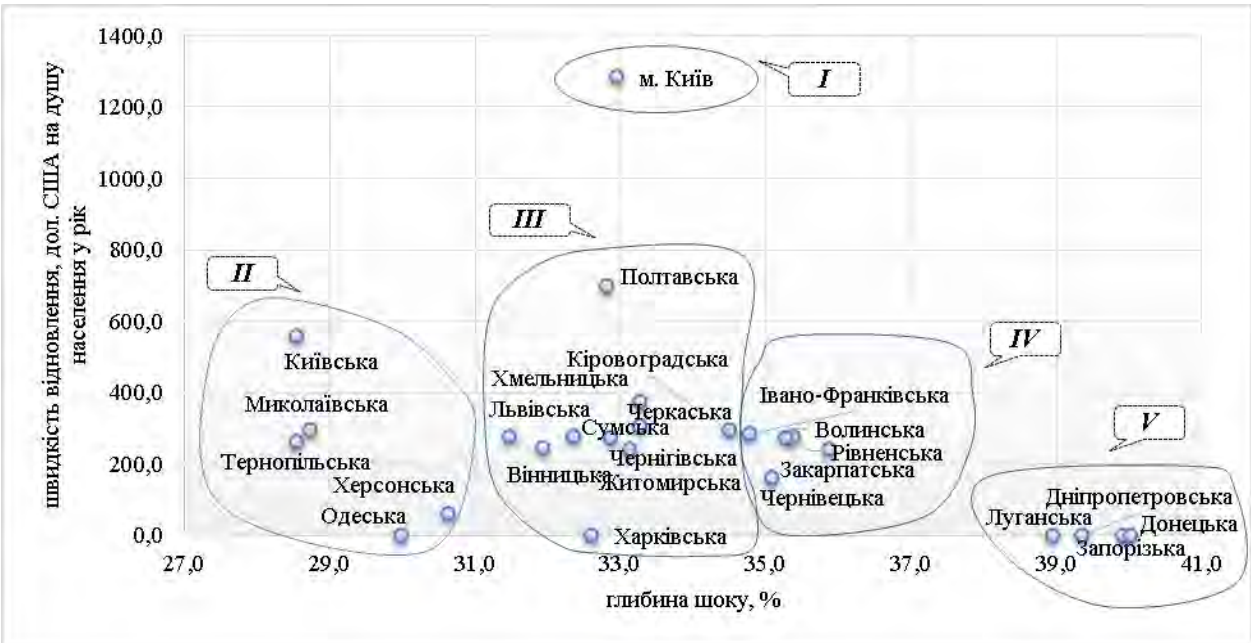

Рис. 3.1. Діаграма розсіювання параметрів резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України у період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[225]

Кластер І – м. Київ, глибина шоку якого в умовах кризи становила 32,9%. Однак, регіон характеризувався найвищою з-поміж інших регіонів швидкістю постшокового відновлення – 1 284,4 дол США на душу населення у рік (період відновлення – 3 роки). Цьому сприяв спеціальний статус м. Києва[226], відповідно до якого на нього покладено функції міста, регіону та столиці. Натомість як столиця України м. Київ є політичним та адміністративним центром держави, місцем розташування органів влади, дипломатичних представництв іноземних держав та офіційних представництв міжнародних організацій в країні. Зазначене, де-факто, робить м. Київ центром ділової активності, концентрації капіталу та робочої сили різної кваліфікації. Крім того, м. Київ – інноваційний, науково-освітній та технологічний хаб. Регіон характеризується суттєво вищим, порівняно з іншими регіонами країни, ендогенним потенціалом та рівнем соціально розвитку. А економіка м. Києва високотехнологічна та диверсифікована. Крім того, у столиці історично сформовані та добре налагоджені зовнішні та внутрішні соціально-економічні зв'язки тощо. У комплексі усі ці чинники сприяли дещо вищій резильєнтності м. Києва до шоку фінансово-економічної кризи, порівняно з іншими регіонами держави.

[225] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[226] Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text

Кластер II. Сюди увійшли здебільшого регіони Південної України. Маючи безпосередній вихід до моря та володіючи значною кількістю добре обладнаних морських портів міжнародного значення, ці регіони є потужними логістичними центрами України.

Кластер III, до якого увійшли здебільшого регіони Центральної України. Глибина їх шоку в умовах кризи 2008-2009 рр. була дещо вищою, ніж у регіонів другого кластеру (коливалася у межах 31-34,5%), проте не критичною. Адже регіони кластеру III характеризуються добре розвинутою та диверсифікованою економікою, мають високий рівень промислового (наприклад, у дошоковому 2007 р. Полтавська обл. – лідер в Україні за обсягом видобутку газового конденсату (57,6% від загальнодержавного показника). Крім того, Сумська і Полтавська обл. – лідери за обсягом видобутку сирої нафти – відповідно 44,5% та 15%) та сільськогосподарського потенціалу (наприклад, продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах Черкаської обл. у дошоковому 2007 р. була найвищою в Україні та у понад 1,5 рази перевищувала відповідний середньоукраїнський показник). Крім того, до кластеру увійшли й регіони – інноваційні лідери держави – Харківська та Львівська обл. (у цих регіонах в 2007 р. було сконцентровано найбільше (після м. Києва) інноваційно активних промислових підприємств).

Кластер IV. Сюди увійшли регіони Західної України (окрім Львівської обл.), які характеризуються не диверсифікованою структурою економіки (здебільшого сервіс-орієнтованою), нижчим промисловим потенціалом, порівняно з іншими регіонами України. Обсяг ВРП на душу населення регіонів кластеру IV у 1,5-2 рази нижчий, ніж відповідний показник по країні. Разом з тим, регіони, що аналізуються, – це прикордонні території, які характеризуються високим рівнем інтеграції та взаємодії із країнами Європейського Союзу, є логістичними центрами транскордонного значення. В умовах глобальної фінансово-економічної кризи послаблення/розірвання міждержавних взаємозв'язків посилило глибину шоку регіонів кластеру IV.

Кластер V – найбільш чутливі до шоку фінансово-економічної кризи регіони – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська обл. Їх економіки характеризувалася низьким рівнем диверсифікованості із переважанням низькотехнологічного промислового виробництва. А висока експортоорієнтованість зазначених регіонів результувалася значною їх залежністю від кон'юнктури на світових ринках сировини. Натомість Україна, як і більшість країн з ринком, що розвивається, в умовах кризи зіткнулася із падінням зовнішнього попиту та зниженням цін на сировинні товари. При цьому, у дошоковому 2007 р. на зазначені вище 4 регіони припадало 58,4% усього експорту нашої країни. А левову частку їх експорту складала власне сировина – чорні метали (наприклад, у Луганській та Запорізькій обл. – 46% від усього експорту зазначених регіонів), мідь (наприклад, у Дніпропетровській області – 12% від загального обсягу експорту регіону), мінеральні продукти (наприклад, у Дніпропетровській області – 23,1% від загального обсягу експорту регіону) та ін. Цікаво, що у дошоковому 2007 р. Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська обл. увійшли у ТОП-5 регіонів із найвищим сальдо експортно-імпортних операцій. Таким чином, глибокий шок Дніпропетровської, Донецької, Запорізької та Луганської обл. в умовах фінансово-економічної кризи результувався значним зниженням їх обсягу ВПР на душу населення, дошокову динаміку якого станом на кін. 2022 р. відновити не вдалося.

Іншими важливими параметрами резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України є опірність (R_{resist}) та відносна здатність до постшокового відновлення (R_{recov}). Результати розрахунку зазначених параметрів на основі авторського методичного підходу, а також їх зіставлення, дозволили здійснити поділ регіонів країни на наступні квадранти (рис. 3.2):

1. Квадрант А – слабо опірні регіони з низькою здатністю до постшокового відновлення.
2. Квадрант В – слабо опірні регіони з високою здатністю до постшокового відновлення.
3. Квадрант С (найкращий результат) – опірні регіони з високою здатністю до постшокового відновлення.

4. Квадрант D – регіони, які, володіючи певним ендогенним потенціалом, були дещо опірнішими до шоку кризи, порівняно з іншими регіонами. Проте у момент досягнення «дна» вони не зуміли ефективно реалізувати наявний потенціал, унаслідок чого виявилися менш здатними до швидкого постшокового відновлення.

5. Інші регіони (найгірший результат) – *умовний квадрант F*. В окрему групу нами виділено слабо опірні регіони (Донецька та Запорізька (рівень опірності – 0,91 пункти, Дніпропетровська (0,92 пункти), Луганська (0,93 пункти), Одеська та Харківська (0,98 пункти) області), які виявилися не здатними станом на кін. 2022 р. відновити дошокову динаміку ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті).

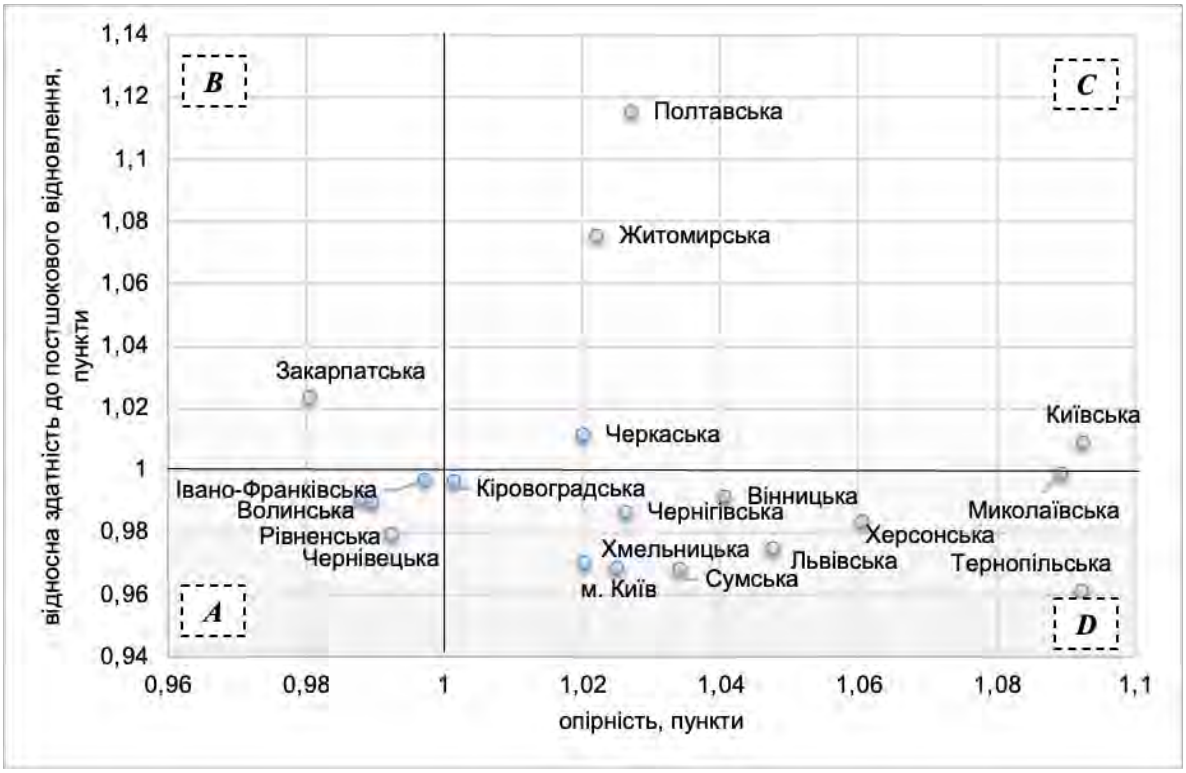

Рис. 3.2. Опірність та відносна здатність до постшокового відновлення соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

Примітка:
Квадрант A – $R_{resist}<1$, $R_{recov}<1$;
Квадрант B – $R_{resist}<1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант C – $R_{resist}>1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант D – $R_{resist}>1$, $R_{recov}<1$;
на рис. відсутні Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька, Одеська та Харківська обл., оскільки станом на кін. 2022 р. їм не вдалося відновити дошокову динаміку ВРП на душу населення (доларів США);
*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[227]

Далі нами було зіставлено рейтинги регіонів України за опірністю до шоку, глибиною шоку та здатністю до постшокового відновлення, унаслідок чого було емпірично підтверджено низку закономірностей:

по-перше, існує тісна обернена залежність між опірністю регіону до шоку та глибиною шоку, який отримує регіон унаслідок настання несприятливої події. Так, Запорізька, Донецька, Дніпропетровська та Луганська обл., які увійшли до умовного квадранту F, зайняли останні місця у рейтингу регіонів України за опірністю до шоку кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення у доларовому еквіваленті). А регіони, які увійшли до квадранту A у рейтингу опірності посіли 17-20 місця;

[227] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

по-друге, чим глибший шок отримує соціально-економічна система унаслідок настання певної несприятливої події, тим нижчою є її здатність до постшокового відновлення. Так, в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. за показником ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) для регіонів України емпірично доведено, що:

- глибина шоку до ≈34% – «допустимий шок», дозволяє регіону відносно швидко відновити економічну динаміку у постшоковому періоді;
- глибина шоку у межах ≈34-38% – «прийнятний шок», дещо послаблює здатність регіону до постшокового відновлення. Для відновлення економічної динаміки в середньостроковій перспективі, регіону необхідно максимально ефективно задіяти увесь ендогенний потенціал, міжрегіональні та внутрірегіональні зв'язки тощо;
- глибина шоку понад 38% – «критичний шок», досягнення якого загрожує регіону повною втратою здатності відновити у найближчі 10-15 років економічну динаміку до рівня, не нижчого, ніж у дошоковому періоді;

по-третє, вищий рівень економічного розвитку регіону сприяє його вищій опірності до шоку. Відтак, в умовах шоку зазначеним регіонам характерний триваліший період досягнення «дна» (2-3 роки). Проте, їх здатність до постшокового відновлення є нижчою, порівняно із регіонами з нижчим рівнем економічного розвитку. Як приклад, у даному контексті можуть служити Одеська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Миколаївська обл., м. Київ та ін. Однак, резильєнтності регіону в умовах шоку не завжди і не тільки пов'язана з його високим економічним потенціалом та темпами докризового економічного зростання. Вищу здатність до постшокового відновлення іноді демонструють регіони, які у дошоковому періоді не були економічними лідерами у країні (як-от Закарпатська обл.).Натомість, регіони із вищим рівнем економічного розвитку (як-от Одеська та Харківська обл.) можуть виявитися не здатними відновити дошокову динаміку розвитку. Це пов'язано із впливом на економічну активність регіону низки латентних стимулюючих та стримуючих драйверів резильєнтності.

Вище описані закономірності схематично зображено на рис. 3.3.

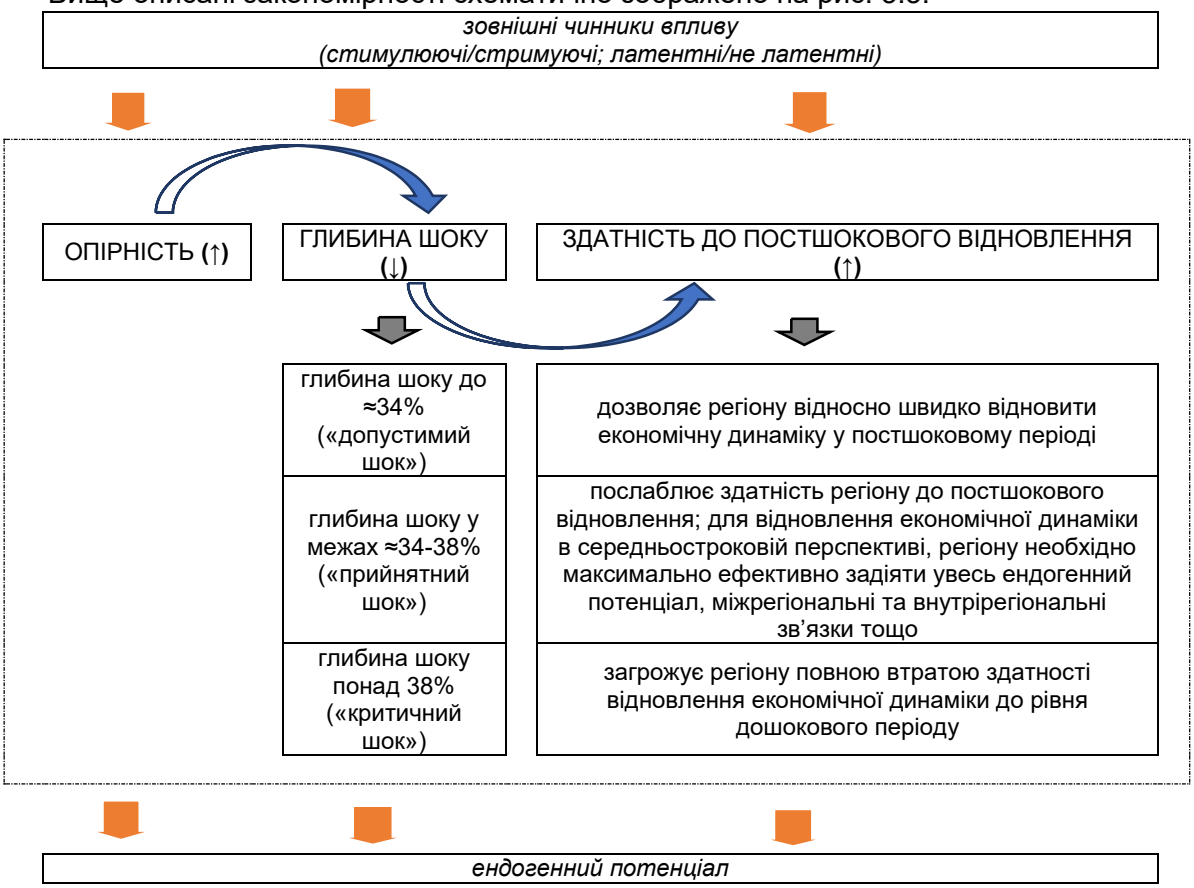

Рис. 3.3. Зв'язок між компонентами резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення у доларовому еквіваленті)*

*Джерело: розроблено авторами

В умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. низьку резильєнтність проявили регіони країни за показником капітальних інвестицій (рис. 3.4).

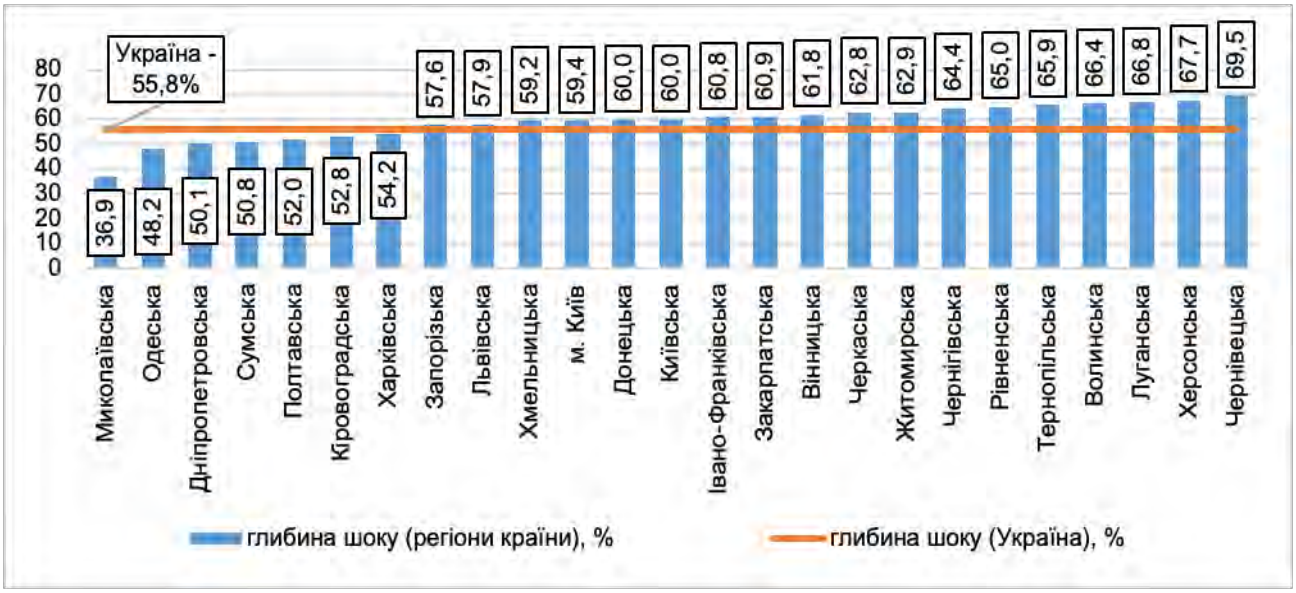

Рис. 3.4. Глибина шоку соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником капітальних інвестицій, дол США на 1 особу)*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[228]

Це було зумовлено, насамперед, тим, що в умовах кризи, зважаючи на фінансову та економічну нестабільність і паніку на ринку капіталу, а також невизначеність у середньо- та довгостроковій перспективі розвиткові проекти згортаються або заморожуються в очікуванні більш сприятливих умов для інвестування.

За показником капітальних інвестицій найменшого шоку в умовах кризи 2008-2009 рр. зазнала Миколаївської обл. (36,9%), а найбільшого Чернівецька обл. (69,5%). При цьому, відповідний середньоукраїнський показник становив 55,8%. Загалом, рівень шоку, який отримали регіони країни внаслідок кризи 2008-2009 рр. (рис. 3.4), виявився настільки масштабним, що станом на кін. 2022 р. жоден із регіонів (за винятком Кіровоградської обл.) так і не зміг відновити дошокову динаміку обсягу капітальних інвестицій (на 1 особу у доларовому еквіваленті; Додаток Б, табл. Б.2).

Труднощі у регіонів України виникли й з відновленням динаміки кількості підприємств на 10 тис. осіб наявного населення (Додаток Б, табл. Б.3). Так, досягнути дошокового рівня зазначеного показника зміг лише кожен третій регіон країни, втім, переважно лише у довгостроковому періоді. З-поміж регіонів країни, які не змогли відновити дошоковий рівень кількості підприємств на 10 тис. осіб наявного населення (загалом 9 регіонів), найбільше – областей Західної України (Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська та Чернівецька обл.).

Різний рівень резильєнтності виявилися регіони України до шоку кризи за показником експорту та імпорту (рис. 3.5; Додаток Б, табл. Б.4, табл. Б.5).

Період відновлення дошокової динаміки імпорту товарів і послуг становив в середньому 5 років. А Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Одеській обл., а також м. Києву не вдалося відновити дошокову динаміку показника імпорту товарів та послуг. Натомість попри чимале зниження обсягів експортних операцій в умовах шоку, саме за експортом товарів регіони країни виявили найвищу здатність до постшокового відновлення з-поміж усіх

[228] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

досліджуваних параметрів – в середньому 2 роки (однак, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській та Херсонській обл. не вдалося відновити дошокову динаміку показника експорту товарів). Швидше відновлення експортної діяльності, порівняно з імпортною, підкреслює її важливість в економічному розвитку регіонів, а також засвідчує ведення позитивної політики імпортозаміщення в умовах шоку.

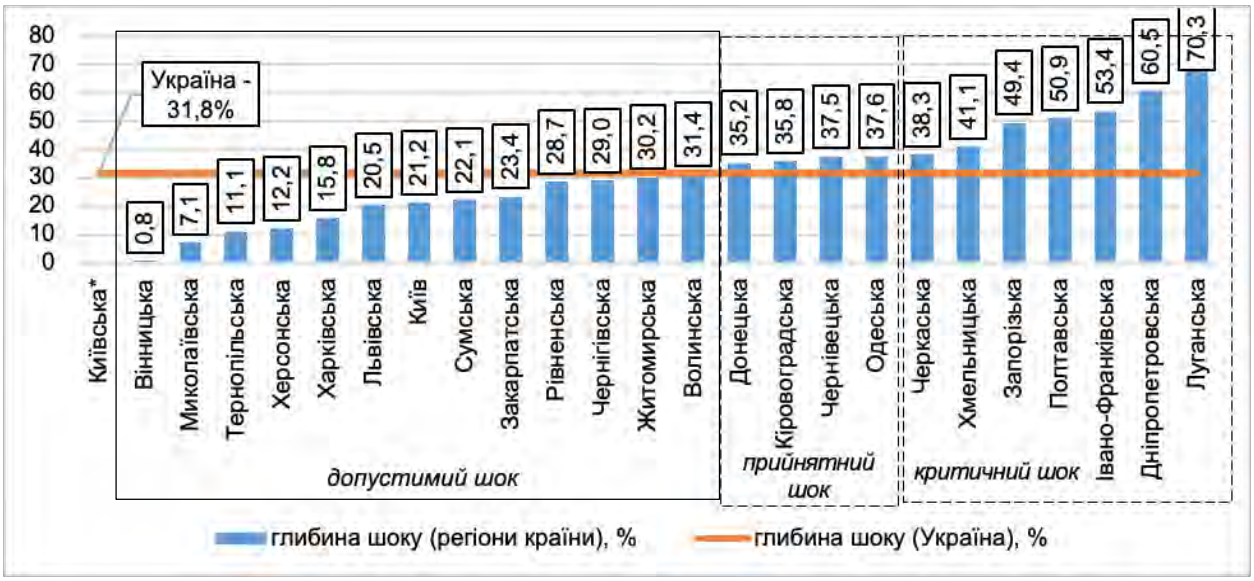

(а) – експорт товарів

Примітка: у Київській обл. в умовах шоку зниження динаміки експорту товарів не відбулося

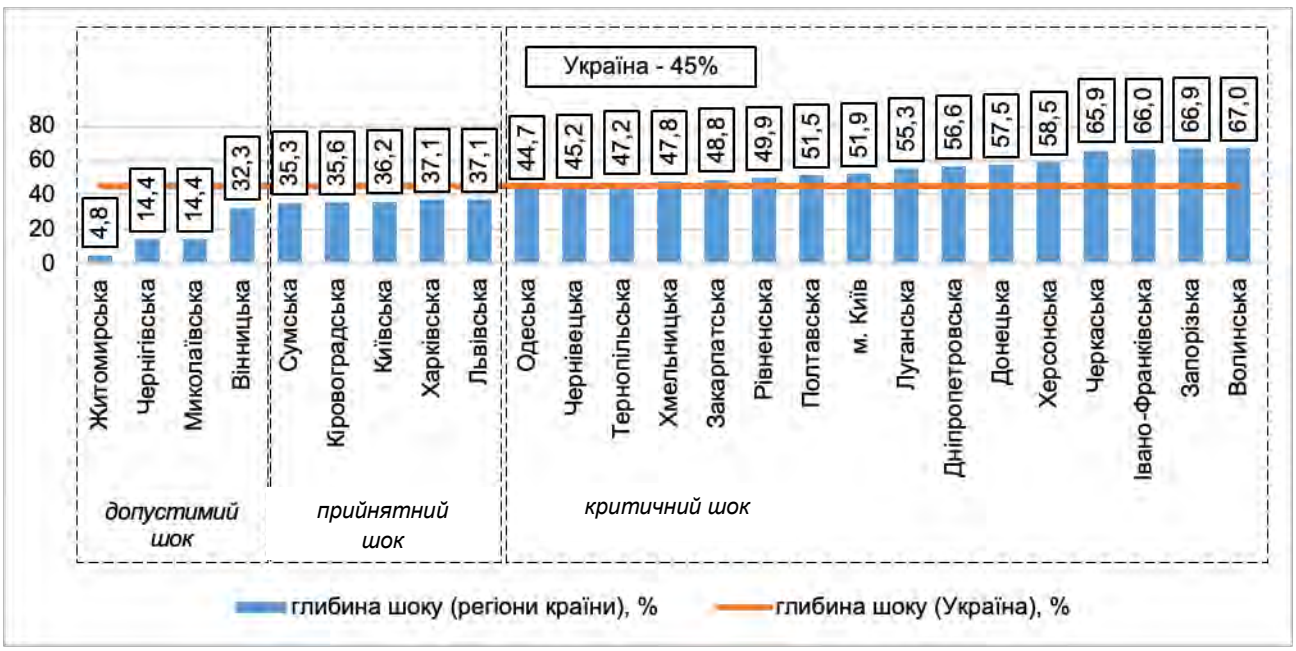

(б) – імпорт товарів та послуг

Рис. 3.5. Глибина шоку соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.
(за показниками експорту товарів (а) та імпорту товарів і послуг (б))*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[229]

Окрім проаналізованих вище параметрів, нами було оцінено резильєнтність економіки регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником прямих іноземних інвестицій. Так, у кризовий 2008 р. відтік прямих іноземних інвестицій мав місце лише у 3 з 25

[229] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

регіонів (Волинська, Полтавська та Чернігівська обл.). А у 2009 р. із цією проблемою зіткнувся кожен п'ятий регіон країни.

В умовах глобальної фінансово-економічної кризи глибина шоку регіонів України за зайнятістю була суттєво нижча, ніж за аналізованими економічними параметрами. Це дозволяє констатувати вищу соціальну резильєнтність регіонів до шоку, порівняно із економічною резильєнтністю.

Чисельність безробітного населення у 2009 р. перевищила відповідний показник дошокового 2007 р. в 1,4 рази[230]. Крім того, якщо у дошоковому 2005 р. частка населення, зайнятого у неформальному секторі, становила 21,5% від зайнятого населення, то у 2009 р. зросла до 22,1%, а у 2011 р. – до 23,1%[231]. За офіційними даними Державної служби статистики у 2009 р. реальна середньомісячна заробітна плата становила 90,8% від відповідного показника 2008 р. Натомість обсяг тіньової заробітної плати сягнув 65-70 % від задекларованої[232].

Найглибшого шоку за показником зайнятості населення працездатного віку (зі значним відривом від решти регіонів) зазнала Сумська обл. – 13,6%. Період постшокового відновлення регіону – 10 років (рис. 3.6; Додаток Б, табл. Б.6).

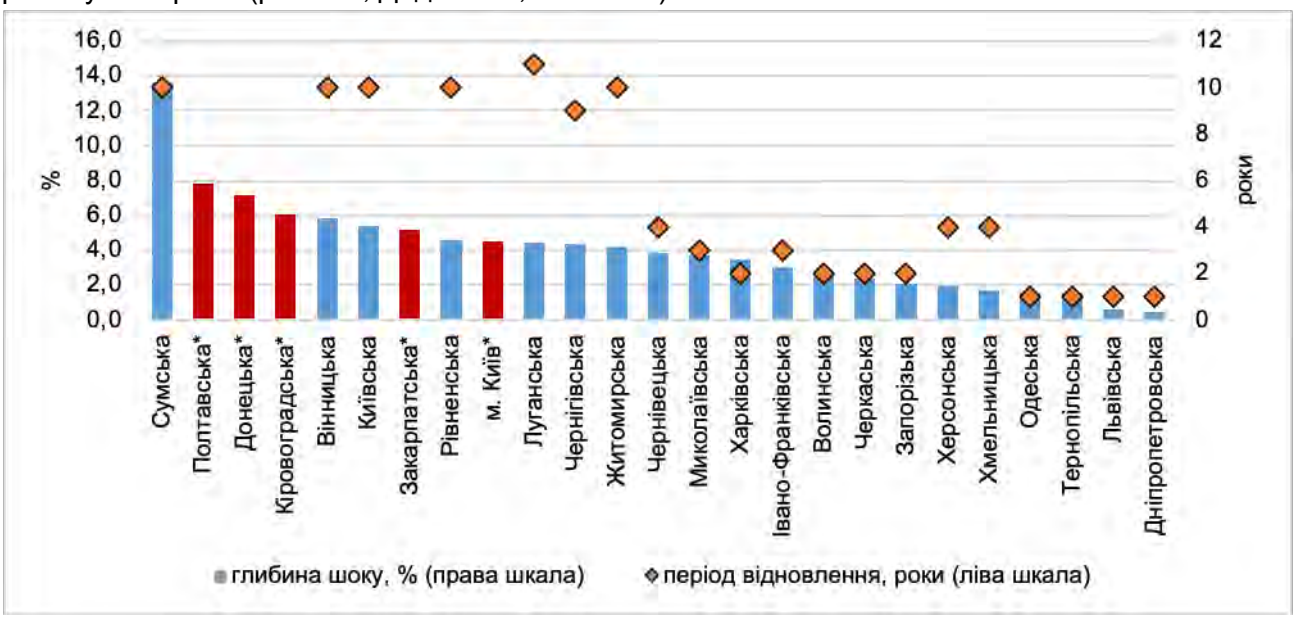

Рис. 3.6. Параметри резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.
(за показником зайнятості населення працездатного віку, % до населення відповідного віку)**

Примітка:

** – регіон не відновив дошокову динаміку показника зайнятості населення працездатного віку;*

***Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[233]*

Проте, постшокове відновлення динаміки показника зайнятості населення працездатного віку загалом здійснювалося вкрай повільними темпами. Кожен п'ятий регіон станом на кін. 2022 р. все ж не зміг відновити дошокову динаміку вказаного показника. Однак, у 2010-2011 рр. мало місце деяке зростання частки зайнятого населення у неформальному секторі економіки. Відтак, припускаємо, що реальна ситуація на ринку праці дещо відрізнялася від даних офіційної статистики, оскільки чимала частка зайнятості не реєструвалася, відтак,

[230] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[231] Цимбал О.І. Протидія неформальній зайнятості в Україні: підходи до оцінки та безпекові пріоритети політики: аналітична доповідь. 2017 р. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/zainiatist-f1000.pdf

[232] Харазішвілі Ю. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні. Економіка України. 2010. № 12. С. 16-28.

[233] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

заробітна плата не декларувалася, а робочий час не вимірювався. Крім того, зниження темпів економічного розвитку України в умовах кризи 2008-2009 рр. результувалася зростанням кількості трудових мігрантів, значна частка з яких працювали за кордоном не офіційно.

Утім, дещо вищу соціальну резильєнтність, порівняно з іншими регіонами, продемонстрували Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Тернопільська обл. Глибина шоку зазначених регіонів за показником зайнятості населення працездатного віку не перевищувала 1,5%, а період постшокового відновлення становив 1 рік. При цьому, цікаво, що за економічними параметрами, аналізованими вище, Дніпропетровська та Одеська обл. виявилися одними із найменш резильєнтних до шоку кризи регіонів. Тобто, в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. соціальна резильєнтність Дніпропетровської та Одеської обл. була дещо вищою, ніж їх економічна резильєнтність. Натомість Донецька обл. – регіон, який виявився найменш резильєнтним до шоку кризи 2008-2009 рр. як в контексті економічному, так і соціальному. Насамперед, це було зумовлено низькою диверсифікацією структури економіки регіону, де зайнятість населення найперше пов'язана із промисловим виробництвом.

Отже, дослідження резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. дозволило констатувати наступне:

1. Між опірністю регіону до шоку та глибиною шоку, який він отримує унаслідок настання несприятливої події, існує тісна обернена залежність. Натомість, чим глибший шок отримує регіон в умовах кризи, тим нижчою є його здатність до постшокового відновлення.

2. Загалом, вищій опірності регіону до шоку сприяє його вищий рівень економічного розвитку. Проте, зважаючи на існування низки стимулюючих драйверів резильєнтності, може мати місце ситуація, коли вищу здатність до постшокового відновлення демонструватимуть регіони, які у дошоковому періоді не були економічними лідерами у країні. А регіони із вищим рівнем економічного розвитку під впливом стримуючих драйверів резильєнтності можуть виявитися не здатними відновити дошокову динаміку розвитку.

3. Емпірично встановлено, що в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. за показником ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) для регіонів України:

- глибина шоку до ≈34% – «допустимий шок», дозволяє регіонам відносно швидко відновити економічну динаміку у постшоковому періоді;
- глибина шоку у межах ≈34-38% – «прийнятний шок», дещо послаблює здатність регіонів до постшокового відновлення. Для відновлення їх економічної динаміки в середньостроковій перспективі доцільним є максимально ефективне задіяння усього ендогенного потенціалу, міжрегіональних та внутрірегіональних зв'язків тощо;
- глибина шоку понад 38% – «критичний шок», досягнення якого загрожує регіонам повною втратою здатності відновити у найближчі 10-15 років економічну динаміку до дошокового рівня.

4. Співвідношення глибини шоку та швидкості відновлення регіонів країни за показником ВРП на душу населення дозволило поділити їх на 5 кластерів:[234]

- *Кластер I* – м. Київ – столиця України, політичний та адміністративний центр держави, місце концентрації органів влади, дипломатичних представництв

[234] Глобальні чинники та ризики ендогенного розвитку регіонів України: наукове видання / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2022. 150 с.

іноземних держав та офіційних представництв міжнародних організацій в країні; інноваційний, науково-освітній та технологічний хаб;

- *Кластер II* – здебільшого регіони Південної України – потужні логістичні центри країни, осередки морської торгівлі;
- *Кластер III* – регіони Центральної України, які характеризуються добре розвинутою та диверсифікованою економікою, мають високий рівень промислового та сільськогосподарського потенціалу, а також Харківська та Львівська обл. – регіони-інноваційні лідери держави;
- *Кластер IV* – регіони Західної України (окрім Львівської обл.), які характеризуються не диверсифікованою структурою економіки (здебільшого сервіс-орієнтованою), нижчим промисловим потенціалом, порівняно з іншими регіонами України. Разом з тим, Кластер IV – це регіони-прикордонні території, які характеризуються високим рівнем інтеграції та взаємодії із країнами Європейського Союзу, є логістичними центрами транскордонного значення. В умовах глобальної фінансово-економічної кризи послаблення/розірвання міждержавних взаємозв'язків посилило глибину їх шоку;
- *Кластер V* – найбільш чутливі до шоку фінансово-економічної кризи регіони (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська обл.). Їх економіки характеризувалася низьким рівнем диверсифікованості із переважанням низькотехнологічного промислового виробництва. А висока експортоорієнтованість зазначених регіонів результувалася значною їх залежністю від кон'юнктури на світових ринках сировини.

5. Здатність соціально-економічних систем протистояти шоку не є постійним параметром. Тобто, стійкість системи проти певного конкретного шоку не означає її стійкість проти іншого (наступного) шоку. З іншого боку, у період настання шоку система за різними показниками соціально-економічного розвитку може зреагувати по-різному: за одними показниками зуміти протистояти шоку, за іншими – виявитися не стійкою. Аналогічною є й ситуація із постшоковим відновленням системи.

6. В умовах шоку регіони країни загалом виявили нижчу економічну резильєнтність, порівняно із соціальною резильєнтністю. При цьому, все ж найменш резильєнтною виявилася Донецька обл., яка характеризувалася найменшою опірнісю до шоку кризи, а також не здатністю до постшокового відновлення за більшістю аналізованих показників соціально-економічного розвитку.

7. У постшоковому періоді більшість регіонів країни найшвидше змогли відновити дошоковий рівень обсягу експорту товарів – в середньому через два роки (тобто до 2011 р.) після досягнення «дна». Це пов'язано із вагомою роллю експортного потенціалу у формуванні резильєнтності та стійкої до зовнішніх шоків і загроз соціально-економічної системи регіонів.

8. Найбільш проблемною для регіонів країни в контексті постшокового відновлення була динаміка обсягу капітальних інвестицій, що обумовлено зниженням фінансової стійкості підприємств, зниженням ліквідності їх активів в умовах кризи. Так, за цим показником станом на кін. 2022 р. відновилася лише Кіровоградська обл. А дошоковий рівень кількості підприємств на 10 тис. населення вдалося відновити лише кожному третьому регіону, однак здебільшого лише у довгостроковому періоді.

3.2. Втрати резильєнтності ендогенного потенціалу регіонів України в результаті суспільно-політичної кризи 2013 р. та військової агресії росії 2014 р.

Після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. більшості країн світу у короткостроковий чи середньостроковий період вдалося відновити позитивну економічну динаміку. Натомість Україна, після незначного покращення у 2011-2012 рр. основних соціально-економічних параметрів розвитку, вже у 2013-2014 рр. потерпіла від нового шоку – суспільно-політичної кризи та військової агресії росії.

Тригерами шокового збурення 2013-2014 рр. стали, з одного боку, значний зовнішній політичний та економічний тиск росії на Україну через її прагнення укласти Угоду про асоціацію з ЄС, а з іншого – різке зростання корупції та хабарництва в країні, посилення авторитаризму та безвідповідальності тодішньої влади. У підсумку це призвело до Революції Гідності – масових антиурядових протестів громадян України. Далі, на тлі послаблення нашої держави в суспільно-політичному та соціально-економічному контексті, відбулася анексія Криму росією (у лютому-березні 2014 р.) та подальша його окупація. Згодом (у квітні) розпочалася війна на сході Україні.

У результаті настання вище описаних подій за показником ВРП на душу населення найглибшого шоку очікувано зазнали Луганська та Донецька обл. – відповідно 83,9% та 74% (рис. 3.7, кластер IV). Перманентні бойові дії, які мали місце у зазначених регіонах до 2021 р., а також повномасштабне військове вторгнення у 2022 р. не дозволили відновити тут дошокову динаміку ВРП на душу населення. Станом на кін. 2022 р. не відновили дошокову динаміку зазначеного показника й Закарпатська, Івано-Франківська, Дніпропетровська, Харківська, Київська, Сумська, Рівненська обл. та м. Київ (кластер III).

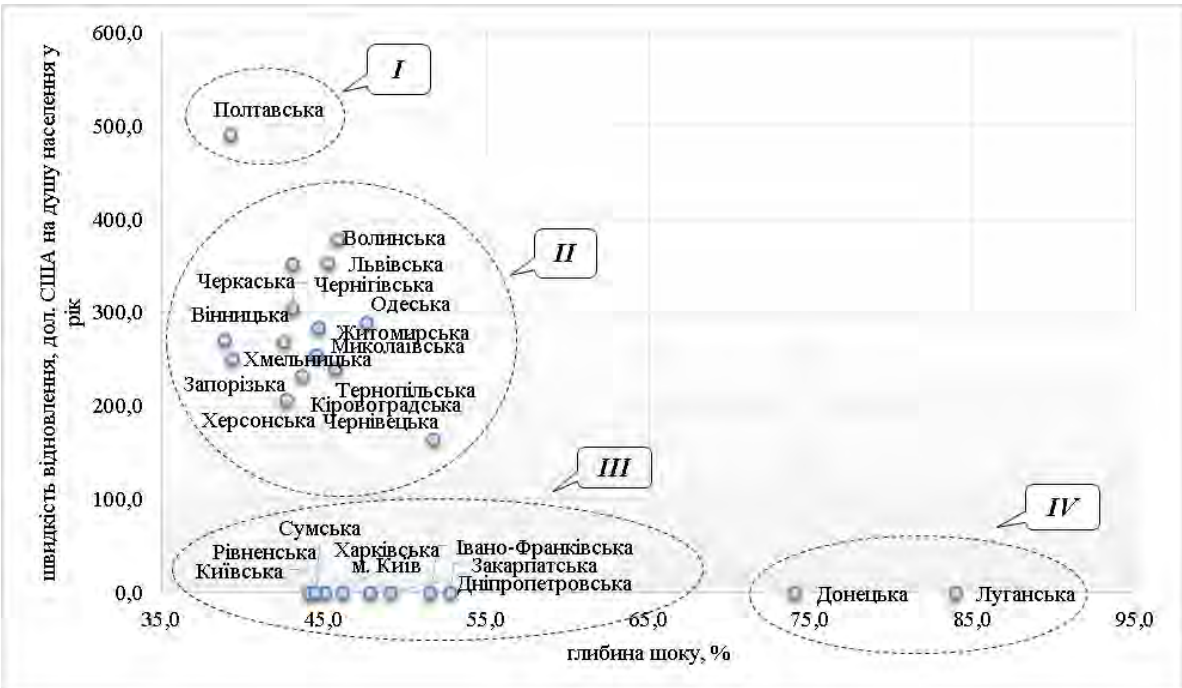

Рис. 3.7. Діаграма розсіювання параметрів резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України у період суспільно-політичної кризи та військової агресії росії 2013-2014 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[235]

[235] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

При цьому цікаво, що регіони кластерів III та IV характеризувалися різним рівнем опірності до шоку 2013-2014 рр. (квадрант F, рис. 3.8).

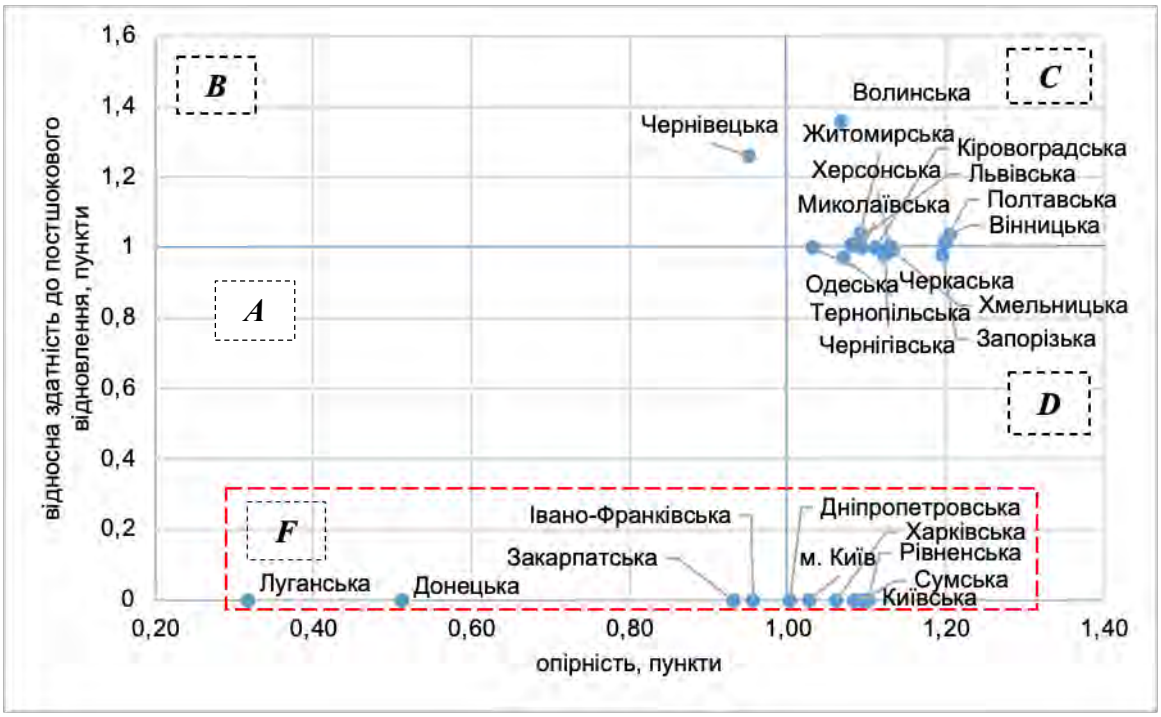

Рис. 3.8. Опірність та відносна здатність до постшокового відновлення соціально-економічних систем регіонів України у період суспільно-політичної кризи та військової агресії росії 2013-2014 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

Примітка:
Квадрант A – $R_{resist}<1$, $R_{recov}<1$;
Квадрант B – $R_{resist}<1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант C – $R_{resist}>1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант D – $R_{resist}>1$, $R_{recov}<1$;
**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[236]

Однак, володіючи вищою здатністю до протистояння шокові Дніпропетровська, Харківська, Рівненська, Сумська, Київська обл. та м. Київ все ж не змогли ефективно використати наявний ендогенний потенціал для постшокового відновлення. Натомість, низька опірність до шоку Івано-Франківської та Закарпатської обл., насамперед, була зумовлена їх нижчим економічним потенціалом, а Донецької та Луганської обл. – низьким соціальним потенціалом та наявними інституційними деформаціями на тлі перманентних бойових дій (наприклад, за оцінками аналітиків[237] у 2016 р. рівень тіньової економіки у східних регіонах України сягав 75-84 % від обсягу ВРП, у той час в західних регіонах країни – 21-39%), а також латентними драйверами резильєнтності стримуючої дії. Насамперед, це високий рівень злочинності. Так, якщо у 2013 р. в середньому рівень злочинності в країні становив 124 злочини на 10 тис. населення, то відповідний показник Луганської обл. – 178 злочинів, а Донецької обл. – 133 злочини. Крім того, у зазначених регіонах зафіксовано найбільшу кількість рецидивної злочинності. За даними соціологічних опитувань[238], лише 3-4 з 10 мешканців зазначених регіонів відчували себе у безпеці. У Донецькій та Луганській обл.

[236] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[237] Цимбал О.І. Протидія неформальній зайнятості в Україні: підходи до оцінки та безпекові пріоритети політики: аналітична доповідь. 2017 р. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/zainiatist-f1000.pdf
[238] Дослідження українських міст: всеукраїнське муніципальне опитування, 2-20 березня 2015. URL:https://ratinggroup.ua/research/regions/vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html

спостерігався й найвищий коефіцієнт природного скорочення населення. Зазначені регіони були аутсайдерами за кількістю прийнятого в експлуатацію житла в розрахунку на 1 тис. населення, а також належали до регіонів із високим рівнем неформальної зайнятості.

У період суспільно-політичної кризи та військової агресії росії 2013-2014 рр. чи не найвищою резильєнтністю характеризувалася Полтавська обл. (див. Рис. 3.7, кластер II). Тут зафіксовано найнижчий показник глибини шоку та найвищу швидкість постшокового відновлення. Такому результату, серед іншого, сприяло ефективне проведення в регіоні реформи децентралізації [239], внаслідок чого відбулося певне посилення місцевого самоврядування шляхом передачі повноважень та ресурсів від державних органів, створено спроможні територіальні громади (наприклад [240], у 2016 р. Глобинська, Шашицька та Пирятинська ТГ – лідери у рейтингу громад України за показником власних доходів на 1 мешканця; Глобинська та Шашицька ТГ – лідери серед громад країни за часткою базової дотації у доходах бюджету; Шашицька, Глобинська, Пирятинська, Семенівська, Пришибська та Білоцерківська ТГ – лідери за обсягом капітальних видатків на 1 мешканця). Як результат – починаючи із 2015 р. Полтавська обл. – лідер в Україні (після м. Києва) за обсягом ВРП на душу населення (у 2015 р. ВРП на душу населення Полтавської обл. перевищував ВВП України на душу населення на 914,5 дол. США, а у 2019 р. – на 1 540,5 дол. США, рис. 3.9).

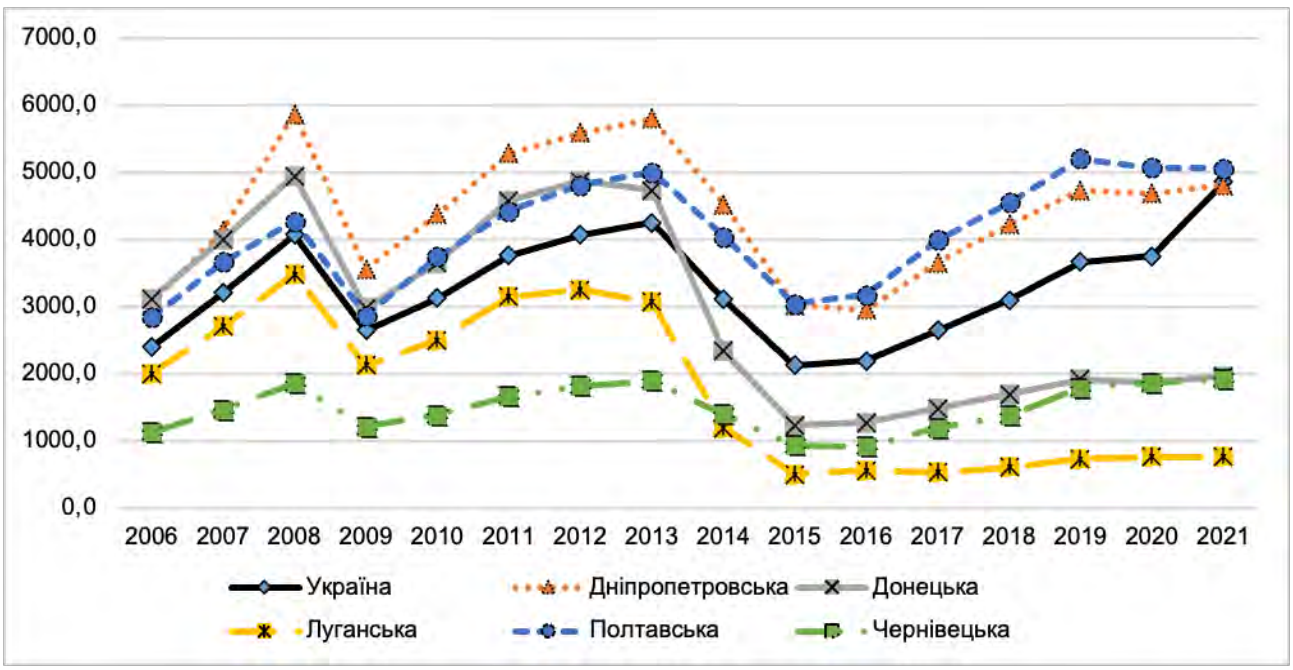

Рис. 3.9. Динаміка ВВП України та ВРП окремих регіонів країни на душу населення у 2006-2021 рр., доларів США*

**Джерело: складено авторами за даними[241]*

Одним із важливих в економічному контексті наслідків російського вторгнення в Україну та анексії Криму у 2014 р. стало розірвання торговельних відносин між Україною та росією, а відтак, переорієнтація нашої держави на європейський ринок товарів та послуг. За нашими розрахунками унаслідок ведення політики скорочення російського впливу на вітчизняну

[239] В умовах військової агресії росії 2014 р. в Україні було розпочато реформу децентралізації, основною метою якої було створення умов для формування ефективної і відповідальної місцевої влади, здатної забезпечити комфортне та безпечне середовище для проживання людей. Реформа передбачала передачу повноважень та ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування, а також створення базового суб'єкта місцевого самоврядування – спроможної територіальної громади.

[240] Моніторинг фінансової спроможності 159 ОТГ за 2016 рік. URL: https://decentralization.gov.ua/news/5981?page=25

[241] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

економіку на тлі кризи 2014 р. глибина шоку економіки України за показником експорту товарів становила 42,6%. А дошокову динаміку зазначеного показника вдалося відновити лише у 2020 р. За оцінками міжнародних експертів[242], зниження експорту призвело до загальних втрат України у розмірі до 162 млрд доларів США за період з 2014-2020 рр.

За показником експорту товарів найглибшого шоку очікувано зазнали Луганська (93,9%) та Донецька (75,7%) обл., а також низка областей північно-східної та центральної України (рис. 3.10).

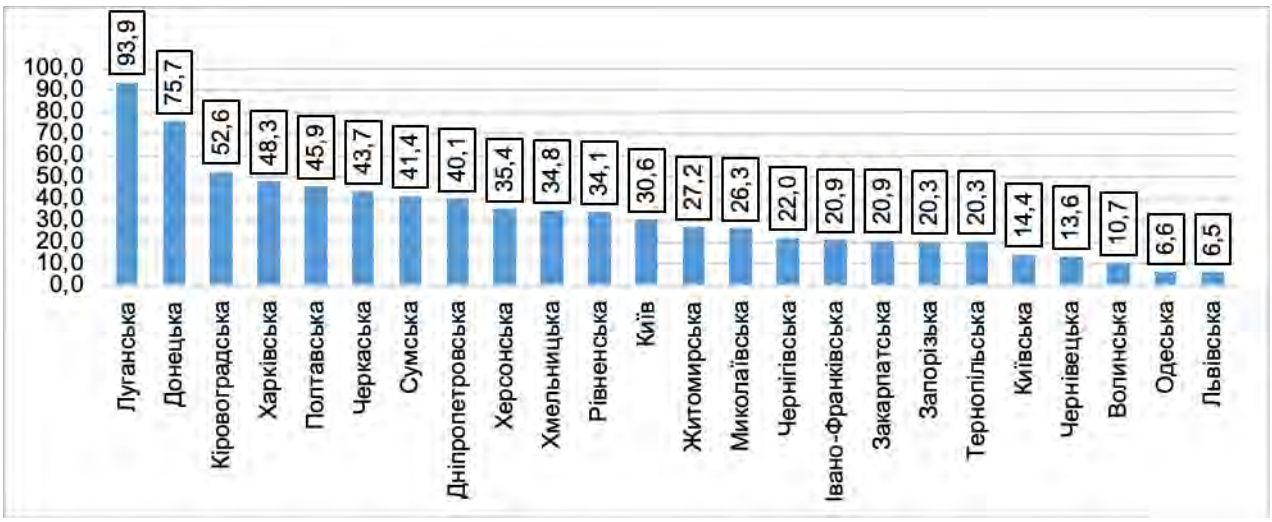

Рис. 3.10. Глибина шоку соціально-економічні системи регіонів України унаслідок суспільно-політичної кризи та військової агресії 2013-2014 р. за показником експорту товарів*

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[243]*

Першопричиною зниження динаміки експорту товарів у Луганській та Донецькій обл. стала анексія росією частини території цих регіонів, а відтак і виробництва, яке тут розміщувалося (левову частку експорту зазначених регіонів становила металургійна продукція. В умовах військової агресії у 2014 р. втрати металургійних підприємств зазначених регіонів оцінюються на рівні близько 40 млрд грн, у т.ч. 25 млрд грн втрачених доходів від недовипущеної продукції та 15 млрд грн – вартість зруйнованих основних фондів. А втрати вітчизняних машинобудівних підприємств у 2014 р. оцінюються на рівні 10 млрд грн.), а також ведення тут перманентних воєнних дій. Тригером зниження динаміки зазначеного параметра в інших регіонах країни стало розірвання дипломатичних та соціально-економічних зав'язків між Україною та росією, яке мало місце на тлі введення росією військ на Донбас та у Крим (у дошоковому 2012 р. в географічній структурі експорту товарів Луганської обл. росія займала 43%, Дніпропетровської обл. – 27,5%, Донецької обл. – 22%, а Кіровоградської – 18%). Однак, віддаленість регіонів Західної України, а також Одеської та Київської обл. від зони бойових дій, їх потужний логістичний потенціал та інтегрованість із ринками ЄС дозволили зазначеним регіонам очолити ТОП-5 регіонів із найменшою глибиною шоку за показником експорту товарів (<15%).

Утім, як вище зазначалося, розірвання торговельних відносин із росією результувалося розширенням списку країн-партнерів України із зовнішньоекономічної діяльності з орієнтацією на європейський ринок товарів та послуг. Безумовно, це сприятиме подальшому інтегруванню регіонів України у європейський економічний простір з його високими інституційними,

[242] Cost to Ukraine of Conflict with Russia: a CEBR report. URL: https://web.archive.org/web/20220210134822/https://cebr.com/wp-content/uploads/2022/02/Cost-to-Ukraine-of-Conflict-with-Russia-a-Cebr-report-February-2022.pdf

[243] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

соціальними та економічними стандартами, що сприятиме підвищенню резильєнтності економіки України та регіонів до глобальних та локальних шоків.

Конфлікт на Донбасі мав наслідком зниження довіри інвесторів до економіки України, що, своєю чергою, призвело до втрати 72 млрд доларів США інвестицій або до 10,3 млрд доларів США щорічно упродовж 2014-2020 рр.[244].

Регіони України виявилися слабо резильєнтними до шоку 2013-2014 рр. й за обсягом капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу (у доларовому еквіваленті, рис. 3.11).

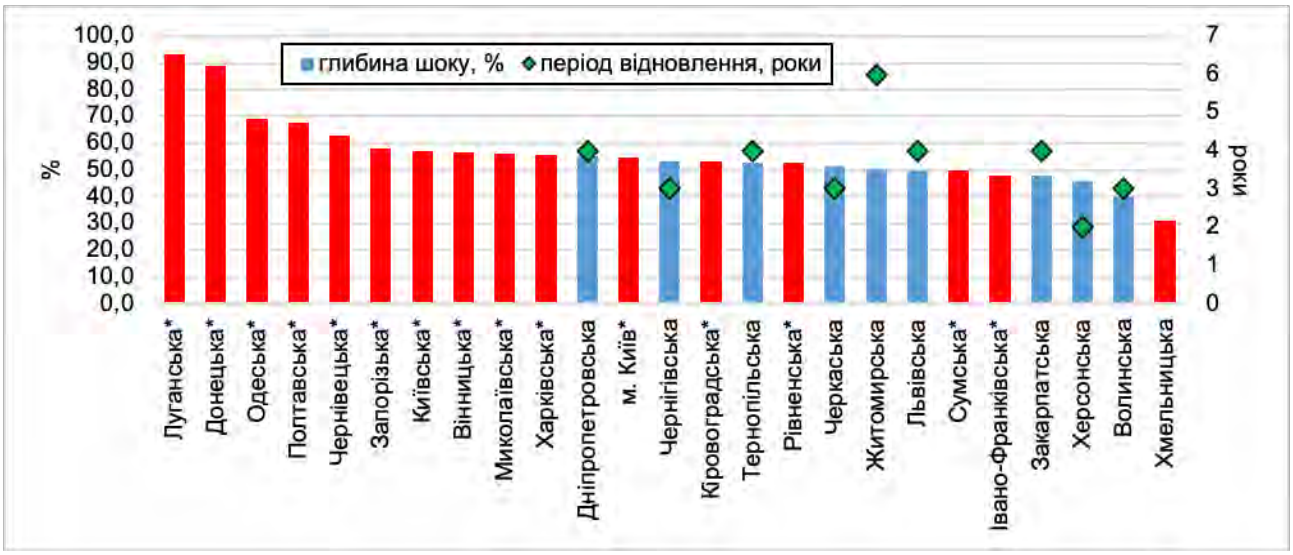

Рис. 3.11. Параметри резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах шоку 2013-2014 рр. (за обсягом капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу, дол США)**

Примітка:
** – регіон не відновив дошокову динаміку обсягу капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу;*
***Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[245]*

У 2014 р., порівняно із 2013 р., обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу в середньому по країні знизився у понад 2,5 рази (в умовах шоку фінансово-економічної кризи – у 2,2 рази). Відтак, рівень шоку, який отримали регіони (понад 40%, за винятком Хмельницької обл.), був для 64% із них критичним, тобто таким який не дозволив відновити дошокову динаміку обсягу капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу.

Очікувано, найбільш значних втрат капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу зазнали Донецька та Луганська обл., де зазначений показник у 2015 р. знизився, порівняно із 2013 р. відповідно у 9 та майже 15 разів. Однак, на відміну від решти регіонів країни, де основною причиною зниження обсягу капітальних інвестицій стали зниження фінансового потенціалу місцевих підприємств, зниження ліквідності їх активів, проблеми із фінансовою стійкістю, а також зниження/замороження фінансування низки розвиткових проектів на тлі фінансової та економічної нестабільності, паніки та невизначеності на ринку капіталу, у Донецькій та Луганській обл., окрім зазначеного вище, першопричиною зниження обсягу капітальних інвестицій стала втрата основних фондів унаслідок військових дій та окупації частини регіону росією. Так, за оцінками міжнародних експертів[246], сукупні втрати основних фондів України від знищення або пошкодження активів в Криму та на Донбасі в умовах

[244] Cost to Ukraine of Conflict with Russia: a CEBR report. URL: https://web.archive.org/web/20220210134822/https://cebr.com/wp-content/uploads/2022/02/Cost-to-Ukraine-of-Conflict-with-Russia-a-Cebr-report-February-2022.pdf
[245] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[246] Там само.

військової агресії у 2014-2020 рр. загалом становили 117 млрд доларів США. За іншими оцінками[247] цей показник становить 98,4 млрд доларів США.

Якщо розглядати соціальну резильєнтність регіонів країни в умовах кризи 2013-2014 рр., то загалом вона була дещо нижчою у східних та центральних областях (рис. 3.12).

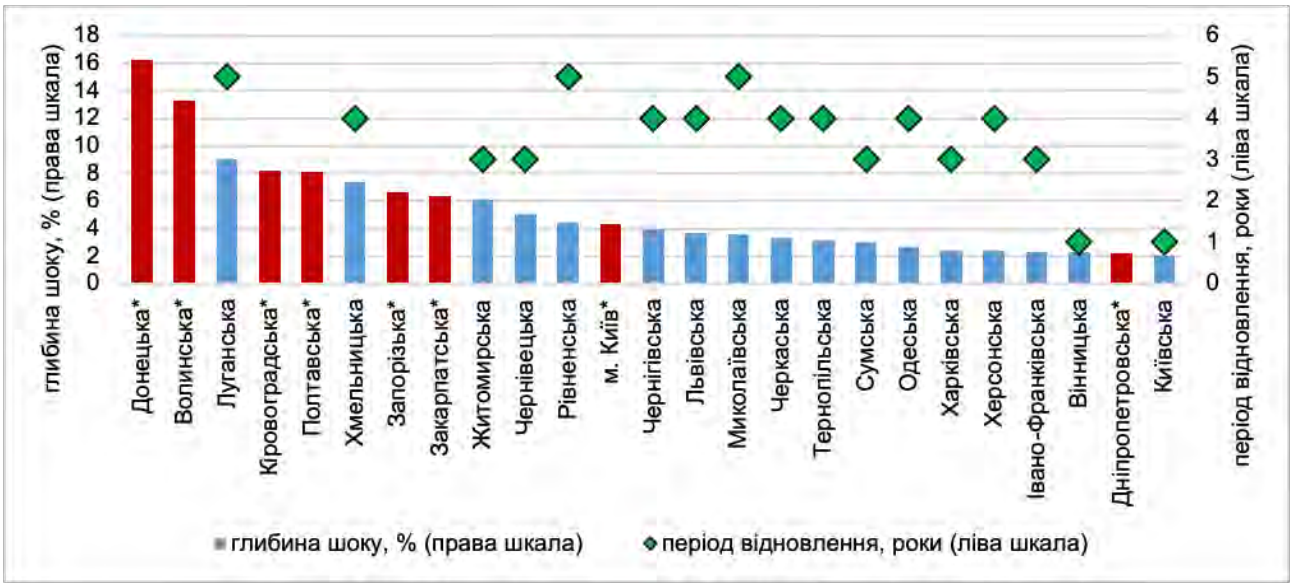

Рис. 3.12. Параметри резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах шоку 2013-2014 рр. (за показником зайнятості населення працездатного віку, % до населення відповідного віку)**

Примітка:

** – регіон не відновив дошокову динаміку аналізованого показника;*

***Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[248]*

В умовах кризи 2013-2014 рр. глибина шоку регіонів України за показником зайнятості населення працездатного віку коливалася в межах від 2,1% (у Київській обл.) до 16,3% (у Донецькій обл.). 8 із 25 регіонів станом на кін. 2022 р. не змогли відновити дошокову динаміку вказаного показника. Натомість період відновлення інших регіонів становив в середньому 3,5 роки. Найшвидше відновилися Київська та Вінницька обл., що вказує на їх вищу соціальну резильєнтність до шоку 2014 р., порівняно з іншими регіонами країни.

Низька соціальна резильєнтність регіонів країни в умовах шоку 2013-2014 рр. спровокувала, серед іншого, коливання на їх ринках праці. Однак цікаво, що якщо у східних регіонах та регіонах, територіально близьких до лінії фронту, потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць різко скоротилася (рис. 3.13 (а)), а навантаження на одну вакантну посаду – зросло (рис. 3.13 (б), то у західних регіонах (більш віддалених від зони бойових дій) – навпаки).

Причиною окресленої ситуації, насамперед, було те, що східні регіони та більшість регіонів південної і центральної України – високо урбанізовані території із високим рівнем концентрації промислового виробництва, наявністю розгалуженої транспортної мережі тощо. Відтак, у дошоковому періоді попит на робочу силу тут був високим. Однак, в умовах кризи 2013-2014 рр. частина промислових виробництв Донбасу опинилася під російською окупацією. А в інших регіонах низка суб'єктів господарювання припинили функціонування або ж значно скоротили обсяги діяльності, унаслідок чого вивільнилася значна частина зайнятого населення.

---

[247] Aslund, A. (2018). Kremlin Aggression in Ukraine: The Price Tag. Atlantic Council Eurasia Center. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wpcontent/uploads/2018/03/Kremlin_Aggression_web_040218_revised.pdf

[248] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Разом з тим, як і в умовах кризи 2008-2009 рр., шок 2013-2014 рр. посилив неформальну зайнятість в усіх регіонах країни.

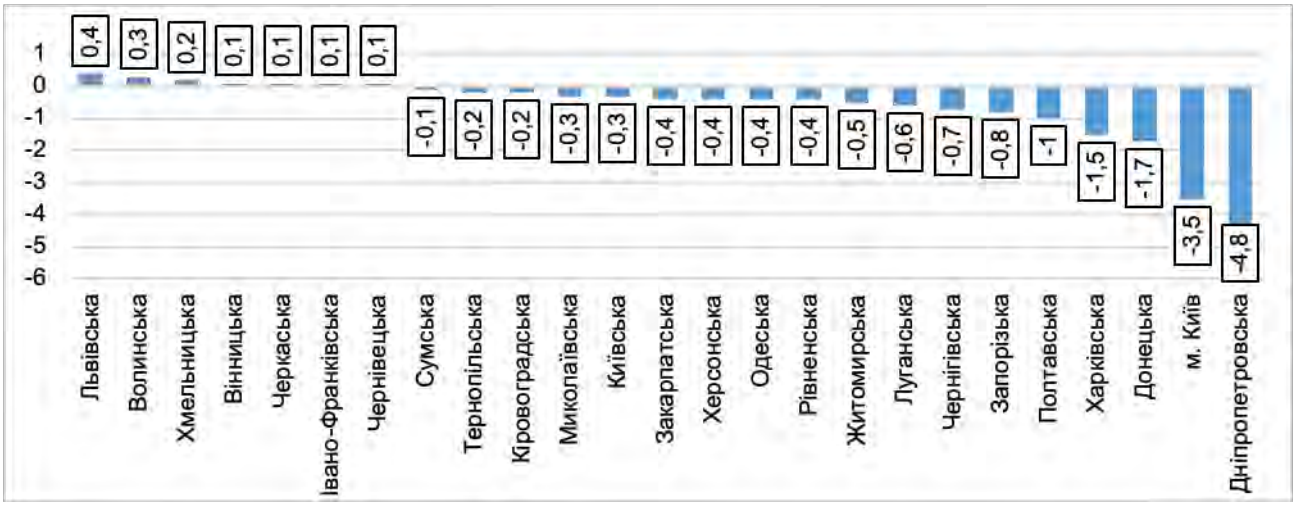

(а) – зміна потреби роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць у 2015 р. щодо 2013 р., тис. осіб

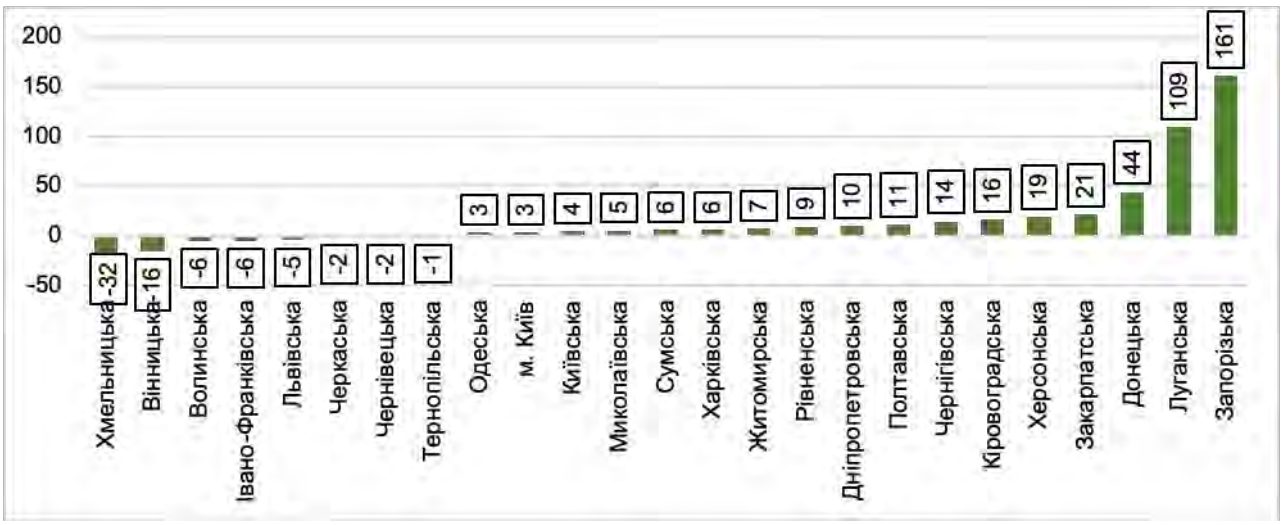

(б) – зміна навантаження на одну вакантну посаду у 2015 р. щодо 2013 р., осіб

Рис. 3.13. Зміна кон'юнктури на ринку праці регіонів України у 2015 р. щодо 2013 р.*

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[249]*

Отже, резильєнтність регіонів України до суспільно-політичної кризи та військових дій 2013-2014 рр. була різною. В соціальному контексті дещо опірнішими до шоку виявилися регіони західної України. Натомість вищою економічною резильєнтністю до шоку 2013-2014 рр. характеризувалися регіони західної та центральної України. Загалом, зважаючи на неоднорідність соціально-економічного розвитку регіонів України, концепція посилення їх резильєнтності повинна бути «персоналізованою» та актив-орієнтованою, тобто розроблятися для кожного регіону окремо, з урахуванням його сильних та слабких сторін. Відтак, перспективою подальших досліджень у задекларованому напрямі є розроблення методичного підходу та оцінка потенціалу резильєнтності регіонів Україні.

[249] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

3.3. Результати впливу пандемії COVID-19 та карантинних обмежень на резильєнтність регіонів

Починаючи із 2016 р. економіка регіонів України, попри наявність геополітичних ризиків та загроз, спричинених суспільно-політичною кризою та конфліктом із російською федерацією, подолала прояви шоку та перейшла до фази поступового економічного відновлення, яке спостерігалося упродовж 2016-2019 рр. В середньому за вказаний період реальний ВВП зростав на 3%. Однак, у 2020 р. викликом резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України став невідомий раніше штам коронавірусу – COVID-19. Він спалахнув в Азії наприкінці 2019 р. та дуже швидко перетворився у пандемію.

Глобальна паніка, гіпершвидке поширення хвороби та незнання способів/методів її лікування призвели до оголошення карантину в більшості країн світу. В результаті цього відбувся транспортно-логістичний колапс, на невизначений термін зупинилися виробничі процеси, що спровокувало нову фінансово-економічну кризу.

В основу дослідження резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України та держави загалом до пандемії COVID-19 закладено міждисциплінарний підхід, який полягає у врахуванні економічних, соціальних, управлінських, поведінкових (психологічних) аспектів ділової активності, що дозволяє системно оцінити наслідки та потенційні ризики в умовах суспільної нестабільності та слабкої прогнозованості прийнятих рішень.

Задля протидії поширенню захворюваності на COVID-19 в Україні були застосовані:

– активні карантинні обмеження (так званий жорсткий карантин) – з 12.03.2020 р. по 25.05.2020 р.;

– адаптивний (дещо послаблений) карантин – з 25.05.2020 р. Його «жорсткість» визначалася епідемічною ситуацією у конкретному регіоні країни[250]; Урядом було розроблено 5-етапний план виходу країни з карантину, починаючи із кінця травня;

– активні карантинні обмеження (жорсткий карантин) – з 08.01.2021 р. до 24.01.2021 р. (період Новорічних та Різдвяних свят).

Застосовані карантинні обмеження спрацювали, з одного боку, як чинник сповільнення поширення пандемії, а з іншого – спричинили різке гальмування темпів економічного розвитку регіонів та України загалом, що проявилося, насамперед, через:

1. Сповільнення динаміки росту ВВП. Якщо упродовж 2016-2019 рр. в середньому реальний ВВП зростав на 3%, то у 2020 р. щодо 2019 р. вказаний показник зріс лише на 1,7%. При цьому, у II кв. 2020 р., порівняно із відповідним періодом попереднього року, мало місце зниження на 9,5% обсягу ВВП. Це власне й стало наслідком впровадження у березні-травні 2020 р. жорстких карантинних обмежень задля протидії поширенню захворюваності на COVID-19. Для порівняння, падіння ВВП у II кв. 2020 р., порівняно з відповідним періодом 2019 р., становило: в Іспанії – 22,1%, у Франції – 19,3%, в Австрії – 12,8%, у Німеччині – 11,7%, а в Литві – 3,8%.

Деяке послаблення карантинних обмежень наприкінці травня 2020 р. сприяло зменшенню глибини шоку України в умовах пандемії COVID-19. Зокрема, у III кв. 2020 р., порівняно із відповідним періодом попереднього року, обсяг ВВП зріс на 1,1%, а у IV кв. – майже на 13%.

[250] Кабінетом Міністрів України було встановлено чотири рівні епідемічної небезпеки поширення COVID-19: зелений, жовтий, помаранчевий та червоний. Для кожного регіону передбачався періодичний розрахунок рівня епідемічної небезпеки шляхом обчислення низки індикаторів, як-от рівень госпіталізації населення, зайнятість лікарняних ліжок з підведеним киснем тощо. За результатами оцінювання регіони кластерувати на відносили до певного рівня епідемічної небезпеки

Цікаво, що найбільші темпи зниження ВВП станом на вересень 2020 р. зафіксовано у таких видах економічної діяльності, як[251]:

– надання інших послуг, у тому числі діяльність домашніх господарств (-25,1% до відповідного кварталу 2019 р.);

– тимчасове розміщування й організація харчування (-17,9% до відповідного кварталу 2019 р.);

– діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (-12,1% до відповідного кварталу 2019 р.).

Зниження динаміки ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) у 2020 р. щодо 2019 р. зафіксовано у лише у 5-ти регіонах України – Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській та Полтавській обл., а у 2021 р., порівняно із 2020 р. – у Волинській, Закарпатській та Київські обл. (рис. 3.14).

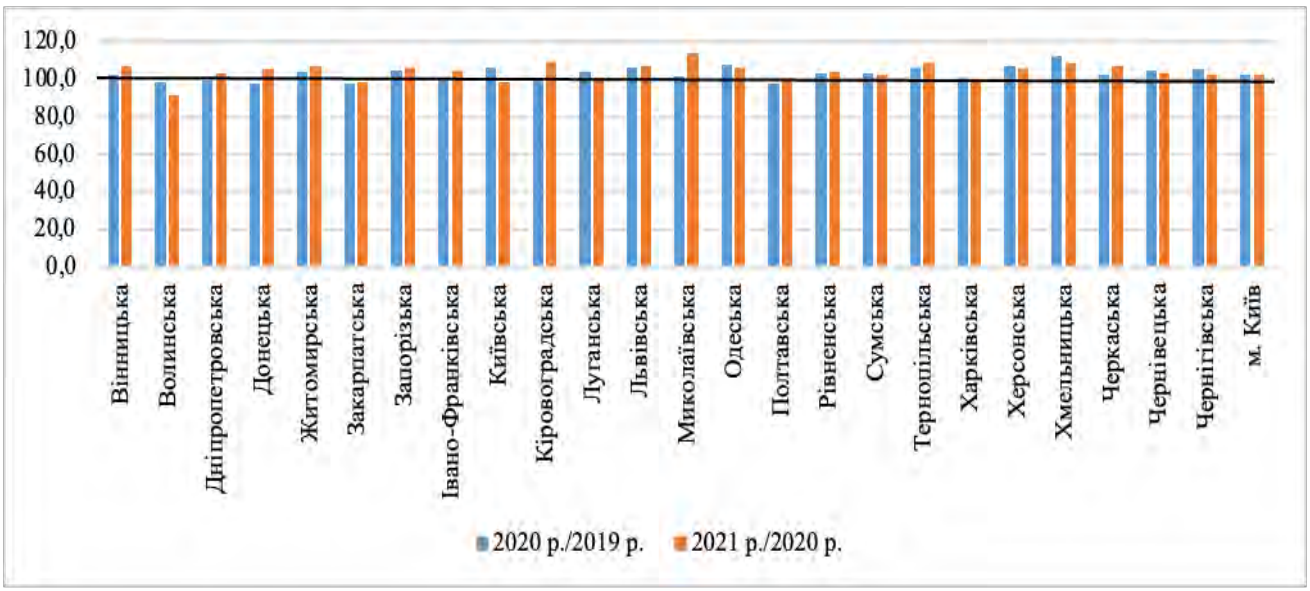

Рис. 3.14. Зміна обсягу ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) регіонів України в умовах пандемії COVID-19, %*

**Джерело: складено за даними[252]*

2. Зниження обсягів експортно-імпортних операцій. Вплив глобальної рецесії внаслідок пандемії COVID-19 на експортні можливості регіонів України та держави загалом на початку коронакризи був відносно незначним. У березні та квітні 2020 р. обсяги товарного експорту України були лише на 4,2% та 6,1% меншими, ніж у березні та квітні 2019 р. відповідно. Утім це відбулося на тлі зменшення у структурі товарного експорту частки капіталоємних і технологічних галузей (металургія та машинобудування) та збільшення продукції сировинних (сільське господарство, добувна промисловість) і низькотехнологічних (харчова промисловість) виробництв. Проте, вже у травні внаслідок зменшення зовнішнього інвестиційного та споживчого попиту в основних країнах-торговельних партнерах і впливу внутрішніх обмежень для економічної діяльності обсяги експорту товарів скоротилися порівняно із відповідним місяцем 2019 р. на 24,2%. У травні всі товарні групи експорту зазнали падіння.

---

[251] Melnyk M., Leshchukh I., Baranova V. The effect of the COVID-19 pandemic and quarantine restrictions on business and socio-economic dynamic in Ukraine. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. No. 3: 415-429. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2021.38

[252] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

На квітень та травень 2020 р. припадає й пік падіння обсягу імпортних операцій (відповідно 26,7% і 30,5% до аналогічного місяця попереднього року), що зумовлено зниженням попиту на споживчу та інвестиційну продукцію в Україні.

Однак, суттєвіше скорочення обсягу імпорту товарів та послуг в Україну (-11,4% щодо 2019 р.), порівняно із експортом товарів та послуг із України (-7,3% щодо 2019 р.), за підсумком 2020 р. забезпечило менш негативне сальдо експортно-імпортних операцій, порівняно із попередніми роками (у 2020 р. воно сягнуло -677,8 млн дол. США, тоді як у 2019 р. – -3 689,1 млн дол. США, а у 2018 р. – -6 212,8 млн дол. США). Насамперед, цього вдалося досягти за рахунок позитивного сальдо зовнішньої торгівлі послугами, що стало можливим на тлі активізації онлайн-послуг, е-комерції тощо (рис. 3.15).

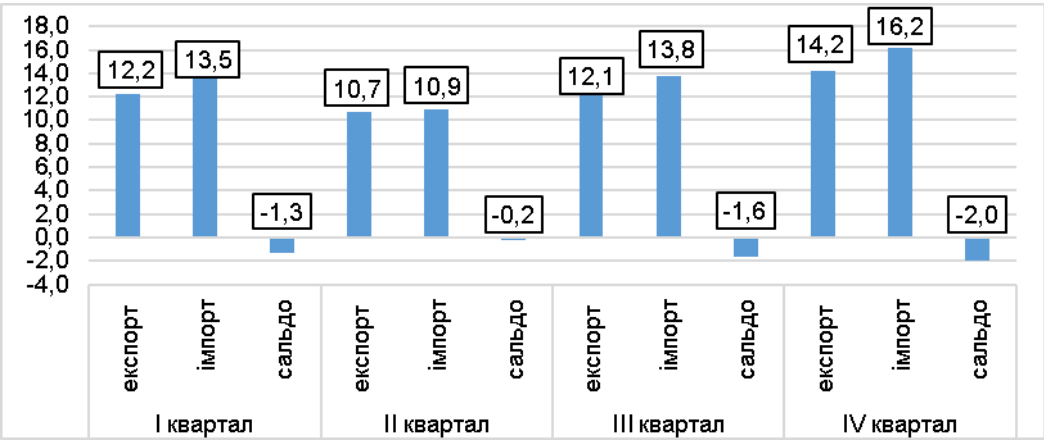

(а) – товари

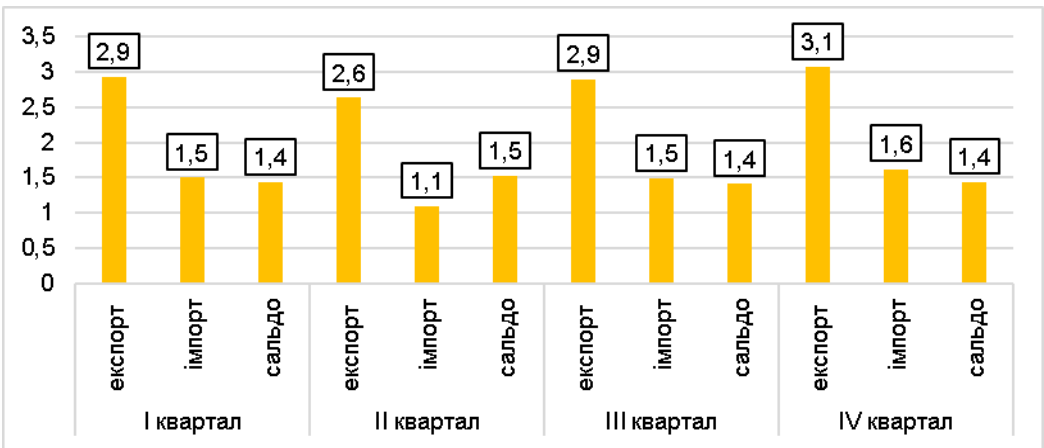

(б) – послуги

Рис. 3.15. Основні показники зовнішньої торгівлі України, 2020 р.*

**Джерело: складено за даними[253]*

Коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2020 р. становив 0,99 (у 2018 р. – 0,90). У ТОП-5 регіонів із найвищим коефіцієнтом покриття експортом імпорту товарів увійшли Кіровоградська, Миколаївська, Донецька, Чернігівська та Вінницька обл., за послугами – Миколаївська, Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька та Львівська обл. (рис. 3.16; Додаток Б, табл. Б.7).

[253] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

(а) – товари;
відповідний середньоукраїнський показник – 0,91

(б) – послуги;
відповідний середньоукраїнський показник – 2,02

Рис. 3.16. Коефіцієнт покриття експортом імпорту товарів та послуг за регіонами України, 2020 р.*

**Джерело: складено за даними[254]*

3. Падіння промислового виробництва. Слабка резильєнтність вітчизняної промисловості до коронакризи проявилася скороченням у січні-листопаді 2020 р. промислового виробництва на 6,2%, порівняно з відповідним періодом 2019 р. А за підсумками 2020 р. зростання обсягу реалізованої промислової продукції щодо 2019 р. становило лише 0,01%. При цьому очікувано, що найбільшого зниження обсягу реалізованої промислової продукції зазнали регіони-промислові гіганти – Донецька (підконтрольна Україні частина, -9,9%), Дніпропетровська (-5,8%), Харківська (-5,4%) та Запорізька (-4%) обл. Натомість зростання зазначеного показника у 2020 р., порівняно із попереднім роком, мало місце здебільшого у регіонах Центральної України, а також Львівській та Одеській обл.

Індекс промислової продукції в середньому по країні у 2020 р. становив 95,5% щодо 2019 р. У регіональному розрізі найнижчим відповідний показник був у Чернівецькій обл. (85,9%), а найвищим – у Львівській обл. (105,4%).

Найглибшого шоку переробна промисловість зазнала, зокрема у березні-травні 2020 р., власне в період жорсткого карантину в Україні. Натомість, у цей період позитивної динаміки набуло фармацевтичне виробництво (рис. 3.17), що зумовлено не стільки зростанням захворюваності на COVID-19 у I-II кв. 2020 р., скільки штучно створеною в країні панікою навколо пандемії, «підігрітою» глобальною коронавірусною депресією.

[254] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

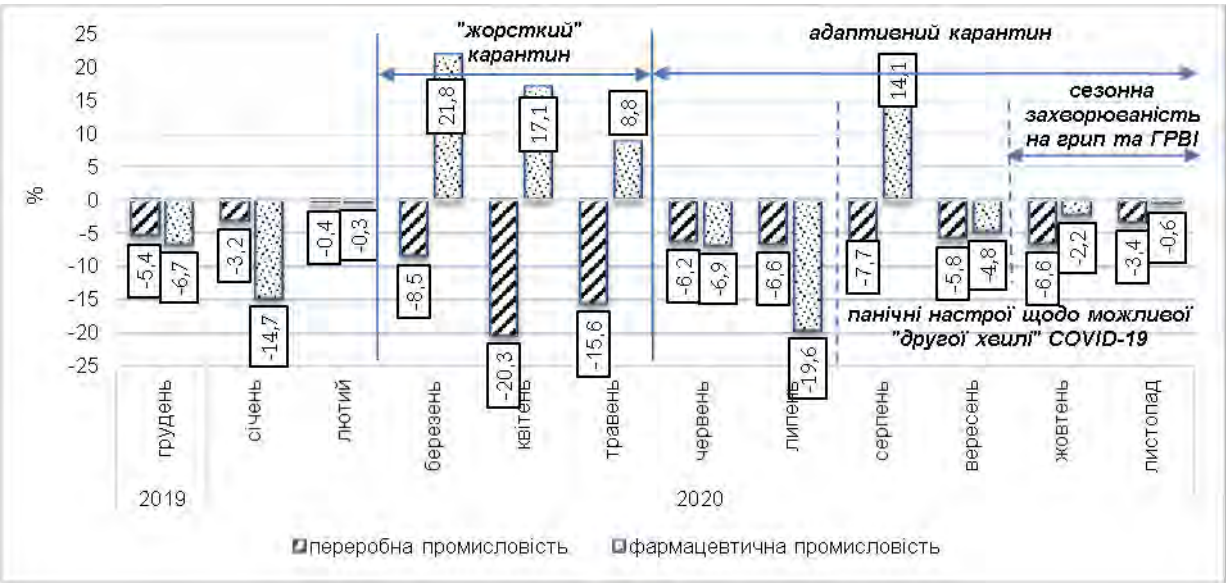

Рис. 3.17. Динаміка промислової продукції, % до відповідного місяця попереднього року*

**Джерело: складено за даними[255]*

Наступне зростання обсягу виробництва у фармацевтиці в серпні 2020 р. стало наслідком оприлюднення заяв Уряду та Президента України (у липні) щодо перебування країни на межі «другої хвилі» COVID-19.

4. Зниження ділової активності в Україні. Макроекономічна нестабільність держави та регіонів на тлі стрімкого розвитку пандемії COVID-19 та застосування безпрецедентних обмежувальних заходів спричинили зниження соціальної та економічної резильєнтності країни до пандемії. Зокрема, введення заборони на роботу торговельно-розважальних центрів, закладів громадського харчування, закладів туристично-готельної інфраструктури, торговельного і побутового обслуговування населення, обмеження роботи транспорту тощо призвели до:

4.1. Інфляційних коливань. Інфляція на споживчому ринку в листопаді 2020 р. порівняно із жовтнем 2020 р. становила 1,3%, з початку року – 4,1%. А базова інфляція в листопаді 2020р. порівняно із жовтнем 2020р. становила 0,7%, з початку року – 4,2% (рис. 3.18).

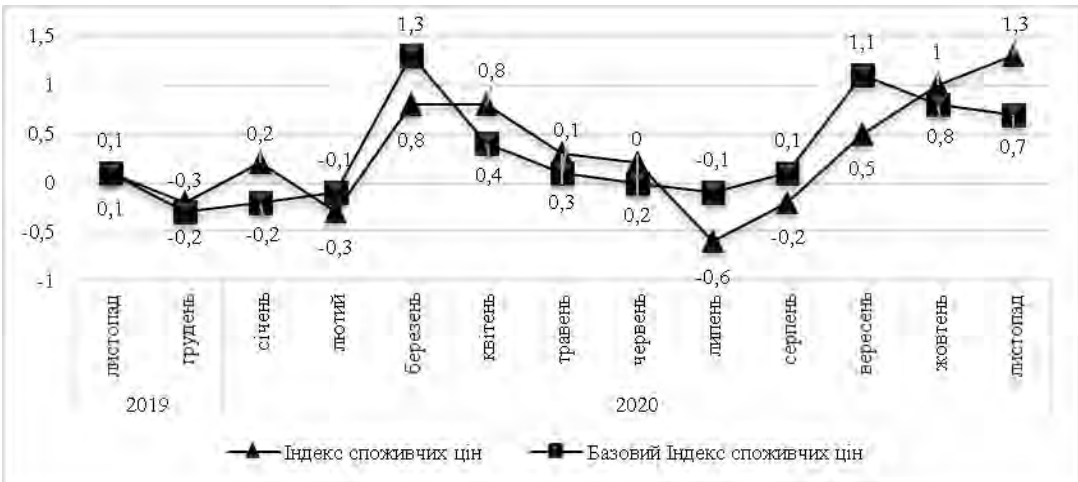

Рис. 3.18. Основний інфляційний тренд, % до попереднього місяця*

**Джерело: складено за даними[256]*

[255] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[256] Там само.

Відповідно, чималим було й коливання цін на товари та послуги, що було найбільш відчутним у перші тижні впровадження карантинних обмежень. На тлі ажіотажного попиту у квітні 2020 р. ціни на продукти харчування та безалкогольні напої зросли на 2,1%, порівняно із попереднім місяцем. Також стрімко дорожчали товари першої необхідності та товари з антисептичними властивостями: лимони, часник та цибуля. Вищими темпами зростали й ціни на овочі порівняно тривалого зберігання: картоплю, моркву тощо. Причинами такого зростання були не лише підвищений споживчий попит, а й проблеми з логістикою на тлі транспортних обмежень.

На коливання цін на товари вплинуло також послаблення гривні у березні 2020 р. Як наслідок, дорожчали товари, що представлені переважно імпортованою продукцією або мають високу частку імпорту в собівартості. Зокрема, швидко відреагували на девальвацію гривні ціни на дрібну побутову техніку та фармацевтичні товари. Підтримував зростання цін й ажіотажний попит через побоювання дефіциту цих товарів або подальшого їх здорожчання. Однак вже з квітня темпи зростання цін послабилися, а на окремі товари навіть знизилися .

Ціни на послуги упродовж дії карантинних обмежень продемонстрували змішану динаміку. Так, наприклад, якщо у січні-травні 2020 р. вартість доставки їжі з ресторанів також була практично незмінною, то після продовження карантину та розширення попиту на ці послуги їх вартість почала зростати.

4.2. Зниження ділової активності бізнесу (уповільненні темпів створення нових компаній). Свідченням спаду ділової активності в Україні як ознаки її низької резильєнтності до пандемії було й те, що темпи створення нових компаній у І-ІІ кв. 2020 р. знизилися, порівняно з аналогічним періодом минулого року, на 54,7%. Так, якщо у 2019 р. за даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України протягом вказаного періоду було засновано 5452 нових компаній, то у звітному періоді – лише 2471 компанію. При цьому, в період жорсткого карантину відбувалося закриття до 50 компаній в день. Це засвідчило значне зниження оптимізму та погіршення очікувань потенційних підприємців щодо створення нового бізнесу, відсутність стартового капіталу, пов’язаного зі зменшенням капіталізації суб’єктів економіки. Додатковим чинником послаблення резильєнтності регіонів в умовах коронакризи була тінізація підприємницької діяльності.

Однак, через значне посилення уваги населення до стану власного здоров’я та профілактики захворювань, зростання попиту на товари та послуги фармацевтичної промисловості, відбулося чимале зростання кількості новоствореного бізнесу на ринку медичного обслуговування і фармакологічної продукції. Найбільше було створено нових компаній (як правило, невеликих за розмірами) за видами діяльності[257]:

– виробництво фармацевтичних препаратів і матеріалів (+600%, порівняно із І-ІІ кв. 2019 р.);

– добування мінеральної сировини для хімічної промисловості та виробництво мінеральних добрив (+100%, порівняно із І-ІІ кв. 2019 р.).

4.3. Зниження обсягів реалізації товарів та послуг. Окрім зменшення купівельної спроможності населення, чинниками зниження обсягів реалізації товарів та послуг в Україні стало звуження споживання товарів та послуг «не першої необхідності» із застережних мотивів на тлі збільшення економічної та епідеміологічної невизначеності, а також панічних настроїв та невпевненості населення у найближчій перспективі.

Жорсткі обмежувальні заходи у зв'язку з епідемією коронавірусу призвели до стрімкого зменшення обсягу обороту роздрібної торгівлі (рис. 3.19), що було особливо відчутним в умовах дії жорстокого карантину (І-ІІ кв. 2020 р.) внаслідок впровадження обмежень на роботу торгових центрів, великих супермаркетів, ринків тощо.

---

[257] Фарма – перша скрипка карантину. Огляд трендів у бізнесі . URL: https://youcontrol.com.ua/data-research/farma-persha-skrypka-karantynu-ohliad-trendiv-u-biznesi.

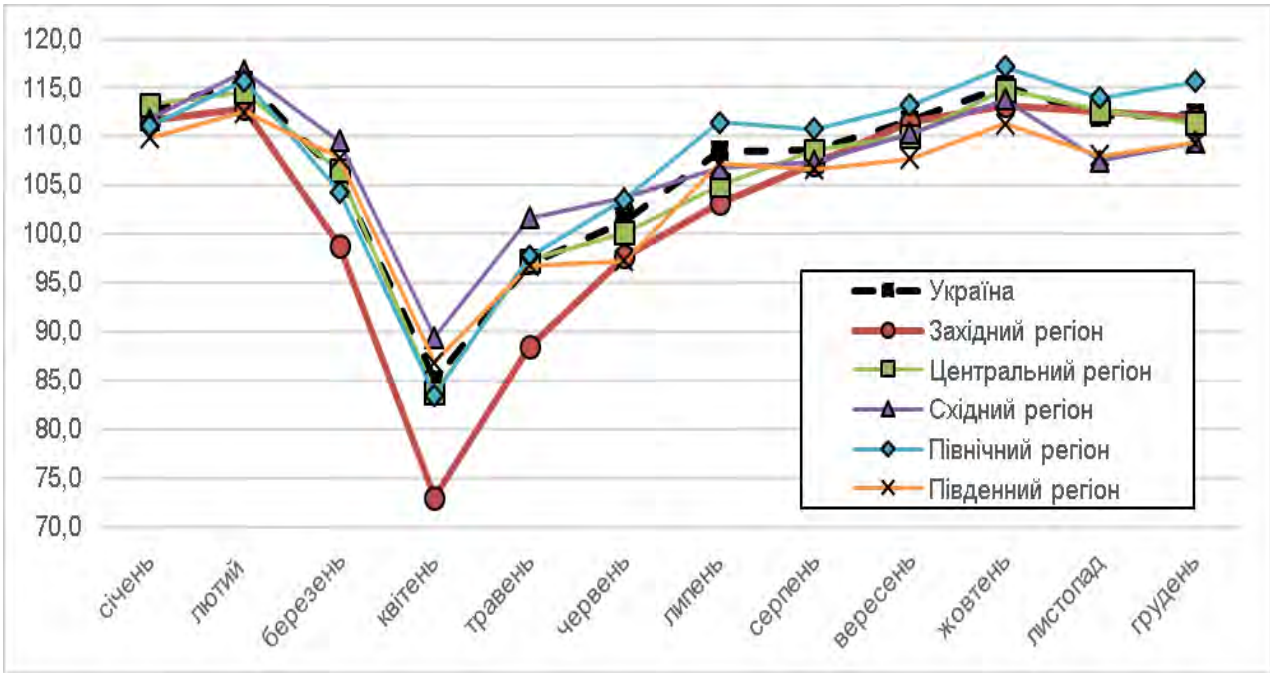

Рис. 3.19. Індекси фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі,
% до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком*

**Джерело: складено за даними[258]*

Через вимушене закриття офлайн-магазинів рітейл-операторам довелося переходити на роботу в онлайн-режимі. Проте, у тих із них, хто й раніше активно розвивав інтернет-продажі, кількість клієнтів у період жорсткого карантину зросла на 30-70%[259].

Проте, відновлення попиту населення на тлі поліпшення споживчих настроїв і зростання заробітних плат, а також відновлення роботи магазинів та ринків у II півріччі 2020 р. зумовили деяке сповільнення спаду роздрібної торгівлі.

Зниження обсягів реалізації послуг зумовлене зменшенням чи відсутністю пропозицій деяких видів діяльності, на які найбільше вплинули карантинні обмеження. Так, у секторі послуг найменш резильєнтними до пандемії COVID-19 виявилися туристичні агентства та оператори, суб'єкти господарювання із тимчасового розміщення та харчування, суб'єкти господарювання –надавачі культурно-масових та спортивних послуг, а також послуг із пасажирських та авіаперевезень (табл. 3.1).

Натомість, як видно з табл. 3.1, вплив карантинних заходів здебільшого позитивно відобразився на роботі поштових та кур'єрських служб в Україні. Так, компанія «Нова пошта» у I півріччі 2020 р. доставила посилок і вантажів втричі більше, ніж за аналогічний період минулого року. При цьому у II кв. 2020 р., у пік періоду карантину, обсяги кур'єрської доставки зросли на 35%. Крім того, за вказаний період вдвічі зросли і показники міжнародної доставки[260].

Особливою популярністю в умовах карантину почала користуватися доставка ліків поштою, дистанційний (онлайн) продаж яких став можливим внаслідок відповідного дозволу Кабінету міністрів України у квітні 2020 р.[261].

---

[258] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[259] Pro-Consulting: Рітейл під час та після карантину. URL: https://commercialproperty.ua/interview/riteyl-pid-chas-ta-pislya-karantinu/

[260] Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. Кабінетне дослідження, липень 2020 р. URL: https://www.kas.de/documents/

[261] Уряд дозволив дистанційний продаж ліків. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/03/23/novyna/polityka/uryad-dozvolyv-dystanczijnyj-prodazh-likiv

Таблиця 3.1

Динаміка обсягу реалізованих послуг за окремими видами економічної діяльності у 2020 р., % до відповідного місяця попереднього року*

Види економічної діяльності	2019				2020				Темп зростання/зниження, % 2020 р. до 2019 р.			
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
вантажний залізничний транспорт	5047,3	5222,7	5096,2	4990,9	4138,4	3012,4	3466,4	3887,9	-18,0	-42,3	-32,0	-22,1
інший пасажирський наземний транспорт	4202	4419,6	4458,6	4312,8	3570,2	1674,7	3438,9	3338,1	-15,0	-62,1	-22,9	-22,6
Авіаційний транспорт	9110	11945,6	13837,5	9368,8	8019,3	4491,7	6967,4	6586,3	-12,0	-62,4	-49,6	-29,7
Поштова та кур'єрська діяльність	2062,4	2169,5	2136	2365	2226,4	2366	2425,6	286,2	8,0	9,1	13,6	-87,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	6983,3	8474,4	9457,8	8511,6	5361,7	2257,7	5149,9	5004,8	-23,2	-73,4	-45,5	-41,2
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	1487,7	3047,9	3800,1	2173,3	1499,7	126,6	2247,3	1288,8	0,8	-95,8	-40,9	-40,7
Адміністративна та допоміжна офісна діяльність, інші допоміжні комерційні послуги	2663,8	2724,9	2793	2881,1	2179,5	1634,2	2197,1	2679,4	-18,2	-40,0	-21,3	-7,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5744,5	6343,4	7190	7026,8	13830,2	5490,3	9023,5	10807,2	140,8	-13,4	25,5	53,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1545,3	1651	1743,8	1850,6	1622,6	546,3	1325,6	1297,3	5,0	-66,9	-24,0	-29,9

**Джерело: складено авторами за даними[262]*

4.4. Зниження прибутковості ведення бізнесу; песимістичні настрої бізнесу щодо результатів своєї економічної діяльності в умовах карантину. За даними Національного банку України очікування підприємств країни щодо їх ділової активності упродовж всього періоду дії карантинних обмежень знаходилися нижче рівноважного значення (тобто <50 пунктів; рис. 3.20). При цьому, найбільш песимістичними були очікування підприємств сфери послуг (у квітні 2020 р. – лише 20,4 пунктів).

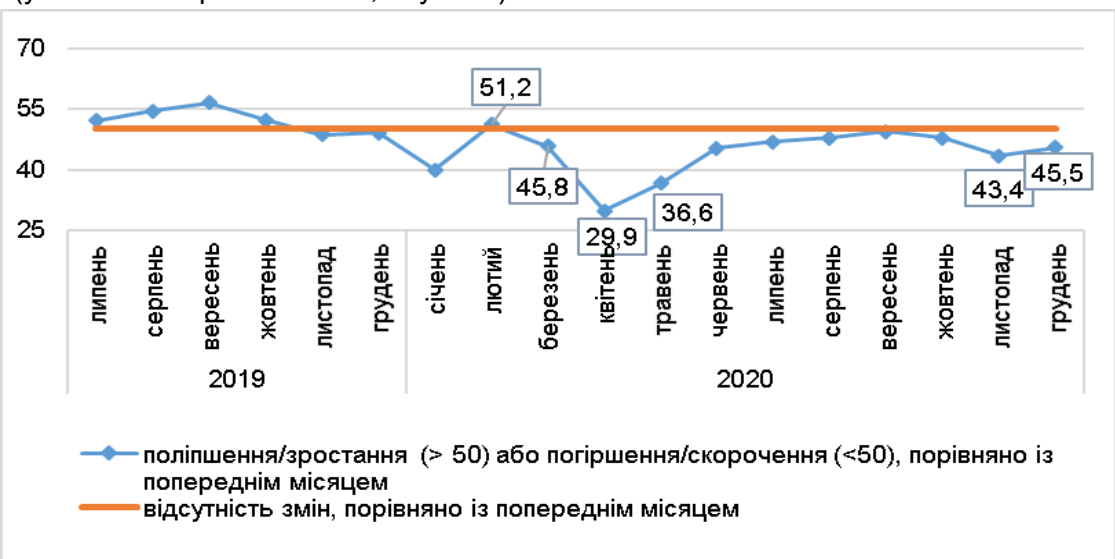

Рис. 3.20. Індекс очікувань ділової активності підприємств України, пунктів*

**Джерело: складено на основі матеріалів Національного банку України[263]*

[262] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[263] Національний банк України: офіційний веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/publications

Якщо у квітні-травні (у період жорсткого карантину) основні побоювання бізнесу стосувалися зниження цін на товари власного виробництва та послуги, то вже у кінці 2020 р. на тлі очікувань локдауну у січні 2021 р. підприємства всіх секторів економіки прогнозували зростання цін на продукцію власного виробництва (очікуючи зростання цін на сировину та матеріали) та ймовірне скорочення кількості працівників своїх компаній у найближчій перспективі.

Суттєве зниження обсягів виробництва і продажів, послаблення попиту, перехід до дистанційних форм зайнятості та переведення працівників у режим простою зумовили, серед іншого, зростання частки збиткових підприємств у загальній їх кількості. Зокрема, у II кв. 2020 р. збитковими були майже 76% середніх та великих підприємств індустрії гостинності, 69% підприємств-надавачів спортивних послуг, послуг з відпочинку та розваг, а також 60,7% підприємств, що діяли у сфері нерухомості. При цьому, у грошовому еквіваленті в I-III кв. 2020 р., порівняно з аналогічним періодом 2019 р., найбільші збитки отримали середні та великі промислові підприємства, підприємства індустрії гостинності, оптової та роздрібної торгівлі (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Фінансовий результат до оподаткування великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності у 2019-2020 рр., млн грн*

Показники	2019			2020			Зміна, млн грн, 2020 р. до 2019 р.		
	I кв.	II кв.	III кв.	I кв.	II кв.	III кв.	I кв.	II кв.	III кв.
Усього	**111089,2**	**107004,6**	**124715,7**	**-4902,6**	**34090,6**	**64130**	↓ **-115991,8**	↓ **-72914**	↓ **-60585,7**
Сільське, лісове та рибне господарство	21	-44,7	-19,6	-158,7	10,1	55,8	↓ -179,7	↑ 54,8	↑ 75,4
Промисловість	41658,7	45021,9	68715,3	-66115,4	25894,4	-4635,9	↓ -107774,1	↓ -19127,5	↓ -73351,2
Будівництво	966,9	373,9	2297,5	-701,1	1190,9	1139,1	↓ -1668	↑ 817	↓ -1158,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14611	22718,2	28270,8	-10952,8	15108,3	8357,2	↓ -25563,8	↓ -7609,9	↓ -19913,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-534,2	369,7	8336,4	-27747,5	7262,4	5596,8	↓ -27213,3	↑ 6892,7	↓ -2739,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	332,4	747,2	1524,2	-2226,2	242,8	-905,7	↓ -2558,6	↓ -504,4	↓ -2429,9
Інформація та телекомунікації	5186,8	5425,5	6328,6	326,3	5226,6	4734	↓ -4860,5	↓ -198,9	↓ -1594,6
Фінансова та страхова діяльність	22584,6	21504,9	2179,1	112530,3	-2200,7	54811,1	↑ 89945,7	↓ -23705,6	↑ 52632
Операції з нерухомим майном	2132,9	3368,8	5518,9	-9309,3	4218,3	-2804,8	↓ -11442,2	↑ 849,5	↓ -8323,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	23521,1	7523,7	-1039,2	1538,2	-23357,3	-2432,4	↓ -21982,9	↓ -30881	↓ -1393,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	599,6	645,8	1055,1	-956,2	873,5	198,8	↓ -1555,8	↑ 227,7	↓ -856,3
Освіта	-0,2	-2,4	-0,1	-34,2	-1,9	-31,8	↓ -34	↑ 0,5	↓ -31,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	101,5	68,2	208,9	-470,1	484,7	821,3	↓ -571,6	↑ 416,5	↑ 612,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-93,3	-715,1	1225,3	-623,6	-875,3	-761,5	↓ -530,3	↓ -160,2	↓ -1986,8
Надання інших видів послуг	0,4	-1	114,5	-2,3	13,8	-12	↓ -2,7	↑ 14,8	↓ -126,5

**Джерело: складено за даними[264]*

Чималих втрат прибутку зазнали й транспортні підприємства, насамперед ті, які здійснювали пасажирські перевезення. Наприклад, пасажирські перевезення залізницею було повністю зупинене з 11.03.2020 р., частково відновлено – у другій половині травня. В умовах послаблення карантину кількість призначених поїздів суттєво зменшилася, а продаж квитків на ці поїзди здійснювався на обмежену кількість місць у вагонах (50% місць). Відтак, експерти оцінили збитки Акціонерного товариства «Укрзалізниця» приблизно в 1 млрд грн[265].

Істотний вплив карантинних обмежень відчули й торгово-розважальні центри. Так, за підсумками квітня-травня 2020 р. вони втратили близько 7 млрд грн орендних надходжень, а їхні орендарі – понад 50 млрд грн товарообороту[266].

---

[264] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[265] Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. Кабінетне дослідження, липень 2020 р. URL: https://www.kas.de/documents/

[266] Коронавірусний жах рітейлу: як вижити під час шторму. URL:https://www.unian.ua/economics/other/karantin-v-ukrajini-yak-perezhiti-koronavirusniy-zhah-riteylu-ostanni-novini-11013341.html

Значних втрат прибутку зазнав бізнес, насамперед, малі підприємства сектору громадського харчування, у середині листопада-на початку грудня 2020 р. в умовах так званого «карантину вихідного дня». Адже, за підрахунками аналітиків[267] на суботу і неділю припадає основна частина виручки закладів громадського харчування: у вихідні дні ресторани заробляють в середньому 41% від свого тижневого обороту, бари – 40%, піцерії і кальянні – 35%, фастфуд – 31%, а кондитерські – 30%.

Критичне становище малих і середніх підприємств ставить під загрозу формування середнього класу в суспільстві та зменшує потенціал розвитку для виходу економіки з кризи. Обмеження діяльності великих підприємств є джерелом загроз як бюджетної безпеки держави (через зменшення обсягів сплачених податків до бюджету), так і загрозою валютній безпеці (внаслідок втрати зовнішніх ринків збуту і припинення надходження в країну валютної виручки), що у перспективі може негативно вплинути на стабільність національної грошової одиниці.

5. Послаблення соціальної активності у суспільстві. Зниження темпів макроекономічного розвитку та економічної мобільності суб'єктів економіки в Україні внаслідок введення карантинного режиму через поширення пандемії COVID-19 негативним чином вплинули на соціальну резильєнтність регіонів та держави загалом.

Станом на середину січня 2021 р. офіційно безробітними в Україні були 466,7 тис осіб, з них безробітними у період карантину (березень-грудень 2020 р.) стали 106,6 тис осіб[268]. Наприкінці 2020 р. рівень безробіття в країні становив 9,5% до робочої сили відповідного віку (у кінці 2019 р. ≈ 8%). Пік зростання рівня безробіття припадав на червень-липень, а найвища частка безробітних спостерігалася у сфері торгівлі та переробній промисловості. При цьому, допомогу по безробіттю у цей період отримували лише близько 83% безробітних.

В умовах коронакризи в режимі невизначеності опинилася Державна служба зайнятості: унаслідок вимушеної зупинки діяльності бізнесу планові надходження зменшувалися, тоді як кількість безробітних, що стають на облік, навпаки, збільшилася[269].

На основі кореляційно-регресійного аналізу ми проаналізували вплив конкретних драйверів макроекономічного розвитку та економічної мобільності суб'єктів економіки на соціальну резильєнтність України до шоку коронакризи (за показником рівня безробіття).

Зазначимо, кожен із наведених факторів перевірений на можливість використання в поліноміальній моделі як незалежної змінної. Тіснота зв'язку між кожним з виділених факторів і рівнем безробіття встановлювалася за допомогою коефіцієнта парної кореляції. Усі коефіцієнти кореляції між рівнем безробіття та обраними для аналізу незалежними факторами є значущими, тобто чинять безпосередній вплив на динаміку безробіття.

Взаємодія результуючого показника *(y)* з факторними ознаками *(x_1, x_2….x_n)* традиційно описується рівнянням лінійної багатофакторної регресії. В результаті чотирифакторного кореляційно-регресійного аналізу нами побудовано економіко-математичну модель, яка має наступний вигляд:

$$y = -8.714 + 0.038_{x_1} + 0.002_{x_2} + 0.139_{x_3} - 0.0002_{x_4}, \quad (3.1)$$

де: x_1 – зміна реального ВВП (% до відповідного кварталу попереднього року); x_2 – експорт товарів та послуг (млн. дол. США); x_3 – частка збиткових підприємств (% до загальної кількості підприємств); x_4 – обсяг реалізованих послуг населенню (млн. грн)

Високий коефіцієнт детермінації (R^2=0,833) свідчить про наявність значного впливу обраних незалежних факторів на динаміку безробіття в Україні.

Ранжування факторів, що увійшли до моделі, за ступенем значущості їх впливу на результуючий показник свідчать, що найбільше на зростання безробіття вплинуло зростання

---

[267] Володимир Сілівейстр. Карантин вихідного дня: бари і ресторани можуть не дорахуватися понад 40% виручки. URL: https://joinposter.com/post/karantin-vihodnogo-dnya-dlya-restoranov

[268] Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. https://q.rating.zone/

[269] Україна після коронакризи – шляхи одужання: наук. доп. / Я. А. Жаліло та ін.; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2020. 304 с.

частки збиткових підприємств. Такий результат є закономірний з огляну на те, що ≈83% населення України – це працюючі за наймом.

Чималий вплив на зростання безробіття в Україні чинило й зниження темпів зростання реального ВВП. Інші фактори мали менш помітний вплив на результуючий показник.

Зниження реального ВВП тісно корелювало зі зниженням наявного доходу населення (R^2=0,893). Левову часту у структурі доходів домогосподарств України складає заробітна плата. Незважаючи на деяке зниження середньомісячного розміру у квітні і травні (майже до рівня квітні-травня 2019 р.), загалом її динаміка упродовж 2020 р. була позитивною. Однак, у листопаді в доларовому еквіваленті зазначений показник становив 421,1 дол США, що було на 5,2% менше, ніж у відповідний період попереднього року.

Порівняно із початком карантину (березень 2020 р.), заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах у грудні 2020 р. зросла на 44,2% та становила 2,7 млрд грн проти 2 млрд грн у грудні минулого року. Найбільші суми невиплаченої заробітної плати станом на 01.12.2020 р. зафіксовано на промислових підприємствах (насамперед, машинобудівних, а також підприємствах енергетичної, металургійної та харчової промисловості), підприємствах транспорту, поштової та кур'єрської діяльності, у сфері професійної, наукової та технічної діяльності.

Таким чином, практично всі верстви населення упродовж карантину змушені були переглянути структуру власних витрат, відмовитися від багатьох речей «не першої необхідності», переглянути спосіб життя. Якщо жителі великих міст зменшили витрати на спорт, розваги, харчування поза домом і послуги індустрії краси, то мешканці малих міст перерозподілили свої витрати на користь придбання продуктів харчування, ліків, гігієнічних засобів та інших товарів першої необхідності[270].

Одним з найбільш негативних наслідків тимчасового припинення трудової активності є недонадходження від сплати єдиного соціального внеску до бюджетів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Так, за даними[271] якщо у докризові місяці, наприклад грудень 2019 р. та лютий 2020 р. надходження від сплати єдиного соціального внеску становили відповідно 28 млрд грн та 23,5 млрд грн, то у карантинні квітні та травні скоротилися відповідно до 22,6 млрд грн та 21 млрд грн.

Отже, слабка резильєнтність соціально-економічних систем регіонів України та держави загалом до пандемії COVID-19 та жорстких заходів карантину, спрямованих на запобігання її поширенню та зменшення захворюваності, результувалися зниженням макроекономічного розвитку та ділової активності суб'єктів економіки. Внаслідок запроваджених обмежень функціонування підприємництва, особливо в сфері послуг, відбулося погіршення фінансового стану великих і середніх підприємств та припинення діяльності багатьох малих підприємств, що призвело до звільнення частини працівників, а також перебування у вимушених відпустках та зниження рівня оплати праці зайнятих, зупинки реалізації інвестиційних проєктів у більшості сфер економіки регіонів.

Обмеження мобільності населення, порушення налагоджених взаємозв'язків між підприємствами, а також підприємствами та клієнтами, спричинили зменшення прибутку підприємств та доходів населення, збільшення витрат підприємств на забезпечення умов дистанційної роботи чи доставку працівників до робочого місця, скорочення кількості працівників та зростання рівня безробіття, посилення соціальної напруги. Фактично, це свідчить про зниження ефективності задіяння ендогенного потенціалу регіонів (зокрема, людський, трудовий, потенціал бізнесу тощо), а також послаблення їх опірності до шоку.

---

[270] Україна після коронакризи – шляхи одужання: наук. доп. / Я. А. Жаліло та ін.; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2020. 304 с.
[271] Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: https://q.rating.zone/

3.4. Вплив повномаштабної війни в Україні на втрату ендогенного потенціалу регіонів України

3.4.1. Втрати людського капіталу та продуктивної спроможності ендогенного розвитку регіонів України

Людський капітал є чи не основним продуктивним чинником економічного і суспільного розвитку, рушійною силою сталого ендогенного зростання й зниження рівня бідності. Очевидно, що в умовах воєнно-політичної кризи в Україні 2014-2021 рр. і активізації воєнного протистояння в лютому 2022 р., а також на тлі невирішених проблем, пов'язаних з негативними наслідками пандемії COVID-19, якість і ефективність використання продуктивної спроможності населення значно знизилися. Так, уже в перший місяць повномасштабної війни в Україні кількість переміщеного населення перевищила 10 млн осіб (або приблизно 20% населення країни), з яких майже 6,5 млн стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО)[272]**.** За іншими оцінками, кількість переміщених осіб у цей період становила приблизно 7-7,5 млн осіб, з них у межах України – 3,5-4 млн осіб[273]. Станом на поч. травня 2022 р. чисельність ВПО перевищила 8 млн осіб. До п'ятірки регіонів, з яких населення виїжджало найчастіше, увійшли Харківська, Київська, Донецька, Луганська області й м. Київ (рис. 3.21).

Станом на поч. травня 2022 р.	Станом на поч. вересня 2023 р.
ТОП-5 регіонів походження ВПО	
Харківська область – 21%; м. Київ – 19%; Київська область – 18%; Донецька область – 15%; Луганська область – 5%;	Донецька область – 24%; Харківська область – 22%; Запорізька область – 11%; Херсонська область – 11; Луганська область – 8%
ТОП-5 регіонів, що приймають ВПО	
Дніпропетровська область – 11%; Київська область – 10%; Львівська область – 9%; Вінницька область – 7%; Полтавська область – 7%	Дніпропетровська область – 14%; Харківська область – 13%; м. Київ – 10%; Київська область – 8%; Одеська область – 7%

Рис. 3.21. ТОП-5 областей походження та областей, які прийняли ВПО*

*Джерело: складено за даними[274]

Станом на поч. вересня 2023 р. в Україні було зареєстровано майже 5 млн ВПО[275]. При цьому, маже половина від загальної кількості ВПО походила лише з двох областей – Донецької (24%) та Харківської (22%). Основним регіоном переміщення упродовж усього періоду війни залишається Дніпропетровська область, яка приймає ВПО, насамперед, із сусідніх областей. Натомість покращення безпекової ситуації у м. Києві та Київській області (у т.ч. деокупації територій регіону), а також вищі можливості для працевлаштування зумовили зростання тут кількості ВПО упродовж 2023 р., порівняно із 2022 р.

---

[272] Війна в Україні: кількість біженців досягла 3,8 млн людей. Слово і діло. 2022. 28 березня. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/03/28/novyna/suspilstvo/vijna-ukrayini-kilkist-bizhencziv-dosyahla-38-mln-lyudej (дата звернення: 02.07.2022).

[273] Портрет абсолютно іншого українця. Інтерв'ю НВ із професоркою Лібановою про кардинальні зміни в суспільстві. НВ. 2022. 31 березня. URL: https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-yak-zminilosya-ukrajinske-suspilstvo-interv-yu-nv-z-elloyu-libanovoyu-50229900.html (дата звернення: 02.07.2022).

[274] Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки й куди їхали найбільше. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. 2022. 11 травня. URL: https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy (дата звернення: 02.07.2022); Демографічна статистика та географічний розподіл: оперативний звіт (3-25 вересня 2023 року). URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraina-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-14-operativniy-zvit-demografichna-statistika (дата звернення: 19.10.2023).

[275] Летяк В. За рік кількість ВПО збільшилася на 300 тис. осіб – Верещук. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230901-za-rik-kilkist-vpo-zbilshylasya-na-300-tys-osib-vereshhuk/ (дата звернення: 19.10.2023).

Станом на кін. 2023 р. серед тих, хто повернувся до звичних місць проживання з місць внутрішнього переміщення в межах України, переважали особи, які повернулися зі Львівської області (9%), міста Києва та Київської області (по 8%), Вінницької (7%) та Харківської (6%) областей[276]. Середня тривалість внутрішнього переміщення населення, яке вже повернулося до місця звичного проживання, становила три місяці.

Потужним викликом для ендогенного зростання регіонів став і виїзд значної кількості населення за межі країни. Так, у перший місяць війни, за різними оцінками, виїхало 3,2-3,8 млн українців. Війна в Україні спричинила утворення великої кількості вимушених мігрантів та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що несе у собі ризики незворотних втрат людського капіталу та ендогенного розвитку для регіонів держави. Утворення великої кількості внутрішньо переміщених осіб здійснює додатковий деструктивний вплив на соціально-економічний розвиток та стабільність як у регіонах «донорах», так і «реципієнтах» («вимивання» із прифронтових регіонів та «перевантаження» західних областей, у яких створюється додаткове навантаження на житлову, транспортну, освітню інфраструктуру тощо). Водночас, зростання частки мігрантів до країн ЄС становить потенційну загрозу незворотної втрати частини людського капіталу держави, яка за оптимістичним прогнозом оцінюється у 400 тис осіб працездатного віку (15-70 років)[277], а песимістичним – у кілька мільйонів осіб. На фоні постійно високої міграційної активності економічно активного населення у довоєнний період та загальної депопуляції населення держави, це становить серйозну загрозу для післявоєнного відновлення економіки, яка після закінчення війни потребуватиме великої кількості працівників. Загроза посилюється нестачею робочої сили у країнах Європи, яку здатен задовольнити потік українських мігрантів, відтак існує зацікавленість залучення їх до подолання дефіциту робочої сили, завдання ж України – запровадити ефективну політику повернення та реінтеграції мігрантів.

Станом на 9 червня 2022 р. з України виїхало 4,9 млн осіб, з них 3,2 млн (65,4%) уже зареєстровані на тимчасовий захист або подібні програми національного захисту в країнах Європи (табл. 3.3). Цікаво, що до країни-агресора в перший місяць війни виїхало приблизно 8,3% усіх емігрантів, станом на початок червня – 23,2%; до білорусі – відповідно, 0,5 і 0,2% переміщених українців. З огляду на те, що інтенсивність бойових дій зберігається, чисельність населення, яке може покинути Україну, ймовірно, зростатиме. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у липні 2021 р. у світі налічувалося 53,47 тис. українських біженців, які просили відповідний статус (з них у Європі – 36,49 тис.)[278].

Інформація щодо чисельності громадян України, які перебувають за кордоном станом на поч. IV кв. 2023 р. (тобто через понад 1,5 року повномасштабної війни) є різною. За оцінкою Центру економічної стратегії кількість таких осіб коливається від 5,6 млн до 6,7 млн[279]. Натомість Громадська мережа «Опора» наводить цифру у понад 8,2 млн осіб[280].

---

[276] Демографічна статистика та географічний розподіл: оперативний звіт (3-25 вересня 2023 року). URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraina-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-14-operativniy-zvit-demografichna-statistika.

[277] O. Blinov and S. Djankov, “Ukraine’s Deepening Population Challenge”, VoxEU.org, 28 червня. 2022 р. URL: https://cepr.org/voxeu/columns/ukraines-recovery-challenge.

[278] За 25 дней войны из Украины выехало порядка 3,5 млн человек, - ООН. Центр транспортних стратегій. 2022. 21 березня. URL: https://cfts.org.ua/news/2022/03/21/za_25_dney_voyny_iz_ukrainy_vyekhalo_poryadka_35_mln_chelovek_oon_69616?fbclid=IwAR3I1Z5p7Q9nkbH7P2VOrQYeXgwkd--fHjcxSc3VVmtqp-mYL7ecoED_Eyc.

[279] Калашник П. Вдома краще? В Україну можуть не повернутись до 3,3 млн біженців, що коштуватиме 7% ВВП. Головні тези з демографічного звіту ЦЕС. URL: https://forbes.ua/money/bizhentsi-doslidzhennya-04092023-15788

[280] Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html.

У дослідженні[281] зазначається, що якщо протягом І півріччя 2022 р. частка громадян, які покинули Україну та не повернулися, дорівнювала 27,5% (а за підсумками 2022 р. загалом – 13,6%), то у І півріччі 2023 р. – лише 3%. З-поміж осіб, які повідомили про повернення з іншої країни, більшість повернулися з Польщі (38%), а також, меншою мірою, з Німеччини (11%), Італії (7%), Чехії (5%), Болгарії та Молдови (по 4%). Особи, що повернулися з-за кордону значно більш зосереджені в західних областях[282], що може загрожувати подальшим зростанням диференціації рівня соціально-економічного розвитку регіонів України.

Таблиця 3.3

Міграція населення України внаслідок війни із росією, станом на 09.06.2022 р.*

Країна перебування	**Особи, які прибули з України**		**Особи, які зареєстровані на тимчасовий захист або подібні програми національного захисту в країні перебування**	
	кількість, тис осіб	частка у загальній чисельності вибулих з України, %	кількість, тис осіб	частка у загальній чисельності прибулих українців в країну, %
Всього	**4904,2**	**---**	**3206,6**	**65,4**
країни-сусіди				
Польща	1 152,4	23,5	1 152,4	100,0
росія	1 136,2	23,2	немає інформації	---
Румунія	89,8	1,8	34,4	38,3
Молдова	86,3	1,8	немає інформації	---
Словаччина	77,3	1,6	77,1	99,7
Угорщина	24,1	0,5	24,1	100,0
білорусь	8,1	0,2	немає інформації	---
інші країни Європи				
Німеччина	780,0	15,9	565,8	72,5
Чехія	366,6	7,5	366,5	100,0
Туреччина	145,0	3,0	немає інформації	---
Італія	125,9	2,6	97,3	77,3
Іспанія	118,2	2,4	118,1	99,9
Австрія	70,2	1,4	69,8	99,4
Нідерланди	63,0	1,3	63,0	100,0
Литва	53,9	1,1	53,9	100,0
Швейцарія	53,1	1,1	53,1	100,0
Бельгія	45,9	0,9	45,3	98,7
Франція	43,3	0,9	43,3	100,0
Португалія	41,6	0,8	41,5	99,8
Естонія	39,8	0,8	25,7	64,6
Швеція	39,6	0,8	38,0	96,0
Великобританія	37,4	0,8	37,4	100,0

*Джерело: складено за даними[283]

Українські біженці отримують у Європі здебільшого позитивне ставлення через культурну та ментальну близькість, ділові та родинні зв'язки, гендерний склад (жінки та діти), високий освітній та кваліфікаційний рівень тощо, що сприяє формуванню політики та законодавства на користь мігрантів. Основними напрямами урегулювання, підтримки та забезпечення мігрантів зі сторони ЄС є[284]:

[281] Лише 2,4 млн українців виїхали та не повернулися до України від початку великої війни. Скільки українців насправді не повернулись додому через війну? URL: https://opendatabot.ua/analytics/real-ukrainian-refugees

[282] Демографічна статистика та географічний розподіл: оперативний звіт (3-25 вересня 2023 року). URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraina-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-14-operativniy-zvit-demografichna-statistika.

[283] Ukraine Refugee Situation. Operation data port. 2022. 09 червня. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location?secret=unhcrrestricted (.

[284] Українські біженці війни за кордоном (аналітичний огляд). Станом на 30.04.2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-za-kordonom.

- законодавчий (активовано Директиву 2001/55/ЄС[285] 6 щодо надання тимчасового притулку, Директиву щодо тимчасового притулку) та інформаційний (єдиний вебсайт для громадян України, інформаційні хаби на кордоні, транспортних вузлах та населених пунктах);
- соціальний – доступ до освітніх та медичних послуг, спрощення визнання дипломів і кваліфікацій;
- фінансовий – країни-члени можуть надавати кошти з європейських структурних та інвестиційних фондів та Фонду європейської допомоги знедоленим на допомогу біженцям (затверджено Радою ЄС 4.04.2022; загалом передбачено використання до 17 млрд євро). Приймаючі країни витрачають кошти на утримання мігрантів (утримання 3 млн біженці з України оцінюється близько 0,25% ВВП ЄС[286], і є набагато вищою для безпосередніх країн реципієнтів, наприклад витрати польського бюджету складатимуть від 0,5 до 1% ВВП держави), з метою їх підтримки та інтеграції. Разом з тим, дотації на утримання українців дуже швидко повертаються, і уряди країн, які мають потребу у робочій силі скеровують додаткові кошти на ці витрати та інтеграцію українських біженців, серед яких 77%[287] мають вищу або професійно-технічну освіту та досвід роботи, що вказує на їх значний потенціал для економічного розвитку приймаючих країн. Для прикладу, у 2021 р. ВВП Польщі зріс на 5,9%, з яких близько 15% завдяки двом мільйонам українських працівників. Кожен українець зайнятий в економіці Польщі створив майже 5,8 тис. дол США ВВП, тоді як польський працівник близько 1,9 тис дол США[288]. Ситуація, що склалася посилює несприятливі виклики для ендогенного розвитку регіонів, що загрожує втратою найціннішого елемента економічного розвитку – людських ресурсів.

Якщо європейські країни застосовують соціально-економічні заходи для залучення та інтеграції українських біженців, то на тимчасово окупованих територіях здебільшого відбувається примусова депортація у економічно-депресивні регіони росії. За офіційними даними станом на 05.07.2022 р. до росії було вивезено понад 1,5 млн українських громадян[289]. Особливо гострою є проблема депортації українських дітей, зокрема під приводом «здоровлення», на територію росії та білорусі. За даними уповноваженого Верховної Ради з прав людини станом на поч. III кв. 2023 р. Україною верифіковано 19,5 тисяч дітей на території країни-агресора. А за оцінками Європарламенту із 2014 року росія загалом могла депортувати до 300 тисяч українських дітей[290]. Українські діти, захоплені російськими військами, зазнають проросійських інформаційних кампаній, часто рівносильних цілеспрямованому перевихованню.

Додатковим ризиком для регіонів України стає затяжний конфлікт, через який кількість осіб, що хотітимуть повернутися буде суттєво знижуватися, що деструктивно впливатиме на ендогенний потенціал регіонів. За опитуванням проведеним Управлінням верховного комісара ООН у справах біженців, 73% респондентів виїхали з України з дітьми (частка дітей склала

---

[285] COUNCIL DIRECTIVE 2001/55/EC of 20 July 2001. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=EN.

[286] OECD (2022), OECD Economic Outlook, Interim Report March 2022: Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine, OECD Publishing, Paris. URL: https://doi.org/10.1787/4181d61b-en.

[287] Lives on Hold: Profiles and Intentions of Refugees from Ukraine. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176

[288] Ukraine situation revised supplementary appeal 2022. С. 36. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/94138.

[289] Ukraine refugee situation. Operation data portal. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine.

[290] Скільки депортованих росією дітей вдається щомісяця повертати додому. URL: https://lb.ua/society/2023/05/04/554053_obsie_oprilyudnila_zvit_pro.html

18%, з яких у віковій групі від 5 до 17 років 53%)[291], які легко та швидко інтегруються у соціокультурне середовище приймаючої країни, що загрожує державі втратою найціннішого людського ресурсу.

Станом на вересень 2023 р. про неповернення в Україну після завершення війни заявляє близько 3 млн українців. Втрати такої значної кількості економічних суб'єктів суттєво впливатимуть на українську економіку, яка може недоотримувати від 2,7% до 6,9% ВВП щорічно[292].

Найбільші втрати людського потенціалу зазнав східний регіон України. Відтак, для повернення українців після закінчення військових дій важливо розвивати комплексну соціальну політику у сфері житла, зайнятості, освіти, соціального забезпечення тощо, що сприятиме поверненню та реінтеграції вимушено переміщених осіб та сприятиме ендогенному розвитку регіонів.

Окрім ризику втрати людського капіталу у зв'язку із вимушеною міграцією за кордон, у середині країни виникають нові виклики, спричинені активною хвилею внутрішньої міграції та утворення великої кількості внутрішньо переміщених осіб. У регіональному розрізі найбільші втрати населення відбулися в областях, де ведуться активні бойові дії та наближених до лінії активних бойових дій. За даними Міжнародної організації праці (МОП) станом на 5.08.2022 р. кількість облікованих ВПО становила 2,548 млн. осіб.[293], та зросла до 3,517 млн. осіб у серпні 2023 р.[294] загальна ж кількість ВПО в межах України станом на 23.07.2022 р. становила 6,645 млн. ос.[295] та скоротилася до 3,674 млн. осіб станом на 3-25. 09. 2023 р.[296], що зумовлено певною стабілізацією ситуації та припиненням активних військових дій у північних областях. Зокрема найвищою чисельність осіб, що повернулися була у м. Києві – більше 1 млн. осіб та Київській області – 808 тис. осіб.

Активне переміщення населення в межах України створює додаткові виклики для приймаючих регіонів. Областями, де кількість облікованих ВПО була найвищою із початком активних військових дій (після 24 лютого 2022 р.) стали Київська, Дніпропетровська, Полтавська, Вінницька (рис. 3.22). Натомість у 2023 р. кількість ВПО значно зросла у Дніпропетровській, Львівській областях та м. Києві, що може бути зумовлено безпековими умовами та можливостями працевлаштування. Нерівномірний регіональний розподіл внутрішньо-переміщених осіб в середині країни призводить до надмірного соціального та адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру приймаючих регіонів. В таких умовах з додатковими проблемами стикаються також самі ВПО, зокрема на ринку праці (проблеми з працевлаштуванням через перевантаження регіональних ринків, робота що не відповідає попередній кваліфікації) та житла (відсутність достатньої кількості місць для оренди та суттєве зростання вартості оренди) тощо. Відтак, 21% ВПО зазначили, що зазнали вторинного переміщення, з яких 60% вказали причиною неможливість

---

[291] Lives on Hold: Profiles and Intentions of Refugees from Ukraine. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176.

[292] Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. URL: https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/.

[293] Україна — Звіт про переміщення — Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень). 9 Тур. С. 3. URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-9-tur.

[294] Україна — Оцінка базового рівня території (районний рівень) — РАУНД 27 (СЕРПЕНЬ 2023). https://dtm.iom.int/reports/ukraina-ocinka-bazovogo-rivnya-teritorii-rayonniy-riven-raund-27-serpen-2023

[295] Звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 7. 23 липня 2022 року. URL: https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-7-23.

[296] Україна — опитування загального населення. Раунд 14 — оперативний звіт: демографічна статистика та географічний розподіл (3–25 вересня 2023 року). https://dtm.iom.int/reports/ukraina-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-14-operativniy-zvit-demografichna-statistika

заробляти, а 53% – відсутність житла[297], що і стало також причиною суттєвого скорочення загальної кількості ВПО у 2023 р. порівняно з 2022 р.

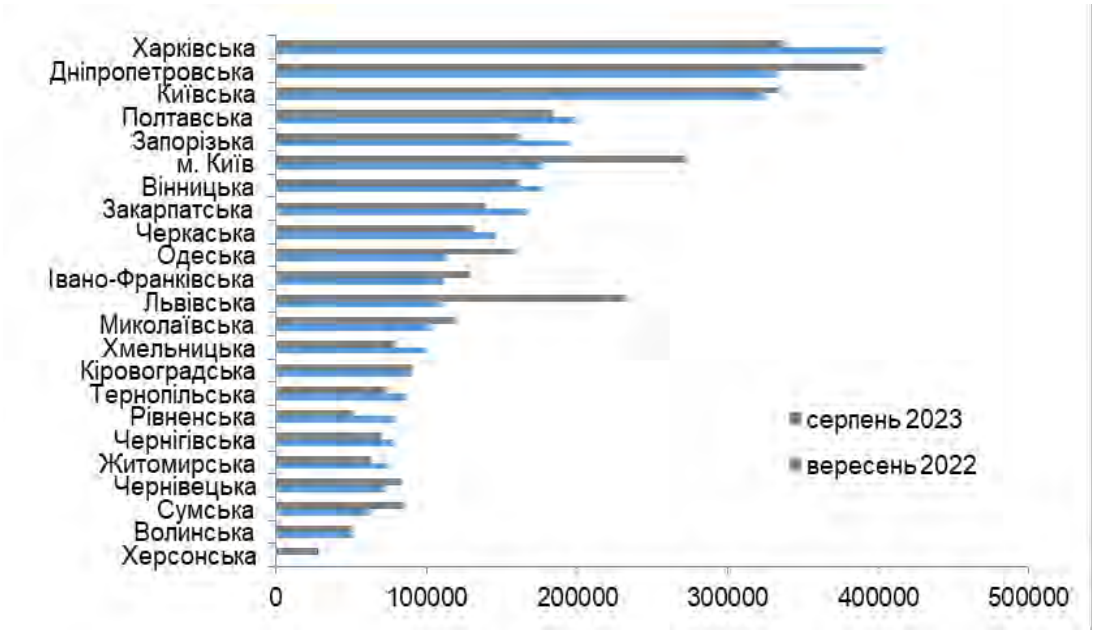

Рис. 3.22. Регіональний розподіл облікованих ВПО в Україні, ос.

Джерело: складено за даними[298].

Необхідність соціальної підтримки ВПО посилює навантаження на державний та місцеві бюджети. З державного бюджету на підтримку ВПО за 2022 р. було витрачено понад 152 млрд грн (КФК 1070), що склало 5,6% від усіх державних видатків та 35% від видатків на соціальне забезпечення. За аналогічний період 2021 р. на цю статтю видатків було витрачено 35,4 млрд. грн. або 5,6% від усіх державних видатків та 20,9% від видатків на соціальне забезпечення. Для здійснення видатків з місцевих бюджетів на підтримку внутрішньо переміщених осіб Типову класифікацію видатків місцевих бюджетів було доповнено додатковими позиціями, серед яких видатки, пов'язані з наданням підтримки внутрішньо переміщеним та/або евакуйованим особам у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні (КПК 3230, КФК 1070)[299]. Згідно за даними системи Open budget[300] за 2022 р. регіонами було витрачено понад 1,344 млрд. грн., найвищими витрати у зведеному бюджеті на підтримку ВПО були в приймаючих областях Західного регіону України (рис. 3.23). Підтримка ВПО, кошти на яку виділяються з місцевих бюджетів, посилює дефіцит останніх, оскільки кошти необхідно скеровувати з інших видатків на соціальне забезпечення та місцевий розвиток, що негативно позначатиметься ендогенному розвитку областей, які зазнають значних втрат місцевих бюджетів через військові дії.

Загалом, бачимо суттєві територіальні диспропорції у розміщенні зареєстрованих ВПО за регіонами України та видатками регіональних бюджетів на їх підтримку. Можливості для підтримки ВПО у низці регіонів можуть суттєво погіршитися, відтак місцеві бюджети потребуватимуть додаткових коштів із державного бюджету для виконання соціальних функцій

[297] Звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 7 23 липня 2022 року. С. 5. URL: https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-7-23.

[298] Україна — Оцінка базового рівня території (районний рівень) — РАУНД 27 (СЕРПЕНЬ 2023). URL:https://dtm.iom.int/reports/ukraina-ocinka-bazovogo-rivnya-teritorii-rayonniy-riven-raund-27-serpen-2023; Україна — Звіт про переміщення — Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень) — 13 Тур. URL:https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-13-tur.

[299] Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. URL: https://decentralization.gov.ua/news/14654.

[300] Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/.

щодо ВПО, також для збереження відносної стабільності приймаючих регіонів необхідно посилення централізованого розподілу потоків ВПО.

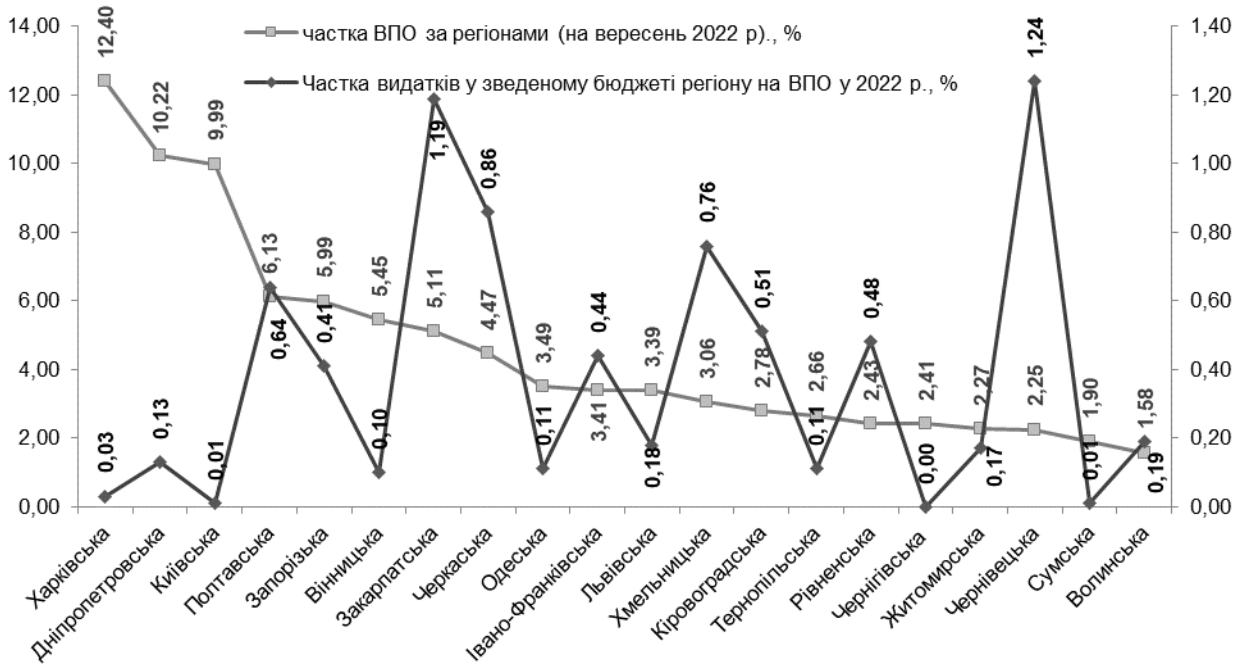

Рис. 3.23. Видатки зведеного бюджету у регіонах на підтримку ВПО (КПК 3230, КФК 1070)

Джерело: складено та розраховано за даними[301].

Ще одним викликом стає втрата висококваліфікованих кадрів внаслідок їх мобілізації до лав ЗСУ та посилення трудової міграції. За даними IT Research Resilience[302], станом на травень-червень 2022 р. за кордон виїхало близько 50 000 IT-спеціалістів (близько 1,8% від загальної кількості IT фахівців), а ще близько 7 тис (0,2%) IT-спеціалістів стали до лав ЗСУ чи ТрО. Крім того війна і надалі посилюватиме міграційні настрої у спеціалістів IT індустрії, відтак ще 12% (близько 27 тис) фахівців намагатимуться виїхати за кордон.

Крім того, відсутня актуальна й об'єктивна статистика щодо жертв війни РФ проти України серед цивільного населення і військових. Так, за оцінкою Верховного комісара ООН з прав людини[303] у період з 24 лютого 2022 р. до 8 жовтня 2023 р. внаслідок бойових дій в Україні загинуло 9 806 осіб, ще 17 962 цивільних зазнали поранень. Утім, вважаємо, що чисельність жертв є значно заниженою, адже:

по-перше, близько 13 млн осіб у перші місяці війни не змогли виїхати із зон бойових дій і змушені були залишатися в антисанітарних умовах та потерпати від нестачі їжі та води;

по-друге, відсутня об'єктивна й актуальна статистика щодо кількості населення, вивезеного до росії, його подальших умов життєдіяльності;

по-третє, за даними міської влади Маріуполя, станом на 25 травня 2022 р. лише у цьому місті від початку повномасштабної війни загинули щонайменше 22 тис. осіб[304].

---

[301] Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/; Україна — Звіт про переміщення. Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень). 9 Тур. С. 3. URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-9-tur.

[302] Вплив війни на розвиток IT-індустрії України. URL: https://itcluster.lviv.ua/projects/it-research/.

[303] Справжні цифри значно вищі: в ООН озвучили нові дані про загиблих та поранених у війні в Україні. URL: https://tsn.ua/ato/spravzhni-cifri-znachno-vischi-v-oon-ozvuchili-novi-dani-pro-zagiblih-ta-poranenih-u-viyni-v-ukrayini-2070886.html.

[304] Справжні цифри значно вищі: в ООН озвучили нові дані про загиблих та поранених у війні в Україні. ТСН. 2022. 27 травня. URL: https://tsn.ua/ato/spravzhni-cifri-znachno-vischi-v-oon-ozvuchili-novi-dani-pro-zagiblih-ta-poranenih-u-viyni-v-ukrayini-2070886.html.

Невідомою залишається й точна кількість постраждалих унаслідок масованих обстрілів Лисичанська, Попасної та Сєвєродонецька (за даними ООН там мали місце численні випадки загибелі чи поранення цивільних осіб),

по-четверте, не враховано кількість постраждалих військовослужбовців. А за даними New York Times кількість жертв серед військовослужбовців у військовому протистоянні України та росії в період 2014 р. – І півріччя 2023 р. сягнуло 500 тис. осіб, з яких приблизно 70 тис. – загиблі та 100-120 тис. поранені.

Крім втрати людського капіталу як складової ендогенного потенціалу сьогодні в Україні мають місце зниження якості й рівня життєдіяльності наявного населення, а також його соціально-психологічна дезадаптація. Чи не основним дестабілізуючим фактором втрати ендогенного потенціалу є зниження платоспроможності населення країни внаслідок бойових дій. Так, за даними групи «Рейтинг»[305] серед українців, які мали роботу до війни, понад половину (53%) у перші місяці повномасштабного військового протистояння не працювали; 22% працювали у звичному режимі, 21% – віддалено або частково, лише 2% знайшли собі нову роботу. Левова частка громадян, які втратили роботу, – це мешканці Сходу (74%), молодь до 35 років (60%) і ті, хто покинув своє місто (66%). Загалом у перші місяці війни економічне становище значно погіршилось у 52% населення, у 28% – скоріше погіршилось і лише у 18% – не змінилось.

За понад півтора роки повномасштабного вторгнення, станом на кін. ІІІ кв. 2023 р. серед осіб, що мали роботу до війни, частка тих, хто не працює знизилась до 25% (з 53% у перші місяці війни). Утім, на тлі поступового економічного відновлення та зростання попиту на працівників поточний стан ринку праці регіонів України характеризується обмеженою пропозицією робочої сили, зокрема через міграцію та мобілізацію. Досі складним залишається фінансовий стан домогосподарств. Так, за даними соціологічного опитування[306] понад половина (60%) опитаних вважали, що їхнє економічне становище погіршилось за останній рік, лише 4% заявили про його поліпшення. При цьому доходи домогосподарств підтримуються соціальними виплатами, підвищенням пенсій і збільшенням грошових виплат військовим.

Очевидно, що якість і ефективність людського капіталу зростають у нормальних мирних умовах. Зважаючи на те, що частина населення, яке покинуло межі України, все ж планує повернутися додому після закінчення бойових дій, а також ураховуючи потребу внутрішньо переміщеного населення в підвищенні власного матеріального забезпечення, центральній та місцевій владі дуже важливо активізувати зайнятість населення (наскільки це можливо). Адже дохід «закриває» базові потреби людини, дає відчуття безпеки і знижує тривогу перед невизначеним майбутнім. У перспективі наявність місця праці й доходу знижує рівень апатії і песимізму. В умовах відновлення України після війни з РФ важливим буде посилення інвестування саме в людський капітал.

Населення країни – це творці й споживачі вітчизняного продукту. Відтак, втрата населення країни (зовнішнє переміщення, загибель) і (або) зниження/втрата його платоспроможності чинять кумулятивний вплив на погіршення кон'юнктури вітчизняного споживчого ринку. ОЕСР називає внутрішній споживчий попит одним з важливих чинників ендогенного розвитку. Тому, беручи до уваги статистичні дані щодо чисельності ВПО, розрахуємо приблизний обсяг втрат споживчого попиту регіонами України у перші місяці війни внаслідок внутрішнього переміщення населення (рис. 3.24). При розрахунках узято до уваги розмір середньої заробітної плати штатних працівників у січні 2022 р. в Україні в цілому й у розрізі регіонів (ринковий курс долара дорівнює 37 грн).

---

[305] Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/.

[306] Соціологічною групою «Рейтинг». Двадцять четверте загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни». Настрої та економічне становище населення (5-7 вересня 2023 року). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_chetverte_zagalnonac_onalne_opituvanny_ukra_na_v_umovah_v_yni_nastro_ta_ekonom_chne_stanovi.html

Макрорегіони походження ВПО	Топ областей походження ВПО
• Схід - $1 417 млн ; • Північ - $728 млн; • м. Київ - $890 млн; • Південь - $312 млн; • Захід - $63 млн; • Центр - $31,2 млн	• Харківська обл. - $568 млн; • м. Київ - $890 млн; • Донецька обл. - $502 млн; • Луганська обл. - $132,6 млн

Рис. 3.24. Втрати споживчого попиту регіонами України внаслідок внутрішньої міграції населення*

**Джерело: розраховано за даними щодо ВПО, станом на 11.05.2022 р.;* курс долара США – 37 грн

Отже, однією з тенденцій нинішнього розвитку регіонів України є посилення міжрегіональних диспропорцій споживчого попиту внаслідок переміщення населення з регіонів, де ведуться бойові дії, у більш спокійні області.

Разом з тим серйозним викликом для розвитку і реалізації ендогенного потенціалу регіонів є «переміщення» споживчого попиту до країн Європи, зумовлене міграцією українського населення. За нашими розрахунками, у перші місяці війни з української економіки за кордон «перемістилося» приблизно 1,9 млрд дол. споживчого попиту. В умовах подальшого воєнного протистояння ймовірним є подальше зниження і обсягів виробництва (насамперед, через руйнування виробничої інфраструктури), і споживчого попиту внаслідок зростання безробіття, яке, у свою чергу, чинитиме навантаження на систему соціального забезпечення, а відтак і на місцеві та державний бюджети.

Втрата робочих місць. Викликом ендогенному потенціалу регіонів України в умовах війни є втрата трудових ресурсів. За перші три місяці війни в Україні було втрачено близько 4,8 млн робочих місць. За нашими розрахунками, у 2021 р. внесок одного робочого місця у ВВП країни становив приблизно 313 тис. грн. Відповідно, загальні втрати ВВП унаслідок втрати названої кількості робочих місць у перші три місяці війни становили 1,5 млрд грн.

Згідно з офіційними даними Державної служби зайнятості упродовж усього періоду повномасштабної війни найвищу кількість безробітних зареєстровано у Дніпропетровській (9% від загальної чисельності безробітних в країні) та Харківській (у межах 6-7%) областях, які у довоєнний час були регіонами-промисловими гігантами, лідерами в країні за кількістю зайнятого населення.

Разом з тим сьогодні існує проблема відсутності обліку тих офіційно зареєстрованих безробітних, які виїхали за межі країни. Маючи офіційний статус безробітного в Україні й отримуючи відповідні виплати з безробіття з державного бюджету, вони фактично формують споживчий попит за межами нашої країни.

Втрата людського потенціалу внаслідок активних бойових дій стає одним із найнебезпечніших викликів, що постає перед державою, оскільки втрачається активне економічне населення (внаслідок міграції, фізичного знищення, внутрішнього переміщення), а також знижується якісна освітня та кваліфікаційна підготовка майбутніх фахівців (через обмежений доступ до закладів освіти, освітніх програм, міграцію фахівців, фізичне знищення навчальних закладів), що у близькій та далекій перспективі буде деструктивно впливати на можливості соціально-економічного післявоєнного відновлення держави. Однак, крім кількісної втрати людського потенціалу, існує суттєва загроза втрати його якісної складової через неможливість налагодження якісного та безперервного навчального процесу, що загрожує державі втратами, які оцінюються у 90 млрд. дол. США[307].

[307] Angrist, N, S Djankov, P Goldberg and H Patrinos (2022), “The loss of human capital in Ukraine”, VoxEU.org, 27 April. URL: https://cepr.org/voxeu/columns/loss-human-capital-ukraine.

3.4.2. Втрати економічного потенціалу ендогенного розвитку регіонів України

Ендогенний потенціал є фундаментом економічної могутності регіонів зокрема і держави в цілому, джерелом їх соціально-економічного прогресу. Проте війна РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, зниження економічної динаміки і втрату ендогенного потенціалу регіонів країни. Наслідки війни супроводжуються щоденними втратами виробничого та інфраструктурного потенціалу територіальних громад України, руйнуванням виробничих потужностей, прямими та суміжними інвестиційними втратами, скороченням зайнятості в продуктивному виробництві. Уже в перший рік війни (лютий 2022 р. – лютий 2023 р.) обсяг збитків, завданих українській економіці військовим вторгненням, враховуючи непрямі втрати, недоотриманий прибуток підприємств та втрачений ВВП, експертні кола оцінили у 700-750 млрд доларів США. З них понад 5 млрд доларів США становлять збитки, завдані об'єктам енергетики, включаючи сонячні, вітрові та гідроелектростанції, розташовані переважно на півдні країни, у Херсонській та Миколаївській областях. Падіння експорту з України у 2022 році склало 35%, а ВВП – 30%. Індекс споживчих цін (інфляція) за підсумками 2022 р. досяг 28%. Середньозважений показник безробіття – 30% (тобто кожен третій економічно активний українець шукав роботу і не знайшов її)[308].

Основними напрямами впливу війни на економічну діяльність стали пошкодження виробничих активів та інфраструктури, руйнування ланцюгів постачання та попиту, логістичні проблеми, втрати робочої сили, посилення невизначеності та підвищення ризиків, що негативно впливає на макроекономічну стабільність, як наслідок очікується скорочення ВВП. Відтак обсяги скорочення ВВП залежатимуть від тривалості, інтенсивності та локалізації бойових дій та за різними прогнозними оцінками складатимуть від 35% до 45% порівняно з минулим роком[309].

Основними ризиками для ендогенного розвитку регіонів України стали:

- руйнування виробничих потужностей, житлового фонду, нежитлової, транспортної та соціальної інфраструктури;
- втрати промислового потенціалу у машинобудуванні, хімічній та нафтопереробній промисловість, металургії, фармацевтиці, легкій та харчовій промисловості, деревообробній та меблевій галузях;
- руйнування транспортної інфраструктури (залізничного, водного, морського, автомобільного транспорту) та порушення логістичних шляхів;
- руйнування енергетичного сектору та підвищення цін на енергоресурси;
- продовольча безпека та проблеми аграрного сектору – втрати посівів, неможливість здійснювати посівну кампанію, обмеження використання національного земельного фонду внаслідок його часткової окупації, а також шкоди, завданої мінуванням, обстрілами та забрудненням українських територій;
- скорочення частки робочої сили, зайнятої у продуктивному виробництві, зростання рівня безробіття та диспропорцій на ринку зайнятості;
- скорочення товарного експорту та ризики втрати експортних ринків для України; зростання навантаження на соціальну систему держави;

---

[308] Кравченко В. Рік незламності: 25 цифр, що характеризують економічні втрати України за період війни. URL: https://mind.ua/publications/20253782-rik-nezlamnosti-25-cifr-shcho-harakterizuyut-ekonomichni-vtrati-ukrayini-za-period-vijni

[309] Україна швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37988/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf?sequence=4&isAllowed=y.

- зменшення обсягу споживчих витрат та споживчого попиту населення;
- переорієнтація державних видатків на користь сфер, які прямо не пов'язані з виробництвом ВВП; зростання рівня інфляції, боргових зобов'язань та знецінення національної валюти;
- зниження якості людського капіталу через психологічні травми та ризик втрати життя;
- дезінтегрованість регіонів та посилення просторових диспропорцій між регіонами і ін.

Варто врахувати збитки української економіки від втрати ендогенного потенціалу Донецької, Луганської областей і Криму внаслідок їх окупації, а також ведення на цих територіях перманентних бойових дій у 2014-2021 рр. Так, за оцінкою міжнародних експертів[310], загальний обсяг продукції, яку Україні не вдалося виготовити через конфлікт з РФ, становив 280 млрд дол. (до 40 млрд дол. щороку, або 19,9% ВВП України доконфліктного рівня). Анексія Криму у 2014 р. коштувала Україні до 58 млрд дол. невиробленого ВВП, а конфлікт у Донбасі – до 14,6 млрд дол. щороку протягом 2014-2020 рр. (у цілому приблизно 102 млрд дол.). Ці події також негативно вплинули на торгівлю та інвестиції (втрачено приблизно 72 млрд дол. інвестицій; до того ж, мало місце зниження довіри інвесторів до економіки України в цілому), що спричинило значні втрати активів і недоотримання податкових надходжень. Водночас постійне зниження експорту призвело до загальних втрат країни в розмірі приблизно 162 млрд дол., а сукупні втрати Україною основних фондів у Криму і Донбасі від знищення чи пошкодження активів становили 117 млрд дол. В умовах же повномасштабного вторгнення РФ загальні втрати України (станом на кінець травня 2022 р.) оцінюються Міністерством економіки України у 600 млрд дол., з яких майже 95 млрд – це прямі втрати від пошкодження інфраструктури.

Втрати для економіки України внаслідок бойових дій уже намагались оцінити провідні вітчизняні дослідники та науковці-економісти. Так, В. Геєць визначає їх на рівні від 22 до 46% ВВП, промислового виробництва – близько 50%, експортних надходжень – 48%, капітальних інвестицій – 45%[311].

За прогнозами аналітиків Українського інституту майбутнього[312] у 2023-2024 рр. вітчизняній економіці слід очікувати дефіциту інвестиційного ресурсу. Частка інвестицій в капітал не перевищить 10-15% ВВП, а зовнішні інвестиції майже не надходитимуть. На тлі низької бази порівняння ВВП демонструватиме позитивні темпи зростання у 2023-2024 роках (відповідно +2,7% та +4,5%), проте фактично відбуватиметься «топтання» економіки на місці, консервація наявних проблем і старих політик. Експерти прогнозують концентрацію українського виробництва навколо військово-промислового комплексу, унаслідок чого більшість секторів промисловості увійде у стагнацію. Це не означає, що обсяги виробництва падатимуть, а розвитку бізнесу не відбуватиметься.

Приблизно такі ж очікування НБУ та Мінекономіки щодо темпу росту ВВП за підсумками 2023 р. – +2,8-2,9%. Натомість у МВФ зазначений показник оцінюють лише в 1-3%. Дещо оптимістичнішими є прогнози Центру економічної стратегії щодо зростання ВВП у 2023 р. – +4,7%. А інфляція на кінець року, за оцінками експертів, коливатиметься у межах 10-11,5%[313].

---

[310] Cost to Ukraine of Confl ict with Russia. Cebr. 2022. Feb 10. URL: https://cebr.com/reports/costto-ukraine-of-confl ict-with-russia/?fb clid=IwAR3eITVGnauXBPrgYeEIm-a749mqkeACXrKd vRQvNvjVdIdKbxgtQlue_1c (дата звернення: 02.07.2022).

[311] Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Віс ник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 30-38.

[312] Ілюзія зростання. Прогноз економіки України 2023-2024. URL: https://drive.google.com/file/d/1aHgb9fvVj25xp7Ia7oL3MPD6iinq9zMi/view

[313] Шевчук С. Економіка почувається краще, ніж усі думали. Як зростатиме ВВП, що буде з цінами і курсом та чого очікувати від 2024-го. Велике економічне опитування від ЦЕС. URL: https://forbes.ua/money/ekonomika-pochuvaetsya-krashche-nizh-vsi-dumali-yak-zrostatime-vvp-shcho-bude-z-tsinami-i-kursom-ta-chogo-ochikuvati-vid-2024-go-velike-ekonomichne-opituvannya-vid-tses-03082023-15231

Е. Лібанова [314] загальну чисельність переміщеного внаслідок збройної агресії населення оцінює в 7,5 млн осіб. Однак сьогодні ґрунтовні дослідження щодо втрат регіонів України через війну з РФ майже відсутні.

Прогнозовані втрати ВДВ за регіонами у 2022 р. залежатимуть, окрім вище перерахованих факторів, також від інтенсивності проведення бойових дій та обсягів окупації території. Станом на 13.09.2022 р. 22% території України була розташована в зоні бойових дій або окупована. Найважчою продовжує залишатися ситуація у Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській областях, які повністю окуповані або розташовані в зоні постійних бойових дій, у Запорізькій області – 84% території, Миколаївській – 50%, загалом ці регіони у 2020 р. продукували 29,3% ВВП держави (рис. 3.25). Така ситуація повністю або частково унеможливлює ведення економічної діяльності у цих регіонах, що здійснює негативний вплив на їх ендогенний розвиток, як станом на сьогодні так і у найближчій перспективі.

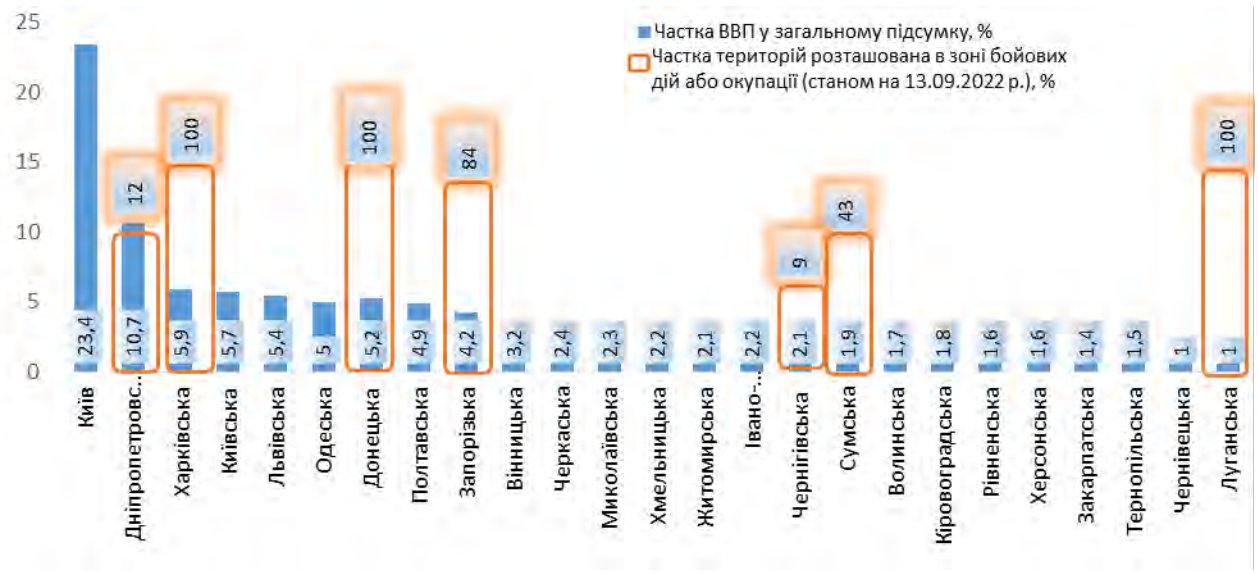

Рис. 3.25. Частка регіонів у ВВП України (2021 р.), %*

Джерело: складено за даними[315].

Втрати бізнесу, адаптація до нових умов діяльності, релокація.

Фінансову основу для забезпечення ендогенного зростання регіонів України формує місцевий бізнес. Однак в умовах війни він зазнав чималих втрат. Так, за оцінкою експертів Gradus і KUS Business, у перший місяць бойових дій до режиму часткової роботи або взагалі до припинення функціонування вдалося до 85% бізнесу, серед яких 1% припинили діяльність і не планували відновлення, а 35% призупинили діяльність, чекаючи на закінчення війни. Крім того, 86% підприємств працювали з меншою порівняно з довоєнним часом завантаженістю, а 33% підприємств не мали можливості виплатити заробітну плату працівникам, 29% – оплатити послуги постачальників [316]. Найбільше постраждали ті галузі, де неможлива дистанційна робота, – авіаційні та морські перевезення, сфера комерційних послуг, де бізнес працює

[314] Лібанова Е.М. Про оцінювання масштабів і наслідків вимушених зовнішніх міграцій населення України. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 17-23.

[315] Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

[316] Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни росії з Україною: аналітичний звіт. Gradus. 2022. Березень. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf ?fbclid=IwAR3wgZweIFIJ3vRTrxg0oY2YqEgTLEHpf_2LkdKIgPL18ZBC_ROwX6sor8g (дата звернення: 29.06.2022).

безпосередньо зі споживачами[317]. Основні проблеми, з якими стикається вітчизняний бізнес в нинішніх умовах, – нестача замовлень, проблеми з логістикою і брак сировини[318].

Цікаво, що в перші три тижні війни, за нульової реєстрації нового бізнесу (прибуткових компаній)[319], активно реєструвалися нові благодійні фонди та громадські (неприбуткові) організації. Починаючи з кінця березня 2022 р. дещо активізувалася реєстрація нового (прибуткового) бізнесу. Відтак, у березні – квітні (фактично перші два місяці війни) темп реєстрації нового бізнесу вже наблизився до 50% від довоєнного аналогічного періоду 2021 р.[320] і на 29% перевищив показник відповідного періоду 2020 р. (перші два місяці пандемії COVID-19). Отже, є підстави для висновку, що адаптація бізнесу до війни відбулася дещо швидше, ніж до пандемії COVID-19.

На кінець травня 2022 р. темпи реєстрації нового бізнесу порівняно з відповідним періодом 2020 р. були вищими на 24% і досягли майже 90% рівня травня 2021 р.[321]. До топ-секторів, у яких найчастіше реєструвався новий бізнес, увійшли[322]:

– серед юридичних осіб: вирощування зернових (крім рису) і бобових культур, а також насіння олійних культур; неспеціалізована оптова торгівля; комп'ютерне програмування;

– серед ФОПів: комп'ютерне програмування; роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах переважно продуктами харчування, напоями і тютюновими виробами.

Протягом трьох місяців війни незмінною залишається трійка лідерів серед регіонів, у яких найчастіше реєструвався новий бізнес. Це м. Київ, Львівська і Дніпропетровська області. Разом з тим у бізнес-середовищі сьогодні сформувалося два основних «тренди» — релокація і галузева трансформація.

Попри повномасштабні бойові дії та блекаути осені 2022 р. – зими 2023 р., бізнес в Україні продовжував розвиватися. За понад рік війни (квітень 2022 р. – квітень 2023 р.) було зареєстровано 208 936 нових ФОПів, закрито – 203 921 ФОП. А кількість новозареєстрованих компаній (юридичних осіб) за вказаний період у 5,6 разів перевищила чисельність бізнесів, що припинили роботу[323].

У період березень-поч. жовтня 2023 р. в країні було зареєстровано понад 208 тис суб'єктів господарювання, що у понад 1,7 рази перевищило відповідний показник березня-поч. жовтня 2022 р. (122 тис суб'єктів господарювання)[324].

Ефективна релокація підприємств у сьогоднішніх умовах війни є важливим стратегічним пріоритетом як збереження економічного потенціалу нашої країни, так і формування її збалансованого просторового розвитку. Попри високу вартість і складність

---

[317] Мінекономіки визначило пріоритетні галузі, що потребують особливої підтримки під час війни. Міністерство економіки України. 2022. 01 квітня. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cbdccfec-285d-43b0-9068-28876b470d45&title=MinekonomikiViznachiloPrioritetniGaluziSchoPotrebuiutOsoblivoiPidtrimkiPidChasViini (дата звернення: 29.06.2022).

[318] Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни росії з Україною: аналітичний звіт. Gradus. 2022. Березень. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf ?fbclid=IwAR3wgZweIFlJ3vRTrxg0oY2YqEgTLEHpf_2LkdKIgPL18ZBC_ROwX6sor8g (дата звернення: 29.06.2022).

[319] Рекордну кількість нових ФОПів зареєстровано за останній тиждень травня. Опендатабот. 2022. 01 червня. URL:https://opendatabot.ua/analytics/fop-record (дата звернення: 29.06.2022).

[320] Відродження українського бізнесу в умовах війни: аналітика за 2 місяці. Дія Бізнес. 2022. URL: https://business.diia.gov.ua/cases/novini/vidrodzenna-ukrainskogo-biznesu-v-umovah-vijni-analitika-za-2-misaci (дата звернення: 29.06.2022).

[321] Український бізнес в умовах війни: аналітика стану за три місяці. Дія Бізнес. 2022. URL: https://business.diia.gov.ua /cases/novini/ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni-analitika-stanu-za-3-misaci (дата звернення: 29.06.2022).

[322] За 3 місяці війни українці зареєстрували понад 30 тисяч підприємств – Мінцифри. Економічна правда. 2022. 13 червня. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/13/688097/ (дата звернення: 29.06.2022).

[323] Війна не зупинила бізнес: відкривається більше нових справ, аніж закривається. URL: https://opendatabot.ua/analytics/business-growth-in-war

[324] Економічний фронт України. Як український бізнес працює під час війни. URL: https://opendatabot.ua/war.

релокації (як юридичну, так і технічну), за рік повномасштабної війни (станом на поч. березня 2023 р.) за урядовою програмою релокації в більш безпечні регіони країни було переміщено 800 підприємств, 623 з яких вже відновили роботу на новому місці[325]. Серед евакуйованих підприємств переважають металообробні й машинобудівні, медичні й фармацевтичні компанії, підприємства легкої промисловості та ІТ-галузі. Водночас серед релокованого бізнесу є й підприємства оптової торгівлі, які у Західний регіон України переміщують насамперед свої логістичні центри, у першу чергу склади з готовою продукцією, а також ІТ-компанії, які вже створили потужні кластери у Львові й на Закарпатті[326]. Серед релокованих підприємств, які вже відновили свою діяльність, найбільшу частку становлять компанії оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (39% загальної кількості), переробної промисловості (33%), інформації та телекомунікацій (6%), професійної, наукової та технічної діяльності (5%)[327].

Лідером за кількістю релокованих підприємств є Львівська область – сюди переміщено 24% таких підприємств. До Закарпатської області за перший рік війни перемістилися 14,5% релокованих підприємств, до Чернівецької області – 9,8%, Івано-Франківської – 8,3%, Хмельницької – 7,3%, а Тернопільської – 6,3%[328]. Станом на кін. 2023 р. урядова програма релокації продовжує діяти, хоча кількість запитів бізнесу на переміщення суттєво зменшилась, порівняно з першими місяцями війни.

Релокація в просторовому аспекті дозволяє регіонам-реципієнтам посилити свій власний ендогенний потенціал на основі активізації виробничої діяльності в менш промислово розвинутих західних регіонах, дозволяє зберегти й локалізувати всередині країни виробничий і трудовий потенціал. Нові підприємства – це нові робочі місця, які дозволять зберегти населення від від'їзду за кордон завдяки підвищенню його платоспроможності. Відтак, місцева влада вже сьогодні повинна розпочати формування сприятливого бізнес-клімату на довгострокову перспективу, аби втримати новий бізнес на своїй території.

Релокація підприємств в умовах війни відбувається під впливом низки загроз: порушення внутрішніх і міжрегіональних економічних зв'язків; блокування та порушення логістики постачання та / чи збуту; втрати трудового потенціалу через продовження відпливу людей з країни; відсутності достатньої кількості облаштованих майданчиків для розміщення підприємств; ускладненого одночасного переміщення та розселення значної кількості працівників разом із забезпеченням їх базовими соціальними послугами; відсутності або проблемного підключення до інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств; ускладненої логістики та довготривалого перевезення промислового обладнання в місця релокації; нестачі кваліфікованих спеціалістів для проведення монтажу / демонтажу складного промислового обладнання (особливо іноземного виробництва).

Бізнес несе тягар дороговартісних юридично та технічно складних процедур релокації; зазнає втрат ресурсів, товарів, основних фондів і витрат під час релокації; має труднощі з підбором площ для розміщення виробництва, дороговартісною є оренда виробничих приміщень у місці нової дислокації; труднощі з підбором кваліфікованого персоналу із

---

[325] За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств, - Тетяна Бережна. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh

[326] Програма релокації: 465 підприємств передані для транспортування, 178 – перевезені в безпечні регіони: Міністерство економіки України. 2022. 05 квітня. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c7389f37-951b-449e-9037-6960b860527f&title=ProgramaRelokatsii-465-PidprimstvPeredaniDliaTransportuvannia-178-PerevezeniVBezpechniRegioni (дата звернення: 29.06.2022).

[327] Мельник М. І., Лещух І. В. Особливості, проблеми та стимули релокації національного виробництва в умовах війни. Регіональна економіка. 2022. №2(104). С. 94-100. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-10.

[328] За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств, - Тетяна Бережна. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh

спеціальними навичками та вміннями після переїзду. Є також обмеження мобільності для окремих видів бізнесу через їхню територіальну «прив'язку» (передусім ідеться про агробізнес, великі виробничі та логістичні підприємства). Загрозливою тенденцією для збалансованого просторового розвитку України є зростання частки підприємств, що релокуються за кордон (за оцінками аналітиків Advanter [329], станом на 07.05.2022 р. приблизно 4,4% підприємств здійснюють релокацію повністю або переважно за кордон).

Галузева трансформація бізнесу – ще один спосіб його «порятунку» в сьогоднішніх умовах. Так, нині пріоритетними галузями, які безпосередньо забезпечують життєдіяльність громадян і зміцнюють обороноздатність держави, стали сільське господарство, виробництво продуктів харчування, роздрібна торгівля харчовими і нехарчовими продуктами, комунальні таенергетичні послуги, виробництва, що працюють над мобілізаційними замовленнями. Саме цим видам діяльності, на наш погляд, Уряд, Міністерство економіки України, а також департаменти економіки обласних державних адміністрацій повинні надати першочергову підтримку у вигляді пільг з оплати кредитів, пільгового оподаткування, допомоги з організацією логістики, інших стимулів розвитку. Разом з тим важливими є сприяння в просуванні вітчизняної продукції на ринку, а також збереження співробітників, у тому числі від від'їзду за кордон.

***Втрата промислового потенціалу*.**

У перший місяць війни в Україні було зруйновано понад 40 промислових підприємств, законсервовано одну атомну електростанцію. До середини квітня 2022 р. активні бойові дії тривали на території дев'яти областей України і в м. Києві, загальна частка яких у обсягах реалізації промислової продукції у 2021 р. становила 44,5%. Під загрозою опинився промисловий потенціал лідерів індустріального розвитку – Дніпропетровської і Запорізької областей, які зазнали значних руйнувань інфраструктури внаслідок ракетних ударів. Частки цих областей у структурі реалізації промислової продукції у 2021 р. становили, відповідно, 18,7% і 8,4%. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України[330] оцінюють незворотні втрати промислового потенціалу в 30%.

Станом на кін. І кв. 2023 р. втрати вітчизняної промисловості оцінюються на рівні майже 45 млрд доларів США, а видобувної галузі та енергетики – 27,2 млрд доларів США[331].

Загалом, у перший рік війни було пошкоджено або зруйновано щонайменше 426 великих й середніх приватних підприємств та держкомпаній, проте кількість зруйнованих підприємств може бути суттєво вищою, оскільки наразі немає інформації щодо стану промислових об'єктів на тимчасово окупованих територіях.

Значна кількість підприємств, на які припадає близько третини промислового потенціалу, скоротила свою діяльність через втрату чи ускладнення доступу до сировинних ресурсів і ринків збуту, а також вимушену міграцію промислово-виробничого персоналу. Зазнали повного руйнування або пошкоджень, які не підлягають ремонту, такі промислові гіганти, як металургійний комбінат «Азовсталь», Кременчуцький НПЗ, ДП НВКГ «Зоря» – «Машпроект» та ін. (табл. 3.4).

---

[329] Дослідження українського бізнесу під час військових дій. Advanter Group: сайт. 2022. URL: https://advanter.ua/?fbclid=IwAR11S9iDa_XaSvMjdNp90ENkTtl7vRpt86fAJJ0pN0o-ZtsY0dGkNdUiHCk

[330] Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 30-38.

[331] Бондар В. Збитки вітчизняної промисловості від війни сягнули майже 45 мільярдів доларів. URL: http://www.golos.com.ua/article/373713

Таблиця 3.4

Перелік промислових об’єктів, які зазнали повного зруйнування або пошкоджень, які не підлягають ремонту

Назва підприємства	**Адреса**	**Сфера діяльності**	**Розмір активів, млн доларів США**
Металургійний комбінат «Азовсталь»	м. Маріуполь	Металургія; монополіст в Україні з випуску деяких видів металопрокату, підприємство з повним металургійним циклом; комбінат за рівнем валового доходу займав третє місце серед металургійних підприємств України	1 444
Кременчуцький НПЗ	м. Кременчук	Нафтопереробка; найбільше підприємство з виробництва нафтопродуктів в Україні; має важливе стратегічне значення для України як одне з джерел створення стратегічного запасу нафтопродуктів; у довоєнний період забезпечував понад 30 % всього українського ринку	374
ДП НВКГ «Зоря» – «Машпроект»	м. Миколаїв	Інше; науково-виробничий комплекс газотурбобудування; підприємство виготовляло газотурбінні двигуни, зубчасті передачі, газотурбінні установки	137
Coca Cola Beverages	смт. Велика Димерка, Київська область, Броварський район	Їжа та напої	105
ПрАТ «Монделіс Україна»	м. Тростянець, Сумська обл.	Їжа та напої; українське підприємство, що належить до групи компаній «Mondelēz International» – однієї з найбільшої у світі компанії-виробника шоколадної продукції, печива, цукерок і жувальної гумки; до війни підприємство було одним із лідерів на ринку харчових продуктів України у категоріях виробів із шоколаду, солоних снеків і печива; продукція компанії була представлена в Україні торговими марками «КОРОНА», MILKA, «ЛЮКС», "ВЕДМЕДИК «БАРНІ», «Belvita! Добрий Ранок!», TUC, OREO, PICNIC, DIROL, HALLS	104
ПрАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод»	м. Гостомель, Київська обл.	Інше; один з найбільших в Україні виробників скляної тари для харчових продуктів, напоїв та алкогольних виробів	92
Obio	м. Житомир	Інше; базальтова теплоізоляція	28

**Джерело: складено за даними із відкритих джерел*

Крім того, значно постраждали чимало інших потужних промислових підприємств, зокрема:

1. Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча (м. Маріуполь; розмір активів – $1 893 млн; один з найбільших експортерів України; має повний металургійний цикл, забезпечує сировиною (переважно агломератом) інші металургійні підприємства України; комбінат експортував свою продукцію у понад 50 країн світу);

2. ПАТ «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя; третій за масштабами виробник металопродукції в Україні, володів повним виробничим циклом випуску металургійної продукції);

3. «АрселорМіттал Кривий Ріг» (м. Кривий Ріг; найбільше підприємство гірничо-металургійного комплексу України, компанія працювала у складі міжнародної корпорації ArcelorMittal – найбільшого іноземного інвестора в Україні).

4. Українські енергетичні машини (розмір активів – $417 млн; турбінобудівне підприємство, одне з найбільших у світі; спеціалізація –виробництво парових турбін для теплових і атомних електростанцій, гідравлічних турбін для гідроелектростанцій і гідроакумулювальних електростанцій, газових турбін для теплових електростанцій);

5. ДП «Антонов» (розмір активів – $385 млн; авіабудівний концерн, що об'єднує конструкторське бюро, комплекс лабораторій, експериментальний завод та випробувальний комплекс, для розробки та сертифікації літаків; входить до складу державного концерну «Укроборонпром»; на підприємстві реалізовано повний цикл створення сучасного літака – від розробки та серійного виробництва до забезпечення комплексної післяпродажної підтримки).

У 2020 р. зазначені компанії увійшли до рейтингу топ-200 найбільших платників податків за версією онлайн-журналу «РЕЙТИНГ. Бізнес в офіційних цифрах»[332]. За нашими розрахунками, цими п'ятьма компаніями сумарно було сплачено до бюджету 4,4 млрд грн. У 2020 р. обсяг видатків державного бюджету України на духовний і фізичний розвиток становив 9,8 млрд грн, на охорону навколишнього природного середовища – 6,6 млрд грн, на ЖКГ – 0,09 млн грн.

Крім зазначених вище об'єктів у перший рік війни було зруйновано/пошкоджено близько 30 об'єктів енергогенерації та 9 ядерних об'єктів (це не лише АЕС, а й, наприклад, ядерна установка у м. Харкові, призначена для наукових досліджень). До колосальних збитків призвів також підрив російськими бойовиками Каховської гідроелектростанції. Зокрема, унаслідок зазначеної події завдано збитки екології, які в грошовому еквіваленті оцінюються у понад 1,5 млрд доларів США[333].

Усі зазначені вище об'єкти промисловості надавали робочі місця населенню України і є були платниками податків. Але в умовах втрати виробничого потенціалу значно знизилася база оподаткування, від'ємним є і сальдо торговельного балансу. Мають проблеми з логістикою через обмежені можливості «Укрзалізниці» і закриття портів Чорного моря підприємства, що забезпечують сировиною металургійні комбінати. Продовження бойових дій призведе до зростання виробничих і експортних втрат, підвищить імовірність зупинення інших підприємств. У свою чергу, підприємства легкої промисловості зіткнулися з проблемами купівлі валюти для імпорту, переривання ланцюгів постачань, недостатнього кадрового забезпечення і релокації виробництв, розташованих на територіях, де відбуваються активні бойові дії[334]. Крім того, сьогодні в промисловості загалом загострилися проблеми ринку праці й кадрового забезпечення, є значний дисбаланс у зайнятості та брак місць прикладання праці, але водночас спостерігається «кадровий голод» на підприємствах «Укроборонпрому»[335].

Військові дії спричинили дезінтегрованість регіонів, розрив зв'язків, виробничих ланцюгів, циклів та кооперації, що спричиняє посилення просторових диспропорцій між регіонами у економічній та соціальній сферах. На початку повномасштабної війни більшість підприємств були дезорієнтовані щодо можливостей та напрямів подальшої діяльності. Якщо підприємства, що розташовуються у відносно безпечних регіонах поступово відновлюють власну діяльність, то здійснення економічної діяльності у фронтових та на прифронтових територіях є неможливим через постійні обстріли, руйнування/пошкодження виробничих

---

[332] ТОП-200 найбільших компаній України за сумою сплати податкових платежів за 2020 рік. «РЕЙТИНГ. Бізнес в офіційних цифрах». URL: https://rating.zone/top-200-najbilshykh-kompanij-ukrainy-za-sumoiu-splaty-podatkovykh-platezhiv-za-2020-rik/#

[333] Бондар В. Збитки вітчизняної промисловості від війни сягнули майже 45 мільярдів доларів. URL: http://www.golos.com.ua/article/373713

[334] Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Віс ник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 30-38

[335] Там само.

потужностей та енергетичної інфраструктури, вимушену міграцію працівників. Така ситуація деструктивно впливає на ендогенний потенціал та можливості розвитку цих регіонів. Найвищих втрат зазнали і продовжують зазнавати традиційно індустріальні регіони України, що концентрували значні виробничі потужності та сектори промисловості, що складно піддаються релокації. Зокрема, регіонами, у яких промисловість зазнала найвищих втрат стали Донецька область – 4,2 млрд дол США (51,7%), Харківська область – 0,9 млрд дол США (11,2%) та Київська область – 0,6 млрд дол США (6,9%).

У секторальному розрізі найбільших втрат зазнали[336]:

- гірничовидобувна промисловість – 57% видобувних потужностей було втрачено у 2014 р., у 2022 р. втрати склали ще 99,7 млн дол США, зокрема через втрату у Донецькій області соляних та нерудних шахт, у Харківській нафтогазовидобувного підприємства. Понад 90% родовищ корисних копалин та газу на сході та півдні перебувають під загрозою ударів;
- коксохімічна та нафтопереробна галузь (3,5 млрд дол США або 43,6% від загального обсягу збитків у промисловості), зокрема найбільших руйнувань зазнали Авдіївський коксохімічний завод (Донецька область) та Кременчуцький НПЗ (Полтавська область);
- металургійна галузь (2,2 млрд дол США або 27,1%), оскільки підприємства галузі зосереджуються здебільшого у Донецькій, Запорізькій та Дніпропетровській, Луганській областях, деякі з них були втрачені ще у 2014 р., інші зруйновані або зупинені у 2022 р. Відтак у серпні 2022 р. лише 26% підприємств галузі працювали майже на повну потужність (75-99%)[337], така ж ситуація збереглася і у 2023 р.[338];
- харчова галузь і торгівля (втрати склали 1 млрд дол США або 12,8%). Станом на 2022 р. у Київській області було втрачено складські та логістичні комплекси площею 382 тис м^2, з яких повністю було знищено 340 тис. м^2 або 22%[339]. Це спричинило вимушену релокацію логістично-складських хабів в області Західного регіону України, а також у Вінницьку та Хмельницьку області. Підвищення рівня ризику ведення бізнесу у деокупованих та прифронтових регіонах пов'язане з необхідністю диверсифікації розміщення логістичних хабів щонайменше до закінчення військових дій.

Проблеми, що негативно впливають на функціонування підприємств під час війни мають чіткі галузево-регіональні особливості, що зумовлені розірванням логістичних та виробничих ланцюгів, втратою ринків збуту продукції, браком обігових коштів та сировини, зростанням цін та падінням купівельної спроможності тощо. Понад 20% підприємств зупинили експорт із початком війни та не змогли його відновити у 2022 р., у 2023 р. таких підприємств залишалось ще 14%[340]. У регіональному розрізі частка підприємств які мали проблеми з відновлення експорту у 2022 р. виглядала приблизно так: 10% у Київській, 36% у Чернігівській, 38% у Дніпропетровській, 21% у Кіровоградській та 27% у Волинській областях. У 2023 р. відбулася певна стабілізація ситуації, а відтак у Вінницькій, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській та Чернігівській областях усім підприємствам вдалося відновити експортну активність. Найскладнішою ситуація

---

[336] Мороз М., Бондаренко Є. Збитки промисловості через війну. (2022). https://voxukraine.org/zbytky-promyslovosti-cherez-vijnu/

[337] Четверте щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» 38 с. С. 29 URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/archives/5479.

[338] П'ятнадцяте Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» (липень 2023) http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257

[339] Огляд ринку складської нерухомості. Києва 1 півріччя 2022. URL: https://cbre-expandia.com/wp-content/uploads/2022/09/CBRE_Kyiv-Warehouse-Report-Q22022-UKR-1.pdf.

[340] П'ятнадцяте Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». 49 с. С. 35. (липень 2023) http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257

залишається у Житомирській та Дніпропетровській областях, у яких відповідно 63% та 72% не мали експорту впродовж останнього року, хоча мали його до війни. Як бачимо, виробництво та експорт зазнає деструктивного впливу війни незалежно від наявності бойових дій безпосередньо на території регіонів, а й від низки інших деструктивних факторів.

У галузевому вимірі слід зазначити, (станом на серпень 2022р.[341]), що зростання цін на сировину та матеріали найбільш гостро відчули поліграфічна та хімічна промисловість, виробництво металу, металообробки та будівельних матеріалів, сфера послуг найбільше потерпала від браку обігових коштів тощо. На другому році повномасштабної війни серед основних проблем, що перешкоджають бізнесу розвиватися (зокрема у галузях машинобудування, деревообробки, виробництва будівельних матеріалів, харчової промисловості) залишаються транспортні проблеми. Крім того, із активізацією міграційних процесів та мобілізацією працівників зростає брак робочої сили, який відчувають більше 50% підприємств. У хімічній промисловості посилюються проблеми пов'язані із розривом ланцюгів постачання.

У 2023 р.[342] повноцінно змогли відновити роботу підприємства у Івано-Франківській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Рівненській та Вінницькій областях. Напруженою ситуація залишається у прифронтових регіонах, зокрема Харківській та Запорізькій, у яких лише 10% і 3% підприємств працювали на високу завантаженість. Для відновлення ендогенного потенціалу регіонів України потребує вирішення найбільш деструктивних проблем, які залежать не лише від географічного розташування, але й від логістичних, енергетичних, безпекових викликів, які можуть суттєво відрізнятися за регіонами.

В силу обставин, в яких опинилася економіка України, одним із напрямів її стратегічного розвитку, окрім IT індустрії, стає індустрія «military tech». Україна перетворилася на величезний полігон де випробовують сучасні військові технології. За дослідженням Fortune Business Insights[343] глобальний ринок лише військових БПЛА у 2022 р. становив 11,73 млрд дол США із прогнозом зростання до 30,86 млрд дол США у 2029 р. Враховуючи, що дослідження було здійснено раніше за початок повномасштабної війни на території України, можна припустити, що обсяги зростання у цьому сегменті ринку будуть ще вищими. Українські розробники за належної фінансової підтримки впевнено можуть конкурувати на світовому ринку з точки зору ціна-якість і підтверджених військовими діями характеристик, оскільки їхня техніка уже активно використовується у військових цілях.

Логістичні та інфраструктурні проблеми скорочення експорту, ризики втрати експортних ринків, що веде до зниження ендогенного потенціалу регіонів. Основними складовими товарного експорту України станом на 2021 р. були сільськогосподарська та металургійна продукція, відтак саме на ці галузі зазнали величезних втрат за час воєнних дій (табл. 3.5). Крім того, із зростання тривалості війни посилюються ризики втрати експортних ринків для України, оскільки виробничі ланцюги постачання функціонують обмежений період часу, якщо воєнні дії тривають більше року, імпортери шукають заміну, відбувається релокація торговельних потоків світової торгівлі, укладаються нові преференційні торговельні угоди з метою зниження витрат на торгівлю[344].

---

[341] Четверте щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» 38 с. С. 28. URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/archives/5479.

[342] П'ятнадцяте Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» (липень 2023) http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257

[343] The global military drone market size. URL: https://www.fortunebusinessinsights.com/military-drone-market-102181.

[344] Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. № 5 (726) с. 32.

Таблиця 3.5

Структура основних товарів українського експорту*

	Обсяг експорту, млн дол США				Частка експорту у % до загального обсягу				Темп росту експорту, %
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022	2022/2021
чорні метали	8736,0	7690,6	13950,1	4532,4	17,5	15,6	20,5	10,3	32,5
зернові культури	9633,3	9410,7	12343,8	9108,2	19,2	19,1	18,1	20,6	73,8
руди, шлак і зола	3590,2	4420,7	7119,6	3079,7	7,2	9,0	10,5	7,0	43,3
жири та олії	4732,2	5746,9	7037,2	5948,5	9,5	11,7	10,3	13,5	84,5
машини та обладнання	4464,4	4486,6	5260,2	3732,3	8,9	9,1	7,7	8,5	71,0
усього	50054,6	49191,8	68072,3	44135,6	100	100	100	100	64,8

*Джерело: складено за даними[345].

Експортні втрати за 2022 р. зумовлені, зокрема:

Логістичними проблемами, адже військове блокування українських портів стало суттєвою перешкодою для товарного експорту української продукції, що деструктивно впливає на ендогенний розвиток областей, особливо тих, які зосереджували виробництво продукції або через які проходять основні логістичні потоки. Через морські порти Україна експортувала 150 млн т продукції або понад 70% усіх вантажів, зокрема 93,1% зернових, через порти Одеси та Миколаєва транспортувалося понад 85% чорних металів та 70% залізної руди. Після 24 лютого 2022 року Україна втратила контроль над Маріупольським, Бердянським, Скадовським та Херсонським портами, які забезпечували 7,5% вантажообігу. Відсутність продуманої політики диверсифікації логістичних шляхів для експорту української продукції у мирний час стала однією із найбільших проблем економіки у час війни, коли військова блокада морських транспортних шляхів фактично паралізувала експорт. Потенційний вантажообіг автомобільним та залізничним транспортом 19 млн т., а загальний вантажообіг з врахуванням діючих портів здатен покрити лише 15,3% пропускної спроможності від довоєнної потреби (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Обсяг вантажообігу українських портів у 2022 р.

Порти	Обсяг вантажообігу, млн т		
	Пропускна спроможність вантажів	Оброблено вантажів	Завантаженість, %
	Працюючі		
Морський порт Південний	54,0	15,3	28,3
Морський порт Чорноморськ	55,0	11,8	21,4
Морський порт Одеса	48,6	7,7	15,8
Морський порт Миколаїв	31,1	3,2	10,3
Морський порт Ізмаїл	9,3	8,9	95,3
Морський порт Рені	8,0	6,8	85,3
Спеціалізований морський порт Ольвія	5,0	0,8	16,2
Морський порт Білгород- Дністровський	1,7	0,0	0,0
Морський порт Усть-Дунайськ	0,8	0,8	100,0
Всього	213,4	55,2	25,9
	Закриті у 2022 р.		
Морський порт Бердянськ	3,7	3,8	0
Морський порт Маріуполь	18,8	7,6	0
Морський порт Скадовськ	1,3	0,03	0
Морський порт Херсон	8,0	3,7	0
Всього	31,8	15,3	0

*Джерело: складено за даними[346].

[345] Зовнішня торгівля України за 2020 р.; Зовнішня торгівля України за 2021 р.; Товарна структура зовнішньої торгівлі у І півріччі 2022 р. URL: https://www.ukrstat.gov.ua.

[346] Реєстр морських портів України. *Адміністрація морських портів України.* URL: https://www.uspa.gov.ua/reyestr-po; Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року. (проект). URL: https://mtu.gov.ua/files/.....202038.pdf; Петрушко Л., Шевчук С. Головне питання економіки. Україна втрачає $170 млн на день через заблоковані порти. Чи можна вирішити експортний колапс. URL: https://forbes.ua/inside/morski-vorota-na-zamku-yak-pratsyuyut-zablokovani-cherez-viynu-porti-21042022-5552.

Альтернативою морським перевезенням мав би стати залізничний транспорт, однак тут теж виникла низка перешкод для збереження ендогенного потенціалу регіонів, серед яких:

- *підвищення вартості залізничних перевезень* (тарифи на вантажні перевезення для чорних металів зросли на 70%, для руди та коксу на 141%), що здорожує вартість логістики та робить українську продукцію неконкурентоспроможною на міжнародному ринку;
- *технічна несумісність українських та європейських колій* (через різницю в ширині). «Укрзалізниця» щоденно здатна надавати для експорту 3422 вагони (приблизно 222 тис т. вантажів), однак пропускна спроможність на західному кордоні становить близько 1510 вагонів, відтак на кордонах накопичується близько 1912 вагонів. З перше півріччя 2022 р. залізницею транспортовано 9,45 тисяч т зернових вантажів, обсяг яких порівняно з аналогічним періодом 2021 р. скоротився на 1,683 млн. т (15,7%). Як бачимо з табл. 3.7 потужності «Укрзалізниці» фізично не спроможні забезпечити зростаючий попит на перевезення;

Таблиця 3.7

Виконання заявок на перевезення зернових вантажів (станом на 06.09.2022р.)

Філія/Дирекція відправлення	План середньодобовий (вагони)	Заявка (вагони)	Факт навантаження (вагони)	Відсоток навантаження (наростаючим з початку місяця)
Південно-Західна	45,51	128	114	109
Львівська	32,85	28	106	70
Одеська	40,63	71	92	86
Південна	47,29	140	60	86
Придніпровська	11,61	0	24	43
ПАТ «Укрзалізниця»	177,89	367	396	85

Джерело: складено за даними[347]

- *недостатня пропускна спроможність європейської транспортно-логістичної мережі.* Низька пропускна спроможність європейської залізничної інфраструктури, яка не здатна прийняти наявні обсяги українських вантажів (необхідність збільшення перевантажувальної потужності терміналів для роботи в безперервному режимі), неможливість портових операторів прийняти наявний обсяг вантажів за короткий час. На кордоні зі Словаччиною пропускна спроможність понад 300 вагонів на місяць, на кордоні з Польщею (між Мостиськами та Медиками) пропускна спроможність лише 3 потяги із зерном на тиждень[348]. Україні додатково необхідно експортувати до 10 млн т вантажів на місяць, водночас порти Польщі та Румунії не можуть прийняти такі обсяги, до прикладу порт Рієка у Хорватії може прийняти до 1 млн т зерна на рік;
- *регулярний обстріл критичної інфраструктури, в тому числі і залізничних шляхів та логістичних центрів. Втрата доступу до морських портів значно збільшила стратегічне значення залізничної інфраструктури особливо у західному напрямку.* Відтак ворог використовує усі засоби для посилення дестабілізації в державі та зниження ендогенного розвитку регіонів, зокрема і через обстріл залізничних шляхів, що здійснювався/-ється регулярно. Наприклад, лише по території Львівської області відбувається регулярний обстріл залізниці (25.04.2022 р. обстріл станції Красне у Золочівському районі, 17.05.2022 р. – Яворівському районі, 01.06. 2022 р. – Стрийському та Самбірському районах), що призводить до різного ступеня пошкоджень залізничного полотна та рухомого складу, а це затримує

[347] Довідка щодо виконання заявок на перевезення зернових вантажів. URL: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/zerno_zayavka/.

[348] Копилов М. Що роблять перевізники ЄС для збільшення вантажопотоку з Україною. URL: https://www.railinsider.com.ua/shho-roblyat-pereviznyky-yes-dlya-rostu-vantazhopotoku-z-ukrayinoyu/.

логістичні потоки та підвищує ризики втрати вантажів. За час проведення військових дій було пошкоджено 63 тис м^2 залізничних мостів та 5,65 % залізничних колій. Загалом завдана шкода залізничним коліям, мостам, станціям та електрошляхам оцінюється у 1,631 млн дол. США., пошкодження рухомого складу залізниці оцінювалося у 13,023 млн дол. США (у 2022 р.)[349].

Незважаючи на досить складну ситуацію прикордонні регіони нарощують потенціал ендогенного розвитку через активізацію транзитних та міжнародних залізничних перевезень, розвиток залізничної та логістичної інфраструктури товарного та пасажирського напрямків, що завдяки інституційній співпраці та інтегрованому управлінню кордоном з обох сторін дозволить скоротити час перетину кордону. Однією із передумов є реновації в напрямку відновлення євро колії. Для успішного включення України у глобальні шляхи залізничних транзитних перевезень (зокрема між Азією та Європою) на територію України необхідно повернути колії європейської ширини (1435 мм замість 1520 мм). Значний потенціал для створення глобального хабу у цьому напрямі має м. Львів, до якого можна прокласти колії з Перемишля та Рави-Руської, що дозволить залучити європейські залізничні компанії, такі як чеські Regio Jet та Leo Express, австрійську OBB та німецьку Deutsche Bahn[350] (які сьогодні курсують до польського Перемишля).

Станом на зараз основними маршрутами залізничного сполучення на українсько-польському кордоні є Львів-Перемишль, оскільки на цій ділянці прокладена широка колія (1520 мм), яка простягається 14 км на території Польщі та закінчується на станції Przemyśl Główny, що є достатнім для здійснення маневрів та відстою кількох потягів, що однак не може задовольнити наявні потреби української сторони.

Перспективи розвитку має також металургійна ширококолійна лінія (Linia Hutnicza Szerokotorowa LHS), що з української сторони розпочинається на околиці м. Володимир-Волинський на магістралі Ковель-Львів (довжина української частини колії 23,5 км) та простягається на 394 км до вантажної станції Славкув (Польща), на даний час лінія є найдовшою широкою колією у західному напрямку. Перспективним на цьому напрямі є розвиток залізничного сполучення Азія-Європа.

Диверсифікації експортних шляхів сприятиме розвиток альтернативних шляхів сполучення. Наприклад, у жовтні 2023 р. грецький уряд запропонував запустити залізничне сполучення з Болгарією, Молдовою і Румунією для розширення торговельних шляхів між портами Середземномор'я та Україною, сполученням з портів Русе в Болгарії та Констанца в Румунії до Александропуліса та Салонік у Греції, із поступовим налагодженням сполучення з Молдовою та Україною[351].

Несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках. Наприклад за період березень-квітень 2022 р відбулося зниження цін на метал на зовнішніх ринках – 34% на залізорудний концентрат, – 27% на гарячекатаний рулон. Такі підприємства як Запоріжсталь та «АрселорМіттал Кривий Ріг» неодноразово зупиняли діяльність, водночас до початку повномасштабної війни вони входили до 100 найбільших підприємств України. Наприклад кількість зайнятих на АрселорМіттал Кривий Ріг» складала 19,5 тис. ос, Запоріжсталі – 10,4 тис. ос. Зупинка таких потужних підприємств стає додатковим чинником дестабілізації ендогенного розвитку у регіонах їх розміщення та функціонування (втрата робочих місць,

---

[349] Україна швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. С. 160. URL:https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37988/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf?sequence=4&isAllowed=y.

[350] Самойлов Ю. Потягом в Європу: як війна змінила потенціал залізничних сполучень між Україною і Польщею. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/30/7145834/.

[351] Греція пропонує з'єднати залізницею порти Середземномор'я і Причорномор'я для розвитку експорту з України URL: https://ports.ua/grecziya-proponu%d1%94-z%d1%94dnati-zalizniczeyu-porti-seredzemnomorya-i-prichornomorya-dlya-rozvitku-eksportu-z-ukra%d1%97ni/

податкових надходжень до місцевих бюджетів тощо). Відновлення в металургії стримується складнощами зі збутом продукції.

Кризова ситуація, що склалася з експортом української сільськогосподарської продукції через блокаду морських портів потребувала вирішення на міжнародному рівні, оскільки не лише знизила експортний потенціал регіонів, але й посилила напругу на міжнародному ринку продовольства. Найбільш залежними від експорту українського зерна є країни Африки та Азії, наприклад частка імпорту української пшениці за період 2018-2020 рр. складала у Гамбії – 84%, Лівані – 67%, Молдові – 57%, Джибуті – 57%, Лівії – 45%, Тунісі – 41%, Пакистані – 39%, Сомалі – 31%[352] тощо.

Відтак, 2 липня 2022 р. в Стамбулі за пропозиції Організації Об'єднаних Націй Україна, Туреччина та Генеральний секретар ООН А. Гуттереш підписали Ініціативу про безпечне транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів Одеса, Чорноморськ та Південний, так званий «зерновий коридор», який пропрацював до липня 2023 р., коли росія в односторонньому порядку розірвала угоду. Фактично, ініціатива пропрацювала лише перші 3 місяці, з серпня по жовтень 2022 р. нею скористалося 421 судно, яке вивезло 9,7 млн. т пшениці, кукурудзи, соняшнику та олії[353]. Восени 2023 р. Україна почала випробовувати альтернативний морський коридор вздовж східного узбережжя і за цей час змогла експортувати 1,4 млн. т. зерна та металів[354].

Ситуація, що склалася з українським експортом демонструє гостру необхідність диверсифікації та розширення альтернативних логістичних шляхів транспортування продукції. Відтак, одним із таких напрямів є розвиток продуктових трубопроводів. У цьому напрямі було підписано спільний українсько-польський меморандум, що передбачає розроблення сторонами проєкту будівництва транскордонного трубопроводу для транспортування рослинних олій до перевантажувального терміналу у порту Гданська із завантаженням в Україні[355].

Позитивним фактором стала підтримка міжнародних організацій та сприяння експорту з України країнами-партнерами (Канада, Європейський Союз, Велика Британія та США) через скасування тарифів та квот на певні товарні групи українського експорту, зокрема і на металургійну продукцію, зокрема[356]:

- Велика Британія від 4.05.2022 р. скасувала усі ввізні мита та квоти на українську продукцію у рамках Угоди про вільну торгівлю між Україною та Великою Британією. Обсяг експорту до Великобританії у 2021 р. становив 1,077 млрд дол США або 1,6% у структурі загального експорту;
- Канада 09.05.2022 р. терміном на один рік припинила застосування імпортних мит та кількісних обмежень на українську продукцію в рамках Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою. Скасовано також антидемпінгове мито в розмірі 77% на імпорт гарячекатаного

---

[352] "Ruta, Michele (ed.). 2022. The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Washington, DC. © World Bank. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359 License: CC BY 3.0 IGO."

[353] Букатюк У. Спонсор нового морського коридору – ЗСУ. Чому бізнесу знову стало вигідно вивозити товари Чорним морем. URL: https://forbes.ua/money/ukraina-povertae-sobi-chorne-more-alternativniy-zernovomu-koridoru-morskiy-shlyakh-nabirae-obertiv-chomu-sudnovlasniki-bilshe-ne-boyatsya-rosiyskogo-flotu-18102023-16768

[354] Ukraine's Risky Bet Pays Off With Ships Streaming to Ports. URL: https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-10-18/ukraine-s-risky-bet-pays-off-with-ships-streaming-to-its-ports?srnd=premium-europe.

[355] До порту Гданська прокладуть трубопровід для транспортування української олії. URL: https://www.railinsider.com.ua/do-portu-gdanska-prokladut-truboprovid-dlya-transportuvannya-ukrayinskoyi-oliyi/.

[356] Лахно С., Іванець Є. Скасування імпортних мит для України: що це означає на практиці. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mitne-pravo/skasuvannya-importnih-mit-dlya-ukrayini-shcho-ce-oznachae-na-praktici.html.; Ukraine: Council adopts temporary trade liberalisation with Ukraine. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/24/ukraine-council-adopts-temporary-trade-liberalisation-with-ukraine/

плоского прокату з України, яке діяло понад двадцять років. Дія зазначених заходів була продовжена в рамках Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою (CUFTA) до 9 червня 2024 р.[357] Обсяг експорту до Канади у 2021 р. становив 161 млн дол. США або 0,2% у структурі загального експорту;

- США від 09.05.2022 р. терміном на один рік скасували спеціальне мито у розмірі 25% що стосувалося 232 товарних позицій сталевої продукції, обсяг експорту якої у 2021 р. складав 430 тис. т. Обсяг експорту до США у 2021 р. становив 1,625 млрд дол. США або 2,4% у структурі загального експорту. На жаль, визначені заходи не були продовжені на наступні періоди.
- ЄС від 04.06.2022 набрав чинності регламент, що встановлює тимчасові торгові поступки строком на один рік щодо українських товарів, що припиняє застосування ввізного мита для товарів, до яких воно ще не було застосоване за Угодою про асоціацію між ЄС та Україною (це зокрема промислова продукція, що підлягала поетапній відмові від мита до кінця 2022 р., фрукти та овочі, що підпадали під систему вхідних цін, а також сільськогосподарська продукція сировина і перероблена, на яку поширювалися тарифні квоти), а також скасовуються всі чинні імпортні квоти, що раніше обмежували кількість продукції, яка могла постачатися за преференційних умов на ринок ЄС; припиняється застосування антидемпінгових та спеціальних (захисних) заходів до товарів походженням з України. Це рішення позитивно вплине, зокрема, на українську хімічну, металургійну та аграрну промисловість, продукти яких раніше підпадали під тарифні та нетарифні обмеження. Обсяг експорту до ЄС у 2021 р. становив 26,849 млрд дол. США або 39,3% у структурі загального експорту.

Обсяги сукупного експорту у зазначені країни був значним і має подальшу тенденцію до поглиблення (зважаючи на скорочення або повне закриття торгівлі з росією та білоруссю), що створює додаткові можливості для ендогенного розвитку регіонів.

Попри часткове вирішення питання блокування експортних можливостей регіонів, проблемою залишається переважання сировинної продукції у експорті. Інтеграція України в глобальні ланцюги доданої вартості поза продукцією сільського господарства є досить обмеженою та має здебільшого сировинний характер. Незважаючи на це, військові дії в Україні можуть спричинити перебої у виробництві продукції, що найбільше залежить від українського експорту, до таких належить сталеливарна промисловість (залізна руда, марганець, чавун), важка обробна промисловість (сталевий прокат), напівпровідникова (неоновий газ), автомобільна (кабелі запалювання), галузі, що використовують титан та ІТ галузь. Україна є другим у світі експортером феросиліту марганцю (18,2% світового експорту у 2019 р.), основними імпортерами України є Туреччина, Німеччина, Польща та Єгипет. Європа експортує 49% феросиліту марганцю з України. США імпортує 41% нелегованого чавуну з України, Туреччина – 25%. За експортом титану Україна посідала п’яте місце у світі у 2019 р. Україна експортує 70% світового обсягу неону, з яких 65% виробляє завод у Одесі, що незамінним при виробництві комп’ютерних мікросхем.

Поряд з диверсифікацією логістичних шляхів для економічного розвитку держави важливого значення набуває зростання частки високотехнологічного промислового експорту. За період 2019-2021 р. спостерігалася негативна динаміка скорочення частки експорту за товарною групою машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання (табл. 3.5). Відтак, необхідною є інтеграція українських підприємств у європейські та світові ланцюги доданої вартості, зокрема шляхом використання фактору «війни» та конвертації бажання

[357] Canada extends waiving of tariffs on Ukrainian goods. URL: https://www.canada.ca/en/department-finance/news/2023/06/canada-extends-waiving-of-tariffs-on-ukrainian-goods.html

допомагати від міжнародних партнерів у реальну допомогу нашим промисловцям, зокрема через розміщення замовлень у будь-яких видах виробництва товарів чи послуг, прийнятних для закордонних партнерів[358].

Ситуація у сфері експорту у регіональному розрізі ще раз підтверджує сформовані війною тенденції, що значно ослабили регіони де відбуваються військові дії та прифронтові, натомість західним та центральним областям вдалося зберегти економічну активність за рахунок переміщення товарних потоків, релокації підприємств та капіталу (рис. 3.26).

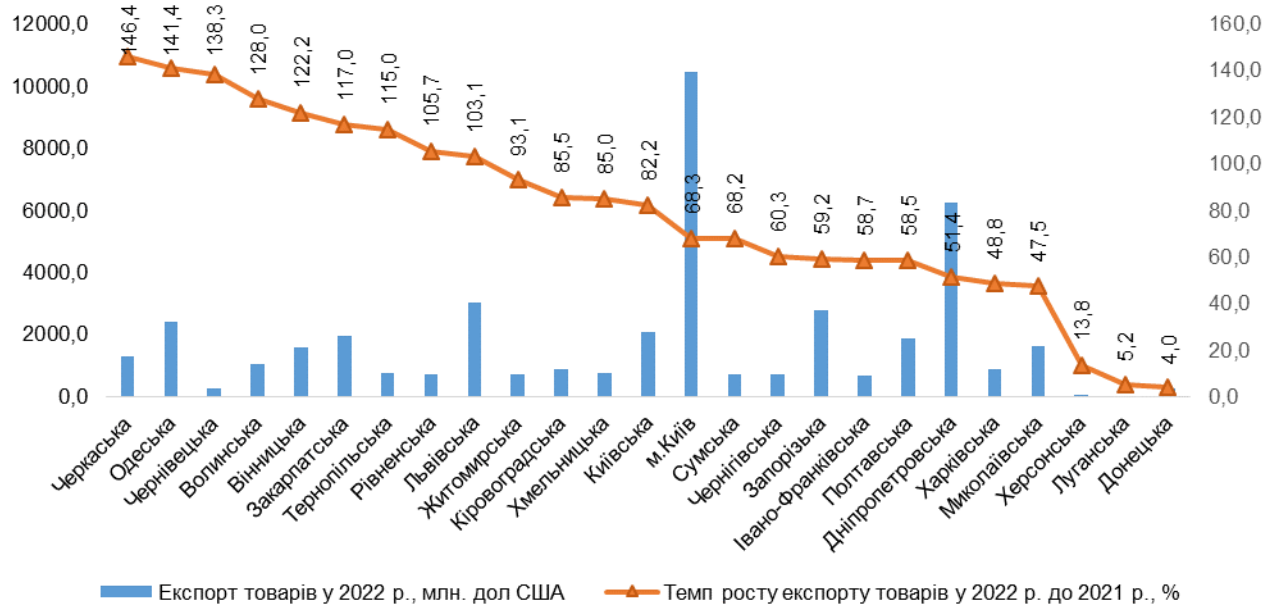

Рис. 3.26. Експорт товарів за регіонами у 2022 р.*

*Джерело: складено за даними[359].

Серед позитивних зрушень, що сприятимуть нарощуванню ендогенного зростання регіонів, незважаючи на військові дії, слід відзначити ***входження України до єдиного енергетичного ринку з країнами ЄС («енергетичний безвіз»).*** Україна синхронізувала електричну мережу із мережею ЄС, початок синхронізації відбувся 24.02.2022 р. та успішно завершився 16.03.2022 р., на рік раніше від запланованого терміну. Українська енергетична система синхронізувалася з енергомережею континентальної Європи ENTSO-E [360]. Перевагами приєднання до європейської енергомережі стали:

- більша стабільність та стійкість – можливість отримання електроенергії та збереження системи навіть у випадку подальших пошкоджень енергетичної інфраструктури внаслідок військових дій;
- входження до єдиного енергетичного простору та остаточне розірвання зв'язків із росією та білоруссю, які вимушено зберігалися з часів СРСР;
- збільшення пропускної здатності мереж між Європою та Україною до 5 ГВт (попередній становив 3 ГВт), зменшення собівартості виробництва електроенергії за рахунок більш економічного використання генеруючих потужностей[361];

[358] Юрчак О. Завдання експорту-інтернаціоналізації УКА до кінця 2022. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/tasks-of-export-and-internationalization-uca-2022/.
[359] Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у І півріччі 2022 року. URL: https://ukrstat.gov.ua/.
[360] ENTSO-E — European Network of Transmission System Operators for Electricity - Європейська мережа операторів системи передачі електроенергії. Вона об'єднує 43 операторів у 36 країнах Європи.
[361] Міністерство енергетики України: веб-сайт. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article;jsessionid=3AD98A4FF89982CCE4C2CC865E47B13F.app1?art_id=245641854&cat_id=35109

- об'єднання енергосистем це перший крок до створення спільного енергетичного ринку, а відтак отримання економічного ефекту від торгівлі електроенергією та можливості продавати енергію з усієї території України до країн ENTSO-E, що покращить роботу національної генерації (особливо у енергопрофіцитні періоди із надлишком електроенергії, яка не споживається в Україні, а тому зявляється можливість її продажу із подальшим розвантаженням через балансові обмеження, у тому числі для атомних енергоблоків). Згладжування піків енергоспоживання, що дозволяє купувати/продавати електроенергію за вигідними цінами[362]. Станом на 14.09.2022 р. Об'єднаною енергосистемо України було експортовано електроенергії до країн ЄС 705 МВт год, зокрема через Польщу (210 МВт год), Молдову (195 МВт год), Словаччину та Румунію (по 150 МВт год)[363]. Загалом, за перше півріччя 2022 року Україна збільшила виторг від експорту електроенергії на 61,76 млн дол США – до 169,9 млн дол США, що в 1,6 раза більше, ніж за аналогічний період 2021 року[364]. До кінця 2022 р. планувалося збільшити експорту потужність до 2000 МВт, що при збереженні поточного рівня цін, дозволило б експортувати електроенергії щомісячно на 600 млн дол США або на 7,2 млрд дол США на рік[365], для порівняння дохід від транзиту російського газу складає 1,2 млрд дол США. Відтак, експорт електроенергії посів би друге місце у платіжному балансі держави після сільгоспродукції. стимули для розвитку відновлюваної енергетики та можливості залучення європейських інвестицій у будівництво інфраструктури зеленого енергетичного комплексу (сонячних, вітрових електростанцій), із подальшим продажем зеленої електричної енергії.

Можливості, які отримала Україна від приєднання до європейської енергетичної системи, дестабілізуються зі сторони держави-агресора. Пошкодження та руйнування енергетичного сектору стало одним із напрямів війни, що ведеться проти України. Регулярні обстріли енергетичної інфраструктури в усіх регіонах держави покликані дестабілізувати ситуацію у економічній площині, посіяти панічні настрої у суспільстві.

Збитки завдані енергетичній системі України станом на 05.09.2022 р. оцінювалися у 1,8 млрд дол США[366], тоді як у березні 2023 р. уже досягли близько 6,5 млрд дол США[367]. За осінньо-зимовий період 2022-2023 рр. було випущено понад 1500 ракет та дронів по ключових енергетичних об'єктах, що призвело до пошкодження 43% магістральних мереж, усі теплові та гідроелектростанції зазнали різного ступеня ушкоджень, а відтак потужність в енергосистемі впала з 36 ГВт до 13,9 ГВт, відбулася вимушена зупинка експорту електроенергії.

Наразі державі вдається тримати ситуацію під контролем, де це можливо, та ліквідовувати наслідки пошкоджень максимально швидко, однак ***енергетичний сектор продовжує залишатися найбільш вразливим, що негативно впливає на ендогенний розвиток, дестабілізуючи суспільні і виробничі процеси в регіонах***. При цьому загрози мають масштаби не лише локального, а й глобального значення. У березні 2022 р. найбільша у Європі Запорізька[368] атомна електростанція була захоплена військовими російської

---

[362] Галущенко Г. Енергетичний безвіз. Єдиним фронтом з Європою. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/19/684314/.
[363] Укренерго: веб-сайт. URL: https://ua.energy/.
[364] Україні дозволили збільшити експорт електроенергії до ЄС. URL: https://minfin.com.ua/ua/2022/09/05/91708667/.
[365] Орел І. Україна може заробляти на експорті енергії більше, ніж на транзиті газу, але заважає Угорщина. Чи вдасться зламати супротив? URL: https://forbes.ua/money/ukraina-mozhe-zaroblyati-na-eksporti-energii-bilshe-nizh-na-tranziti-gazu-ale-zavazhae-ugorshchina-chi-vdastsya-zlamati-suprotiv-23092022-8527.
[366] Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до $114.5 млрд. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zrosla-do-114-5-mlrd/.
[367] Ukraine Energy Damage Assessment. APRIL 5, 2023. URL:https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-energy-damage-assessment
[368] Запорізька АЕС – найбільша в Європі та має 6 реакторів загальною потужністю 6000 МВт (6 ГВт).

федерації. Метою військового захоплення росією ЗАЕС стало її подальше відключення від енергетичної системи України та ядерний шантаж не лише прилеглих до АЕС регіонів України, а усього європейського континенту. Своїми діями Росія домагається порушення енергетичного балансу та енергетичної безпеки України, а відтак зниження експортних можливостей в енергетиці. Окрім 6 ГВт Запорізької АЕС Україна втратила Каховську ГЕС, Запорізьку ТЕС, Вуглегірську, Луганську, Слов'янську ТЕЦ (на окупованих територіях), що загалом виробляли біля 10 ГВт[369]. Для прикладу пікове споживання електроенергії у 2021 р. становило 25-27 ГВт, відтак втрата енергетичних потужностей знижує можливості експорту.

Найбільших руйнувань зазнав сектор відновлюваної енергетики, що зумовлено географічними особливостями його локалізації[370][371]:

- припинило роботу понад 70% вітрових електростанцій, оскільки потужності розміщувалися у прибережних регіонах Херсонської, Миколаївської та Запорізької областей. До війни потужність встановлених віторелектростанцій складала 1673 мВт, залишаються робочими потужності у Львівській та Одеській областях (372,5 МВт). Станом на травень 2022 р. було відомо про знищення п’яти мегаватних вітротурбін на станціях компаній “Сивашенергопром” та “Віндкрафт Україна” у Херсонській області. У Запорізькій області зупинено всі ВЕС компанії ДТЕК (Ботієвська – 199,88 МВт, Приморська-2 – 99,58 МВт, Орловська – 98,8 МВт), не працює Запорізька ВЕС ТОВ «Юрокейп Юкрейн» – 98,1 МВт. Через пошкодження ЛЕП (ліній електропередач) знеструмлено підстанцію 330 кВ у м. Мелітополь. У Миколаївській області зупинено турбіни «Вітрового парку «Причономорський» та 14 турбін ТОВ «Вітрові парки України». На Одещині зупинено вітроелектростанцію «Південне Енерджі» (76,5 МВт);
- загальна потужність промислових сонячних електростанцій в Україні становила 6226,9 МВт. Під час військових дій пошкоджено близько 50% промислових СЕС (1120-1150 МВт встановленої потужності), що розташовувалися у південних та південно-східних областях, знищено підстанції, лінії електропередач, вкрадено обладнання. Зруйновані промислові СЕС Миколаївського енергетичного вузла (СЕС компанії Solar Generation (22 МВт)), знищено 100% генеруючих потужностей електростанцій у Харківській області (5,8 МВт) та 24% (280 МВт) встановленої потужності СЕС розміщених у приватних домоволодіннях. Відтак генерація сонячних електростанцій знизилась на 40%;
- зруйновано 10 – 15 % встановлених потужностей біоенергетики (загальна потужність біоенергетики на початок 2022 р. складала 224,5 Мвт.). Особливостями об’єктів біоенергетики є їх розосередженість по території держави та тяжіння до великих агропідприємств. Відтак, руйнувань або пошкоджень зазнали об’єкти, що розташувалися у аграрних регіонах де велися активні бойові дії. Внаслідок ракетного обстрілу зруйнована котельня на біопаливі у м. Житомир, пошкоджена артобстрілами Біо-ТЕС в Миколаївській області, повністю зруйновано інфраструктуру першого енергоефективного села Веселе у Харківській області. Крім того замінування та забруднення територій боєприпасами призводить до зменшення рівня заготівлі біомаси зараз і в майбутньому, що матиме пролонгований негативний вплив на розвиток галузі зеленої енергетики.

---

[369] Ткачук Я. Окупація ЗАЕС: ядерний шантаж РФ, загроза експорту і складна зима. URL: https://kosatka.media/uk/category/blog/news/okkupaciya-zaes-yadernyy-shantazh-rf-ugroza-eksporta-i-slozhnaya-zima.

[370] Зелений курс: найперші необхідні кроки від експертів для відбудови України. URL: https://ua-energy.org/uk/posts/zelenyi-kurs-naipershi-neobkhidni-kroky-vid-ekspertiv-dlia-vidbudovy-ukrainy.

[371] Зелена енергетика в Україні зруйнована війною та на межі банкрутства. Що далі? URL: https://kosatka.media/uk/category/vozobnovlyaemaya-energia/news/zelenaya-energetika-v-ukraine-razrushena-voynoy-i-na-grani-bankrotstva-chto-dalshe.

У 2021 р. відновлюваними джерелами було вироблено 8,1% загального обсягу електроенергії. Стабільна та безперебійна робота енергетичної системи України є передумовою ендогенного розвитку економіки регіонів. Станом на 01.09.2022 р. знеструмленими залишаються 2,7% населених пунктів України. У регіональному розрізі найбільш проблемними залигаються території де ведуться активні бойові дії або прилеглі до них, зокрема[372]:

- у Донецькій області кількість знеструмлених споживачів упродовж травня-серпня 2022 р. коливається у діапазоні 300-400 тис., станом на 31 серпня дорівнювала 376,6 тис., або 41,8% загальної кількості домогосподарств у регіоні. Найскладнішими напрямками залишаються Авдіївський, Мар'їнський, Торецький, Бахмутський та Слов'янський. Середньодобова кількість відновлень електроенергії від початку війни сягнула 11,4 тис. споживачів, у серпні – 8,4 тис.;
- у Луганській області повністю зруйновані комунікаційні шляхи та інженерні мережі. Кількість знеструмлених споживачів наприкінці травня складала 128,2 тис., або 37,3% загальної кількості домогосподарств у регіоні. Починаючи з 8 травня, інформація про відновлювані роботи у межах області відсутня;
- у Харківській області максимальна кількість знеструмлень складала 204 тис. споживачів або 18,7% загальної кількості. Після контрнаступу українських військових ця кількість зменшилась, однак кількість знеструмлених абонентів коливається у діапазоні 20-40 тис. або 2 – 3% загальної кількості домогосподарств регіону. Середньодобова кількість відновлень електроенергії від початку війни – 7,7 тис. споживачів;
- у Миколаївській області кількість знеструмлень за липень і серпень знаходиться у діапазоні 30-45 тис. і станом на 31 серпня становила 30,5 тис. або 7,1% усіх домогосподарств. Найскладнішими районами залишаються Баштанський та Миколаївський. Середньодобова кількість відновлень електроенергії від початку війни – 2,5 тис. споживачів. Серед інших регіонів серйозної шкоди зазнала інфраструктура Київської області, включно з Києвом, також у Запорізькій, Херсонській та Дніпропетровській областях, що деструктивно впливає на соціально-економічне становище регіону. Відновлення енергетичної інфраструктури після завершення військових дій повинно відбуватися на «зелених» засадах із збільшенням частки відновлюваних джерел енергії, що відповідатиме цілям євроітеграційного розвитку та стане основою енергетичної безпеки держави та ендогенного розвитку регіонів. Станом на жовтень 2023 р. ситуація із знеструмленнями споживачів дещо стабілізувалася, а кількість знеструмлених населених пунктів складала близько 400, що майже втричі менше ніж за аналогічний період 2022 р.[373]

Військові дії та розірвання логістичних зв'язків стали новим викликом ендогенного розвитку для регіонів, що традиційно спеціалізуються на сільськогосподарському виробництві, відтак вони змушені змінювати структуру виробництва та обсяги переробки. Прямі втрати у сільському господарстві на кінець 2022 р. оцінювалися у 6,6 млрд дол. США.[374] Додаткові економічні втрати у сільськогосподарській галузі спричинені військовими діями лише у 2022 р.

---

[372] Як змінювалась ситуація із газо- та електропостачанням через війну. URL: https://ua-energy.org/uk/posts/yak-zminiuvalas-sytuatsiia-iz-hazo-ta-elektropostachanniam-cherez-viinu.

[373] Кількість споживачів без електропостачання через бойові дії по Україні (за даними Міненерго). URL: https://map.ua-energy.org/uk/resources/85a0e29e-e9aa-4e5d-8f97-01ba4bf0ed59/.

[374] Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. 10 листопада 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf

очікуються у розмірі близько 22 млрд дол США[375]. Факторами, що визначають функціонування сільськогосподарського сектору в регіонах стали:

- блокування або розірвання логістичних шляхів, що стає суттєвою перешкодою для експорту та в подальшому змінюватиме структуру виробництва. Наприклад, блокування експорту ячменю до Китаю та подорожчання усіх складових технологічного процесу спричиняє збитковість виробництва, відтак у 2023 р. аграріями не планується сіяти жито та ячмінь;
- бойові дії, що спричиняють втрати агропідприємств (руйнування, крадіжки активів), маржинальність бізнесу зменшилась від 30% у 2021 р. до -30% у 2022 р., крім того зниження доходів та обігових коштів унеможливлює дотримання технологій виробництва, що призведе в подальшому до зниження врожайності, а відтак збільшенні непрямих збитків/упущеної вигоди підприємств по усій території держави;
- зняття обмежень (квот) на експорт продукції до ЄС сприяє збільшенню обсягів експорту агропродукції з доданою вартістю, це зокрема мед, молочна продукція, томатна паста та яблучний концентрат, м'ясо птиці та крупи тощо.

Перспективними напрямами розвитку сільськогосподарської галузі та нарощування ендогенного потенціалу регіонів стає ***диверсифікація напрямів виробництва сільськогосподарської продукції***. Наприклад, відбулося нарощування обсягів експорту насіння зернових, зокрема експорт гібридної кукурудзи у вартісному та кількісному виразі збільшився майже вдвічі – до 12,2 тис. т або на 26,8 млн дол. США (у першому півріччі 2021 р. його обсяг складав 6,3 тис т на суму 13,5 млн дол. США). Розвитку насінництва в Україні сприяли втрата логістичних каналів постачання насіння з-за кордону, визнання ЄС української системи сертифікації насіння еквівалентною вимогам ЄС у 2020 р., що дозволяє нарощувати виробництво на потужностях вітчизняних насіннєвих заводів[376].

Іншим напрямом стає повноцінний розвиток сектору агропереробки, що дозволить значно збільшити ВВП. За умов переробки половини зібраної продукції частка доданої вартості, генерованої АПК, збільшиться до 28%, що додасть до щорічного зростання ВВП додаткові 5% або 55 млрд грн додаткових податкових надходжень[377]. Розвиток агропереробки потребує додаткового стимулювання та підтримки зі сторони держави зокрема шляхом надання цільового кредитування, зменшення оподаткування, обмеження відшкодування ПДВ для експортерів агросировини тощо.

Перспективним напрямом для ендогенного розвитку аграрних регіонів є стимулювання розвитку органічного сільського господарства. Цілі щодо розвитку органічного виробництва в Україні вперше зафіксовано в Національній економічній стратегії України на період до 2030 р., якою планується збільшити площу земель з органічним статусом до не менш як 3% загальної площі сільськогосподарських угідь України та збільшити експорт органічної продукції до 1 млрд доларів США[378]. Крім того, схвалення Європейського зеленого курсу (ЄЗК) передбачає досягнення під органічним виробництвом 25% від усього сільськогосподарського виробництва в ЄС до кінця 2030 року.

---

[375] Нечипоренко О. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. URL: http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3429-silske-hospodarstvo-pid-chas-viyny-zmina-priorytetiv-komentar-oleksandra-nechyporenka-quryadovomu-kuryeruq.html.

[376] Насінництво нарощує експортний потенціал. URL: https://agroreview.com/content/nasinnycztvo-naroshhuye-eksportnyj-potenczial/.

[377] Самаєва Ю. Дійти до полиці. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/dijti-do-politsi.html.

[378] Дослідження органічного ринку України 2019-2020 рр. Київ. 2021. URL: https://organicinfo.ua/Market_study_2019-2020_web.pdf.

Розвиток ринку органічного виробництва відкриває перед Україною нові можливості для виходу на ринок ЄС (Угода надає право на експорт органічної продукції за «нульовими» ставками без квот, а вартість такої продукції є на 30% вищою). У 2020 р. Україна посіла 4-те місце серед усіх країн-імпортерів за обсягами експорту органічної продукції до ЄС, а у 2022 р. - третє. Водночас, на ринок ЄС у 2019 р. припадало 73% обсягу експорту української органічної продукції[379]. Основною проблемою експорту української органічної продукції залишається її сировинний характер, а у топ 10 органічних продуктів за вартістю (тис. дол США) та кількістю (тонн), що експортувалися у 2022 р. були здебільшого зернові, зернобобові та олія соняшникова.

У 2022 р. виробники ринку органічної продукції України зіткнулися з новим деструктивним чинником – військовою агресією, яка спричинила:

- втрату доступу до земельних ресурсів, оскільки на значній території відбувається ведення бойових дій або землі знаходяться на окупованих територіях (Херсонська область (близько 81,5 тис. га) майже повністю знаходиться під російською окупацією, Запорізька область (близько 44,5 тис. га), Харківська область (близько 4 тис. га), Чернігівська область (близько 10 тис. га)), якщо врахувати, що у 2020 р. в Україні налічувалося 462, 2 тис. га зайнятих під органічним землеробством, то обмеження доступу відбулося до 30% земель. Крім того, опитування проведене громадською спілкою «Органічна Україна» показало, що 30% операторів ринку зупинили бізнес, а ще 15 знаходяться на межі зупинки, 32% працюють частково і лише 7% без змін, 15% віддають свою продукцію безкоштовно (підтримка армії та населення) або продають за цінами неорганічної;
- втрату попиту на продукцію на внутрішньому ринку (фізична втрата покупців через міграцію, втрата купівельної спроможності, порушення виробничо-збутових ланцюгів) та втрата експортного потенціалу (через розірвання логістичних шляхів – блокування морських портів та морських шляхів) тощо;
- проблеми із паливно-мастильними матеріалами та доступом до засобів захисту та добрив, посівним матеріалом та інше;
- тривалий період рекультивації та відновлення органічного статусу, який буде необхідний після закінчення військових дій (зокрема на заходи із розмінування земель) тощо.

Війна стала небаченим досі викликом для ендогенного розвитку регіонів України, порушивши стійкість їх соціально-економічних систем та спричинивши колосальні економічні втрати в усіх галузях промисловості, сільського господарства та, особливо, енергетичній інфраструктурі. Розвиток ендогенного потенціалу регіонів України в умовах військових дій потребує особливої уваги та підтримки, як зі сторони держави, так і зі сторони міжнародних донорів. Вже зараз очевидно, що обсяги інвестиційних та грантових коштів, які будуть необхідні для відновлення ендогенного потенціалу регіонів, за попередніми оцінками становлять сотні мільярдів доларів, і у різних регіонах необхідні обсяги будуть суттєво відрізнятися.

Попри складні виклики та обсяги економічних втрат, з якими стикнулися регіони, після завершення війни, відкриваються нові можливості для економічного з урахуванням новітніх світових тенденцій на інноваційний, високотехнологічний, екологічний розвиток тощо. Для швидкого досягнення поставлених цілей необхідно уже зараз формувати стратегічне бачення ендогенного розвитку регіонів, зокрема через формування державної та регіональної політики,

---

[379] Дослідження органічного ринку України 2019-2020 рр. Київ. 2021. С. 25. URL: https://organicinfo.ua/Market_study_2019-2020_web.pdf.

яка стимулюватиме інвестиції у високотехнологічні галузі виробництва та сприятиме зростання частки продукції із високою доданою вартістю.

Втрата ендогенного потенціалу регіонів – недоотримання доходів місцевими бюджетами. Місцеві бюджети виступають основою фінансів регіонів. З одного боку, вони є джерелом фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування для реалізації програм і заходів місцевого соціально-економічного розвитку, а з іншого – їх дохідна частина віддзеркалює діяльність суб'єктів економіки, які виступають наповнювачами відповідних місцевих бюджетів, а також ефективність і результативність використання ендогенного потенціалу регіону.

На тлі втрати ендогенного потенціалу регіонами України внаслідок воєнних дій (внутрішня і зовнішня міграція, безробіття і зниження ділової активності суб'єктів економіки), а також об'єктивної політики уряду щодо дерегулювання і зменшення податкового тиску на суб'єктів економіки, у перші місяці війни мали місце[380]:

1) низький рівень виконання річних розписів місцевими бюджетами (у половині регіонів він становив менш як 30%), низькі темпи виконання дохідної частини бюджетів порівняно з січнем-квітнем 2021 р.;

2) перерозподіл питомих ваг регіонів у доходах загального фонду місцевих бюджетів України на користь областей Центральної та Західної частин України (рис. 3.27). Натомість суттєво знизилися частки регіонів, де велися (ведуться) активні бойові дії: Харківської, Донецької, Херсонської, Запорізької областей, м. Києва і Київської, Одеської, Луганської та Чернігівської областей.

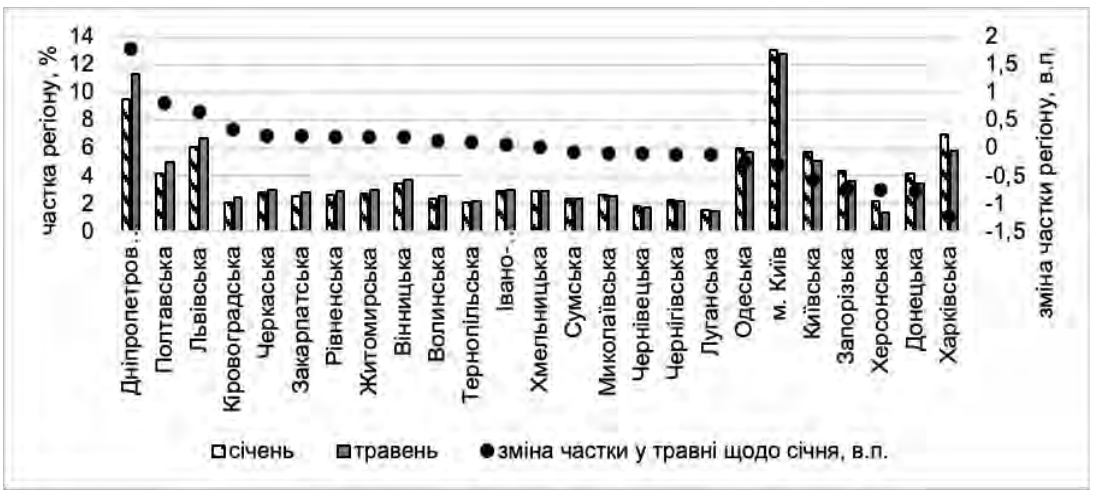

Рис. 3.27. Динаміка частки регіонів в доходах загального фонду місцевих бюджетів України, 2022 р., %*

*Джерело: розраховано за даними[381]

У рейтингу формування доходів загального фонду місцевих бюджетів України в розрахунку на одного мешканця незмінною залишилася четвірка лідерів – м. Київ, Полтавська, Дніпропетровська і Київська області. Натомість свої позиції значно погіршили Харківська і Запорізька області (у січні 2022 р. вони займали, відповідно, п'яте і шосте місця, а в травні 2022 р. –18-те і 19-те).

3) посилення бюджетоформуючої ролі ПДФО (табл. 3.8) і, відповідно, зниження питомої ваги акцизного податку і плати за землю в усіх регіонах України, а також зменшення частки єдиного податку в майже половині регіонів.

[380] Мельник М.І., Лещух І.В. Вплив збройної агресії росії на ендогенний потенціал регіонів України. Економіка України. 2022. №9. С. 21-44. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.021
[381]Система «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget

Таблиця 3.8

Частка ПДФО у доходах загального фонду місцевих бюджетів регіонів України

Області	частка, %		зміна частки у травні 2022 р. щодо травня 2021 р. , в.п.
	травень 2021 р.	травень 2022 р.	
Вінницька	64,2	73,2	9,0
Волинська	61,7	72,4	10,7
Дніпропетровська	42,0	50,5	8,6
Донецька	62,0	81,3	19,4
Житомирська	60,9	77,5	16,6
Закарпатська	61,2	75,0	13,8
Запорізька	52,8	70,7	17,9
Івано-Франківська	60,5	68,7	8,2
Київська	57,3	68,2	11,0
Кіровоградська	60,5	66,1	5,6
Луганська	76,5	96,4	19,9
Львівська	57,6	67,0	9,4
Миколаївська	67,6	82,9	15,3
Одеська	57,2	67,8	10,7
Полтавська	48,0	47,6	-0,4
Рівненська	63,4	74,0	10,7
Сумська	63,1	74,7	11,7
Тернопільська	64,1	72,7	8,6
Харківська	55,1	66,7	11,6
Херсонська	63,6	83,5	19,9
Хмельницька	65,6	76,1	10,4
Черкаська	61,7	72,7	11,0
Чернівецька	61,0	69,9	8,9
Чернігівська	59,0	78,6	19,6
м. Київ	40,6	40,6	0,0
Україна	**53,6**	**63,2**	**9,6**

**Джерело: розраховано за даними[382]*

Цікаво, що частка ПДФО в структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів у регіонах, де ведуться активні бойові дії, у перші місяці війни перевищувала 80% (по областях: Луганська – 96,4%, Херсонська – 83,5%, Миколаївська – 82,9%, Донецька – 81,3%). Таке зростання частки ПДФО в структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів відбулося внаслідок: по-перше, збільшення у 2022 р. порівняно з попереднім роком частки ПДФО, яка зараховується до місцевого бюджету, з 60% до 64%; по-друге, перманентного зростання протягом 2022 р. обсягів ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями і особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами. Крім того, станом на квітень 2022 р. рівень виконання річного розпису із збирання ПДФО з грошового забезпечення (винагород) військовослужбовцям становив 72,6%, а загальний рівень – лише 30,3%. Відповідний аналіз у розрізі регіонів дає підстави дійти висновку, що фактично за трохи більш як два місяці повномасштабної війни місцеві бюджети акумулювали понад половину річного обсягу ПДФО з грошового забезпечення (винагород) військово службовцям. У деяких регіонах цей показник перевищив 80% (наприклад, у Житомирській області – 83,7%, Закарпатській – 82,5%, Хмельницькій – 80,7%). Натомість у Черкаській і Тернопільській областях рівень виконання річного розпису із збирання ПДФО з грошового забезпечення (винагород) перевищив 100% (відповідно, 102% і 100,1%).

Попри позитивну динаміку в гривневому еквіваленті обсягу доходів загального фонду бюджетів 18 із 25 регіонів України за І-ІІІ кв. 2022 р., у доларовому еквіваленті в умовах війни

[382] Система «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget (*дата звернення: 29.06.2022)*

дохідна частина бюджету зросла лише у Полтавській області. А за І-ІІІ кв. 2021-2023 рр. темп зміни обсягу доходів загального фонду був додатнім лише у Миколаївській, Київській, та Житомирській областях (рис. 3.28).

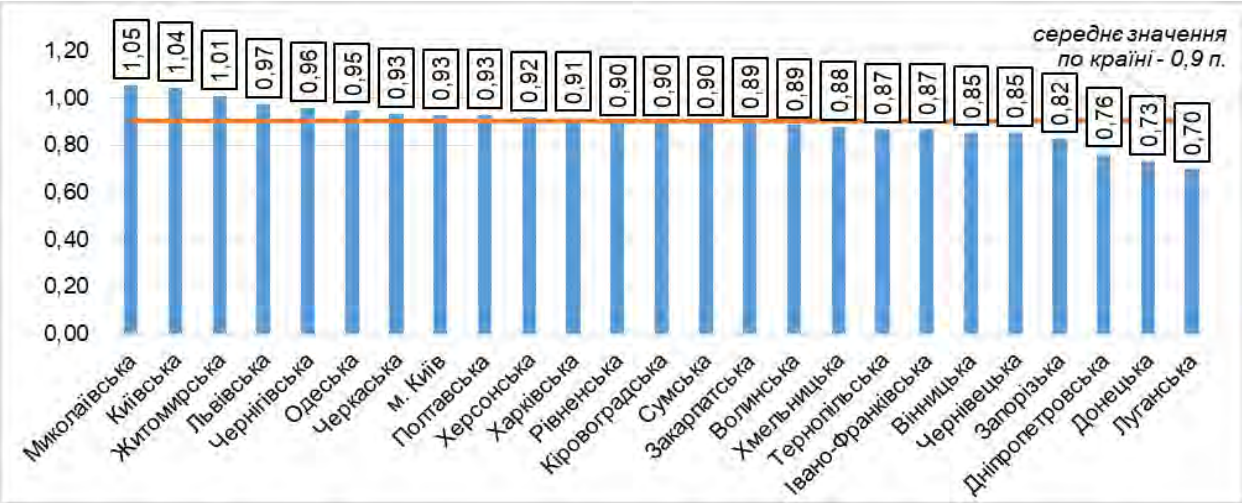

Рис. 3.28. Середньорічний темп зміни обсягу доходів загального фонду бюджетів регіонів України, І-ІІІ кв. 2021-2023 рр., пунктів*

Примітка: обсяг доходів загального фонду бюджетів регіонів України перераховано за середньорічним курсом гривні щодо долара США, встановленого НБУ

*Джерело: розраховано за даними[383]

Утім, попри значний темп зниження обсягу доходів (у доларовому еквіваленті) загального фонду бюджетів більшості регіонів України в І-ІІІ кв. 2022 щодо січня-вересня 2021 р., після року війни (січень-вересень 2023 р.) мало місце поступове пожвавлення економіки регіонів країни, яке результувалося зростання обсягу надходжень податків і зборів до бюджетів більшості регіонів країни, порівняно із січнем-вереснем 2022 р. (рис. 3.29).

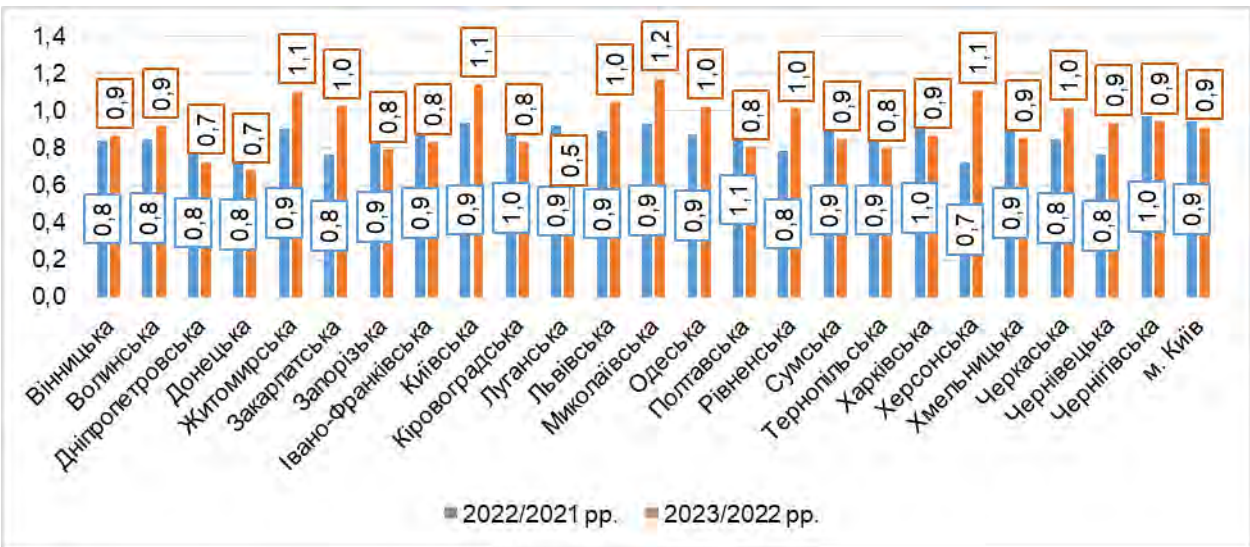

Рис. 3.29. Темп зміни обсягу доходів загального фонду бюджетів регіонів України, І-ІІІ кв. 2022/2021 рр. та І-ІІІ кв. 2023/2022 рр., пунктів*

Примітка: обсяг доходів загального фонду бюджетів регіонів України перераховано за середньорічним курсом гривні щодо долара США, встановленого НБУ

*Джерело: розраховано за даними[384]

[383] Система «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget

[384] Там само.

Отже, проведений аналіз дозволяє окреслити пріоритетні кроки для регіональних органів влади щодо усунення можливих загроз подальшої втрати ендогенного потенціалу регіонів України внаслідок збройної агресії росії:

– розроблення альтернативної методики (або інтеграція розрізнених даних) і налагодження моніторингу переміщених осіб (як внутрішньо, так і зовнішньо переміщених), без орієнтації на класичні джерела інформації (поточний облік і перепис населення);

– забезпечення подальшого сприяння в здійсненні релокації бізнесу на території, де не ведуться активні бойові дії (за даними дослідження Advanter Group, 48% підприємств малого і середнього бізнесу з різних причин поки що не можуть перевезти своє виробництво в безпечні регіони). Крім формування податкової бази запуск нового бізнесу на територіях, де не ведуться активні бойові дії, дозволить створити нові робочі місця, сприятиме збереженню населення від від'їзду за кордон завдяки створенню передумов для підвищення його платоспроможності;

– сприяння в просуванні вітчизняної продукції на ринку, пошуку нових експортних можливостей;

– активізація державно-приватного партнерства (ДПП) у контексті створення нової та реконструкції пошкодженої інфраструктури. Для бізнесу стимулом до активізації інвестування в межах ДПП може стати впровадження податкових преференцій, зокрема, у контексті перегляду нормативів амортизації основних засобів, а також податкових преференцій щодо прибутків, які направляються на капітальні інвестиції;

– оперативна дерегуляція в податковій і митній сферах, оновлення державної політики у відповідності з потребами воєнного стану – збереження політики зменшення адміністративного і податкового навантаження на бізнес, проте усунення можливих зловживань. Наприклад, підтримуючи передбачену ст. 69.1 підрозділу XX Податкового кодексу України можливість платника податків пролонгувати строки сплати податків і зборів на період до шести місяців після припинення або скасування в Україні воєнного стану, доцільним вважаємо скорочення термінів подання звітності, реєстрації у відповідних реєстрах податкових накладних, розрахунків коригування тощо з шести до трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні. Крім того, вважаємо за необхідне більш адресне надання пільг з оплати податків і зборів суб'єктам економіки (наприклад, з огляду на їх локацію відносно зони проведення активних бойових дій);

– лібералізація трудових відносин на період воєнного стану, зокрема, через затвердження офіційного порядку бронювання ключових співробітників підприємств від призову для збереження можливості функціонування підприємств;

– упровадження механізму приєднання релокованих підприємств до правового режиму існуючих індустріальних парків (виробничих кластерів), які знаходяться на території більш безпечних регіонів. Пріоритетно, аби такі парки (кластери) були транскордонними, орієнтованими на використання наявного природно-ресурсного й економічного потенціалів регіону, у якому розміщені;

– надання нового імпульсу розвитку, у тому числі релокованому бізнесу, шляхом реалізації низки різнопрофільних навчально-освітніх і консалтингових програм для місцевого населення й внутрішньо переміщених осіб щодо започаткування і масштабування бізнесу, а також ініціювання все українського пілотного проєкту щодо запровадження в Західному регіоні України (або в його окремих областях, зважаючи на лідерство регіону за кількістю

релокованого бізнесу) спеціального режиму оподаткування бізнесу для новостворених малих підприємств і стартапів.

У сьогоднішніх умовах, попри складні виклики, які постали перед усіма регіонами України, відкриваються і нові можливості для підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу їх розвитку. Проте для максимального використання цих перспектив потрібно вже нині започаткувати роботу з напрацювання відповідних концептуальних рішень, які надалі мають бути покладені в основу програмних і стратегічних документів, адаптованих до умов функціонування суб’єктів економіки у воєнний період, і спрямовані на забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів на довгострокову перспективу.

РОЗДІЛ IV. ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

4.1. Методологічні засади дослідження впливу зовнішньоекономічних чинників на економічну безпеку регіонів України

Глобалізаційні процеси відкривають нові можливості розвитку, водночас генеруючи низку загроз і викликів економічній безпеці держави та її регіонів. Геополітичні конфлікти і торговельні війни посилюють негативний вплив внутрішніх загроз, що виникають в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні, яка стала об'єктом асиметричного політичного, економічного, інформаційного тиску з боку сильніших держав. Водночас поглиблення інтернаціоналізації та транснаціоналізації здійснюють неоднозначний вплив на економічну безпеку регіонів України, що проявляється як в позитивних ефектах для національних виробників товарів та послуг через розширення ринків збуту та отримання доступу до дешевших сировини і матеріалів, так і у негативних – загострення конкуренції внаслідок надмірної відкритості внутрішнього ринку та застосування розвиненими країнами «подвійних стандартів» в міжнародній торгівлі щодо українських товарів.

У зв'язку з цим, участь України у міжнародному поділі праці, ефективність якої визначається спеціалізацією регіональних економік, повинна відбуватися з урахуванням національних інтересів та узгоджених з ними інтересів регіонального рівня, що формуються під впливом зовнішньоекономічних чинників та потребують активізації використання ендогенних ресурсів розвитку. Необхідність зміцнення економічного потенціалу регіонів та його ефективного використання як основи протидії загрозам зовнішнього середовища обумовлює актуальність ідентифікації зовнішньоекономічних чинників, оцінки та прогнозування їх впливу на стан економічної безпеки регіонів України.

Регіональний розвиток відбувається під впливом як екзогенних, так і ендогенних факторів. Вплив екзогенних факторів хоча і є вагомим, проте його складно контролювати. Тому в сучасних умовах зростає важливість регіональних ендогенних факторів, оскільки існують різні інструменти їх покращення за рахунок нових технологій чи залучення внутрішнього та іноземного капіталу. Стан зовнішньоторговельної безпеки значною мірою відображає ефективність використання ендогенного потенціалу, зокрема, через експортну складову, яка характеризує рівень конкурентоспроможності та спеціалізації регіону, розвитку суспільства знань і стійкості економічного розвитку. Зовнішня торгівля є важливим чинником економічного зростання регіону, підприємства якого, реагуючи на зовнішній попит, збільшують виробництво в експортоорієнтованих галузях. З точки зору теорії ендогенного зростання особливого значення в умовах глобальної конкуренції набувають спеціалізація та диверсифікація експорту товарів, а також позитивний вплив зовнішнього попиту. Проте, останні кілька років показали, що в умовах загроз, спричинених пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням російських військ в Україну, для вітчизняних регіонів ключовим завданням стало зниження вразливості до втрати стійкості економіки внаслідок скорочення обсягів виробництва, зменшення людського потенціалу, зниження спроможності забезпечувати ефективну логістику експорту виготовленої продукції. Здатність регіону використовувати ендогенні ресурси для збалансованого економічного зростання та збереження стійкості економіки впливає на стан зовнішньоторговельної безпеки, яка залежить від кількісних та якісних показників експорту (імпорту) товарів, що, своєю чергою, визначається такими параметрами регіональної економіки, як галузева структура, забезпеченість ресурсами, технологічний рівень підприємств, адаптивність до змін.

Розглядаючи систему економічної безпеки регіону як сукупність її основних складових, на кожну з яких зовнішньоекономічні чинники здійснюють різний вплив, необхідно виділяти

первинні та вторинні ефекти взаємодії регіональної економіки з зовнішнім середовищем. Хоча регіон не виступає самостійним суб'єктом міжнародних відносин, вплив зовнішньоекономічних чинників буде істотним насамперед на виробничу, науково-технологічну, інвестиційну та зовнішньоторговельну складові економічної безпеки регіону, та менш відчутним – для інших складових (фінансова, соціальна, енергетична).

Отже, первинні ефекти обумовлені безпосереднім впливом зміни кон'юнктури зовнішніх ринків, ступенем реалізації договорів про міжнародне міжрегіональне співробітництво, участю регіону в міжнародному обміні технологіями та торгівлі високотехнологічною продукцією, і проявляються, насамперед, у структурних зрушеннях в економіці та поступово змінюють структуру зовнішньої торгівлі регіону. Вторинні ефекти виникають в результаті опосередкованого впливу зовнішньоекономічних чинників на ті складові економічної безпеки регіону, з якими вони прямо не пов'язані.

Поглиблення виробничої кооперації промислових підприємств в межах міжнародного співробітництва регіону безпосередньо впливає на виробничу безпеку і виявляється в таких первинних ефектах, як збільшення обсягів реалізованої промислової продукції та підвищення рівня її наукомісткості. Своєю чергою, нарощення обсягів промислового виробництва та збільшення продукції з високою часткою доданої вартості є передумовою підвищення рівня життя населення, що розглядаємо як вторинний ефект впливу зовнішньоекономічних чинників, який зміцнює соціальну безпеку регіону, водночас, посилюючи фінансову безпеку завдяки збільшенню обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів. Впровадження новітніх технологій промисловими підприємствами та налагодження випуску інноваційної продукції безпосередньо сприяє зміцненню виробничої та зовнішньоторговельної складових безпеки регіону, а опосередковано, в результаті застосування енергозберігаючих технологій, - покращує стан енергетичної безпеки.

З огляду на взаємозв'язки між складовими економічної безпеки регіону зауважимо, що стан зовнішньоторговельної складової, з одного боку, відображає безпосередній вплив зовнішньоекономічних чинників, які характеризують зовнішні загрози і можливості для розвитку економіки регіону. Зокрема, активне впровадження нових технологій та збільшення частки високотехнологічної продукції у загальних обсягах промислового виробництва можливе завдяки використанню таких зовнішніх чинників, як обмін технологіями та кваліфікованими кадрами в межах поглиблення міжнародної кооперації промислових підприємств.

З іншого боку, рівень зовнішньоторговельної безпеки регіону визначається здатністю економіки вчасно і адекватно реагувати на виклики зовнішнього середовища, що залежить від стану виробничої, інвестиційної та науково-технічної складових безпеки і потребує здійснення істотних структурних змін в економіці на основі підтримки розвитку видів економічної діяльності з високим рівнем доданої вартості, створення інституційних умов для інвестування у науково-технічну та інноваційну діяльність.

Таким чином, зміцнення зовнішньоторговельної безпеки залежить від здатності регіону мінімізувати зовнішньоекономічні загрози та використовувати зовнішні можливості для підвищення рівня виробничої, інвестиційної, науково-технічної складових економічної безпеки, що позитивно впливає на забезпечення життєздатності та розвиток адаптивного потенціалу регіону. При цьому, саме динаміка рівня зовнішньоторговельної складової економічної безпеки дозволяє оцінити зміни міжнародної конкурентоспроможності регіону, ступінь його інтегрованості у міжнародні господарські зв'язки та адаптивність регіональної економічної системи до змін у зовнішньому середовищі.

Ґрунтуючись на взаємозв'язку основних складових економічної безпеки, в яких виявлятимуться первинні ефекти (або наслідки) впливу факторів зовнішнього середовища, визначимо основні блоки методології дослідження зовнішньоекономічних чинників економічної

безпеки регіонів: (1) ідентифікація зовнішньоекономічних чинників економічної безпеки; (2) розрахунок інтегрального показника за кожною складовою безпеки; (3) розрахунок прогнозної динаміки найбільш значущих індикаторів; (4) обґрунтування напрямів оптимізації індикаторів; (5) моделювання прогнозного стану складових економічної безпеки регіону (рис. 4.1).

На першому етапі проводиться аналіз зовнішнього середовища та визначаються основні зовнішньоекономічні фактори, які можуть впливати на стан економічної безпеки регіону за основними складовими (зовнішньоторговельна, виробнича, науково-технічна, інвестиційна), в яких спостерігаються первинні ефекти від впливу цих факторів. З метою формалізації процесу дослідження кожен зовнішньоекономічний чинник ідентифікується за допомогою відповідного відносного показника, який розраховується за даними офіційної статистики.

Зовнішньоторговельна складова економічної безпеки оцінюється за допомогою показників, які включають: коефіцієнт покриття експортом імпорту; частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі; коефіцієнти експортної та імпортної залежності; частки високотехнологічної продукції в експорті та імпорті товарів; коефіцієнт технологічної залежності[385]. Враховуючи тенденції до зростання ролі послуг в побудові знаннєвоорієнтованої економіки, цей перелік доцільно доповнити показниками, що якісно характеризують зовнішню торгівлю послугами, зокрема рівень їх наукомісткості: відношення обсягу експорту наукомістких послуг (роялті, ліцензійні послуги, комп'ютерні та інформаційні послуги, наукові та технічні послуги, послуги дослідження і розробки) до ВРП; частка експорту наукомістких послуг у загальному обсязі експорту послуг; відношення обсягів експорту наукомістких послуг до обсягів імпорту цих послуг.

При цьому, незважаючи на те, що зовнішньоторговельна складова безпосередньо відображає стан взаємодії економіки регіону із зовнішнім середовищем, важливим є врахування такого взаємозв’язку і при визначенні виробничої, науково-технічної та інвестиційної складових економічної безпеки.

Наприклад, при оцінюванні виробничої безпеки необхідно брати до уваги вплив імпортних технологій. З огляду на це, важливим є показник частки зарубіжних технологій у загальній кількості впроваджених нових технологій промисловими підприємствами, що характеризує рівень імпортної залежності виробничого комплексу регіону. З метою врахування зовнішньоекономічних чинників при розрахунку науково-технічної безпеки регіону доцільно брати до уваги показник частки експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку. Стан інвестиційної безпеки регіону залежить від обсягів залучених прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіку, що характеризується часткою ПІІ у ВРП, відношенням чистого приросту ПІІ до ВРП, часткою високотехнологічних інвестицій у загальних обсягах ПІІ.

Після формування переліку індикаторів за кожною складовою економічної безпеки регіону та визначення їх фактичних значень за період не менше 5 років здійснюється розрахунок стандартизованих (нормалізованих) значень цих показників. Для отримання нормалізованих значень застосовуємо методичний підхід, який полягає у поділі індикаторів на показники-стимулятори та показники-дестимулятори залежно від впливу їх зміни на стан економічної безпеки регіону. Нормалізоване значення показника-стимулятора, зростання якого позитивно впливає на рівень економічної безпеки, розраховуємо як відношення фактичного значення показника у рік t до його максимального значення за досліджуваний період. Зростання показників-дестимуляторів призводить до погіршення економічної безпеки регіону, відповідно, нормалізоване значення такого показника у рік t визначається як

[385] Babets I., Fleychuk M. External Economic Security of Ukraine: Conditions, Problems and Prospects. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2020. Vol. 42. No3. p. 316-322.

відношення його мінімального значення за досліджуваний період до фактичного значення. Детальніше методика нормалізації індикаторів обґрунтована у роботі[386].

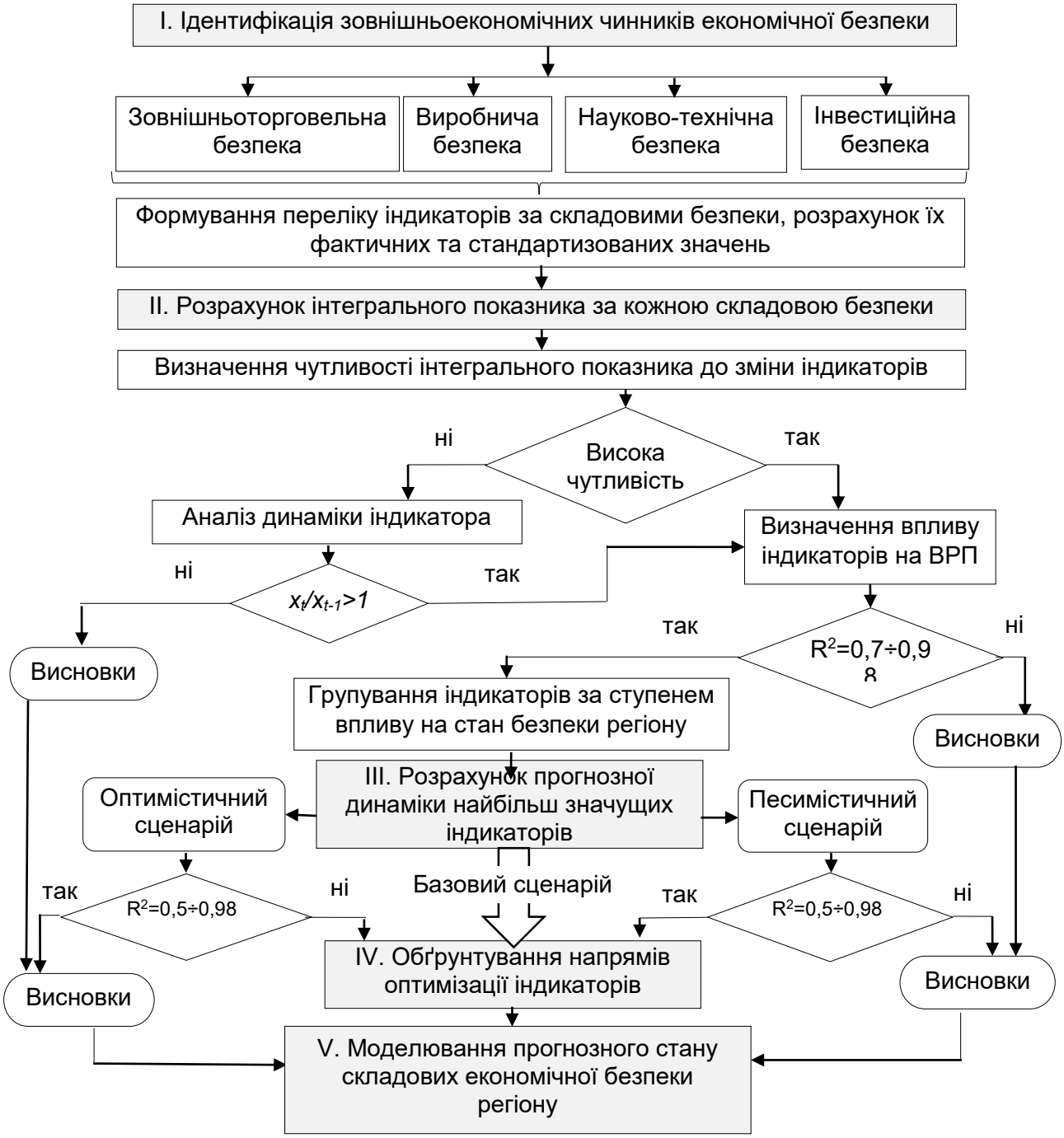

Рис. 4.1. Методологічні засади діагностики зовнішньоекономічних чинників економічної безпеки регіону

Другий етап передбачає визначення інтегрального показника за кожною складовою економічної безпеки регіону. Інтегральний показник розраховуємо як суму добутків нормалізованих значень індикаторів на відповідні вагові коефіцієнти, які визначаються за методом головних компонент в програмі “Statistica 7.0” згідно методики, пропонованої в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України:

[386] Information systems and innovative technologies in project and program management [Text]: Collective monograph edited by I. Linde, I. Chumachenko, V. Timofeyev. Riga: ISMA, 2019. 339 p., P. 70-80.

$$I_j = \sum_{i=1}^{m} a_{ij} \times z_{ij}, \qquad (4.1)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску і-го індикатора в інтегральний показник j-тої складової економічної безпеки регіону; z_{ij} – нормалізовані значення індикаторів x_{ij}[387].

На цьому ж етапі проводиться оцінка впливу зовнішньоекономічних чинників на стан окремої складової економічної безпеки регіону, що дозволяє виявити ті показники, погіршення яких відносно критеріїв економічної безпеки характеризує найбільш істотні загрози, а також виокремити ті загрози, які на даний момент є незначними і не потребують впровадження заходів щодо їх зниження. З метою визначення чутливості інтегрального показника окремої складової економічної безпеки регіону доцільно застосувати методичний підхід щодо дослідження динамічних процесів в економічній системі та оцінювання чутливості параметрів на виході до зміни вхідних параметрів системи, розроблений Ю. Харазішвілі[388]. Ця методика передбачає використання коефіцієнта чутливості, який визначається як вплив відхилення незалежної змінної Δx_i на залежну змінну y:

$$U(t, x_i) = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{y(t, x_{i,o} + \Delta x_i) - y(t, x_{i,o})}{\Delta x_i} = \frac{dy(t, x_{i,o})}{dx_{i,o}} \approx \frac{\Delta y(t, x_{i,o})}{\Delta x_{i,o}}. \qquad (4.2)$$

Формула (2) дозволяє визначити точкову еластичність як граничне значення дугової еластичності за умови, що приріст фактора x прямує до нуля. Для уникнення неточностей і збільшення ступеня вірогідності результатів розрахунку чутливості інтегрального показника окремої складової економічної безпеки регіону до впливу індикатора, що характеризує вплив зовнішньоекономічних чинників, ми використовуємо коефіцієнт дугової еластичності, який визначає процентну зміну функції під впливом процентної зміни аргумента:

$$\mathrm{E}(y_{i,x_i}) = \frac{\Delta y_i}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{y_i}. \qquad (4.3)$$

Інтегральний показник j-тої складової економічної безпеки регіону ($I_{Ек_j}$) упродовж досліджуваного інтервалу часу є функцією від множини індикаторів (x_{ij}):

$$\mathrm{I}_{Ek_j}(t, x_{ij}) = f(x_{1j}, x_{2j}, \ldots, x_{ij}). \qquad (4.4)$$

Використовуючи функціональну залежність інтегрального показника j-тої складової економічної безпеки від множини індикаторів, вплив зміни кожного індикатора визначаємо за допомогою коефіцієнта чутливості (еластичності) в рік t за формулою:

$$\mathrm{K}_{ч_ij} = \frac{\Delta \mathrm{I}_j}{\Delta x_{ij}} \cdot \frac{x_{ij}}{\mathrm{I}_j}, \qquad (4.5)$$

де ΔI_j – різниця між фактичним значенням інтегрального показника j-тої складової економічної безпеки регіону та його значенням після зміни фактичного значення індикатора на 1%; Δx_{ij} – величина зміни фактичного значення індикатора у %; x_{ij} – фактичне (початкове) значення індикатора; I_j - фактичне (початкове) значення інтегрального показника j-тої складової економічної безпеки регіону.

На основі розрахованих значень коефіцієнтів чутливості проводиться попереднє ранжування індикаторів залежно від величини їх впливу на стан економічної безпеки і групування загроз, які викликані погіршенням значень цих індикаторів. Для індикаторів, до зміни яких виявлена висока чутливість інтегрального показника, здійснюється додаткова

---

[387] Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07.

[388] Харазішвілі Ю.М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України: монографія. К.: Поліграф Консалтинг. 2007. 321 с., с. 115.

оцінка їх впливу на валовий регіональний продукт з метою підтвердження їх ролі у забезпеченні економічного зростання регіону.

Водночас, для індикаторів, зміна яких за попередньою оцінкою неістотно впливає на стан економічної безпеки регіону, доцільно аналізувати їх динаміку. У випадку позитивної динаміки індикатора-дестимулятора (щорічні темпи зростання значень перевищують 110%) або негативної динаміки індикатора-стимулятора (щорічні темпи зростання значень є меншими 90%), необхідно визначати їх вплив на ВРП з метою додаткового підтвердження або спростування неістотного прояву відповідних загроз.

Оцінку впливу індикаторів, що характеризують зовнішньоекономічні чинники, на економічне зростання регіонів доцільно здійснювати за допомогою регресійного аналізу. Для подальшого дослідження відбирають індикатори, вплив яких на ВРП є статистично значимим (R^2=0,7÷0,98). Остаточне групування індикаторів за рівнем прояву загроз, що виникають у випадку погіршення відповідності їх фактичних значень критеріям безпеки, здійснюється з урахуванням результатів розрахунку коефіцієнтів чутливості інтегрального показника за складовими економічної безпеки та регресійного аналізу впливу індикаторів на ВРП.

На третьому етапі для найбільш значущих індикаторів, безпосередньо пов'язаних із зовнішньоекономічними чинниками, розробляють прогнозні сценарії зміни, використовуючи динамічні ряди фактичних значень цих показників за період не менший 10 років. Для побудови прогнозних сценаріїв зміни індикаторів економічної безпеки регіону застосуємо екстраполяцію тренда на основі інтерполяції функції зміни відповідного показника за досліджуваний період. При цьому необхідно брати до уваги, що методи автопрогнозу, засновані на аналізі часових рядів, екстраполюють ряд значень на основі інформації, що міститься в цьому ряді, тому такий прогноз є ефективним лише в коротко- чи середньостроковій перспективі. Відповідно, коректними вважаються прогнозні сценарії зміни індикаторів, розроблені на три роки.

У випадку отримання оптимістичного прогнозу зміни індикатора з ймовірністю його реалізації більше 50%, а також песимістичного прогнозу з ймовірністю менше 50%, визначаються прогнозні значення цих індикаторів, які в подальшому будуть використані для розрахунку прогнозних сценаріїв зміни рівня складових економічної безпеки регіону.

На четвертому етапі для індикаторів, ймовірність реалізації оптимістичного прогнозу зміни яких менша 50%, а ймовірність песимістичного прогнозу – більше 50%, крім розрахунку прогнозних значень необхідно розробляти заходи щодо їх оптимізації та забезпечення відповідності критеріям економічної безпеки. Як базовий прогнозний сценарій зміни індикатора певної складової економічної безпеки регіону розглядається тренд, який відображає темпи зростання (зниження) прогнозних значень показника, найбільш наближені до динаміки його фактичних значень за досліджуваний період.

На п'ятому етапі проводиться моделювання складових економічної безпеки на короткострокову перспективу за методом прогнозних сценаріїв, який передбачає:

- розробку прогнозу зміни кожного індикатора на наступні 3 роки (оптимістичний, базовий, песимістичний) на основі проведених попередніх розрахунків фактичних значень індикаторів за період не менше 10 років;
- аналіз ймовірності реалізації прогнозних сценаріїв за кожним індикатором і вибір найбільш ймовірних трендів їх зміни;
- визначення фактичних та нормалізованих гіпотетичних значень індикаторів за складовими економічної безпеки регіону, використовуючи такі ж нормувальні значення, як і для нормування характеристичних значень індикаторів;
- розрахунок прогнозних значень інтегрального показника для кожної складової економічної безпеки регіону на три роки як суму добутків нормалізованих прогнозних значень індикаторів у наступні періоди на відповідні вагові коефіцієнти (розраховані при визначенні інтегрального показника за досліджуваний період).

Методологія дослідження зовнішньоекономічних чинників економічної безпеки на регіональному рівні передбачає оцінювання впливу зовнішнього середовища на зовнішньоторговельну, виробничу, науково-технічну та інвестиційну складові безпеки, що обумовлене проявом первинних ефектів та наслідків від дії цих чинників саме в зазначених сферах життєдіяльності. На основі ідентифікації зовнішньоекономічних чинників економічної безпеки формується система індикаторів за основними складовими безпеки, проводиться розрахунок інтегрального показника за кожною складовою безпеки. Для моделювання прогнозних сценаріїв зміни стану економічної безпеки регіону ключовим етапом є оцінювання впливу загроз та їхнє ранжування, що дозволяє відібрати індикатори, зміна яких в короткостроковій перспективі стане джерелом істотних загроз або вагомим чинником зміцнення безпеки. Розрахунок прогнозної динаміки індикаторів та обґрунтування напрямів їх оптимізації слугує основою для моделювання прогнозного стану складових економічної безпеки регіону.

4.2. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану

Упродовж останніх років у зовнішній торгівлі України спостерігалися позитивні тенденції. Зокрема, відбувалося збільшення обсягів зовнішньоторговельного обороту, відновлення зовнішньоекономічної діяльності регіонів після кризового занепаду у 2014-2015 рр., закріплення вітчизняних експортерів на ринках європейських країн та поступова зміна російського вектору співробітництва на європейський та азійський. Внаслідок переходу російської агресії в активну фазу бойових дій реалізувалися ймовірні, але водночас і мало очікувані загрози зовнішньоторговельній безпеці держави. Зовнішня загроза порушення суверенітету й цілісності держави, військової агресії та втрати частин території має системний характер і загрожує функціонуванню усієї системи національної безпеки. Важливим завданням є стабілізація зовнішньоторговельної діяльності, забезпечення збуту продукції вітчизняних виробників на зарубіжних ринках та надходження товарів критичного імпорту у достатньому обсязі з урахуванням зміни функціонування економіки регіонів в умовах воєнного стану. У зв’язку з цим актуальною є проблема ідентифікації та оцінки загроз, що загострилися внаслідок погіршення умов виробництва та транспортування експортної продукції через військові дії та окупацію частини території Україні.

Оцінку рівня зовнішньоторговельної безпеки регіонів України проведемо застосовуючи методичний підхід до визначення інтегрального показника, запропонований Міністерством економіки України[389]. Інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки для регіону визначимо як суму добутків нормалізованих значень індикаторів на їхні вагові коефіцієнти, розраховані за допомогою моделі головних компонент. Система індикаторів зовнішньоторговельної безпеки включає такі показники: коефіцієнт покриття експортом імпорту; частка провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті; коефіцієнти експортної та імпортної залежності; частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів; коефіцієнт технологічної залежності[390]; частка експорту наукомістких послуг (роялті, ліцензійні послуги, комп'ютерні та інформаційні послуги, наукові та технічні послуги, послуги дослідження і розробки) у загальному обсязі експорту послуг[391].

За результатами проведених розрахунків, у 2021 р. для більшості регіонів України характерним було зміцнення зовнішньоторговельної безпеки порівняно з 2013 р. (рис. 4.2).

---

[389] Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07.

[390] Babets I., Fleychuk M. External Economic Security of Ukraine: Conditions, Problems and Prospects. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2020. Vol. 42. No3. p. 316-322.

[391] Бабець І.Г. Теоретико-методологічні засади дослідження впливу зовнішньоекономічних чинників на економічну безпеку регіонів України. Проблеми економіки. 2021. №4. С. 85–91.

Найбільше зростання інтегрального показника за досліджуваний період відбулося у Вінницькій (з 0,399 до 0,503), Житомирській (з 0,304 до 0,401), Луганській (з 0,197 до 0,347), Харківській (з 0,299 до 0,398) та Чернівецькій (з 0,363 до 0,483) областях. У 8-ми регіонах у 2021 р. інтегральний показник перевищував середнє значення по Україні, яке становило 0,317 і було найбільшим упродовж 2013-2019 років, але зменшилося порівняно з 2020 роком (0,325). Вінницька область стала лідером серед регіонів України за рівнем зовнішньоторговельної безпеки переважно за рахунок зростання частки наукомістких послуг в загальному обсязі експорту послуг з 57,7% до 76,6% при відповідності більшості індикаторів критеріям економічної безпеки.

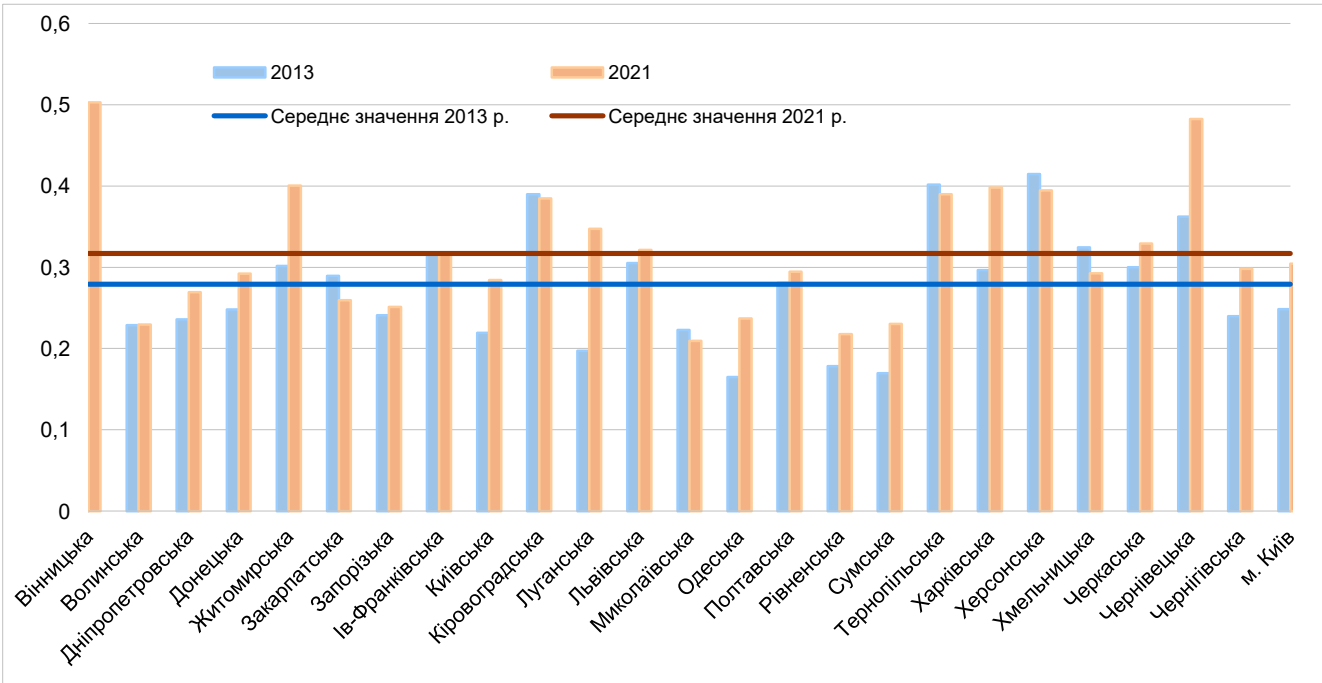

Рис. 4.2. Інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки регіонів України у 2013 р. та 2021 р.*

**Джерело: розраховано і побудовано за даними*[392]

Неістотне зменшення інтегрального показника у 2021 р. порівняно з 2013 р. спостерігалося у Закарпатській (з 0,289 до 0,260), Миколаївській (з 0,223 до 0,209),Тернопільській (з 0,402 до 0,390), Херсонській (з 0,415 до 0,394) та Хмельницькій (з 0,324 до 0,292) областях. На основі аналізу динаміки індикаторів за 2013-2021 рр. можемо припустити, що погіршення стану зовнішньоторговельної безпеки у Закарпатській області було зумовлено істотним зростанням частки Угорщини як провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті з 20,4% до 34,6% та збільшенням частки високотехнологічного імпорту з 32,4% до 43,4%, що істотно перевищує граничні значення цих показників. Аналіз зміни індикаторів, які характеризують зовнішню торгівлю Хмельницької області, показує, що основною причиною погіршення стану зовнішньоторговельної безпеки за досліджуваний період стало зменшення частки високотехнологічної продукції в загальних обсягах експорту з 26,7% до 7,6% та, відповідно, збільшення коефіцієнта технологічної залежності з 0,25 до 0,64. У Миколаївській області істотно погіршилися такі показники, як експортна залежність (зростання з 54,3% до 75,7%), коефіцієнт технологічної залежності (зростання з 12,28 до 13,85), а частка високотехнологічної продукції в експорті зменшилася до критичного рівня (з 0,55% до 0,1%). Зниження рівня зовнішньоторговельної безпеки Тернопільської області відбулося внаслідок зростання коефіцієнту експортної залежності (з

[392] Регіони України у 2015 р. Статистичний збірник. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с. (с. 422-617); Регіони України у 2021 р. Статистичний збірник. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 625 с. (с. 366-554).

16,1% до 22,7%) та істотного зниження частки високотехнологічної продукції в експорті (з 47,8% до 29,8%). У Херсонській області основним фактором погіршення зовнішньоторговельної безпеки стало зменшення частки високотехнологічної продукції в експорті з 12,7% до 2,2%.

З метою виявлення основних чинників зовнішньоторговельної безпеки регіонів у 2021 р. доцільно розрахувати коефіцієнт чутливості, який визначається як зміна інтегрального показника у відсотках при зміні фактичного значення індикатора на 1% за інших рівних умов. Чим більше значення коефіцієнта чутливості, тим більшою мірою впливає зміна індикатора на рівень зовнішньоторговельної безпеки. Відповідно, висока чутливість інтегрального показника до зміни певного індикатора вказує на істотність загроз, що виникають чи посилюються внаслідок погіршення фактичного значення індикатора відносно критерія економічної безпеки.

На основі аналізу результатів розрахунку коефіцієнтів чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів ми визначили найбільш істотні загрози зовнішньоторговельній безпеці кожного регіону (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Коефіцієнти чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів зовнішньоторговельної безпеки регіонів України у 2021 р.

Регіон	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі	Коефіцієнт експортної залежності	Коефіцієнт імпортної залежності	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів	Коефіцієнт технологічної залежності	Частка наукомістких послуг у загальному обсязі експорту послуг
Донецька область	**0,476**	0,123	0,055	0,208	0,001	0,038	0,012	0,037
Кіровоградська область	**0,367**	0,146	0,122	0,210	0,001	0,038	0,006	0,074
Чернігівська область	**0,264**	0,185	0,202	0,181	0,003	0,037	0,010	0,122
Київська область	0,026	**0,447**	0,106	0,067	0,025	0,226	0,016	0,103
Сумська область	0,163	**0,425**	0,104	0,126	0,007	0,053	0,024	0,143
Миколаївська область	0,306	**0,353**	0,072	0,119	0,001	0,119	0,004	0,009
Рівненська область	0,100	**0,345**	0,212	0,138	0,004	0,098	0,011	0,100
Хмельницька область	0,089	**0,325**	0,151	0,147	0,066	0,109	0,089	0,051
Полтавська область	0,229	**0,302**	0,088	0,200	0,003	0,034	0,012	0,109
Запорізька область	0,181	**0,295**	0,052	0,143	0,030	0,090	0,068	0,158
Волинська область	0,073	**0,287**	0,135	0,083	0,124	0,194	0,037	0,031
Івано-Франківська область	0,111	**0,263**	0,089	0,162	0,049	0,161	0,038	0,150
Одеська область	0,115	0,152	**0,270**	0,215	0,029	0,158	0,040	0,031
Херсонська область	0,206	0,101	0,238	**0,408**	0,006	0,058	0,025	0,017
Луганська область	0,049	0,124	0,229	**0,239**	0,015	0,017	0,075	0,013
Закарпатська область	0,132	0,127	0,069	0,039	**0,282**	0,254	0,089	0,016
Житомирська область	0,100	0,127	0,097	0,110	0,148	**0,327**	0,035	0,090
Тернопільська область	0,046	0,069	0,108	0,190	0,180	**0,300**	0,038	0,016
Дніпропетровська область	0,144	0,131	0,052	0,154	0,005	**0,288**	0,003	0,188
Чернівецька область	0,041	0,081	0,138	0,141	0,099	**0,251**	0,023	0,119
Черкаська область	0,075	0,149	0,097	0,133	0,007	0,031	0,021	**0,463**
Харківська область	0,028	0,206	0,151	0,098	0,041	0,063	0,024	**0,426**
м. Київ	0,045	0,059	0,076	0,039	0,037	0,355	0,007	**0,394**
Львівська область	0,050	0,081	0,128	0,037	0,153	0,119	0,068	**0,377**
Вінницька область	0,115	0,145	0,119	0,183	0,021	0,137	0,019	**0,282**

Джерело: розраховано автором

Згідно отриманих результатів, найбільш поширеними загрозами зовнішньоторговельній безпеці регіонів є залежність від торгівлі з країною, яка переважає в зовнішньоторговельному обороті. У Київській області ця загроза є найбільшою порівняно з іншими регіонами України, оскільки при збільшенні частки провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі на 1% інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки зменшиться на 0,447% за інших рівних умов.

Другою за поширеністю є загроза зниження частки наукомістких послуг у загальних обсягах експорту послуг – для п'яти регіонів зниження цього показника істотно впливає на стан зовнішньоторговельної безпеки. Найбільш небезпечною ця загроза є у Черкаській області, де зменшення індикатора на 1% призведе до зниження інтегрального показника на 0,463% за інших рівних умов. Для чотирьох регіонів України найбільшою загрозою зовнішньоторговельній безпеці є погіршення показника високотехнологічності імпорту відносно оптимального значення (20%). У Житомирській області вплив цієї загрози є найсильнішим серед регіонів, де інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки був найбільш чутливим до зміни частки високотехнологічних товарів у імпорті.

Донецька, Кіровоградська та Чернігівська області характеризуються найвищою чутливістю інтегрального показника до зміни коефіцієнта покриття експортом імпорту, що свідчить про істотність загроз, пов'язаних із дисбалансом зовнішньої торгівлі. В Одеській області найбільш небезпечними загрозами є такі, що виникають внаслідок посилення експортної залежності регіонів, а у Херсонській та Луганській областях – загрози, пов'язані з високим рівнем імпортозалежності економіки регіонів. Для Закарпатської області, як регіону з високою часткою високотехнологічної продукції в загальних обсягах експорту товарів (59,3%), найбільш небезпечною є загроза втрати підприємствами-експортерами конкурентних позицій на зарубіжних ринках продукції машинобудування.

З метою прогнозування появи нових чи ступеня посилення існуючих загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України в умовах воєнного стану проведемо кластерний аналіз регіонів, використовуючи значення нормалізовані значення індикаторів зовнішньоторговельної безпеки та коефіцієнти чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів. За результатами кластерного аналізу виділено чотири групи регіонів (рис. 4.3).

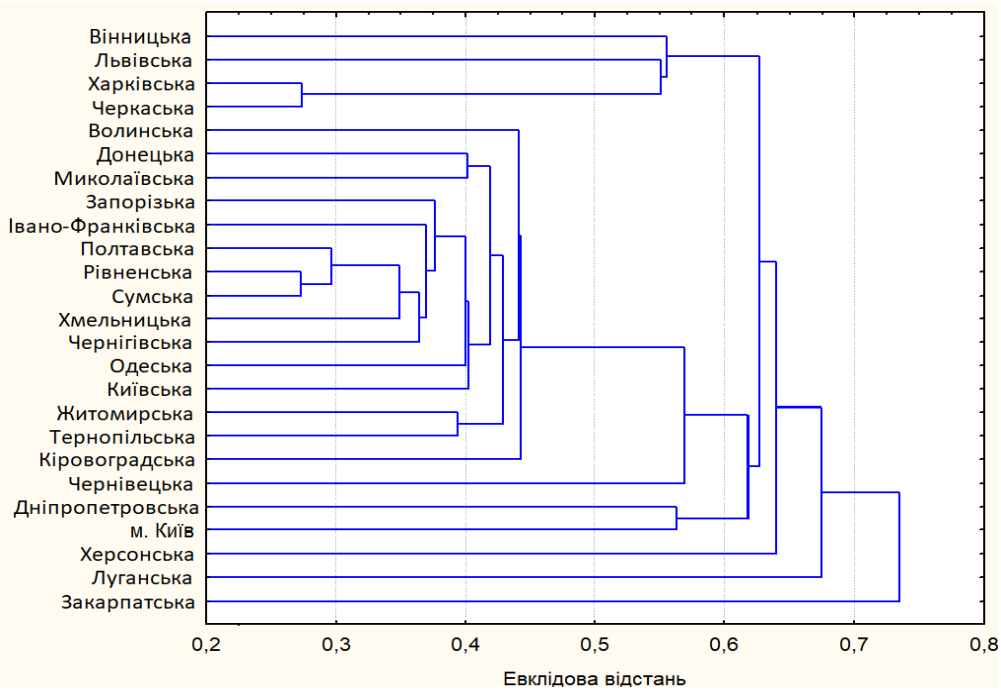

Рис. 4.3. Дерево поєднань регіонів України за показниками зовнішньоторговельної безпеки у 2021 р.

Джерело: розраховано і побудовано автором

До І групи увійшли Житомирська, Закарпатська, Тернопільська та Чернівецька області (табл. 4.2). Тернопільська область найближче знаходиться до центру кластера, тому для загальної характеристики цієї групи необхідно брати до уваги основні показники цього регіону за умови їх співмірності з показниками Житомирської, Закарпатської та Чернівецької областей. Насамперед, регіони І групи у 2021 р. характеризувалися найвищою серед усіх регіонів часткою високотехнологічної продукції в експорті. Загальним лідером за цим показником була

Закарпатська область (59,3%), тоді як в інших регіонах цей показник був нижчий (Житомирська – 22,1%,Тернопільська – 29,8%, Чернівецька – 23,1%). Висока технологомісткість товарного експорту при відносно невисокій частці високотехнологічної продукції в імпорті товарів обумовлює низьку технологічну залежність економіки цих регіонів і, відповідно, низьку чутливість інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки до зміни коефіцієнта технологічної залежності.

Основні загрози, які виникають в сфері зовнішньої торгівлі регіонів першої групи, визначимо на основі отриманих нами результатів розрахунку коефіцієнтів чутливості інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки до зміни індикаторів (див. табл. 4.1). Відповідно, зважаючи на високі значення коефіцієнтів чутливості, спільними загрозами для цих регіонів є зменшення частки високотехнологічної продукції в експорті товарів та збільшення частки високотехнологічних товарів в загальних обсягах імпорту внаслідок погіршення економічних умов через обмеження і ризики воєнного стану, що може посилити залежність регіонів від імпорту високотехнологічної продукції.

Таблиця 4.2

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до І групи за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Житомирська область	0,072666	Значна частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; низький рівень технологічної залежності; низька наукомісткість експорту послуг	Збільшення частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів; зменшення частки високотехнологічної продукції в експорті товарів
Закарпатська область	0,169805		
Тернопільська область	0,057028		
Чернівецька область	0,141616		

Джерело: розраховано та складено автором

На території регіонів, що увійшли до І кластера, активні бойові дії не проводилися, проте небезпечною зовнішньою загрозою, особливо для Житомирської та Тернопільської областей, залишаються ракетні удари російських агресорів по інфраструктурі та промислових підприємствах, що виготовляють високотехнологічну продукцію. Такі руйнування можуть призвести до посилення загроз, пов’язаних із зменшенням високотехнологічних товарів в загальних обсягах експорту та нарощенням високотехнологічного імпорту з метою заміщення готової продукції вітчизняного виробництва чи комплектуючих для машин та обладнання. Наприклад, у Тернопільській області частка високотехнологічної продукції в експорті товарів (основу якої складають електричні машини) зменшилася з 47,5% у 2020 р. до 29,1% у 2021 р. Хоча у І кварталі 2022 р. й спостерігалося зростання цього показника до 29,8%, за підсумками 2022 р. відбулося його зменшення до 21,3%, що свідчить про посилення зазначеної загрози через високу ймовірність руйнування підприємств внаслідок ракетних ударів, порушення логістичних ланцюгів постачання товарів на експорт. З огляду на високу чутливість інтегрального показника до зміни частки високотехнологічної продукції в експорті товарів (Кч=0,179), наслідком негативної динаміки цього індикатора може стати зниження інтегрального показника у 2022 р. до 0,369 за умови, що інші індикатори залишаться без змін. У зв’язку зі зниженням обсягів експорту посилюється загроза скорочення валютних

надходжень, зокрема, від експорту електричних машин у 2022 р. надійшло 164092 тис. дол. США[393], що на 17,9% менше порівняно з 2021 р.

Більшість регіонів, що увійшли до ІІ кластера (табл. 4.3), зазнали істотних руйнувань критичної та соціальної інфраструктури, значних втрат промислового потенціалу та людських ресурсів внаслідок бойових дій та близького розташування лінії фронту. Значна частина території Луганської та Запорізької областей окупована російськими військами, Сумська область знаходиться під постійними обстрілами ворожої артилерії, а Одеська та Хмельницька - часто зазнають ракетних ударів. Зовнішньоторговельна безпека зазначених регіонів у довоєнний час характеризувалася такими спільними ознаками, як: (1) переважання обсягів експорту над обсягами імпорту, що забезпечує відповідність значення коефіцієнта покриття експортом імпорту критеріям економічної безпеки; (2) невисока частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, істотна залежність економіки від технологічного імпорту.

Таблиця 4.3

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до ІІ групи за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Волинська область	0,102314	Низька частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; відносно високий рівень відповідності частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів критеріям економічної безпеки	Висока залежність від торгівлі з провідною країною-партнером, залежність від імпорту товарів
Запорізька область	0,102057		
Івано-Франківська область	0,079039		
Київська область	0,107876		
Луганська область	0,186503		
Одеська область	0,076379		
Полтавська область	0,098873		
Рівненська область	0,055682		
Сумська область	0,075901		
Хмельницька область	0,064336		

Джерело: розраховано та складено автором

За нашими розрахунками, найвищими були значення коефіцієнтів чутливості інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки більшості регіонів цієї групи до зміни таких індикаторів, як частка провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі та коефіцієнт імпортної залежності. Відповідно, найбільш небезпечними загрозами для регіонів цієї групи визначимо подальше посилення дисбалансу зовнішньої торгівлі та залежність від торговельних відносин з провідною країною партнером. Найвища чутливість інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки до збільшення частки провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі спостерігалася у Київській, Сумській, Рівненській, Полтавській та Хмельницькій областях. При цьому, російська федерація у 2021 р. була найбільшим торговельним партнером Запорізької та Сумської областей.

Рівненську область будемо розглядати як центр кластера, оскільки евклідова відстань до центру є найменшою. Відповідно, визначимо основні ознаки цієї групи регіонів на основі аналізу індикаторів зовнішньоторговельної безпеки Рівненської області та їх відповідності критеріям економічної безпеки з урахуванням спільних рис інших регіонів. Коефіцієнт чутливості інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки у Рівненській області до зміни частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті є високим (0,345).

[393] Товарна структура Тернопільської області у 2022. Головне управління статистики у Тернопільській області. http://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfoZDPB.html.

Провідним торговельним партнером у 2022 р. стала Німеччина (15,1% загального товарообороту), хоча у 2015-2021 рр. найбільша частка в зовнішній торгівлі належала Польщі (15-20%). Цей показник не перевищує 30% і відповідає критеріям безпеки. Відношення імпорту до ВРП також є не високим, проте, враховуючи порівняно високу чутливість інтегрального показника до зростання імпортозалежності, тенденція до його збільшення (з 11,9% у 2013 р. до 17,7% у 2021 р.) свідчить про поступове зростання відповідних загроз, особливо в умовах сповільнення економічного зростання в умовах війни.

У загальних обсягах зовнішньої торгівлі Запорізької області частка росії збільшилася порівняно з 2020 р. і у січні 2022 р. становила 17,4%. При цьому зауважимо, що в загальних обсягах експорту регіону переважала продукція металургійної промисловості (64,7%). І хоча в умовах воєнного стану підприємство «Запоріжсталь» відновило роботу, внаслідок активних бойових дій та окупації частини території Запорізької області порушено логістику постачання сировини та експорту готової продукції. У 2022 р. експорт виробів з чорних металів зменшився на 60% порівняно з попереднім роком. За період січень-липень 2023 р. обсяги експорту виробів з чорних металів зменшилися на 88% відносно аналогічного періоду попереднього року. Таке зниження обсягів експорту є істотним і до кінця року можемо прогнозувати подальше зменшення експорту металургійної продукції. Отже, у Запорізькій області в умовах воєнного стану посилюються загрози, обумовлені істотним скороченням обсягів експорту і недостатністю валютних надходжень для забезпечення критичного імпорту регіону. Водночас, звернемо увагу на такі позитивні зміни, як зростання обсягів експорту залізничних локомотивів за перші сім місяців 2023 р. порівняно з аналогічним періодом 2022 р., що свідчить про здатність підприємств адаптуватися до складних умов роботи під час війни.

Росія також була основним торговельним партнером Івано-Франківської області до 2021 р., але експортерам вдалося переорієнтувалися на ринки європейських країн. Станом на І квартал 2022 р. частка Польщі як головного торговельного партнера становила 13,1% загального товарообороту зовнішньої торгівлі, а частка росії зменшилася до 2,9%, що зменшило актуальність загрози залежності від експортних поставок товарів на російський ринок. Проте, зважаючи на дещо вищі темпи зниження обсягів експорту у 2022 р. (зменшення на 41,3% відносно 2021 р.) порівняно з темпами зниження обсягів імпорту (на 39,9% відповідно), для Івано-Франківської області посилилася загроза зростання імпортної залежності. Звернемо увагу, що скорочення обсягів експорту у 2022 р. порівняно з 2021 р. відбулося за рахунок зниження поставок за кордон таких груп товарів: живі тварини, продукти тваринного походження (на 60,2%); палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (на 63,2%); продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (на 74%); полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них (на 77%); маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів (на 40,9%). Водночас, збільшився експорт недорогоцінних металів та виробів з них (на 262,6%), засобів наземного транспорту, крім залізничного (на 36%), приладів та апаратів оптичних, фотографічних (на 199,9%). Скорочення імпорту відбувалося також за рахунок зменшення тих самих груп товарів, що й експорту, при річному зростанні імпорту взуття, головних уборів, парасольок (на 105,8%) та засобів наземного транспорту, крім залізничного (на 48,6%). Тобто, за останній рік спостерігалася трансформація структури товарного експорту регіону у бік продукції з вищим рівнем доданої вартості. Тому у короткостроковому періоді загрозу нарощення високотехнологічного імпорту в Івано-Франківській області вважаємо не актуальною, оскільки показник частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів є нижчим за оптимальне значення.

Основним торговельним партнером Полтавської області у 2020 р. був Китай, частка якого становила 23,7% загального товарного обороту регіону. У 2021 р. частка провідної країни партнера зменшилася до 14,6%, що свідчить про зниження загроз зовнішньоторговельній

безпеці регіону. У структурі експорту Полтавської області переважали мінеральні продукти і становили 72,6% експорту товарів у 2021 р., а у 2022 р. їхня частка зменшилася до 53,9% загального обсягу експорту товарів. При цьому, у вартісному вимірі експорт мінеральних продуктів зменшився до 1006,7 млн дол. США у 2022 р., що становило 47,6% від обсягу 2021 р. Така динаміка в основному пов'язана утрудненням діяльності підприємств цієї галузі та неможливістю доставки продукції морським шляхом через блокування російськими військами морських портів України. Проте загроза порушення логістики постачання експортної продукції з Полтавської області в умовах воєнного стану є нижчою, порівняно з регіонами, зовнішня торгівля яких також орієнтована на китайський ринок. Це обумовлено тим, що в зовнішній торгівлі регіону спостерігається тенденція до заміни китайського ринку європейським. Так, за 2021 р. обсяги експорту товарів до Китаю зменшилися на 21,9% порівняно з 2020 р., натомість експорт до країн ЄС збільшився у 1,6 раза і становив 39,4% від його загального обсягу. Отже, в результаті переорієнтації підприємств-експортерів на ринки європейських країн зменшилася загроза невиконання експортних поставок і недоотримання валютних надходжень в умовах воєнного стану.

Спільною ознакою регіонів ІІ групи також є низька частка високотехнологічної продукції в експорті товарів при високій частці високотехнологічних товарів у загальних обсягах імпорту, що призводить до істотної технологічної залежності регіонів. Так, коефіцієнт технологічної залежності Рівненської області зріс з 1,2 у 2013 р. до 10,9 у 2020 р., але дещо зменшився у 2022 р. – до 7, проте й надалі перевищує граничне значення. У більшості регіонів, що увійшли до цієї групи, коефіцієнт технологічної залежності також не відповідає критеріям економічної безпеки і у 2021 р. становив у Запорізькій області 1,15, у Київській – 3,48, Одеській – 2,05, Сумській – 3,8. У 2022 р. відбулося істотне зростання цього показника у Запорізькій (до 3,4), Одеській (до 2,6), Полтавській (до 9,6), Рівненській (до 14,4) областях. Найбільші загрози, пов'язані з посиленням технологічної залежності, притаманні економіці Луганської області, де внаслідок впливу воєнних дій коефіцієнт технологічної залежності збільшився з 0,33 у 2021 р., коли він відповідав критеріям безпеки, до 301,5 у 2022 р., що більше, ніж у 300 разів перевищило граничне значення. Така ситуація обумовлена зменшенням обсягів експорту високотехнологічних товарів (електричних машин і приладів) до 1,5 тис. дол. США у 2022 р. при відносно більших обсягах імпорту високотехнологічної продукції (452,3 тис. дол. США). Позитивним винятком із загальної тенденції зміни коефіцієнта технологічної залежності є Івано-Франківська область, де значення цього показника зменшилося з 0,93 у 2021 р. до 0,54 у 2022 р., а також Хмельницька область, що характеризувалася незначним зростанням коефіцієнта в межах допустимих значень (з 0,64 до 0,89 за відповідний період).

Згідно результатів дослідження, регіони ІІІ кластера у 2021 р. переважно характеризувалися високим коефіцієнтом покриття експортом імпорту, який у кілька разів перевищував граничне значення, що свідчить про додатнє сальдо зовнішньої торгівлі і позитивний вплив на формування платіжного балансу зовнішньої торгівлі країни загалом. При цьому експорт зазначених регіонів переважно складався з сировинної продукції і товарів з низьким рівнем доданої вартості. Для регіонів ІІІ групи спільними ознаками були наступні: найнижча серед регіонів України частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; показник частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів наближений до оптимального значення; висока експортна залежність та залежність від технологічного імпорту (табл. 4.4). Для всіх регіонів цієї групи істотними загрозами зовнішньоторговельній безпеці є дисбаланс зовнішньої торгівлі та посилення залежності від імпорту товарів, оскільки коефіцієнти чутливості інтегрального показника до зміни показників співвідношення експорту до імпорту та імпорту до ВРП у 2021 р. були найвищими (див. табл. 4.1).

Враховуючи загрозу розбалансування зовнішньої торгівлі, звернемо увагу на те, що для Донецької та Миколаївської областей у 2021 р. головним торговельним партнером була Росія. В умовах воєнного стану очевидною стає зміна провідного торговельного партнера. Тому у Донецькій та Миколаївській областях загроза посилення залежності від торгівлі з країною-агресором трансформувалася у низку загроз, пов'язаних із загальним скороченням обсягів експорту внаслідок припинення або істотного зменшення обсягів виробництва експортних товарів через активні воєнні дії, порушенням логістичних ланцюгів експортних та імпортних поставок, необхідністю пошуку нових ринків збуту і забезпечення виходу на них експортерів. Так, коефіцієнт покриття експортом імпорту у Донецькій області зменшився з 3,7 у 2021 р. до 2,04 у 2022 р. та у Миколаївській області – з 2,9 до 2,2 відповідно. При цьому цей показник у 2022 р. залишився на рівні 2021 р. і становив 3,5 у Кіровоградській області, 1,5 – у Херсонській та 2,4 у Чернігівській області.

Таблиця 4.4

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до ІІІ групи за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Донецька область	0,101479	Найнижча частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; висока експортна залежність; висока технологічна залежність	Дисбаланс зовнішньої торгівлі, посилення імпортної залежності
Кіровоградська область	0,091931		
Миколаївська область	0,120961		
Херсонська область	0,148742		
Чернігівська область	0,073050		

Джерело: розраховано та складено автором

З огляду на окупацію значної частини Донецької та Херсонської областей та ведення активних бойових дій в багатьох населених пунктах цих регіонів, в даний час складно прогнозувати, яка країна стане провідним партнером в зовнішній торгівлі, оскільки це визначатиметься темпами та обсягами надання фінансової допомоги на відновлення економіки та швидкістю структурних трансформацій господарського комплексу. Для Миколаївської області у січні 2022 р. другим за обсягами зовнішньої торгівлі торговельним партнером був Китай, частка якого становила 14% (у той час, як частка росії – 15,1%). Зважаючи на те, що 60% експорту Миколаївської області складали зернові культури, значна частина яких надходила до Китаю, в умовах воєнного стану забезпечення експортних поставок цієї продукції у довоєнних обсягах не можливе. Сільськогосподарська продукція з Миколаївської області експортувалася переважно морським транспортом, а в умовах воєнного стану істотним викликом для експортерів є блокада портів та істотні проблеми забезпечення доставки зерна до Китаю чи країн Африки через Європу.

Подібні загрози зовнішньоторговельній безпеці, які пов'язані з порушенням логістики експортних поставок, також актуальні для Кіровоградської та Чернігівської областей, де провідним торговельним партнером у 2020-2021 р. був Китай. Зважаючи на те, що експорт зернових культур становив 60,3% загального експорту у Чернігівській області і 36,8% експорту у Кіровоградській області, для цих регіонів загострюється загроза втрати китайського ринку у випадку тривалих воєнних дій та подальшого блокування морських портів. Крім цього, очікується істотне скорочення обсягів експорту сільськогосподарської продукції у зв'язку із внесенням Кабінетом Міністрів України до переліку товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню, пшениці, суміші пшениці та жита, кукурудзи, соняшникової олії. Ступінь прояву та тривалість логістичних загроз в регіонах з високою часткою сировинної продукції в експорті,

орієнтованої на азійські ринки, залежать від того, як швидко зможе уряд збільшити пропускну спроможність транспортних коридорів на західному кордоні України та від ефективності використання транспортного потенціалу виробничих підприємств, торговельних фірм і транспортних компаній.

Для Херсонської області, де у 2021 р. продукція рослинного походження становила 28,4% від загального обсягу експорту товарів, головною загрозою в умовах війни залишається окупація частини території російськими військами, незаконне вивезення загарбниками сільськогосподарської продукції та істотне скорочення посівних площ (на 40% порівняно з 2021 р.). Після повного звільнення території Херсонської області від окупантів важливим напрямом відновлення зовнішньоекономічної діяльності буде подолання загрози розбалансування експорту та імпорту на основі забезпечення довоєнних обсягів виробництва експортної продукції. На даний час з огляду на окупацію частини Херсонської області та постійні обстріли звільненої території складно оцінювати та прогнозувати зміну загроз зовнішньоторговельній безпеці регіону.

Вінницька, Дніпропетровська, Львівська, Харківська, Черкаська області та м. Київ, які увійшли до IV групи, характеризуються такими спільними ознаками, як високий рівень зовнішньоторговельної безпеки та найвища наукомісткість експорту послуг (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до IV групи за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Вінницька	0,126190	Високий рівень зовнішньоторговельної безпеки; висока частка наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг	Зниження рівня наукомісткості експорту послуг
Дніпропетровська	0,150951		
Львівська	0,092484		
Харківська	0,099999		
Черкаська	0,119881		
м. Київ	0,135058		

Джерело: розраховано та складено автором

Для регіонів, що знаходяться найближче до центру кластера, інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки у 2021 р. перевищував середнє значення по Україні і становив у Вінницькій області 0,503, у Львівській – 0,321, у Харківській – 0,398, у Черкаській – 0,329. Частка наукомістких послуг в експорті Вінницької області у 2021 р. була найвищою серед усіх регіонів і становила 76,6%. Також високе значення цього показника спостерігалося у Харківській області – 73,6%, Черкаській області – 64,9%. У Києві, Львівській та Дніпропетровській областях цей показник був дещо меншим (55,6%, 50,3% та 34,5% відповідно), проте його значення у кілька разів перевищувало показники в інших регіонах. Найвища чутливість інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки регіонів цієї групи у 2021 р. спостерігалася до зміни частки наукомістких послуг в експорті, тому найбільший вплив на стан безпеки будуть здійснювати загрози, що виникають внаслідок зниження рівня наукомісткості експорту послуг.

У всіх регіонах цієї групи у 2021 р. спостерігалася тенденція до збільшення обсягів експорту наукомістких послуг порівняно з 2020 р. Зокрема, у Львівській області експорт комп'ютерних послуг збільшився на 44,2%, у Харківській області – на 33%, у Вінницькій області та у Києві – на 28%, у Черкаській області – на 18,5%. Крім цього, за аналогічний період у Харківській області експорт послуг роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності, збільшився на 18,4%.

Отже, довоєнний період характеризувався позитивною динамікою обсягів експорту наукомістких послуг та збільшенням їх частки у загальних обсягах експорту послуг. Зважаючи на те, що транспортна складова у експорті наукомістких послуг практично відсутня, а специфіка роботи переважно дозволяє фахівцям, які надають ці послуги, працювати дистанційно, можемо прогнозувати неістотне зниження експорту комп'ютерних та інших наукомістких послуг в умовах воєнного часу. Ключовими негативними чинниками, які можуть знизити обсяг експорту наукомістких послуг визначимо загрози, що пов'язані з руйнуванням інфраструктури, пошкодженням телекомунікаційних мереж та зв'язку, втратою інтелектуального потенціалу (загибель працівників, еміграція), знищенням обладнання та документації внаслідок бойових дій.

Основною зовнішньою загрозою, яка впливає на зовнішню торгівлю регіонів України, є агресія Росії. Внаслідок активних бойових дій, окупації частини території України та ракетних обстрілів зруйновано або істотно знижено виробничий потенціал експортоорієнтованих секторів економіки більшості регіонів та порушено логістику постачання продукції на експорт. В умовах війни найбільше постраждала зовнішня торгівля регіонів, які частково або повністю окуповані, оскільки експорт товарів і послуг повністю припинений. Істотне скорочення обсягів експорту спостерігається в регіонах, на території яких велися активні бойові дії. Так, у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях упродовж 2022 р. відбулося істотне зниження або й припинення економічної діяльності, зменшення виробленої промислової та сільськогосподарської продукції, що негативно вплинуло на зовнішню торгівлю. При цьому зауважимо, що воєнна загроза посилила вплив внутрішніх загроз, зумовлених неефективною структурою економіки регіонів та сировинною орієнтацією експорту, а відповідно й залежність від ринків країн-споживачів сільськогосподарської чи металургійної продукції.

Найістотніше зниження обсягів експорту у 2022 р. порівняно з 2021 р. відбулося у Донецькій (-96%), Луганській (-94,8%) та Херсонській (-86,2%) областях, а у Дніпропетровський, Миколаївській, Харківській – скорочення обсягів експорту становило близько 50% (рис. 4.4). Водночас, збільшення обсягів експорту спостерігалося у Вінницькій (+22,3%), Волинській (+28,1%), Львівській (+3,2%), Одеській (+41,4%), Рівненській (+5,7%), Черкаській (+46,5%) та Чернівецькій (+38,3%) областях. Обсяги імпорту в окремих регіонах значно зменшилися: у Донецькій області на 92,6%, у Луганській – на 95,3%, у Херсонській на 86,2%. При цьому, у Житомирській та Чернівецькій областях річні темпи зростання імпорту були істотними, що відбулося в основному за рахунок збільшення імпорту палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки – на 350,1% та 1239,3% відповідно.

В умовах воєнного стану загострилися загрози, що виникають через неефективну структуру економіки і наслідком яких є істотна асиметрія в зовнішній торгівлі більшості регіонів України. Так, у 2021 р. зернові культури переважали в експорті Кіровоградської (36,8%), Миколаївської (56%), Одеської (31,5%), Хмельницької (40,6%), Чернігівської (49,6%) областей. Внаслідок блокування російськими військами морських шляхів вивозу товарів з України, обсяги експорту зерна істотно зменшилися, що стало однією з головних причин скорочення загальних обсягів експорту окремих регіонів. З Миколаївської області у 2022 р. було експортовано зернових культур на 59,4% менше порівняно з 2021 р., з Кіровоградської – на 20,7%, з Хмельницької – на 29,4%, з Чернігівської – на 53,8%.

Економіка регіонів, основою експорту яких є високотехнологічна продукція, зокрема електричні машини та обладнання, менш чутлива до кон'юнктурних коливань на світових ринках. Проте, в умовах війни виробництво та експорт продукції машинобудування зменшується внаслідок неможливості забезпечення безперервного виробничого процесу через повітряні тривоги та аварійне припинення електропостачання після ракетних влучань в об'єкти енергетичної інфраструктури. Так, в усіх регіонах, де найбільшу частку в експорті

товарів становили машини та обладнання, у 2022 р. спостерігалося зменшення обсягів експорту цієї продукції порівняно з 2021 р.: у Житомирській області – на 23,3%, Закарпатській – на 6,1%, Івано-Франківській – на 17%, Львівській – на 0,9%, Тернопільській – на 17,2%. Отже, статистичні дані підтвердили висновок, зроблений за результатами прогнозної оцінки [6, с. 108] про менший прояв загроз у регіонах, що експортують значні обсяги технологічної продукції, порівняно з регіонами, в експорті яких висока частка аграрної продукції.

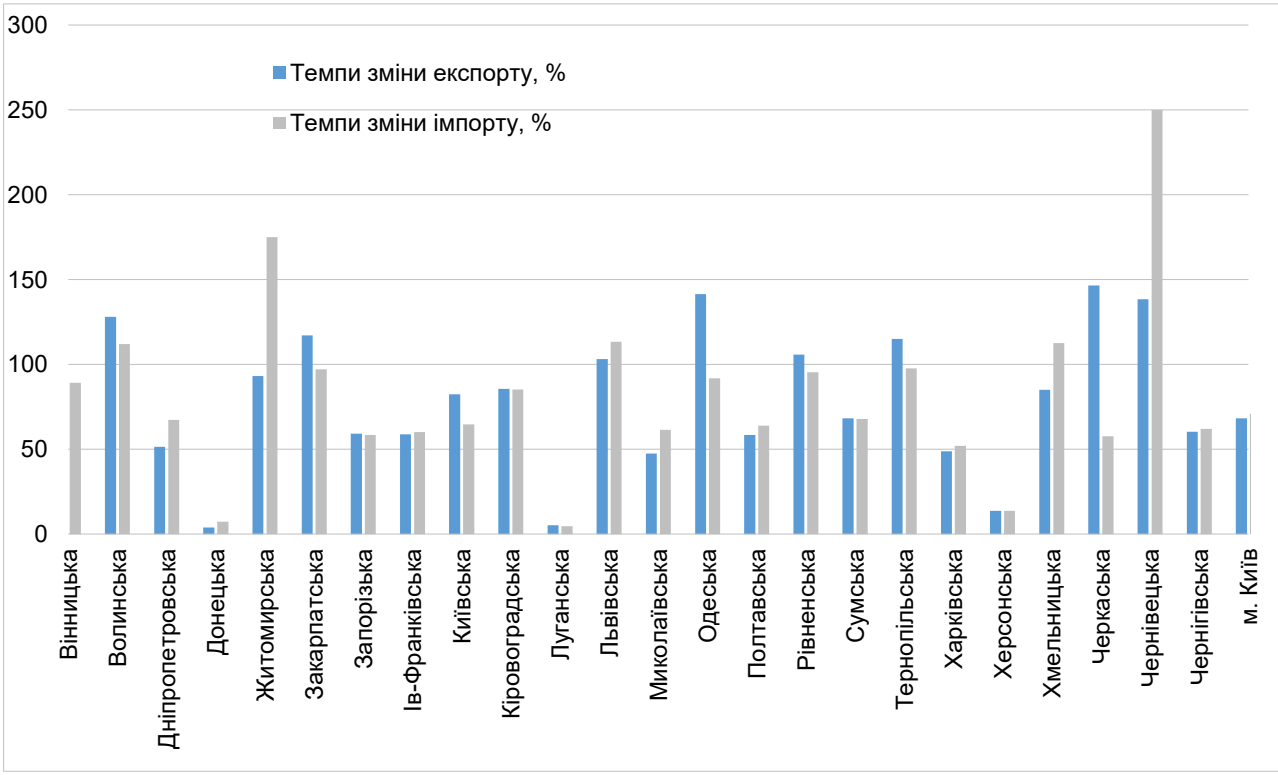

Рис. 4.4. Темпи зміни експорту та імпорту за регіонами України у 2022 р. порівняно з 2021 р., %

Джерело: побудовано за даними[394]

У структурі імпорту більшості регіонів України переважають палива мінеральні, нафта та продукти її перегонки. Обсяг імпорту цієї продукції у 2022 р. порівняно з 2021 р. збільшився на 350% у Житомирській області, на 93% - у Львівській, на 236,7% - у Хмельницькій та на 1239,3% - у Чернівецькій областях, що обумовлене посиленням загроз енергетичній безпеці держави внаслідок знищення російськими агресорами відповідної інфраструктури. В окремих регіонах найбільшу частку в імпорті товарів становили машини і обладнання: у Вінницькій області – 17,6%, Закарпатській – 39,6%, Тернопільській – 31,3%, Харківській – 20,8% та Херсонській – 33,9% та у м. Києві – 20,8%. Скорочення обсягів імпорту машин та обладнання у 2022 р. відносно 2021 р. в середньому становило 30-40%, а найбільшим було у Херсонській області (-76,4%). Отже, в умовах війни у більшості регіонів України не спостерігалося посилення загрози узалежнення від технологічного імпорту, що можемо пояснити зменшенням попиту промислових підприємств на машини та обладнання внаслідок обмеження їх виробничої діяльності через зростання ризиків воєнного часу. Підвищення попиту на транспортні засоби обумовлене потребами ЗСУ і впровадженням тимчасового режиму безмитного ввезення легкових автомобілів.

Найбільш вразливими до впливу загроз воєнного стану є регіони, які експортують переважно сировинну продукцію та товари з низьким рівнем доданої вартості, а також

[394] Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у 2021-2022 рр. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/oet/arh_oet2022.

орієнтовані на сировинні ринки країн Азії, Близького Сходу та Росії. Для цих регіонів основними загрозами є розбалансування зовнішньої торгівлі внаслідок різкого зниження сировинного експорту через блокаду морського шляху доставки вантажів, неможливість та економічна недоцільність забезпечення логістики сухопутним шляхом, втрата основних ринків. В умовах війни посилюється загроза залежності від торгівлі з провідною країною-партнером, яка проявляється у неможливості здійснювати експортні поставки. Також внаслідок значного скорочення обсягів експорту посилюється імпортна залежність регіонів цієї групи. Відносно менший вплив загроз зовнішньоторговельній безпеці в умовах воєнного стану – у регіонах, вагомою складовою експорту яких є високотехнологічні товари (електричні машини, обладнання та устаткування) і наукомісткі послуги (роялті, комп'ютерні послуги, наукові дослідження та розробки). Така структура експорту робить економіку регіонів менше вразливою до загроз розбалансування зовнішньої торгівлі та втрати сировинних ринків. Найбільш небезпечними загрозами зовнішньоторговельній безпеці цих регіонів в умовах воєнного стану є зниження обсягів експорту високотехнологічних товарів чи наукомістких послуг внаслідок військових дій, руйнування підприємств та телекомунікацій, втрати інтелектуального потенціалу.

4.3. Взаємозв'язок зовнішньоторговельної безпеки та економічного зростання регіонів: основні чинники та прогноз динаміки

Дослідження впливу зовнішньоторговельної безпеки регіонів на їх економічне зростання проведемо на основі попередньо проведеного групування регіонів за показниками зовнішньоторговельної безпеки (табл. 4.2 - 4.5). Як методологічну основу дослідження впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання регіонів використаємо виробничу функцію Кобба-Дугласа, згідно якої економіка країни є функцією зміни людських ресурсів, капіталу, структури експорту та імпорту. Рівень зовнішньоторговельної безпеки регіону відображає ступінь ефективності використання людського та фінансового капіталу, промислового потенціалу, зосереджених в регіоні. Відповідно, можемо припустити, що стан зовнішньоторговельної безпеки значною мірою визначає динаміку економічного зростання регіону. Отже, економічне зростання будемо розглядати як функцію змінних:

$$Growth = F(exp/imp;\ trade_partn;\ hi_tech_exp;\ hi_tech_imp;\ tech_dep;\ know_serv), \quad (4.6)$$

де growth - економічне зростання регіону, яке описується показниками обсягу ВРП у фактичних цінах (GRP), індексу ВРП відносно попереднього року (index_GRP), обсягу ВРП у розрахунку на одну особу (GRP_pc); exp/imp - коефіцієнт покриття експортом імпорту; trade_partn - частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі; hi_tech_exp - частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; hi_tech_imp - частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів; tech_dep - коефіцієнт технологічної залежності; know_serv - частка наукомістких послуг у загальному обсязі експорту послуг.

Для підтвердження чи спростування нашої гіпотези побудуємо модель лінійної регресії, яка має вигляд рівняння:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \cdots + \beta_k \cdot x_k + u, \quad (4.7)$$

де Y – залежна пояснювальна змінна, ($x_1, x_2, \ldots, x_k$) – незалежні пояснюючі змінні, u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

Для проведення регресійного аналізу та побудови моделі регресії використаємо панельні дані про економічне зростання та зовнішньоторговельну безпеку регіонів кожної з

чотирьох груп за період 2013-2021 рр. (додаток В) та розрахуємо їхній натуральний логарифм (ln). З урахуванням залежності економічного зростання регіонів від індикаторів зовнішньоторговельної безпеки (рівняння 4.6) представимо рівня 4.7 у наступному вигляді:

$$LNGrowth = \beta_0 + \beta_1 \cdot LNexp/imp + \beta_2 \cdot LNtrade_partn + \beta_3 \cdot LNhi_tech_exp + \beta_4 \cdot LNhi_tech_imp + \beta_5 \cdot LNtech_dep + \beta_6 \cdot LNknow_serv + u. \quad (4.8)$$

Регресійний аналіз проведемо за допомогою модуля «Multiple Regression» програмного забезпечення «Statistica 7.0».

Результати панельної регресії за індикаторами зовнішньоторговельної безпеки у 2013-2021 рр. дозволили виявити додаткові спільні ознаки регіонів І групи (Житомирська, Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька області), які полягають у залежності економічного зростання від зміни частки провідної країни-партнера у зовнішньому товарообороті, частки високотехнологічної продукції в експорті та імпорті товарів, коефіцієнта технологічної залежності та частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг (табл. 4.6). Рівень статистичної помилки не перевищував 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. В результаті дослідження не виявлено статистично значущого впливу коефіцієнта покриття експортом імпорту на показники економічного зростання регіонів, а також впливу показників зовнішньоторговельної безпеки на динаміку індексу ВРП.

Таблиця 4.6

Вплив індикаторів зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання регіонів І групи

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	GRP	*GRP_pc*
Кількість спостережень	36	36
Постійна величина	10,538*** (0,184)	8,725*** (0,402)
trade_partn	-0,795*** (0,039)	-
hi_tech_exp	0,688*** (0,101)	-
hi_tech_imp	-	0,359*** (0,113)
tech_dep	-	-0,955*** (0,388)
know_serv	0,261*** (0,051)	0,220*** (0,053)
R	0,778	0,697
R^2	0,606	0,486
F-критерій	F(3,32)=16,398	F(3,32)=10,098

** - рівень статистичної помилки 10%;*
*** - рівень статистичної помилки 5%;*
**** - рівень статистичної помилки 1%.*
Джерело: розраховано автором

За результатами панельної регресії виявлено істотний зв'язок (R=0,778) ВРП регіонів та частки провідної країни-партнера у зовнішньому товарообороті, частки високотехнологічної продукції в експорті товарів і частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг. При цьому звернемо увагу, що взаємозв’язок між ВРП та часткою провідної країни-партнера у зовнішньому товарообороті був оберненим: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зменшення залежної змінної на 0,795% за інших рівних умов. Вплив

високотехнологічності експорту та наукомісткості експорту послуг на ВРП був позитивним: збільшення незалежних змінних на 1% сприяло зростанню залежної змінної відповідно на 0,688% та 0,261% за інших незмінних умов. Зміна ВРП регіонів І групи у період 2013-2021 рр. лише на 60,6% пояснюється динамікою частки провідної країни-партнера у зовнішньому товарообороті, частки високотехнологічної продукції в експорті товарів і частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг, а на 39,4% залежить від інших чинників.

В результаті дослідження виявлено дещо слабшу (R=0,697) залежність ВРП у розрахунку на одну особу від зміни таких показників, як частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, коефіцієнт технологічної залежності та частка наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг. Зміна частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів здійснювала позитивний вплив на ВРП у розрахунку на одну особу: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 0,359% за інших незмінних умов. Також позитивно впливала на економічне зростання регіонів зміна рівня наукомісткості експорту послуг: збільшення на 1% частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг сприяло зростанню ВРП у розрахунку на одну особу на 0,220% за інших незмінних умов. При цьому, зростання технологічної залежності регіонів негативно впливало на зміну ВРП на одного мешканця: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зниження залежної змінної на 0,955% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації (R^2=0,486) показує, що обсяг ВРП на одного мешканця регіонів І групи лише на 48,6% залежав від зміни частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів, технологічної залежності та частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг, а на 51,4% - від інших факторів. Зазначимо, що негативний вплив таких чинників, як залежність від основного торговельного партнера і технологічна залежність економіки регіонів цієї групи, був більш сильним, порівняно з позитивним впливом інших чинників, про що свідчать високі значення коефіцієнтів при цих незалежних змінних (-0,795 та -0,955 відповідно).

Розроблену нами регресійну модель залежності економічного зростання регіонів І групи від основних індикаторів зовнішньоторговельної безпеки (табл. 4.6) доцільно використати для прогнозування ВРП та ВРП у розрахунку на одного мешканця під час війни. На основі визначених відсоткових змін у 2022 р. відносно 2021 р. таких показників, як частка основної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті регіонів, частка високотехнологічної продукції в експорті товарів та частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг, ми розрахували прогнозну зміну ВРП регіонів І групи (табл. 4.7).

Згідно наших розрахунків, в результаті зміни зазначених індикаторів зовнішньоторговельної безпеки (без урахування інших факторів) у 2022 р. ВРП Житомирської області збільшиться до 143077,6 млн грн, дещо менше зростання обсягів ВРП можна очікувати у Закарпатській та Чернівецькій областях - до 75980,28 млн грн та 60292,48 млн грн відповідно. Обсяг ВРП у розрахунку на одну особу Житомирської області у 2022 р. в результаті зміни частки високотехнологічної продукції в імпорті, коефіцієнта технологічної залежності та частки наукомістких послуг в експорті послуг може зменшитися на 25,2% та становитиме 71761,96 грн. Також очікується зниження ВРП на одну особу у Чернівецькій області майже на 56% - до 26917,39 грн. У Закарпатській та Тернопільській областях може відбутися зростання ВРП на одного мешканця до 69596,59 грн та 81554,42 грн відповідно. Отже, найбільші загрози для економічного зростання внаслідок зменшення високотехнологічного експорту та зростання високотехнологічного імпорту в умовах війни спостерігалися у Житомирській та Чернівецькій областях.

Таблиця 4.7

Прогноз показників економічного зростання регіонів І групи у 2022 р.

Область	Зміна 2022/2021, %			Прогноз, 2022 р.		Зміна 2022/2021, %			Прогноз, 2022 р.	
	trade_partn	hi_tech_exp	know_serv	Зміна ВРП, %	ВРП, млн грн	hi_tech_imp	tech_dep	know_serv	Зміна ВРП на одну особу, %	ВРП на одну особу, грн
Житомирська	-25,4	-20,4	34,1	25,6	143077,6	-47,05	25,7	34,1	-25,2	71761,96
Закарпатська	-6,64	-19,6	-7,14	0,47	75980,28	-17,05	-14,4	-7,14	14,8	69596,59
Тернопільська	Немає даних (н. д.)			-	-	-14,9	0,71	н. д.	2,7	81554,42
Чернівецька	3,2	-46,1	-	10,5	60292,48	-50,3	48,8	н. д.	-55,9	26917,39

Джерело: розраховано автором

Результати панельної регресії підтвердили істотну залежність регіонів ІІ групи (Волинська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Луганська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька) від частки провідної країни-партнера у загальних обсягах торгівлі товарами, а також дозволили виявити залежність економічного зростання регіонів від наукомісткості експорту послуг (табл. 4.8). Не було виявлено статистично значимого взаємозв'язку між індексом ВРП та індикаторами зовнішньоторговельної безпеки цих регіонів. Зв'язок між ВРП та часткою провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті є оберненим, що свідчить про негативний вплив залежності економіки регіонів від торгівлі з основним партнером: збільшення на 1% незалежної змінної призводить до зменшення залежної змінної на 0,751% за інших незмінних умов. При цьому, залежність між ВРП та часткою наукомістких послуг в загальному експорті послуг була прямою, що свідчить про позитивний вплив зростання наукомісткості послуг на економічне зростання: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 0,254% за інших рівних умов. Коефіцієнт кореляції (R=0,730) свідчить про істотний зв'язок між змінними, а критерій Фішера підтверджує щільність цього зв'язку. Упродовж 2013-2021 рр. зміна ВРП регіонів ІІ групи на 53,3% залежала від торгівлі з провідною-країною партнером та експорту наукомістких послуг, а на 47,7% - від інших факторів. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Таблиця 4.8

Вплив індикаторів зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання регіонів ІІ групи

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	GRP	*GRP_pc*
Кількість спостережень	90	90
Постійна величина	13,016*** (0,338)	12,968*** (0,291)
trade_partn	-0,751*** (0,107)	-0,854*** (0,093)
know_serv	0,254*** (0,045)	0,227*** (0,039)
R	0,730	0,790
R^2	0,533	0,625
F-критерій	F(2,87)=49,713	F(2,87)=72,649

** - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;*
**** - рівень статистичної помилки 1%.*
Джерело: розраховано автором

Залежність між ВРП у розрахунку на одну особу та часткою основної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті також є оберненою: збільшення на 1% незалежної змінної призводить до зменшення залежної змінної на 0,854% за інших незмінних умов. Позитивною була залежність між економічним зростанням та рівнем наукомісткості експортованих послуг:

зростання частки наукомістких послуг в загальному обсязі експорту послуг на 1% сприяло збільшенню обсягу ВРП на одну особу на 0,227% за інших незмінних умов. Коефіцієнт кореляції (R=0,790) підтверджує про наявність істотного взаємозв'язку між змінними. Розрахункове значення критерію Фішера істотно перевищує його табличне значення, що свідчить про щільність зв'язку між показником економічного зростання та індикаторами зовнішньоторговельної безпеки. Упродовж досліджуваного періоду зміна ВРП у розрахунку на одну особу регіонів ІІ групи на 62,5% визначалася торгівлею з провідною-країною партнером та експортом наукомістких послуг, а на 37,5% - іншими чинниками. Похибка регресії була меншою за 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

Використовуючи залежність показників економічного зростання від зміни частки основної країни партнера в зовнішньоторговельному обороті та частки наукомістких послуг в загальному експорті послуг (табл. 4.8) розрахуємо прогнозні значення ВРП та ВРП на одну особу регіонів ІІ групи у 2022 р. (табл. 4.9). Отримані результати показують, що за рахунок зниження залежності від основного торговельного партнера та зростання рівня наукомісткості експорту послуг (без урахування інших факторів) найбільше зростання ВРП та ВРП на одну особу може відбутися у Запорізькій, Полтавській та Сумській областях. Через посилення загроз, пов'язаних із погіршенням зазначених індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, прогнозується зниження показників економічного зростання у 2022 р. у Київській та Одеській областях. При цьому зазначимо, що розрахунки для Луганської області не проводилися через відсутність офіційних статистичних даних, необхідних для розрахунку відповідних індикаторів зовнішньоторговельної безпеки. Для Хмельницької області прогнозування показників економічного зростання проведене за припущення, що частка основної країни-партнера залишилася без змін (через відсутність статистичних даних), та з урахуванням лише зміни частки наукомістких послуг в експорті послуг регіону. Отже, попри посилення загроз зовнішньоторговельній безпеці в умовах воєнного стану, у 2022 р. відбулося зростання наукомісткості експорту послуг більшості регіонів ІІ групи, що стало вагомим чинником економічного зростання.

Таблиця 4.9

Прогноз показників економічного зростання регіонів ІІ групи у 2022 р.

Регіон	Зміна 2022/2021, %		Прогноз, 2022 р.		Зміна 2022/2021, %		Прогноз, 2022 р.	
	trade_partn	know_serv	Зміна ВРП, %	ВРП, млн грн	trade_partn	know_serv	Зміна ВРП на одну особу, %	ВРП на одну особу, грн
Волинська область	-20,1	-42,1	17,4	90886	-20,1	-42,1	20,5	90665,2
Запорізька область	-33,4	20,96	43,4	328304,4	-33,4	20,96	46,2	202586,3
Івано-Франківська обл.	8,4	39,6	16,7	139745,5	8,4	39,6	14,7	101270,1
Київська область	24,8	-21,6	-11,1	259174,4	24,8	-21,6	-13,1	141359,4
Одеська область	77,7	97,9	-20,5	175158,2	77,7	97,9	-31,1	79249,6
Полтавська область	-18,1	63,1	42,6	380403	-18,1	63,1	42,7	279538,4
Рівненська область	-2,1	-14,8	10,8	29664,69	-2,1	-14,8	11,4	26198,3
Сумська область	-12,7	36,8	31,9	138831	-12,7	36,8	32,1	133171,9
Хмельницька область	н. д.	-2,7	12,3	134657	н. д.	-2,7	12,3	108944

Джерело: розраховано автором

Вплив рівня зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання регіонів ІІІ групи (Донецька, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Чернігівська області) у період 2013-2021 рр. був значно меншим порівняно з іншими регіонами України. Залежність ВРП цих регіонів від зміни коефіцієнта покриття експортом імпорту була слабкою, оскільки значення

коефіцієнта кореляції низьке (R=0,337), а розрахункове значення критерію Фішера неістотно перевищує його табличне значення. Водночас, помилка регресії була на рівні 2%, що свідчить про статистичну значущість отриманих результатів. Відповідно, можемо стверджувати, що за умови збільшення на 1% коефіцієнта покриття експортом імпорту відбувалося зростання ВРП на 0,481% за інших незмінних умов (табл. 4.10). Статистично значимого взаємозв'язку між ВРП та іншими індикаторами зовнішньоторговельної безпеки регіонів упродовж 2013-2021 рр. не виявлено.

Таблиця 4.10

Вплив індикаторів зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання регіонів III групи

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	GRP	*GRP_pc*
Кількість спостережень	45	45
Постійна величина	10,747*** (0,178)	10,551*** (0,078)
exp/imp	0,481** (0,204)	-
hi_tech_exp	-	-0,198*** (0,046)
know_serv	-	0,155*** (0,041)
R	0,337	0,633
R^2	0,114	0,402
F-критерій	F(1,43)=5,537	F(2,42)=14,104

** - рівень статистичної помилки 10%;*

*** - рівень статистичної помилки 5%;*

**** - рівень статистичної помилки 1%.*

Джерело: розраховано автором

В результаті регресійного аналізу виявлено помірний зв'язок (R=0,633) між ВРП у розрахунку на одного мешканця та рівнем високотехнологічності експорту товарів і наукомісткості експорту послуг. Залежність ВРП на одну особу від зміни частки високотехнологічної продукції в експорті була оберненою: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зменшення залежної змінної на 0,198% за інших незмінних умов. Частка високотехнологічної продукції в експорті цих регіонів була низькою і у 2021 р. становила у Донецькій області 0,2%, у Кіровоградській та Миколаївській – 0,1%, у Чернігівській – 0,3%. Обернена залежність економічного зростання від рівня високотехнологічності експорту обумовлена, на нашу думку, незначними обсягами та економічною неефективністю експорту високотехнологічної продукції, в якому переважають електричні машини (частка іноземної доданої вартості, втіленої в імпортних ресурсах, в експорті цієї продукції у 2020 р. перевищувала 35%[395]). При цьому обсяги експорту є невеликими порівняно з обсягами імпорту цієї продукції, внаслідок чого коефіцієнт технологічної залежності істотно перевищує граничне значення, особливо у Кіровоградській та Миколаївській областях.

Натомість, частка наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг позитивно впливала на динаміку ВРП у розрахунку на одну особу: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 0,155% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації показує, що ВРП на одну особу регіонів III групи лише на 40,2% залежав від зміни частки високотехнологічної продукції в експорті товарів і частки наукомістких послуг в

[395] Trade in Value Added (TiVA) Principal Indicators: 2022 preliminary version. URL:https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2022_C1.

загальних обсягах експорту послуг, а на 59,8% - від інших факторів. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значущість отриманих результатів.

Прогноз показників ВРП та ВРП на одну особу для регіонів III групи на основі регресійних моделей залежності економічного зростання від індикаторів зовнішньоторговельної безпеки (табл. 4.10) характеризується низькою ймовірністю реалізації через невисокий рівень кореляції між залежними та незалежними змінними, а також відсутністю даних офіційної статистики про частку наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг в Донецькій, Кіровоградській та Херсонській областях. Як було розглянуто вище, залежність ВРП регіонів III групи від зміни коефіцієнту покриття експортом імпорту упродовж 2013-2021 рр. була слабкою, що певною мірою й обумовило незначний вплив цього показника на розраховану нами прогнозну зміну ВРП за 2022 р. Так, за рахунок зменшення цього індикатора може відбутися зменшення ВРП Донецької та Миколаївської областей (табл. 4.11). Прогнозне значення ВРП на одну особу у 2022 р. для Донецької та Кіровоградської областей розраховане за припущення, що частка наукомістких послуг в експорті послуг цих регіонів залишилося на рівні 2021 р. Відповідно, основним чинником зміни ВРП на одного мешканця у 2022 р. є частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, яка мала обернений зв'язок із залежною змінною. Тому, істотне зниження високотехнологічності експорту у Донецькій області сприяло зростанню ВРП на одну особу за інших незмінних умов. У Херсонській області, за умови збереження у 2022 р. частки високотехнологічної продукції в експорті та частки наукомістких послуг в експорті послуг на довоєнному рівні, ВРП на одну особу може збільшитися на 10,5%, проте в умовах окупації частини цього регіону та значної втрати економічного потенціалу, такий прогноз є малоймовірним. Як видно з таблиці 4.11, для більшості регіонів III групи вплив загроз, що виникають у зовнішньоторговельній сфері, на ВРП на одного мешканця у 2022 р. може бути незначним і навіть очікується позитивна зміна цього показника (крім Кіровоградської області). Водночас, зазначимо, що вплив інших чинників на економічне зростання цих регіонів може бути більш істотним і негативним, тому фактичне значення ВРП та ВРП на одну особу у 2022 р. в окремих регіонах може бути меншим.

Таблиця 4.11

Прогноз показників економічного зростання регіонів III групи у 2022 р.

Область	Зміна 2022/2021, %	Прогноз, 2022 р.		Зміна 2022/2021, %		Прогноз, 2022 р.	
	exp/imp	Зміна ВРП, %	Прогноз ВРП у 2022 р., млн грн	*hi_tech_exp*	*know_serv*	Зміна ВРП на одну особу, %	Прогноз ВРП на одну особу у 2022 р., грн
Донецька	-45,1	-10,9	252312,9	-64,5	н. д.	23,3	85642,2
Кіровоградська	0,19	10,8	110355,1	100	н. д.	-9,2	99084,66
Миколаївська	-22,6	-0,12	124008,5	100	140	12,4	126916,7
Херсонська	-0,26	10,6	97548,6	н. д.	н. д.	10,5	96597,25
Чернігівська	-2,9	9,35	124086,2	-33,3	7,4	18,3	138667,1

Джерело: розраховано автором

За результатами регресійного аналізу виявлено сильну залежність економічного зростання регіонів IV групи (Вінницька, Дніпропетровська, Львівська, Харківська, Черкаська області та м. Київ) від рівня зовнішньоторговельної безпеки, про що свідчить високе значення коефіцієнту кореляції (R=0,937) між досліджуваними змінними упродовж 2013-2021 рр. (табл. 4.12). Коефіцієнт детермінації показує, що ВРП цих регіонів на 87,8% залежало від зміни

коефіцієнту покриття експортом імпорту, рівня високотехнологічності експорту та імпорту, рівня наукомісткості експорту послуг, і лише на 12,2% - від інших факторів. Високе значення критерія Фішера підтверджує щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну прийнятність результатів дослідження. При цьому не було виявлено статистично значимого зв'язку між індексом ВРП та індикаторами зовнішньоторговельної безпеки регіонів.

Згідно проведених розрахунків, взаємозв'язок між ВРП та коефіцієнтом покриття експортом імпорту мав обернений характер: збільшення на 1% незалежної змінної призводило до зниження залежної змінної на 1,039% за інших незмінних умов. Така залежність обумовлена тим, що в більшості регіонів цієї групи основу експорту становила сировинна продукція: у Вінницькій області – зернові культури (28% від експорту товарів), Дніпропетровській – чорні метали (39%), Харківській – зернові культури (22%), Черкаській – зернові культури (35%), у м. Києві – зернові культури (33%). Відповідно, зростання експорту за рахунок сировинномісткої продукції може сприяти збільшення співвідношення експорту та імпорту товарів, проте вплив такого зростання на ВРП є негативним, зазначені групи товарів характеризуються низькім рівнем доданої вартості, а їх експорт має невисоку валютну ефективність.

Таблиця 4.12

Вплив індикаторів зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання регіонів IV групи

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	GRP	*GRP_pc*
Кількість спостережень	54	54
Постійна величина	7,961*** (0,178)	6,712*** (0,576)
exp/imp	-1,039*** (0,108)	-
hi_tech_exp	-0,448*** (0,048)	-
hi_tech_imp	1,122*** (0,082)	0,562*** (0,094)
tech_dep	-	0,364*** (0,052)
know_serv	0,583*** (0,111)	0,777*** (0,128)
R	0,937	0,855
R^2	0,878	0,731
F-критерій	F(4,49)=88,472	F(3,50)=45,385

** - рівень статистичної помилки 10%;*

*** - рівень статистичної помилки 5%;*

**** - рівень статистичної помилки 1%.*

Джерело: розраховано автором

Залежність ВРП від частки високотехнологічної продукції в експорті товарів регіонів четвертої групи також була оберненою: збільшення на 1% незалежної змінної обумовлювало зниження залежної змінної на 0,448% за інших незмінних умов. У більшості регіонів цієї групи частка високотехнологічної продукції в експорті не перевищувала 5%, а в Дніпропетровській області була менше 1%. Значення цього показника було відносно високим у Львівській (18,3%) та Харківській (6%) областях. В експорті високотехнологічної продукції цих регіонів переважали електричні машини, що мають значну частку імпортної доданої вартості (35%), а частка кінцевої продукції в експорті електричних машин становила 35,2%. Відповідно, ефективність експорту такої продукції є невисокою порівняно з витраченими ресурсами, що й

обумовлює обернену залежність між економічним зростанням та рівнем високотехнологічності експорту зазначених регіонів.

Вплив імпорту високотехнологічної продукції на ВРП регіонів був позитивний: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 1,122% за інших незмінних умов. Таку залежність можемо пояснити тим, що імпортуються обладнання, машини, устаткування, які сприяють технологічному оновленню та модернізації підприємств та використовуються для виробництва продукції, тобто створення доданої вартості. Також виявлено пряму залежність ВРП від зміни частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг: збільшення на 1% незалежної змінної забезпечувало зростання залежної змінної на 0,583% за інших незмінних умов.

Регресійний аналіз дозволив виявити істотний (R=0,855) прямий зв’язок ВРП у розрахунку на одну особу з такими індикаторами, як: частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів; коефіцієнт технологічної залежності; частка наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг (табл. 4.12). Статистично значимого впливу інших індикаторів зовнішньоторговельної безпеки на ВРП у розрахунку на одну особу не виявлено. Позитивний вплив рівня високотехнологічності імпорту на ВРП у розрахунку на одну особу підтверджує описану вище залежність ВРП від цього індикатора. При збільшенні частки високотехнологічної продукції в імпорті на 1% відбувалося зростання обсягів ВРП на одну особу на 0,562% за інших незмінних умов. Відповідно, й зростання коефіцієнту технологічної залежності регіонів IV групи позитивно впливало на динаміку ВРП у розрахунку на одного мешканця: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 0,364% за інших незмінних умов. Найбільший вплив на показник ВРП у розрахунку на одну особу здійснювала зміна частки наукомістких послуг в експорті послуг: зростання незалежної змінної на 1% сприяло збільшенню залежної змінної на 0,731% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВРП на одну особу регіонів цієї групи на 73,1% залежала від зміни показників рівня високотехнологічності імпорту товарів, технологічної залежності та наукомісткості експорту послуг, а на 26,9% - від інших чинників. Розрахункове значення критерію Фішера істотно перевищувало його табличне значення, що підтверджує щільність зв’язку між залежною та незалежними змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значущість отриманих результатів.

Прогноз показників економічного зростання на 2022 р. для регіонів IV групи характеризується вищою ймовірністю, оскільки зв'язок між показниками ВРП та індикаторами зовнішньоторговельної безпеки є сильним (табл. 4.12). Проте, для окремих регіонів прогнозування утруднюється відсутністю даних про частку наукомістких послуг в експорті послуг, з огляду на що розрахунки виконані з припущенням про незмінність цього показника у 2022 р. відносно попереднього року. Розрахунок прогнозних значень ВРП на основі регресійної моделі, поданої у таблиці 4.12, та відсоткової зміни індикаторів зовнішньоторговельної безпеки у 2022 р. дозволяє очікувати підвищення економічного зростання в більшості регіонів цієї групи (табл. 4.13). Так, лише за рахунок зміни коефіцієнта покриття експортом імпорту, рівня високотехнологічності експорту та імпорту товарів, наукомісткості експорту послуг можемо очікувати істотне зростання ВРП у Дніпропетровській (на 82,6%) та Харківській (на 45,7%) областях, без урахування впливу інших чинників, які в умовах війни можуть негативно вплинути на економічне зростання. Внаслідок істотного розбалансування зовнішньої торгівлі Черкаської області у 2022 р., що призвело до зниження коефіцієнта покриття експортом імпорту, може відбутися зниження ВРП регіону на 68,3%. В результаті зміни частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів, коефіцієнта технологічної залежності та частки наукомістких послуг в експорті послуг в усіх регіонах цієї групи можна очікувати зростання обсягу ВРП на одну особу. Найбільше зростання цього показника за рахунок зміни

індикаторів зовнішньоторговельної безпеки (без урахування інших факторів) може відбутися у Дніпропетровській області (на 81,4% відносно 2021 р.)

Таблиця 4.13

Прогноз показників економічного зростання регіонів IV групи у 2022 р.

Регіон	Зміна 2022/2021, %				Прогноз, 2022 р.		Зміна 2022/2021, %			Прогноз, 2022 р.	
	exp/imp	*hi_tech_exp*	*hi_tech_imp*	*know_serv*	Зміна ВРП, %	ВРП, млн грн	*hi_tech_imp*	*tech_dep*	*know_serv*	Зміна ВРП на одну особу, %	ВРП на одну особу, грн
Вінницька область	37,2	-74,2	2,6	н. д.	5,5	183021	2,6	169,3	н. д.	69,8	193940
Дніпропетров-ська область	-23,6	-40	2,8	49,8	82,6	1063257	2,8	94,6	49,8	81,4	338695
Львівська область	-8,9	-5,46	-3,2	12,5	23,3	365344	-3,2	12,6	12,5	19,2	141921
Харківська область	-6,2	0,0	19,1	17	45,7	466083	19,1	23,1	17	39,0	169973
Черкаська область	154,5	-46,1	56,7	н. д.	-68,3	41583	56,7	48,8	н. д.	56,3	175328
м. Київ	-3,7	0,0	-0,46	н. д.	11,3	1420468	-0,46	5,7	н. д.	8,5	468425

Джерело: розраховано автором

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що спільною ознакою для усіх регіонів України у період 2013-2021 рр. є позитивний вплив частки наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг на показники економічного зростання (ВРП та ВРП у розрахунку на одну особу), що підтверджує важливість розвитку видів економічної діяльності, що надають послуги, пов'язані з використанням об'єктів інтелектуальної власності, послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги. На економічне зростання регіонів першої та четвертої груп позитивно впливало збільшення частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів. Для регіонів першої та другої груп істотним негативним чинником, що впливав на економічне зростання, була залежність від торгівлі з провідною країною-партнером. Вплив частки високотехнологічної продукції в експорті товарів на економічне зростання регіонів I групи був позитивним, а для регіонів III групи та IV групи – негативним, що обумовлено відмінностями у структурі експорту та ступенем залучення національних виробників у глобальні ланцюги створення вартості. Побудовані регресійні моделі залежності показників економічного зростання від зміни основних індикаторів зовнішньоторговельної безпеки можуть бути використані для прогнозування показників ВРП та ВРП на одну особу регіонів, що також дозволяє охарактеризувати вплив найбільш вагомих загроз, які виникають в сфері зовнішньої торгівлі, на економічне зростання регіонів.

4.4. Механізм зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України

Традиційно регіони України відрізнялися між собою структурою економіки, спеціалізацією промисловості та аграрного комплексу, що обумовлювало істотну диференціацію регіонів за обсягами і товарною структурою зовнішньої торгівлі. Внаслідок повільної модернізації матеріально-технічної бази переробної промисловості, відсутності достатніх обсягів інвестиційних коштів для розвитку підприємств на основі впровадження новітніх технологій за більшістю вітчизняних регіонів закріпився статус експортерів сировинної продукції (аграрної чи металургійної) та імпортерів готових товарів, зокрема й високотехнологічних. З низькою ефективністю структури експорту регіонів завжди пов'язувалися загрози подальшого зниження міжнародної конкурентоспроможності України, погіршення платіжного балансу та зниження темпів економічного зростання.

Після повномасштабного вторгнення російських військ до традиційних проблем, що спостерігалися в економіці регіонів України, додалися загрози, які виникли внаслідок втрати частини промислового потенціалу регіонів, територія яких знаходиться під окупацією або вже є деокупована. Внаслідок ракетних обстрілів було фізично знищено багато промислових підприємств, а також завдано значної шкоди сільськогосподарським угіддям через мінування та обстріли полів. В умовах воєнного стану загострилися традиційні та з'явилися нові загрози, тому в такій складній ситуації, поряд з економічним та соціальним чинниками ефективності зовнішньоторговельної діяльності, важливим чинником є інституційний, який визначає умови функціонування підприємств, що експортують та імпортують продукцію. Насамперед, удосконалення інституційного середовища зовнішньоторговельної діяльності є актуальним завданням для забезпечення сприятливих умов функціонування господарюючих суб'єктів, які виготовляють продукцію для експорту або здійснюють імпорт сировини, матеріалів та комплектуючих для виготовлення товарів та реалізації їх на внутрішньому ринку або за кордоном.

Регулювання зовнішньої торгівлі в нашій країні відноситься до компетенції центральних органів законодавчої та виконавчої влади, які розробляють та впроваджують заходи зовнішньоекономічної політики, зокрема й у частині покращення умов торгівлі з країнами-партнерами. Найбільший вплив на регулювання та розвиток зовнішньоторговельних відносин здійснюють міністерства та служби, які налагоджують та розвивають економічні зв'язки з іншими країнами, а також забезпечують дотримання законодавства в процесі проведення зовнішньоторговельних операцій (Міністерство економіки України, Міністерство закордонних справ України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України).

Інституційні умови ведення зовнішньоторговельної діяльності в Україні забезпечуються центральними органами влади, які визначають основні принципи здійснення експортних та імпортних операцій. Водночас, в результаті децентралізації системи державного управління з 2015 р. посилилася роль місцевих органів влади, які отримали більше можливостей для підтримки місцевих виробників експортної продукції та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіону як важливої передумови пришвидшення модернізації та покращення технічного стану підприємств. Місцеві органи влади реалізують державну політику в зовнішньоекономічній сфері та мають повноваження подавати до центральних органів влади пропозиції з удосконалення інструментів регулювання зовнішньої торгівлі.

Діяльність місцевих органів влади в частині регулювання зовнішньої торгівлі регламентується Законами України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та «Про місцеве самоврядування». Управління зовнішньоторговельною діяльністю на регіональному рівні здійснюють місцеві ради та їх виконавчі і розпорядчі органи, територіальні підрозділи органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України. У структурі обласних

державних адміністрацій функціонують підрозділи, які здійснюють оперативне управління зовнішньоекономічними відносинами з урахуванням особливостей регіонального розвитку. Основними інституційними інструментами управління зовнішньою торгівлею на регіональному рівні є «Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 року», регіональні стратегії розвитку та програми соціально-економічного розвитку міст.

Отже, система управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні є загалом сформованою та включає усі необхідні інституційні елементи для виконання основних функцій, у тому числі й регулювання зовнішньої торгівлі. Основою підвищення ефективності системи управління в частині зовнішньоторговельної діяльності регіонів в умовах воєнного стану має стати не лише дотримання чіткого розподілу повноважень центральних та місцевих органів влади, а й узгодження інструментів та заходів з підвищення зовнішньоторговельної безпеки з цілями та завданнями соціально-економічного розвитку, які визначені в стратегіях і програмах на державному та регіональному рівнях. При цьому, з огляду на відсутність повноважень у місцевих органів влади як суб'єктів міжнародних відносин, для зміцнення зовнішньоторговельної безпеки на регіональному рівні необхідно активно застосовувати інституційні інструменти, спрямовані на розширення інтеррегіонального співробітництва в межах чинного законодавства відповідно до інтересів соціально-економічного розвитку регіонів. Підвищення рівня зовнішньоторговельної безпеки регіонів не можливе без застосування ефективних економічних інструментів, які поряд з інституційними нормами і правилами, сприятимуть активізації підприємницької та інноваційної активності на регіональному рівні. Зокрема, в межах своєї компетенції місцеві органи влади можуть сприяти зниженню податкового тиску на виробничий сектор за рахунок зменшення ставок місцевих податків і зборів та підтримки пільгового кредитування підприємств стратегічних галузей промисловості, що виготовляють експортну продукцію.

Прийняття рішень щодо удосконалення економічних та інституційних інструментів управління зовнішньою торгівлею на центральному та місцевому рівнях, розробка нових методів і форм інтеррегіонального співробітництва, визначення цілей і завдань регіональних стратегій та програм повинні здійснюватися на основі результатів оцінки зовнішньоторговельної безпеки регіонів, виявлення найбільш небезпечних загроз та основних чинників підвищення ефективності зовнішньої торгівлі, прогнозування сценаріїв зміни рівня зовнішньоторговельної безпеки з урахуванням ендогенних ресурсів регіону та можливостей їх оптимального використання відповідно до концепції зрівноваженого розвитку. З огляду на зазначене, в умовах війни та у період повоєнного відновлення економіки України доцільно враховувати фактичний стан зовнішньоторговельної безпеки регіонів, найбільш небезпечні загрози та можливі напрями їх зниження.

В умовах воєнного стану особливості зовнішньої торгівлі регіонів значною мірою залежать від географічного положення відносно лінії фронту та державного кордону України з Росією. Цей чинник став основною детермінантою ефективності використання зовнішньоторговельного потенціалу регіонів, що характеризується динамікою основних показників зовнішньої торгівлі, трансформацією товарної структури експорту та імпорту, обсягами експорту та імпорту основних товарів. Так, ґрунтуючись на результатах аналізу зовнішньої торгівлі регіонів у 2022 р., визначимо напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці в умовах війни для чотирьох груп регіонів, сформованих за такими критеріями: географічне положення регіону відносно лінії фронту та державного кордону України з росією; темпи зміни основних показників зовнішньої торгівлі; товарна структура експорту та імпорту; динаміка обсягів експорту та імпорту основних товарів (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України в умовах воєнного стану

Група регіонів	*Особливості зовнішньої торгівлі*	*Прояв загроз*	*Напрями зниження загроз*
I. Регіони з високим рівнем загроз	Частина території регіонів окупована; спільний кордон з росією; неможливість роботи підприємств в умовах війни; втрата експортного та людського потенціалів; основа експорту - аграрна та металургійна продукція	Істотне зниження обсягів експорту та імпорту (понад 50%); втрата зовнішніх ринків збуту аграрної та металургійної продукції	Релокація підприємств в безпечні регіони; розмінування деокупованих територій та земель сільськогосподарськог о призначення
II. Регіони з істотним рівнем загроз	Розташування близько до російського кордону; високий ризик фізичного знищення підприємств; переважання в структурі випуску продукції з низьким рівнем доданої вартості; основа експорту - сировинна продукція	Зниження обсягів експорту та імпорту (на 30-50%); низька ефективність експорту; низька частка високотехнологічної продукції в експорті	Релокація підприємств стратегічних галузей в безпечні регіони; удосконалення логістики аграрного експорту; збільшення потужностей для переробки с/г сировини
III. Регіони з помірним рівнем загроз	Відносна віддаленість від кордону з росією; помірний ризик знищення інфраструктурних та промислових об’єктів ракетними обстрілами; переважання сировинної продукції в експорті	Низька ефективність експорту; висока експортна залежність економіки; залежність від високотехнологічного імпорту	Розвиток галузей переробної промисло-вості; створення передумов для струк-турних трансформацій економіки; активізація інноваційної діяльності
IV. Регіони з низьким рівнем загроз	Найбільша віддаленість від українсько-російського кордону; порівняно невисокі ризики ракетних обстрілів; переважання продукції машинобудування в експорті	Зниження обсягів експорту продукції машинобудування, зменшення інтелектуального потенціалу	Створення умов для розширення виробничих потужностей та інноваційної діяльності підприємств; підтримка діяльності релокованих підприємств

Джерело: розроблено автором

До першої групи включено регіони з високим рівнем загроз зовнішньоторговельній безпеці, що обумовлено істотним скороченням обсягів зовнішньої торгівлі внаслідок практичного припинення виробничої діяльності в умовах активних бойових дій та окупації частини їхньої території (Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська, Херсонська області). В умовах війни активізація зовнішньої торгівлі цих регіонів не можлива, а напрями протидії загрозам насамперед повинні зосереджуватися на збереженні економічного потенціалу та людських ресурсів, що залишилися, а також проведенні відповідних безпекових заходів щодо створення передумов для повоєнного відновлення економіки.

Друга група регіонів характеризується істотним рівнем загроз зовнішньоторговельній безпеці та включає Дніпропетровську, Київську, Миколаївську, Полтавську, Сумську, Чернігівську області, які географічно розташовані близько до росії або мають з нею спільний кордон, що обумовило значні руйнування промислової та енергетичної інфраструктури внаслідок ракетних обстрілів. І хоча території цих регіонів повністю знаходяться під контролем України, актуальними залишаються проблеми, пов’язані з відновленням деокупованих міст та

селищ Київської, Сумської та Чернігівської областей, а також ліквідацією наслідків інтенсивних ракетних обстрілів, зокрема у Дніпропетровській області. Основою експорту більшості регіонів є продукція тваринництва та рослинництва, за винятком Дніпропетровської області, в експорті якої найбільшою є частка чорних металів, та Полтавської області, з якої переважно експортують руди, шлак і золу. Обсяги експорту регіонів зменшилися в середньому на 30-40%, лише у Миколаївській області - скорочення на 52% внаслідок зниження на 60% обсягів експорту зернових культур, які були основним експортним товаром.

В умовах війни для регіонів другої групи основними напрямами зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці визначимо переміщення підприємств стратегічних галузей промисловості з прикордонних регіонів, що межують з росією, до більш безпечних регіонів України. Насамперед, це стосується підприємств високотехнологічних галузей промисловості та військово-промислового комплексу, що виготовляють машини, обладнання та устаткування, транспортні засоби, прилади. Через складні умови роботи підприємств, обсяги експорту продукції машинобудування істотно знизилися у січні 2023 р. порівняно з січнем 2022 р. у Сумській (на 62,6%) та Чернігівській (на 47,2%) областях, а частка цієї продукції в експорті становила 5,9% та 0,8% відповідно. У Дніпропетровській області обсяги експорту продукції машинобудування зменшилися (на 46%), а експорт продукції та приладобудування збільшився (на 6%), проте, частка продукції цих галузей в експорті є порівняно низькою (відповідно 1,2% та 0,1% у січні 2023 р.). Попри негативну динаміку експорту та невелику частку в експорті товарів, машинобудування та приладобудування є важливими галузями з точки зору зміцнення економіки регіонів у період повоєнного відновлення. Тому, з метою забезпечення розвитку підприємств цих галузей та зниження загроз їх функціонуванню доцільно перемістити виробничі потужності чи їхні конструкторські відділи в безпечні регіони.

Для зниження загроз, пов’язаних із сировинною орієнтацією експорту, що загострилися в умовах війни через порушення логістичних ланцюгів, необхідно розробляти нові маршрути експорту аграрної продукції. Зауважимо, що ефективнішим засобом протидії таким загрозам є збільшення потужностей з переробки сільськогосподарської сировини у готову продукцію.

Група регіонів з помірним рівнем загроз (Вінницька, Волинська, Кіровоградська, Одеська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області) характеризується: порівняно кращим географічним розташуванням за критерієм віддаленості від кордону з росією; переважно додатніми темпами зростання обсягів експорту; переважанням в експорті сировинної продукції (зернових культур або деревини); високою часткою високотехнологічної продукції в імпорті товарів. Позитивна динаміка обсягів експорту поряд зі зростанням або незначним зниженням експорту за основною товарною групою в цих регіонах свідчить про здатність експортерів за підтримки органів влади протистояти зовнішнім загрозам в умовах війни та забезпечувати експорт продукції.

З огляду на відносно невисокі ризики руйнування інфраструктурних та промислових об’єктів в регіонах третьої групи, доцільно вже під час воєнного стану реалізовувати програми з підтримки розвитку галузей переробної промисловості. Зокрема, зменшення частки сировинної продукції в експорті можна досягти за рахунок перероблення сільськогосподарської сировини у готові харчові продукти та збільшення обсягів їх експорту. Для Волинської, Рівненської та Чернівецької областей, в експорті яких переважає деревина і вироби з деревини, важливими є модернізація виробництва меблів та збільшення їх експорту. Водночас, в цих регіонах високою є частка експорту насіння і плодів олійних рослин, що свідчить про потенціал розширення виробництва та збільшення експорту олій рослинного походження. Отже, для зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці доцільно збільшувати обсяги експорту продукції з вищим рівнем доданої вартості за рахунок переробки сільськогосподарської сировини в готову продукцію, для чого необхідно проводити

модернізацію існуючих виробничих потужностей та впроваджувати інновації, що, своєю чергою, створить передумови для пришвидшення структурних трансформацій економіки регіонів в період повоєнного відновлення.

Четверта група регіонів (Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська Львівська та Тернопільська області) характеризується низьким рівнем загроз порівняно з іншими регіонами України. Попри істотні відмінності у темпах зростання експорту та імпорту, спільною ознакою зовнішньої торгівлі зазначених регіонів є переважання машин та обладнання в експорті товарів. Проте, у 2022 р. обсяги експорту цієї продукції зменшилися в усіх регіонах, найбільше скорочення спостерігалося в Житомирській (на 23,3%) і найменше – у Львівській області (на 0,9%). Також для регіонів цієї групи характерна висока частка високотехнологічної продукції в експорті, найвищий показник спостерігався у Закарпатській області (47,7%), а в інших регіонах цієї групи – на рівні 17-20%. Така структура експорту обумовлює низьку чутливість економіки регіонів до впливу загроз, пов'язаних із кон'юнктурними коливаннями на ринках сільськогосподарської продукції або втратою позицій на цих ринках. Водночас, в умовах воєнного стану важливим є забезпечення нормальних умов роботи промислових підприємств та запобігання їхньому фізичному знищенню внаслідок воєнних дій. Отже, основними напрямами протидії загрозам зовнішньоторговельній безпеці регіонів цієї групи є реалізація програм підтримки підприємств високотехнологічних галузей промисловості, які мають передбачати заходи з активізації інноваційної діяльності, підвищення якості продукції, посилення міжнародної конкурентоспроможності, розширення виробничих потужностей та збільшення обсягів експорту.

З метою зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів після завершення війни необхідно створити сприятливе інституційне середовище, ефективність якого визначатиметься ступенем взаємоузгодження цілей та завдань економічного розвитку на державному та регіональному рівні. Основними інституційними інструментами протидії загрозам визначимо План відновлення України, Експортну стратегію України, Державну стратегію регіонального розвитку та стратегії соціально-економічного розвитку регіонів України (рис. 4.5). Ефективне використання зазначених інструментів і досягнення цілей з відбудови економіки потребує дієвих економічних важелів.

Зокрема, для реалізації Плану відновлення України розроблено і представлено відповідні Національні програми, які охоплюють загалом 850 проектів на суму близько 750 млрд дол. США [396]. Серед Національних програм варто виділити такі, реалізація яких безпосередньо вплине на покращення показників зовнішньої торгівлі, зокрема її структурних характеристик. Насамперед, це Національна програма інтеграції до ЄС, яка передбачає полегшення доступу українських товаровиробників до ринків семи найбільших країн-членів ЄС і за якою вже профінансовано частину заходів. З огляду на це, важливим напрямом реалізації Плану відновлення України вважаємо реалізацію проектів в межах Національної програми, спрямованої на розвиток секторів економіки, які виготовляють продукцію з високою доданою вартістю. До таких проектів в Плані відновлення України відносяться, зокрема, ті, що передбачають розвиток підприємств машинобудування та відновлення агропромислових підприємств на основі залучення фінансування у розмірі 50 млрд дол. США до кінця 2032 р.

Згідно Плану відновлення України, основою збалансування зовнішньої торгівлі у післявоєнний час має стати експорт продукції з високим рівнем доданої вартості. Першим кроком досягнення цієї мети є зменшення експорту сировини (сільськогосподарської, металургійної) за рахунок її перероблення у готову продукцію (харчові продукти, вироби з металу), експорт якої є ефективнішим. Зміна товарної структури експорту обумовить

[396] План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/

необхідність пошуку нових країн-партнерів та забезпечення виходу українських підприємств на ринки цих країн.

Рис. 4.5. Механізм зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України в період повоєнної відбудови економіки

Джерело: розроблено автором

В процесі вирішення проблем управління зовнішньою торгівлею на регіональному рівні особлива увага повинна приділятися стимулюванню експорту товарів переробної промисловості. У зв'язку з цим актуальним вважаємо збільшення експортного потенціалу на основі модернізації виробничих потужностей підприємств, впровадження новітніх технологій та налагодження виробництва інноваційної продукції підприємствами стратегічних галузей, до яких відносимо виробництво електричних машин, транспортних засобів, електронних приладів та телекомунікаційних засобів.

Вирішення цього складного завдання дозволить покращити баланс зовнішньої торгівлі регіонів завдяки збільшенню вартості експорту високотехнологічних товарів та продукції з вищим рівнем переробки, що сприятиме підвищенню ефективності зовнішньої торгівлі. Проте, реалізація зазначеного завдання потребує удосконалення механізму управління зовнішньоторговельною діяльністю на регіональному рівні, зокрема в частині реалізації економічних та організаційних інструментів зі створення спеціальних умов для функціонування інноваційних підприємств та підприємств з іноземними інвестиціями, що беруть участь у реалізації галузевих проектів регіонального розвитку.

Експортна стратегія України, яка була розроблена у формі дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі на 2017-2021 рр., мала більшою мірою декларативний характер. Зокрема, така стратегічна ціль, як «розвиток експорту наукомісткої інноваційної продукції для

сталого розвитку та успіху на світових ринках»[397] попри визначення короткострокових, середньострокових та довгострокових заходів, не знайшла свого відображення у відповідних законодавчих та підзаконних документах. Однією з причин низької ефективності Експортної стратегії України у 2017-2021 рр. стало зосередження уваги переважно на організаційних заходах з покращення координації діяльності суб'єктів зовнішньоторговельних відносин, а економічні інструменти, пропоновані розробниками стратегії, не були впроваджені у практичну діяльність.

На виконання завдань Експортної стратегії, запланованих на короткострокову перспективу, було створено Раду з міжнародної торгівлі при Кабінеті Міністрів України для «сприяння в розробленні та реалізації нормативно-правових актів для просування українського експорту на зовнішні ринки, підготовка пропозицій та рекомендацій щодо формування державної зовнішньоекономічної політики та розвитку міжнародної торгівлі України, укладення, виконання чи денонсації міжнародних договорів України у сфері міжнародної торгівлі, формування та реалізації основних принципів і позиції Української Сторони з питань, що виникають у рамках членства у Світовій організації торгівлі»[398]. Проте, попри зростання показників динаміки зовнішньої торгівлі України, структурні показники торгівлі товарами в більшості регіонів не покращилися. Це свідчить про недієвість організаційних інструментів управління зовнішньою торгівлею, якщо їхня реалізація не підкріплена комплексом економічних та нормативно-правових інструментів.

У середньостроковій перспективі Експортна стратегія 2017-2021 рр. серед основних заходів передбачала «стимулювання обміну знаннями, передачі технологій і співпраці з країнами-партнерами з ЄС з метою інноваційного розвитку; оцінка варіантів стимулювання та заохочення підприємств, що працюють в інноваційних секторах»[399]. Розроблені заходи другого рівня стосувалися переважно надання інформаційної підтримки підприємствам, що експортують свою продукцію, забезпечення доступності інформації про основні умови торговельних угод з країнами-партнерами та покращення існуючих процедур митного оформлення та контролю. Водночас звернемо увагу, що розвиток митної інфраструктури практично не відбувається, а митне оформлення експортно-імпортних операцій є довготривалим і обумовлює затримку доставки вантажів.

Серед заходів довгострокового характеру, передбачених Експортною стратегією 2017-2021 рр., звернемо увагу на ті, що повинні були сприяти структурним трансформаціям експорту товарів з України та посиленню конкурентних позицій вітчизняних експортерів на зарубіжних ринках за рахунок збільшення доданої вартості експортованих товарів та залучення до виробництва високотехнологічної продукції в межах глобальних ланцюгів створення вартості. Так, стратегічні заходи включали «створення бізнес-інкубаторів і бізнес-акселераторів, центром уваги яких мають стати експортоорієнтовані МСП»[400]. Незважаючи на задекларовані заходи з підтримки залучення інвестицій підприємствами, які орієнтовані на виробництво експортної продукції, покращення товарної структури зовнішньої торгівлі не відбулося, експорт української продукції переважно має сировинний характер, а частка високотехнологічної продукції в експорті України не перевищує 7%.

Підсумовуючи наведене вище, зробимо висновок про те, що Експортна стратегія України 2017-2021 рр. не забезпечила позитивні зміни в зовнішній торгівлі та не сприяла зміцненню зовнішньоторговельної безпеки на регіональному рівні. Експортна стратегія

---

[397] Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021 рр. Женева: Міжнародний торговельний центр, 2017. 145 с. URL: http://www.intracen.org, с. 8
[398] Рада з міжнародної торгівлі. https://export.gov.ua/47-rada_z_mizhnarodnoi_torgivli
[399] Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021 рр. Женева: Міжнародний торговельний центр, 2017. 145 с. URL: http://www.intracen.org
[400] Там само.

передбачала заходи, які мали інформаційний та організаційний характер, що стало однією з причин неефективності її реалізації, оскільки не відбулося удосконалення відповідних економічних важелів, які б забезпечили ефективність організаційних заходів. Зокрема, для досягнення позитивних структурних змін у зовнішній торгівлі важливими є заходи стимулювання розвитку переробної промисловості, зокрема інноваційної діяльності підприємств високотехнологічних галузей. Такі заходи повинні включати податкові пільги, субсидії, пільги по кредитах та компенсацію відсоткових платежів за користування кредитами, та фінансування за кошти державного бюджету інноваційних проектів, що реалізуються підприємствами-експортерами.

Основним економічним важелем, який використовується для стимулювання зовнішньої торгівлі в Україні, є відшкодування ПДВ для експортерів, що використовується переважно підприємствами сировинних галузей. При цьому, підприємства, що виробляють та експортують високотехнологічні товари та продукцію з високим рівнем доданої вартості, не отримують від держави належної підтримки, на відміну їхніх зарубіжних конкурентів, які виготовляють аналогічну продукцію. Також внутрішній ринок не насичений вітчизняною високотехнологічною продукцією, що з одного боку обумовлює високу залежність української економіки від технологічного імпорту, а з іншого боку – не сприяє зміцненню конкурентоспроможності цієї продукції на міжнародних ринках, оскільки внутрішня конкуренція є однією з передумов успішного виходу підприємств на зовнішні ринки.

Економічні інструменти державної підтримки підприємств-експортерів товарів з високим рівнем доданої вартості та високотехнологічної продукції, на нашу думку, повинні бути спрямовані на підтримку як безпосередньо процесу виробництва, так і експорту цієї продукції. Для цього на законодавчому рівні необхідно передбачити економічні важелі щодо стимулювання підприємств високотехнологічних галузей промисловості та забезпечити якомога швидше збільшення рівня локалізації виробництва, що визначається часткою національних складових і матеріалів у собівартості експортованих товарів, з 35% (яка повинна бути досягнута у 2027 р.[401]) до 40%, що позитивно вплине на реалізацію Плану відновлення України після завершення війни. Збільшення рівня локалізації виробництва за умови запровадження пільг для внутрішніх та іноземних інвесторів, які реалізують інноваційні проекти з розвитку високотехнологічних галузей економіки, сприятиме активізації залучення іноземних інвестицій в Україну, оскільки інвестори будуть зацікавлені налагоджувати виробництво складових і комплектуючих в Україні, а не ввозити їх з країни походження.

У зв’язку з наведеним вище, актуальним завданням є розробка нової Експортної стратегії України до 2030 р., узгодженої з Планом відновлення України, оскільки дія попередньої стратегії завершилася у 2021 р. Виконання цих завдань потребує розробки та реалізації відповідних державних програм підтримки стратегічно важливих секторів економіки. На етапі повоєнного відновлення економіки обмеженими будуть ресурси для забезпечення географічної диверсифікації експорту на основі удосконалення його товарної структури. Відповідно, в процесі розробки нової Експортної стратегії України необхідно визначити перспективні галузі переробної промисловості, державна підтримка яких забезпечить збільшення обсягів виробництва та експорту продукції. При цьому необхідно подолати технологічну відсталість підприємств переробної промисловості. Тому в процесі повоєнного відновлення України повинна відбуватися перебудова промислового комплексу з урахуванням викликів Індустрії 4.0, що сприятиме структурним змінам в економіці та зовнішній торгівлі.

---

[401] Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про публічні закупівлі" щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» від 16.12.2021 № 1977-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-IX#Text

Визначення пріоритетних галузей дозволить ефективно та раціонально розподілити обмежені ресурси для розвитку експорту. Для максимізації впливу управлінських ініціатив на підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, нова Експортна стратегія повинна поєднувати заходи, які позитивно вплинуть на економіку в цілому, а також «прицільні» заходи, спрямовані на конкретні сектори стратегічного значення. Дієва державна підтримка розвитку пріоритетних галузей промисловості є ключовим фактором, що визначає напрями виробничої диверсифікації економіки України і формує основу структурних трансформацій експорту для зміцнення зовнішньоторговельної безпеки на регіональному рівні. З цієї точки зору, до перспективних галузей, які сприятимуть диверсифікації експорту України віднесемо насамперед галузі, що мають потенціал для впровадження або створення інновацій, спроможні забезпечити швидку модернізацію процесу виробництва товарів та підвищити їх додану вартість: виробництво хімічної продукції (фармацевтичних препаратів), виробництво електричного устаткування, виробництво зброї та боєприпасів, виробництво транспортних засобів, виробництво харчових продуктів.

Хоча металургійна промисловість, підприємства якої у довоєнний час забезпечували більше 20% експорту товарів України, залишається перспективною галуззю для забезпечення диверсифікації експорту, підвищення ефективності експорту підприємств цієї галузі пов'язане з розширенням обсягів виробництва продукції з вищим ступенем переробки, зокрема зброї та боєприпасів (у 2021 р. ця група товарів становила 10% від обсягу реалізованої продукції металургії або 0,1% від загального обсягу реалізованої промислової продукції). Саме перехід до виробництва таких товарів дозволить активізувати процеси інновації та модернізації на металургійних підприємствах.

Досвід активних бойових дій та використання в бойових умовах військової техніки вітчизняного виробництва дозволили накопичити інформацію про можливості її удосконалення та доведення технічних характеристик до рівня кращих світових зразків і стандартів НАТО. Тому виробництво металу має здійснюватися насамперед з урахуванням потреб підприємств машинобудування, які виготовляють військові транспортні засоби. Крім цього, металургія та машинобудування, реалізуючи власний інноваційний потенціал і створюючи нове обладнання та устаткування, яке є засобами виробництва продукції у хімічній, харчовій та інших галузях промисловості, зможуть забезпечити модернізацію підприємств інших галузей та покращити їхні можливості створення продукції з вищим рівнем доданої вартості.

При розробці Експортної стратегії важливо враховувати наявність потенціалу галузей для розвитку малого і середнього бізнесу, а також потенційний попит на продукцію цих галузей та перспективи його збільшення. З цієї точки зору істотний потенціал для розвитку підприємництва аграрних регіонів України зосереджений в харчовій промисловості. Підприємницький потенціал харчової промисловості обумовлений наявністю значних сільськогосподарських ресурсів, фахівців високої кваліфікації, розвиненою матеріально-технічною базою. Прагнення багатьох країн зміцнити продовольчу безпеку та забезпечити імпорт якісних продуктів харчування сприяє зростанню попиту на продукцію харчової промисловості.

Збільшення попиту на якісні продукти харчування, зокрема й органічну продукцію, відбувається на тлі несприятливих кліматичних умов вирощування сільськогосподарської продукції в цих країнах, що робить їх залежними від імпорту харчової продукції. Розширення експорту продовольства з регіонів України повинно відбуватися за рахунок збільшення поставок продукції з вищим ступенем переробки, тобто необхідно забезпечити поступовий перехід від експорту сировини до експорту готових продуктів харчування. Також важливим є

збільшення обсягів експорту до тих країн, які вже закуповують значну частину продуктів харчування з України.

Важлива роль у забезпеченні росту продуктивності експортоорієнтованих підприємств на засадах технологічного оновлення відводиться управлінським рішенням на мезорівні та удосконаленню державної регіональної політики відповідно до можливостей, отриманих Україною із набуттям статусу кандидата на вступ до ЄС. Зокрема, залучення фінансових ресурсів в межах Інструменту допомоги перед вступом (Instrument for Pre-Accession (IPA)) сприятиме підвищенню ефективності економічних важелів для виконання завдань Державної стратегії регіонального розвитку, які передбачають створення системи розвитку підприємницької компетенції у сфері експортної діяльності, зокрема з виконання вимог до безпечності харчових продуктів та відповідності технічним регламентам промислової продукції, а також забезпечення підтримки малого та середнього підприємництва у зростанні експортно орієнтованого виробництва з високою доданою шляхом створення та вдосконалення механізмів державної підтримки[402].

У стратегії соціально-економічного розвитку кожного регіону доцільно визначати стратегічні галузі як основу структурної перебудови економіки, що дозволить сконцентрувати кошти фінансової допомоги ЄС у найбільш перспективних секторах економіки з точки зору економічного зростання та підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону. Реалізація проектів за напрямом «Зелений перехід і стійкі взаємозв'язки», який визначений одним з пріоритетів програми IPA-III на 2021-2027 рр., сприятиме активізації економічних важелів та посиленню експортного потенціалу регіонів завдяки впровадженню ресурсозберігаючих технологій. Проекти за напрямом «Конкурентоспроможність та інклюзивне економічне зростання» повинні покращувати структуру регіональної економіки за рахунок розвитку переробної промисловості та реалізації програм з імпортозаміщення. Для ефективного використання фінансових ресурсів необхідно проводити інституційні реформи відповідно до плану європейської інтеграції України, що також передбачає фінансування в межах програми IPA-III за напрямом «Якісне управління, адаптація спільного законодавства ЄС». Удосконалення інституційного середовища дозволить ефективно використовувати існуючі та впроваджувати нові економічні важелі для зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів, залучати допомогу Європейської Комісії, передбаченої у Комюніке від 18.05.2022 р.[403], для підвищення конкурентоспроможності регіонів та розширення зовнішньої торгівлі у період повоєнного відновлення.

Повномасштабна російська агресія, як основна загроза національній безпеці України, стала чинником посилення зовнішніх та внутрішніх загроз, що визначають стан зовнішньоторговельної безпеки регіонів. Під час війни з новою силою проявилися загрози, обумовлені структурними диспропорціями в економіці регіонів, технологічною відсталістю підприємств та низькою конкурентоспроможністю продукції на міжнародних ринках, що відобразилося у неможливості дотримання критеріїв безпеки в зовнішній торгівлі багатьох регіонів. В умовах війни основними напрямами протидії загрозам зовнішньоторговельній безпеці регіонів України мають стати максимальне збереження виробничого та людського потенціалів за рахунок релокації підприємств з регіонів наближених до зони бойових дій в безпечні регіони, а також розвиток підприємств переробної промисловості, зокрема високотехнологічних, в західних та центральних регіонах. Після завершення війни в процесі відновлення економіки регіонів необхідно забезпечити подолання загроз в сфері зовнішньої

---

[402] Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020

[403] European Commission. Ukraine Relief and Reconstruction. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_22_3169

торгівлі за рахунок ефективного використання можливостей, які отримала Україна після набуття статусу кандидата на вступ до ЄС. Відповідно, особлива увага повинна приділятися використанню програм допомоги ЄС для удосконалення інституційного середовища економічної діяльності, створення умов для реалізації інституційних інструментів та економічних важелів з підтримки розвитку експортоорієнтованих галузей переробної промисловості та імпортозаміщуючого виробництва товарів, що покращить структуру економіки та зовнішньої торгівлі як основи зміцнення зовнішньоторговельної безпеки регіонів у довгостроковій перспективі.

З метою підвищення ефективності інституційних інструментів регулювання зовнішньоторговельної діяльності регіонів доцільно на законодавчому рівні закріпити принципи реалізації зовнішньоекономічної регіональної політики з чітким розмежуванням функцій центральних та місцевих органів влади, розробити і ухвалити нову Експорту стратегію України з урахуванням міжнародної конкурентоспроможності та спеціалізації регіонів, залучати представників підприємств (експортерів, імпортерів) до вирішення проблем участі регіонів у міжнародному поділі праці, посилити відповідальність посадових осіб за порушення нормативно-правових норм в сфері регулювання зовнішньої торгівлі.

Розділ V. ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАХИСТУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ВІЙНИ

5.1. Напрями та механізми підвищення експортного потенціалу України в умовах військової агресії

Війна спричинила сповільнення економічного розвитку, яке відобразилося у загальному скорочення обсягів експорту продукції, в тому числі з вищою доданою вартістю, що негативно позначається на розвитку ендогенного потенціалу як держави загалом, так і регіонів. Україна впродовж 2022 р. експортувала товарів на 44,1 млрд дол США або 99,8 млн т, що на 35,1% менше ніж у 2021 р. у грошовому еквіваленті та на 38,4% менше у кількісному вираженні. Велику частку у продуктовому експорті становить продукція з низьким ступенем переробки, станом на 2021 – 2022 рр. основну частку у структурі експорту займали зернові та метали (рис. 5.1). У той же час, продукція із високою часткою переробки залишається незначною. Наприклад, у 2022 р. частка зернових культур у загальній структурі експорту займала 20,6%, водночас готових продуктів із зернових культур лише 0,57%, частка чорних металів 10,3%, а виробів із чорних металів лише 2,38%, частки експорту технологічних та високотехнологічних виробництв теж не є значними, наприклад, електричних машин - 5,8%, реакторів, котлів, машин, обладнання – 2,67%, фармацевтичної продукції – 0,54%, суден, човнів – 0,12%, літальних та космічних апаратів – 0,06%.

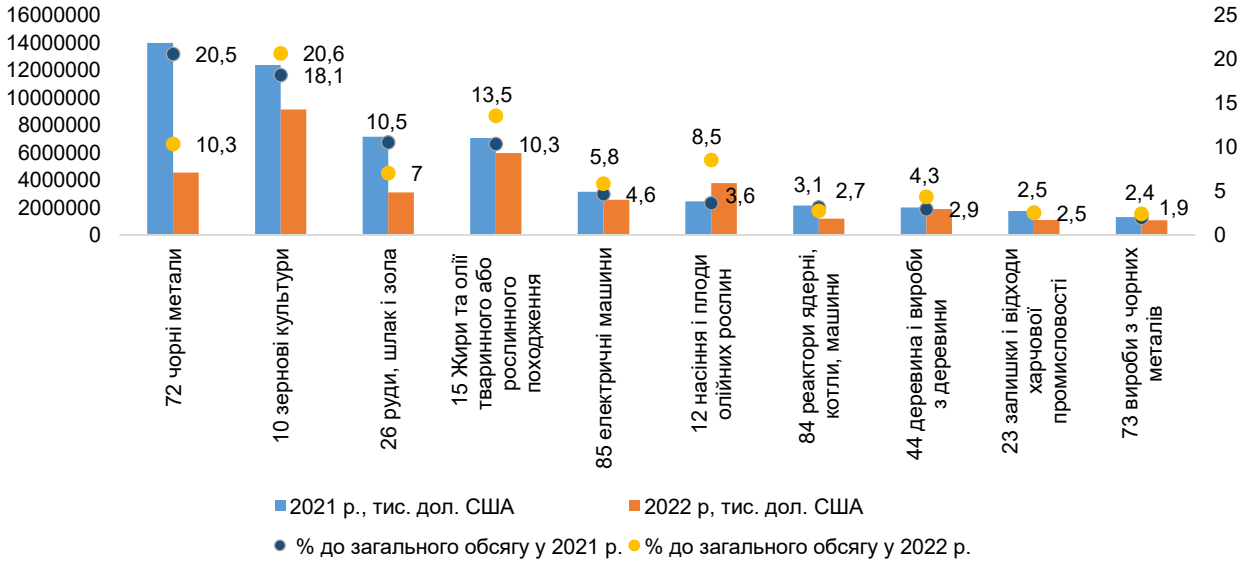

Рис. 5.1. Основні товарні групи у зовнішній торгівлі України*

*Джерело: складено за даними[404]

Війна здійснила також негативний вплив на розвиток секторів, що здатні активно продукувати інновації, підвищувати конкурентоспроможність української економіки. До війни основними видами діяльності в Україні з високим потенціалом зростання доданої вартості за оцінкою Європейської економічної комісії ООН[405] став сектор ІКТ та програмне забезпечення, в якому домінували послуги ІТ та аутсорсинг. Незважаючи на те, що сектор ІКТ чи не єдиний утримав позитивну динаміку експорту у 2022 р (у 2022 р. частка експорту ІКТ у загальній

[404] Зовнішня торгівля України за товарними групами з усіма країнами (тисяч доларів США) за період з 01.01.2022 р. по 31.12.2022 р. URL: https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri

[405] Supporting Innovative High- Growth Enterprises in Eastern Europe and South Caucasus с. 11. URL: https://unece.org/sites/default/files/2021-11/2111834_E_ECE_CECI_28_WEB_0.pdf

структурі експорту послуг зросла до 40,5%), можливості його ефективного функціонування та розвитку також обмежуються військовими діями та військовим станом у країні. За даними глобального рейтингу Startup Ecosystem Report 2022[406] Україна опустилася з 34 місця, яке посідала у 2021 р. до 50 у 2022 р. Якщо у 2021 р. у Топ 1000 міст найбільш сприятливих для розвитку стартапів входило 6 міст, то у 2022 р. залишилось лише 4 (Київ опустився до 93-го місця у світовому рейтингу втративши 45 позицій; Одеса втратила 348 позицій та опинилась на 742 місці, Львів втратив 494 позицій та посів 749 місце, Харків втратив 342 позиції та опинився на 855 місці, а Тернопіль та Дніпро вибули з рейтингу). У Глобальному інноваційному рейтингу[407] Україна у 2021 р. посідала 49 місце серед 132 економік (3-те місце серед країн з рівнем доходу нижче середнього та 32 місце серед 39 європейських держав)

Серед основних завдань на державному рівні є формування ефективної політики стимулювання розвитку експортного потенціалу України з метою збільшення обсягів продукції та послуг із високою часткою доданої вартості, зокрема тих, які мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку економіки держави та регіонів у майбутньому.

Одним із стратегічних пріоритетів у формуванні державної експортної політики слід виокремити необхідність розробки та затвердження Експортної стратегії України. У 2017 р. була затверджена Експортна стратегія України на 2017-2021 р.[408]. За підсумками завершення терміну реалізації Стратегії[409] можна відзначити, що найвищою частка виконаних завдань і заходів була у групах:

- розвиток інституційного забезпечення експорту (Інституції з підтримки торговельної політики та розвитку експорту) – виконано 78% поставлених цілей;
- створення умов для міжнародної торгівлі – 64%;
- створення інституційної основи для інновацій та мережі інституцій, що надають послуги експортерам – близько 56%.

На жаль, жоден із передбачених заходів не було завершено щодо формування інноваційного потенціалу підприємств (0%).

Серед позитивних досягнень за результатами реалізації Стратегії слід відзначити[410]:

- відбулося стимулювання розвитку мережі інституцій з підтримки експорту, серед яких Офіс з просування експорту України, Експортно-кредитне агентство тощо;
- розвиток цифрових інструментів підтримки експорту, зокрема у 2020 р. запущено роботу Єдиного експортного веб-порталу;
- посилення роботи Ради експортерів та інвесторів при МЗС, проведення торгових місій та фінансування колективних стендів на міжнародних виставках (профінансовано державою лише у 2019 р.);
- реалізація низки освітніх програм для експортерів, серед яких Export REvolution, Експортна академія, Train the Trainers тощо;
- розвиток напряму експортного маркетингу через створення та просування експортного бренду держави (Trade with Ukraine).

---

[406] Global Startup Ecosystem Index 2022. URL: https://www.startupblink.com/startupecosystemreport?mc_cid=5b2125cc8a&mc_eid=c8fe474569

[407] Global Innovation Index 2021. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/ua.pdf

[408] Про схвалення Експортної стратегії України (“дорожньої карти” стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 27.12.2017 № 1017-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#n237

[409] Прогрес виконання Плану завдань і заходів з реалізації Експортної стратегії України. («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки URL: https://exportstrategy.me.gov.ua/progress

[410] Дія бізнес. Експортний напрям. URL: https://export.gov.ua/; В України з'явився Експортний бренд. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/v-ukrayiny-zyavyvsya-eksportnyy-brend

За підсумками реалізації Стратегії бачимо, що державне фінансування спрямовувалося здебільшого на розвиток інституційної підтримки експорту, що сприяло повноцінному запуску цього напряму експортної підтримки, зокрема з орієнтацією на малий та середній бізнес, що сприяло досягненню планових показників зростання обсягів експорту у 2021 р. (очікування – 78,97 млрд дол США[411], досягнення – 79,3 млрд дол США[412] (без урахування індексу інфляції)).

Однак, слід зауважити, що не було реалізовано інші важливі пріоритети, серед яких[413]:

- не були затверджені секторальні та крос-секторальні експортні стратегії, що мали б розширити набір інструменти стимулювання розвитку пріоритетних галузей та секторів економіки. Лише у 2019 р. затверджено «Стратегію розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості»[414] та «Стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 р.»;
- не було реалізовано заходи із підвищення інноваційного потенціалу підприємств та головна мета Стратегії, а саме перехід України до експорту наукомісткої інноваційної продукції.

Наразі триває робота над наступною експортною стратегією, яка повинна стати ефективним елементом зовнішньоекономічної політики держави, а відтак не лише стимулювати експортно орієнтоване підприємництво, але і сприяти післявоєнному відновленню держави. Серед стратегічних індикаторів уже визначено досягнення загального обсягу експорту в розмірі не менш як 150 млрд доларів США до 2030 року (тобто планується подвоїти обсяг експорту порівняно з 2021 р.); частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого і середньо високого рівня у загальному обсязі експорту товарів – 30% (станом на 2022 р. частка складала 13,6%); підвищення частки малого і середнього бізнесу в експорті – до 40%.

Крім того, оновлена Стратегія повинна враховувати необхідність:

- розширення географії експортних ринків шляхом укладання торговельних угод, зменшення впливу тарифних та нетарифних обмежень у торгівлі, гармонізацію стандартів з іншими країнами;
- модернізації та розширення експортної інфраструктури підтримки бізнесу, шляхом спрощення та розширення можливостей мережевої взаємодії;
- розширення інституційного забезпечення фінансової підтримки експортерів, фінансових інструментів підтримки експортної діяльності та обсягів їх забезпечення, зокрема із залученням міжнародних організацій та країн-партнерів;
- підтримки експортного потенціалу регіонів України, враховуючи регіональні особливості та функціональні типи територій, масштаби завданих збитків військовими діями;
- розробки та реалізації програмних інструментів підвищення інноваційного потенціалу підприємств, що сприятиме зростанню частки експорту високотехнологічних товарів та послуг, зокрема шляхом стимулювання інноваційної активності за допомогою фінансово-кредитних, податкових інструментів, розвитку мережевої взаємодії тощо;
- розробки та реалізації секторальних експортних стратегій, що дозволять розширити набір інструментів стимулювання розвитку пріоритетних галузей та секторів економіки;

---

[411] Оцінка впливу ЕУ. URL: https://exportstrategy.me.gov.ua/impact

[412] Зовнішня торгівля України за 2021 р. Статистичний збірник. К. 2022. С. 9. Державна служба статистики України.URL: ukrstat.gov.ua

[413] Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 16.03.2017 № 168-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text

[414] Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року *Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи* від 10.07.2019 № 588-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text

• диверсифікації не лише каналів збуту експорту, а й розвиток логістичної інфраструктури та логістичних потужностей, в тому числі на території країн сусідів;

• забезпечення зростання частки малого та середнього бізнесу (далі – МСБ) в експорті товарів і послуг шляхом розробки цільових програмних документів, спрямованих на створення сприятливого інституційного клімату для МСБ, а також цільового спрямування фінансово-кредитних, грантових, податкових інструментів, покриття витрат на стандартизацію чи сертифікацію тощо, додаткові експортні гарантії для експортерів, що спеціалізуються на виробництві товарів чи послуг з високою часткою доданої вартості.

Основними перешкодами та викликами для здійснення зовнішньоекономічної діяльності в умовах війни для бізнесу є (за опитуванням експортерів станом на січень 2023 р.[415]): фізична втрати активів та людських ресурсів, логістичні проблеми, зокрема черги на західних кордонах України (на черги на митних пунктах скаржилися 21,1% респондентів у січні 2023 р.[416]), закриття морських торгових шляхів, складні митні формальності та корупція на митниці, неможливість задовольнити попит на зовнішніх ринках, падіння попиту на продукцію підприємства, необхідність переорієнтації експорту з країн СНД, блекаути, міграція персоналу, складнощі у бронюванні ключових працівників та можливості виїзду за кордон для чоловіків у короткострокові бізнес відрядження.

Проблеми логістики стають бар'єром на шляху для зростання обсягів експорту, оскільки роблять українську продукцію дорожчою, а відтак менш конкурентоспроможною на зовнішніх ринках, спричинені[417]:

• розірванням традиційних логістичних шляхів для експорту (блокада морських шляхів), перевантаження функціонуючих (залізничних, автомобільних) транспортних шляхів, брак залізничних вагонів, автомобілів, персоналу на інфраструктурних об'єктах;

• подорожчання послуг перевезення та зростання термінів поставок – вихід з українського ринку іноземних логістичних компаній спричинив відсутність конкуренції, а відтак значне збільшення вартості послуг із перевезення вантажів з боку українських кампаній (зумовлене відсутністю завантаження на зворотному шляху). Наприклад, зростання вартості залізничних перевезень на 70% спричинило зростання вартості доставки 1 т зерна з 35-40 дол США до 80 – 120 дол США по території України[418];

• ускладнене проходження митного контролю – черги на західних кордонах України, складні митні формальності (відсутність домовленостей з європейськими партнерами щодо здійснення спільного митного контролю), корупція на митниці, тощо. Складнощі в країн-партнерів (довготривала процедура проходження фітосанітарного контролю на території Угорщини та Польщі);

• обмежена фізична спроможність пунктів пропуску на західному кордоні, неготовність до збільшеного навантаження на пункти пропуску з боку суміжних країн, недостатність залізничного рухомого складу в Польщі, що безпосередньо впливає на обсяги міжнародної торгівлі та конкурентоспроможність української продукції на зовнішніх ринках через збільшення часу, а отже й вартості доставки продукції.

---

[415] Основні економічні тенденції та очікування в січні 2023 р. URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/wordpress/wp-content/uploads/2023/02/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%87%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%81%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-2023.pdf

[416] Дослідження стану бізнесу в Україні. Січень, 2023. URL: https://business.diia.gov.ua/uploads/5/28594-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_v_sicni_2023_roku.pdf

[417] Наш кордон. *Інформаційно-аналітичний вісник.* URL: http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7086

[418] Переорієнтована логістика: рішення для зменшення витрат і зручнішого експорту до ЄС URL: https://agroportal.ua/publishing/intervyu/pereoriyentovana-logistika-rishennya-dlya-zmenshennya-vitrat-i-zruchnishogo-eksportu-do-yes

Необхідною є диверсифікація та удосконалення системи логістики з метою підтримки та нарощуванню обсягів українського експорту, зокрема[419] розробка Національної програми диверсифікації та розбудови експортно-логістичних шляхів та транспортно-логістичної інфраструктури, що забезпечуватиме нагальні потреби експортерів та сприятиме нарощуванню експорту. Можливості для розбудови зростають із включенням українських логістичних шляхів до мап Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T)[420] у 2022 р., що сприятиме усуненню перешкод при здійсненні логістичних операцій, залученню європейських інвестицій для модернізації транспортної інфраструктури, розширенню доступу до інструментів ЄС у питаннях розбудови української частини мережі TEN-T, зменшенню логістичних втрат та підвищенню транспортних послуг тощо. Зокрема, внесеними змінами передбачено продовження Північно-Балтійського коридору через Львів, Київ до Маріуполя; Балто-Чорноморсько-Егейського коридору через Львів, Чернівці (Румунію і Молдову) до Одеси, через Львів також проходитимуть коридори Балтійське-Адріатичне море та Рейн-Дунай. Розташування низки обласних центрів (Львів, Київ, Чернівці, Одеса) у пунктах проходження міжнародних транспортних коридорів в яких відбуватиметься зростання попиту на транспортно логістичні послуги потребує від органів місцевого самоврядування відповідних регіонів розробки та впровадження програм розбудови транспортно-логістичної інфраструктури відповідно до міжнародних вимог. Невід'ємними елементами програм розвитку та розбудови транспортно-логістичної інфраструктури на національному та регіональному рівнях повинні стати*:*

- інфраструктурна розбудова: створення логістичних хабів, розширення пропускної спроможності прикордонних митних пунктів пропуску, розбудова євроколії тощо;
- посилення ролі інформаційно-цифрового та програмного забезпечення для спрощення проведення митних процедур (наприклад для провадження електронної черги на кордоні з прив'язкою до номера митних декларацій та моніторинг динаміки руху машин у черзі (митники та прикордонники; цифровізація актуального реєстру (переліку) працюючих контролюючих служб у додатку «Дія»));
- активізації міжнародної співпраці у сфері митних відносини та перемовин із сусідніми країнами з метою організації спільного контролю на кордоні та збільшення пропускної спроможності пунктів пропуску суміжних країн;
- підвищення інформаційної активності із популяризації використання українськими підприємствами режиму спільного транзиту (NCTS). У 2019 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України №78-IX «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи»[421], метою якого є імплементація в національне законодавство положень Конвенції про процедуру спільного транзиту відповідно до зобов'язань, взятих в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а з 1 жовтня 2022 р. Україна приєдналася до Конвенції про процедуру спільного транзиту та розпочала міжнародне застосування NCTS (комп'ютеризованої системи транзиту). Україна стала 36 країною-учасницею Конвенції, що дає можливість запровадити обмін митною інформацією, переміщувати товари за єдиною митною декларацією між країнами-учасниками, запровадити спеціальні транзитні спрощення серед 35 країн-учасниць (27 держав ЄС, Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн, Швейцарія, Велика Британія, Туреччина, Північна Македонія, Сербія) за спрощеною процедурою. Приєднання до митного союзу пришвидшує переміщення товарів між

[419] Наш кордон. *Інформаційно-аналітичний вісник.* URL: http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7086

[420] ЄС включив українські логістичні шляхи до Транс'європейської транспортної мережі URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yes-vkliuchyv-ukrainski-lohistychni-shliakhy-do-transievropeiskoi-transportnoi-merezhi

[421] Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи. Закон України від 12.09.2019 № 78-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-20#Text

країнами Європейського регіону, зменшує бюрократичні процедури на митниці та можливості для зловживань, дає можливість застосовувати знижені ставки мита на сировину для виробництва товарів на внутрішній ринок тощо. Бізнес не достатньо активно використовує режим спільного транзиту через недостатність інформації про його функціонування, зокрема складність та незрозумілість процедур оформлення [422]. Відтак, для більш успішного просування та використання NCTS необхідними заходами є активізація інформаційно-освітньої кампанії спрямованої на популяризацію використання українськими підприємцями режиму спільного транзиту, організація оперативних консультацій за допомогою різноманітних засобів комунікації (онлайн, спеціалізовані цифрові платформи, телефонна підтримка тощо);

- інформаційно-освітні заходи (проведення регулярних зустрічей представників регіональних митниць із бізнесом для виявлення та усунення найбільш проблемних моментів, Організація «Гарячої телефонної лінії» для підприємців з метою можливості отримання оперативних консультацій телефоном тощо).

Відсутність в Україні злагодженого та ефективного механізму підтримки експорту.

На жаль, існуюча в Україні мережа інституцій з підтримки торгівлі не спроможна повною мірою забезпечити належний рівень ефективної підтримки українських експортерів на міжнародних ринках. Більше того, недосконалим є механізм взаємодії та співпраці державних інститутів підтримки експорту з іншими інституціями у сфері міжнародної торгівлі та підприємствами реального сектору економіки.

Механізм захисту та підтримки експортерів на рівні держави зазвичай формується навколо трьох основних інструментів консультативної допомоги, фінансової підтримки та налагодження мережевої взаємодії (табл. 5.1), та в українських умовах він не є повноцінно реалізованим. Інструменти підтримки експорту в Україні мають досить розмиті функції, що здебільшого унеможливлює проведення моніторингу ефективності їх впливу на стимулювання експортного потенціалу. Досить активно розвивається інформаційно-консалтинговий напрям, в той же час інструменти фінансової підтримки є обмеженими. Недостатньо розвинутий напрям мережевої взаємодії, що однак має перспективи для активного розвитку зважаючи на євроінтеграційний напрям розвитку держави.[423]

В умовах військового стану негативний вплив на експортну діяльність здійснює ситуативне посилення регулювання експортних операцій Кабінетом Міністрів, що на державному рівні покликане забезпечити насамперед стабільність на внутрішньому ринку шляхом запровадження ліцензування та квот на певні вид продукції. Зміни правил щодо експорту окремих видів продукції були запроваджені у 2022 р. та продовжені у 2023 р.[424] поширюються на паливо-мастильні товари, природній газ, деревину, дорогоцінні метали, ліцензування вводиться на низку сільськогосподарських товарів. Такі обмеження є виправданими з огляду на ситуацію у якій опинилися економіка, однак вони здійснюють негативний вплив на посилення експортного потенціалу держави в цілому, обмежують можливості для розвитку підприємств, зменшують обсяги валюти на внутрішньому ринку тощо і потребують негайного скасування при стабілізації ситуації.

---

[422] Інформаційно-аналітичний вісник Наш кордон. Громадський моніторинг перетину кордону в умовах воєнного стану. Випуск 2. Січень 2023. URL: tfdialogue.ier.com.ua/5515-2

[423] Мельник М. І., Синюра-Ростун Н. Р. Механізми підтримки та нарощування експортного потенціалу України. Регіональна економіка. 2023. №2(108). С. 104-116. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-2-11

[424] Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2023 рік. Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 27.12.2022 № 1466 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1466-2022-%D0%BF#Text

Таблиця 5.1

Механізм підтримки експорту в країнах ЄС*

Інструменти	Опис	Приклад
Консультаційно-інформаційний супровід	Аналітична інформація, практикуми та семінари, а також консультації з таких питань, як: характеристики зовнішніх ринків (в т.ч. зміни попиту та пропозиції); інвестиційні можливості; інституційне та регуляторне середовище.	Access2Markets portal (EU); Intellectual property helpdesks (EU) BusinessInfo.cz, the Czech portal for business and exports; Enterprise Ireland Mentor Network4
Фінансова підтримка	Субсидії або кредити, пов'язані з прямими іноземними інвестиції. Знижений корпоративний податок для інвестицій у міжнародну діяльність. Експортні гарантії для зменшення бізнес-ризиків. Покриття витрат на стандартизацію сертифікацію. Залучення іноземних інвестицій. Грантова підтримка	Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises – COSME (EU). Equity Facility for Growth – EFG (EU). Export Credit Insurance Organisation (Greece). Slovak Investment and Trade Development Agency – SARIO (Slovakia). Fund for the internationalisation of the company (Spain).
Розвиток мережевої взаємодії	Фінансова або технічна підтримка для участі в міжнародних торгових ярмарках або заходах для налагодження бізнес контактів. Сприяння діалогу між національними урядами та міжнародними установами щодо питань технічного регулювання таких як права інтелектуальної власності	Partnership Instrument (EU). Enterprise Europe Network (EU). Enterprise Estonia. Public Agency for Entrepreneurship, Internationalization, Foreign Investments and Technology – SPIRIT (Slovenia)

**Джерело: складено за даними: [425].

Серед основних інструментів у механізмі підтримки експорту, що формується в Україні можна виокремити (станом на початок 2023 р.) (табл. 5.2.):

1. ***Інформаційно-консультаційний супровід*** наразі є найбільш поширеним та надається різними інституціями, функціонує за фінансової підтримки як міжнародних проектів так і державних коштів. Серед найвідоміших установ:

- Рада з міжнародної торгівлі (далі – Рада МТ) створена при Кабінеті Міністрів України[426] повинна була стати частиною системи державної підтримки та просування експорту, координаційним органом для розвитку міжнародної торгівлі України і діалогу між державними інституціями та бізнесом щодо міжнародної торгівлі та експорту. До Ради МТ та її робочих груп входять представники органів законодавчої та виконавчої влади, інституцій з підтримки торгівлі в Україні, зокрема, торгово-промислових палат, бізнес та галузевих асоціацій, освітніх закладів, аналітичних центрів з питань міжнародної торгівлі та експорту[427]. Однак, з огляду на доступну інформацію, не відбулося повноцінного запуску діяльності Ради МТ. Невиконання та/або неналежне виконання зазначених вище чи інших покладених на Раду МТ завдань, що передбачені Положенням про Раду з міжнародної торгівлі[428], створює додаткові ризики як у

[425] Eurofound (2021), Tools of trade: Supporting export businesses to improve their workplace practices European Company Survey 2019 series, Publications Office of the European Union, Luxembourg. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef21003en.pdf

[426] Рада МТ є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України. Створена на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1017-р «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017 – 2021 роки» для координації дій міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, та органів місцевого самоврядування у сфері розвитку міжнародної торгівлі України, підтримки зростання експорту та спрощення процедур міжнародної торгівлі.

[427] Рада з міжнародної торгівлі. URL: https://export.gov.ua/47-rada_z_mizhnarodnoi_torgivli

[428] Положення про Раду з міжнародної торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/455-2017-%D0%BF#Text

сфері законодавчого забезпечення, так і в інших напрямах сприяння експортній діяльності. Відтак, з метою підвищення ефективності консультативно-дорадчої діяльності Ради МТ Кабінету Міністрів України необхідно:

- активізувати діяльність Ради МТ та забезпечити публічний доступ до інформації (забезпечити публікацію на сайті Звітів про результати діяльності Ради МТ, її склад та склад робочих груп за всі періоди роботи, особливо за період воєнного стану);
- оприлюднити принципи включення до складу робочої групи з експорту бізнес-об'єднань та інших інституцій з підтримки торгівлі в Україні з метою усунення можливостей лобіювання інтересів наближених до влади великих бізнес-груп та посилення захисту інтересів малого та середнього бізнесу[429];
- з огляду на обмеженість входження до складу робочих груп Ради МТ представників усіх недержавних експортних інституцій необхідно посилити взаємодію Ради МТ з бізнесом, зокрема через створення дискусійної онлайн-платформи для обговорення перспективних законодавчих ініціатив.

- Державна установа Офіс з розвитку підприємництва та експорту[430] (функціонує з 2015 р. (утворений на базі Офісу з просування експорту України). Метою його діяльності є підтримка малого та середнього бізнесу у частині налагодження співробітництва із закордонними бізнес-партнерами, розвиток експортних компетенцій українського бізнесу, а також промоція українських товарів та послуг. Найбільшою популярністю серед послуг, які надає Офіс, користуються інформування та залучення до участі у міжнародних виставках (35,9%), залучення до участі у торгових місіях (31%), освіта для експортерів (25,5%), експортний консалтинг (20,7%) тощо[431]. На базі Офісу з розвитку підприємництва та експорту реалізується низка проектів (станом на початок 2023 р.), зокрема:

- Віртуальний центр Дія.Бізнес, станом на 2022 р. у проекту було понад 124 тис підписників та понад 3,79 млн відвідувань [432], серед послуг, що надаються переважають консалтингові, освіта для підприємців, пошук партнерів, аналітика зовнішніх ринків тощо. У 2022 р. проект отримав міжнародні відзнаки European Enterprise Promotion Awards 2022 (EEPA) та Go Global Awards 2022;
- Центри підтримки підприємців Дія.Бізнес [433] – мережа активно розвивається та функціонує як в онлайн та і оф-лайн форматі. У 2022 р. мережа складалася з 14 центрів, з яких один у Варшаві, відвідуваність центрів від початку запуску проекту склала більше 44 тис.;
- Експортний напрям Дія.Бізнес[434] – проект націлений на допомогу МСП у здійсненні експортної діяльності шляхом надання консультаційних послуг для експортерів, зокрема і щодо використання механізму міжнародних публічних закупівель GPA;
- Biz For Ukraine[435] ініціатива спрямована на сервісні компанії у секторах IT, креативна індустрія, консалтинг, інжиніринг, та інші компанії, що можуть надавати послуги дистанційно;
- The Supply Chain Resilience (SCR) platform[436] ініціатива створена для подолання проблеми розриву ланцюгів постачання, спричинених військовою агресією шляхом пошуку міжнародних партнерів, захисту міжнародних ланцюгів постачання

[429] Наприклад, до складу робочої групи з експорту Ради МТ не входить ГС «Всеукраїнська Аграрна Рада» (ВАР), яка на сьогоднішній день є найбільшою та найефективнішою громадською спілкою. До складу асоціації входить більше 1100 середніх та малих аграрних підприємств з усієї території України.
[430] Офіс з розвитку підприємництва та експорту. URL: https://business.diia.gov.ua/eepo
[431] Результати опитування бізнесу: що потрібно змінити в державній підтримці експорту? URL: ttps://exportstrategy.me.gov.ua/poll
[432] Річний звіт: результати та досягнення. URL: EEPO_report_2022.pdf
[433] Дія.Бізнес URL: https://business.diia.gov.ua/pro-ofis
[434] Дія.Бізнес. Експортний напрям. URL: (export.gov.ua)
[435] Biz For Ukraine URL: https://www.bizforukraine.com/
[436] Дія.Бізнес. URL: https://business.diia.gov.ua/pro-ofis

(збереження, реструктуризація, зміна існуючих), пошук необхідних складових для підтримки виробництва. Ключовими галузями та секторами для залучення стали агровиробництво, будівельна галузь, сектор IT, цифрових послуг, електроніки, легка промисловість, енергоємні галузі промисловості, охорона здоров'я, мобільність та транспорт, сировина, відновлювані джерела енергії тощо;

- Ukrainian Food Platform[437] інтернет сервіс спрямований на підтримку харчової промисловості, шляхом пошуку імпортерів та просування харчових продуктів на закордонних ринках, що здійснюється шляхом прямого контакту між експортером та імпортером. Станом на початок 2023 р. платформа налічувала понад 100 компаній, що мають потенційні можливості для збільшення обсягів експорту своєї продукції;
- Do Business With Ukrainians платформа спрямована на просування МСБ за кордоном. B2B-платформа дає можливість активізувати співпрацю іноземних компаній з перевіреним малим та середнім бізнесом з України.

Таблиця 5.2

Інфраструктура підтримки експортної активності в Україні

Інструмент	Приклад реалізації	Секторальна спрямованість	Функції	Результат
Інформаційно-консультаційний супровід	Рада з міжнародної торгівлі	Промисловість/ послуги	Координація дій різних гілок влади та експортерів	Не функціонує.
	ДП"Державний інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх товарних ринків"	Промисловість/ послуги	Експертні інформаційно-аналітичні послуги; налагодження партнерства	Щорічна обробка понад 15 тис запитів від 4 тис компаній.
	Державна служба експортного контролю України	Промисловість	Реалізація державної політики у сфері державного експортного контролю товарів стратегічно та військового призначення	Підготовка проектів регуляторних, нормативно-правових актів, що стосуються експорту товарів подвійного призначення.
	Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту»	Промисловість/ послуги з акцентом на МСП	Аналітична	Аналітичні проекти: Дашборд щодо експорту України; Аналітика стану українського бізнесу; Експрес дослідження зовнішніх ринків тощо. Гайди для виходу на зовнішній ринок: Світові споживчі тенденції 2021-2022; Публічні закупівлі Великобританії; Експорт волоських горіхів до Європейського Союзу. Досліджені сектори: харчової продукції, машинобудуванні, IT, меблевий, органічної продукції, креативних індустрій.
			Освітня	Реалізовані проекти: Export Academy 2022 (440 учасників); Service Export Ukraine (617 учасників); Train the Trainers 2.0 (60 учасників); Check-up та реанімація бізнесу (120 учасників); Export Bootcamp: Start&ReStart (72 учасники)

[437]Ukrainian food platform URL: https://ukrainian-food.com.ua/

			Консалтинг	Більше 70 тем консультування, більше 28 тис наданих консультацій
			Налагодження партнерства	Міжнародні заходи: Експорт органічної продукції в умовах війни; Органічний день в Україні, Organic Export Days 2022 — Ukraine, Albania, Serbia; Роуд-шоу для представників IT-компаній до Великої Британії. Українські компанії підписали 4 контракти з Coop Danmark A/S — найбільшим ритейлером Данії.
Фінансова підтримка	ПрАТ ЕКА	Промисловість/ послуги	Страхування, перестрахування, надання гарантії за договорами	34 кредити на загальну суму 137,9 млн грн станом на грудень 2022 р.
	Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту»	Грантові програми для МСП	Пошук та залучення додаткового фінансування	Мінігранти від EU4Business (125 тис грн); Promotube; Made in UA; Support Project (1000 дол США)
	Гранти від міжнародних організацій	Підтримка українських компаній для інтеграції в Єдиний ринок	Фінансова підтримка	Фінансова підтримка від міжнародних донорів Western NIS Enterprise Fund (WNISEF); Європейський банк реконструкції та розвитку; Центр зі сприяння імпорту з країн, що розвиваються тощо.
Мережева взаємодія	Do Business With Ukrainians	Промисловість/ послуги	Маркетинг, консалтинг	інтернет B2B платформа
	Центри підтримки експорту у регіональних Торгово-промислових палатах		Освітня, консалтинг	Мережа із 25 регіональних ТПП підтримки експорту, 8 тис членів.
	Рада експортерів та інвесторів при МЗС		Дипломатичне сприяння експортерам товарів та послуг	Проект «Платформа Nazovni»: більше 70 експортних контрактів з іноземними партнерами за 20 місяців; більше 6,6 тис запитів від 1,5 тис компаній для підтримки експорту; більше 400 компаній взяли участь у виставкових заходах та ритейл-акціях у різних країнах.
	Український кластерний альянс		Розвиток кластерного руху	70 міжнародних зустрічей, 13 меморандумів про співпрацю з європейськими кластерами та асоціаціями.
	Пошук бізнес – партнерів через урядову програму Дія.Бізнес	Підприємства - експортери	Подача пропозицій виготовленої продукції підприємств та участь у міжнародних торгах	

**Джерело: складено за даними: [438]

[438] Biz For Ukraine URL: https://www.bizforukraine.com/; https://business.diia.gov.ua/pro-ofis; Ukrainian food platform URL: https://ukrainian-food.com.ua/; Підтримка експорту URL: https://ucci.org.ua/services/zovnishn-oiekonomichna-diial-nost; Підтримка експортерів URL: https://rei.mfa.gov.ua/mizhnarodna-platforma-ekonomichnoyi-diplomatiyi-nazovni; Державне підприємство "Державний інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх товарних ринків" URL: https://dzi.gov.ua/about-company/; Державна служба експортного контролю України. URL: https://www.dsecu.gov.ua/uploads/2023/02/pyblichniy-zvit.pdf?language=ua; Грантові можливості. *Дія бізнес*. URL: Фінансування (export.gov.ua); Ініціатива «Made in UA Support Project» https://export.gov.ua/news/3801-initsiativa_made_in_ua_support_project; Підтримка експорту URL: ucci.org.ua; SMP-COSME-2023-SMEUA-Support Ukrainian companies integrate into the Single Market-v2.0 03.03.2023. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/smp/wp-call/2023/call-fiche_smp-cosme-2023-smeua_en.pdf; Український кластерний альянс URL: https://www.clusters.org.ua/

Як бачимо, серед інструментів підтримки експортної діяльності МСП найбільше активізувався консультативний супровід та освітні послуги для експортерів, ці напрями активно розвиваються різними інституціями, як на державному, так і регіональному рівнях. Разом з тим, серед експортерів залишається постійний запит на фінансову підтримку, зокрема і кредитну.

2. *Фінансова підтримка.* Важливим інструментом фінансової підтримки та стимулювання експортної активності, що широко використовується у світовій практиці є використання послуг Експортно-кредитного Агентства (ЕКА). Використання інструменту ЕКА є ефективним для підтримки національного експорту, особливо високотехнологічної продукції, а також галузей, що є пріоритетними для розвитку економіки. З 1978 року діяльність ЕКА регулюється Рамковою Домовленістю щодо Офіційно Підтриманих Експортних Кредитів (Консенсус ОЕСР). Конвенція ГАТТ/СОТ 1993 року стосовно державних субсидій дозволяє країнам-учасницям використання механізмів ЕКА в разі їх приєднання до Консенсусу ОЕСР 1978 року. В Європі ЕКА не створено лише в Албанії та Молдові. Експортно-кредитні агентства можуть перебувати у державній, приватній або змішаній власності. Найвідомішими державними експортно-кредитними агентствами є Eximbank (США), NEXI (Японія), ECGD (Великобританія). Змішану форму власності мають SBCE (Бразилія), CESCE (Іспанія), SEK (Швеція), ECGE (Єгипет), приватними є експортно-кредитні агентства - Euler Hermes (Німеччина), COFACE (Франція), Atradius (Голландія), також приватні ЕКА в Португалії, Литві, Греції, Австрії та Аргентині. Однак, навіть повністю приватні експортно-кредитні агентства здійснюють підтримку експортерів за державний рахунок і під чітким державним контролем[439].

В Україні процес створення інституції підтримки зовнішньоекономічної діяльності розпочався ще у 1992 р. із прийняттям Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність». З 1997 по 2014 роки було реалізовано 2 етапи проекту Світового Банку з розвитку експорту (ПРЕ-1, ПРЕ-2+), а третім етапом передбачалося створення українського ЕКА. Створення експортно-кредитного агентства в Україні було передбачене проектом Закону № 9373 від 1 листопада 2011 р., однак в силу різних причин розпочата робота так і не була завершена. У грудні 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 1792-VIII «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту», стаття 2 якого передбачала створення та функціонування ЕКА. Однак, реальний процес утворення розпочався у 2018 р. із Постанови Кабінету Міністрів[440] якою було утворено ЕКА у форма ПрАТ зі статутним капіталом у 200 млн грн. Реально працювати ЕКА розпочала лише у 2022 р., коли із початком повномасштабної війни потреба у підтримці експортерів набула особливої актуальності. Відповідно до Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» [441] Кабінетом Міністрів України створено ПрАТ «Експортно-кредитне агентство» (ЕКА), яке стало учасником фінансового ринку України нового типу, а його діяльність регулюється НБУ. Метою діяльності ЕКА є стимулювання експорту товарів, робіт, послуг українського походження, шляхом здійснення страхування, перестрахування, надання гарантії за договорами, які забезпечують розвиток експорту. ЕКА страхує експорт всіх робіт, послуг українського походження; експорт товарів згідно з УКТ ЗЕД з урахуванням обмежень, встановлених статтею 8 Закону України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського

[439] Шаров О.М. Забезпечення повноцінного функціонування Експортно-кредитного агентства (ЕКА) України URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/zabezpechennya-povnocinnogo-funkcionuvannya-eksportno-kreditnogo-agentstva

[440] Питання утворення Експортно-кредитного агентства. Постанова Кабінету Міністрів України; Статут, Положення, Порядок від 07.02.2018 № 65 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2018-%D0%BF#Text

[441] Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності Закон України від 20.12.2016 № 1792-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19#Text

походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» в редакції від 24.03.2022 р.

У 2023 р. ЕКА пропонує різні види підтримки для експортерів та українських банків:

- для експортерів, з акцентом на малий та середній бізнес - страхування зовнішньоекономічних договорів (контрактів) та кредитів;
- для банків - страхування експортних кредитів та страхування банківських гарантій/контргарантій.

У 2022 р. ЕКА обсяг підтримки нового несировинного експорту склав 3,127 млрд грн, загальна сума експортної виручки по застрахованими зовнішньоекономічними договорами склала 45,365 млн грн, а кожна гривня страхової відповідальності забезпечила державі 12,63 грн надходження експортної виручки[442] (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Результати роботи ЕКА

	2021	2022	2023*
Підтримано експортерів	6	35	51
Укладено угод	6	46	58
Обсяг підтриманого експорту, млн грн	82,3	3176	3010
Обсяг отриманого експортерами фінансування, млн грн	12,55	274,67	550,86
Дохід експортної виручки на 1 грн страхової відповідальності	-	12,63	8,31

*станом на жовтень 2023 р.

Джерело: складено за даними[443][444][445]

Запуск роботи ЕКА створює додаткові можливості:

- стимулювання та підтримки експортної діяльності малого бізнесу. У структурі позик виданих для виконання експортного контракту частка малого бізнесу складає 84,31%, середнього – 9,8%, мікробізнесу – 5,88%[446];
- стимулювання розвитку видів діяльності із високою часткою доданої вартості. Лідерами серед товарних категорій підтриманого експорту були електричні машини та обладнання, крім того основними секторами економіки України, які залучені до підтримки через роботу ЕКА є транспортні послуги, виробництво та переробка природних ресурсів, хімічна та легка промисловість, машинобудування, роздрібна та оптова торгівля тощо.

Проблемами функціонування ЕКА стали:

- недостатні обсяги фінансового ресурсу для задоволення потреб представників бізнесу. У табл. 5.4 наведено обсяги фінансової підтримки експортної діяльності серед держав лідерів світової торгівлі. В Україні з моменту запуску програми лише 179 українських компаній подали заявку на участь, а станом на грудень 2022 р. ЕКА ухвалило лише 34 кредити на загальну суму 137,9 млн грн.[447];
- недостатня обізнаність представників бізнесу з можливостями та програмними продуктами ЕКА. Відповідно до опитування підприємців (станом на січень 2023 р.) допомогою

[442] Звіт про управління приватного акціонерного товариства «Експортно-кредитне агентство» за рік, що закінчився 31 грудня 2022 р. Київ. 2023. С.8 URL: eka_zvit-pro-upravlinnya-za-2022-rik.pdf (eca.gov.ua)
[443] Результати роботи ЕКА. URL: Головна - ПрАТ «ЕКА» (eca.gov.ua)
[444] ЕКА уже в цьому році підтримало експорту на понад один мільярд гривень. Урядовий портал. https://www.kmu.gov.ua/news/eka-uzhe-v-tsomu-rotsi-pidtrymalo-eksportu-na-ponad-odyn-miliard-hryven
[445] Україна запрошує Японію до співпраці у страхуванні воєнних ризиків. URL: https://www.eca.gov.ua/ukrayina-zaproshuye-yaponiyu-do-spivpraczi-u-strahuvanni-voyennyh-ryzykiv/
[446] ЕКА уже в цьому році підтримало експорту на понад один мільярд гривень. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/eka-uzhe-v-tsomu-rotsi-pidtrymalo-eksportu-na-ponad-odyn-miliard-hryven
[447] Річний звіт. Результати та досягнення. 2022. URL: https://epo.org.ua/downloads/EEPO_report_2022.pdf

з фінансування експорту через ЕКА скористалися лише 0,2%[448] підприємців. За підсумками роботи ЕКА можна зробити висновки[449] про необхідність нарощування кількісно-якісних показників роботи інституції, розширення видів діяльності, що підтримуються, в сторону збільшення частки товарів із високою доданою вартістю.

Таблиця 5.4

Активи для розвитку експорту у різних країнах світу

Назва	Активи, дол. США
ЕКА Експортно -кредитне агентство в Україні	54 691 730**
ASHR'A: Експортно-кредитне агентство в Ізраїлі	74 818 000
GIEK: Експортно-кредитне агентство в Норвегії	1 201 110 000
UK Export Finance: Експортно-кредитне агентство у Великобританії	2 663 320 000
EXIM ROC: Експортно-кредитне агентство на Тайвані	3 448 680 000
Credendo: Експортно-кредитне агентство в Бельгії	3 792 300 000
SERV: Експортно-кредитне агентство в Швейцарії	3 806 370 000
COFACE: Експортно-кредитне агентство у Франції	8 609 950 000
Finnvera: Експортно-кредитне агентство у Фінляндії	13 819 600 000
Ex-Im Bank: Експортно-кредитне агентство США	15 807 400 000
NEXI: Експортно-кредитне агентство в Японії	16 143 100 000
Export Development Canada (EDC)	52 958 100 000
KEXIM: Експортно-кредитне агентство в Південній Кореї	87 355 800 000
Експортно-імпортний банк Китаю (China Exim Bank)	609 708 000 000

**Джерело: складено за даними: [450];

** за офіційним курсом НБУ станом на дату 18.04.2023 р. (36,5686 грн за 1 долар США)[451]

Серед завдань, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності та результативності функціонування ЕКА слід виокремити:

- посилити співпрацю ЕКА з міжнародними та іноземними фінансовими організаціями (MIGA, IFC та ін.) щодо активізації надходження прямих іноземних інвестицій в Україну (наприклад, створити реєстр першочергових інвестиційних об’єктів для розгляду іноземними інвесторами, забезпечити постійний моніторинг надходження інвестицій та ін.);
- збільшити обсяги фінансування експортерів за підтримки ЕКА, шляхом збільшення статутного капіталу та ресурсів через залучення МФО, випуск боргових паперів ЕКА (під гарантії уряду), відкриття лімітів на перестрахування за кордоном, збільшення лімітів страхування тощо;
- прийняти зміни до ст. 6 Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності», зокрема дозволити ЕКА здійснювати страхування та перестрахування інвестицій вітчизняних та іноземних інвесторів (за умови спрямування таких інвестицій на створення експортоорієнтованих виробництв та інфраструктури, необхідної для розвитку експорту товарів (робіт, послуг) українського походження);
- підсилити існуючу в Україні систему страхування експортної діяльності (ЕКА як страховика зі спеціальним статусом) наданням повноважень окремим страховим компаніям для страхування ризиків при здійсненні експортних операцій під державні гарантії;
- підвищити рівень популяризації інструментів підтримки бізнесу ЕКА серед експортерів шляхом проведення додаткових семінарів, вебінарів, форумів на регіональному рівні для представників бізнесу.

---

[448] Дослідження стану бізнесу в Україні. Січень, 2023. 79. С. 19 URL: https://business.diia.gov.ua/uploads/5/28594-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_v_sicni_2023_roku.pdf

[449] FORBES. URL: https://forbes.ua/money/retsept-strimkogo-zrostannya-eksportu-ta-ekonomiki-vid-danila-getmantseva-za-pidsumkami-dialogu-z-biznesom-na-samiti-eksporteriv-forbes-21032023-12520

[450] List of 74 Export Credit Agency Profiles by Region URL: https://www.swfinstitute.org/profiles/export-credit-agency; ЕКА https://www.eca.gov.ua/.

[451] Офіційний курс гривні щодо іноземних валют на дату 18.04.2023 р. URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates/

Для розширення можливостей ЕКА щодо фінансової підтримки інвестиційної та експортно орієнтованої діяльності, подано законопроект яким пропонується надати можливість здійснювати страхування прямих інвестицій, в тому числі страхування інвестицій в Україні, від ризиків спричинених військовими діями, за умови їх спрямування на створення об'єктів та інфраструктури, необхідної для розвитку переробної промисловості та експорту товарів (робіт, послуг) українського походження[452]. Така законодавча ініціатива покликана активізувати інвестиційні процеси в державі, але без збільшення обсягів фінансування самої ЕКА не матиме бажаного позитивного ефекту, оскільки не зможе масштабуватися до необхідних обсягів, а розпорошення наявних фінансових ресурсів на більшу кількість запитів не сприятиме задоволенню наявних потреб.

3. *Мережева взаємодія та налагодження партнерських взаємовідносин є основою активної та ефективної реалізації експортної політики.*

Незважаючи на відсутність в Україні відповідної законодавчої бази щодо розвитку та регулювання кластерів [453], у 2020 р. за ініціативи Асоціації підприємств промислової автоматизації України (далі – АППАУ) було реалізовано проєкт ClusteRISE (розвиток кластерів IAM (інжиніринг-автоматизація-машинобудування)), який підтримало німецьке товариство міжнародної співпраці GIZ. Проєкт націлювався тільки на Запоріжжя та Харків, він сприяв появі промислових кластерів у Києві, Вінниці, Миколаєві та Сумах. GIZ стимулювало появу нових кластерів у Львові, Рівному, Чернігові, Донецькій і Луганській областях у легкій, хімічній, агрохарчовій промисловості, виробництві кераміки. Загалом у той період в Україні було зареєстровано 16 кластерів виробничого спрямування [454]. Функціонування в державі розвинутих регіональних кластерів сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, підвищує конкурентоздатність галузей та регіонів, й відповідно, в цілому по країні – значно впливає на зростання ВВП, експорту, інноваційності та агальної конкурентоспроможності секторів економіки[455]. Продуктивність праці, темпи виходу нових продуктів, конкурентоспроможність, рівень інтернаціоналізації/експорту в учасників кластерів на 10-50% вищі порівняно із позакластерними акторами[456].

Створення Українського кластерного альянсу (далі - УКА)[457] у березні 2022 р. після повномасштабного вторгнення РФ свідчить про те, що навіть у складних економіко-політичних умовах та без державної підтримки кластери в Україні змогли об'єднати свої сили та ресурси навколо реалізації головних стратегій, серед яких[458][459]:

- мобілізація малого та середнього бізнесу навколо спільних цілей економічного фронту. Було створено експертні групи, які допомагали МСБ з організацією логістики, включенням у критичний імпорт, релокацією, організацією експортних

[452] Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності" щодо страхування інвестицій в Україні від воєнних ризиків. URL:https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41349

[453] В українському законодавстві налічується кілька десятків законодавчих та нормативно-правових актів, в яких згадуються кластери або які пов'язані із кластерами. Проте жодного законодавчого чи нормативно-правового акту, де б кластерний розвиток був об'єктом державного регулювання, досі не прийнято.

[454] Орчак О. Конкурентоспроможність, продуктивність і темпи розвитку, яких нам так не вистачає. URL: https://zn.ua/ukr/business/klasteri-pihulka-vid-deindustrializatsiji.html

[455] Проєкт національної програми кластерного розвитку до 2027. URL: https://www.industry4ukraine.net/publications/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasternogo-rozvytku-do-2027/

[456] Орчак О. Конкурентоспроможність, продуктивність і темпи розвитку, яких нам так не вистачає. URL: https://zn.ua/ukr/business/klasteri-pihulka-vid-deindustrializatsiji.html

[457] 24 березня 2022 року на загальних зборах кластерів було прийнято рішення про створення Українського кластерного альянсу (УКА). Це перше формалізоване об'єднання 48 кластерів України (1800 підприємств). Руку допомоги УКА простягнув Європейський кластерний альянс (ЄКА) і представники Єврокомісії. Спільно з ними і представниками мережі ENN-Ukraine та ТПП України був створений маркетплейс Support Ukraine.

[458] Орчак О. Конкурентоспроможність, продуктивність і темпи розвитку, яких нам так не вистачає. URL: https://zn.ua/ukr/business/klasteri-pihulka-vid-deindustrializatsiji.html

[459] Український кластерний альянс URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/programa-eksportu-internacionalizacii/

заходів, аналітикою ринків тощо. Завдяки ініціативам УКА та платформи Industry4Ukraine в Україні розвивається європейська мережа Digital Innovation Hubs, яка зараз власноруч підтримує МСБ. Розвиток цих напрямів триває у прямому діалозі та за підтримки представників Єврокомісії;

- зміцнення ланцюгів створення доданої вартості критичних індустрій;
- широка інтернаціоналізація кластерів (членство в ЄКА відкрило УКА двері численних європейських структур і бізнес-асоціацій; асоціація «Укрлегпром» досягла перших домовленостей щодо інтеграції в асоціацію EuraTex; АППАУ приєдналася до американо-європейської CSIA, яка відкриває свої ринки українським інжиніринговим компаніям; налагоджений системний діалог із національними кластерними асоціаціями Польщі, Румунії, Чехії, Литви).

У межах масштабної програми підтримки експорту Кластерним альянсом пропонується чотири ключових напрями дій для Уряду, зокрема:

- розширення підтримки програми Buy Ukrainian, запропонованої Офісом розвитку підприємництва та підтримки експорту;
- Integration into GVC: програми підтримки інтеграції українських підприємств у європейські та міжнародні ланцюги доданої вартості;
- Inno-Integration: програми прискореного включення та підтримки українських інноваційних підприємств у відповідні європейські програми інноваційного розвитку, подвійного цифрового та зеленого переходів;
- Standardization: програми підтримки технічного регулювання та прискореного переходу українських підприємств на міжнародні технічні стандарти.

Окрім впроваджених на державному рівні та приватних ініціатив (інструментів) для налагодження мережевої взаємодії необхідно:

- масштабувати підтримку та промоцію українських виробників, бізнес-об’єднань на міжнародних заходах, конференціях, виставках тощо;
- розширити комунікаційні можливості між різними учасниками (імпортерами, експортерами, бізнес-об’єднаннями, кластерами тощо) на державних ресурсах (наприклад Дія.Бізнес).

Підтримка функціонування бізнесу в умовах війни та інших глобальних викликів у сфері міжнародної торгівлі, вимагає удосконалення державної експортної політики, зокрема в контексті інституційного та фінансово-ресурсного забезпечення експортної діяльності. За умови посилення співпраці державних інституцій з підтримки експорту із експортоорієнтованими підприємствами реального сектору економіки, запровадження страхування інвестицій від воєнних ризиків, а також підвищення фінансової спроможності підприємств-експортерів можна очікувати на зростання експортного потенціалу України та більш активне включення регіональних виробників у міжнародні ланцюги створення доданої вартості.

5.2. Пріоритети розбудови логістичної інфраструктури в контексті реалізації експортного потенціалу регіонів України

Швидка адаптація національної економіки до мінливого зовнішнього середовища та трансформація її соціально-економічної системи з врахуванням суперечливих і складних процесів сьогодення є критичною якістю для будь-якої держави, яка прагне зберігати чи покращувати динаміку свого розвитку в умовах зростаючої хаотичності змін у глобальній економіці, підвищення рівня її складності, а також посилення невизначеності та непередбачуваності її стану. Глобалізаційні процеси в міжнародній економіці, не лише

сприяли зростанню рівня інтернаціоналізації багатьох національних економічних систем, але й призвели до значного підвищення інтенсивності міжнародних економічних зв'язків і географічного розширення транспортно-логістичної діяльності, що зумовило ускладнення структури транспортно-логістичної інфраструктури та збільшення обсягів і концентрації потоків. Дані тенденції актуалізували процес формування сучасної транспортно-логістичної інфраструктури як одного із стратегічних шляхів підвищення ефективності реалізації експортного потенціалу регіонів України.

Повномасштабна агресія РФ в Україні призвела та продовжує завдавати значних руйнувань та втрат у всіх без винятку сферах економічної діяльності та соціальної сфери. Велика кількість підприємств зазнали пошкоджень або були повністю зруйнованими, частина підприємств у зоні бойових дій та окупації припинили свою діяльність в зв'язку з ускладненням або перериванням доступу до сировини, ресурсів і ринків збуту. Об'єкти транспортно-логістичної інфраструктури стали одними із ключових, які зазнали найбільш масованих атак з боку агресора з початку розгортання повномасштабного вторгнення на територію України. Зокрема, першочерговими цілями активних атак з боку російських військ стали об'єкти авіаційної та залізничної інфраструктури, а найбільших руйнувань серед усіх об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури, як у абсолютному, так і у вартісному вимірі, зазнали об'єкти дорожньої інфраструктури. За даними Київської школи економіки (КШЕ), з початку бойових дій в Україні було пошкоджено 19 аеропортів і аеродромів, а також 126 залізничних вокзалів та станцій. За попередніми оцінками КШЕ, загальний обсяг прямих збитків, завданих об'єктам транспортної інфраструктури в Україні склав 36,5 млрд дол США, а сума непрямих збитків досягла 23,2 млрд дол США[460].

Зокрема, в результаті бойових дій, було зруйновано 24,6 тис. км доріг та 344 мостів і мостових переходів, сумарні орієнтовні втрати внаслідок прямого руйнування доріг і мостів склали 29,5 млрд дол США, а непрямі втрати – 8,6 млрд дол США (див. рис. 5.2). Загальний обсяг прямих втрат залізничної інфраструктури оцінюється в 4,3 млрд дол США, непрямих втрат залізничної інфраструктури – в 5,6 млрд дол США і формується в основному за рахунок недоотриманого доходу Укрзалізниці.

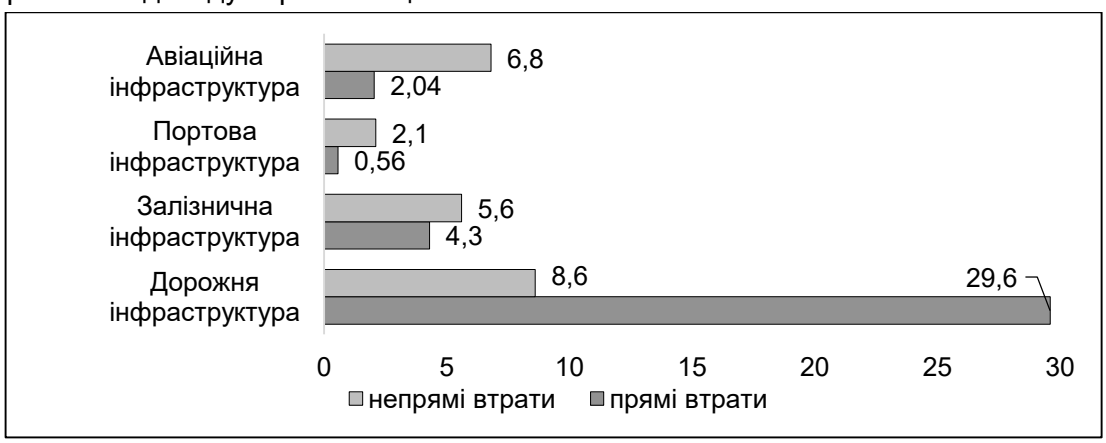

Рис. 5.2. Обсяг втрат, завданий об'єктам транспортної інфраструктури в Україні (станом на 01.07.2023 р.), млрд дол США*

Джерело: складено за даними:[461]

Повномасштабні бойові дії повністю зупинили роботу української цивільної авіації, що призвело до призупинення діяльності всіх аеропортів і суміжних видів діяльності в Україні.

[460] Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на червень 2023 року. ГО «Інститут Київська Школа Економіки». 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf

[461] Там само.

Загальний обсяг втрат знищеної та пошкодженої авіаційної інфраструктури в Україні за час повномасштабного вторгнення складає 2,04 млрд дол США, непрямих втрат авіаційної сфери – 6,8 млрд дол США. Від початку війни зруйновано або пошкоджено об'єкти портової інфраструктури в 6 українських портах, зокрема, зруйновані зернові термінали в портах Миколаєва, Одеси, Чорноморська та Ізмаїла. Загалом прямі втрати морської та річкової портової інфраструктури, а також суміжних до неї підприємств, склали 560 млн дол США. Обмеження та призупинення роботи окремих портів призвели до непрямих втрат підприємств морських портів і внутрішньо-водного транспорту в розмірі 2,1 млрд дол США. Не зважаючи на значні втрати, транспортно-логістична сфера в Україні продовжує своє функціонування, демонструючи стійкість до сучасних викликів та ризиків воєнного стану, завдяки своєчасно реалізованим профільним ініціативам та вжитим заходам органами різного рівня державного управління, а також швидкій адаптації підприємств до особливостей ведення господарської діяльності в умовах воєнного стану.

З перших днів повномасштабного вторгнення, блокування роботи більшості українських портів призвело до термінової перебудови ланцюгів постачань із переорієнтацією транспортно-логістичних потоків з південного на західний напрямок, а також до суттєвої зміни обсягів і структури перевезень експортних вантажів. Зокрема, якщо за результатами січня 2022 р. 71% обсягу експортних вантажів було відправлено морським транспортом, то вже в квітні його питома вага в структурі транспортування експорту знизилася до 11%, в вартісному вимірі – з 3,98 млрд дол США в січні 2023 р. до 0,31 млрд дол США в квітні цього ж року. Натомість, частки залізничного та автомобільного транспорту в структурі транспортування експорту в квітні 2023 р. продемонстрували значне зростання (в 3,3 та 3 рази відповідно) в порівнянні з аналогічними показниками січня 2023 р., проте в вартісному вимірі їх зростання не було таким значним (+64,7% та +2,4% відповідно) (рис. 5.3).

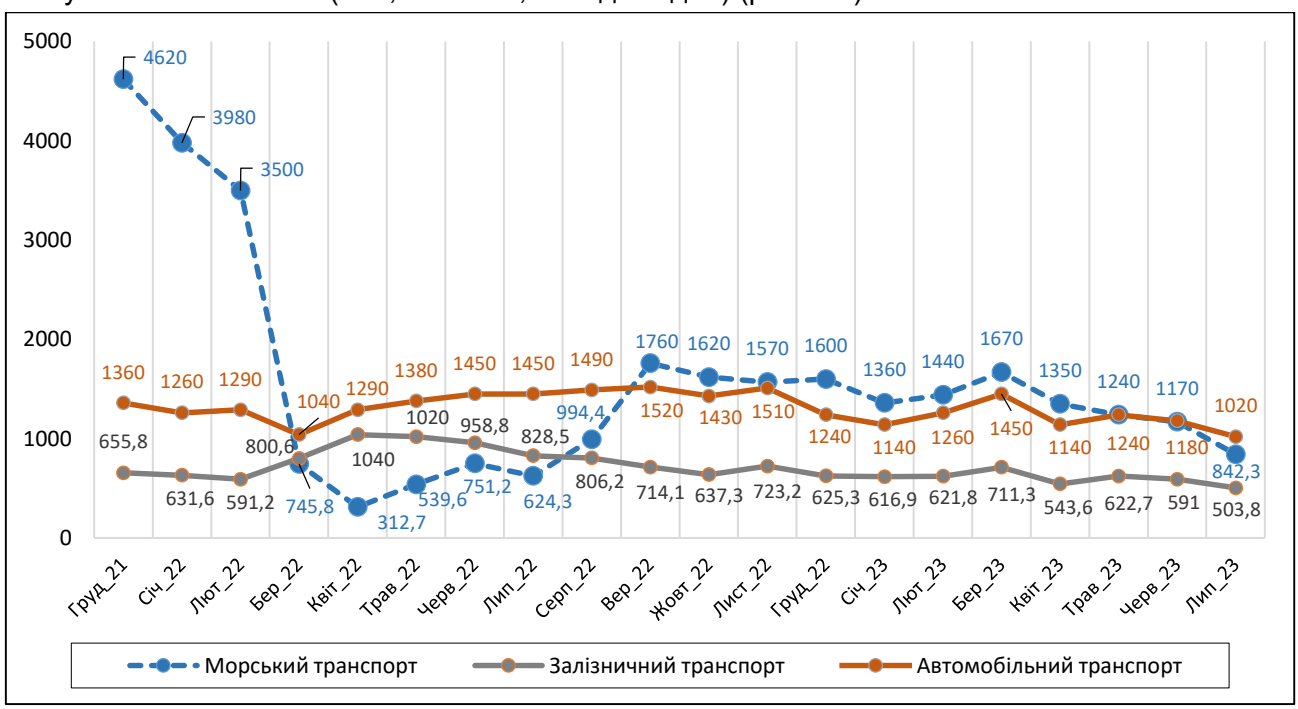

Рис. 5.3. Динаміка обсягів відправлення експортних вантажів різними видами транспорту в Україні в 2022-2023 рр., млн дол США

Джерело: складено за даними: [462]

[462] Офіційний веб-сайт Державної митної служби України. Статистика та реєстри. URL: https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/

Запровадження морського коридору в Чорному морі для експорту українського зерна після підписання угоди з ООН та Туреччиною у липні 2022 р. дозволило наростити обсяги експорту морським транспортом у вересні до 4,8 млн тонн або до 1,76 млрд дол США.

Від початку роботи морського коридору по 16 липня 2023 р., за даними Joint Coordination Centre for the Black Sea Grain Initiative[463], ним пройшли 1004 судна, які прийняли на борт 32,9 млн тонн української агропродукції, у тому числі 16,9 млн тонн кукурудзи, 8,9 млн тонн пшениці, 1,9 млн тонн соняшникового шроту та 1,6 млн тонн соняшникової олії (решта ячмінь, соя, ріпак тощо). В межах Всесвітньої продовольчої програми (WFP) було доставлено 725 тис. тонн української агропродукції, головними отримувачами якої стали Ефіопія (263 тис. тонн або 36%), Ємен (151 тис. тонн або 21%) та Афганістан (131 тис. тонн або 18%). Загалом, за час роботи морського коридору, серед країн-партнерів, які отримали найбільші обсяги української агропродукції варто виділити: Китай (майже 8 млн тонн), Іспанія (6 млн тонн), Туреччина (3,2 млн тонн), Італія (2,1 млн тонн), Нідерланди (2,0 млн тонн), Єгипет (1,6 млн тонн) та Бангладеш (1,1 млн тонн). Серед 3-х українських портів, які були залучені до Зернової угоди, найбільший обсяг агропродукції було завантажено та відправлено з морського порту «Чорноморськ» (409 суден прийняли на борт 12,7 млн тонн продукції). З морського порту «Південний» та Одеського морського порту, в аналізованому періоді, вийшло 269 та 326 суден, на борт яких було завантажено 10,5 млн тонн і 9,7 млн тонн продукції.

Припинення роботи морського коридору в межах Зернової угоди призвело до: переорієнтації експортних потоків української агропродукції на порти Дунайського кластеру та чорноморські порти Румунії та Болгарії, з одночасним значним зростанням навантаження на них; зміни географії та логістики експорту української агропродукції; зниження попиту на морські перевезення у Чорноморському басейні; а також зростання вартості експортної логістики. З липня 2023 р. після офіційного виходу РФ із Зернової угоди, її військами було здійснено щонайменше 21 масована атака на об’єкти портової інфраструктури Одеської області та Дунайського кластеру, що призвело до руйнування або часткового пошкодження шести цивільних суден, понад 160 об’єктів портової та складської інфраструктури, знищено понад 300 тис. тонн агропродукції[464].

На початку серпня 2023 р. Військово-морські сили Збройних сил України (ВМС ЗСУ) відкрили нові тимчасові коридори для руху торгівельних суден, що прямують до чорноморських портів України або виходять з них, що дозволило частково відновити роботу в минулому основного напрямку відправлення експортних вантажів. Так, за даними Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, станом на 9 листопада 2023 р. в порти Одеси, Чорноморська та Южного зайшли під завантаження 116 суден, а 91 судном було успішно експортовано 3,3 млн тонн агро- та металопродукції. Не зважаючи на те, що на значній протяжності згаданих маршрутів зберігається військова та мінна загроза з боку РФ, вони продовжують своє функціонування.

Обмежена пропускна спроможність морських портів у рамках Зернової угоди зумовили переорієнтацію експортних вантажопотоків на порти Дунайського кластеру, на які в 2018-2021 рр. припадало 2,5-4,2% загальноукраїнського обсягу переробки вантажів або 4-6 млн тонн вантажів. За результатами 2022 р. перевалка Дунайських портів зросла більш ніж у 4,5 рази до 15,4 млн тонн вантажів, зокрема перевалка Ізмаїльського порту зросла більш ніж удвічі – до 8,6 млн тонн, Ренійського порту – в п’ять разів, до 6,9 млн тонн, а Усть-Дунайського – у 12,2 рази,

[463] Joint Coordination Centre for the Black Sea Grain Initiative. United Nation. URL: https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative/data

[464] Офіційний веб-сайт Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua/news/34892.html

до 800 тис. тонн[465]. За десять місяців 2023 р. їм вдалося обробити 27,6 млн тонн вантажів, а до кінця 2023 р., за оцінками Міністерства інфраструктури, перевалка вантажів у портах Дунайського кластера може перевищити 30 млн тонн або вп'ятеро більше за показник 2021 р. Хоча сучасні показники перевалки вантажів значно перевищують проектну потужність портів Дунайського кластера (20,5 млн тонн), їх фактична пропускна спроможність, з врахуванням чинного рівня модернізації, суттєво обмежена наявною транспортно-логістичною інфраструктурою та недостатніми технічними характеристиками їх гідротехнічних об'єктів, не дозволяє ефективно забезпечувати зростаючий попит на портові послуги. Навіть нарощення потужності до 30-35 млн тонн, за умови швидкої модернізації транспортно-логістичної інфраструктури та суттєвого покращення технічних характеристик гідротехнічних об'єктів, не дозволить портам Дунайського кластера компенсувати втрату морської портової перевалки, яка за результатами 2021 р. складала 153 млн тонн вантажів. Проте, до моменту відновлення повноцінної морської портової перевалки, порти Дунайського кластера залишатимуться дієвим альтернативним каналом перевалки українських експортних вантажів, в першу чергу метало- та агропродукції, а Міністерство інфраструктури України планує збільшувати їх пропускну спроможність (до 25 млн тонн на рік) завдяки залученню приватних інвестицій для побудови нових терміналів, а також з'єднання портів Ізмаїлу та Рені прямим залізничним сполученням.

Після блокування морських експортних шляхів, неспроможність доставити країнам-партнерам величезний обсяг експортних вантажів, об'єм яких стрімко зріс у 2022-2023 рр. у порівнянні з показниками 2021 р., стала головною проблемою наземної транспортно-логістичної сфери України. Значною мірою, дана проблема зумовлена недостатнім рівнем розвитку української транспортно-логістичної інфраструктури та незадовільним технічним станом рухомого складу, з іншого боку, низькою пропускною спроможністю транспортно-логістичних систем країн ЄС, торгівельних партнерів України, які виявилися неспроможні приймати зростаючі об'єми української агропродукції та промислової сировини.

В перші місяці війни, суттєво зросла роль залізничного транспорту, якому незважаючи на значні економічні втрати та зростаюче навантаження на нього, вдалося швидко адаптуватися до нових викликів та стати надійним партнером держави в забезпеченні транспортних потреб оборонного та соціального секторів, а також транспортування товарів на експорт. Так, за даними Державної митної служби України, частка залізничного транспорту в структурі відправлень експортних вантажів у січні-липні 2023 р. зросла на 11,3 в. п. у порівнянні з показником аналогічного періоду 2021 р. та досягла 33,6%, але у абсолютному вимірі, на тлі загального скорочення обсягу експорту товарів з України впродовж 2023 р., експортний вантажопотік залізничного транспорту знизився майже на 50% (рис. 5.4).

Серед основних причин скорочення експортного вантажопотоку залізничного транспорту в Україні в 2022-2023 рр. варто відзначити наступні: втрата вантажної ваги, в зв'язку із зниження обсягів виробництва агро- та металопродукції; недосконала чинна система тарифоутворення на залізничні перевезення; значне подорожчання транспортно-логістичних послуг; обмежена пропускна спроможність пунктів перетину кордону та транспортно-логістичної інфраструктури в Україні; технологічні обмеження, пов'язані з іншим розміром колії (зміна візків вагонів із 1520 мм українського на 1435 мм європейський); обмеження, пов'язані з проведенням контрольних процедур прикордонною, митною і фітосанітарною службами, як з української сторони, так і з боку сусідніх країн; обмежені пропускні спроможності залізничної та транспортно-логістичної інфраструктури сусідніх країн (пропускна спроможність колій і маршрутів, кількість рухомого складу, сортувальні станції та склади для обробки та зберігання/накопичення вантажів); ускладнена взаємодія між різними видами транспорту та дефіцит потужностей обробки вантажів в процесі перевантаження.

[465] Офіційний веб-сайт Адміністрації морських портів України. URL: https://www.uspa.gov.ua/

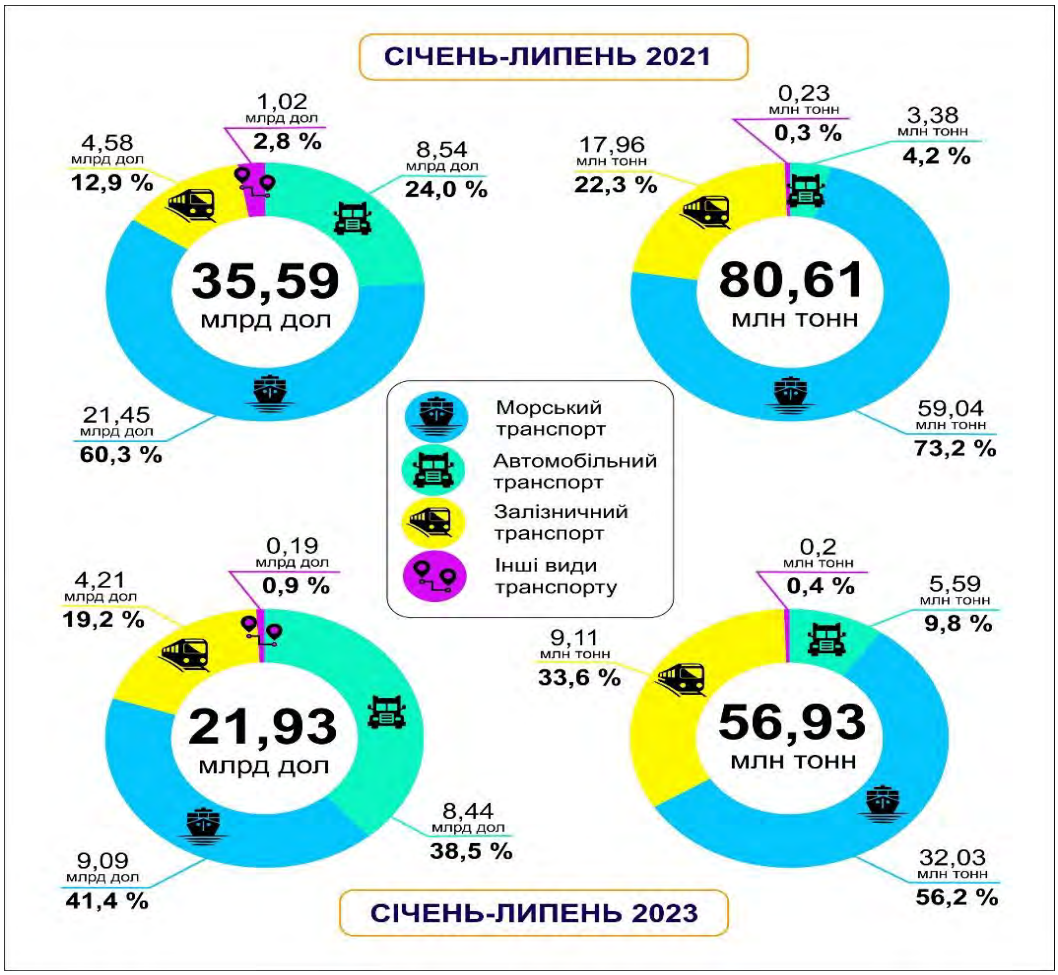

Рис. 5.4. Структура відправлення експортних вантажів за видами транспорту в Україні в 2021-2023 рр.

Джерело: складено за даними:[466]

Швидка переорієнтація експортних потоків у напрямку західних кордонів України, дозволила «Укрзалізниці» розпочати тестування максимальної пропускної спроможності доступних прикордонних залізничних переходів, а також сконцентруватися на їх розбудові на заході країни. Станом на жовтень 2023 р. в Україні діють 14 прикордонних залізничних переходів, що межують з чотирма країнами ЄС (4 з Польщею, 2 зі Словаччиною, 2 з Угорщиною, 2 з Румунією) та з Молдовою (4 переходи) (табл. 5.5), через які щодоби може здійснюватися передача 3,4 тис. вагонів із потенційною спроможністю у 220 тис. тонн вантажів. Загалом потенційна спроможність перевезення експортних вантажів за місяць складає 102,7 тис. вагонів або 6,5 млн тонн вантажів, в тому числі зернових вантажів – 21,9 тис. вагонів або 1,4 млн тонн вантажів. Натомість, фактична середньодобова передача експортних вантажів складає 53,6% від потенційної спроможності (1,8 тис. вагонів або близько 120 тис. тонн вантажів), у тому числі зернових вантажів – 32,1% від потенційної спроможності (235 вагонів або близько 15 тис. тонн вантажів)[467]. Основною причиною неповного завантаження діючих прикордонних залізничних переходів із українського боку, на нашу думку, є нерівномірний розподіл обсягів експортних вантажів між ними. Тільки 5 з поміж 14 діючих прикордонних залізничних переходів (Ізов - Грубешув, Мостиська-2 - Медика, Чоп - Чієрна-над-Тісоу, Ужгород – Матевці та Дяково - Халмеу) є максимально задіяними в процесі перевезення експортних вантажів, а черги на перетин кордону на яких можуть сягати 15-20 діб.

[466] Офіційний веб-сайт Державної митної служби України. Статистика та реєстри. URL: https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/

[467] Офіційний веб-сайт Акціонерного товариства «Укрзалізниця». Вантажні перевезення. URL: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/general_information/indicators_of_transit/

Таблиця 5.5

Пропускна спроможність діючих прикордонних залізничних переходів в Україні, 2023 р.

Країна	Прикордонний залізничний перехід	Ширина колії, мм	Пропускна спроможність, од	
			поїздів	***вагонів***
Польща	*Ягодин – Дорогуськ*	1435/1520	4	200
	Ізов – Грубешів	1520	12	605
	Рава-Руська – Верхрата	1435/1520	5	150
	Мостиська-2 – Медика	1435/1521	6	180
Словаччина	*Чоп – Чієрна-над-Тисою*	1435/1520	7	490
	Ужгород – Матевці	1520	10	500
Угорщина	*Чоп – Захонь*	1520	1	30
	Батьово – Еперешке	1435/1520	7	420
Румунія	*Вадул-Сірет – Дорнешти*	1435/1521	6	180
	Дякове – Халмеу	1435/1522	4	120
Молдова	*Сокиряни – Окниця*	1520	2	86
	Могилів-Подільський – Велчинець	1520	4	140
	Басарабяска – Серпневе-1	1520	3	150
	Рені – Джурджулешть	1520	н.д.	н.д.

Джерело: складено за даними: [468]

Стрімке зростання обсягів експортних вантажів із України та їх специфіка стали викликом для транспортно-логістичних систем сусідніх держав, особливо для їх залізничної та портової сфер. Після переорієнтації основних логістичних маршрутів українського експорту, вони зіткнулися з: неготовністю залізничної інфраструктури до зростання об’ємів перевезень; з дефіцитом, як локомотивного парку, так і вантажних вагонів; обмеженою пропускною здатністю окремих ділянок своїх залізничних мереж; невідповідністю габаритів рухомого складу України технічним вимогам іноземних залізниць (Словаччина, Румунія, Угорщина); ускладненнями процесу узгодження квот на перевалку української агропродукції в портах Гданська (Польща) та Констанци (Румунія).

Відповідно до затвердженої «Програми розвитку залізничних станцій та переходів, що межують з країнами Європейського Союзу на 2022-2025 роки», передбачено збільшення кількості прикордонних вантажних переходів до 19, значне нарощення їх пропускної здатності за рахунок модернізації діючих переходів, побудови нової транспортно-логістичної інфраструктури (мультимодальних терміналів, сухих портів, ділянок із колією шириною 1435 мм) на прикордонних дільницях та збільшення кількості рухомого складу на кордонах для забезпечення зростання вантажопотоку.

З метою подолання існуючих обмежень для зростання обсягів експорту українських товарів, представники Укрзалізниці здійснюють активне налагодження співпраці із польськими та балтійськими колегами з питань розвитку вантажних залізничних перевезень між країнами задля нарощення експортно-імпортного потенціалу. Зокрема, триває пошук можливостей для розширення залізничних коридорів до портів Латвії (Лієпая, Рига, Скултре, Мерсграс, Салацгрива, Павілоста, Роя, Юрмала та Енгуре), Литви (Клайпеда та Бутінге) та Естонії (Таллін, Мууга та Палдіскі), які, після припинення транзиту російських вантажів, що потрапили під санкції, володіють значним незадіяним потенціалом для обробки та транспортування української агропродукції та металопрокату, а також для імпорту енергоносіїв до України.

[468] Чи достатньо Україні залізничних переходів з країнами Європи? Rail.Insider. URL: https://www.railinsider.com.ua/chy-dostatno-ukrayini-zaliznychnyh-perehodiv-z-krayinamy-yevropy/

Окремо варто відзначити низький рівень контейнеризації перевезень вантажів в Україні (менше 4% від загального обсягу), який значно поступається аналогічному показнику країн ЄС (35-55%) та свідчить про недостатній рівень розвитку української транспортно-логістичної системи для реалізацію існуючого експортного потенціалу. Одними із головних причин низького рівня контейнеризації перевезень вантажів в Україні до повномасштабного вторгнення РФ були відсутність значного попиту на такі послуги в умовах сировинної структури українського експорту та дефіцит перевантажувальних потужностей. Головний акцент у роботі української транспортної системи робився на залізничні перевезення великотоннажними потягами сировинних вантажів (руди, зернові) в напрямку морських портів України. Швидке та ефективне перевантаження вантажів передбачає наявність широкої мережі спеціально обладнаних інтермодальних терміналів, які дозволяють значно покращувати процес взаємодії між різними видами транспорту, обробляти, зберігати та доставляти будь-які вантажі, відповідно до потреб клієнтів. В Україні, на тлі переорієнтації транспортно-логістичних шляхів, спостерігається значне пожвавлення у процесі нарощення перевантажувальних потужностей, як біля основних пунктів перетину кордону в західних регіонах України, так і в районі портів Дунайського кластеру, проте кількість інтермодальних терміналів залишається недостатньою для підвищення рівня реалізації експортного потенціалу регіонів України.[469]

Після повномасштабного вторгнення РФ сфера автомобільного транспорту продемонструвала високу стійкість серед інших сфер у транспортній системі України – значне скорочення обсягів перевезень експортних вантажів якою спостерігалося лише в перший місяць війни, після чого автоперевізники адаптувалися до нових умов і почали нарощувати, як обсяги експортних перевезень, так і частку в загальній структурі експортних перевезень. Обмеження обсягів експортних перевезень морським і залізничним транспортом в умовах зростаючого попиту на перевезення експортних вантажів призвели до переорієнтації українського ринку транспортних послуг у 2022-2023 рр. до автомобільного транспорту, як швидкого та досить надійного, хоча й значно вищого за вартістю альтернативного варіанта доставки.

Впродовж, березня-серпня 2022 р., до моменту відкриття Зернової угоди, автомобільним транспортом з поміж інших видів транспорту щомісяця перевозилося найбільше за вартістю експортних вантажів – в середньому на 1,4 млрд дол США, що складало близько 46,2% загального щомісячного обсягу перевезень експортних вантажів. Після відкриття Зернової угоди й до моменту її часткового блокування у травні 2023 р., сфера автомобільного транспорту поступалася першістю сфері морського транспорту, проте продовжувала переважати залізничний транспорт за вартістю експортних вантажів в середньому на 80% щомісяця з квітня 2022 р. по липень 2023 р.

Якщо розглянути процес транспортування української агропродукції, основної експортної позиції України в 2022-2023 рр., то роль автомобільного транспорту в ньому є допоміжною, оскільки дозволяє покрити незначну частку в загальному об’ємі експортних перевезень агропродукції усіма видами транспорту – майже 8% або 7,2 млн тонн за період з березня 2022 р. по листопад 2023 р. Це в першу чергу пов’язано з технічними та інфраструктурними обмеженнями автомобільного транспорту в процесі транспортування агропродукції на експорт, які не дозволяють нарощувати перевезення більших об’ємів зернових і олійних продуктів. Натомість, морським та залізничним транспортом за аналогічний період було перевезено 71,5% (63 млн тонн) та 19,1% (17,4 млн тонн) української агропродукції на експорт[470].

---

[469] Melnyk, M., Leshchukh, I., Prytula, K., Chirodea, F., Maksymenko, A., Kurowska-Pysz, J., Kalat, Y., Michniak, D. (2023). Adapting multimodal transportation infrastructure to changing transport and logistics routes. International Journal of Transport Development and Integration, Vol. 7, No. 2, pp. 77-84. https://doi.org/10.18280/ijtdi.070202

[470] Офіційний веб-сайт Української зернової асоціації. Стан зовнішньої торгівлі продуктами АПК. URL: https://uga.ua/eksportni-pokazniki/

Обмежені можливості організації відправлення вантажів через морські порти призвели до порушення усталених транспортно-логістичних ланцюжків і термінової переорієнтація сфери автомобільних перевезень на нові експортні логістичні шляхи у напрямку західного кордону України, що безпосередньо вплинули на зміну обсягів товарообігу України з сусідніми країнами-партнерами, особливо країнами-членами ЄС (рис. 5.5).

Хронічна перевантаженість пунктів пропуску через державний кордон на заході України в умовах повномасштабного вторгнення РФ, а подекуди їх повне блокування, є однією із основних перешкод для ефективної організації та нарощення об'ємів експортних перевезень автомобільним транспортом. Підписання у червні 2022 р. між Україною та ЄС Спеціальної Угоди про лібералізацію перевезень автомобільним транспортом, дозволило відчутно спростити умови перетину кордону, що сприяло зростанню кількості українських перевізників, які перетинали кордон із країнами ЄС на 53% у порівнянні з аналогічним періодом 2021 р., а також зростанню кількості перетинів кордону на 43%. Впродовж року дії даної угоди обсяги двосторонніх і транзитних автомобільних перевезень зросли більш ніж на 50%. Проте, зростання кількості перетинів кордону суттєво загострило іншу проблему вантажного автотранспорту – довготривалих простоїв при перетині державного кордону, в зв'язку з обмеженою пропускною здатністю існуючих пунктів перетину кордону та недостатньо злагодженою роботою митних/контролюючих органів суміжних країн.

На сьогодні, на кордоні з країнами ЄС функціонує 21 автомобільний пункт перетину (АПП) кордону (3 з яких відкриті після повномасштабного вторгнення), у 9 з яких здійснюється переміщення великовантажних транспортних засобів. Зокрема, за результатами січня-липня 2023 р. АПП кордону з Польщею обслуговували 47,4% експортних вантажоперевезень автомобільним транспортом, з Словаччиною – 8,2%, з Угорщиною – 16,3%, з Румунією – 16,3%, з Молдовою – 11,8%. З даними порталу «еЧерга»[471], кількість транспортних засобів у чергах на АПП кордону в Україні в листопаді 2023 р. зросла в 18,6 разів у порівнянні з аналогічним показником січня цього року, а середня тривалість періоду очікування до перетину кордону виросла майже в 4 рази з 40 хвилин у січні до 159 хвилин у листопаді 2023 р. Найбільш завантаженими АПП на кордоні з країнами ЄС в кінці жовтня 2023 р. були: 3 АПП на україно-польському кордоні – Ягодин-Доргуйськ (майже 6 тис. транспортних засобів), Рава-Руська-Хребенне (2,45 тис.) та Нижанковичі-Мельховіце (2,13 тис.); 1 АПП на україно-румунському кордоні – Порубне-Сірет (3,03 тис.); а також 1 АПП на україно-угорському кордоні – Чоп (Тиса)-Захонь (2,64 тис.). Проблема простоїв вантажного автотранспорту в АПП суттєво ускладнилася в результаті протесту польських перевізників, який розпочався 6 листопада 2023 р., на 3 АПП, що спричинило до блокування на україно-польському кордоні більше 20 тис. транспортних засобів, а також зниження потоку вантажного транспорту на 25%.

З метою вирішення проблеми перевантаженість АПП державного кордону український уряд розпочав передачу АПП до сфери управління Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури, яке займатиметься утриманням, експлуатацією, ремонтом, реконструкцією та модернізацією існуючих АПП, а також облаштуванням і будівництвом нових. Пріоритетним завданням новоствореного Державного агентства в умовах сьогодення є розширення пропускної спроможності та модернізація існуючих АПП, особливо найбільш завантажених. Ще одним кроком до впорядкування руху до АПП і скорочення терміну простоїв транспортних засобів стало впровадження Міністерством відновлення з 8 травня 2023 р. проекту «Електронної черги перетину кордону» для вантажних транспортних засобів на усіх діючих АПП. Система електронної черги стала не тільки дієвим інструментом для впорядкування черги на АПП, але дозволила створити більш прозорий механізм проходження кордону для вантажних транспортних засобів.

[471] єЧерга. Електронна черга перетину кордону. Статистика. URL: https://echerha.gov.ua/statistics

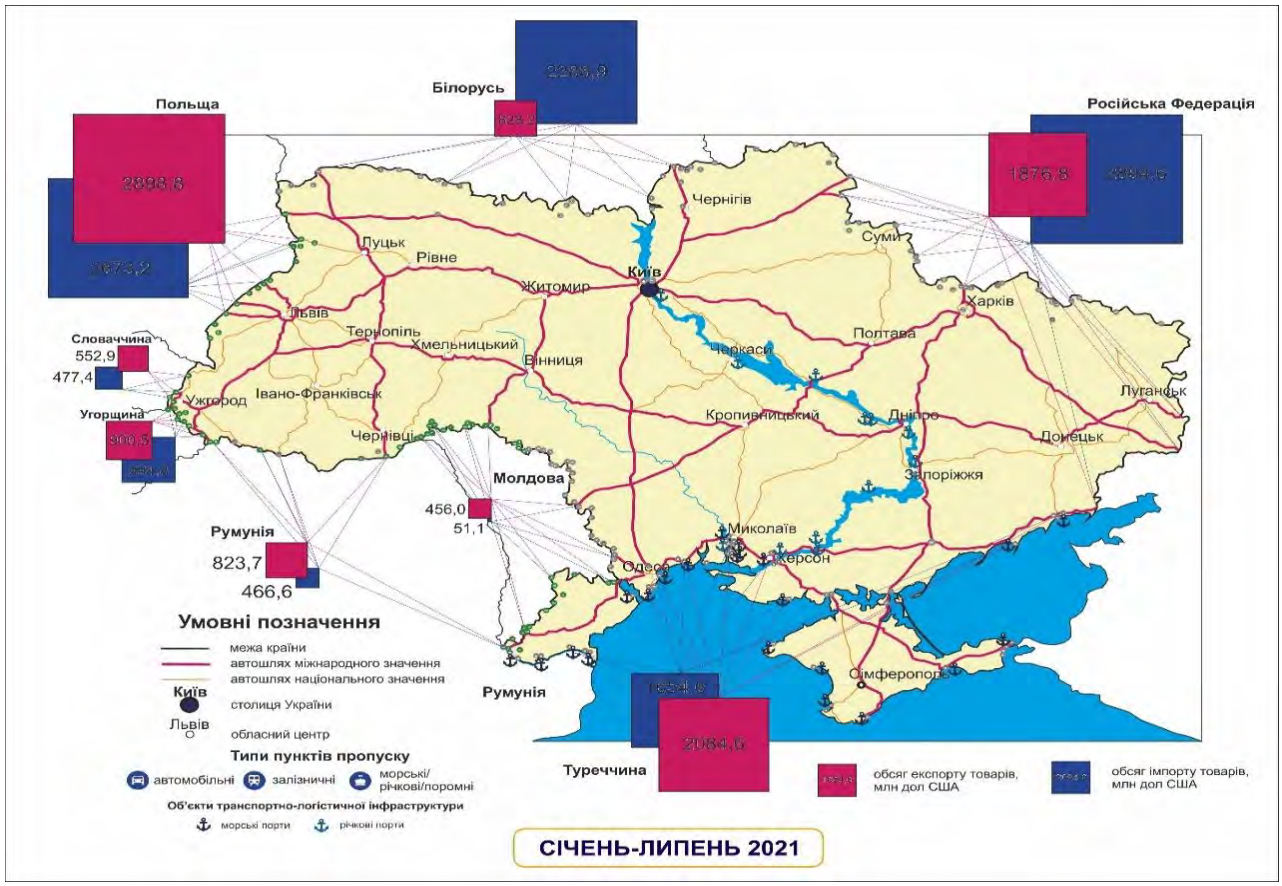

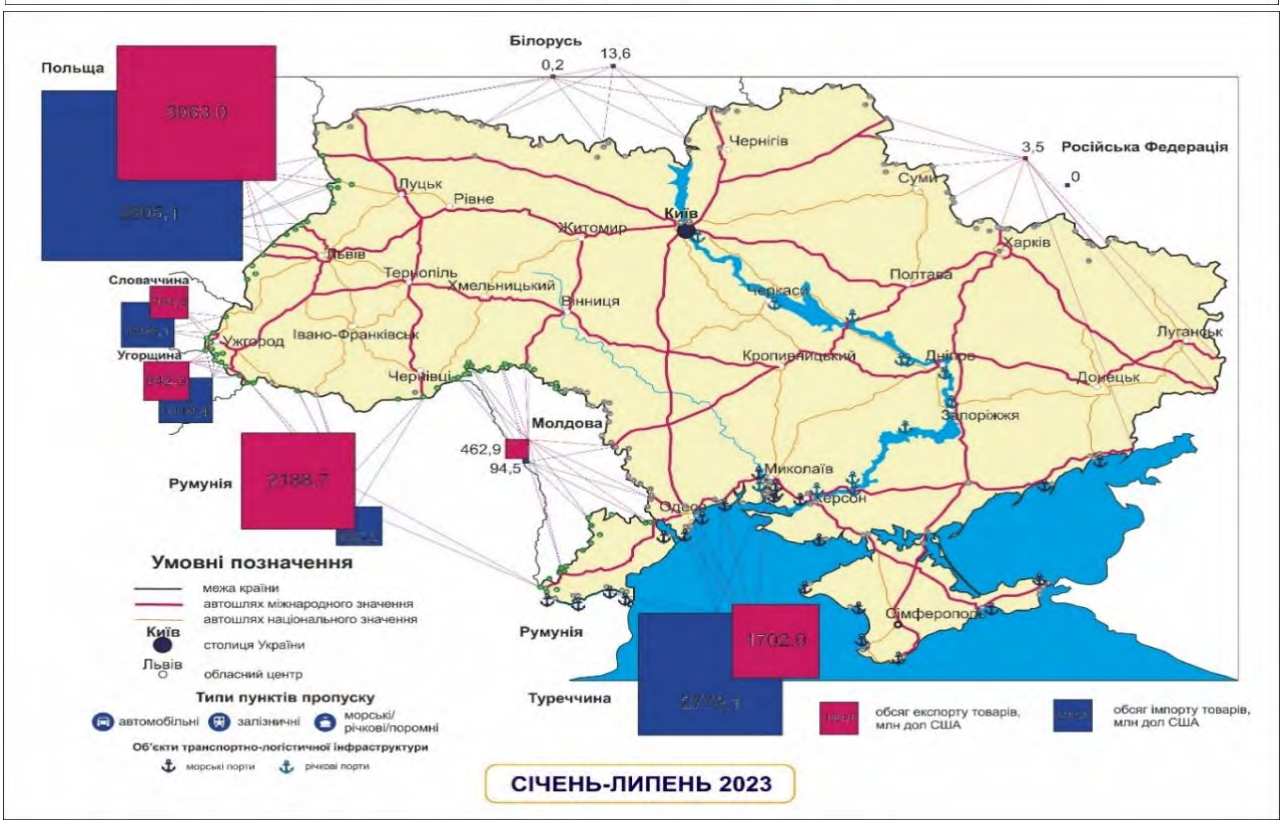

Рис. 5.5. Обсяги зовнішнього товарообороту України з сусідніми країнами за 2021 р. та 2023 р., млн дол США

Джерело: складено за даними:[472]

[472] Офіційний веб-сайт Державної митної служби України. Статистика та реєстри. URL: https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/

Підвищення рівня злагодженості та ритмічності роботи митних і контролюючих органів суміжних сторін на АПП є важливим чинником вирішення проблеми перевантаженості АПП та збільшення їх пропускної спроможності. Одним із шляхів реалізації даного чинника є налагодження роботи санітарних, фітосанітарних та ветеринарних служб у режимі 24/7, а також спрощення процесу проходження фітосанітарного та ветеринарного контролю на території країн ЄС. Зокрема, у жовтні 2023 р. Міністерству аграрної політики та продовольства України вдалося досягти домовленості з своїми колегами з Польщі та Литви про перенесення санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю з україно-польського кордону в литовський порт Клайпеди, для всіх аграрних вантажів, які прямують в порт. Це дозволить у перспективі наростити об'єми експортних перевезень агропродукції завдяки пришвидшенню транзиту територією Польщі. Крім того, важливо посилювати співпрацю з митними та контролюючими органами суміжних сторін з метою синхронізації роботи відповідних служб у АПП, а також активізувати процес перемовин щодо відкриття спільних АПП на кордоні з ЄС.

Оскільки повітряний простір над Україною закритий для польотів цивільної авіації, це робить неможливою операційну діяльність українських і іноземних авіакомпаній, в тому числі щодо вантажних перевезень. Відновлення цивільних транспортних польотів буде залежати від рівня забезпечення їх безпеки, а оцінка можливих ризиків буде здійснюватися з врахуванням наявного в Україні спеціалізованих систем озброєння, їх технічних характеристик та військових спроможностей ворога. На даний час, поки в Україні не сформувалися передумови для повного відкриття авіаційного простору, можна з технічної точки зору обговорювати лише часткове відкриття окремих аеропортів та реалізації незначної кількості нерегулярних вантажних рейсів.

Важлива роль, яку відіграють транспортно-логістична система та її інфраструктура в процесі реалізації експортного потенціалу регіонів України в умовах затяжної війни та повоєнного відновлення, потребує обґрунтованих заходів державної політики щодо їх підтримки та подальшого розвитку, спрямованих на підвищення їх стійкості до викликів війни та формування підґрунтя для довгострокового зростання. Підвищення стійкості транспортно-логістичної інфраструктури можливе завдяки поєднанню в державній політиці механізмів створення сприятливих умов для відновлення кожної з її структурних елементів із інструментами стимулювання їх розвитку в відповідності до пріоритетних напрямів реалізації експортного потенціалу регіонів України.

Основними напрямами такої політики, на нашу думку, повинні стати:

1. *Розширення можливостей реалізації експортного потенціалу регіонів України.*

Цей напрям передбачає підвищення пропускної спроможності пунктів перетину державного кордону, морських та водних шляхів завдяки реалізації наступних заходів:

- підвищення ефективності роботи, реконструкція та модернізація існуючих пунктів перетину кордону, а також розбудова нових (як залізничних, так і автомобільних);
- реалізація угоди про спільний контроль на АПП з сусідніми країнами ЄС;
- підвищення рівня злагодженості та ритмічності роботи митних і контролюючих органів суміжних сторін;
- вдосконалення «Електронної черга перетину кордону» у напрямку запровадження критеріїв визначення пріоритетності перевезення окремих вантажів (військових, гуманітарних, небезпечних, тих, що швидко псуються тощо) та врахування пріоритету, автотранспорту, що перетинає кордон на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із використанням книжки МДП;
- модернізація прикордонної дорожньої інфраструктури;
- комплексний розвиток припортової інфраструктури (залізничних підходів, автомобільних доріг) та нарощення пропускної спроможності морських портів;

- спрощення дозвільних процедур для виконання будівельних робіт в акваторіях морських портів та на землях внутрішнього водного транспорту;
- будівництво та модернізація залізничних колій у напрямку пунктів перетину кордону з ЄС та портів Дунаю;
- відновлення та введення в експлуатацію вже наявних ділянок залізничних колій європейського стандарту;
- продовження колії європейського стандарту до головних залізничних вузлів західних регіонів України;
- розгортання на усіх пунктах перетину кордону з ЄС пунктів переобладнання рухомого складу з широкої колії на вузьку.

2. Диверсифікація розвитку транспортно-логістичної інфраструктури в декількох взаємодоповнюючих пріоритетних напрямках як елемента державної економічної безпеки.

3. Створення умов для повноцінного відтворення та модернізації транспортних засобів у сферах залізничних та морських перевезень, як основних перевізників експортних вантажів:

- запровадження приватної тяги (локомотивів) на ринку залізничних перевезень;
- часткова локалізація виробництва електронної та теплової тяги в Україні;
- переоснащення рухомого складу морських транспортних підприємств завдяки механізмам державно-приватного партнерства та державного фінансового стимулювання українського суднобудування;
- реалізація державної програми оновлення парку вантажних вагонів в Україні.

4. Впровадження конкурентного тарифного регулювання у морських і залізничних перевезеннях:

- затвердження Методики розрахунку розмірів ставок портових зборів та Порядку справляння, обліку та використання коштів від портових зборів;
- прийняття закону про створення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, а також запуск її діяльності.

5. Інтеграція транспортно-логістичної інфраструктури України до світової транспортної системи:

- включення українських залізничних коридорів до TEN-T з доступом до фінансування інфраструктурних проектів;
- включення України до китайського проекту «Belt and Road Initiative», який з'єднує контейнерним залізничним сполученням Європу та Китай;
- адаптація та гармонізація українського законодавства у транспортно-логістичній сфері до міжнародних норм;
- інтенсифікація розвитку транскордонної співпраці з органами державної влади іноземних країн з питань запобігання правопорушень у транспортно-логістичній сфері.

6. Інтенсифікація співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями (ЄБРР, ЄІБ, INEA та ін.) та участь у міжнародних програмах (CEF) з метою *залучення міжнародної фінансової допомоги для модернізації транспортно-логістичної інфраструктури.*

7. Розвиток контейнерних і мультимодальних перевезень вантажів:

- формування мережі регулярних маршрутів контейнерних залізничних перевезень, синхронізованих з маршрутами сусідніх держав-членів ЄС;
- вдосконалення нормативно-правового регулювання організації контейнерних і мультимодальних перевезень;
- розширення, модернізація існуючих і створення нових об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури для обслуговування контейнерних і мультимодальних перевезень;

- демонополізація державних контейнерних терміналів;
- спрощення умов міжнародних мультимодальних вантажних перевезень, зокрема в межах міжнародного транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія (ТРАСЕКА).

8. Передача збиткових або зношених об'єктів транспортної інфраструктури (залізничних вокзалів, єдиних майнових комплексів морських портів, контейнерних терміналів тощо) у концесію або їх приватизація.

9. Прискорення реформування державних підприємств транспортного сектору:

- завершення процесу реформування структури АТ «Укрзалізниця», шляхом її організаційного та фінансового поділу на окремі сектори за видами діяльності з виділенням конкуруючих компаній у формі акціонерних товариств у кожному секторі (крім залізничної інфраструктури);
- реформування Адміністрації морських портів України (АМПУ), шляхом перетворення її на акціонерне товариство з сімома портовими адміністраціями.

Важливим чинником формування підґрунтя для якісної трансформації та модернізації транспортно-логістичної інфраструктури є активний євроінтеграційний поступ України, що відкриє ширший доступ до ринку ЄС і сприятиме використанню його можливостей для нарощення та ефективнішої реалізації експортного потенціалу регіонів України, розбудови їх транспортно-логістичної інфраструктури у відповідності до норм і стандартів ЄС, а також розширення взаємовигідного партнерства з країнами ЄС у сфері транспорту та логістики з урахуванням національних економічних інтересів. Максимально повне використання можливостей транспортно-логістичної інфраструктури в процесі реалізації експортного потенціалу регіонів України сприятиме швидкому відновленню та стабільному розвитку економіки України, зростанню її конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

5.3. Механізми захисту та підтримки підприємницького середовища в умовах глобальної нестабільності та військової агресії

5.3.1. Національний та регіональний аспекти

У нинішніх умовах українське підприємницьке середовище стикається з численними зовнішніми та внутрішніми викликами, що загрожує подальшою ерозією ендогенного потенціалу регіонів. На глобальному рівні економічні війти стали нормою і використання урядами країн різних заходів для обмеження імпорту товарів і послуг з метою сприяння вітчизняній промисловості та захисту її від іноземної конкуренції лише посилюється. Саме розвинені та швидкозростаючі країни найбільше зловживають використанням інструментів протекціоністської політики[473]. Зокрема, зростання протекціонізму виявляється у забороні на імпорт та навіть транзит української сільськогосподарської продукції низкою країн ЄС (Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Болгарією, Румунією), яка розпочалася весною 2023 р. Попри невідповідність застосованих обмежень зобов'язанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, принципам функціонування внутрішнього ринку ЄС та правилам СОТ, країни домоглися протекції своїх товаровиробників. Крім того, війна посилила глобальні тренди, які зміцнюватимуть свій вплив на українську економіку, зокрема через:

- зрушення у сторону локалізації виробництва, що в масштабах світової економіки розпочалися після кризи 2008-2009 рр. і значно прискорилися під час пандемії та російсько-

[473] Global Trade Alert (2023). Global Dynamics. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics

української війни. Відтак, основою національної економічної моделі має стати реалізації стратегії зростання обробних галузей, що через діяльність бізнесу, має спрямуватись на створення довшого ланцюжка доданої вартості шляхом збільшення технологічних переділів[474];

- зростання невизначеності економічного розвитку як продовження фундаментальних геоекономічних зрушень, веде до необхідності посилення стійкості національних економік та проявляється у посиленні протекціоніської політики;
- погіршення ділового, в тому числі інвестиційного клімату у глобальному вимірі спричинене розпадом спільного нормативно-правового простору, що склався у Європі та світі після завершення «холодної війни»[475];
- необхідність подолання деіндустріалізації та відновлення промислового виробництва в сучасних рамках використання цифрових технологій.

Відтак, першочерговим завданням постає необхідність виокремлення чітких пріоритетів економічного розвитку держави та регіонів, які допоможуть функціонувати державі у час військових дій, а також сприятимуть швидкому та ефективному післявоєнному відновленню. Формування ефективної системи підтримки та захисту підприємницького середовища матиме визначальне значення для ефективного післявоєнного відновлення держави, нарощування обсягів експорту продукції з високою часткою доданої вартості, трансформації економіки на високотехнологічних та інноваційних засадах.

Перед Україною стоїть складне завдання, яке вимагає формування механізму захисту та підтримки підприємництва від деструктивного впливу військових дій, а також від зовнішніх протекціоніських торговельних заходів, що стають наслідком великих торгових війн та процесу постглобалізації, що лише посилився внаслідок COVID-19, розривів виробничих та логістичних ланцюгів через війну, структурну зміну ринків. Відбувається формування стійкого тренду на регіоналізацію ринків, а відтак нарощування внутрішнього споживання у розвинених країнах та країнах, що розвиваються.

Паралельно з глобальними викликами національний товаровиробник зіштовхується із значною кількістю внутрішніх викликів як національного рівня, так і регіонального рівня:

1. *Невирішені довоєнні проблеми ведення підприємницької діяльності в Україні***.** Як зазначається у дослідженні Forbes Ukraine[476], довоєнними проблемами великих підприємств в Україні були: інтеграція в нові ринки, експортні бар'єри, отримання доступу до іноземних ринків капіталу, судова система та неналежний захист прав власності. Натомість основними проблемами малого та середнього бізнесу були: судова система та слабкий захист прав власності, дрібна корупція в різних контролюючих державних органах, складне податкове адміністрування та загалом високе податкове навантаження та брак доступного фінансування. Спільними традиційними проблемами як для великих, так і для малих та середніх компаній є судова система та слабкий захист прав власності, а також брак кваліфікованого людського капіталу.

*2. Перешкоди, пов'язані з повномасштабним російським вторгненням***.** Із початком повномасштабного вторгнення росії в Україну до вище наведених проблем додалися: фізичне знищення виробництв, складів, техніки, посівних площ, інфраструктури; заміновані території, зокрема сільськогосподарських угідь; знаходження великих промислових підприємств на окупованих територіях; втрата людського капіталу насамперед через міграцію та мобілізацію

---

[474] Звєряков М. І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. Ekon Ukr. 2022 (8): 3–19. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003

[475] Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. Ekon. Ukr. 2022; 7:3-20 С. 9. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.003

[476] Григоренко Є., Шніцер М. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. Велике дослідження. Журнал Forbes Ukraine: URL: https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501

населення; значне зниження попиту на товари та послуги; нестача фінансування; істотно ускладнена логістика; невідповідність стану наявної прикордонної інфраструктури вимушеним навантаженням через блокаду Чорного моря російським флотом; втрата/порушення ланцюгів постачання; відсутність страхування для покриття воєнних ризиків та ін.

3. Зупинка або суттєве зниженням активності у підприємницькій діяльності. Частка підприємств, які зупинили свою діяльність, є найвищою у Луганській (33,3%), Донецькій (12,5%) та Запорізькій областях (7,1%)[477]. Натомість позитивні тенденції по зростанню обсягу робіт спостерігали лише у двох областях – Тернопільській та Запорізькій (рис. 5.6). Зважаючи на безпосереднє прилягання останньої до лінії фронту, можна припустити, що зростання обсягу робіт зумовлене забезпеченням військових потреб. Натомість, значна частка підприємств, що працюють частково або зменшили діяльність у тилових областях Західного регіону України, що окрім об'єктивних причин, зокрема скорочення частки платоспроможних споживачів, вказує на погіршення умов функціонування підприємницького середовища загалом. Опитування[478] CDI центру підтвердило, що за підсумком 2022 р. 31,7% МСБ зупинило роботу частково або повністю, а індекс активності бізнесу на початок 2023 р. становив 34,03 (зі 100 можливих), що вказує на негативні очікування бізнесу від подальшого розвитку подій.

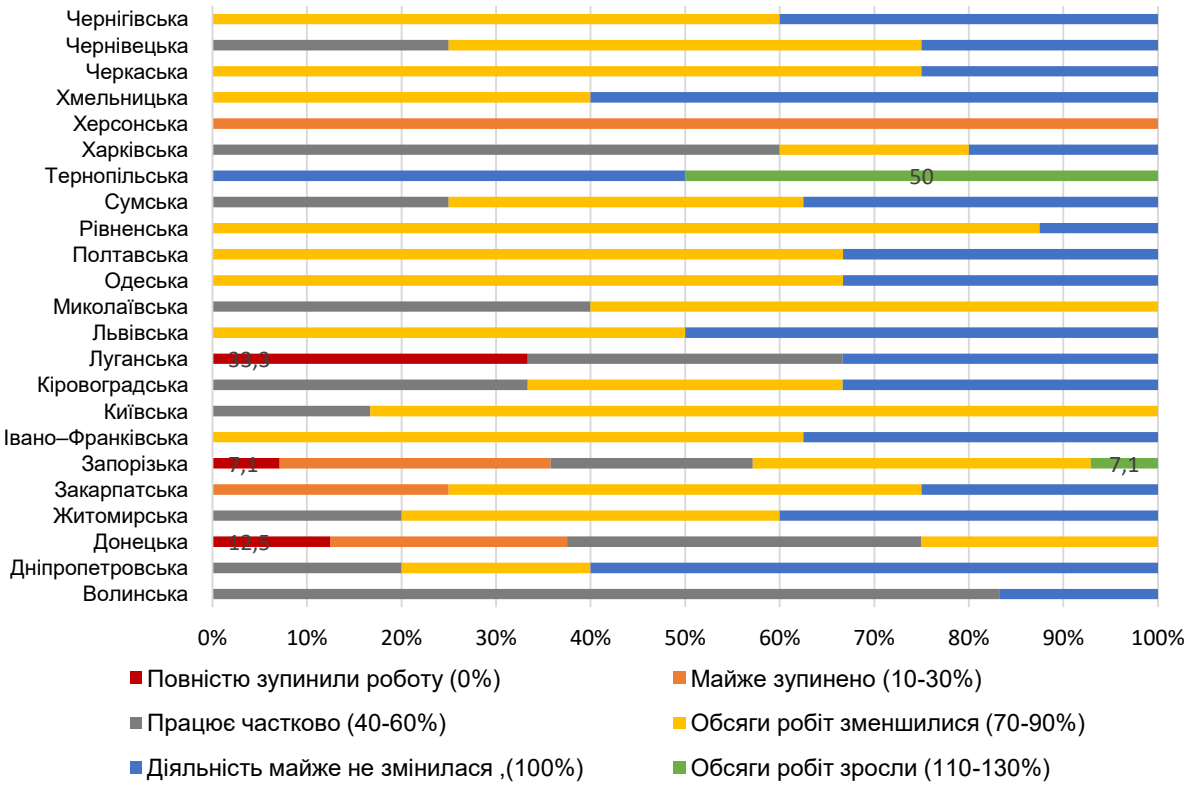

Рис. 5.6. Стан функціонування бізнесу за оцінкою ТГ порівняно з періодом до 24.02.2022 року*

**Складено за*[479].

4. Проблеми, пов'язані з реклокацією бізнесу: порушення внутрішніх і міжрегіональних економічних зв'язків; блокування та порушення логістики постачання та / чи збуту; втрата трудового потенціалу; відсутність достатньої кількості облаштованих майданчиків для

[477] Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023. URL: Бізнес2023-11-хвиля-березень-квітень.pptx (cid.center)
[478] Там само.
[479] Дослідження стану та потреб МСБ в Україні за оцінкою ТГ, ОВА. Квітень 2023. URL: https://cid.center/wp-content/uploads/2023/05 0-1.pdf

розміщення підприємств; ускладнення одночасного переміщення та розселення значної кількості працівників разом із забезпеченням їх базовими соціальними послугами; відсутність або проблемне підключення до інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств; ускладнена логістика та довготривале перевезення промислового обладнання в місця релокації; нестача кваліфікованих спеціалістів для проведення монтажу / демонтажу складного промислового обладнання (особливо іноземного виробництва), обмеження мобільності для окремих видів бізнесу через їхню територіальну «прив'язку» (передусім ідеться про агробізнес, великі виробничі та логістичні підприємства), зростання частки підприємств, що релокуються закордон.

5. Проблеми з фінансовим забезпеченням (брак власних фінансових ресурсів, дороговартість кредитних ресурсів) для масштабування виробництва та просування продукції. Підприємці, особливо ті, що найбільше постраждали від військових дій потребують розширення видів та обсягів фінансової підтримки за рахунок різних видів активів – місцевих, державних, міжнародної грантової та донорської допомоги. Нестача фінансових ресурсів традиційно перебуває у топі проблем, що заважають бізнесу розвиватися (неплатоспроможність клієнтів, недоступність кредитних коштів і власного капіталу)[480]. Серед основних проблем підприємці найчастіше зазначають наявність боргів за контрактами, укладеними до 24 лютого 2022 р., високі ризики щодо укладання нових довготривалих контрактів; відмови іноземних партнерів у співпраці через небезпеку і ризики невиконання договорів через війну; брак інвестицій та необхідність страхування ризиків експортерів. Витрати мікро- та малого бізнесу для виходу на зовнішній ринок оцінюють у 250 тис. доларів США, середнього – 1,7 млн доларів США та великого у 2-2,5 млн доларів США[481]. За останнім опитуванням бізнесу[482] середньозважена потреба у додатковому фінансуванні на наступні 3 роки склала 1,052 млн дол США.

6. Проблеми виходу на зовнішні ринки та нарощування експортної активності. Розширення доступу до нових ринків збуту, особливо в умовах воєнного стану, стає одними із пріоритетних напрямів для розвитку та нарощування експортного потенціалу держави. На початку 2023 р кожна друга компанія[483] експортувала до 2-5 країн, а кожна п'ята – до однієї. Необхідністю стає диверсифікація географії експорту, що особливо актуально для експортерів, що мали серед ринків збуту білорусь та росію.

Зважаючи на зовнішні обставини, ЄС став головним торговельним партнером України, у 2022 р. питома вага торгівлі товарами та послугами з ЄС склала 53,6% від загального обсягу зовнішньої торгівлі України, та демонструє позитивну тенденцію до зростання (у 2021 р. становила 39,1%). У 2022 р. обсяг експорту товарів до ЄС склав 27,9 млрд дол. США, імпорту 27,0 млрд дол. США, а позитивне сальдо – 0,9 млрд дол. США. Натомість експорт послуг у 2022 р. склав 3,4 млрд дол. США, імпорт 1,7 млрд дол. США, а позитивне сальдо – 1,7 млрд дол. США.[484] Основними країнами-партнерами у ЄС були Польща (6,6 млрд дол.), Румунія (3,8 млрд дол.), Угорщина (2,27 млрд. дол.), Німеччина (2,23 млрд дол.), Італія (1,5 млрд дол.) та Іспанія (1,5 млрд дол.).[485] Позитивний тренд нарощування обсягів експорту української

---

[480] Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023. С. 24. URL: https://cid.center/wp-content/uploads/2023/04/

[481] Форсайт для відновлення та розвитку українського експорту. Київ. 2023. 58 с. С. 7 URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/forsayt-dlya-vidnovlennya-ta-rozvytku-ukrayinskoho-eksportu-do-2030-roku

[482] Дослідження стану бізнесу в Україні. Червень 2023 р. С. 21. URL: https://drive.google.com/file/d/1X4e53R9UZs7IuXwAyPyOxrrAhhNy5rkL/view.

[483] Основні економічні тенденції та очікування в січні 2023 року. URL: http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7096.

[484] Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. С. 101 URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf

[485] Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/; Євросоюз залишається найбільшим ринком експорту для України – у 2022 році Україна експортувала до ЄС 63% товарів. *Євроінтеграційний портал*. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/yevrosoyuz-zalyshayetsya-naybilshym-rynkom-eksportu-dlya-ukrayiny-u-2022-roci-ukrayina-0

продукції до країн ЄС уже вказує на її високі стандарти якості, без дотримання яких реалізація продукції була б неможливою. У 2021 р. понад 14 тис. підприємств експортували продукцію до ЄС, у 2022 р. їх кількість перевищила 17 тис., зростання експорту відбулося на 4% до 28 млрд. дол. США.[486] Експортувалася здебільшого продукція АПК, харчової промисловості, металургійного комплексу та мінеральні продукти (природний газ, нафта та нафтопродукти).

Поза країнами ЄС найбільшими країнами експортерами української продукції стали Туреччина (2,9 млрд дол США) та Китай (2,46 млрд дол США), обсяги експорту у які теж зменшилися порівняно з 2021 р. у Туреччину в 1,4 рази, а в Китай у 3,3 рази.

До 2022 р. збільшення обсягів експорту до ЄС стримувалося наявністю квот, деякі з яких вичерпувалися ще на початку експортного періоду, крім того висока конкуренція виробників щодо отримання доступу до обсягів квот була бар'єром для МСП. Для підтримки економічного розвитку України, що зазнав суттєвого падіння через війну, ЄС запровадив тимчасову лібералізацію торгівлі з Україною, що полягала у скасуванні мит та квот на товари (було призупинено усі тарифи згідно з розділом IV Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, які ще не були лібералізовані), зокрема, промислової продукції (оподаткування якої підлягало поступовому скасуванню до кінця 2022 р.), сільськогосподарської продукції (овочі та фрукти, що підлягають системі вхідних цін, а також іншої продукції, що підлягає тарифним квотам). Станом на початок 2023 р. Європейська комісія продовжує припинення дії імпортних мит на товари з України терміном на один рік, однак, зважаючи на суттєве збільшення обсягів імпорту деяких сільськогосподарських товарів та з метою захисту власних товаровиробників, цього разу передбачатиметься застосування прискореного механізму захисту ринку ЄС в разі потреби. Крім того, комісія ЄС припинила дію антидемпінгових мит на гарячекатаний сталевий прокат з України (тимчасово було припинено з 4.06.2022 р.).[487] Такі заходи сприяли нарощенню обсягів експорту продукції до ЄС.

Входження у єдиний європейський ринок став для української економіки одним із стратегічних пріоритетів, реалізація якого дозволить стимулювати розвиток економіки та наростити обсяги експорту, зокрема шляхом зняття торговельних бар'єрів (узгодження технічних регламентів та наближення стандартів, санітарних та фітосанітарних норм), що стають вагомою перешкодою для вітчизняних експортерів.

Станом на початок 2023 р. Україна демонструє різний прогрес у регуляторному наближенні та реформуванні різних сфер відповідно до вимог Угоди про асоціацію. За даними урядового моніторингу виконання Угоди про асоціацію найбільший прогрес мав місце у таких сферах як юстиція, свобода, безпека та права людини на 91%, технічні бар'єри у торгівлі на 87%, підприємництво – 88%, оподаткування на 88%, санітарні та фітосанітарні заходи 72%, фінансовий сектор – 67%, митні питання 60%, фінансове співробітництво та боротьба з шахрайством лише на 24%. Загальний прогрес виконання Угоди збільшився від 54% у 2020 р. до 72% у 2022 р. У 2022 р. прогрес виконання завдань, незважаючи на війну, становив 39%, натомість на 2023 р. склав 83%, що вказує на чіткий євроінтеграційний тренд розвитку держави, що стає запорукою перемоги не лише на військовому, але й економічному фронтах.

Упродовж 2014-2022 рр. було виконано великий обсяг роботи щодо гармонізації українського законодавства відповідно до норм ЄС, що дозволило поетапно впроваджувати найкращі європейські практики та успішно (у 2022 р.) інтегруватися до європейської енергомережі «енергетичний безвіз», скасувати дозволи на автомобільні транспортні

---

[486] Куницький О. Український експорт до ЄС: розквіт посеред війни. URL: https://www.dw.com/uk/ukrainskij-eksport-do-es-rozkvit-posered-vijni/a-64739129.

[487] Commission terminates anti-dumping duties on imports of hot-rolled flat steel from Ukraine. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/commission-terminates-anti-dumping-duties-imports-hot-rolled-flat-steel-ukraine-2023-02-17_en

перевезення «транспортний безвіз», синхронізуватися із системою європейського митного контролю «митний безвіз», досягти тимчасового скасування мит та квот на українські товари «економічний безвіз», укласти угоди про єдиний авіаційний простір «авіаційний безвіз» (2021 р.), на етапі реалізації залишається ще Угода про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА), укладення якої стане кроком до визнання Євросоюзом якості української промислової продукції та полегшить доступ національних виробників до ринків ЄС.

Попри війну Україна продовжує роботу щодо імплементації вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, однак це питання все ще залишається проблематичним для українських товаровиробників і потребує якнайшвидшого вирішення. Одним із інструментів усунення технічних бар'єрів у торгівлі промисловою продукцією між Україною та ЄС є Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції (Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products, скорочено АСАА), яку Україна очікує підписати до кінця 2023 р. Пріоритетними для Угоди АСАА секторами промислової продукції на першому етапі визначено низьковольтне електричне обладнання, електромагнітну сумісність обладнання, безпеку машин. Для укладання Угоди необхідна позитивна оцінка ЄС. Остання оціночна місія досить високо оцінила проведену роботу на шляху підписання АСАА. За висновками Європейської комісії (опублікованими 01.02.2023 р.) Україна «демонструє середній рівень підготовки у сфері вільного переміщення товарів. Вона вжила початкових заходів для узгодження з окремими актами acquis ЄС у сфері застосування «нового і глобального підходу до законодавства щодо продуктів», проте ці заходи потребують завершення. Зокрема, вона повинна завершити узгодження з acquis ЄС [488] відповідної нормативно-правової бази, тобто у сфері стандартизації, акредитації, оцінювання відповідності, метрології та ринкового нагляду (відомих як «інфраструктура якості»). Необхідно зміцнити адміністративну спроможність усіх відповідних установ і покращити координацію їх діяльності. Як бачимо, за результатами оцінювання системи метрології, акредитації та оцінки відповідності залишилися ще не виконані завдання, а відтак попри очевидний прогрес виконання поставлених завдань з української сторони, європейська сторона досить скурпульозно оцінює кількісне та якісне виконання поставлених завдань, що вказує на відтермінування підписання АСАА зі сторони ЄС, а відтак Україні необхідно активізувати роботи з відповідними органами в ЄС у напрямку підвищення рівня довіри, оскільки у європейської сторони залишаються питання доброчесності при видачі сертифікатів окремими органами, також за результатами оцінювання системи метрології, акредитації та оцінки відповідності експерти ЄС надали низку рекомендацій, які необхідно врегулювати.

7. Неузгодженість процесу стратегування розвитку підприємницької діяльності в Україні, забезпечення його безперервності. Наявність неузгодженості стратегічних документів, розрізненість їх за часом та вузьким горизонтом планування вказують на відсутність комплексного підходу в державній політиці щодо протидії викликам майбутнього. До прикладу, Експортна стратегія 2017-2021, яка мала відповідати векторам вже прийнятої Економічної стратегії до 2030[489], стала декларативним документом, більшість цілей якої не було реалізовано. Зокрема не були затверджені та реалізовані секторальні та крос-секторальні експортні стратегії, які мали на меті деталізувати Експортну стратегію та запровадити конкретні інструменти підтримки пріоритетних секторів. Реалізація Експортної стратегії закінчилася у 2021 році, однак її оновлення та продовження так і не відбулося.

[488] Acquis ЄС (з франц. – «доробок») — це надбання європейської інтеграції у політичній, правовій і економічній сферах, яке будується на європейських спільних цінностях, визначених у статті 2 Договору про ЄС. У політичному і правовому значенні — це комплекс прав і обов'язків держав-членів ЄС.
[489] Національна економічна стратегія 2030. URL: https://nes2030.org.ua/#rec245890384

*8. Низька підтримка власного виробника з боку держави***.** Український бізнес процедури, пов'язані з торговельним захистом, до війни оцінював здебільшого як «нормально» (понад 45%), однак 25% і 20% опитаних оцінювали його як «дуже погано» і «погано»[490]. Натомість у 2023 р. підприємства здебільшого нейтрально оцінили державну політику щодо підтримки бізнесу (57% у вересні проти 56% у березні)[491]. Натомість за цей рік помітно зросло незадоволення підприємств даною політикою. Так, лише 8% у вересні 2023 р. респондентів оцінили її позитивно проти 20% у березні, а 15% – негативно проти 11%. Це вказує на гостру потребу удосконалювати захист вітчизняного товаровиробника з боку держави. Витрати мікро- та малого бізнесу для виходу на зовнішній ринок оцінюють у 250 тис. доларів США, середнього – 1,7 млн доларів США та великого у 2 – 2,5 млн доларів США[492]. У сучасних умовах це значні кошти для підприємств. Крім того, проблемою для малого бізнесу є брак інформації, компетенції та досвіду, а для великого – логістичні труднощі та конкуренція.

9. Проблеми взаємодії підприємців з органами влади. Прослідковується дуже слабка комунікативна взаємодія між органами управління регіонального та місцевого рівня та підприємцями, та відповідно відсутнє розуміння стану та потреб останніх. Як наслідок невирішеним залишається питання створення належної інфраструктури підтримки бізнесу на регіональному та локальному рівнях. Інструментами[493] які найчастіше використовують органи влади ТГ (територіальні громади) та ОВА (обласні військові адміністрації) для підтримки підприємництва в умовах повномасштабної війни є програми підтримки підприємництва, які були затверджені у 33,6% ТГ та 93,3% областей. Відтак, за оцінкою органів управління інструментами, що найчастіше використовуються у розрізі програм є інформаційна підтримка та консультаційна допомога (рис. 5.7).

*Рис. 5.7. Оцінка актуальності інструментів підтримки підприємництва різними стейкхолдерами, %**

**Складено за даними*[494]

---

[490] Результати опитування бізнесу: що потрібно змінити в державній підтримці експорту. URL: https://exportstrategy.me.gov.ua/poll

[491] Нове щомісячне опитування підприємств. Випуск 17 (09.2023). Український бізнес під час війни. URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/wordpress/wp-content/uploads/2023/11/2023_NRES_Septembert_FINAL_UA_.pdf

[492] Форсайт для відновлення та розвитку українського експорту. Київ. 2023. 58 с. С. 7. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/forsayt-dlya-vidnovlennya-ta-rozvytku-ukrayinskoho-eksportu-do-2030-roku

[493] Там само.

[494] Дослідження стану та потреб МСБ в Україні за оцінкою ТГ, ОВА. Квітень 2023. URL: https://cid.center/wp-content/uploads/2023/05/

Водночас, підприємці мало поінформовані про наявність таких інструментів підтримки зі сторони органів влади, оскільки понад 83% заявили, що не знають про жодну програму з підтримки підприємництва в ТГ чи регіоні, понад 45%[495] підприємців зазначили, що хочуть отримувати інформаційну підтримку, що знову ж таки вказує на слабку комунікацію та/або обмежений доступ підприємців до послуг, що надаються місцевими органами влади. Разом з тим найбільшим запитом у підприємців користується фінансова підтримка у вигляді пільгових кредитів, ваучерів, грантів, пільг на сплату місцевих податків чи інших форм допомоги.

10. Зростання незадоволеності підприємців роботою органів влади через відсутність ефективних трансформаційних змін у системі інституційного забезпечення та податкового регулювання, що перешкоджає формуванню прозорого регуляторного середовища від загальнодержавного до локального рівня, яке є передумовою розвитку підприємництва. За підсумками 2022 р. 65,4% підприємців вказали, що мали перепони у роботі з боку державних органів влади, очолює список ДПС (50% підприємців мали перепони у роботі), ДМСУ (митниця) – 13%, Держфінмоніторинг – 7%, МВС – 6%, Держслужба з питань праці – 5% тощо[496]. За підсумками роботи 2022 р. бізнес погіршив оцінку податкового режиму (податковий індекс склав 2,97 балів з 5 можливих, тоді як у 2021 р. склав 3,01)[497]. Найгірша ситуація із адмініструванням податків та підготовкою податкової звітності, найбільше підприємці скаржаться на велику кількість часу, що йде на підготовку податкової звітності та сплату податків. Крім того, відбулося посилення фіскального тиску шляхом необґрунтованого трактування податкового законодавства контролюючими органами, необґрунтованими інформаційними запитами та блокуванням податкових накладних. Водночас, у березні-квітні 2023 р.[498] зросла частка підприємців, що скаржилися на передбачуваність дій держави, що можуть погіршити стан бізнесу (34%), перешкоди зі сторони регуляторних та фіскальних органів, в тому числі податкової та митної (26,1%). Крім того, на проблеми з податковими органами, зокрема у частині блокування податкових накладних вказували 47,7% підприємців, найбільш поширеними проблемами також стали зловживання органами влади регуляторними нормами, відмова від бронювання працівників, проблеми з логістикою, несправедливі рішення у тендерних закупівлях, корупція та інші види податкового тиску тощо. У червні 2023 р.[499] державну політику підтримки бізнесу позитивно оцінили лише 16% підприємців, а негативно 15%, крім того 12% не змогли дати їй жодної оцінки, що вказує на відсутність будь якого впливу зі сторони держави. Ситуація, що склалася виглядає досить тривожно, оскільки підтримка підприємництва є однією із умов для перемоги на економічному фронті, запорукою функціонування економіки та її швидкого післявоєнного відновлення.

Лібералізація податкового адміністрування та гнучкість податкових органів під час воєнного стану є необхідними для підтримки функціонування бізнесу, крім того необхідними є: уточнення правил, які недвозначно звільняли б від штрафів за порушення, допущені у період дії воєнного стану, спрощення реєстрації податкових накладних, зведення до мінімуму кількості запитів та перевірок, зменшення обмежень щодо використання власних валютних коштів, спрощення правил перетину кордону співробітниками працюючих бізнесів тощо[500]. Серед пріоритетних завдання для уряду залишаються: боротьба із корупцією, проведення

---

[495] Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в серпні. URL: https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-serpni

[496] Дослідження стану бізнесу в Україні. Червень 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1X4e53R9UZs7IuXwAyPyOxrrAhhNy5rkL/view

[497] Податковий індекс 2022. *ЄВА.* URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/EBA_Tax_Index_2022-UKR.pdf

[498] Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023. С. 24. URL: https://cid.center/wp-content/uploads/2023/04

[499] Чотирнадцяте Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» (червень 2023) ІЕД, с. 35.

[500] Бізнес погіршив оцінку податкового режиму у воєнний час. URL: https://eba.com.ua/biznes-pogirshyv-otsinku-podatkovogo-rezhymu-v-ukrayini-u-voyennyj-chas/.

судової реформи, посилення мораторію на перевірки бізнесу з боку БЕБ, ДПС. Необхідним заходом є трансформування діяльності податкової служби, перегляд критеріїв ризиковості операцій у ДПС (скорочення блокування накладних), покращення адміністрування податків тощо. На вирішення проблеми блокування податкових накладних Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 02.06.2023 № 574 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 № 1165», очікується, що передбачені зміни спростять механізм автоматичної реєстрації зупинених ПН / РК та забезпечать право платника податків оскаржувати до комісії центрального рівня ДПС України, однак наскільки дана постанова сприятиме вирішенню проблеми можна буде оцінити після набрання нею чинності (з 08.07.2023 р.).

11. Низьке володіння громадами інформацією, зокрема цифровими даними, про місцеву економіку. Це є однією із перешкод для стимулювання та підтримки розвитку бізнесу на локальному рівні, оскільки не дозволяє ефективно розвивати підприємницьке середовище, вчасно виявляти та усувати недоліки, застосовувати інструменти підтримки тощо. Інформація, якою найкраще володіють територіальні громади обмежується активами громад (земля, нерухоме та рухоме майно тощо) та податками (кількість платників податків, боржників, суми сплат тощо). Натомість такі важливі складові місцевої економіки як зовнішньоекономічна діяльність залишаються поза увагою 64,8% органів управління ТГ, санкції, зв'язки з державами-агресорами (63,2%), участь місцевого бізнесу у тендерах, публічні кошти у доходах бізнесу (54,4%), фінанси та персонал (49,6%), динаміка розвитку місцевого бізнесу (48,8%), бізнес-кластери та економічні зв'язки (44%). Натомість органи управління на рівні ОВА активно моніторять зовнішньоекономічну діяльність (86,7%), кількість бізнес-кластерів та економічні зв'язки (73,3%), динаміку розвитку бізнесу (66,7%), а питання активів залишаються поза увагою 60% управлінців, санкції, зв'язки з державами-агресорами (66,7%), фінанси та персонал (53,3%) тощо. Як бачимо ТГ та ОВА активно цікавляться податковою складовою, що є основним інструментом наповнення бюджету, натомість умови та особливості функціонування підприємництва, підвищення рівня економічної кооперації, частки локалізації місцевого бізнесу, інституційної підтримки часто залишається поза увагою. Надзвичайно важлива складова інституційного середовища розвитку підприємництва як правосуддя є найменш цікавою, як для місцевих, так і регіональних органів влади. Серед ТГ 47,2% заявили що не володіють даними про судові справи та 28,8% заявили, що їм це не потрібно, на рівні ОВА частки становлять 53,3% та 33,3% відповідно. Відсутність прозорої та ефективної судової системи є однією із суттєвих перешкод для заснування та розвитку бізнесу, а насамперед для залучення іноземних інвесторів, відтак можливість на місцевому/регіональному рівні отримання якісного юридичного супроводу чи консультації при вирішення судових спорів є ефективним інструментом підтримки та розвитку підприємництва. За оцінкою ЄВА[501] рівень довіри до судової системи серед представників бізнесу складав 1,96 бали (5 можливих), перше місце серед чинників негативного впливу на роботу судової системи зайняла корупція та хабарництво у рамках судового процесу. За оцінкою Gradus research[502] боротьба з корупцією (на думку 61% бізнесу) та реформування судової системи (43%) є запорукою відновлення України. Аналіз проблем, що заважають бізнесу відновлюватися і розвиватися за оцінкою різних стейкхолдерів, ще раз вказує на слабку комунікацію та розуміння потреб і проблем підприємців органами управління (рис. 5.8).

[501] Судовий індекс. Дев'ята хвиля 2021 р. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/01/EBA-Court-Index_UA_2022.pdf.

[502] Настрої українського бізнесу. Листопад 2022 р. Gradus research. URL: https://gradus.app/documents/322/Gradus_for_KIEF_-_Business_Survey_y9d5apv.pdf.

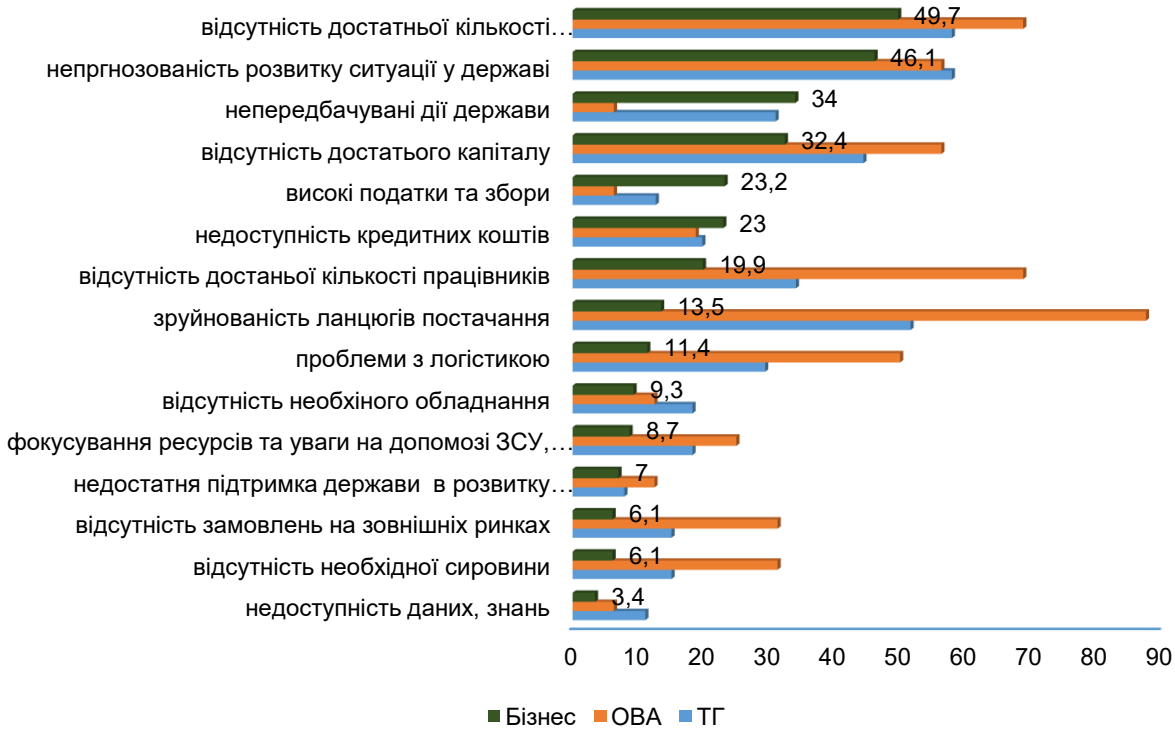

Рис. 5.8. Проблеми що заважають бізнесу розвиватися
за оцінками бізнесу та органів влади*

*Складено за даними[503].

12. Відсутність у регіональної та місцевої влади бачення системної трансформації та стратегічного розвитку економіки на основі видів економічної діяльності з високою часткою доданої вартості, високотехнологічних, націлених на ґрунтовну структурну модернізацію та диверсифікацію економіки регіону чи ТГ. Основний акцент робиться на розвитку сільського господарства, харчовій промисловості, торгівлі, легкій промисловості, туризмі тощо. ІТ сектор вбачають перспективним лише 10,3% ТГ та 18,8% ОВА, машинобудування 19% ТГ та 56% ОВА. Наприклад, Євросоюз визначив перехід до циклічної економіки одним з пріоритетних напрямів розвитку до 2050 року, натомість поводження з твердими побутовими відходами, що є основою циркулярної економіки визначили перспективним сектором розвитку лише 8,7% ТГ. Розвиток креативного сектору вважають перспективними для своєї громади лише 6,3% ТГ, натомість ОВА не відмітили перспективними для розвитку своїх регіонів жоден із цих секторів. Разом з тим, за дослідженням настроїв українського бізнесу від компанії Gradus Research[504] найбільшу стійкість у 2022 р. проявили бізнеси, що працювали у сферах інформаційно-консультаційних послуг, роздрібної та оптової торгівлі, виробництва товарів, будівництва, ІТ-сектору, фінансово-страхової діяльності тощо. Необхідна зміна парадигми мислення серед представників органів управління на місцях, формування стратегічного бачення розвитку власних громад та регіонів у концепті сучасних тенденцій економічного розвитку, перспективних галузей та секторів економіки (що опираються на парадигму циркулярної, зеленої, високотехнологічної, інноваційної, креативної економіки), для розвитку яких є конкурентні переваги та продукція/послуги яких будуть здатними конкурувати на регіональному та глобальному ринках. Відповідно до цього концепту

[503] Дослідження стану та потреб МСБ в Україні за оцінкою ТГ, ОВА. Квітень 2023. URL: http://surl.li/htepa
[504] Настрої українського бізнесу. Листопад 2022 р. Gradus research URL: https://gradus.app/documents/322/Gradus_for_KIEF_-_Business_Survey_y9d5apv.pdf

слід розробляти інвестиційні плани та формувати проектні пропозиції. Для прикладу, Польщі вдалося залучити/перехопити інвестиції від компанії INTEL на суму 4,6 млрд дол США на будівництво заводу із виробництва напівпровідників у м. Вроцлав завдяки чіткості та обґрунтованості інвестиційних переваг ведення бізнесу у місті[505].

Серед інструментів підтримки та розвитку підприємницької активності та стимулювання промислового розвитку на державному та регіональному рівнях, особливо у період військового стану є розвиток Індустріальних парків (ІП). Станом на 2023 р. в Україні до реєстру індустріальних промислових парків включено 60 індустріальних парків, протягом 2022 р. було створено 14 індустріальних парків, включено до реєстру 9[506], активно працюють лише 9 (наявні активні заводи). Серед ТГ та ОВА індустріальні парки знаходяться серед важливих інструментів відновлення та розвитку економіки, однак значна частина недостатньо розуміє основні регуляторні проблеми розвитку ІП (більше третини представників ТГ та більше чверті ОВА складно оцінити ефективність державного регулювання у сфері функціонування індустріальних парків, третина з опитаних вважають державне регулювання у цій сфері на рівні середнього порівняно з іншими інструментами підтримки бізнесу[507]), що позначається на ефективності розвитку та функціонуванні останніх. До основних проблем розвитку ІП, які потребують розв'язання, належать:

- відсутність належної зовнішньої інфраструктури та облаштування території, які потребують значних інвестиційних вкладень на підключення до мереж (вартість підключення до електро- та водопостачання залежно від складності коливається від 10 до 40 млн грн[508]) та відсутність коштів у міських рад на покриття дороговартісних проектів. Згідно з інформацією Міністерства економіки України найвищий рівень забезпечення інженерно-транспортною інфраструктурою є лише у 8 ІП (Соломоново, Мироцьке, Вінницький, Вінницький кластер холодильного машинобудування, Ланнівський, Спарроу Парк Львів, Л-Таун, Біла Церква). Всі інші ІП, особливо на Заході України, мають низьку готовність і перебувають лише на етапах початку робіт зі створення інфраструктури та облаштування території[509], як наслідок ІП були і залишаються малоцікавими для підприємців. Низький рівень інфраструктурного облаштування ІП став перепоною для активнішої релокації підприємств, що розташовуються у зоні бойових дій. За даними Мінекономіки у 2022 р. у ІП було створено лише 116 робочих місць, усього ж в ІП створено 935 робочих місць; у 2022 р. випущено продукції на 271,2 млн грн, експортовано продукції на 234,4 млн грн (випуск та експорт продукції здійснювався лише одним учасником ІП);
- низький рівень залучення коштів із місцевих та державного бюджету на облаштування ІП, що не дозволяє їм повноцінно розвиватися та функціонувати, бути привабливими майданчиками для промислового виробництва. Наприклад, у Львівській області 7 із 9 ІП (майже 200 га території), це порожні поля без будь-яких комунікацій. З початку створення ІП на заходи з їх облаштування було використано 1 644,41 млн грн, з яких 87,1% кошти ініціаторів створення приватних індустріальних парків та керуючих компаній ІП, і лише 12,9% кошти з місцевих та державного бюджетів. У 2022 р. на облаштування території ІП було використано 262,8 млн гривень, з яких лише 3,4% кошти з місцевих бюджетів, з державного

[505] INTEL побудує у Вроцлаві завод на 4,6 млрд дол США. URL: https://forbes.ua/svit/uroki-napoleglivosti-yak-polshchi-vdalosya-spokusiti-kerivnikiv-intel-investuvati-u-krainu-26062023-14406
[506] Індустріальні парки в Україні – 2022 рік. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik
[507] Стан та потреби бізнесу за оцінкою органів місцевої влади – дослідження Стан та потреби бізнесу за оцінкою органів місцевої влади - дослідження (decentralization.gov.ua).
[508] Бондаренко О. Що не так із індустріальними парками в Україні. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/
[509] Індустріальні парки в Україні – 2022 рік. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik

бюджету видатків не здійснювалося (субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на стимулювання розвитку індустріальних парків обсягом 400 млн грн було скорочено[510] у зв'язку із початком повномасштабних військових дій);

- проблеми з оформлення земельних ділянок. До 30% ІП не працюють через непродуманий вибір земельної ділянки (застаріла містобудівельна документація, відсутність комплексних планів просторового розвитку територій, як наслідок відсутність чітких меж приналежності певної земельної ділянки тощо). Наприклад, у двох ІП (Рівненський та Павлоград) створених Рівненською та Дніпропетровською облдержадміністраціями не має права розпоряджатися землею, яка була в 2021 р. передана відповідним територіальним громадам у рамках реформи децентралізації[511];
- відсутність у ІП управляючої компанії, яка б займалася його розвитком та залученням клієнтів. Для державних ІП характерний неефективний менеджмент, відсутність інформаційних сайтів ІП, що ускладнює пошук контактів та комунікацію із засновниками. У комунальних ІП немає керуючої компанії, а управління покладається на міське КП або відділ економіки ОТГ, в якому зареєстровано парк. Відтак, стимулювання діяльності ІП вимагає створення та фінансування управляючих компаній для розвитку індустріальних парків за рахунок державних/донорських коштів.

Зважаючи на обставини, в яких опинилися Україна, підтримка та стимулювання економічного розвитку потребують формування та застосування ефективного механізму захисту та підтримки підприємницького середовища, можливості для впровадження та використання якого доступні та функціонують або починають впроваджуватися на державному/регіональному/локальному рівнях. Однак ефективність використання уже наявних інструментів стимулювання та підтримки бізнесу в Україні є чутливою до ситуації в політико-правовій площині, оскільки постійні корупційні скандали, які періодично виринають у всіх сферах, надзвичайно негативно впливають на функціонування підприємництва. Відтак, не прогнозованість розвитку ситуації в державі та на внутрішньому ринку традиційно залишається однією з головних перешкод, що заважає підприємцям розвиватися та масштабувати бізнес.

Напрями підтримки та захисту ендогенного потенціалу національного товаровиробника в України на національному та регіональному рівнях.

Попри дискусійний характер протекціоністської політики, вважаємо, що Україні варто обрати комбінований підхід. Основний акцент зробити на забезпечення сприятливого середовища для розвитку підприємництва, залучення інвестицій. У цьому контексті першочерговим завданням є вирішення базових, ще довоєнних, проблем розвитку бізнесу: створення ефективної судової системи, мінімізація рівня корупції, забезпечення захисту прав інтелектуальної власності тощо. З іншого боку, Україна має цілковите право використовувати положення Статті XXI Генеральної угоди про тарифи й торгівлю щодо винятків з міркувань безпеки, згідно з якою взяті в рамках СОТ зобов'язання не можуть бути перешкодою у здійсненні будь-яких дій, які держава вважає необхідними для захисту суттєвих інтересів своєї безпеки, що вживаються під час війни чи інших надзвичайних обставин у міжнародних відносинах. [512] За таких умов виправданими є перехідні періоди використання протекціоністських заходів: максимальний арсенал протекціоніських заходів на період

[510] Постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2022 № 245 "Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2022-%D0%BF#Text

[511] Індустріальні парки в Україні – 2022 рік. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik

[512] Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemy-ta-perspektyvy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti

воєнного стану з поступовим послаблення у повоєнному часі. Для відновлення економіки України та її ефективної трансформації потрібно здійснювати посилену підтримку пріоритетних сфер господарювання.

Таким чином, паралельно із забезпеченням сприятливого середовища для розвитку підприємництва необхідно здійснювати такі заходи для захисту та підтримки національного виробника в Україні:

для покращення процесу стратегування розвитку підприємницької діяльності:

• оновити Експорту стратегію відповідно під умови війни та повоєнного відновлення, забезпечити безперервність процесу стратегування, розробити та забезпечити виконання секторальних та крос-секторальних експортних стратегій. Як свідчать дослідження Центру аналітики зовнішньої торгівлі Trade+ при Київській школі економіки найбільш перспективні товари українського експорту належать до таких сфер виробництва: 1) виробництво машин і загального устаткування (газові турбіни, кулькові підшипники, насоси для рідин, електродвигуни та генератори, електронагрівачі тощо); 2) виробництво меблів (сидіння та їх частини, інші меблі та їх частини); 3) виробництво оптичних та вимірювальних приладів (прилади вимірювання тиску, фотоапарати, проектори зображень тощо); 4) виробництво фармацевтичних препаратів (гормони, вакцини, нуклеїнові кислоти, вітаміни тощо)[513].

• при розробці експортної стратегії України на наступний період слід врахувати необхідність:

✓ розширення географії експортних ринків шляхом укладання торговельних угод, зменшення впливу тарифних та нетарифних обмежень у торгівлі, гармонізацію стандартів з іншими країнами; модернізації та розширення експортної інфраструктури підтримки бізнесу, шляхом спрощення та розширення можливостей мережевої взаємодії; розширення інституційного забезпечення фінансової підтримки експортерів, фінансових інструментів підтримки експортної діяльності та обсягів їх забезпечення, зокрема із залученням міжнародних організацій та країн-партнерів;

✓ підтримки експортного потенціалу регіонів України, враховуючи регіональні особливості та функціональні типи територій, масштаби завданих збитків військовими діями;

✓ розробки та реалізації програмних інструментів підвищення інноваційного потенціалу підприємств, що сприятиме зростанню частки експорту високотехнологічних товарів та послуг, зокрема шляхом стимулювання інноваційної активності за допомогою фінансово-кредитних, податкових інструментів, розвитку мережевої взаємодії тощо;

✓ важливість розробки та реалізації секторальних експортних стратегій, що дозволять розширити набір інструментів стимулювання розвитку пріоритетних галузей та секторів економіки;

✓ забезпечення зростання частки малого та середнього бізнесу в експорті товарів і послуг шляхом розробки цільових програмних документів спрямованих на створення сприятливого інституційного клімату для МСБ, а також цільового спрямування фінансово-кредитних, грантових, податкових інструментів, покриття витрат на стандартизацію чи сертифікацію тощо, додаткові експортні гарантії для експортерів, що спеціалізуються на виробництві товарів чи послуг з високою часткою доданої вартості;

✓ диверсифікації не лише каналів збуту експорту, а й розвитку логістичної інфраструктури та логістичних потужностей, в тому числі на території країн сусідів: інфраструктурної розбудови – створення логістичних хабів, розширення пропускної спроможності прикордонних митних пунктів пропуску, розбудови євроколії тощо; посилення

[513] Перспективні напрямки українського експорту: Товарні групи. Звіт. Київській школі економіки. – Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/10/Promising-product-groups-Trade.pdf

ролі інформаційно-цифрового та програмного забезпечення для спрощення проведення митних процедур (наприклад для провадження електронної черги на кордоні з прив'язкою до номера митних декларацій та моніторинг динаміки руху машин у черзі (митники та прикордонники; цифровізація актуального реєстру (переліку) працюючих контролюючих служб у додатку «Дія»)); активізації міжнародної співпраці у сфері митних відносини та перемовин із сусідніми країнами з метою організації спільного контролю на кордоні та збільшення пропускної спроможності пунктів пропуску суміжних країн;

для покращення фінансового забезпечення підприємств:

- розширити програму видачі грантів "єРобота" як за спектром напрямів (нині таких усього шість), до прикладу, додавши гранти на інноваційну діяльність, виробництво високотехнологічних товарів, так і за обсягами фінансування (підвищивши, приміром, вдвічі верхню стелю грантового фінансування), що дозволить поширити програми на сегмент середнього бізнесу, надасть йому можливості для розвитку і створення нових робочих місць;
- розширти можливості доступу до фінансових ресурсів для МСП та ефективність їх використання шляхом:

✓ підвищення доступності грантового фінансування МСП шляхом консультацій або надання безоплатної допомоги для підприємців у підготовці грантових заявок, оскільки зараз програма здебільшого розрахована на досвідчених підприємців, відтак грант отримують близько 10% заявників;

✓ надання можливості суб'єктам підприємницької діяльності вносити зміни у бізнес-план за погодженням із фінансовою установою у межах отриманої суми грантової допомоги, що знизить надмірну зарегульованість програми через занадто цільове використання коштів та розширить можливості для розвитку бізнесу;

✓ розширення можливості залучення в Україну закордонних інвестицій шляхом реалізації інструменту страхування воєнних ризиків в умовах військових дій та післявоєнної відбудови;

✓ посилення роботи над розширенням доступу представникам МСП до міжнародних грантових програм. Зокрема, забезпечити доступ українським підприємцям до європейських інструментів розвитку та підтримки бізнесу шляхом приєднання України до програми Європейського Союзу «Єдиний ринок», за допомогою яких український бізнес зможе інтегруватися у європейські ланцюги постачання;

- розширити спектр продуктів страхування і кредитування для збільшення обсягів експорту, зокрема доцільно максимальну суму кредиту збільшити до 40 млн грн (зараз 20), а максимальний строк кредиту пролонгувати до 2 років (зараз 1 рік);
- здійснювати інформування про можливості європейських програм фінансування розвитку інноваційного малого та середнього бізнесу, зокрема, програм EISMEA (European Innovation Council and SMEs Executive Agency), серед яких Innosup та COSME; програм Німецько-українського фонду; та щодо кредитів Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Німецького державного банку розвитку, в сфері подолання змін клімату та покращення стану довкілля – програм Fintecc, LIFE тощо; сприяти залученню фінансування для сектору сільського господарства від міжнародних організацій (Світовим банком через Фонд часткового гарантування кредитів; окремими державами-партнерами, що акумулюють кошти у рамках програми Grain from Ukraine (таких наразі більше тридцяти); європейської програми Interreg NEXT Black Sea Basin Programme – для розвитку рибної галузі), укладання додаткових кредитних договорів на двосторонній (приклад – договір з Німеччиною), або багатосторонній основі (зокрема, через Всесвітню продовольчу організацію ООН);

- розробити регіональні програми підтримки експортно орієнтованого підприємництва із використання найбільш затребуваних серед підприємців інструментів підтримки, зокрема: фінансової підтримки у формі грантової допомоги, допомоги у вигляді ваучерів на участь у міжнародних виставках, пільг на сплату місцевих податків та зборів, зниження плати за оренду комунального майна, а також розширення інформаційної підтримки та консультативної допомоги;
- залучитися підтримкою ЄС у формі фондів спільного інвестування та гарантій; забезпечити доступ України до фінансування з Європейського фонду регіонального розвитку та Фонду згуртування (Cohesion fund) у межах реалізації спільних з країнами-членами ЄС проєктів розвитку індустріальних парків, технопарків (насамперед транскордонних), опрацювання та реалізації відповідних регіональних проєктів та програм;

для розширення географії торгівлі:

- формувати імідж України як надійного торгового партнера, який чітко дотримується взятих на себе зобов'язань; реалізувати політику швидкого реагування переорієнтації експорту на інші ринки із застосуванням інструментів часткової компенсації логістичних витрат для виробників;
- забезпечити реалізацію проекту ЄС "Шляхи солідарності" шляхом:

✓ розбудови терміналів для аграрної продукції поблизу державного кордону України з державами ЄС;

✓ перебудови транспортної інфраструктури під потреби максимального задоволення експортного потенціалу української економіки, а також потреб оборонного комплексу;

✓ розширення логістичної інфраструктури на Дунаї (термінали, перевантажувальні потужності, колії-відгалуження тощо) для розширення постачання української продукції до держав ЄС водним шляхом;

✓ активізації перемовини з торговельними партнерами для лібералізації процедур митного оформлення документів (за прикладом встановленої процедури Республікою Молдовою);

для використання публічних закупівель як механізму локалізації виробництва і встановлення критеріїв якості:

- розширити перелік товарів, що є предметом державних закупівель та підпадають під дію Закону України від 16 грудня 2021 р. № 1977- IX «Про внесення змін до Закону України "Про публічні закупівлі" щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» (Закон про локалізацію), товарами інших стратегічних галузей промисловості, що мають достатній потенціал вітчизняного виробництва продукції, яка є критично важливою для матеріально-технічного забезпечення фронту, військових дій та життєзабезпечення населення; надавати пріоритет вітчизняним виробникам у процесах державних закупівель, щоб заохотити попит на товари місцевого виробництва; стимулювати закупівлі для потреб державних та комунальних закладів охорони здоров'я, освіти, культури, спорту продукції українського виробництва (насамперед харчової галузі), що не може бути експортована через логістичні обмеження, передбачивши за певними видами продукції квоти для мінівиробництв, таким чином стимулювавши місцеве перероблення надлишкової сировини (у т. ч. молочної, плодоовочевої тощо); у міжнародних угодах, до яких приєднується чи укладає Україна, у т.ч. в Угоді про асоціацію України з ЄС чи у двосторонніх угодах про вільну торгівлю, відстоювати окремі, базові для захисту та реалізації публічного інтересу, сегменти внутрішнього ринку публічних закупівель, де попит формується за державні кошти, обумовлюючи поширення дії положень про рівний доступ іноземних постачальників на ринок закупівель правом держави робити певні виключення з метою захисту публічного інтересу; заборонити участь у закупівлях іноземних компаній, зокрема зареєстрованих в офшорних юрисдикціях та в країнах, які застосовують аналогічну заборону (дзеркальні заходи);

для покращення комунікації бізнесу та місцевих органів влади, активізації діяльності експортно-активних підприємств:

- створити електронну платформу для прямої комунікації між підприємцями та органами ОВА/ТГ (обласні військові організації/територіальні громади), що є однією із умов ефективної співпраці на засадах партнерства та відкритості, а також сприятиме задоволенню запиту від бізнесу на інформаційну підтримку та консультативну допомогу;
- у кооперації з науковими/науково-освітніми закладами розробити та запровадити обов'язковий освітній компонент для представників органів управління ОВА/ТГ у вигляді освітніх курсів/тренінгів з метою формування навичок стратегічного планування розвитку громад, проектного менеджменту у концепті сучасних тенденцій економічного розвитку, перспективних галузей та секторів економіки (що опираються на парадигму циркулярної, зеленої, високотехнологічної, інноваційної, креативної економіки), для розвитку яких є конкурентні переваги та продукція/послуги яких будуть здатними конкурувати на регіональному та глобальному ринках, та відповідно до цього концепту розробляти інвестиційні плани та формувати проектні пропозиції;
- удосконалити систему Є-відрядження та Є-бронювання із можливістю бронювання керівників МСБ, можливість участі у закордонних виставках, конференціях, ділових поїздках на час дії військового стану, що є запорукою збереження та примноження економічної активності. Для уникнення зловживань зі сторони МСБ, слід передбачити додаткові вимоги, серед яких можуть бути: МСБ працює не менше 5 років, має у своєму штаті не менше 5 працівників із середньою заробітною платою не менше 20 тис грн, не має боргів по заробітній платі та податках, підприємство працює у стратегічних, високо-технологічних секторах, переробки, машинобудування та інших, що здатні продукувати високу додану вартість;

для стимулювання місцевого економічного розвитку:

- активізувати діяльність індустріальних парків, шляхом використання вигідного логістичного розташування ІП у західній частині країни, у відносно безпечній зоні та недалеко від кордону, що з ЄС надає додаткові переваги для формування точок зростання економіки держави та регіонів. 10 індустріальних парків з територією 15-20 га (може вмістити близько 10 середніх заводів на 100-150 робочих місць) дасть зростання експорту України на 3-4%, а 100 працюючих парків на 15-20%[514];
- залучення додаткової фінансової підтримки для розвитку та інфраструктурного облаштування ІП. Відсутність фінансової підтримки від держави слід компенсувати залученням іноземних інвестицій. Наприклад, у 2022 р. керуючій компанії Dragon Capital вдалося залучити інвестиції від ЄБРР у розмірі 24,5 млн дол США на розвиток Львівського індустріального парку М10 [515]. Залучення додаткових інвестиційних коштів потребує застосування інструменту страхування приватних інвестицій у розвиток ІП від військових ризиків на період воєнного стану. Крім того необхідно шукати фінансові ресурси на реалізацію проектів із інфраструктурного облаштування ІП, зокрема на реалізацію постанови Кабміну №1207 від 28.10.22[516], згідно з якою передбачалося виділення безповоротного фінансування у розмірі 60 млн грн на кожен індустріальний парк, зокрема і за рахунок залучення коштів міжнародних донорів.

---

[514] Бондаренко О. Що не так із індустріальними парками в Україні. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/.
[515] M10 Lviv Industrial Park URL: https://m10.com.ua/.
[516] Постанова КМУ від 28.10.2022 р. № 1207 "Про затвердження Порядку надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних (промислових) парків та/або забезпечення будівництва об'єктів суміжної інфраструктури, необхідних для створення та функціонування індустріальних (промислових) парків" https://document.vobu.ua/doc/15459

5.3.2. Секторальний вимір

Регіони України через військову агресію російської федерації за підтримки білорусі щодня несуть величезні втрати в усіх сферах господарювання. За таких обставин Україна не може перебувати в рівних умовах зі своїми конкурентами на міжнародному ринку товарів та послуг. Відповідно гостро стоїть питання захисту/виживання українського товаровиробника, насамперед у пріоритетних видах економічної діяльності. В Україні постійно ведуться дискусії щодо пріоритетності сфер економіки. 14 серпня 2013 р. Кабінет Міністр України відповідно до частини другої статті 2 Закону України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» затвердив перелік пріоритетних галузей економіки.[517] До цього переліку входили:

1. Агропромисловий комплекс за напрямами – виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення.

2. Житлово-комунальний комплекс за напрямами: створення об'єктів поводження з відходами (побутовими, промисловими та відходами, які утворилися в результаті добування та перероблення корисних копалин і виробництва електричної та теплової енергії); будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення.

3. Машинобудівний комплекс за напрямами – виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів.

4. Транспортна інфраструктура за напрямами – будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури.

5. Курортно-рекреаційна сфера і туризм за напрямами – будівництво курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури.

6. Переробна промисловість за напрямом – імпортозаміщуюче металургійне виробництво.

Цей перелік пріоритетних сфер оновився лише з 26 липня 2022 р., до якого було додано тільки фармацевтичну промисловість за напрямами – виробництво лікарських засобів та медичних виробів.

З початком війни росії проти України певні види економічної діяльності почали користуватися підвищеним попитом через унікальні обставини і потреби, що виникають. 1 квітня 2022 р. Міністерство економіки України визначило пріоритетні сфери господарювання, які потребують особливої підтримки під час війни, адже вони безпосередньо забезпечують життєдіяльність громадян та зміцнюють обороноздатність держави. Зокрема до таких сфер віднесено: сільське господарство, виробництво продуктів харчування, роздрібну торгівлю, комунальні та енергетичні послуги, виробництва, що працюють над мобілізаційними замовленнями[518]. Водночас на початку 2023 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі українські урядовці заявили, що рушіями відновлення вітчизняної економіки стануть чотири пріоритетні сфери господарювання: military-tech (високотехнологічне озброєння); металургія, гірнича промисловість та машинобудування; сільське господарство та харчова

[517] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки». Законодавство України» від 14 серпня 2013 р. № 843-р. Верховна Рада України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-%D1%80#Text

[518] Мінекономіки визначило пріоритетні галузі, що потребують особливої підтримки під час війни. Міністерство економіки України. Режим доступу: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cbdccfec-285d-43b0-9068-28876b470d45&title=MinekonomikiViznachiloPrioritetniGaluzi-SchoPotrebuiutOsoblivoiPidtrimkiPidChasViini

промисловість; ІТ-галузь[519]. З огляду на це 17 березня 2023 р. Кабінетом Міністром України було прийнято рішення скасувати затверджений в довоєнний період перелік пріоритетних видів економічної діяльності[520].

За даними НАН України[521], найбільш перспективними сферами української економіки, які здатні забезпечити потужний економічний ефект при відповідній їх технологічний модернізації, є: атомна енергетика, в тому числі створення елементів ядерного паливного циклу з використанням покладів урану і цирконію; титанове виробництво; літієве виробництво; алюмінієве виробництво; чорна металургія; важке енергомашинобудування; фармацевтична промисловість та виробництво медичної техніки; новітні нафтохімічні виробництва виготовлення органічних продуктів; виробництво синтетичних рідких палив (бензин, дизельне пальне тощо); аграрна селекція та генетика.

Водночас в дослідженні Центру аналітики зовнішньої торгівлі Trade+ при Київській школі економіки на виконання Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки зазначалося, що найбільш перспективні товари українського експорту належать до таких сфер виробництва: 1) виробництво машин і загального устаткування (газові турбіни, кулькові підшипники, насоси для рідин, електродвигуни та генератори, електронагрівачі тощо); 2) виробництво меблів (сидіння та їх частини, інші меблі та їх частини); 3) виробництво оптичних та вимірювальних приладів (прилади вимірювання тиску, фотоапарати, проектори зображень тощо); 4) виробництво фармацевтичних препаратів (гормони, вакцини, нуклеїнові кислоти, вітаміни тощо)[522]. Фактично, мова йде про продукцію переробної промисловості.

Згідно з опитуванням групи «Рейтинг»[523], проведеним у червні 2023 року, для українців першочерговими сферами розвитку вітчизняної економіки є медицина (50% респондентів), військова промисловість (46%), будівництво (43%), сільське господарство (38%), освіта і наука (34%), а також промисловість і металургія (23%), ІТ сфера (15%).

Загалом можна виділити такі основні проблеми підприємницького середовища в Україні секторального виміру в умовах війни та впливу глобальних ризиків:

*1. Неефективна секторальна структура економіки регіонів України***.** У регіональної та місцевої влади здебільшого відсутнє бачення системної трансформації та стратегічного розвитку економіки на основі видів економічної діяльності з високою часткою доданої вартості, високотехнологічних, націлених на ґрунтовну структурну модернізацію та диверсифікацію економіки регіону чи ТГ. Основний акцент робився на розвитку сільського господарства, харчової промисловості, торгівлі, легкої промисловості, туризму тощо. ІТ сектор вбачають перспективним лише 10,3% ТГ та 18,8% ОВА (обласні військові адміністрації), машинобудування 19% ТГ та 56% ОВА[524]. Зокрема напрям «дослідження та інновації» є стратегічно важливим, без якого неможливий поступ сфер економіки країни. Однак в Україні

---

[519] Military tech - нова галузь у фокусі розвитку нашої держави, - Юлія Свириденко. Міністерство економіки України. Режим доступу: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=8eeef46c-0e38-44d6-8b1e-6bf3477e0c74&title=MilitaryTech&isSpecial=true

[520] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» від 17 березня 2023 р. № 242. Законодавство України. Верховна Рада України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242-2023-%D0%BF#n50

[521] Данилишин Б. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки. Економічна правда. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/1/691022/

[522] Перспективні напрямки українського експорту: Товарні групи. Звіт. Київській школі економіки. – Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/10/Promising-product-groups-Trade.pdf

[523] Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період (6-11 червня 2023) – соціологічна група «Рейтинг». Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html

[524] Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023. Бізнес2023-11-хвиля-березень-квітень.pptx (cid.center)

його знецінюють та розвивають за залишковим принципом, на відміну від розвинених країн світу (показник наукоємності ВВП України у 4-5 нижчий за середній показник по ЄС). Зокрема, не збільшується фінансування досліджень і розробок, професія науковця-дослідника знецінюється, не стимулюється достатньою мірою інноваційна діяльність малого і середнього бізнесу тощо. Наприклад, Євросоюз визначив перехід до циклічної економіки одним з пріоритетних напрямів розвитку до 2050 року, натомість поводження з твердими побутовими відходами, що є основою циркулярної економіки, визначили перспективним сектором розвитку лише 8,7% ТГ. Розвиток креативного сектору вважають перспективним для своєї громади лише 6,3% ТГ, натомість ОВА не відмітили перспективними для розвитку своїх регіонів жоден із цих секторів. Разом з тим, за дослідженням настроїв українського бізнесу від компанії Gradus Research [525] найбільшу стійкість у 2022 р. проявили бізнеси, що працювали у сферах інформаційно-консультаційних послуг, роздрібної та оптової торгівлі, виробництва товарів, будівництва, ІТ-секторів, фінансово-страховій діяльності тощо. Це при тому, що за результатами The Global Innovation Index 2021, в Україні інноваційні результати (знання, технологічні та креативні результати) перевищують інноваційні ресурси (інфраструктура, інституції, складність ринку та бізнесу, людський капітал і дослідження) і ми входимо до групи країн світу, які називають країнами інноваційних досягнень[526].

Аналогічна ситуація у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, інфраструктури. Натомість державна допомога часто надавалася бізнесу, який лобіювався представниками влади. Однак навіть за цих умов державну допомогу використовували не за призначенням – замість модернізації виробництв відбувалось зловживання такими преференціями як субсидії, списання боргів, захист від конкурентів, вигідні тарифи, збереження монопольного становища на ринку тощо. У сільському господарстві України основну нішу зайняли транснаціональні корпорації, десята частина з яких є іноземними. Для іноземного бізнесу найбільш привабливою сферою інвестування в Україні є аграрне виробництво, яке орієнтоване виключно на експорт агросировини, а не харчових продуктів глибокої переробки), за ним іде транспортна (в основному залізнична і портова) інфраструктура як основний елемент логістики для вивезення за кордон агропродукції, потім – ІТ-сектор як об'єкт аутсорсингу для іноземних ІТ-компаній та енергетика традиційна із відновлюваних джерел енергії (через надвисокі порівняно з європейськими «зелені» тарифи)[527].

*2. Сировинноорієнтований експорт***.** Основу українського експорту становлять сировинні товари та товари первинної обробки, тоді як імпорту – готова продукція. До прикладу, в регіонах України, які єдині упродовж 2021-2023 рр. демонстрували приріст експорту товарів (Одеська, Тернопільська, Черкаська області) перші позиції у структурі експорту товарів становили: зернові культури, жири та олії твердого або рослинного походження, насіння і плоди олійних рослин. Пошкодження та знищення значної частини активів базових галузей – чорної металургії, хімічної, машинобудівної промисловості – призвело до зменшення їхніх часток у структурі реалізації продукції добувної та переробної галузей (за винятком

[525] Настрої українського бізнесу. Листопад 2022 р. Gradus research URL: https://gradus.app/documents/322/Gradus_for_KIEF_-_Business_Survey_y9d5apv.pdf

[526] Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2021 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Куранда та ін. – К.: УкрІНТЕІ, 2022. – 93 с https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2022/09/09/Nauk-analitychn.dop.Naukova.ta.nauk-tekhn.diyal.v.Ukrayini.2021-09.09.2022.pdf

[527] Оцінка інтеграції України до європейського економічного простору : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – Електрон. дані. – К., 2021. – 493 с.

машинобудування, яке значною мірою підтримувалося оборонним замовленням) на користь менш технологічних добувної, харчової, деревообробної галузей[528].

3. Імпортозалежність економіки регіонів залишається на високому рівні. З війною ситуація погіршується. Зокрема, як до повномасштабного вторгнення російської федерації (2021 р.), так і під час (2022-2023 рр.), від'ємне сальдо торговельного балансу товарами було в таких областях: Волинській, Київській, Луганській, Львівській, Харківській, а також м. Київ. З 2022 р. обсяги імпорту перевищили обсяги експорту товарами у Житомирській та Чернівецькій областях, а також Рівненській, Одеській областях (лише у січні-серпні 2023 р.). Загалом найвищий рівень імпортозалежності у сфері машинобудування та хімічної промисловості, тобто ключових системоформуючих високотехнологічних виробництвах. Тому актуальними є заходи щодо імпортозаміщення і локалізації виробництва, у т.ч. через систему державних закупівель. Останнє потребує ґрунтовного доопрацювання, адже близько 38% державних закупівель в Україні становили імпортовані товари, тоді як, наприклад, у США та ЄС, цей показник не перевищує 4-5%.[529]

*4. Обмеження експорту українських товарів іншими країнами світу***.** Як свідчать дані Міністерства економіки України станом на 20.09.2023, [530] різними країнами вжито антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи щодо 34 видів української продукції (табл. 5.6). Основними секторами економіки України, які страждають від протекціоністської політики інших країн (дані Global Trade Alert[531]), є: вироби з чавуну або сталі; інші машини та запчастини спеціального призначення, металеві вироби; злаки.

Таблиця 5.6

Перелік країн, які вживають антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи щодо української продукції*

№ за/п	Країна, об'єднання країн	Кількість груп українських товарів, до яких вжиті діючі заходи		
		антидемпінгові заходи	захисні заходи	додаткове мито
1	Європейський союз	2**	1**	-
2	Євразійський економічний союз (білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія, росія)	5	-	-
3	Сполучені Штати Америки	8	-	1**
4	Великобританія	1**	1**	-
5	Сполучені Штати Мексики	5	1	-
6	Канада	2**	-	-
7	Федеративна Республіка Бразилія	2	-	-
8	Королівство Таїланд	1	-	-
9	Республіка Індонезія	1	-	-
10	Тайвань, Провінція Китаю	1**	-	-
11	Арабська Республіка Єгипет	1	-	-
12	Королівство Марокко	-	1	-

*Джерело: побудовано на основі даних Міністерства економіки України

** дія заходу тимчасово призупинена

[528] Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Л. А. Жураковська] ; за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2023. 49 с. (С. 12)

[529] Оцінка інтеграції України до європейського економічного простору : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К., 2021. 493 с.

[530] Перелік чинних антидемпінгових, компенсаційних та захисних заходів щодо української продукції. Міністерство економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=082485da-0071-490a-9ec0-a5e520b3ca02&title=CHinniAntidempingovi-KompensatsiiniTaZakhisniZakhodiSchodoUkrainskoiProduktsii

[531] Global Trade Alert (2023). URL: https://www.globaltradealert.org/country/all/affected-jurisdictions_218/period-from_20090101/period-to_20230528

Натомість від застосованих лібералізаційних заходів окремих країн страждають сфери економіки України, що займаються виробництвом рослинної олії, злаків, виробів з чавуну або сталі, телевізійних та радіопередавачів; камер; телефонних апаратів; нафтових масел та масел з бітумінозних матеріалів, окрім сирих. З ЄС за кількістю і охопленням нетарифними заходами товарних позицій лідерами серед секторів є експорт машинобудівної, хімічної, текстильної, металургійної та харчової продукції. Санітарні та фітосанітарні заходи найбільшу вагу відіграють для виробництва харчових продуктів та продуктів рослинного і тваринного походження, технічні бар'єри – для хімічної та машинобудівної промисловості, а також харчової продукції (вимоги до маркування тощо). Неавтоматичне ліцензування, квоти та кількісні заходи найчастіше застосовуються до експорту хімічної, машинобудівної промисловості, а також охоплюють значну частину харчової та сільськогосподарської продукції, що експортується до ЄС.

5. Істотні втрати виробництв, орієнтованих на зовнішній споживчий ринок. Унаслідок війни понад третина промислових підприємств в регіонах України припинили свою роботу[532] і загальна посівна площа в сільському господарстві скоротилася на 20%. Зокрема металургійний комплекс, який забезпечував близько 10% ВВП України та понад третину українського експорту, зазнав разючих втрат активів (знищено потужності ПрАТ «Металургійний комбінат "Азовсталь"» та ПрАТ «ММК ім. Ілліча» (виплавляли разом 40% української сталі), окупувано понад 40% родовищ металів, 6 родовищ залізняку, 2 родовища титанової руди, 2 родовища цирконієвої руди, 1 родовище стронцію, 1 родовище літію, 1 родовище урану, 1 родовище золота[533], на межі зупинення перебувають Нікопольський та Запорізький заводи феросплавів, Марганецький та Покровський гірничо-збагачувальні комбінати). Поточна завантаженість металургійних комбінатів становить 15% від довоєнного рівня, гірничо-збагачувальних комбінатів – 25 %[534]. У хімічній галузі та виробництві гумових і пластмасових виробів із загального числа підприємств працюють 45%, із завантаженням від 10% до 50%. [535] Знищення ключових потужностей цілком зупинило діяльність нафтопереробної галузі. Також призупиняв у 2022 р. роботу найбільший виробник солі у Центральній та Східній Європі – ДП «Артемсіль». У машинобудуванні значну частину підприємств у південних та східних регіонах України було зруйновано (наприклад, Азовський судноремонтний завод) або зупинено (Новокраматорський машинобудівний завод). Війна обірвала тривалий тренд зростання вітчизняної фармацевтичної галузі. Блокування портів зумовило зупинення постачань в Україну імпортних матеріалів та сировини (ампул, інфузій тощо). Через проблеми з вивезенням продукції на експорт виробництво соняшникової олії скоротилося на 60–70 %[536]. У сільському господарстві втрачено 15-20 % поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці.

*6. Складнощі з перевезенням (логістикою) сировини або товарів територією України***.** Унаслідок військової агресії росії та зазнаних руйнувань, блокування портів, втрат ланцюгів

---

[532] Третина промислового потенціалу в Україні не задіяна через високі ризики. URL: https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/tretyna-promyslovoho-potentsialu-v-ukraini-ne-zadiiana-cherezvysoki-ryzyky

[533] росія захопила в Україні родовища корисних копалин вартістю $ 12,4 трлн. URL: https://uprom.info/news/metal/korisni-kopalini/rosiya-zahopyla-v-ukrayini-rodovyshha-korysnyh-kopalynvartistyu-124-trln-karta/

[534] Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Л. А. Жураковська] ; за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2023. 49 с. (С. 9)

[535] Аналітична оцінка ситуації у хімічній промисловості України та на внутрішньому товарному ринку хімічної продукції за підсумками 2022 року (попередні дані). URL: http://www.nditekhim.com.ua/wpcontent/uploads/2023/01/HPU-Vyp-82022-richnyk.pdf

[536] Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд НБУ: липень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-07.pdf?v=4

поставок призупинилося постачання в Україну імпортних матеріалів та сировини (ампул, інфузій тощо), виникла криза постачання сировини та матеріалів національного виробництва. Серед секторів економіки найбільш потерпають від цього виробники будівельних матеріалів, підприємства металургійної галузі і виробництва тканин, одягу та взуття.

7. Зростання цін на сировину та матеріали. Через ускладнення логістики постачань сировини та матеріалів, їх дефіциту внаслідок фізичного знищення запасів росією, ціни на сировину істотно зросли. Найбільш гострою ця проблема є у деревообробній галузі промисловості, металургії, машинобудуванні, виробництві тканин, одягу та взуття[537].

8. Брак робочої сили внаслідок призову або виїзду співробітників. Це проблема з продовженням війни поглиблюється і є питанням стратегічного характеру. Серед видів економічної діяльності останнім часом[538] найгострішою ця проблема стала відчутною для підприємств металургії, але також для машинобудівної та деревообробної галузей.

9. Деформація в секторальній підтримці під час війни, за якої програми підтримки виробників (компенсація вартості сільгосптехніки, знижена ставка ПДВ, кредитна програма «5-7-9 %» тощо) супроводжують процес аграризації, яка істотно обмежує потенціал і темпи економічного зростання в майбутньому. Через постійне зростання виробничих витрат промислових підприємств запровадження програм релокації, надання податкових та митних пільг (зокрема, малому бізнесу) є недостатньо ефективними. Окрім того, промисловість не є основним бенефіціаром фінансової підтримки. Це при тому, що через високу ризиковість в умовах війни істотно знизилась інвестиційна привабливість українських промислових підприємств і, відповідно, гостро відчувається брак коштів у цьому секторі.

Напрями підтримки та захисту ендогенного потенціалу національного товаровиробника в України: секторальний зріз.

В Україні під час формування переліку стратегічних сфер має бути врахована специфіка потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення, а також загальносвітові тенденції розвитку. Зокрема, у світі істотний вплив на формування нового укладу економіки мають такі чинники, як цифрова трансформація (розробка і впровадження нових технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн, Інтернет речей та інші), зелена економіка (розвиток відновлюваних джерел енергії, програми зменшення викидів парникових газів і створення зелених робочих місць), мобільність і роботизація (завдяки автоматизації і роботизації багатьох процесів змінюється характер робочих місць та вимоги до робочої сили), політична та торговельна напруженість (протекціоністка політика та торгові війни), соціальна інклюзія (створення більш справедливого суспільства і рівних можливостей для всіх), фінансові технології (FinTech) (інноваційні фінансові послуги та продукти, включаючи цифровий банкінг, криптовалюти та платіжні рішення).

Попри наявність значних проблем в секторах економіки війна, не зважаючи на її масштаб руйнувань та втрат, залишає й місце для можливостей. Сьогодні ми є свідками як трансформується вітчизняна економіка, її промисловість. Відповідно це можна використати для побудови якісно іншої системи, яка б була резильєнтною до сучасних викликів, заклавши передумови для розвитку тих видів економічної діяльності, які стануть рушіями нового укладу економіки. Для відновлення економіки України та її ефективної трансформації потрібно здійснювати посилену підтримку пріоритетних сфер господарювання. Зокрема, серед інструментів протекціоністської політики, якими легітимно можуть скористатися члени СОТ, є:

---

[537] Нове щомісячне опитування підприємств. Випуск 17 (09.2023). Український бізнес під час війни. URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/wordpress/wp-content/uploads/2023/11/2023_NRES_Septembert_FINAL_UA_.pdf
[538] Там само.

субсидії для базових промислових та прикладних досліджень, депресивних районів, а також для адаптації існуючого обладнання до нових вимог у сфері захисту навколишнього середовища; заходи кредитування та страхування експорту на державному рівні. Цей інструмент Україна не використовує, однак налагодження ефективної роботи нещодавно створеного Експортно-кредитного агентства може допомогти покращити ситуацію.

Таким чином для вирішення проблем секторального рівня доцільно вжити таких заходів:

для оптимізації секторальної структури економіки регіонів:

- розробити/оновити для кожної сфери пріоритетного розвитку відповідну стратегію розвитку та детальний план її реалізації на період воєнного стану та повоєнного відновлення, який, зокрема, включатиме плани залучення іноземних інвестицій і допомоги, конкретні інструменти підтримки, в тому числі через формування державного замовлення тощо;
- створювати "секторальні фонди" або організувати «секторальні Рамштайни» (на зразок існуючого «військового», «енергетичного» та «фінансового») з ресурсом 10-20-30 млрд. дол. Зокрема, за даними НАН України[539], найбільш перспективними сферами української економіки, які здатні забезпечити потужний економічний ефект при відповідній їх технологічний модернізації, є: атомна енергетика, в тому числі створення елементів ядерного паливного циклу з використанням покладів урану і цирконію; титанове виробництво; літієве виробництво; алюмінієве виробництво; чорна металургія; важке енергомашинобудування; фармацевтична промисловість та виробництво медичної техніки; новітні нафтохімічні виробництва виготовлення органічних продуктів; виробництво синтетичних рідких палив (бензин, дизельне пальне тощо); аграрна селекція та генетика. При цьому слід вжити запобіжних заходів щодо неможливості лобістських груп скористатися преференціями для пріоритетних сфер, унеможливити корупційні схеми тощо;
- стимулювати виробництво «зеленої сталі», використовуючи наявні ресурси (багаті родовища залізної руди, розвинені збагачувальні потужності, відносно дешеву енергію та інфраструктуру для транспортування водню) в контексті підтримки оголошеного ЄС переходу на виробництво вуглецево-нейтральної сталі. Україна повинна стати одним з основних постачальників DRI (direct reduced iron – залізо прямого відновлення) та напівфабрикатів для потенційного ланцюжка виробництва «зеленої сталі» або ж забезпечити замкнений цикл виробництва на своїй території;
- трансформувати державну політику через підтримку й розвиток фермерських та особистих селянських господарств як точок економічного зростання, сприяти їхній взаємодії з обслуговуючими кооперативами для зміцнення зв’язку з ринками збуту продукції та переробною сферою; використовувати грантове співфінансування проєктів для ефективної підтримки розвитку малих фермерів і їх диверсифікації у виробництва із вищою доданою вартістю; виключити із системи державної підтримки великих монокультурних сільськогосподарських підприємств, які мають менше 0,3 гол. великої рогатої худоби на 1 га, а також птахофабрик, агрохолдингів;

для проведення політики імпортозаміщення:

- запровадити здійснення постійного моніторингу стратегічних залежностей від імпорту та спроможностей імпортозаміщення, за прикладом ЄС. Це дасть можливість відслідковувати найактуальнішу інформацію щодо імпортозалежності економіки країни,

[539] Данилишин Б. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки. Економічна правда. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/1/691022/

експортних можливостей та вживати як оперативні, так і превентивні заходи імпортозаміщення українськими товарами;

- запровадити тимчасові (на період війни) вибіркові обмеження (тарифні обмеження та квотування) імпорту продукції, за якою рівень самозабезпечення вітчизняною продукцією перевищує 100% та імпорт якої завдає або загрожує завдати істотної шкоди українським товаровиробникам відповідно до Угоди СОТ про захисні заходи (ст. 6 «Тимчасові захисні заходи»);
- звільнити від оподаткування ввізним митом та ПДВ обладнання, яке буде використовуватися для власного виробництва України на період дії воєнного стану; ініціювати консультації з країнами, що припинили свою діяльність на території росії та білорусі, щодо перенесення їхніх виробництв до наявних та нових індустріальних парків в Україні;
- здійснювати моніторинг та оперативне інформування українських виробників щодо зацікавленості іноземних компаній у налагодженні контактів з вітчизняними партнерами щодо виробництва й постачання на світові ринки продукції, яка здатна замінити подібні російські товари; здійснювати промоційну кампанію переваг української продукції над російськими та білоруськими, просування українських товаровиробників в країнах-торговельних партнерах країн-агресорів;
- надавати інформаційну та консультаційну підтримку виробникам щодо участі у міжнародних тендерах для державних закупівель перспективних товарів (в т.ч. підготовка тендерної документації та дотримання вимог тендеру);
- напрацювати основні напрями політики швидкого реагування із переорієнтації експорту на альтернативні ринки із застосуванням інструментів часткової компенсації логістичних витрат для виробників;
- у розрізі країн здійснити імпортозаміщення товарів країн-агресорів (росії, білорусі) українськими товарами, насамперед у великих їхніх торговельних партнерах: Польщі, Німеччині, Франції, Італії, Нідерландах та Туреччині[540]. Відповідно українські товаровиробники можуть експортувати додатково до цих країн таку продукцію: палива мінеральні, чорні метали, алюміній (Польща, Туреччина, Нідерланди, Франція, Італія, Німеччина), каучук, гуму (Польща, Німеччина, Нідерланди), деревину (Польща, Нідерланди, Франція, Італія, Німеччина), мідь (Німеччина, Туреччина, Нідерланди), зернові культури (Туреччина), синтетичні волокна (Італія), нікель (Нідерланди, Німеччина); руди, шлаки, золу (Франція, Німеччина), скло (Італія), електричні машини (Німеччина), прилади та оптичні матеріали (Франція, Нідерланди, Німеччина, Італія), ножові вироби, ложки, виделки (Нідерланди), меблі (Нідерланди, Німеччина, Італія), пластик (Польща, Туреччина, Італія), органічну хімію (Польща), неорганічну хімію (Польща, Німеччина, Франція), добрива (Польща, Франція, Нідерланди, Італія), не трикотажний одяг (Франція), нитки синтетичні (Нідерланди), жири та олії (Польща, Туреччина), овочі (Франція), залишки харчової продукції (Польща, Туреччина);

для відновлення засобів виробництва зруйнованих підприємств:

- впровадити прозорий і чіткий механізм отримання матеріально-технічної допомоги українським виробникам у вигляді обладнання від виробників країн-партнерів. Пропонуємо для цього:

✓ забезпечити можливість для українських виробників, обладнання яких знищене чи пошкоджене внаслідок російської агресії, на порталі Дія. Бізнес подавати онлайн заявку на

[540] Куди експортувала росія і білорусь? Дія.Бізнес. – Режим доступу: https://export.gov.ua/industry/review/63

матеріально-технічну допомогу для відновлення засобів виробництва із можливістю відслідковувати статус заявки, прогрес її обробки у реальному часі;

✓ створити можливості для отримання підприємцями консультацій, щодо особливостей оформлення документів у онлайн/оф лайн форматі; перед поданням заявки підприємство готує офіційно підтверджений перелік пошкодженого обладнання та інші необхідні документи;

✓ комунікацію з підприємцями, обробку та систематизацію поданих заявок, пошук країн-партнерів, підприємств-партнерів, які готові надати відповідне матеріально-технічне забезпечення як гуманітарну допомогу для українських підприємств, слід покласти на консультативно-дорадчий орган з питань гуманітарної допомоги при Мінекономіки (необхідно створити);

✓ пріоритет при відборі заявок повинен надаватися підприємствам переробки та тим, що генерують додану вартість;

✓ максимальний термін обробки заявки передбачити не більше 30 робочих днів;

✓ підприємствам, заявку яких відхилили, слід залишити можливість повторно її подавати за умови усунення попередніх зауважень. У разі відсутності міжнародних партнерів, які готові надати необхідне матеріально-технічного забезпечення, заявку підприємства слід залишати у резерві, у порядку черги подання до поки її не буде виконано;

✓ у випадку, якщо заявку підприємства на надання обладнання не вдалося задовольнити протягом 90 календарних днів, слід передбачити можливість надання фінансової підтримки на придбання пошкодженого обладнання у формі грантової допомоги;

✓ забезпечити інформаційну компанію серед представників бізнесу про можливості отримання гуманітарної матеріально-технічної допомоги у вигляді обладнання;

✓ здійснювати посилений пошук партнерів серед країн, іноземних підприємств щодо можливості надання такої гуманітарної допомоги українським підприємствам;

для інтеграції у міжнародні ланцюги доданої вартості:

- розробити державну програму інтеграції у європейські та світові ланцюги доданої вартості, що сприятиме вбудовуванню українських високотехнологічних виробничих потужностей, до виробничих ланцюгів ЄС та інших держав. Серед потенційних галузей, які можуть співпрацювати з іноземними виробниками є:

✓ авіаційна – серійне спільне виробництво важких транспортних літаків. Наприклад, Україна має всі можливості стати частиною Стратегічного плану Саудівської Аравії по створенню глобального авіаційного хабу[541] не лише за рахунок експорту титану, покладами якого володіє, а перспективнішим було б включення у виробничі процеси Boeing (Україна залучена до реалізації цієї стратегії);

✓ космічна – спільне виробництво штучних супутників та конструювання ракет;

✓ оборонно-промисловий комплекс – спільне виробництво та випробування військової техніки за стандартами НАТО;

✓ енергетична сфера – створення повного виробничого циклу у атомній енергетиці, де Україна не має власної ланки виробництва палива для АЕС, реалізація проєктів з впровадження альтернативних джерел енергії. Всі ці галузі мають досить потужні наукові школи та розробки, які можуть стати основою для створення високотехнологічних кластерів за участю іноземних партнерів. Механізм долучення українських підприємств до європейських виробничих ланцюгів передбачає їх корпоратизацію, створення спільних підприємств, продаж

[541] Україна може допомогти Саудівській Аравії злізти з «нафтової голки». URL: https://mind.ua/publications/20254758-ukrayina-mozhe-dopomogti-saudivskij-araviyi-zlizti-z-naftovoyi-golki

або обмін акціями з європейськими підприємствами такого ж профілю. Розвиток високотехнологічних проектів має супроводжуватися модернізацією українських виробничих потужностей за рахунок грантових або цільових позикових коштів[542];

✓ галузі АПК – проведення спільних досліджень щодо селекції та сортовипробування, розроблення технологій вирощування культур, збільшення частки продукції глибокої переробки сільськогосподарської продукції; збільшення обсягів органічного виробництва, а також ступеня та обсягів його переробки;

для підтримки кадрового потенціалу:

- створювати програми для залучення молоді в сільське господарство (ініціативи наставництва та доступ до землі і ресурсів для новачків);
- розробити програми, які розширюють можливості та підтримують жінок-підприємців, здійснюють їх професійну перекваліфікацію, особливо тих професій, де відчувається гострий дефіцит кадрів через мобілізацію чоловіків на фронт;
- розробити програми підтримки працевлаштування ветеранів війни для кращої адаптації військових.

[542] Ємець В.В. Економічний розвиток у повоєнний період в Україні: загальні аспекти. Інвестиції: практика та досвід. 7-8. 2022. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7-8_2022/11.pdf.

Розділ VI. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ШОКІВ

6.1. Концепція посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності та викликів

Визначальні детермінанти суспільства містяться у сфері загальноцивілізаційних перетворень, у яких дедалі більшою мірою домінує процес не вертикальної (євроцентричної) гомогенізації, а децентралізації, утвердження пріоритетності горизонтальних артикуляцій глобального простору, його гетерогенізації. [543] Формування концепції резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності та викликів вбачається нами на платформі актуальної політекономії загальноцивілізаційного процесу, що відбиває його якісно нові тенденції розвитку – його прогресуюче олюднення, зростаючу самодостатність людини, її креативного потенціалу, перетворення особи на реальний "центр перспективи", "вісь і вершину еволюції". Траєкторія цивілізаційних перетворень, її "незламний стрижень", а отже, і логіка оновлення концептуальної бази економічної теорії, її системоутворювальних доктрин, зокрема і щодо забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи України, лежить саме у площині нагромадження потенціалу суверенізації та самореалізації особистості, системного поглиблення на цій основі дематеріалізації суспільно-економічних відносин, формування постматеріального каналу економічної еволюції.[544] Тобто в основі формування ендогенного потенціалу забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи України лежить її людський, інтелектуальний, креативний, емоційний, соціальний капітал.

Концепція посилення резильєнтності соціально-економічної системи України (рис. 6.1) також формується на інституційній платформі Цілей сталого розвитку та пріоритетів досягнення кліматичної нейтральності. Закономірно, що Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [545], включно зі зміцненням засобів здійснення та активізацією роботи в межах глобального партнерства в інтересах сталого розвитку, Президентом України визначено орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів для забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України. А основою під час розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади планів заходів, проєктів програмних і стратегічних документів, проєктів законів та інших актів законодавства в контексті врахування згаданих Цілей сталого розвитку та вимоги досягнення кліматичної нейтральності в Україні визначено Національну економічну стратегію на період до 2030 року[546]. Згідно з цією Стратегією, чинниками сталого зростання економіки та посилення позиції країни як самостійного суб’єкта, зокрема, є:

– проведення послідовної державної політики, спрямованої на європейський та євроатлантичний курс;

– побудова відносин з новими азійськими та близькосхідними центрами тяжіння;

– створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримання експорту;

– залучення інвестицій і розвиток ринків капіталу;

– розвиток внутрішнього споживання тощо.

---

[543] Гальчинський А. Політична нооекономіка. Економічна теорія. 2015. № 3. С. 43-55.

[544] Там само.

[545] Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

[546] Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25

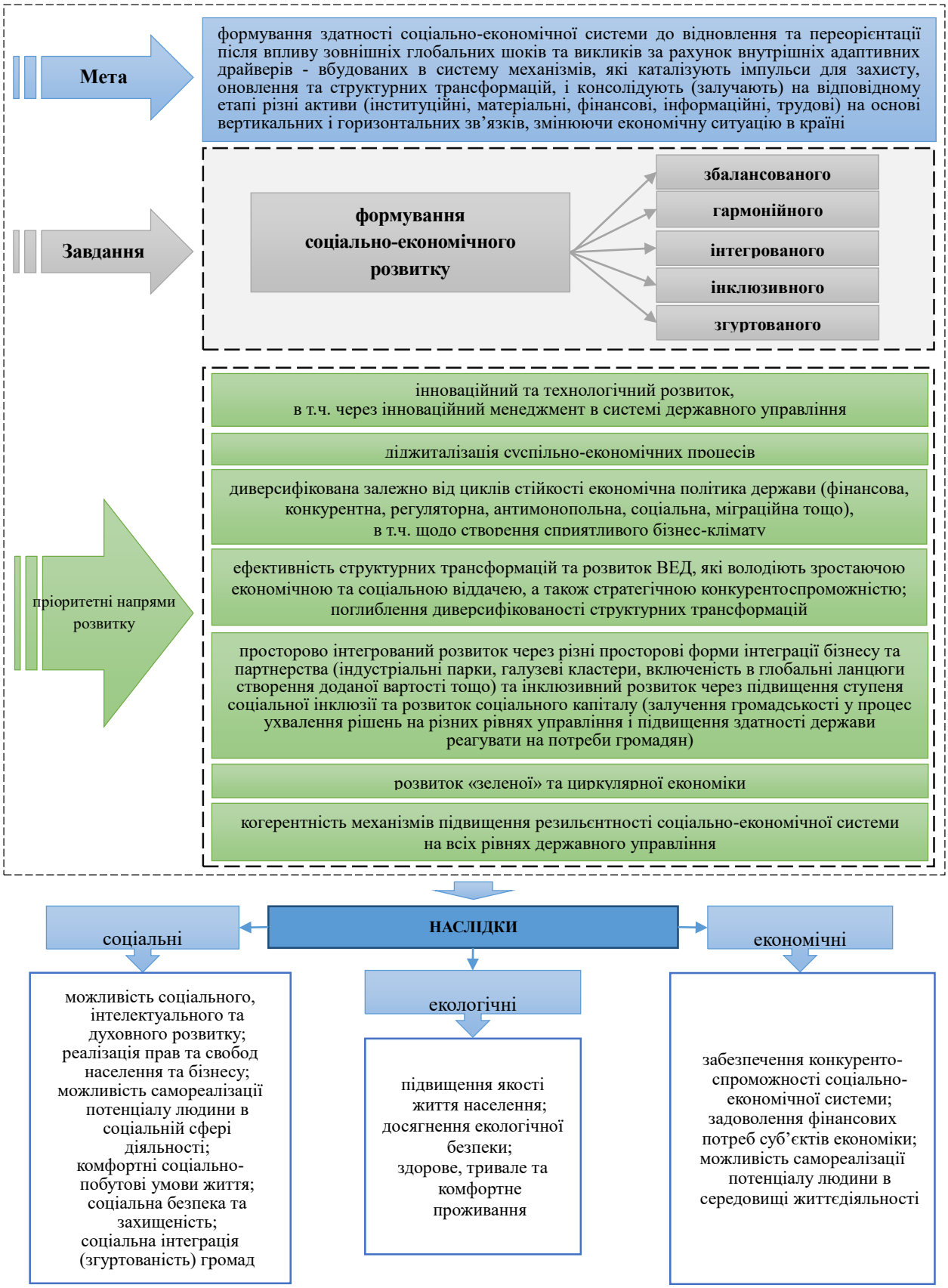

Рис. 6.1. Концепція посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності та викликів

Тобто основний принцип посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності полягає у досягненні економічного, екологічного

та соціального балансу. Крім того, досягнення пріоритетів сталого розвитку повинно узгоджуватись з наступними принципами забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи, які дадуть змогу підвищити її здатність мінімізувати негативні наслідки екзогенних факторів впливу та адаптуватися до нових умов або ефективно (якісно) трансформувати вектор свого розвитку в умовах новітніх глобальних чинників і викликів:

– інноваційний та технологічний розвиток, в т.ч. через інноваційний менеджмент в системі державного управління;

– діджиталізація суспільно-економічних процесів;

– диверсифікована залежно від циклів стійкості економічна політика держави (фінансова, конкурентна, регуляторна, антимонопольна, соціальна, міграційна тощо), в т.ч. щодо створення сприятливого бізнес-клімату;

– ефективність структурних трансформацій та розвиток ВЕД, які володіють зростаючою економічною та соціальною віддачею, а також стратегічною конкурентоспроможністю; поглиблення диверсифікованості структурних трансформацій;

– просторово інтегрований розвиток через різні просторові форми інтеграції бізнесу та партнерства (індустріальні парки, галузеві кластери, включеність в глобальні ланцюги створення доданої вартості тощо) та інклюзивний розвиток через підвищення ступеня соціальної інклюзії та розвиток соціального капіталу (залучення громадськості у процес ухвалення рішень на різних рівнях управління і підвищення здатності держави реагувати на потреби громадян);

– розвиток «зеленої» та циркулярної економіки;

– когерентність механізмів підвищення резильєнтності соціально-економічної системи на всіх рівнях державного управління.

Наслідки (результати) ефективної політики посилення резильєнтності соціально-економічної системи країни виходячи з інституційної платформи Цілей сталого розвитку повинні задовольняти три аспекти суспільних змін:

- економічний – забезпечення конкурентоспроможності соціально-економічної системи; задоволення фінансових потреб суб’єктів економіки; можливість самореалізації потенціалу людини в середовищі життєдіяльності;

- екологічний – підвищення якості життя населення; досягнення екологічної безпеки; здорове, тривале та комфортне проживання;

- соціальний – можливість соціального, інтелектуального та духовного розвитку; реалізація прав та свобод населення та бізнесу; можливість самореалізації потенціалу людини в соціальній сфері діяльності; комфортні соціально-побутові умови життя; соціальна безпека та захищеність; соціальна інтеграція (згуртованість) громад.

Концепція посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності базується на нових інституційних правилах і стандартах організації та поведінкової економіки, які формуються на основі параметрів цифрової епохи та креативного розвитку людського потенціалу та суспільно-економічних систем загалом. Динамічні технологічні зміни, передусім в енергетиці та біотехнологіях, стрімке зростання ролі інформаційних технологій та нанотехнологій, створення нових матеріалів і робототехніки, розвиток сфери штучного інтелекту докорінно трансформують економіку та суспільство в усьому світі.

Це вимагає перегляду ролі та підходів до використання інструментів посилення резильєнтності соціально-економічної системи, адже традиційні методи макростимулювання втрачають свою ефективність. Стійкість та резильєнтність соціально-економічної системи перед непередбачуваними глобальними суспільними шоками (в т.ч. ринковими), посилення її конкурентоспроможності все більше залежать від ендогенних чинників, пов'язаних із

активізацією інноваційних процесів. Драйвери зростання і посилення резильєнтності системи визначаються не стільки обсягами вкладених інвестицій, скільки якістю організаційних та інституційно-правових умов економічної діяльності, які б давали змогу економічних суб'єктам більш стабільно та ефективно взаємодіяти на базі цифрових платформ з метою спільного створення і поширення на ринку нових та більш наукоємних товарів, що в подальшому підвищить поріг стійкості системи.

На думку академіка В. Гейця, на шляху до стабільного економічного розвитку як феномен забезпечення інституційної обумовленості з боку держави надважливо реалізувати процес ендогенізації економічного розвитку, в основі якого лежить формування внутрішньої мотивованої орієнтації особистості, бізнесу й держави на забезпечення економіки на засадах ендогенної моделі її зростання[547].

Посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності базуючись на активізації ендогенного потенціалу економічного зростання, зокрема і в частині реалізації структурних реформ, системного покращення інституційного та організаційного середовища соціально-економічного розвитку. При цьому важлива не просто державна підтримка свободи ринкової конкуренції, а особливо необхідними є усунення проблеми кон'юнктурності та фрагментарності середовища ведення бізнесу, його залежності від тяглості та спадковості режимів минулого, недосконалості та незавершеності ринкових реформ, інститційних деформацій системи управління на всіх рівнях, в т.ч. в результаті проведених реформ (реформи державного управління, децентралізації, реформи місцевого самоврядування, територіальної організації влади тощо). Натомість входячи з теорії складності Україні потрібно використовувати унікальні можливості для нарощування ендогенного потенціалу як стійкої основи резильєнтності її соціально-економічної системи саме завдяки підвищенню продуктивності (продуктивної спроможності), зокрема, на основі використання системи мережевих соціальних комунікацій, подальшого зростання інтерактивної кооперації агентів та горизонтальної зв'язності економіки, допомагаючи їй розвиватися в алгоритмі безперервного ускладнення суспільних трансформацій і цим підтримувати свою динамічну резильєнтніть в майбутньому.

Система мережевих комунікацій як в економічному, так і соціальному сенсі дає змогу підвищити резильєнтність соціально-економічної системи також через включення до регіональних чи глобальних ланцюгів доданої вартості, що підвищує також її продуктивну спроможність. На переконання директора економічних і соціальних програм Центру Разумкова В. Юрчишина, економічна успішність будь-якої країни світу в найближчі два десятиріччя значною мірою залежатиме від того, наскільки країні вдасться долучитись до регіональних чи глобальних ланцюгів доданої вартості чи розширити економічні контакти в межах теперішніх чи нових інтеграційних утворень[548], позаяк:

– розширення експорту з вищою часткою доданої вартості, вірогідно, є чи не єдиним шляхом концентрації національних ресурсів для забезпечення збалансованого зростання і розвитку;

– розширення глобальних ланцюгів сприяє залученню країн до виробничих та експортно-імпортних поставок, покращує рахунок поточних операцій платіжного балансу, підвищує продуктивність праці та технологічне оснащення підприємств, залучених до відповідних ланцюгів, а тому зумовлює зростання і розвиток національної економіки. Неодмінною умовою цього є сталість і передбачуваність торговельної та інвестиційної політики країни.

---

[547] Феномен нестабільності–виклик економічному розвитку / В. М. Геєць; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».– Київ: Академперіодика, 2020. – 456 с. (С. 299-300). URL: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456

[548] Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна / наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2018. 202 с. (с. 177-190)

Підвищення експортного потенціалу країни на основі розширення експорту з вищою часткою доданої вартості є вагомим чинником, що відкриває широкі перспективи для посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності. Також збереження та збільшення доступу українських товарів на зовнішні ринки, зокрема на ринки країн-членів Європейського Союзу, є важливим чинником модернізації національної промисловості, нарощення економічного потенціалу загалом.

Підвищення резильєнтності соціально-економічної системи також через включення до глобальних ланцюгів доданої вартості відбувається на основі використання як власних технологічних та виробничих можливостей, так і особливо за умови створення технологічно складних виробництв вимагає комбінації зусиль широкого кола компаній з різних країн (технологій, інтелекту..), тобто участі в глобальних ланцюгах разом зі світовими технологічними лідерами, а не будівництва лише замкнутих національних виробничих циклів.

Також, враховуючи виклики глобалізації, Україні необхідно надалі в умовах євоінтеграційного курсу спрямувати зусилля на нарощування зовнішньоекономічної відкритості та інтеграцію у глобальні ланцюги різного профілю. Насамперед слід обґрунтовано вести політику щодо режиму імпортного ембарго (за винятком товарів з росії, білорусі), щоб не спростити, а навпаки ускладнити структуру національного виробництва та експорту, що в перспективі підвищує потенціал резильєнтності соціально-економічної системи загалом через активізацію економічного зростання. Політика імпортозаміщення і практика протекціонізму, як показує практика, не завжди поєднуються із завданнями забезпечення стійкості та національної конкурентоспроможності. Адже в сьогоднішніх умовах світ економічно та технологічно інтегрований і глобалізований, і зайняти передові технологічні ніші, закриваючись від глобальної конкуренції, просто неможливо. До того ж, при розподілі виробничого циклу за ланками глобальних ланцюгів створення доданої вартості (експортна продукція одних країн імпортується іншими як проміжна для подальшої обробки та реекспорту до третіх країн[549]) на глобальному рівні здійснюється перевірка національних продуктів незалежно від рівня зовнішньоторговельних бар'єрів, а будь-які обмеження на імпорту лягають податковим тягарем на власний експорт. Адже країни сьогодні відходять від ідеї спеціалізації на кінцевих продуктах секторів та видів економічної діяльності і зосереджуються на виробництві та експорті інноваційної проміжної продукції вузького профілю, яку вони можуть робити краще за інших у глобальних масштабах.[550] В результаті нарощення спеціалізованого та високоякісного проміжного імпорту задля подальшого ускладнення в інноваційному та технологічному сенсі національного виробництва та експорту може в перспективі сприяти економічному піднесенню та підвищенню резильєнтності соціально-економічної системи загалом. Тобто відбувається капіталізація ефектів багатосторонній співпраці в рамках глобальних ланцюгів створення доданої вартості, що особливо пріоритетним є для економіки України з метою зниження частки низько прибуткового сировинного експорту у структурі промислового виробництва, підвищення її продуктивної спроможності, технологічного розвитку, інтеграцію у глобальні інноваційні проекти і системи.

Задля посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності, а також враховуючи втрати в процесі війни і пріоритети повоєнної відбудови економіки країни важливим принципом концепції резильєнтності, який дасть змогу підвищити здатність системи мінімізувати негативні наслідки екзогенних факторів впливу та адаптуватися до нових конкурентних і геополітичних умов є забезпечення пріоритету інноваційного та технологічного розвитку, в т.ч. через інноваційний менеджмент в системі державного управління.

---

[549] OECD. Interconnected economies: Benefiting from global value chains. Paris: OECD Publishing, 2013

[550] Taglioni D., Winkler D. Making global value chains work for development. Washington, DC: World Bank, 2016

За даними глобального опитування 750 генеральних і виконавчих директорів компаній в основному з Північної та Латинської Америки, Азії та Європи, проведеного в травні 2022 р. глобальною неурядовою діловою й дослідницькою асоціацію Conference Board[551], саме у впровадженні високих технологій більшість топ-менеджерів світу вбачають ключ до довгострокового зростання: 58% називають цифрову трансформацію частиною своїх інвестиційних планів — це найвищий пріоритет серед виявлених глобальним опитуванням довгострокових завдань бізнесу. При цьому 43% опитаних мають намір збільшити автоматизацію своїх компаній[552]. Тобто цей пріоритет в перспективі дозволить акумулювати інвестиційний ресурс крупного міжнародного бізнесу в національну економіку, а для цього необхідно створити систему обґрунтованих інструментів організаційно-інституційного сприяння розвитку інноваційної інфраструктури (технопарків, індустріальних парків, наукоградів тощо), стимулювання розвитку інноваційного бізнесу (бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні та консалтингові центри, венчурні фонди) та залучення інвестицій у високотехнологічні проекти.

Також важливо переглянути політику бюджетних асигнувань, адже їх левова частка до війни надавалась у низько- і середньотехнологічні виробництва, що не сприяє прогресивним структурним змінами. Тому варто доопрацювати нормативно-законодавче забезпечення, а саме базовий Закон України «Про інноваційну діяльність» обґрунтованими методами фінансової підтримки високотехнологічних інноваційних промислових підприємств, зокрема щодо пільгового оподаткування прибутку шляхом податкової знижки, що зменшує базу оподаткування; квотування тощо.

В цьому контексті заслуговує на увагу досвід Ізраїлю. Уряд країни розробив систему державних податкових стимулів для інноваційних компаній. При цьому ізраїльське законодавство чітко визначає критерії "інноваційності", за якими те чи інше підприємство належить до "привілейованих". Такі підприємства, зокрема, мають витрачати на науково-дослідні розробки не менше 7% від свого річного доходу; 20% і більше їх працівників мають отримувати заробітну плату за проведені науково-технічні розвідки та дослідження; повинні досягати середньорічного зростання доходу на 25% за останні три роки (що передують податковому року); їх має визнати інноваційними компаніями Національне управління теологічних інновацій (за визначеними вище показниками)[553]. За махінації та зловживання передбачено великі штрафи або сім років ув'язнення. Компанії, які отримують кошти чи пільги, контролюються спеціальними урядовими комісіями та проходять жорсткий зовнішній аудит, тому відмивання коштів практично неможливе. Одним із принципово важливих етапів аудиту є оцінка рівня створення доданої вартості у процесі впровадження інновації та виробництва продукції. Якщо рівень доданої вартості високий, якість продукції відповідає жорстким вимогам, держава може надати цій компанії додаткові податкові пільги. Розвитку високотехнологічного малого й середнього бізнесу ізраїльський уряд сприяє через відповідні кредитні інструменти – державні гарантії компаніям-початківцям у розмірі 85%, при цьому сума кредиту може сягати 500 тис. дол.[554] Держава бере на себе й фінансування НДДКР у приватному секторі на рівні 20–50%. Таким чином, промислово-інноваційна політика ізраїльського уряду, реалізована через механізми грантового фінансування НДДКР та розвитку інтелектуального капіталу, законодавчого реформування, субсидування, податкових та кредитних пільг, забезпечила

---

[551] Асоціація заснована в 1916 р. Її членами є понад 1000 державних і приватних корпорацій та інших рганізацій з 60 країн світу. Штаб-квартира асоціації знаходиться в Нью-Йорку.

[552] Survey: Global C-Suites Feel the Strain of War in Ukraine, with Most CEOs Now Predicting Recession and Fears over Cyber Attacks Escalating. Th e Conference Board. 2022. Jun 17. URL: https://www.conference-board.org/press/c-suite-outlook-mid-year (дата звернення: 20.06.2022).

[553] Bakertilly. Tax benefits for preferred technological plants. URL: https://www.bakertilly.co.il/en/tax-benefits-for-preferred-technologicalplants/

[554] Амелін А. За прикладом Ізраїлю. Як Україні відновити економіку після війни. НВ. 2022. 28 березня. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/viynarosiji-proti-ukrajini-yak-ukrajini-vidnoviti-ekonomiku-pislya-viyni-izrajilostanni-novini-50229005.html.

розбудову середньотехнологічних та середньо високотехнологічних галузей, виробничий та науковий потенціал яких став фундаментом для переходу до розвитку високотехнологічних виробництв та формування інноваційної спрямованості національного експорту.[555]

Також важливими чинниками включення України в глобальні інноваційні процеси, а від так підвищення в майбутньому потенціалу резильєнтності її соціально-економічної системи є підписані під час 23-го Саміту Україна – Європейський Союз угоди:

– про участь України в Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», а також Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021-2025), що сприятиме інтеграції нашої країни до європейського дослідницького простору; залученню вітчизняних суб'єктів наукової, науково-технічної та господарської діяльності до здійснення перспективних досліджень та інноваційних проєктів на регіональному рівні;

– про участь України у програмі «Креативна Європа», що спрямована на підтримку та посилення конкурентоспроможності культурного, креативного та аудіовізуального секторів, а також розвиток і просування культурного й мовного розмаїття та збереження європейської культурної спадщини.

«Горизонт Європа» – це провідна програма Європейського Союзу з бюджетом 95,5 млрд євро для просування у 2021-2027 рр. наукових досліджень та інновацій у пріоритетних для ЄС сферах щодо зміцнення науково-технічної бази ЄС, вирішення глобальних викликів і сприяння конкурентоспроможності європейської промисловості, посилення інноваційного розвитку Європи, поширення та посилення європейських досліджень [556]. Бюджет цієї програми буде використано без фіксованого розподілу за країнами чи регіонами головно на підтримання досліджень та інновацій в Європейському Союзі та асоційованих країнах переважно завдяки грантам з відбором проєктів шляхом відкритих конкурсів пропозицій відповідно до їхньої досконалості, впливу, якості та ефективності.

Діджиталізація суспільно-економічних процесів це об'єктивна реальність сьогодення, яка дає змогу підвищити резильєнтність соціально-економічної системи за рахунок вищої швидкості економічних і суспільних трансакцій, зниження людського фактору в операціях з ризиком корупційних схем; створення єдиної системи накопичення та аналізу великих баз даних; формування платформ і екосистем, які об'єднують клієнтів і постачальників товарів і послуг в рамках окремого бізнесу; використання сучасних технологічних трендів для підвищення продуктивності та цінності суб'єктів економіки. Тобто відбувається проникнення інформаційних та цифрових технологій (Big Data, Інтернет речей, хмарні технології, 3D-друк тощо) в усі бізнес-процеси та сфери життя суспільства з метою їх оптимізації та автоматизації, підвищення продуктивності й покращення комунікаційної взаємодії зі споживачами.

Сучасна політика цифрового розвитку в Україні потребує синхронного розроблення та прийняття Інформаційного та Цифрового кодексів України. А також вкрай важлива системна адаптація законодавства України до законодавства ЄС в контексті досягнення цілей "Цифрового порядку денного", що дасть змогу гармонізувати український цифровий ринок з ЄС, усунути бар'єри та колізії, забезпечуючи доступність на європейському цифровому ринку. Умовою ефективної реалізації політики цифрового розвитку є адекватність системного законодавчого врегулювання інституційно-правового механізму, повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо імплементації відповідних стимулів та створення умов для цифровізації в реальному секторі економіки, соціальному середовищі як країни загалом, так і адміністративно-територіальних одиниць зокрема.

Для підвищення резильєнтності соціально-економічної системи України, в т.ч. в процесі післявоєнної відбудови, важливим є актуалізація просторових та соціально-економічних

---

[555] Бондарчук Т. Л. Політика переходу від аграрного до високотехнологічного експорту в умовах постійних воєнних загроз: досвід держави Ізраїль для України. Економіка і прогнозування. 2022. № 2. С. 93-122.

[556] Horizon Europe – the most ambitious EU research & innovation programme ever. Publications Office of the European Union: Website. 04.05.2021. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2777/714209.

пріоритетів розвитку територій, трансформації соціально-економічного середовища, локальної ідентифікації економічної діяльності на рівні країни, територіальних громад, міст, селищ, сіл є *створення єдиної національної ґеоінформаційної системи* шляхом[557]:

• інтегрованого впровадження Кодифікатора адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад (КАТОТТГ) для забезпечення достовірності, зіставності, цілісності та автоматизованої обробки інформації у різних розрізах всіх видів економічної діяльності;

• повноцінної уніфікації електронних сервісів, програмного забезпечення та нормативно-правового регулювання, в тому числі щодо формування та використання державних електронних інформаційних ресурсів та баз даних;

• системної модернізації статистичної методології, Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України та реєстрів респондентів статистичних спостережень на засадах об'єктної адресної ідентифікації та класифікації видів економічної діяльності включених до цих реєстрів суб'єктів.

Посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності потребує також виваженої та науково-обґрунтованої *диверсифікованої, залежно від циклів стійкості, економічної політики держави (фінансова, конкурентна, регуляторна, антимонопольна, соціальна, міграційна тощо), в т.ч. щодо створення сприятливого бізнес-клімату.*

Наукове обґрунтування диверсифікованої економічної політики базується на сучасній теорії економічних циклів, вивченні природи домінант та чинників суспільно-економічних коливань, інструментарію когерентності світових економічних процесів, механізмів регулювання резильєнтності системи в умовах циклічності економічного розвитку, глобальної нестабільності та залежності суспільно-економічних процесів (валового внутрішнього продукту, споживчих витрат, міграційних процесів, рівнях інфляції та безробіття, динаміки інноваційного та загалом економічного розвитку) від глобальних економічних циклів, криз та шоків.

Необхідність застосування виваженої диверсифікованої, залежно від циклів стійкості, економічної політики держави, обумовлюється також тим, що резильєнтність соціально-економічної системи являється не стільки стаціонарним, скільки динанічним станом системи, що охоплює процес її функціональних та поведінкових змін до початку, під час та після раптового шоку. Відповідно диверсифікована економічна політика підвищення резильєнтності соціально-економічної системи на кожній стадії циклу передбачає окремий набір інструментів і підходів, які б були найбільш продуктивними для кожної з чотирьох стадій зміцнення стійкості системи (рис. 6.2).

Наприклад, на першій стадії необхідною є підготовка системи до широкого різноманіття раптових шоків за допомогою проактивних заходів, що зміцнюють її здатність до відновлення і гнучкість (в т.ч. формування надлишкових та резервних запасів і можливостей для формування міцності системи). На другій стадії формується політика підвищення резильєнтності соціально-економічної системи на основі використання оперативних інструментів абсорбції негативних впливів шоку і опору каскадним зрушенням, тобто запобігання або стримування хвилі структурних і функціональних порушень за рахунок створення механізмів підвищення здатність системи до відновлення. На третій стадії реалізується економічна політика відновлення після шоку на основі залучення та акумуляції попередньо зарезервованих запасів ресурсів, можливостей та механізмів додаткової гнучкості. На четвертій стадії має використовуватись політика підвищення резильєнтності соціально-економічної системи на основі використання оперативних механізмів і заходів адаптації

[557] Трансформація структури економіки міст Західного регіону України: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2021. 529 с. – С.462

системи до пост шокових змін середовища, зокрема використовуючи компліментарність ресурсів і управлінських рішень, заходи підвищення ефективності структурних трансформацій. Остання стадія розкриває динамічну суть резильєнтного підходу: для виживання в епоху невизначеності важливо не тільки швидко повернутися після шоку до колишнього рівня розвитку, а й підготуватися до можливих наступних раптових шоків, тобто зробити не просто відновний поштовх, а й ривок вперед, використовуючи шоки як «вікно можливостей» для реструктуризації системи та її переходу на більш ефективну траєкторію зростання.[558] Тобто шокові події залежно від їх причини і характеру, а також від обґрунтованості та системності антикризових рішень на державному рівні створює можливості для більш конкурентоспроможного розвитку окремих секторів і видів економічної діяльності та формування більш резильєнтної соціально-економічної системи на перспективу (відносно інших потрясінь).

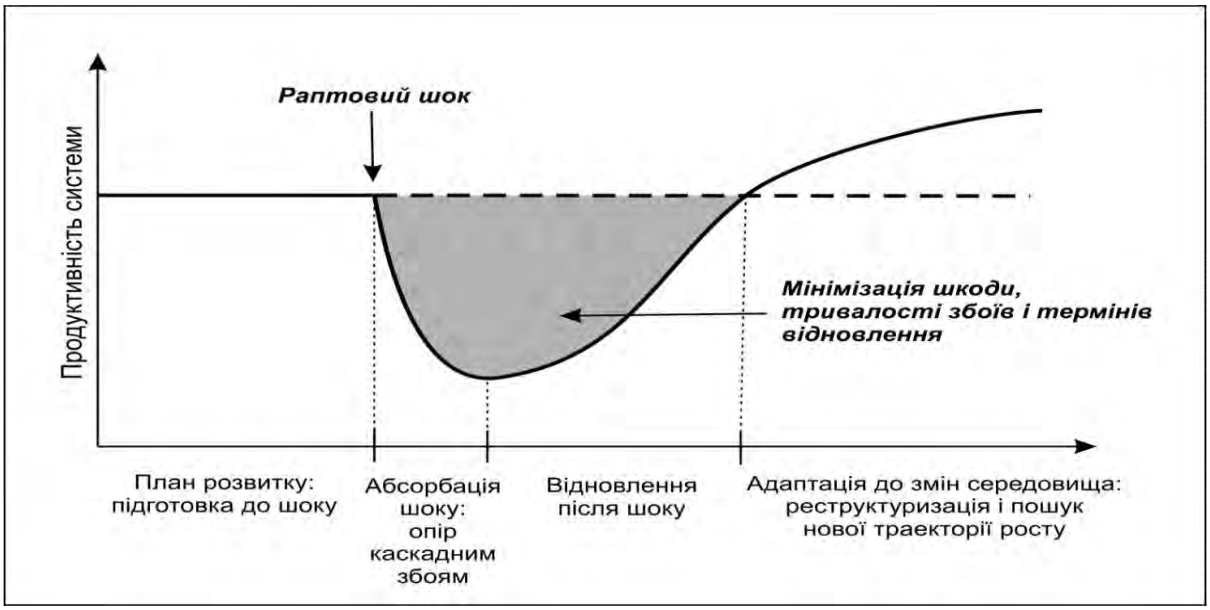

Рис. 6.2. Стадії зміцнення резильєнтності соціально-економічної системи за умов системних ризиків*

*Джерело: побудовано за[559]

Економічна політика держави повоєнного оновлення повинна бути спрямована на створення економічної архітектоніки, здатної забезпечити сучасний дизайн соціально-економічного розвитку. На структурну політику повинні бути зав'язані всі інші види політики, насамперед бюджетно-податкова, грошово-кредитна та інвестиційна. Структурна політика повинна спиратися на поєднання стратегічного планування і ринкової самоорганізації. Вона відштовхується, з одного боку, від визначення провідних кінцевих продуктів: 1) продуктів, що забезпечують життєдіяльність людини (харчування, житло, ліки, предмети довгострокового споживання), 2) продуктів, що розповсюджуються внаслідок формування нового технологічного укладу (електронно-технічні пристрої, інформаційноцифрові технології тощо), з іншого ж боку – від існуючих ресурсів (у тому числі природних), необхідних для виробництва цієї продукції, і націлена на створення якомога більшого числа ланок виробництва цих продуктів в Україні. Фінансово-кредитне забезпечення інвестицій у нові види виробництва здійснюється за рахунок поєднання державного цільового кредитування та залучення приватного капіталу (загальне правило: якщо є ресурси для виробництва, не може існувати

[558] OECD. A systemic resilience approach to de aling with COVID-19 and future shocks. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), 2020. DOI: 10.1787/36a5bdfb-en; Orkestra. 2020 Basque country competitiven ess report: Resilience: Before, during and after the pandemic. San Sebastián: University of Deusto, 2020.
[559] Linkov I., Trump B. D. The science and practice of resilience. Cham: Springer, 2019. DOI: 10.1007/978-3-030-04565-4.

проблем із фінансуванням). Цільове довгострокове кредитування може здійснюватися: за рахунок емісійних коштів через державну кредитну установу під низький відсоток (із залученням комерційних банків лише як операторів, що отримують нормальний прибуток на свої витрати, а не на суму кредиту); за рахунок бюджетних коштів. Зважаючи на те, що емісійні гроші випускаються під створення і рух нової вартості, це не призведе до надмірного зростання інфляції.[560] Для підвищення резильєнтності соціально-економічної системи України важливо, щоб ця політика реалізовувалась комплексно і когерентно, тобто фінансова, конкурентна, регуляторна, антимонопольна, соціальна, міграційна тощо політики працювали синхронно через когерентні механізми узгодження цілей, пріоритетів, інструментів щодо створення сприятливого бізнес-клімату, формування конкурентоспроможної економки та посилення резильєнтності соціально-економічної системи країни загалом.

Це обумовило визначення ще одного з ключових принципів посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності, який дасть змогу знизити негативні наслідки війни та якісно трансформувати траєкторію свого повоєнного відновлення, виступає а саме *пріоритету забезпечення ефективності структурних трансформацій та розвитку видів економічної діяльності, які володіють зростаючою економічною та соціальною віддачею, а також стратегічною конкурентоспроможністю, а також поглиблення диверсифікованості структурних трансформацій.*

Формування пріоритетів сучасної політики структурної трансформації національно економіки (як і її окремих територіально-суспільних систем) повинно передбачати поступовий відхід від практики використання патерналістських інструментів прямої підтримки окремих секторів економіки чи суб’єктів господарювання, на користь використання інструментів щодо формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам; застосування гібридних інструментів і механізмів стимулювання соціально-економічного розвитку (державно-приватне партнерство, інноваційні кластери, міжрегіональне, транскордонне співробітництво, розвиток Єврорегіонів). Важливо розвивати ті сектори економіки, які базуються на самоіндентифікації окремих територіально-суспільних систем (міст, територіальних громад) та ключових конкурентних перевагах їх розвитку, мають зростаючу економічну та соціальну віддачу, а також стратегічну конкурентоспроможність, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку в майбутньому.[561] Це сприятиме посиленню резильєнтності соціально-економічної системи України загалом в умовах глобальної нестабільності за рахунок створення ефективної структури економіки та підвищення її конкурентоспроможності.

У процесі повоєнного відновлення важливо уяснити і практично реалізувати власний інтерес України з урахуванням усіх її географічних, геополітичних, історичних, ментальних та інших характеристик і віднайти способи реалізації власного інтересу в мінливих умовах формування нового світового порядку. Вирішення цього завдання включає три головні складові:[562]

1) зрозуміти власний інтерес, який має об'єктивний характер для існування країни та її держави і може не збігатися з інтересами політичних еліт та окремих груп населення. Власний інтерес України полягає: у збереженні та розвитку її народу як спільноти людей, яка проживає

---

[560] Гриценко А. А. Стратегії економічної стійкості у нестабільному середовищі. Економіка і прогнозування. 2022. № 3. С. 33–43.

[561] Трансформація структури економіки міст Західного регіону України: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2021. 529 с. – С.462

[562] Гриценко А. А. Стратегії економічної стійкості у нестабільному середовищі. Економіка і прогнозування. 2022. №3. С. 33–43.

на території держави; у віднаходженні способів використання своїх географічних, ресурсних, історичних, ментальних та інших особливостей як переваг у соціально-економічному розвитку країни та у її міжнародній конкурентній боротьбі;

2) уяснити об'єктивні тенденції технологічного, економічного, соціального, політичного і духовного розвитку світу та його головних векторів;

3) віднайти способи входження у глобальний світ, які дають змогу найбільш ефективним чином реалізувати свої власні інтереси.

Вибір засобів досягнення цілей передбачає освоєння всього світового досвіду відбудов у повоєнний час, який є досить різноманітним, а його вивчення засвідчує безперспективність механічного копіювання і необхідність віднаходження способу дій, адекватного для повоєнних умов України. Реконструктивний характер відбудови економіки України передбачає не відтворення старої структури, а вибудовування нової, заснованої на застосуванні сучасних технологій та сучасних підходів до просторової локалізації виробництв. Реконструкція соціально-економічної системи повинна бути спрямована на створення умов ефективної занятості, забезпечення зростання доходів населення, подолання бідності, зменшення соціального розшарування і створення сприятливих умов для бізнесу та інвестування. В умовах України це зумовлює необхідність використовувати нетрадиційні механізми фінансового забезпечення вирішення таких завдань.[563]

Серед найважливіших напрямів об'єктивних змін, що визначатимуть умови реконструкції, можна виділити такі, як: розвиток інформаційномережевої економіки, що включає розповсюдження інформаційно-цифрових та нейромережевих технологій, зумовлює суттєві зміни у відносинах власності, формах праці та розподілу результатів виробництва (зміни у формах реалізації інтелектуальної власності, розвиток спільного користування, кластерно-окружний тип організації життєвого простору, дистанційну роботу, безумовний і рентно-преміальний види доходів тощо); орієнтація на енергоефективність, екологічно чисті виробництва, "зелену" економіку.[564] Саме *розвиток «зеленої» та циркулярної економіки* віднесено нами до основних принципів посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності, який в своїй в основі містить стратегічну перспективу підвищення конкурентоспроможності суспільно-економічної системи в майбутньому, формування збалансованої траєкторії розвитку.

Трансформація лінійної моделі економіки України у напрямку «зеленої» та циркулярної економіки повинна відбуватися поетапно з розробленням системи коротко-, середньо- та довгострокових заходів у межах спеціалізованої державної стратегії розвитку циркулярної економіки, оскільки в умовах сьогодення в країні не сформовані відповідні інституційні, інфраструктурні, технологічні та соціально-культурні умови для швидкого та якісного переходу до циркулярної економіки.

Необхідні чіткі механізми покрокової реалізації стратегії формування циркулярної економіки в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі, які спрямовані на: формування відповідного інституційного забезпечення; інноваційної, кадрової та технічної інфраструктури; подолання наявних соціальних, економічних, технологічних і правових перешкод; підвищення рівня екологічно орієнтованої свідомості громадян; стимулювання розробки науково-дослідних робіт у сфері утилізації відході, ремануфактурингу та безвідходних моделей споживання, з подальшим впровадженням та поширенням їх результатів у суспільну життєдіяльність.

---

[563] Гриценко А. А. Стратегії економічної стійкості у нестабільному середовищі. Економіка і прогнозування. 2022. №3. С. 33–43.

[564] Геєць В.М., Подолець Р.З., Дячук О.А. Повоєнна економіка України в імперативах низьковуглецевого розвитку (макрооцінка). Science and innovation. 2022. № 6.

Вкрай важлива дорожня карта формування циркулярної економіки в Україні, яка б пов'язувала між собою стратегію, цільові орієнтири та план розвитку процесу, окреслюючи основні його етапи в визначеному часовому діапазоні. В межах запропонованої Дорожньої карти[565] передбачено реалізацію ряду спеціалізованих інструментів у таких взаємопов'язаних сферах як: інституційні та нормативно-правові перетворення, розвиток нових циркулярних технологій та інноваційних рішень, соціально-культурні перетворення, а також розроблення та розвиток фінансово-економічних механізмів підтримки компаній, працівників і споживачів у процесі формування циркулярної економіки. Цільові орієнтири даної Дорожньої карти направлені на формування нових сфер економічної діяльності та конкурентоспроможних інноваційних підприємств, зростання кількості робочих місць і покращення умов праці, створення сучасної інноваційної та інформаційної інфраструктури, а також вдосконалення системи управління соціально-економічним розвитком, як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях, з чіткою орієнтацією на досягнення цілей стійкого розвитку, в т.ч. всебічного впровадження компонентів концепції циркулярної економіки.

Реалізація запропонованої дорожньої карти формування циркулярної економіки в Україні, можлива виключно в процесі тісної співпраці держави з представниками бізнес- та наукової спільноти, неурядових і громадських організацій, а також громадян. Оскільки розроблення циркулярних продуктів і циркулярних ланцюгів постачання, практичне поєднання їх основних елементів і реалізація, впровадження циркулярних бізнес-моделей і адаптованих моделей споживання є довготривалими процесами, що тісно пов'язані між собою на кожному з наведених етапів формування та розвитку циркулярної економіки, їх ефективне та якісне втілення потребує залучення і взаємодії всіх зацікавлених сторін. Проте, без чіткого національного плану дій з розвитку циркулярної економіки та формалізації взаємодії всіх зацікавлених сторін у межах спеціалізованих нормативно-правових актів, належного рівня екологічної свідомості громадян та їх поінформованості про переваги циркулярної економіки, відповідного рівня фінансово-економічних стимулів і екологічних обмежень, а також спеціалізованих технологій та інноваційних рішень, важко розраховувати на швидкий та ефективний перехід від лінійної до соціально-економічної системи побудованої на принципах циркулярної економіки.[566]

Когерентність механізмів підвищення резильєнтності соціально-економічної системи на всіх рівнях державного управління є ключовим пріоритетом формування сучасної моделі просторового розвитку економіки України задля створення умов для самодостатнього, інтегрованого, інклюзивного та збалансованого розвитку територіально-суспільних систем різного рівня (територіальних громад, міст, регіонів).[567] При цьому стратегічне проектування просторового розвитку на різних рівнях управління покликане враховувати широкий спектр прямих і непрямих факторів, що впливають на результати діяльності місцевого бізнесу; необхідність розкриття потенціалу унікальних для регіону (громади) активів; зосередження на конкурентних перевагах територіально-суспільних систем; забезпечувати дієвість скоординованої системи багаторівневого врядування територіальним розвитком за участі центральної, регіональної і місцевої влади (посилення їх управлінської спроможності) та всіх стейкхолдерів.

Когерентність стратегічних соціально-економічних і просторових пріоритетів розвитку

---

[565] Трансформація структури економіки міст Західного регіону України: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2021. 529 с. – С.462

[566] Там само.

[567] Мельник М.І., Лещух І.В. Когерентний підхід формування сучасної моделі просторового розвитку економіки України. регіональна економіка. 2023. №1. С.25-34.

територіальних суспільних систем різного рівня (громад, регіонів, функціональних типів територій) повинна бути підкріплена також узгодженістю інструментів фінансового (бюджетна, кредитна та інвестиційна політики, зовнішня кредитна та грантова підтримка міжнародних фінансових організацій на регіональному та місцевому рівні), економічного (прогнози соціального і економічного розвитку, регіональні цільові програми, стратегії регіонального розвитку та програми соціально-економічного розвитку областей і територіальних громад, інвестиційні програми і проекти розвитку регіонів, агломерацій, територіальних громад), інституційного (узгодженість законодавства, стратегічне проектування, інклюзія громадськості, інформаційна підтримка стейкхолдерів, моніторинг реалізації стратегічних пріоритетів) та просторово-планувального (узгодженість на місцевому, субрегіональному, регіональному та національному рівнях – Генеральна схема планування території України, схеми планування території областей і районів, генеральні плани населених пунктів, перспективні плани та комплексні плани просторового розвитку території громади) характеру. Тому важливим є когерентний підхід як щодо політики інтегрованого розвитку регіональних та локальних систем, так і щодо узгодження стратегічного та просторового планування на національному, регіональному, локальному і секторальному рівнях. [568] Це дасть змогу вибудувати стратегію формування високорезильєнтної соціально-економічної системи України в майбутньому.

Цьому сприятиме також просторово інтегрований розвиток через різні просторові форми інтеграції бізнесу та партнерства (індустріальні парки, галузеві кластери, включеність в глобальні ланцюги створення доданої вартості тощо) та інклюзивний розвиток через підвищення ступеня соціальної інклюзії та розвиток соціального капіталу (залучення громадськості у процес ухвалення рішень на різних рівнях управління і підвищення здатності держави реагувати на потреби громадян). Державна регіональна політика щодо формуванні просторово згуртованого соціально-економічного простору країни (врахування інтересів різних стейкхолдерів) має базуватись на створенні умов для інтегрованого розвитку регіонів (громад) та посиленні їх економічного потенціалу, зокрема, шляхом формування згуртованого економічного, соціального та гуманітарного простору, визначивши пріоритетами міжрегіональне та внутрірегіональне співробітництво на базі спільних проєктів розвитку, що згуртовують Україну. В цьому контексті ефективним є створення на локальному рівні кластерів (об'єднань, консорціумів) міжсекторного партнерства, ініційованих органами місцевого самоврядування, із залученням асоціацій підприємців, наукових та навчально-освітніх закладів, громадських організацій та об’єднань тощо. Місцева влада в таких кластерах може виступати в ролі адміністратора кластеру, наукові установи – ідеологами розробки стратегій та програм інноваційного розвитку, навчально-освітні заклади – відповідальними за підготовку потрібних кадрів, а неурядові організації – інституціями, покликаними забезпечувати популяризацію відповідних інноваційних трансформацій серед населення та залучення додаткових грантових ресурсів для їх впровадження.

У підсумку зазначимо, що формуючи концептуальну архітектоніку посилення резильєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної нестабільності та викликів, слід дотримуватись практики необхідного великого прагматизму, де "... якомога менше ідеології, якомога більше прагматизму..." (Колодко, 2011), завдяки якому йтиметься не про традиційну оцінку результатів економічної діяльності за приростом ВВП, а про досягнення гармонії

[568] Мельник М.І., Лещух І.В. Когерентний підхід формування сучасної моделі просторового розвитку економіки України. регіональна економіка. 2023. №1. С.25-34.

у розвитку суспільства, держави та економіки шляхом урівноваження стану справ в економічному і громадському сенсах, що в економічній діяльності супроводжується доброчесною конкурентністю.[569]

На шляху подолання бідності, яку породжують конфлікти і війни, важливо "...відновити справжнє багатство, необхідно розробити інші критерії оцінки, ...які перебували б за межами глобального супермаркету. Ми повинні пам'ятати, що справжня валюта життя – це саме життя". Для успішності й стабільності сучасного капіталу в його модель потрібно закласти можливість створення нової соціальної реальності. Суть останньої спрямована на те, щоб завдяки своїм можливостям збільшити додану вартість виробництва з використанням інноваційних технологій на засадах доброчесності, що визначатиме і відповідні конкурентні стосунки як між державою, так і в бізнесі. Тим самим знання гуманітарного характеру посилюють продуктивну силу праці. Нове, ширше трактування виробничої функції реалізується завдяки відповідній соціальній технології (соціалізації), котра сформована на основі наукового знання гуманітарного характеру, що підвищує значення соціального капіталу, здатного успішно капіталізувати творчу діяльність людей.[570] Якщо ці постулати будуть закладені в концепцію посилення резильєнтності соціально-економічної системи України, то вона набуде ознак продуктивної спроможності в гуманітарному сенсі як в поточному (чи повоєнному) відновленні, так і в умовах можливих майбутніх глобальних викликів майбутнього.

6.2. Інституційні домінанти забезпечення резильєнтності регіонального розвитку

В контексті сучасних загальнодержавних викликів конкурентну позицію України у світі визнано нестійкою [571], а вітчизняна економічна система істотно ослаблена вимушеним протистоянням у російсько-українській війні, підвищенням загального рівня ризику ведення господарської діяльності, скороченням ділової активності та економічною рецесією, є очевидною невідворотність цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку на засадах резильєнтності економіки регіонів.

Зміцнення резильєнтності економіки регіонів постає невідворотним напрямом інтеграції національної економічної системи в європейську економіку та стане важливим елементом у розбудові відносин з ЄС, що потребуватиме застосування релевантного інструментарію зміцнення резильєнтності регіонів/територій на основі ідентифікації ризиків та активів, оцінки та аналізу їх взаємозв'язку в контексті стратегічного планування регіонального розвитку.

В Україні основним планувальним документом для реалізації секторальних стратегій розвитку, координації державної політики у різних сферах, досягнення ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини, єдності держави, збереження навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів є чинна Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 р.[572].

Зокрема, в цьому нормативному акті зазначено, що об'єктом сучасної державної регіональної політики є розбудова конкурентоспроможного регіону та функціональної

---

[569] Валерій Геєць Від турбулентності до ламінарної динаміки на основі рівноправної конкуренції. Економічна теорія. 2022. № 3. 5-28.
[570] Там само.
[571] Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. Законодавство України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text. (дата звернення: 17.05.2023).
[572] Там само.

території шляхом залучення усіх суб'єктів розвитку та використання потенціалу ключових активів регіону/території.

Однак, попри констатацію недосконалості системи національної стійкості та захисту об'єктів критичної інфраструктури в зазначеному документі: не наведено жодної класифікації активів регіону/території; не визначено порядок анонсованої якісної діагностики потенціалу та проблем територій, що потребують державної підтримки; виключно в рамках розвитку соціальної інфраструктури обумовлено необхідність впровадження систем управління професійними ризиками.

Підкреслимо також, що відповідно до пункту 14 статті Закону України "Про засади державної регіональної політики" [573] середньо- і довгострокове планування означено функцією державного управління з обрання пріоритетів, визначення з урахуванням наявних ресурсів цілей та напрямів розвитку, розроблення та виконання взаємопов'язаних завдань і заходів соціально-економічного розвитку на середньо- (від трьох до п'яти років) і довгостроковий (понад п'ять років) періоди з урахуванням наявних ресурсів, реальних та потенційних загроз.

Однак, у чинних урядових актах з питань регіонального розвитку, зокрема: Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України [574], Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку [575], відсутній акцент щодо застосування інструментарію зміцнення резильєнтності регіонів/територій на основі ідентифікації ризиків та активів, оцінки та аналізу їх взаємозв'язку в контексті стратегічного планування регіонального розвитку.

Разом з тим, з позиції принципу юридичної визначеності та необхідності приведення українського законодавства у відповідність до права ЄС, актуалізується можливість імплементації в національному законодавстві проєвропейського методологічного інструментарію в частині інтегрованого зміцнення резильєнтності соціально-економічних систем на всіх її рівнях – від національного до місцевого, включаючи домогосподарства.

Таким чином, з позиції стратегічного значення для України динамічного відновлення та резильєнтного зміцнення економіки її регіонів, першоосновою має бути резильєнтність національного законодавства, адаптованого до міжнародної практики посилення резильєнтності соціально-економічних систем. А першим етапом зміцнення резильєнтності економіки регіонів є системна інституціалізація проєвропейського методологічного забезпечення інтегрованого зміцнення резильєнтності соціально-економічних систем загалом.

В умовах невідворотної ендогенізації регіонального розвитку в Україні другим етапом зміцнення резильєнтності економіки регіонів постає ідентифікація та верифікація активів, для чого необхідно здійснити їх системну інвентаризацію в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць та територіальних громад. Проблема стагнації в сфері раціонального використання та обліку активів регіонального розвитку існувала впродовж усіх років незалежності України посилюючи диспропорції та економічну диференціацію регіонів. А пролонгація такого стану речей є істотною перешкодою для комбінованого зміцнення здатності до поглинання, адаптації в системі чи її трансформації, блокує нарощування потенціалу реагування регіону/території в умовах довготривалих стресів, змін і невизначеності.

---

[573] Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року№ 156-VIII // Законодавство України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text. (дата звернення: 5.05.2023).

[574] Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 931// Законодавство України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2015-%D0%BF#n8 (дата звернення: 10.05.2023).

[575] Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 року №932 // Законодавство України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.05.2023)

Необхідно запровадити безстроковий і безперервний моніторинг динаміки резильєнтної здатності активів регіонів/територій та потужності впливу на ці активи основних ризиків, використовуючи релевантні статичні чи динамічні показники (їх параметри), а також забезпечити інформаційний онлайн-доступ вигодонабувачів (бенефіціарів) та зацікавлених сторін державної регіональної політики до моніторингу, що варто визначити третім етапом зміцнення резильєнтності економіки регіонів. Прикметно, що акцентуючи на принципах актуальності, достовірності, повноти, цілісності, точності, обґрунтованості, офіційності геопросторових даних, в Законі України "Про національну інфраструктуру геопросторових даних" від 13 квітня 2020 р. № 554-IX [576] до переліку геопросторових даних включено лише ризики поширення інфекційних захворювань, а також зони природного ризику (зони надзвичайної екологічної ситуації, деградовані землі (земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин). Фіксації всього спектру об'єктивних обмежень (безпекових, бюджетно-фіскальних, економічних, просторових, соціальних та ін.), що впливають на використання потенціалу активів територій в цьому переліку не передбачено. Тому створення та забезпечення функціонування єдиної геоінформаційної системи здійснення моніторингу та оцінювання розвитку регіонів, територіальних громад і функціональних типів територій слід реалізувати з позиції впровадження аналізу резильєнтності їх активів до впливу реальних чи потенційних ризиків чи обмежень.

На нашу думку, повноцінна реалізація означених трьох етапів зміцнення резильєнтності економіки регіонів є детермінантом обов'язкової імплементації четвертого етапу – розроблення та впровадження системоформуючої Концепції стійкості (резильєнтності) економіки на рівні регіону, територіальних громад, функціональних типів територій (далі – Концепції) як фундаментального правового акту динамічно-превентивного секторально-функціонального прогнозування та планування збалансованого посилення резильєнтності відповідних об'єктів державної регіональної політики.

Положеннями Концепції доцільно окреслити основні напрями зміцнення резильєнтності економіки регіонів саме за рахунок ексклюзивного задіяння внутрішніх адаптивних драйверів розвитку на місцевому рівні, позаяк рівень резильєнтності громади позначається на резильєнтності її мешканців, рівні і якості їх життя. На місцевому рівні драйвери зростання економіки є чинниками синергетичного зміцнення її резильєнтності та мають формувати пріоритетні напрями сталого розвитку об'єднаних територіальних громад, а на загальнонаціональному – стратегічні пріоритети макроекономічної, інноваційної політики держави, середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного і галузевого рівнів. Підкреслимо, що на думку академіка НАН України Богдана Данилишина [577], драйвери економічного зростання – сукупність механізмів, які вловлюють попит, каталізують імпульси, що йдуть від нього, включають на відповідному етапі різні активи (матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові) в русло руху, змінюють економічну ситуацію в країні. Визначальними драйверами вчений аргументовано виокремлює нинішній аграрний сектор і розвиток транспортно-логістичної інфраструктури. Тому в Концепції апріорі належить зазначити такі перші напрями зміцнення резильєнтності економіки регіонів:

– виробництво безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, її експортно-орієнтована переробка;

[576] Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13 квітня 2020 року № 554-IX // Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text (дата звернення: 10.05.2023).
[577] Данилишин Б. Про драйвери зростання української економіки. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/pro drayveri-zrostannya-ekonomiki-ukrajini-50010791.html (дата звернення: 5.03.2023).

– повоєнне відновлення, модернізація та розвиток критичної, цивільної, транспортно-логістичної, енергетичної, промислової, туристично-логістичної інфраструктури в регіоні; забезпечення інфраструктурної з'єднаності з ЄС.

Реальним драйвером економічного зростання України є розвиток цифрової економіки, що також істотно посилює резильєнтність економіки регіонів. Очевидно, що цифрова трансформація реалізації повноважень державними органами та органами місцевого самоврядування є основою для забезпечення прозорості та мінімізації корупційних ризиків у діяльності цих органів, детінізації активів та посилення економічних можливостей територій. Тому третім напрямом означеної Концепції має бути – цифрова трансформація і цифровий розвиток в регіоні та територіальних громадах.

Інновації також варто розглядати в числі основних драйверів економічного розвитку, модернізації та зміцнення економіки, а імплементація смарт-спеціалізації може забезпечити запровадження інновацій у найбільш перспективні галузі регіональної економіки, підвищення конкурентоспроможності регіонів, оптимізацію структури економіки, заснованої на знаннях, та включеність вітчизняних підприємств в глобальні ланцюжки доданої вартості. Водночас смарт-спеціалізація може бути унікальним інструментом виявлення та стимулювання реалізації стратегічних цілей розвитку новітніх територіальних громад залежно від специфіки та типу територій, зокрема територій з незначним промисловим потенціалом чи територій з потужним рекреаційно-оздоровчим, історико-культурним, природо-заповідним потенціалом. Відтак інноваційна трансформація місцевої економіки на засадах смарт-спеціалізації постає четвертим напрямом ексклюзивного збалансованого зміцнення резильєнтності активів та економіки конкретної території, зокрема шляхом інтегрованого створення та ефективного функціонування інфраструктури підтримки підприємництва у вигляді технопарків, бізнес-інкубаторів, мереж надання послуг підприємствам, зокрема на засадах державно-приватного партнерства; сприяння розвитку кластерних мереж.

Ексклюзивність інноваційної трансформації місцевої економіки зумовлюється переходом до "зеленої економіки" – економіки, яка підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість і при цьому істотно знижує ризики для довкілля і запобігає його збіднінню. Забезпечення переходу до моделі "зеленої економіки" трансформуватиме економіку в напрямку вуглецево-нейтрального розвитку в рамках Паризької угоди, що наближає Україну до "Європейського зеленого курсу" – програми дій Європейської Комісії для переходу до кліматично нейтральної Європи до 2050 року, а також до виконання положень Угоди про асоціацію з ЄС. Тому впровадження принципів "зеленої економіки", адаптацію інструментів політики регіонального розвитку до цілей "Європейського зеленого курсу" (впровадження секторальних кліматичних політик для енергетики, промисловості, транспорту, житлово-комунального господарства, аграрного сектору та інших галузей; впровадження ініціатив щодо розвитку відновлюваних джерел енергії, розвитку циркулярної економіки, функціонування систем інтегрованого поводження з відходами; залучення інвестицій в екомодернізацію та проекти екологічного спрямування) як невідворотний процес досягнення цілей кліматичної нейтральності, слід виокремити п'ятим напрямом Концепції. Так, реалії військового стану в Україні засвідчили нагальність трансформації національної енергетичної інфраструктури та розбудови сучасної "зеленої" енергетики для протидії будь-яким військовим, економічним чи навіть кліматичним загрозам.

Важливим драйвером економічного зростання у країнах ЄС та багатьох інших розвинених країнах виступає розвиток підприємництва, що так само доцільно враховувати при розробленні означеної Концепції. Це пов'язано із тим, що малі і середні підприємства найбільш ефективно адаптуються до змінних умов середовища, займаючи ніші, що не актуальні для великих підприємств, сприяють швидкій дифузії інновацій в усі сфери ринку та реально

зміцнюють потенціал територій. А в умовах розв'язаної російською федерацією війни підприємництво є базисом стійкості економіки України та її регіонів. Тому підтримка проектів та програм міжрегіональної взаємодії територіальних громад на засадах розвитку інститутів громадянського суспільства, суспільних ініціатив, спрямованих на створення умов для малих та середніх підприємств щодо впровадження принципів циркулярного екологічно безпечного виробництва; інвестування в науково-дослідну діяльність шляхом реалізації заходів з розвитку співпраці науково-дослідного та реального секторів доцільно визначити шостим напрямом Концепції.

Зважаючи на посилення уваги міжнародної спільноти до проблем охорони навколишнього природного середовища, інституційну адаптацію механізмів міжнародного і регіонального співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема в рамках природоохоронної діяльності урядових і неурядових міжнародних організацій, для захисту, аналізу та контролю за станом навколишнього природного середовища, природних територій і об'єктів, що підлягають особливій охороні, а також фіксування фактів екологічних правопорушень і злочинів, належить виокремити сьомим напрямом Концепції.

Очевидно, що з огляду на необхідність повноцінної реалізації Концепції, наскрізним завершальним (восьмим) напрямом постає забезпечення системності, збалансованості, узгодженості та публічності в сфері просторового розвитку, зокрема: системи формування, реалізації та коригування документів інтегрованого просторового розвитку на регіональному і місцевому рівнях; обов'язкове врахування вимог містобудівної документації під час розроблення та реалізації програм соціально-економічного розвитку; забезпечення заходів щодо реалізації містобудівної документації фінансуванням на відповідний період; надання можливості доступу в режимі перегляду до містобудівної документації по будь-якій адміністративно-територіальній одиниці чи територіальній громаді із деталізацією до окремої земельної ділянки.

Тому затвердження змісту та структури Концепції, порядку внесення змін до цього документа варто здійснити нормами Закону та встановити, що розроблення документів стратегічного планування і реалізації державної регіональної політики щодо розвитку регіонів, територіальних громад та функціональних типів територій здійснюється на основі неухильного врахування норм Концепції, чим буде усунуто прогалини чинного законодавства щодо послідовності, взаємопов'язаності, збалансованості та інтегрованості процесу стратегування і планування в сфері регіонального розвитку.

Таким чином, наскрізним елементом політики зміцнення резильєнтності економіки регіонів постає імплементація Концепції стійкості (резильєнтності) економіки на рівні регіону, територіальних громад, функціональних типів територій.

Правовою основою сучасного механізму формування та зміцнення резильєнтності соціально-економічних систем може бути внесення змін до Закону України "Про засади державної регіональної політики", зокрема:

– Частину 1 статті 3 доповнити пунктами:

- 1^1) стійкості (резильєнтності) – забезпечення здатності об'єктів державної регіональної політики збалансованого сприймання реальних або потенційних уразливостей (ризиків), динамічного відновлювання після них, позитивно адаптуючи та трансформуючи потенціал наявних активів для інтегрованої реалізації цілей сталого розвитку регіонів, територіальних громад, функціональних типів територій;
- 1^2) готовності – акумуляція знань та можливостей для ефективного передбачення та реагування на ймовірні, неминучі або поточні небезпечні події або умови та відновлення після їх впливу;

- 1^3) запобігання – застосування процедур, оцінювання впливу ймовірних, неминучих або поточних небезпечних подій або умов на конкретні види активів; використання стратегічної екологічної оцінки та превентивних заходів з метою запобігання негативним наслідкам для довкілля та здоров'я людини на стадії планування діяльності;
- 1^4) чутливості – швидке та позитивне реагування у випадку та після впливу ймовірних, неминучих або поточних небезпечних подій або умов.

– частину 5 статті 7 доповнити положеннями такого змісту: "Розроблення документів стратегічного планування і реалізації державної регіональної політики здійснюється з урахуванням концепції стійкості (резильєнтності) економіки регіону, територіальної громади, чи функціональних типів території".

– частину 3 статті 10 після слів "Розроблення регіональних стратегій розвитку здійснюється на основі" доповнити словами "ідентифікації та аналізу ризиків і активів, а також збалансування їх впливу для нарощування потенціалу ендогенного розвитку регіону".

– пункт 8 частини другої статті 13 викласти в такій редакції: "створення та забезпечення функціонування єдиної геоінформаційної системи здійснення моніторингу та оцінювання розвитку регіонів, територіальних громад і функціональних типів територій з врахуванням аналізу стійкості (резильєнтності) їх активів до впливу реальних чи потенційних ризиків, які описуються кількісними та якісними, статичними або динамічними параметрами".

Необхідно також доповнити Додаток до Закону України Закону України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13 квітня 2020 року № 554-IX такими пунктами:

– 4^1. Функціональні типи територій. Території відновлення; регіональні полюси зростання; території з особливими умовами для розвитку; території сталого розвитку.

– 5^1 Активи. Адреса, вид, обсяги та їх динаміка, обмеження у використанні.

З позиції стратегічного значення для України динамічного відновлення та резильєнтного зміцнення економіки її регіонів, імплементація запропонованих етапів, напрямів та заходів сприятиме формуванню моделі випереджального соціально-економічного розвитку регіону з урахуванням кліматично нейтрального повоєнного відновлення та зміцнення потенціалу територіальних громад, створення робочих місць, забезпечуючи поступове наближення якості життя до європейських стандартів.

6.3. Диверсифіковані підходи до політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків

Проблематика диспропорційності розвитку регіонів України загалом не є новою. Утім, новий глобальний шок – війна росії проти України, інтенсивність якої має диференційований просторовий (географічний) характер, суттєво загострив відмінності регіонів з точки зору можливостей їх розвитку та необхідної державної підтримки.

Затяжна війна, орієнтована на виснаження ресурсів, унаслідок якої дедалі більше поглиблюється диференціація розвитку регіонів зумовлюють необхідність переходу до планування і стимулювання регіонального розвитку, а також посилення резильєнтності регіонів на основі територіально орієнтованого підходу. Його суть полягає у визначенні типів територій, які потребують особливої уваги з боку держави, і впровадженні диверсифікованих механізмів та інструментів впливу, що застосовуються щодо зазначених територій органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. При цьому, важливим є забезпечення рівного доступу усіх суб'єктів економіки до базових публічних та непублічних послуг.

Базовими орієнтирами диверсифікованої політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків, на наш погляд, мають бути:

1. Створення привабливих соціально-економічних та інфраструктурних умов для збереження та розвитку потенціалу суб'єктів економіки України.
2. Повернення з-за кордону переміщених осіб, адже саме людський капітал є основним продуктивним чинником економічного та суспільного розвитку [578], рушійною силою сталого зростання регіонів, територій та держави загалом.
3. Збалансований та сталий розвиток держави (забезпечення стабільності економічної динаміки за умови дотримання соціальних стандартів та підвищення рівня якості життя).

Крім зазначеного вище, реалізація диверсифікованого підходи до політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків дозволить:

- зменшити диспропорційність розвитку регіонів, сформувати рівні умови для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, створити сприятливі умови для залучення інвестицій, розбудови інфраструктури;
- створити нові робочі місця, підвищити рівень зайнятості та загалом рівень життя мешканців регіонів, що у майбутньому сприятиме подоланню бідності та безробіття (зокрема, у регіонах, які найбільше постраждали від війни);
- максимально ефективно залучити ендогенний потенціал регіону (економічний, науковий, трудовий, природний, історичний тощо) для його збалансованого розвитку, підвищення рівня життя населення;
- раціонально та ощадливо використовувати природні ресурси, зважаючи на потребу збереження та охорони довкілля.

Статтею 6 Закону України «Про засади державної регіональної політики» [579] регламентуються напрями державної регіональної політики України. З-поміж них, зокрема, «зменшення територіальної диференціації за показниками соціально-економічного розвитку». Реалізація цього напряму, на наш погляд, можлива на основі застосування диверсифікованих підходів до регіонального розвитку, які б, з одного боку, орієнтувалися на місцеві потреби та поточний ендогенний потенціал розвитку, а з іншого, враховували безпековий фактор (безпекові обмеження).

В контексті пошуку шляхів та інструментів формування диверсифікованої політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобального шоку війни чи не найпершою проблемою є коректна ідентифікація об'єкта зазначеної політики. Діючою Державною стратегією регіонального розвитку [580] (далі – ДСРР) регламентовано «… перехід до територіально спрямованої політики розвитку на основі стимулювання використання власного потенціалу територій, надання підтримки окремим територіям, що характеризуються особливими проблемами соціально-економічного розвитку, високим історико-культурним потенціалом, екологічними умовами та потребами охорони навколишнього природного середовища». Відтак, для цілей ДСРР ідентифіковано 13 функціональних типів територій (далі – ФТТ). Утім, в контексті пошуку шляхів та інструментів формування диверсифікованої політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобального шоку війни дискусійним є вибір за основу функціональних типів територій, пропонованих у ДСРР, зважаючи на не врахування при їх ідентифікації безпекового фактора.

---

[578] Мельник М.І., Лещух І.В. Вплив збройної агресії росії на ендогенний потенціал регіонів України. Економіка України. 2022. №9. С. 21-44. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.021

[579] Про засади державної регіональної політики: Закон України. Відомості Верховної Ради, 2015, № 13, ст.90. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

[580] Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11

При розробленні диверсифікованих підходів до політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків більш доцільним, на наш погляд, є вибір за основу поділу територій на функціональні типи, пропонованого Законом України «Про засади державної регіональної політики»[581]. Зокрема, ст. 11^2 зазначеного Закону «для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій, а також з метою запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів» визначає наступні ФТТ: території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку. Вибір таких ФТТ для розроблення диверсифікованих підходів до політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків аргументується тим, що при ідентифікації зазначених ФТТ враховуються три основні аспект розвитку території: місцеві потреби, ендогенний потенціал розвитку, безпековий фактор.

У липні 2023 р. постановою Кабінету Міністрів України було затверджено порядок визначення територій відновлення[582]. Утім, невирішеною залишається проблема законодавчої регламентації показників для віднесення конкретних територій до інших функціональних типів (регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку), при тому, що стаття 11^2 Закону України «Про засади державної регіональної політики» зобов'язує Кабінет Міністрів України визначити такі показники та затвердити на їх основі перелік територій в розрізі кожного функціонального типу. При цьому, безпосередньо класифікує конкретні території за функціональними типами і формує відповідний перелік територій Міністерство відновлення розвитку громад, територій та інфраструктури України, яке для зазначених цілей утворює комісію, не менше половини членів якої становлять члени профільних комітетів Верховної Ради України. В умовах відсутності чітких індикаторів та об'єктивних доказів для класифікації територій на функціональні типи для розроблення диверсифікованої політики регіонального розвитку, включення до складу зазначених вище комісій осіб, які приймають рішення на політичному рівні, створює ризик того, що класифікація територій стане надто політизованим процесом. На наш погляд, розподіл територій на функціональні типи для реалізації диверсифікованої політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків доцільно перевести із політичного у технічне русло. Тобто, перелік конкретних ФТТ повинен формуватися внутрішньою комісією Міністерства відновлення розвитку громад, територій та інфраструктури України без залучення до цього процесу депутатів та на основі комплексу узгоджених критеріїв, чітко регламентованих законодавством.

На рис. 6.3 представлено основні заходи політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків в розрізі ФТТ (території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку). При цьому варто наголосити, регіон/територія може «переходити» із одного функціонального типу в інший у міру свого соціально-економічного розвитку (чи занепаду). Очевидно, бажаним є вектор розвитку регіону/території у напрямі сталості, тобто забезпечення стабільності економічної динаміки за умови дотримання соціальних стандартів та підвищення рівня якості життя.

---

[581] Про засади державної регіональної політики: Закон України. Відомості Верховної Ради, 2015, № 13, ст.90. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

[582] Порядок затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#n36

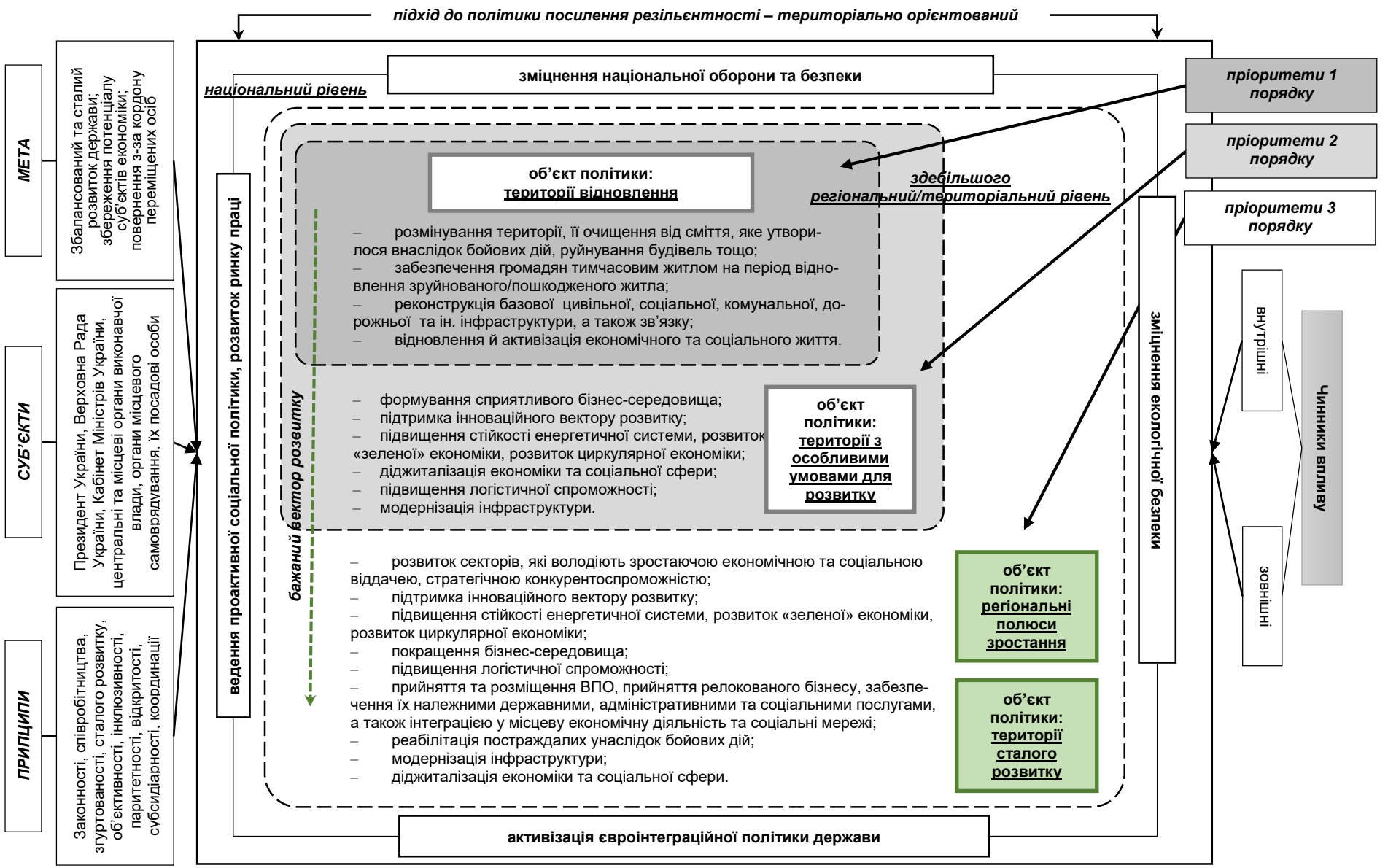

Рис.6.3. Диверсифіковані підходи до посилення резільєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків

складено авторами

Запропонований нами перелік заходів (рис. 6.3) не є вичерпними та може змінюватися під впливом різних чинників:

– внутрішніх, наприклад: функціонально-просторова інтеграція територій, соціально-економічні делікти, політико-ідеологічні виклики та безпекова ситуація всередині країни, поляризація/згуртованість суспільства та ін.;
– зовнішніх, наприклад: посилення взаємозалежності економік країн світу, глобальні політико-ідеологічні виклики та глобальна безпекова ситуація, темпи росту світової торгівлі, урбанізація, метрополізація та ін.

Зважаючи на сучасні умови та особливості регіонального розвитку в Україні у контексті реалізації політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків пріоритетом першого порядку має бути реалізація заходів, спрямованих на підвищення соціально-економічної стійкості територій відновлення.

Відповідно до законодавства, територіями відновлення є мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав[583]. Вважаємо, що для територій відновлення першочерговими (негайними) заходами у контексті посилення їх резильєнтності є:

– розмінування території, її очищення від сміття, яке утворилося внаслідок бойових дій (залишки військової техніки, боєприпасів, будівель, споруд, елементів інфраструктури тощо);
– забезпечення громадян тимчасовим житлом на період відновлення зруйнованого/пошкодженого житла;
– реконструкція базової цивільної, соціальної, комунальної, дорожньої та ін. інфраструктури, а також зв'язку, що є передумовою для відновлення й активізації економічного та соціального життя. При цьому, в умовах відновлення окремих будівель та/або комплексного відновлення населених пунктів, зважаючи на значні руйнування/пошкодження інфраструктури (зокрема, об'єктів житлового фонду) в містах і селищах, особливо тих, які наближені до лінії фронту, актуальною у середньостроковій перспективі є оновлення або розробка нової містобудівної документації.

Загалом, ми вважаємо, що в контексті посилення резильєнтності територій відновлення негайні заходи із їх післявоєнної відбудови повинні максимально інтегруватися у заходи із модернізації та розвитку зазначених територій. Погоджуємося із позицією дослідників[584], що ігнорування перспективи розвитку під час процесу відновлення може призвести до інвестицій в інфраструктуру та потужності, які згодом можуть швидко застаріти або не відповідати конкретним можливостям і перспективам розвитку територій відновлення. Відтак, для них необхідною є актуалізація (а для деяких – розроблення) документів державного планування територіального розвитку з чітко визначеними стратегічними та оперативними цілями розвитку відповідних територій. Утім, вважаємо, що, попри обов'язковість, етап розроблення/актуалізації стратегічних документів має слідувати за етапом відновлення/відбудови. Тобто, у короткостроковій перспективі першочерговими є заходи із відновлення територій, а у середньостроковій – заходи із планування майбутнього розвитку. Така послідовність дій дозволить уникнути неузгодження положень різних планувальних документів, а також сприятиме економії ресурсів на відбудову.

---

[583] Про засади державної регіональної політики: Закон України. Відомості Верховної Ради, 2015, № 13, ст.90. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

[584] Координація процесу відбудови та відновлення з політикою регіонального розвитку в Україні. Аналітичний документ. URL: https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/c645baa4abf99c915677b8d6b334f7bc.pdf

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про засади державної регіональної політики»[585] до територій з особливими умовами для розвитку можуть належати макрорегіони, мікрорегіони, територіальні громади, рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким або на яких існують природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території для розвитку. Законом регламентовано, що зазначена вище група територій також поділяються на окремі функціональні типи. При цьому, законодавством не передбачено чіткого переліку таких функціональних типів, а також критеріїв та/або показників із встановленими нормативними значеннями для віднесення певних територій до групи територій з особливими умовами для розвитку чи певного функціонального типу територій з особливими умовами для розвитку.

Основою активізації зростання усіх без винятку функціональних типів територій з особливими умовами для розвитку, на наш погляд, є[586]:

- формування сприятливого бізнес-середовища на зазначених ФТТ;
- підтримка інноваційного вектору розвитку;
- підвищення стійкості енергетичної системи, розвиток «зеленої» економіки, розвиток циркулярної економіки;
- діджиталізація економіки та соціальної сфери;
- підвищення логістичної спроможності;
- модернізація інфраструктури.

Порівняно із територіями відновлення та територіями з особливими умовами для розвитку, для регіональних полюсів зростання та територій сталого розвитку характерним є вищий ендогенний (соціально-економічний, демографічний тощо) потенціал розвитку. Зазначені ФТТ є більш самодостатніми та спроможними до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах, їх зростання здатне чинити позитивний вплив на суміжні території (зокрема на території з обмеженими можливостями для розвитку), регіон та/або державу загалом. Тому основними заходами політики посилення резильєнтності регіональних полюсів зростання та територій сталого розвитку в умовах глобальних шоків, на наш погляд, є:

- розвиток секторів, які володіють зростаючою економічною та соціальною віддачею, стратегічною конкурентоспроможністю;
- підтримка інноваційного вектору розвитку. До основних чинників інноваційного розвитку регіональних полюсів зростання та територій сталого розвитку належить також ефективне функціонування інноваційної інфраструктури та інфраструктури підтримки бізнесу. В даному контексті стратегічним пріоритетом розвитку зазначених ФТТ є розбудова мережі кластерів та індустріальних (промислових) парків, як структур, спроможних перетворювати ідеї в науково-технічні розробки і сприяти у впровадженні останніх у виробництво;
- підвищення стійкості енергетичної системи, особливо зважаючи на постійну загрозу обстрілів енергетичної інфраструктури, розвиток «зеленої» економіки, розвиток циркулярної економіки;
- покращення бізнес-середовища, зокрема, через застосування інструментів фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки, розвиток інфраструктури підтримки бізнесу, сприяння кооперуванню та підтримка кластерних ініціатив місцевого бізнесу;

---

[585] Про засади державної регіональної політики: Закон України. Відомості Верховної Ради, 2015, № 13, ст.90. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

[586] Мельник М.І., Лещух І.В. Диверсифіковані підходи до політики посилення резільєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.2023. Вип. 4 (162). С. 3-11. DOI: https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-4-1

– підвищення логістичної спроможності, особливо регіональних полюсів зростання та територій сталого розвитку Західної України, зважаючи на втрату логістичного потенціалу приморських регіонів, а також північних та східних регіонів країни;
– прийняття та розміщення ВПО, релокованого бізнесу, забезпечення їх належними державними, адміністративними та соціальними послугами, а також сприяння їх інтеграції у місцеву економічну діяльність та соціальні мережі. Вважаємо, питання реалізації заходів, пов'язаних із вирішення проблем ВПО залишатиметься на порядку денному тилових територій ще деякий час після війни, доки не будуть створені умови для повернення ВПО на їхні попередні місця проживання та роботи;
– сприяння створенню інфраструктури для реабілітації постраждалих унаслідок бойових дій;
– модернізація інфраструктури. Загалом, наявність ефективно функціонуючої інфраструктури (соціальної та дорожньої, інженерних мереж тощо) є одним із визначальних факторів не лише соціальної стабільності регіону, але й ефективного господарювання;
– діджиталізація економіки та соціальної сфери.

Усі запропоновані вище заходи політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків доцільно конкретизувати у проєктах та програмах місцевого розвитку, які, в свою чергу, є основою планів заходів з реалізації стратегій розвитку регіонів/територій.

Описані вище заходи політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків у розрізі ФТТ стосуються здебільшого (але не виключно) регіонального/територіального рівня управління. Разом з тим, забезпечення стійкості, сталості та згуртованості територіального розвитку потребує реалізації комплексу заходів, які формуються на національному рівні. Найперше, це[587]:

1. Зміцнення національної оборони та безпеки. Стратегічні орієнтири держави у цій сфері полягають у тому, що Україна має сформувати достатні власні спроможності як основу для забезпечення власної безпеки і стійкості. Як незалежна держава вона має залишити за собою право обирати участь у різних організаціях колективної безпеки і оборони як спосіб гарантування державного суверенітету й територіальної цілісності. Важливе значення для зміцнення національної оборони та безпеки мають такі напрями державної політики, як[588]: підвищення рівня обороноздатності й готовності до реагування на кризові ситуації, отримання зовнішніх безпекових гарантій, у т.ч. поза межами НАТО, розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами, відновлення економічного і людського розвитку України, підвищення ефективності державного управління тощо.

2. Зміцнення екологічної безпеки. Щоденні бойові дії результуються значним негативним впливом на усі компоненти довкілля (атмосферне повітря, поверхневі і підземні води, ґрунт і ландшафти, рослинність, тваринний світ тощо). Основна небезпека для довкілля в умовах воєнних дій пов'язана з ризиком забруднення через пошкодження промислових підприємств та інфраструктурних об'єктів внаслідок влучання боєприпасів або аварійне порушення їх роботи через припинення електропостачання, водопостачання, газопостачання, порушень технологічних процесів тощо. Особливу небезпеку становлять бойові дії на промислово розвинених територіях сходу та півдня України. Серед багатьох промислових підприємств, які

[587] Мельник М.І., Лещух І.В. Диверсифіковані підходи до політики посилення резільєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.2023. Вип. 4 (162). С. 3-11. DOI: https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-4-1

[588] Стратегічний аналіз безпекового середовища України. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyshcha-ukrayiny

зазнали пошкоджень або порушень роботи в результаті бойових дій, опинилися і найбільш екологічно небезпечні, такі як Чорнобильська, Запорізька, Хмельницька, Рівненська та Південноукраїнська АЕС, Київська, Дніпровська, Кременчуцька, Дністровська та Каховська ГЕС, численні теплові електростанції та теплоелектроцентралі, хімічні та металургійні підприємства, шахти, нафтопереробні підприємства, сховища нафтопродуктів тощо. Воєнні дії ускладнили поводження з твердими побутовими відходами, особливо в населених пунктах уздовж лінії фронту. До традиційного побутового сміття додаються залишки військової техніки, будівель, споруд та елементів інфраструктури, утилізація яких вимагає додаткових потужностей і неможлива без попереднього розмінування території та очищення її від боєприпасів. Внаслідок проведення військових маневрів, будівництва фортифікаційних споруд, вибухів та згоряння боєприпасів, відбувається порушення поверхневого шару ґрунтів [589]. В цих умовах на національному рівні найперше слід:

- вживати негайні заходи для захисту та відновлення екосистем на деокупованих територіях. Зокрема, це рекультивація земель, знешкодження боєприпасів та мін, відновлення лісових насаджень, очищення водних об'єктів, а також заходи із запобігання подальшого забруднення;
- забезпечити захист від військових атак «екологічно чутливої» інфраструктури – атомних станцій, хімічних заводів тощо; здійснювати безперервний моніторинг та оцінку екологічної ситуації на «екологічно чутливих» об'єктах для вчасного виявлення проблем та мінімізації негативних наслідків для довкілля;
- вживати заходи із перманентного підвищення стійкості енергетичної системи;
- безперервно співпрацювати із міжнародними організаціями та сусідніми країнами для реагування на екологічні загрози. Важливо підтримувати увагу міжнародної спільноти та суспільства до проблеми екологічних наслідків війни в Україні та вживати всіх можливих зусиль для їх усунення.

3. Ведення проактивної соціальної політики, невід'ємною частиною якої є розвиток ринку праці. Оновлена політика зайнятості повоєнної економіки має орієнтуватися на реалізацію чотирьох основних завдань:

1) екстрене забезпечення зайнятості та доходів за умов стабілізації безпекової та соціогуманітарної ситуації для груп осіб, що найбільше постраждали від війни[590];

2) ведення загальнодержавної політики створення й розвитку робочих місць, яка має ґрунтуватися на принципах концепції гідної праці, а також сприяти розбудові інституційної спроможності ринку праці та соціального діалогу на національному рівні[591];

3) створення умов для відновлення економіки приймаючих громад;

4) ведення проактивної політики сприяння зайнятості молоді як категорії населення що, з одного боку, є локомотивом демократичних перетворень, новатором, активним учасником соціально-економічного, політичного, культурного життя держави, а з іншого боку, найбільш схильна до міграції.

Крім того, для підвищення рівня зайнятості у воєнний час і період економічного відновлення країни дуже важливим є забезпечення мобільності робочої сили, що сприятиме

[589] Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення: аналітичний звіт. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf
[590] Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendentsiyi-ta-perspektyvy
[591] Там само.

зміцненню її адаптивності, підвищенню конкурентоспроможності, а також ефективності використання[592].

4. Активізація євроінтеграційної політики держави. Російська збройна агресія прискорила євроінтеграційні процеси в Україні, сприяла гуртуванню суспільства, зміцнила солідарність України та ЄС, а також консолідувала країни Євросоюзу у спільному протистоянні агресії кремля. Водночас, погоджуємося із дослідниками[593], що в умовах російської експансії та значних людських і економічних втрат Україна має зосереджувати значні ресурси на військовому протистоянні агресору, що сповільнює темпи виконання рекомендацій Єврокомісії щодо статусу України на членство в ЄС. Умовами успішного просування України на євроінтеграційному шляху є імплементація цінностей і норм ЄС, ефективна реалізація базових реформ у різних сферах. Загалом, оцінюючи дії української влади, можна констатувати позитивні результати і помітний прогрес на визначених напрямах (ухвалення низки євроінтеграційних законів (насамперед про медіа та національні меншини), просування реформи судочинства, здійснення прозорих процедур обрання керівників антикорупційних структур тощо). Але очевидною є необхідність запровадження на практиці ухвалених законодавчих актів, концентрації зусиль на ключових сферах євроінтеграції, вирішення комплексу внутрішніх проблем, що уповільнюють наближення до євроспільноти.

Важливим компонентом політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків має бути моніторинг результатів імплементації заходів з розвитку. Необхідність його здійснення аргументується тим, що моніторинг:

- дозволить оцінити прогрес, тобто визначити, наскільки успішно (чи не успішно) виконуються цілі та завдання політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків;
- дасть можливість вчасно виявляти економічні, соціальні, екологічні та/або інші трансформації в регіоні, що в майбутньому може стати основою для стейкхолдерів при актуалізації заходів та інструментів політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків;
- слугуватиме підґрунтям для ідентифікації сфер, для розвитку яких варто зосередити більше ресурсів та/або щодо яких слід уникнути невиправданих витрат тощо. У підсумку це сприятиме оптимальному використанню перманентно обмежених ресурсів регіональної влади;
- допоможе вчасно виявляти потенційні ризики та проблеми в процесі реалізації політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків, і, відповідно, уникнути кризових ситуацій або ж зменшити їх негативні наслідки.

Крім зазначеного, здійснення моніторингу наслідків імплементації заходів та інструментів політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків, оприлюднення та громадське обговорення результатів моніторингу посилить відповідальність і транспарентність регіональної влади, сприятиме підвищенню довіри населення до влади.

На наш погляд, моніторинг результатів імплементації заходів політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків повинен здійснюватися із застосуванням відповідних індикаторів для кількісного та якісного аналізу. У контексті досліджуваної проблематики:

– кількісний аналіз доцільно здійснювати із застосуванням основних показників соціально-економічного розвитку, виражених у натуральних чи вартісних вимірниках.

---

[592] Ринок праці України в умовах воєнного стану: деякі аналітичні оцінки. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-ukrayiny-v-umovakh-voyennoho-stanu-deyaki-analitychni-otsinky

[593] Пашков М. Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи: аналітична доповідь. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf

Наприклад, обсяг ВРП, оборот роздрібної торгівлі, обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), кількість новостворених суб'єктів господарювання тощо;

- якісний аналіз варто здійснювати для відслідковування наслідків вжиття конкретних заходів та/або інструментів політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків (наприклад, як здійснення видатків на модернізацію інфраструктури сприяло зростанню комфорту та безпеки життя мешканців тощо).

Утім, варто наголосити, що при здійсненні моніторингу результатів імплементації заходів політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків для різних ФТТ слід застосовувати різні індикатори. Зокрема, для регіональних полюсів зростання, територій сталого розвитку та територій з особливими умовами для розвитку можливе здійснення як кількісного, так і якісного аналізу. Натомість для територій відновлення у короткостроковій перспективі доцільним є здійснення кількісного аналізу, і лише згодом (у середньо- та довгостроковій перспективі) якісного аналізу. Крім того, особливістю здійснення моніторингу результатів імплементації заходів політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків для територій відновлення буде відсутність бази порівняння у перший-другий моніторинговий період.

Отже, посилення резильєнтності регіонів є основою для проведення ефективних структурних змін і пошуку нових підходів до здійснення процесів регіональних структурних трансформацій, а такою обов'язковою умовою забезпечення стійкості соціально-економічної система держави.

Головними стратегами при розробленні політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків мають бути регіональні/місцеві органи влади. Однак, ефективність реалізації заходів із посилення резильєнтності на пряму залежить від дотримання принципу узгодженості та синхронізації дій усіх рівнів влади та управління, а також охоплює такий елемент, як вибудовування міцних горизонтальних (міжрегіональних і міжмуніципальних) зв'язків, протекцію розвитку кооперації регіонів і локальних територій. Лише за умови дотримання зазначених принципів можна досягти резильєнтного і збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів/територій.

6.4. Екологічні детермінанти інтегрованості економічного простору регіонів в умовах глобалізаційних змін

За останні десятиріччя питання щодо зміни клімату перетворилося в одну з найбільш гострих проблем світової економіки і політики у контексті вироблення стратегій скорочення викидів парникових газів і поступового переходу до низьковуглецевого розвитку всіх секторів економіки і складових життєдіяльності людини.

В Україні визначено національну систему цілей сталого розвитку, що має забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; забезпечити такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та прийдешніх поколінь.

З позиції послідовної імплементації планетарної парадигми сталого розвитку в сучасних умовах фундаментальними інтересами глобальної взаємодії постають:

- визначені підсумковим документом Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» Цілі сталого розвитку, що спрямовані до «кращого руху вперед» («building forward better») на засадах принципу «нікого не залишити осторонь» («leave no one behind»);

– імплементація Паризької кліматичної угода та Європейського зеленого курсу (European Green Deal) щодо протидії зростанню глобального потепління.

Тобто процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів, позаяк впродовж тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення збалансованого (сталого) розвитку.

Тому особливий вплив на специфіку сталого економічного зростання, що базуватиметься на впровадженні структурних секторальних реформ та трансформації регіональних економік, зумовлюватиме реалізація Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди (НВВ2) [594]. В рамках Паризької угоди та Європейського зеленого курсу (Green Deal) Україна в особі Кабінету Міністрів взяла на себе зобов'язання досягти цілі щодо скорочення викидів ПГ на 65% у 2030 році від рівня 1990 року, що створить, як це зазначено в Національній економічній стратегії на період до 2030 року [595], умови досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року на основі декарбонізації економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»).

Зокрема, серед важливих для України результатів 26-ої конференції ООН зі зміни клімату (COP26), яка проходила в Глазго з 31 жовтня по 12 листопада 2021 року, є рішення про обмеження використання вугілля та призупинення субсидування видобутку викопного палива (саме на вугілля припадає орієнтовно 40% викидів CO2). Також за підсумками COP26 Європейський Союз погодив запуск механізму вуглецевого коригування імпорту (CBAM), згідно з яким підприємство-експортер в ЄС з 2023 року має представити «вуглецеву ємність» своєї продукції і, якщо вона вища за європейські стандарти, зобов'язане купити додаткові квоти на викиди CO2. Під дію CBAM підпадатимуть такі товари: сталь, чавун, мінеральні добрива, електроенергія, алюміній, цемент, що накладатиме додаткові витрати на експортерів. Позаяк чавун та сталь займають найбільшу частку в структурі українського експорту CBAM-товарів (85%), тому саме вплив CBAM на експорт чавуну та сталі буде першочергово визначати його загальний вплив на Україну. Необхідно також враховувати, що CBAM — це не лише мито чи податок, а комплекс норм, що регулюватимуть імпорт окремих вуглецевоємних товарів до ЄС, включаючи особливий порядок ввезення таких товарів, декларування імпортованих товарів, методи розрахунку та вимоги до верифікації пов'язаних викидів, механізм визначення ціни сертифікатів CBAM та їх обороту (купівлі, продажу, зарахування). Очікується, що всі його адміністративні механізми (реєстрація імпортерів, декларування товарів та викидів у них, звітність) будуть вже відпрацьовані у перехідний період (2023 — 2025 рр.), а CBAM почне повноцінно функціонувати з 2026 року впливаючи на функціонування національних економік та регіональний розвиток.

В ЄС визнається, що глобальний перехід до кліматично нейтральної, ресурсоефективної циркулярної економіки буде системним, глибоким і трансформаційним як в ЄС, так і за його межами. Часом це буде руйнівним, тому має бути справедливим. Це вимагатиме узгодження та співпраці всіх зацікавлених сторін на всіх рівнях – ЄС, національному, регіональному, місцевому та міжнародному [596]. Тому процес фундаментальної трансформації України у напрямі «зеленої»

---

[594] Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 липня 2021 р. № 868-р. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-%D1%80#Text

[595] Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25

[596] Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and

та вуглецево-нейтральної економіки апріорі повинен бути узгоджений з екологічними та кліматичними цілями Європейського Союзу (ЄС),

Очевидно, що реалізація такого підходу поступово звужує до повної ліквідації залежність процесу економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища. А для забезпечення виходу України на міжнародні та європейські ринки має бути передбачено здійснення заходів, що гарантують впровадження міжнародних стандартів управління довкіллям і екологічного маркування продукції, прискорення інформатизації сфери охорони довкілля та використання природних ресурсів, створення національної багаторівневої інфраструктури управління геоекологічними даними та загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Разом з тим, перманентними екологічними проблемами в Україні є: забруднення повітря, якість водних ресурсів та деградація ґрунтів, управління твердими відходами, втрата біорізноманіття, проблеми зі здоров'ям людини.

Так, забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем. Незважаючи на певний спад виробництва в Україні, рівень забруднення атмосферного повітря великих міст і промислових регіонів залишається стабільно високим. Основними забруднювачами атмосферного повітря та джерелами викидів парникових газів в Україні є підприємства добувної і переробної промисловості, теплоенергетики, автотранспорт. Фактично дві третини населення країни проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам, що впливає на загальну захворюваність населення.

Сучасне використання земельних ресурсів України також не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного. Водною та вітровою ерозією уражені близько 57 відсотків території України, понад 12 відсотків території держави зазнають підтоплення. За різними критеріями забрудненими є близько 20 відсотків земель України. Щороку фіксується майже 23 тисячі випадків зсувів. Унаслідок абразії руйнується до 60 відсотків узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 відсоток берегової лінії дніпровських водосховищ. Більш як 150 тисяч гектарів земель порушені внаслідок гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тисяч[597].

Особливо загрозливою є прогресуюча деградація та спад родючості ґрунтів-основи біосфери і сільськогосподарського виробництва. Щорічні збитки від основних видів ґрунтової деградації становлять близько 40-50 млрд. гривень, у тому числі за рахунок незбалансованих втрат гумусу і поживних речовин - 23-28 млрд. гривень; від недобору продукції та втрат ґрунту через ерозію - 17-22 млрд. гривень. За рівнем кислотності, засоленості, солонцюватості, переущільнення, забруднення частина земельних ресурсів перебуває у передкризовому, а подекуди у кризовому стані з тенденцією до погіршення [598].

Загальні відновні водні ресурси України оцінюються в 175 млрд м^3 на рік і в 2018 році становили 3 980 м^3 на душу населення в рік. Хоча завдяки цьому рівню країна належить до категорії «без проблем» (визначається як менше 1 700 м^3 на душу населення на рік), Україна є однією з

more competitive Europe. COM(2020) 98 final. (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:98:FIN&WT.mc_id=Twitter).

[597] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.

[598] Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text.

найменш водозабезпечених країн Європи. При істотній нерівності у розподілі водних ресурсів між різними регіонами водокористування в країні здійснюється переважно нераціонально. Підземні води України в багатьох регіонах за своєю якістю не відповідають установленим вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано передусім з антропогенним забрудненням, а інтенсивне їх використання призводить до виснаження горизонтів підземних вод. А внаслідок токсичного, мікробіологічного та біогенного забруднення відбувається погіршення екологічного стану річкових басейнів, а також прибережних вод та територіальних вод Чорного і Азовського морів.

Внаслідок триваючої війни в Україні довкілля та природні ресурси зазнали значної шкоди, зокрема: забруднення атмосферного повітря, підземних та поверхневих вод і ґрунтів хімічними продуктами внаслідок вибухів боєприпасів; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, пошкодження територій природно-заповідного фонду, знищення ландшафтів і рослинності у зв'язку з використанням військової техніки та будівництвом оборонних споруд; знищення значних площ лісів унаслідок викликаних воєнними діями пожеж та неконтрольованих рубок. Війна завдала збитків понад 1,2 млн. га природних заповідників, під загрозою перебуває понад 20% природно-заповідного фонду. Площі лісових пожеж збільшуються в 41 раз за рік. Території, які постраждали від війни, знаходяться в посушливій зоні і без того страждають від нестачі води. Майже 70 відсотків питної води надходить з поверхневих джерел, що наражає населення ще більше через забруднення води, пов'язане з воєнними діями, зі значним ризиком для здоров'я, особливо у вразливих групах.

Довгострокові наслідки війни можуть бути ще більш шкідливими, як для здоров'я та безпеки населення, так і для екосистем та біорізноманіття. Більшість екологічних ризиків пов'язані з накопиченням небезпечних відходів, які впливають на здоров'я та безпеку населення; пошкодженням промислових об'єктів і житлових будинків (викид азбесту), енергетичної інфраструктури (електростанції, нафтосховища, нафтопереробні заводи, бурові платформи, об'єкти газопостачання і розподільні трубопроводи) і екосистем (лісові пожежі та наземні міни).

Серед промислових об'єктів, які створюють серйозний ризик забруднення такі, як: Запорізька і Чорнобильська атомні електростанції, Авдіївський коксохімічний завод, Торезький завод наплавочних твердих сплавів, Маріупольський металургійний комбінат, а також всі порти, нафтосховища і вугільні шахти тощо. Знищено або пошкоджено тисячі шкіл, лікарень, будинків, підприємств, а також мостів, залізничних колій і комунальної інфраструктури. Війна призвела до знесення понад 100 промислових виробничих об'єктів та блокади морських портів, що забезпечували експорт понад 70% продукції. На тимчасово окупованих територіях знаходяться значні обсяги генеруючих енергетичних потужностей, у тому числі 2,6 ГВт-год відновлювальних джерел енергії та понад 50% теплових потужностей. Близько 12 млн українців стали вимушеними переселенцями.

Цілком реальними є загрози ядерної та радіаційної безпеки, оскільки безпека українських атомних електростанцій під постійною небезпекою аварійного витоку радіації внаслідок можливого нанесення росією ударів балістичними ракетами стаціонарного та морського базування, бомбардування авіаударами та системами залпового ракетного вогню. За результатами проведеного ДП «НАЕК «Енергоатом» аналізу, вартість активів, які були знищені та пошкоджені, станом на 1 листопада 2022 року становить 28,18 млрд грн.[599]

[599] Вартість зруйнованих і пошкоджених окупантами майна й інфраструктури Запорізької АЕС та інших відокремлених підрозділів ДП «НАЕК «Енергоатом» перевищує 28 млрд грн. Офіційний канал НАЕК «Енергоатом»: https://t.me/energoatom_ua/10475.

Незважаючи на зусилля МАГАТЕ російська армія досі використовує як військову базу окуповану територію Запорізької атомної станції – найбільшої в Європі та третьої на планеті, наражаючи на небезпеку глобальної техногенної катастрофи весь цивілізований світ.

В умовах триваючої війни зазнали значної шкоди довкілля та природні ресурси, зокрема:

- зафіксовано понад 2 тисячі випадків шкоди довкіллю, розмір завданих збитків перевищує 50 млрд доларів;
- від війни постраждала третина українських лісів;
- 20% природоохоронних територій України також уражені війною;
- під загрозою 35% біорізноманіття Європи, яким володіє Україна;
- росія окупувала 740 українських родовищ корисних копалин;
- приблизно 30% нашої території забруднено боєприпасами;
- росія своїми діями сприяє і посилює кліматичну кризу – шкода, нанесена війною клімату, оцінюється у 33 млн тонн додаткових викидів парникових газів в атмосферу [600].

Планом заходів з розмінування земель сільськогосподарського призначення в 9 регіонах України – Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Черкаській областях передбачено обстеження та в разі необхідності розмінуванню понад 470 тисяч 854 гектарів сільгоспземель [601]. Нині за ініціативи ПРООН в Україні реалізується, зокрема, проект, покликаний залучити світові компанії, що мають передові технології в галузі протимінної діяльності, до розмінування території нашої держави.

Водночас Україні потрібна якомога швидша допомога у мінімізації та ліквідації наслідків підриву Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. За попередніми підрахунками Міндовкілля та ержекоінспекції збитки водним ресурсам завдано на суму 2 млрд грн., яка буде тільки збільшуватиметься [602].

Тим не менш, на тлі повномасштабної війни розпочатої росією, що призвела до руйнування інфраструктури, значного забруднення території регіонів та зниження економічної активності, у липні 2022 року в швейцарському місті Лугано Україна представила Національний план відновлення України на суму 750 мільярдів доларів США визначаючи наявність стійкої економіки та надійного енергопостачання пріоритетами для України.

Відповідно до Національного плану десятирічного відновлення, український уряд бачить потенціал для України стосовно забезпечення «зеленого переходу» до нової «зеленої економіки», яка повністю інтегрується в європейську економіку та стане основним елементом у розбудові стратегічної автономії ЄС. У Плані відновлення встановлені амбітні цілі на 2032 рік: він покликаний прискорити стале економічне зростання (планується щорічне збільшення ВВП на 7 відсотків, а також розширення інвестицій), входження до 25 передових економік за Індексом економічного розвитку та Індексом людського капіталу Світового банку, а також досягнення 65-відсоткового скорочення викидів CO2, порівнюючи з 1990 роком.

Основні керівні принципи урядового Плану відновлення: негайний початок, поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудову за принципом

---

[600] В Офісі Президента відбувся брифінг з питань безпеки для бразильської делегації на чолі з головним радником Президента Бразилії. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 11.05.2023 р. URL: https://mepr.gov.ua/v-ofisi-prezydenta-vidbuvsya-bryfing-z-pytan-bezpeky-dlya-brazylskoyi-delegatsiyi-na-choli-z-golovnym-radnykom-prezydenta-brazyliyi/.

[601] Схвалено план гуманітарного розмінування сільгоспземель у 9 регіонах України. Урядовий портал: Міністерство економіки України, 20 березня 2023 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/skhvaleno-plan-humanitarnoho-rozminuvannia-silhospzemel-u-9-rehionakh-ukrainy.

[602] Підрив Каховської ГЕС загрожує катастрофічними наслідками для всього світу, – Юлія Свириденко. Урядовий портал: Міністерство економіки України, 6.06.2023. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=005652fa-4583-41c1-8291-aa5b2b662986&title=PidrivKakhovskoiGes.

«краще, ніж було» (build back better); стимулювання приватних інвестицій та підприємництва. У межах Плану відновлення були розроблені 15 національних програм, які сприятимуть досягненню коротко-, середньо- та довгострокових цілей. У Плані відновлення було представлено трьохетапний план відбудови: перший етап – це концепція плану, другий етап – деталізація плану та дорожня карта, третій етап – впровадження.

Детермінантом впровадження Національного плану відновлення є інтегроване поєднання регіонально сфокусованого та параметричного підходів.

Зокрема, на основі регіонально-сфокусованого підходу проекти відновлення будуть локалізовані по регіонам і підтримані окремими міжнародними партнерами, а відповідно до параметричного підходу Національний план відновлення надає загальну рамку для регіональних планів та проектів відновлення. Важливою складовою цього документа є компонент «Еко-відновлення» [603], який загалом детермінує забезпечення «зеленого переходу» України. Компонент «Еко-відновлення» складається з чотирьох окремих стовпів: архітектура та фінанси кліматичного урядування; чиста енергія та «зелені будівлі»; нова «зелена економіка»; збережене довкілля та розвинене біорізноманіття.

Перший стовп компоненту «Еко-відновлення» окреслює конфігурацію ефективної архітектури кліматичного урядування, яка матиме ефективні стимули для комплексної трансформації економіки та буде забезпечена достатніми ресурсами для фінансування цих змін. Тому основою мобілізації достатньої кількості кліматичного фінансування зі значною опорою на міжнародні джерела капіталу визначено такі ініціативи:

– розробка інструментів політики, які стимулюють «зелене відновлення» України, включаючи впровадження найкращих доступних технологій;

– створення чіткої архітектури кліматичного урядування, яка б забезпечувала ефективну координацію між державними органами в Україні та давала б чіткий сигнал бізнесу та інвесторам щодо початку довгострокових проектів «зеленої трансформації»;

– забезпечення доступу до чистої питної води в усіх регіонах України;

– мобілізація «зеленого фінансування» для забезпечення «зеленого відновлення» будівель, промисловості, інфраструктури та розвитку «зеленого транспорту»;

– забезпечення обліку, моніторингу та звітності щодо викидів вуглецю в результаті господарської діяльності;

– інтеграція українських та європейських інструментів екологічної політики, які стимулюють «зелений перехід» та запобігають забрудненню повітря;

– розвиток ринку «зеленого фінансування», який забезпечить достатню мобілізацію «зеленого капіталу» для фінансування «зеленого переходу» .

Другий стовп компоненту «Еко-відновлення» фокусує на трансформації енергетичної системи України, побудові системи чистої енергії та «зелених будівель». Це забезпечить конкурентоспроможність економіки, сприятиме розвитку української економіки та призведе до підвищення якості життя громадян, для чого пропонуються такі ініціативи:

– запровадити повну заборону російських енергоресурсів, забезпечити зберігання достатніх обсягів запасів та диверсифікувати енергопостачання;

– розвивати відновлювані джерела енергії для забезпечення переходу на чисту енергію;

[603] Environmental Recovery: Ukraine Recovery Conference (URC2022): https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62bd020b4b6cf255d85115aa_ENG_Environmental%20Recovery_URC.docx.pdf

– відбудувати інфраструктуру, яка буде відображати економічні потреби економіки та громадян, і забезпечити, щоб ця інфраструктура була здатна транспортувати нові енергетичні ресурси;

– модернізувати житлові та приватні будинки відповідно до принципів енергоефективності;

– розробити додаткові 30 ГВт ВДЕ, які забезпечать декарбонізацію енергетичного сектору та зменшення забруднення повітря, вироблятимуть водень та експортуватимуть його до ЄС з метою посилення енергетичної стійкості Європи та зменшення залежності від росії;

– розвивати енергетичну незалежність від критичних ресурсів і виробляти нові енергетичні ресурси, які замінять традиційне викопне паливо.

Третій стовп компоненту «Еко-відновлення» формує контури нової «зеленої економіки», яка забезпечуватиме трансформацію української інфраструктури ресурсами та кваліфікованою робочою силою, а реалізований економічний потенціал України зміцнить автономію ЄС та підтримає «зелений перехід» Європи за допомогою: сучасних природних ресурсів, таких як літій, титан та кобальт; чистої енергії, яка експортуватиметься до ЄС; «зелених промислових продуктів», таких як «зелена сталь», батареї, ВДЕ, які будуть вироблятися в Україні; безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, яка зміцнить продовольчу безпеку Європи. З цих позицій пропонуються такі ініціативи:

– перебудувати виробничі потужності за енергоефективними технологіями, які б забезпечили конкурентоспроможність економіки, зменшили вуглецевий слід та значно зменшили забруднення повітря;

– розвивати чисту транспортну та зарядну інфраструктуру, яка б значно зменшила негативний вплив на навколишнє середовище, забезпечила б зменшення вуглецевого сліду продукції та зменшила б енергетичну залежність України;

– здійснити перехід до нових технологій, які покладаються на вуглецево-нейтральні енергетичні ресурси;

– відповідально реалізувати потенціал природних ресурсів і забезпечити Європу ресурсами, необхідними для «зеленого переходу», такими як літій, кобальт, титан тощо;

– інтегруватися в європейські харчові, енергетичні та промислові ланцюги створення вартості в новій «зеленій економіці»;

– розвивати циркулярну економіку, яка забезпечить ефективне поводження з відходами та повторне використання ресурсів.

Четвертий стовп компоненту «Еко-відновлення» генерує адаптивні підходи щодо збереження довкілля та розвиток біорізноманіття, що підсилить стійкість держави проти техногенних загроз для природних і людських ресурсів України, стихійних лих спричинених зміною клімату, та забезпечить вищу якість життя в чистому природному середовищі. З цією метою сформульовано такі ініціативи:

– розвивати лісове господарство, керуючи вирубкою лісу та висадкою нових дерев;

– забезпечити безпеку українських територій шляхом проведення розмінування, у тому числі розмінування морських шляхів;

– відновлювати деградовані землі та ефективно їх використовувати;

– побудувати засоби для ефективного поводження з відходами та циркулярного використання матеріалів;

– розвивати природні ресурси, які підвищують стійкість територій до стихійних лих, таких як повені та пожежі;

– зберігати та розвивати природні багатства України.

Варто враховувати, що конференція в Лугано є стартовим пунктом міжнародних зусиль з відновлення України, а план з відновлення України, презентований у Лугано, було визнано основним рамковим документом, що задає напрямок процесу відновлення. Представниками понад 40 країн і близько 20 міжнародних організацій за результатами конференції схвалено Декларацію Лугано, в якій сформульовано Керівні принципи процесу відновлення України (в тому числі екологічного) — «Принципи Лугано» (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Керівні принципи процесу відновлення України

Назва принципу	**Зміст**
Партнерство	Процес відновлення очолює та спрямовує Україна, і він здійснюється у партнерстві з її міжнародними партнерами. Зусилля з відновлення повинні ґрунтуватися на надійному та безперервному процесі оцінки потреб, узгоджених пріоритетах, спільному плануванні результатів, підзвітності фінансових потоків та ефективній координації.
Спрямованість на реформи	Процес відновлення повинен сприяти прискоренню, поглибленню, розширенню та досягненню зусиль України щодо впровадження реформ і їхньої стійкості відповідно до європейського шляху України.
Прозорість, підзвітність, верховенство права	Процес відновлення повинен бути прозорим і підзвітним українському народу. Потрібно систематично зміцнювати верховенство права та викорінювати корупцію. Усі види фінансування потреб відновлення мають бути чесними та прозорими.
Демократична участь	Процес відновлення має бути зусиллям усього суспільства і ґрунтуватися на демократичній участі населення, включно з внутрішньо переміщеними особами і тими, хто повертається з-за кордону, місцевому самоврядуванні та ефективній децентралізації.
Залучення багатьох стейкхолдерів	Процес відновлення має сприяти співпраці між національними та міжнародними суб’єктами, які включають в себе також представників приватного сектора, громадянського суспільства, наукових кіл та місцевих органів влади.
Ґендерна рівність та інклюзія	Процес відновлення має бути інклюзивним і забезпечувати ґендерну рівність і повагу до прав людини, включно з економічними, соціальними та культурними правами. Відновлення має принести користь кожному, і ніхто із членів суспільства не має залишитися осторонь. Потрібно зменшити нерівність.
Сталий розвиток	Процес відновлення має забезпечити сталу відбудову України відповідно до Порядку денного сталого розвитку до 2030 року та Паризької угоди, інтегруючи соціальні, економічні та екологічні аспекти, включно із «зеленим переходом».

Джерело: складено на основ і[604]:

Очевидно, що Керівні принципи процесу відновлення України фактично фокусують європейські критерії та методи сталого розвитку держави на довгостроковий повоєнний період.

[604] Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 ‘Lugano Declaration’. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/URC_Declaration_v21.pdf

З огляду на інтегроване поєднання регіонально сфокусованого та параметричного підходів реалізації Національного плану відновлення посилюється потреба у забезпеченні відповідних територій актуальною містобудівною документацією з урахуванням імплементації кліматичної нейтральності в документах державного планування; інтегрованості регіональних, місцевих стратегій і програм розвитку з документацією щодо просторового планування території регіону, адміністративного району, об'єднаної територіальної громади.

Тому особливу увагу варто невідкладно приділити розробці комплексних планів просторового розвитку території територіальної громади , які є одночасно містобудівною документацією на місцевому рівні та документацією із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території.

Формуванню інтегрованого економічного простору сприятиме врахування таких екологічних чинників, зокрема:

– масштаби негативного впливу глобальної зміни клімату, локальних кризових кліматичних та техногенних явищ;

– рівень екологічної освіти та екологічної культури населення;

– реалізація заходів щодо боротьби з опустелюванням та деградацією земель;

– санітарний стан водних об'єктів та екосистем;

– стан управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду місцевого та загальнодержавного значення;

– реалізація регіональних та місцевих схем формування екологічної мережі;

– стан управління промисловими та побутовими відходами, реалізації регіональних планів управління відходами та небезпечними хімічними речовинами;

– упровадження кліматично орієнтованого сільського та лісового господарства; інноваційних екологоощадних технологій та зменшення викидів парникових газів.

Економіко-екологічне планування, сфокусоване на урахуванні соціальних особливостей територій і потреб, забезпечує підґрунтя інтегрованості економічного простору та надасть міжнародним партнерам можливість найбільш ефективно інвестувати в українське відновлення.

Водночас Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [605] імплементовано нові види планувальної документації: — Програма комплексного відновлення області, Програма комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) (далі - Програма комплексного відновлення).

Так, пунктом 1 частини 3 цього Закону визначено, що Програмою комплексного відновлення є обласна або місцева програма відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включає комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної області, території

[605] Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: Закон України від 12 травня 2022 року № 2254-IX// Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#n19

територіальної громади (її частини), яка постраждала внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища.

Зокрема Програма комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) включає:

1) загальний опис населеного пункту (території), для якого (якої) вона розробляється, у тому числі:

– географічне розташування;
– загальна економічна оцінка;
– загальна екологічна оцінка;
– кількість постійного населення;
– кількість тимчасово переміщеного населення.

2) інформацію про наявність містобудівної документації на території територіальної громади (її частини), аналіз щодо її актуальності та ступінь її реалізації;

3) аналіз негативних впливів (у тому числі бойових дій, терористичних актів, диверсій, надзвичайних ситуацій), що призвели до необхідності розроблення програми;

4) аналіз негативних впливів, що призвели до необхідності розроблення програми, на традиційний характер середовища, історичні ареали населених місць, об’єкти культурної спадщини;

5) аналіз ресурсів території для відновлення життєдіяльності території територіальної громади (її частини);

6) інформацію щодо необхідності підготовки території (у тому числі здійснення розмінування, демонтажу зруйнованих будівель та споруд, рекультивації земель);

7) інформацію про шкоду, заподіяну бойовими діями, терористичними актами, диверсіями, надзвичайними ситуаціями:

– об’єктам житлової нерухомості та об’єктам громадського призначення;
– об’єктам виробничого комплексу (промисловості, сільського господарства тощо);
– об’єктам соціальної сфери;
– об’єктам культурної спадщини;
– об’єктам житлово-комунального господарства;
– об’єктам інженерно-транспортної, енергетичної інфраструктури, інфраструктури електронних комунікаційних мереж, інженерної інфраструктури меліоративних систем;
– захисним спорудам цивільного захисту;
– іншим об’єктам, що мають вплив на життєдіяльність відповідної території територіальної громади (її частини) (за наявності);

8) інформацію щодо технічної можливості, економічної доцільності відновлення пошкоджених об’єктів шляхом виконання робіт з реконструкції, реставрації, капітального чи поточного ремонту;

9) інформацію щодо технічної можливості, економічної доцільності відновлення об’єктів шляхом нового будівництва або пропозиції щодо будівництва нових об’єктів замість тих, що зазнали пошкоджень або зруйновані, з визначенням застосування проектів повторного використання та розроблення індивідуальних проектних рішень;

10) інформацію щодо необхідних заходів інженерної підготовки та інженерного захисту території;

11) обґрунтовані пропозиції щодо доцільності зміни функціонального призначення територій територіальної громади (її частини) з урахуванням існуючої забудови та наявної містобудівної документації;

12) пропозиції щодо внесення змін або розроблення містобудівної документації на місцевому рівні;

13) обґрунтовані пропозиції щодо перенесення об’єктів виробничої сфери;

14) план заходів для забезпечення комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) з визначенням пріоритетності;

15) попередній фінансово-економічний розрахунок для забезпечення заходів комплексного відновлення території територіальної громади (її частини);

16) пропозиції щодо джерел фінансування заходів для забезпечення комплексного відновлення території.

Однак, положеннями зазначеного Закону (статті 15^{1} і 15^{2}) встановлено табу на проведення стратегічної екологічної оцінки Програм комплексного відновлення, що протирічить нормам та стандартами ЄС, європейській практиці та інтересам просуванням України на шляху до членства в ЄС. Примітно також, що в наведеному описі структури Програми комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) не передбачено виокремлення окремого блоку заходів з екологічного відновлення.

Враховуючи акцентованість уваги міжнародної спільноти на екологічних проблемах необхідно забезпечити: законодавче посилення екологічної складової у документах державного планування соціально-економічного відновлення та розвитку країни, регіонів, територіальних громад, функціональних типів територій; системність імплементації інструментарію належного виконання зобов’язань, взятих Україною у природоохоронній сфері; реалізацію потенціалу громадськості у формуванні та моніторингу екологічної політики територій.

6.5. Пріоритетні напрями підвищення енергетичної безпеки регіонів України в умовах сучасних глобальних викликів

Руйнування, яких внаслідок широкомасштабного російського вторгнення зазнали об’єкти енергетичної інфраструктури в більшості регіонів України, спричинили низку серйозних викликів, пов’язаних з необхідністю підвищення рівня енергетичної безпеки нашої держави. У Західному регіоні України, куди було релоковано багато підприємств з інших областей, а також переміщено значну частину вимушених переселенців, ця проблема сьогодні набуває особливої актуальності. Адже під час опалювального сезону очікується відновлення ракетних обстрілів та атак безпілотниками, що змушує вести пошук адекватних засобів реагування на них з метою захисту як генеруючих потужностей, так і мереж передачі електроенергії, включаючи трансформаторні підстанції. Без цього велика кількість споживачів, як побутових, так і з числа представників бізнесу, можуть стикнутися з перебоями в постачанні електроенергії, а відтак і з проблемами, пов’язаними з надходженням тепла та води.

І якщо малий бізнес, спираючись на минулорічний досвід, частково може впоратися з тимчасовою відсутністю електроенергії за рахунок встановлення генераторів, то великі підприємства та житлово-комунальний сектор стикаються з набагато більшими труднощами. Адже закупити генератори відповідної потужності, які дозволять здійснювати їх безперебійну діяльність доволі складно. Часто це тягне за собою порушення в технологічному процесі, негативно відображаючись на якості продукції підприємств та на безпеці життєдіяльності для їх працівників і мешканців багатоквартирних будинків.

Ситуація ускладнюється і тим, що вітчизняна енергосистема багато в чому успадкувала рудименти радянської енергетики, що робить її слабо сумісною із сучасними світовими

технологіями, а відтак унеможливлює швидке відновлення після обстрілів або ж завдяки тимчасовому імпорту електроенергії.

Щобільше, повномасштабне російське вторгнення в Україну стало початком нової серії глобальних геополітичних викликів, які супроводжуються локальними ринковими кризами (передусім у продовольчій, логістичній та енергетичній сферах). При цьому безпекові проблеми множаться по всьому світу. На жаль, і до повномасштабного вторгнення Україна належала до групи країн, які є надзвичайно вразливими до економічних потрясінь, зокрема в енергетиці. А під час війни наша держава просто критично залежить від західної допомоги, що змушує невідкладно вживати відповідних заходів, включаючи створення необхідних умов для залучення інвестицій в найбільш постраждалі сектори національної економіки, насамперед – в енергетику.[606]

Для Західного регіону України це ставить на порядок денний проведення серйозних змін у функціонуванні всієї енергосистеми, спрямованих як на посилення безпеки енергооб'єктів, так і на зниження трансакційних витрат у процесі виробництва й розподілу електричної та теплової енергії, в тому числі за рахунок енергомодернізації житлових будівель та бюджетних установ, а також їх адаптації до сучасних стандартів енергозбереження.

Першочергового значення при цьому набуває підвищення рівня захищеності відповідних енергетичних об'єктів та зміцнення безпеки функціонування всієї енергосистеми регіону загалом та кожної з його областей, зокрема. Для цього вже сьогодні необхідно започаткувати проведення низки важливих заходів, які в подальшому мають стати частиною більш широких системних реформ, спрямованих на демонополізацію та децентралізацію галузі, покращення в ній інвестиційного клімату, впровадження сучасних інноваційних технологій функціонування енергогенеруючих та енергопостачальних компаній, посилення безпекового компоненту.

Невідкладним завданням регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цьому контексті є реалізація заходів, спрямованих на зменшення ризиків руйнувань на важливих об'єктах енергетичної інфраструктури в разі їх потрапляння під удар, а також вжиття запобіжних дій, які суттєво знизять вразливість енергетики цих регіонів під час ракетних обстрілів.

Передусім мова йде про розосередження генеруючих потужностей, трансформаторних підстанцій та інших об'єктів енергетичної інфраструктури по всій території регіону з одночасним зменшенням їх потужності та проведенням заходів з модернізації. Це суттєво знизить рівень їх вразливості, а відтак підвищить резильєнтність до різного роду безпекових викликів, у тому числі глобального характеру. Адже ризик втрати частини енергетичних потужностей і загроза знеструмлення важливих об'єктів критичної інфраструктури, промислових підприємств чи житлового сектору буде зведений до мінімуму.

Крім того, доведеться докладати значно більших зусиль для отримання інформації про нове місцезнаходження генеруючих та передавальних потужностей, а також про наявні системи захисту енергетичних об'єктів, що знизить рівень їх вразливості до ракетних обстрілів та атак безпілотниками (адже вдалі обстріли енергосистеми регіону восени 2022 р. та взимку 2023 р. були зумовлені насамперед тим, що росіяни володіли детальними даними про локалізацію всіх електростанцій та великих трансформаторних підстанцій, маючи відповідну інформації ще з радянських часів).

Поряд із просторовим розосередженням і деконцентрацією енергетичних об'єктів, частина з них, коли це можливо, мають отримати додатковий захист завдяки перенесенню в ті місця, де ймовірність бути пошкодженими внаслідок обстрілів зведена до мінімуму (розташовані у гірській зоні, прикриті лісами й іншими природними об'єктами, мати підземне базування). Для здійснення

[606] Болтян О. Тільки початок. Глобальні ризики для світової економіки. *Дзеркало тижня*. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/macroeconomics/tilki-pochatok-hlobalni-riziki-dlja-svitovoji-ekonomiki.html.

відповідних робіт може застосовуватись робоча сила за програмами соціальної підтримки безробітних або ж громадських робіт, у тому числі із залученням до цього процесу ВПО.

Водночас слід відзначити, що розосередження та зменшення величини й потужності кожного з генеруючих і передавальних об'єктів енергосистеми буде потребувати додаткових витрат, як на оплату праці для проведення відповідних робіт, так і через підвищення вартості електроенергії. Тому для збереження загальної енергоефективності економіки в кожному регіоні, слід забезпечити не лише технологічну модернізацію генеруючих і передавальних потужностей, але й здійснити низку важливих заходів з впровадження енергоощадних технологій у житлово-комунальному господарстві та в бюджетному секторі кожної з областей Західного регіону.

Вказана енергомодернізація має орієнтуватися передусім на зменшення обсягу споживання енергоносіїв на одиницю виробленої продукції, або ж на один квадратний метр житлової площі в ЖКГ. Адже сьогодні вказані витрати є доволі високими, особливо в порівнянні з європейськими країнами. При цьому близько третини всього вітчизняного енергоспоживання та відповідних витрат припадає на житлово-комунальний сектор, де відповідні проблеми накопичувалися протягом десятиліть. Передусім це стосується високого рівня зношеності енергетичних, теплових і водопровідних мереж, застарілості технологічного обладнання, відсутності достатньої кількості сучасних засобів обліку тощо.

Це означає, що одним з перших кроків органів місцевого самоврядування на шляху проведення системних змін в енергетиці має стати більш активне впровадження ними місцевих програми енергоефективності та енергозбереження. Насамперед ідеться про заохочення енергоощадності в бюджетних установах (дитячих садочках, шкільних та позашкільних навчальних закладах, лікарнях, на об'єктах соціальної, адміністративної та культурної сфери), а також у ЖКГ. Це дасть змогу зменшити обсяги споживання електроенергії та здешевить її, як для місцевих бюджетів, так і для кінцевих споживачів. Зокрема, має заохочуватись комплексна термомодернізація житлових будівель, насамперед багатоквартирних будинків. Передусім це стосується утеплення фасадів, дахів, підвальних приміщень, установлення енергоефективних вікон і вхідних дверей, лічильників і систем контролю енергоспоживання, модернізації систем опалення, вентиляції та освітлення тощо. Адже фахівці, які займаються цією проблематикою, прямо вказують на те, що в тепловізорі наші багатоповерхівки просто «сяють» інфрачервоним промінням, а значить дефіцитні енергоресурси марнотратно використовуються на обігрів зовнішнього повітря. Одночасно витрачаються величезні суми, зокрема бюджетні кошти, на дотації та виплату житлових субсидій. Якщо ж привести всі будинки навіть до мінімальних стандартів енергоефективності, здійснивши утеплення та модернізацію інженерних систем, то це дасть змогу заощадити не менш як 50–60% витрат на опалення й гаряче водопостачання. В цілому в регіоні будуть зекономлені значні суми. Саме тому інвестиції в енергозберігаючі технології є пріоритетними порівняно з вкладенням коштів у нові енергогенеруючі потужності.[607,608]

Зокрема, для стимулювання інвестицій в енергозбереження слід підвищувати їх привабливість для бізнесу. Важливим інструментом для цього є регіональні програми, у тому числі спрямовані на покращення доступу населення до отримання допомоги на здійснення енергозберігаючих заходів у разі використання власних коштів, без залучення кредитів.[609]

---

[607] Конев В. Термомодернізація під виття сирен. *Дзеркало тижня.* Електронний ресурс. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/reforms/termomodernizatsija-pid-vittja-siren.html

[608] Джеджула В. Сучасний стан та проблеми розвитку вітчизняного ринку енергоресурсів. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2011. № 6. Т. 1. С. 187-191.

[609] Камбур О. Удосконалення механізму державної підтримки енергозбереження в сучасних умовах. *Механізм регулювання економіки.* 2015. № 3. С. 47-57

Крім того, до процесу інвестування в енергозбереження, а в ширшому сенсі – в енергомодернізацію ЖКГ загалом, можуть залучатися європейські партнери, у тому числі шляхом реалізації спільних з українськими громадами грантових проєктів і програм, орієнтованих імплементацію в областях Західного регіону України відповідного досвіду країн-членів ЄС. Наприклад, цікавим є досвід ЄС щодо впровадження практики будівництва споруд з мінімальним споживання енергії (Near-Zero Energy buildings, або NZEB). Такі будівлі мають відповідати найвищим стандартам енергоефективності – від ефективного освітлення і домашніх пристроїв до розумних термостатів і щільних вікон, щоб потребувати мінімуму енергії. Крім того, більша частина цієї енергії має вироблятися з відновлюваних джерел, найкраще – з установлених на самих спорудах чи поблизу них. Згідно з Директивою ЄС про енергоефективність будівель, після 2018 року за таким підходом мають будуватися всі громадські, а після 2020-го – і решта будівель.[610]

При цьому важливо відзначити, що реалізація подібних заходів, а також реалізація програм, спрямованих на зменшення рівня енергоспоживання, має супроводжуватися потужними інформаційними кампаніями. Їх метою має стати остаточна відмова від застарілої пострадянської моделі функціонування ЖКГ та енергетичного сектору регіону, включаючи механізм оплати кінцевих споживачів за енергоносії, який спирається на укорінену десятиліттями систему масштабних дотацій і субсидій. Він демотивує більшість споживачів знижувати витрати на енергоресурси, інвестуючи свої заощадження в енергоефективність. Як наслідок, житлові будинки і помешкання продовжують залишатися без сучасних засобів обліку та збереження тепла. Одночасно це створює додаткове навантаження на місцеві бюджети. Щобільше, така система ціноутворення та розрахунків за енергоносії гальмує повноцінну інтеграцію нашої держави до європейського енергетичного простору, у тому числі і в контексті можливого збільшення імпорту електроенергії в моменти критичних навантажень на енергосистему, які можуть бути спричинені ракетними обстрілами енергетичних об’єктів (що є особливо актуальним для областей Західного регіону України). Адже за нинішньої моделі ціноутворення в житлово-комунальному секторі нашої держави закуповувати в ЄС електроенергію за чинними на європейському ринку цінами для більшості українських споживачів, які звикли до пільг і субсидій на житлово-комунальні послуги, може виявитися непосильним завданням.

Таким чином, без зміни стереотипів соціальної поведінки, породжених пострадянською моделлю господарювання та її невід’ємним атрибутом – марнотратним ставленням до енергоресурсів, забезпечити належний рівень енергетичної безпеки регіону та підвищити ефективність енергоспоживання завдяки зменшенню енергомісткості продукції та енерговитратності ЖКГ, навряд чи вдасться, принаймні в осяжній перспективі.

Варто також відзначити, що разом зі зміною споживчих стереотипів мешканців регіону та ВПО, а також працівників бюджетних установ і бізнесу, ефективність використання енергетичних ресурсів суттєво зросте, а безпека енергосистеми в кожній із західноукраїнських областей посилиться і через зростання до неї з боку приватних інвесторів: як українських, так і закордонних.

При цьому з’явиться можливість доволі швидко долати всі безпекові виклики, спричинені російськими обстрілами та глобальними трансформаціями. Щобільше, в процесі повоєнного відновлення України її Західний регіон зможе стати пілотним при здійсненні системних заходів, спрямованих на модернізацію енергетичної інфраструктури на новій технологічній основі, здатної швидко адаптуватися до різних безпекових викликів, зокрема завдяки використанню цифрових

[610] Криницький К., Горбач А. Користю: перспективи енергоефективного відновлення будинків. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/economic-security/minimum-enerhiji-z-maksimalnoju-koristju-perspektivi-enerhoefektivnoho-vidnovlennja-budinkiv.html.

технологій і пристосованості до впровадження інновацій, включаючи новітні методи управління за допомогою штучного інтелекту.

Така система дасть змогу забезпечити якісний стрибок у фізичному розвитку електромереж, оптимізуючи при цьому операційні витрати та підвищуючи ефективність регіональних енергосистем шляхом мінімізації втрат електроенергії. Крім того, інвестиції в розвиток мереж розподілу супроводжуватимуться залученням коштів у суміжні енергетичні підсистеми, зокрема в розвиток потужностей з накопичення енергії та її балансування, у формування сучасних мікромереж, в нарощування електромобільності тощо.[611]

Важливо відзначити й те, що поряд з технологічною модернізацією енергетики, іноземні інвестори також здатні суттєво посилити її експлуатаційну безпеку. Причому це стосується як операційних характеристик відповідних об'єктів енергосистеми, так і їх потенційного захисту від можливих атак з повітря, включаючи протиракетну оборону, оскільки уряди розвинених країн світу значно охочіше допомагатимуть Україні сучасними системами ПРО для захисту енергооб'єктів, в які інвестовано кошти їхніх підприємців.

Ще одним напрямом посилення безпеки енергетичних об'єктів у Західному регіоні України є активне використання потенціалу відновлюваної та альтернативної енергетики. Це не лише сприятиме розосередженню та деконцентрації енергетичних об'єктів, але й зменшить їх уразливість завдяки значно меншими розмірам ніж сьогодні мають спроєктовані в радянський період ГЕС, ТЕС і трансформаторні підстанції. Це ж саме стосується локальних ТЕЦ та автономних об'єктів теплової генерації, які можуть розміщуватися в багатоповерхових будівлях чи в невеликих сільських населених пунктах, працюючи на альтернативних видах палива. Вони вже в найближчій перспективі зможуть забезпечувати енергією й теплом локальні об'єкти у кожній територіальній громаді.

На цій основі в подальшому доцільно розвивати регіональні енергетичні кластери, які у своїй діяльності спиратимуться на використання місцевих енергетичних ресурсів задля задоволення потреб населення регіону й розвитку його економіки. Це дасть змогу посилити енергонезалежність кожної громади, ґрунтовану на їх енергонезалежності. При цьому важливо забезпечити доступ усіх громад регіону до надійних, стійких і сучасних джерел енергії. Щобільше, енергоефективність має охоплювати усі складові й етапи: від видобування енергетичних ресурсів – до їх кінцевого споживання, включаючи такі проміжні ланки, як виробництво чи видобуток ресурсів, генерацію електричної та теплової енергії, а також їх транспортування та розподіл.[612]

Частково проблема також може вирішуватися завдяки ширшому впровадженню елементів «зеленої енергетики». Проте відповідні проєкти часто виявляються доволі коштовними, що змушує обережно оцінювати перспективу їх масштабного впровадження в Західному регіоні держави, передусім з огляду на сучасні соціально-економічні умови та безпекові виклики. Зокрема, експерти відзначають, що це буде коштувати набагато більше, ніж просто реконструкція, а після війни багато громадян можуть опинитися за межею бідності. Вимагати від них додаткових витрат на «зелене відновлення» буде доволі проблематично. Тому в цьому контексті більш доцільно орієнтуватися на європейські донорські організації. Одним з варіантів може бути відкриття для України інструменту Connecting Europe Facility, який покликаний сприяти зростанню,

---

[611] Ільченко І. Ще в одній області починають будувати електромережі за міжнародними стандартами. *Економічна правда.* Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/ news/2023/07/10/702062/.

[612] Стійкість, декарбонізація, енергетична безпека, відповідність потребам економічного розвитку та євроінтеграційному курсу – аспекти формування нової енергетики України. *Урядовий портал*. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/stiikist-dekarbonizatsiia-enerhetychna-bezpeka-vidpovidnist-potrebam-ekonomichnoho-rozvytku-ta-ievrointehratsiinomu-kursu-aspekty-formuvannia-novoi-enerhetyky-ukrainy.

робочим місцям і конкурентоспроможності в енергетичному секторі через реалізацію інфраструктурних проєктів.[613]

Проте загалом слід відзначити, що «зелена енергетика», зважаючи на її високу вартість, може розглядатися переважно як додатковий важіль посилення енергетичної безпеки, орієнтований здебільшого на довгострокову перспективу її повоєнного розвитку. Адже минулорічний досвід показав більшості мешканців Західного регіону України очевидні переваги традиційних джерел енергоносіїв при подоланні наслідків ракетних обстрілів.

Щобільше, світові тенденції прямо вказують на те, що зелена енергетика впроваджується далеко не так стрімко, як на це розраховували її прихильники ще 10 років тому. Так, у глобальному споживанні первинних енергоресурсів і надалі домінують викопні види палива. Їх частка у загальному споживанні у 2016 р. становила 85,7%, зменшившись порівняно з 2006 р. на 1,7%. Водночас, частка природного газу збільшилася з 22,9% до 24,1% за падіння частки нафти з 35,2% до 33,3% та вугілля – з 29,4% до 28,1%. Навіть за оптимістичними прогнозами, до 2035 р. у світовому споживанні енергоресурсів, частка викопного палива навряд чи зменшиться до 80%. Тобто, незважаючи на розвиток ВДЕ у світі, структура глобального споживання дотепер залишається доволі інерційною.[614]

Проте розгортання конфлікту на Близькому Сході, який одним з найбільших нафто- і газовидобувних регіонів світу, може мати значний вплив на переоцінку ролі та місця відновлюваних джерел енергії в сучасній глобальній економіці, включаючи ставлення споживачів до їх реальної вартості.

6.6. Західний регіон України в умовах воєнного стану: управління ендогенним потенціалом розвитку в контексті адаптації до інституційних стандартів ЄС

Запровадження в Україні воєнного стану, спричинене широкомасштабним вторгненням російських військ, суттєво змінило інституційне середовище управління регіональним розвитком в усіх без винятку областях України. Владні повноваження перейшли від обласних державних адміністрацій до обласних військових адміністрацій. Разом із цим органи місцевого самоврядування були частково обмежені у свободі своїх дій. По-перше, зменшилась сфера їх фактичної компетенції щодо ухвалення рішень (частину з яких тепер необхідно погоджувати з відповідними військовими адміністраціями). По-друге, на час дії воєнного стану було розширено чинні повноваження сільських, селищних та міських голів, зокрема надано їм право одноособово приймати певні рішення, зокрема у сфері управління фінансовими та земельними ресурсами.

Вказані зміни відобразилися на механізмах управління відповідними територіями. В найближчому майбутньому вони також чинитимуть все більший вплив і на ефективність використання ендогенного потенціалу розвитку цих територій, особливо на регіональному рівні. Передусім це стосується Західного регіону України, який межує з ЄС, і через який сьогодні здійснюється активний транзит як людей, так і товарів, включаючи військову допомогу Україні з боку наших європейських партнерів.

---

[613] Енергомодернізація – це трикутник: декарбонізація, енергоефективність та захист довкілля. *Dixigroup*. Режим доступу: https://dixigroup.org/energomodernizacziya-cze-trykutnyk-dekarbonizacziya-energoefektyvnist-ta-zahyst-dovkillya-olena-pavlenko-na-urc-2022/.

[614] Роль і місце української енергетики у світових енергетичних процесах. К.: Центр Разумкова, 2018. 90 с. Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_ENERGY_PRINT.pdf.

Західноукраїнські області також традиційно виступають своєрідним «інституційним полігоном» для адаптації на вітчизняний суспільно-політичний ґрунт стандартів ЄС у сфері публічного управління територіями. Передусім це відбувається через інститути прикордонної торгівлі, трудової міграції, міжнародної технічної допомоги, науково-освітньої співпраці, транскордонного та єврорегіонального співробітництва тощо. Саме тому, для областей Західного регіону України сьогодні важливо не допустити зниження ефективності використання ендогенного потенціалу власного розвитку в умовах воєнного стану.

Для цього слід забезпечити якісне вирішення одночасно двох управлінських завдань: 1) якнайшвидше адаптувати механізми та інструменти соціально-економічного розвитку регіону до умов воєнного стану; 2) забезпечити впровадження інституційних стандартів ЄС у сфері регіональної політики, яке дозволить мінімізувати трансакційні витрати, зокрема з огляду на перспективу подальшого зближення України з ЄС.

Загалом ендогенний потенціал розвитку регіону можна розглядати як певний «інтегральний потенціал», що поєднує всі власні ресурси території і саму цю територію, з погляду її трактування як поля взаємодії суспільно-природних компонентів. При цьому до числа основних чинників формування ендогенного потенціалу розвитку регіону входять: забезпеченість природними ресурсами; фінансово-бюджетна спроможність; якість людського та соціального капіталу; стан інформаційної, інженерної, маркетингової та соціальної інфраструктури, рівень інноваційності технологій, які використовуються основними суб'єктами господарювання; управлінська компетентність місцевої влади тощо.[615]

При цьому якість управління ендогенно орієнтованим розвитком регіону значною мірою визначається особливостями його інституційного середовища, зокрема мережею чинних неформальних інститутів і поширеністю інституційних деформацій. Наприклад, світовий досвід показує, що важливими стимулювальними засобами регіональної економічної політики є відмова від прямих бюджетних дотацій та спрямування зусиль на формування інституційних засад, створення сприятливого інституційного середовища для розвитку ділової активності, нарощення потенціалу приватної ініціативи, активізації місцевих громад щодо пошуку шляхів ефективного залучення наявних місцевих ресурсів тощо.[616]

Варто наголосити на тому, що в умовах воєнного стану для областей Західного регіону України особливо важливим завданням залишається збереження тих основних інституційних новацій, які були започатковані протягом попередніх років і мають на меті сприяти подальшому зближенню нашої держави з ЄС на сучасних інституційних засадах. Передусім це стосується непорушності принципу субсидіарності. Адже досвід, набутий Україною за час війни, демонструє беззаперечну перевагу самоорганізації населення перед централізованим управлінням, особливо в економічній площині. Щобільше, вже сьогодні доцільно започаткувати напрацювання законодавчих змін, спрямованих на посилення адміністративної та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування регіонів у повоєнний період.

Цьому, наприклад, сприятиме розосередження фінансово-бюджетних потоків, які формують дохідну частину обласних і державного бюджетів. При цьому адміністрування перших має здійснюватися виконавчими підрозділами обласних рад, а не державною податковою адміністрацією. Це дасть змогу налагодити більш ефективну систему контролю за справлянням тих податків і зборів, які наповнюють обласні бюджети.

---

[615] Вахович І., Забедюк М. Зміст та структура ендогенного потенціалу регіону. Економіка та держава. 2010. № 11. С. 41-43. С. 42.

[616] Забедюк М. Забезпечення реалізації стратегії ендогенно орієнтованого розвитку регіону. Ефективна економіка. 2012. № 7. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1299.

Супутнім заходом, спрямованим на удосконалення чинної системи адміністрування обласних податків, може стати зміна принципу справляння ПДФО: замість його зарахування до місцевого бюджету за місцем реєстрації підприємства доцільно перейти до спрямування коштів від цього податку до місцевих бюджетів за місцем фактичної реєстрації працівника. Актуальність такого кроку для областей Західного регіону України зростає і завдяки значній кількості релокалізованих сюди підприємств, а також у зв'язку з великою чисельністю внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово працевлаштувалися на заході нашої держави.

Крім того, слід впорядкувати функції (унеможливити дублювання повноважень) та розробити алгоритм ефективних взаємодій між обласними (районними, міськими) військовими адміністрацій та органами місцевого самоврядування відповідних рівнів. Це дасть змогу більш ефективно використовувати наявні природні та людські ресурси в кожній з областей та сприятиме залученню нових інвесторів (як українських, так і закордонних).

У цьому контексті слід звернути першочергову увагу на поліпшення інвестиційного клімату, включаючи стимулювання підприємницької активності в кожній з областей. Насамперед це передбачає визначення пріоритетних напрямів розвитку бізнесу, які матимуть першочергову підтримку від місцевої влади. Для них вже зараз слід започаткувати спільну з партнерами з країн-членів ЄС розбудову мережі сучасних об'єктів інституційної інфраструктури: наукових, технологічних та індустріальних парків, інноваційних виробничих кластерів, транскордонних промислових зон тощо.

З цим завданням тісно пов'язане інше – створення сприятливих умов для довгострокового працевлаштування та відповідного розселення частини внутрішньо переміщених осіб, які не мають наміру виїжджати за кордон, проте не можуть повертатися в місця постійного проживання через руйнування, спричинені військовими діями, або через страх їх повторення.

Для цього обласним військовим адміністраціям у співпраці з органами місцевого самоврядування відповідних областей, доцільно налагодити тісну співпрацю з представниками бізнесу, а також потенційними закордонними інвесторами, міжнародними донорськими організаціями та інститутами громадянського суспільства, з метою започаткування низки проєктів з розбудови виробничої, інженерної, соціальної та прикордонної інфраструктури на регіональному та субрегіональному рівнях.

Крім того, слід розробити чіткі плани просторового розвитку відповідних областей, а також районів і територіальних громад у їх межах, визначивши у кожній із них пріоритетні зони для будівництва нового житла для внутрішньо переміщених осіб, місця для створення індустріальних парків, ареали формування транскордонних кластерів тощо. При цьому важливо забезпечити узгодження потенційних можливостей розселення внутрішньо переміщених осіб з перспективою їх майбутнього працевлаштування. Тому будівництво житла слід розгортати одночасно з формуванням сучасної виробничої інфраструктури, здатної задовольняти як потреби релокованого бізнесу, так і сприяти залученню нових інвесторів з України та з країн-членів ЄС.

Окрема увага має приділятися впровадженню нових підходів до вирішення соціальних проблем мешканців регіону, а також соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, змушених шукати притулку в західних областях держави. Зокрема, ефективним засобом соціальної підтримки населення може стати механізм громадських робіт, який повинен охоплювати низку категорій малозабезпечених громадян, включаючи тимчасово безробітних. Громадські роботи можна поступово адаптувати в багатьох територіальних громадах Західного регіону і для внутрішньо переміщених осіб, які втратили роботу і потребують більш-менш пристойного заробітку. Адже розмір соціальних виплат для них є доволі символічним, а можливості активного залучення до економічного життя тих громад, на території яких їм

доводиться тимчасово проживати – обмеженими. Пріоритетними напрямами використання громадських робіт у цьому контексті можуть стати: сільське господарство та харчопереробка (у тому числі для забезпечення продовольчих потреб армії); транспортно-логістична сфера, а також відбудова пошкоджених ракетними обстрілами об'єктів інфраструктури, надання послуг зі складування, сортування та розподілу гуманітарної допомоги тощо. Окрема сфера громадських робіт, перспектива якої лише відкривається – житлове будівництво, у першу чергу будівництво тимчасового житла для переселенців у районах їх тимчасової дислокації, а також відбудова пошкодженої житлової та соціальної інфраструктури на звільнених територіях.

Важливим пріоритетом нарощування ендогенного потенціалу розвитку в усіх областях Західного регіону України є стимулювання розвитку підприємництва за участю релокованих підприємств, а також подальший розвиток ІТ-галузі та креативних індустрій. При цьому слід підвищувати рівень інвестиційної привабливості сфери обслуговування різних областей регіону, зокрема шляхом заохочення іноземних інвесторів вкладати кошти в реалізацію спільних з європейськими партнерами проєктів, пов'язаних з розвитком транспортно-логістичної та прикордонної інфраструктури, туристично-відпочинкової індустрії, сфери торгівлі та побутового обслуговування населення тощо. Цьому сприятиме будівництво нових автопортів, виставково-ярмаркових центрів, транзитних хабів, модернізація інфраструктури ділового та відпочинкового туризму тощо.

Важливим напрямом адаптації економіки Західного регіону України до сучасних викликів глобалізації та до реалій воєнного стану є формування нової парадигми розвитку енергетики. Перші кроки у цьому напрямі вже зроблені шляхом приєднання України до спільної енергетичної системи ЄС. Це дозволяє сподіватися на суттєву модернізацію української енергетики та на збільшення обсягів експорту електроенергії до європейських держав. Так, експерти відзначають, що наявна система високовольтних ліній електропередачі дозволяє Україні експортувати до 2000 МВт електроенергії, що при нинішніх цінах у Європі здатне приносити щонайменше 300 млн євро на місяць. Крім того, можливість експортувати електроенергію в таких кількостях по-новому відкриває українську електроенергетику для потенційних інвесторів, як європейських, так і внутрішніх. Адже сьогодні стає все більш зрозуміло, що найближчим часом на експорті електрики зможуть заробляти не лише традиційні українські монополії.[617]

Для цього мають бути розроблені відповідні інвестиційні пропозиції для закордонних енергетичних компаній. Крім того, вони можуть стосуватися нафтогазової та вугільної промисловості. Адже наявні поклади вуглеводнів у західноукраїнських областях можуть приваблювати інвесторів з цілого світу, особливо на тлі неадекватної поведінки на світовому енергетичному ринку російських компаній. В перспективі це може сприяти створенню низки транскордонних кластерів за участі іноземного капіталу, на базі яких здійснюватиметься видобуток, збагачення та переробка відповідних видів енергетичних ресурсів.

Ще одним пріоритетом розвитку енергетичного сектору областей Західного регіону України є відновлювана енергетика. Цей сегмент енергоринку найближчим часом може притягнути додаткові інвестиції в розвиток мережі сонячних і вітрових електростанцій, а також в модернізацію інфраструктури генерації й транспортування електроенергії.

І звичайно ж, не можна оминути увагою той економічний потенціал, яким володіє оборонна промисловість Західного регіону України. Насамперед це стосується модернізації та просторової диверсифікації підприємств Укроборонпрому, включаючи приватизацію частини його

[617] Бно-Айріян М. Криза можливостей. Дзеркало тижня. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/macrolevel/kriza-mozhlivostej.html.

підприємств за участі потужних закордонних інвесторів. До числа пріоритетних регіонів України для локалізації підприємств ВПК варто віднести такі області, як Закарпатська, Чернівецька, Львівська, Івано-Франківська й Тернопільська.

Підсумовуючи аналізування перспектив повоєнного розвитку різних областей і територіальних громад Західного регіону України, слід відзначити, що вагомого значення для нарощування ендогенного потенціалу їх розвитку сьогодні набуває надійний захист інвестицій і зниження трансакційних витрат інвесторів. У цьому контексті доцільно вказати на важливу роль інформаційної політики в залученні інвесторів, зокрема в контексті європейської інтеграції нашої держави. Це стосується як створення сучасних інформаційних платформ, інтегрованих у європейський інституційний простір, так і наповнення їх якісним контентом. Це дасть змогу належним чином популяризувати економічний і туристичний потенціал областей Західного регіону в середовищі потенційних інвесторів і ділових партнерів.

Одночасно відбуватиметься становлення мереж креативних індустрій та сучасних інформаційно-освітніх центрів на відповідних територіях, що дозволить забезпечувати системний обмін інформацією між органами їх місцевого самоврядування та представниками бізнесу й іноземними компаніями. Пріоритетними сферами такої взаємодії повинні стати: трансфер інноваційних технологій, обмін досвідом у сфері енергомодернізації комунального господарства та місцевої й регіональної економіки загалом, зниження енерговитратності бізнесу та житлово-комунального господарства, розбудова та модернізація об’єктів транспортно-логістичної, інформаційної, маркетингової, інституційної та інноваційної інфраструктури громад і регіонів тощо.

Зважаючи на зазначене, а також беручи до уваги значний ресурсний потенціал та вигідне географічне розташування областей Західного регіону України, сьогодні до основних напрямів підвищення ефективності використання їх ендогенного потенціалу доцільно віднести такі основні пріоритети:

– розгортання мережі прикордонно-логістичних центрів, оснащених сучасними терміналами для перевантаження та часткової обробки товарів різних типів, а також складськими приміщеннями для їх зберігання, включаючи багатопрофільні сховища та елеватори. Такі центри можуть поєднуватися з автопортами, виставково-ярмарковими об’єктами, гуртовими ринками, торговими домами, паркінгами, залізничними та автобусними станціями тощо. Пріоритетними місцями потенційної локалізації вказаних центрів можуть виступати насамперед прикордонні міста. Наприклад, у Закарпатській області – Чоп (або Ужгород), у Львівській – Хирів (або Самбір), Шегині (або Мостиська), а також Краковець (або Яворів) і Рава Руська, у Волинській – Володимир і Ковель. Одночасно до цих міст доцільно продовжити від кордону вузькі колії європейського стандарту. Це дасть змогу перетворити їх на потужні залізничні транзитно-логістичні хаби, що матимуть міжнародне значення;

– формування низки виробничих кластерів, зокрема транскордонних, орієнтованих на використання наявного природноресурсного та економічного потенціалу відповідних областей (у Закарпатській – туристично-рекреаційного та машинобудівного; в Івано-Франківській – туристичного та енергетичного; в Чернівецькій – туристичного та освітнього; у Львівській – науково-освітнього, будівельного, енергетичного, приладобудівного, військово-промислового та легкої промисловості; в Тернопільській і Рівненській областях – аграрно-індустріальних; у Волинській – машинобудівного, туристично-рекреаційного та агровиробничого;

– підвищення ефективності використання наявного потенціалу нафто- та газовидобутку, розвитку вугільної промисловості регіону, а також видобутку торфу, зокрема залучення потужних іноземних інвесторів у реновацію газових і нафтових родовищ та модернізацію відповідних

видобувних потужностей на території Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Чернівецької та Волинської областей, а також освоєння торфових родовищ на Рівненщині та Тернопільщині;

- надання нового імпульсу розвитку підприємництва, зокрема шляхом реалізації низки різнопрофільних навчально-освітніх і консалтингових програм для місцевого населення та внутрішньо переміщених осіб щодо започаткування та масштабування бізнесу, а також ініціювання всеукраїнського пілотного проєкту щодо запровадження в Західному регіоні України (або в його окремих областях) спеціального режиму оподаткування бізнесу для новостворених малих підприємств і стартапів;
- реалізація програм зі створення в межах окремих територіальних громад на території кожної з областей можливостей для диверсифікованого виробництва продовольчих товарів та будівництва елеваторів і складів для зберігання резервів сільськогосподарської продукції, формування запасів паливо-мастильних матеріалів, будівництва підземних сховищ для потреб ЗСУ (зберігання військової техніки та запчастин до неї, боєприпасів тощо). Першим кроком для успішного виконання цього завдання має стати повна інвентаризація земель у межах кожної територіальної громади та узагальнення інформації й резервування ділянок під відповідні цілі.

Сьогодні надзвичайно потрібним є розроблення державної програми релокації бізнесу з передбаченими відповідними фінансовими стимулами та підтримкою для активізації цього процесу всередині країни та зниження темпів релокації підприємств за кордон. На нашу думку, у правовому полі слід збільшити кількість областей, на територію яких дозволено релокацію бізнесу (за рахунок областей центральної частини України), з метою розширення переліку пропозицій і можливостей для оптимального застосування виробничих ресурсів, що переміщуються. Окрім формування податкової бази для ширшого кола територіальних громад, запуск нового бізнесу на територіях, де не ведуться активні бойові дії, дозволить створити нові робочі місця, стримуватиме відтік трудового потенціалу за кордон і, відповідно, сприятиме формуванню передумов для його платоспроможності. Для спрощення доступу до виробничих ресурсів потрібно розробити та впровадити ефективну систему лізингу виробничого обладнання та надання державних фінансових гарантій для бізнесу, що здійснює релокацію.

Дуже важливою є узгоджена і скоординована політика Кабінету міністрів України, Верховної Ради України та НБУ в напрямі розроблення техніко-економічних прогнозів, необхідних заходів із забезпечення ефективного процесу релокації підприємств (наприклад, розроблення і запровадження системного державного моніторингу процесу релокації бізнесу); комплексного аналізу впливу (обґрунтування) тарифної політики на конкурентні позиції підприємств на зовнішніх ринках; узгодження механізмів державного регулювання діяльності бізнесу з умовами воєнного стану та мобілізаційної економіки

Консолідація зусиль органів державної влади з максимального використання потенціалу промисловості України для підтримки обороноздатності та забезпечення Збройних сил України має стосуватись як виробництва необхідних видів продукції, так і законодавчого узгодження питання бронювання фахівців для забезпечення повноцінного функціонування підприємств шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та профільної постанови Кабінету Міністрів України. Крім того, потрібне гарантоване державне замовлення товарів і послуг у релокованих підприємств, особливо військового призначення. У серпні 2022 р. набула чинності урядова постанова, якою затверджено порядок підтвердження ступеня локалізації виробництва товарів, що є предметом держзакупівель (зокрема, до участі в публічних закупівлях будуть допускатися товари, в яких не менше 10% внутрішньої складової вироблено на території України). Але для того, щоб максимально завантажити вітчизняних виробників, цей відсоток має бути збільшено принаймні вдвічі. У цьому

контексті важлива лібералізація трудових відносин на період воєнного стану шляхом, наприклад, затвердження офіційного порядку бронювання ключових співробітників підприємств від призову для збереження можливості функціонування підприємств, особливо релокованих і тих, що працюють для підтримки обороноздатності країни. Важливим є також залучення регіональних центрів зайнятості до процесу пошуку та підготовки персоналу для релокованих підприємств (за потреби); надання нового імпульсу розвитку бізнесу, зокрема релокованому, завдяки реалізації низки різнопрофільних навчально-освітніх і консалтингових програм для місцевого населення та внутрішньо переміщених осіб щодо започаткування та масштабування бізнесу. Крім того, експерти Українського союзу промисловців і підприємців у цьому контексті наголошують на важливості легалізації перетину кордону фахівцями підприємств з метою відрядження, що є можливим у разі отримання відповідного дозволу через електронний портал державних послуг «Дія. Бізнес».

Державна та локальна політика у сфері релокації бізнесу має містити комплекс заходів зі сприяння та підтримки просування вітчизняної продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках, пошуку нових експортних можливостей. У контексті створення нової та реконструкції пошкодженої інфраструктури, яка потрібна також для ефективної релокації підприємств у більшому територіальному масштабі, вагомим інструментом є активізація державно-приватного партнерства, у межах якого стимулом для бізнесу може бути впровадження податкових преференцій реінвестування. На часі оперативна дерегуляція в податковій і митній сферах і оновлення державної політики відповідно до потреб воєнного стану – збереження політики зменшення адміністративного та податкового навантаження на бізнес та усунення можливих зловживань.

Одним з вагомих інструментів ефективної релокації підприємств є адаптація законодавства, пов’язаного з розвитком індустріальних парків, до процесу релокації бізнесу. Актуальним потребам сьогодення відповідає також і впровадження механізму приєднання релокованих підприємств до правового режиму наявних індустріальних парків / виробничих кластерів, які знаходяться на території більш безпечних регіонів, ураховуючи їхній природно-ресурсний та економічний потенціал. Для забезпечення функціонування релокованих підприємств на період воєнного стану особливо важливим є дерегуляція та прискорення процесу підключення до інженерних мереж на територіях індустріальних парків, які потребують швидкого інженерно-технічного та інфраструктурного облаштування. Варто переглянути інструментарій реалізації державної програми підтримки бізнесу, використання антикризових кредитів і пільг на імпорт потрібного обладнання. Щоб відновити та продовжити функціонування промислових підприємств в Україні, слід доповнити перелік дозволених критичних позицій імпорту промислового обладнання та необхідних для виробництва компонентів.

Таким чином, нинішня ситуація, попри складні виклики, які постали перед усіма областями Західного регіону України, відкриває також нові перспективи для підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу їх розвитку. Проте для максимального використання цих перспектив потрібно вже сьогодні започаткувати роботу з напрацювання відповідних концептуальних рішень, які надалі мають лягти в основу програмних і стратегічних документів для кожної області та Західного регіону загалом.

Організаційно-управлінськими пріоритетами діяльності регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування українських областей, спрямованими на прискорення їх повоєнного економічного розвитку мають стати:

– регіональне стратегування та бюджетування, включаючи адаптацію стратегій і програм регіонального розвитку до повоєнних умов розвитку кожного регіону та їх узгодження з

оновленою Державною стратегією регіонального розвитку; забезпечення належного фінансування заходів, передбачених регіональними стратегіями та програмами розвитку;

- налагодження ефективних ділових комунікацій та оптимізація інституційних взаємодій з органами державної влади, а також з органами місцевого самоврядування субрегіонального й локального рівнів з метою взаємоузгодженої реалізації заходів, спрямованих на швидку повоєнну відбудову економіки регіонів, зокрема модернізацію та адаптацію до умов повоєнного економічного розвитку об'єктів їх інфраструктури та житлово-комунального господарства;
- поглиблення співпраці з владними інституціями державного, субрегіонального та місцевого рівнів задля успішного завершення адміністративно-територіальної реформи та остаточного досягнення всіх її цілей, передусім щодо здійснення реальної децентралізації влади та формування на цій основі нової системи розподілу владних повноважень та міжбюджетних трансферів за прикладом країн-членів ЄС;
- координація міжрегіонального і транскордонного співробітництва з партнерами з країн членів ЄС, включаючи реалізацію проєктів з розбудови мережі міжнародних транспортних коридорів, створення транскордонних кластерів, будівництва нових об'єктів прикордонної інфраструктури, підвищення ефективності використання потенціалу регіональної й транскордонної туристичної індустрії, диверсифікація та інтенсифікація транскордонних та міжрегіональних культурно-освітніх програм і проєктів тощо;
- нарощування підприємницького, наукового й інноваційного потенціалу регіону шляхом сприяння в налагодженні більш тісних і взаємовигідних зв'язків між бізнесом, науковими установами та інститутами громадянського суспільства, зокрема щодо реалізації важливих регіональних проєктів з розвитку транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури, створення кластерів, індустріальних і наукових парків, покращення інвестиційного клімату, модернізації виробничих систем тощо;
- реалізація заходів з промоції регіону та просування його економічних інтересів на загальнодержавному та міжнародному рівнях, формування пакета інвестиційних пропозицій для потенційних внутрішніх і закордонних інвесторів, здійснення регіонального маркетингу, промоція на внутрішньому та зовнішньому ринках регіонального туристичного продукту.

Водночас на органи місцевого самоврядування територіальних громад Західного регіону України має покладатися низка функцій, пов'язаних зі створенням надійного та якісного адміністративно-управлінського й соціально-економічного ґрунту для успішного повоєнного розвитку країни. Частина з цих функцій стають актуальними вже сьогодні. Зокрема це стосується:

- адаптації стратегій розвитку територіальних громад до умов повоєнного відновлення з урахуванням тих змін, які відбуваються в регіональних стратегіях і програмах розвитку, передусім щодо визначення ролі та місця відповідних громад і субрегіонів, на території яких вони знаходяться, в пріоритетах повоєнної економічної модернізації регіону;
- стимулювання розвитку підприємництва на території громади усіма можливими силами та засобами, включаючи проведення активної просвітницької, інформаційно-пропагандистської та організаційної роботи, а також розбудови відповідної інженерної і траспортно-логістичної інфраструктури (передусім із залученням фінансових засобів і ресурсів за програмами міжнародної технічної допомоги; грантів, які надаються міжнародними організаціями, доброчинцями та урядами іноземних держав; отримання фінансування від ДФРР тощо);
- використання потенціалу міжсекторного партнерства та партисипативного управління для успішного повоєнного відновлення економіки громади та для її своєчасної адаптації до нових соціально-економічних викликів, спричинених війною; сприяння розвитку громадської активності

мешканців громади та розбудова на її території мережі ефективних громадських організацій; максимально широке залучення мешканців громади до процесів обговорення та прийняття важливих управлінських рішень, пов'язаних з її подальшим розвитком, широко впроваджуючи демократичні практики публічного управління за аналогією з громадами країн-членів ЄС;

– цифровізація механізмів управління територіальними громадами із широким впровадженням ресурсів з відкритими даними: Інтернет, соціальні мережі, місцеві телеграм-канали та електронні ЗМІ тощо;

– посилення безпекового компонента в розвитку економіки громади шляхом врахування наявних ризиків можливого повторення ракетних чи артилерійських обстрілів її території, або ж вчинення диверсій на об'єктах, які мають важливе оборонне чи господарське значення; співпраця з регіональними органами державної влади та відповідними військовими відомствами щодо розміщення на території громади об'єктів транспортно-логістичної та іншої воєнної інфраструктури, а також структурних підрозділів оборонних підприємств, у тому числі підземного базування; формування мережі належним чином обладнаних сховищ, як для місцевого населення, так і для можливого зберігання там запасів харчів, палива та інших критичних ресурсів на випадок повторних атак.

Крім того, для тих територіальних громад, які приймають релокований бізнес і внутрішньо переміщених осіб актуальним є створення умов для максимально повного використання потенціалу такого бізнесу та інтелектуального і трудового ресурсу вимушених переселенців у повоєнному економічному розвитку громади (передусім у тому разі, якщо ВПО не планують або тимчасово не можуть повернутися в місця постійного проживання). Зокрема це стосується ініціювання створення виробничих кластерів та індустріальних парків з одночасним облаштуванням поблизу них соціального житла (постійного або тимчасового), працевлаштування частини внутрішньо переміщених осіб і забезпечення їм належних житлових і побутових умов, сприяння культуральній інтеграції переселенців у місцеве соціальне середовище на засадах європейських цивілізаційних цінностей.

ПІСЛЯМОВА

Наукове видання містить аналіз сучасних глобалізаційних чинників соціально-економічного розвитку в контексті ендогенізації та загрози зовнішньоекономічній безпеці регіонів України в умовах воєнного часу, оцінку наслідків впливу глобальних викликів і шоків в період 2008-2023 р. на резільєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України, а також пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо підвищення резильєнтності ендогенного потенціалу розвитку регіонів України в умовах воєнного стану. Розробки носять характер наукової новизни та практичної цінності, а саме полягають у наступному:

- систематизовано основні детермінанти ендогенізації регіонального розвитку в Україні (внутрішньополітичні, просторові, економічні, соціальні, екологічні) як потенційні драйвери сталого соціально-економічного зростання та резильєнтного розвитку, в основі яких пріоритетність інноваційного вектору розвитку, використання внутрішнього потенціалу території та інтеграції суб'єктів економіки, синергії міжрегіональної та внутрірегіональної співпраці, підвищення продуктивної спроможності суспільної системи, збереження та підвищення ефективності використання людського потенціалу, когерентності управління регіональним розвитком;
- визначено основні глобалізаційні чинники впливу на ендогенний розвиток регіонів, які пов’язані з: 1) посилення поліцентричності, наслідком якої є загострення конкуренції між світовими центрами, перерозподілу ресурсів, ринків, сфер впливу та виникнення «ігор політичних союзів», основним мотивом яких є використання інструментів економічного тиску на країни й регіони в боротьбі за паливноенергетичні ресурси та пошук нових джерел енергії; 2) розширенням протекціоністських тенденцій і глобальної асиметрії, спробами більш жорсткого захисту національних економічних систем, прагненням мінімізації залежності від імпортної продукції; 3) зниженням рівня функціональності міжнародних інститутів через появу нових проблем і завдань в умовах формування сучасних глобальних викликів; 4) початком регіоналізації віртуальних мереж для захисту від кібератак, систем тотального стеження та «інформаційних воєн», і не тільки в частині безпосереднього проведення фінансово-економічних операцій, але й в інших видах і способах обміну інформацією;
- розроблено та апробовано методичний підхід до оцінювання резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України до глобальних шоків, який містить систему показників визначення рівня (глибини) шоку, періоду та швидкості відновлення, а також відносних параметрів опірності регіонів до шоку та відносної здатності до постшокового відновлення. На основі використання цього підходу в регіональному розрізі було оцінено резильєнтність регіонів в розрізі основних соціально-економічних показників, що дозволило визначити причинно-наслідкові взаємозалежності в розрізі економічної та соціальної резильєнтності. Це дало змогу оцінити вплив глобальних шоків та загроз впродовж останніх 16 років на резильєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України: глобальної фінансово-економічної кризи у 2008-2009 рр., суспільно-політичної кризи та революції Гідності у кін. 2013 р., анексії Криму Росією та окупації Донбасу на поч. 2014 р., пандемії COVID-19, повномасштабного вторгнення Росії на територію України у лютому 2022 р.**;**
- на основі виявлення детермінологічних залежностей між глобалізаційними викликами (трендами) та детермінантами ендогенного розвитку регіонів систематизовано основні сфери впливу мегатрендів на ендогенний розвиток регіону, зокрема, резильєнтність економіки регіону до циклічних глобальних коливань та ризиків; включеність регіону до глобальних ланцюжків

створення доданої вартості, згуртованість, інтегрованість та когерентність просторового соціально-економічного розвитку і ін.;

- визначено основні ризики зниження ендогенного розвитку під впливом глобальних викликів та глобалізації, а саме в умовах війни загострились загрози:

втрати людського капіталу, відтоку кадрів, диспропорцій на ринку зайнятості та поляризації суспільства, зниження конкурентоспроможності товарів і послуг через не включеність у міжнародні технологічні ланцюги створення доданої вартості, втрати експортних ринків через підвищення бар'єрів виходу вітчизняних експортерів на зовнішні ринки, в т.ч. блокування логістичних шляхів, руйнування інфраструктурного та промислового потенціалу економічного відтворення; руйнування енергетичного сектору та підвищення цін на енергоресурси; зменшення обсягу споживчих витрат та споживчого попиту населення; зростання рівня інфляції, боргових зобов'язань та знецінення національної валюти; зростання навантаження на соціальну систему держави; дезінтегрованість регіонів та посилення просторових диспропорцій між регіонами тощо;

- набуло подальшого розвитку визначення резильєнтності економічної системи в умовах глобальних викликів як її здатності до відновлення та переорієнтації після впливу зовнішніх глобальних шоків та викликів за рахунок внутрішніх адаптивних драйверів, тобто вбудованих в систему механізмів, які каталізують імпульси для захисту, оновлення та структурних трансформацій, а саме консолідують (залучають) на відповідному етапі різні активи (інституційні, матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові) на основі вертикальних і горизонтальних зв'язків, змінюючи економічну ситуацію в країні (чи регіоні);

- обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження впливу зовнішньоекономічних чинників на економічну безпеку регіону як сукупність методів: інтегральної оцінки впливу зовнішнього середовища на рівень зовнішньоторговельної, виробничої, науково-технічної та інвестиційної складових безпеки як в контексті первинних ефектів, так і наслідків дії зовнішніх факторів; визначення чутливості інтегрального показника економічної безпеки до змін індикаторів, обумовлених зовнішніми чинниками; ранжування зовнішніх загроз залежно від ступеня їх впливу на рівень економічної безпеки регіону; прогнозних сценаріїв зміни індикаторів економічної безпеки під впливом зовнішньоекономічних чинників; моделювання складових економічної безпеки з використанням гіпотетичних значень індикаторів, розрахованих на основі прогнозування***;***

- систематизовано найбільш вагомі загрози та ризики в сфері зовнішньої торгівлі та здійснено типологізацію регіонів України за рівнем зовнішньоекономічної безпеки, що стало основою визначення впливу основних загроз на економічне зростання регіонів кожної групи. Запропоновано механізм зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України в період війни та повоєнної відбудови економіки як систему узгоджених на державному і регіональному рівнях інституційних інструментів та економічних важелів, основними пріоритетами яких є забезпечення зростаючої динаміки зовнішньої торгівлі, підвищення рівня географічної диверсифікованості товаропотоків та якості товарної структури експорту, підтвердження ролі високотехнологічного експорту та експорту наукомістких послуг як основних чинників економічного зростання, зокрема й в умовах війни***;***

- *з*апропоновано концептуальний підхід посилення резильєнтності соціально-економічної системи країни (регіонів), який базується на принципах підвищення її здатності мінімізувати негативні наслідки екзогенних факторів впливу та адаптуватися до нових умов або ефективно трансформувати вектор свого розвитку в умовах впливу глобальних чинників і викликів. А саме передбачає реалізацію наступних пріоритетів: інноваційний та технологічний розвиток, в т.ч. через інноваційний менеджмент в системі державного управління; діджиталізація суспільно-

економічних процесів; диверсифікована залежно від циклів стійкості економічна політика держави (фінансова, конкурентна, регуляторна, антимонопольна, соціальна, міграційна тощо), в т.ч. щодо створення сприятливого бізнес-клімату; ефективність структурних трансформацій та розвиток ВЕД, які володіють зростаючою економічною та соціальною віддачею, а також стратегічною конкурентоспроможністю; поглиблення диверсифікованості структурних трансформацій; просторово інтегрований розвиток через різні просторові форми інтеграції бізнесу та партнерства (індустріальні парки, галузеві кластери, включеність в глобальні ланцюги створення доданої вартості тощо) та інклюзивний розвиток через підвищення ступеня соціальної інклюзії та розвиток соціального капіталу (залучення громадськості у процес ухвалення рішень на різних рівнях управління); розвиток «зеленої» та циркулярної економіки; когерентність механізмів підвищення резильєнтності соціально-економічної системи на всіх рівнях державного управління***;***

- обґрунтовано пріоритетні заходи впровадження диверсифікованої політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків із врахуванням місцевих соціально-економічних потреб, ендогенного потенціалу регіонального та локального розвитку та безпекового фактору. Запропоновано концептуальний підхід диверсифікованої політики посилення резильєнтності регіонів України в умовах глобальних шоків у розрізі функціональних типів територій та рівнів управління (регіональний/місцевий та національний);
- згруповано основні проблеми зниження експортного потенціалу регіонів в умовах глобальних викликів та військової агресії, які пов’язані з відсутністю когерентного механізму підтримки експорту, ефективної інституційної взаємодії та дієвих інструментів політики стимулювання розвитку експортного потенціалу, а також логістичними та протекціоністськими перешкодами. На основі аналізу інституційного та інфраструктурного забезпечення експортної діяльності доведено недосконалість механізмів підтримки та стимулювання експорту в Україні, зокрема в контексті співпраці державних інститутів підтримки експорту з іншими інституціями у сфері міжнародної торгівлі та підприємствами реального сектору економіки;
- обґрунтовано пріоритетні напрями та інструменти підтримки експорту в умовах війни в контексті забезпечення розширення географії експортних ринків через укладання торговельних угод, зменшення впливу тарифних та нетарифних обмежень у торгівлі, гармонізацію стандартів з іншими країнами; модернізації та розширення експортної інфраструктури підтримки бізнесу через розширення можливостей мережевої взаємодії; удосконалення інституційного забезпечення фінансової підтримки експортерів із залученням міжнародних організацій та країн-партнерів; підтримки експортного потенціалу регіонів, враховуючи регіональні особливості та функціональні типи територій, масштаби завданих збитків військовими діями; стимулювання інноваційної активності за допомогою фінансово-кредитних, податкових інструментів, розвитку мережевої взаємодії для зростання частки експорту високотехнологічних товарів та послуг; розробки та реалізація секторальних експортних стратегій для підтримки пріоритетних галузей та секторів економіки;
- набуло подальшого розвитку удосконалення механізмів формування та реалізації державної експортної політики на національному та регіональному рівнях, зокрема запропоновано: заходи стимулювання прямих іноземних інвестицій в експортоорієнтовані галузі та активного впровадження інноваційних технологій у виробництво товарів і послуг; шляхи вдосконалення інституційного та фінансово-ресурсного забезпечення експортної діяльності в Україні, зокрема надано пропозиції щодо підвищення фінансової та інституційної спроможності експортно-кредитного агентства, та ефективності консультативно-дорадчої діяльності Ради з міжнародної торгівлі;

- систематизовано (в контексті глобального, національного та регіонального впливу) основні проблеми функціонування підприємницького середовища, як основного чинника ендогенного розвитку регіонів України, в умовах глобальної нестабільності, конкуренції за ринки збуту та військової агресії. На регіональному рівні найбільш вагомими перешкодами ендогенного розвитку визначено скорочення експорту товарів, зупинка чи суттєве зниженням ділової активності, посилення регуляторного тиску, непрогнозованість подальшого ходу війни, а відтак відсутність можливостей для системної обґрунтованої трансформації та стратегічного розвитку видів економічної діяльності з високою часткою доданої вартості, високотехнологічних, конкурентоспроможних, зі зростаючою соціально-економічною віддачею тощо;
- обґрунтовано та систематизовано механізми захисту та підтримки підприємницького середовища на національному та регіональному рівнях в розрізі напрямів: активізації експортної активності вітчизняних товаровиробників, проведення політики імпортозаміщення, використання публічних закупівель як механізму локалізації виробництва, покращення доступу до фінансування, налагодження процесу стратегування експортної діяльності, покращення комунікації бізнесу та місцевих органів влади, активізації діяльності експортно-активних підприємств, інтеграції у міжнародні ланцюги доданої вартості тощо;
- вперше запропоновано інструментарій зниження негативного впливу глобалізаційних чинників і трендів на ендогенний розвиток регіону на основі посилення просторової когерентності регіональної політики, яку розглядаємо як синтетичну (інтегральну) характеристику, що розкриває здатність територіально-суспільної системи до просторової цілісності, інтегрованості, зв'язаності, узгодженості в соціальній, економічній суспільній, інституційній площині на локальному, регіональному, субрегіональному, макрорегіональному та національному рівнях. Саме просторова когерентність сприятиме досягненню міжрегіональної (міжтериторіальної) конвергентності, групової суб'єктності, солідарності та єдності соціально-економічного простору країни, розвитку мережевих економічних зв'язків, підвищенню ефективності реалізації територіального капіталу, а також формуванню суспільної здатності та готовності до спільних дій, взаємодії на основі ідентичності, довіри, інклюзії для протистояння та подолання негативних наслідків сучасних мегатрендів;
- систематизовано чинники впливу на енергетичну безпеку Західного регіону України в умовах сучасних глобальних викликів та окреслено механізми нівелювання їх негативного впливу. Зокрема, доведено, що найбільш вагомий вплив з погляду зміцнення енергетичної безпеки областей Західного регіону України мають: ефективність управління енергетикою на регіональному та субрегіональному рівнях, включаючи здатність органів регіональної влади та органів місцевого самоврядування своєчасно реагувати на безпекові загрози, природно-ресурсний і людський потенціал регіонів і громад, їх інвестиційний клімат, а також фінансова спроможність. Виявлено, що найбільш дієвими механізмами нівелювання наявних викликів енергетичній безпеці є: організаційно-управлінський (передусім щодо використання інструментів запобігання безпековим викликам енергетичній безпеці регіону та своєчасного реагування на наслідки їх негативного впливу), інституційний (зокрема в частині нівелювання низки важливих безпекових загроз для енергетики регіону, пов'язаних з недостатньою якістю інституційної інфраструктури), а також фінансовий (здатність налагодити фінансове забезпечення безпекової системи та відновлювальних робіт у разі пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Таблиця А.1

Ознаки резильєнтності соціально-економічної системи*.

№ п/п	Тип ознаки	Зміст ознаки
1.	Абсорбтивна (поглинальна) здатність	Здатність системи готуватися до негативного впливу, пом'якшувати його або запобігати йому, використовуючи заздалегідь визначені реакції подолання, щоб зберегти та відновити найважливіші основні структури та функції. Це включає механізми подолання, які використовуються в періоди шоку.
2.	Адаптивна здатність	Здатність системи коригувати, модифікувати або змінювати свої характеристики, спрямовані на пом'якшення потенційної майбутньої шкоди та використання можливостей, зберігаючи ідентичність функціонування без серйозних якісних змін функцій чи структури. Приклади адаптивної здатності включають диверсифікацію засобів існування, залучення приватного сектору у надання базових послуг тощо.
3.	Трансформативна здатність	Здатність створювати принципово нову систему, для якої шок більше не матиме жодного впливу. Це може бути необхідно в екологічних, економічних або соціальних випадках, що роблять структуру існуючої системи неспроможною. Приклади трансформаційної здатності включають: запровадження механізмів розв'язання конфліктів, містобудівних заходів та заходів щодо викорінення корупції тощо.

*Джерело: складено за: [618]

[618] OECD, SIDA (2017) Resilience systems analysis: Learning & recommendations report. Paris : OECD Publishing..88 pp. Available at: https://www.alnap.org/help-library/resilience-systems-analysis-learning-and-recommendations-report(дата звернення: 23.01.2023).

Таблиця А.2

Аналіз резильєнтності систем – п’ятиетапний модульний підхід ОЕСР .

№ п/п	Назва модуля (етапу)	Мета модуля (етапу)	Зміст основних кроків
1	Ризики	Ідентифікація основних ризиків	Визначення основних ризиків; оцінка ймовірності та впливу основних ризиків; визначення загальної тяжкості різних ризиків Згрупування цих ризиків та стресів до шести різних типів капіталу: – фінансовий, людський, природний, фізичний, політичний і соціальний
2	Капітал	Визначення активів за типами капіталу та розуміння того, як вони реагують на ризики	Визначення наявних активів, які складають кожен із шести типів капіталу Визначення міри реагування (добре чи погано) кожного капітального активу щодо виявлених ризиків Аналіз специфіки впливу ідентифікованого ризику на активи в системі за шкалою від 1 до 4: • 0 – не впливає на цей компонент системи. • 1 – мінімальний вплив. • 2 – значний вплив, ефекти обмежені та тимчасові. • 3 – значний вплив, наслідки будуть відчутні в середньостроковій або довгостроковій перспективі та/або незворотні. • 4 – серйозний вплив, системний компонент постраждав глибоко й надовго Розрахунок середнього балу для кожної типу капіталу на основі відносної сили та слабкості реагування капітальних активів щодо ідентифікованих ризиків Формування загального розуміння важливості ідентифікованих ризиків у системі та того, як активи реагують на ці ризики.
3	Пробіли (прогалини)	Визначення прогалин існуючої підтримки для посилення резильєнтності та стратегічних пріоритетів	Огляд діапазону існуючих ініціатив щодо відносної сили або слабкості активів у системі. Виявлення прогалин для подальшого зміцнення активу, який уже демонструє резильєнтність, або для усунення слабких місць активу, де було показано, що він погано реагує на ризик, а також додаткових ініціатив для усунення потенційних прогалини в програмуванні на всіх рівнях – громад, регіону держави тощо. Виокремлення (уточнення) стратегічних пріоритетів на основі порівняльних переваг.
4	Впливи (потужність)	Аналіз стейкхолдерів та влади, що впливають на доступ до активів.	Проведення "аналізу влади" щодо здатності людей отримати доступ до активів Формування загального розуміння щодо зацікавлених сторін, які мають вплив на систему та можуть зіграти певну роль у сприянні зміцненню активів або обмеженні зусиль щодо зміцнення активів перед виявленими ризиками Визначення потенційних партнерів для уточнення, погодження, виконання стратегії
5	Резильєнтна система	Завершення "системного" підходу – стратегічні та програмні пріоритети на "рівень".	Відображення можливостей поглинання, адаптації та трансформації для зміцненні резильєнтності Досягнення консенсусу щодо зосередженості стратегії на інтегруванні визначених пріоритетів для зміцнення активів на різних рівнях системи, взаємозв’язків між цими рівнями з метою зміцнення здатності до поглинання, адаптації в системі чи її трансформації з огляду на системне посилення резильєнтності системи до майбутніх шоків

*Джерело: складено за:[619], [620]

[619] Mitchell A.(2013) Risk and Resilience: From Good Idea to Good Practice, OECD Development Assistance Committee Working Paper 13/2013, OECD Publishing. 56 pp. Available at: https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/Resilience_and_Risk_Good_ideas_Good_practice.pdf. (дата звернення: 22.01.2023)

[620] OECD, SIDA (2017) Resilience systems analysis: Learning & recommendations report. Paris : OECD Publishing..88 pp. Available at: https://www.alnap.org/help-library/resilience-systems-analysis-learning-and-recommendations-report. (дата звернення: 23.01.2023).

Додаток Б

Таблиця Б.1

Результати оцінювання параметрів резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником ВВП на душу населення*

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, грн на 1 особу у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	ВРП на душу населення				
Вінницька	31,9	3	243,7	1,04	0,99
Волинська	35,4	3	276,3	0,99	0,99
Дніпропетровська	39,4	не відновилася	не відновилася	0,93	не відновилася
Донецька	39,9	не відновилася	не відновилася	0,92	не відновилася
Житомирська	33,1	3	242,1	1,02	1,08
Закарпатська	35,9	3	241,2	0,98	1,02
Запорізька	40,0	не відновилася	не відновилася	0,92	не відновилася
Івано-Франківська	34,8	3	284,8	1,00	1,00
Київська	28,5	2	557,8	1,09	1,01
Кіровоградська	34,5	3	295,0	1,00	1,00
Луганська	38,9	не відновилася	не відновилася	0,93	не відновилася
Львівська	31,5	3	276,9	1,05	0,98
Миколаївська	28,7	3	294,2	1,09	1,00
Одеська	30,0	не відновилася	не відновилася	1,07	не відновилася
Полтавська	32,8	2	700,1	1,03	1,12
Рівненська	35,3	3	272,6	0,99	0,99
Сумська	32,4	3	278,9	1,03	0,97
Тернопільська	28,5	2	262,5	1,09	0,96
Харківська	32,6	не відновилася	не відновилася	1,03	не відновилася
Херсонська	30,6	3	231,5	1,06	0,98
Хмельницька	33,3	2	376,7	1,02	0,97
Черкаська	33,3	3	307,0	1,02	1,01
Чернівецька	35,1	4	162,7	0,99	0,98
Чернігівська	32,9	3	274,8	1,03	0,99
м. Київ	32,9	3	1284,4	1,02	0,97

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[621]

[621] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Б.2

Період відновлення економіки регіонів України від наслідків фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Регіони	параметри соціально-економічного розвитку					
	ВРП на душу населення	Рівень зайнятості населення працездатного віку	Капітальні інвестиції, у розрахунку на одну особу	Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення	Імпорт товарів та послуг	Експорт товарів
Україна (середнє значення по країні)	*3*	*4*	*н/в*	*11*	*н/в*	*2*
Вінницька	3	10	н/в	11	3	1
Волинська	3	2	н/в	11	8	2
Дніпропетровська	н/в	1	н/в	10	н/в	н/в
Донецька	н/в	н/в	н/в	н/в	н/в	2
Житомирська	3	10	н/в	1	1	3
Закарпатська	3	н/в	н/в	н/в	2	2
Запорізька	н/в	2	н/в	1	н/в	н/в
Івано-Франківська	3	3	н/в	н/в	2	2
Київська	2	10	н/в	3	2	з/н
Кіровоградська	3	н/в	2	11	3	2
Луганська	н/в	11	н/в	н/в	3	2
Львівська	3	1	н/в	1	2	2
Миколаївська	3	3	н/в	н/в	2	2
Одеська	н/в	1	н/в	2	н/в	н/в
Полтавська	2	н/в	н/в	8	3	2
Рівненська	3	10	н/в	1	12	2
Сумська	3	10	н/в	н/в	2	2
Тернопільська	2	1	н/в	н/в	3	2
Харківська	н/в	2	н/в	з/н	3	2
Херсонська	3	4	н/в	н/в	9	н/в
Хмельницька	2	4	н/в	11	2	3
Черкаська	3	2	н/в	4	12	2
Чернівецька	4	4	н/в	н/в	10	8
Чернігівська	3	9	н/в	8	1	2
м. Київ	3	н/в	н/в	2	н/в	2

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[622]

[622] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Б.3

Результати оцінювання параметрів резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником кількості підприємств на 10 тис. осіб наявного населення

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, підприємств на 10 тис. населення у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення				
Вінницька	22,2	11	0,5	0,87	0,95
Волинська	23,0	11	0,5	0,86	0,96
Дніпропетровська	6,9	10	0,3	1,04	1,01
Донецька	11,4	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася
Житомирська	16,9	1	5,0	0,92	0,96
Закарпатська	15,8	не відновилася	не відновилася	0,94	не відновилася
Запорізька	2,2	1	2,0	1,09	1,02
Івано-Франківська	6,3	не відновилася	не відновилася	1,04	не відновилася
Київська	5,5	3	1,7	1,05	0,99
Кіровоградська	7,0	11	0,5	1,03	0,97
Луганська	21,7	не відновилася	не відновилася	0,87	не відновилася
Львівська	1,2	1	1,0	1,10	1,03
Миколаївська	9,0	не відновилася	не відновилася	1,01	не відновилася
Одеська	8,3	2	4,5	1,02	1,07
Полтавська	16,9	8	1,6	0,92	1,05
Рівненська	7,5	1	4,0	1,03	0,97
Сумська	25,8	не відновилася	не відновилася	0,83	не відновилася
Тернопільська	11,1	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася
Харківська	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було
Херсонська	11,6	не відновилася	не відновилася	0,98	не відновилася
Хмельницька	8,2	11	0,5	1,02	0,96
Черкаська	12,5	4	2,0	0,97	1,05
Чернівецька	11,5	не відновилася	не відновилася	0,98	не відновилася
Чернігівська	20,3	8	1,5	0,89	1,07
м. Київ	7,8	2	11,0	1,03	0,97

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[623]*

[623] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Б.4

Результати оцінювання параметрів резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником імпорту товарів та послуг

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, млн дол. США у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Імпорт товарів та послуг				
Вінницька	32,3	3	52,0	1,23	0,97
Волинська	67,0	8	114,4	0,60	1,02
Дніпропетровська	56,6	не відновилася	не відновилася	0,79	не відновилася
Донецька	57,5	не відновилася	не відновилася	0,77	не відновилася
Житомирська	4,8	1	22,2	1,73	0,82
Закарпатська	48,8	2	933,6	0,93	1,08
Запорізька	66,9	не відновилася	не відновилася	0,60	не відновилася
Івано-Франківська	66,0	2	238,5	0,62	1,88
Київська	36,2	2	657,9	1,16	1,06
Кіровоградська	35,6	3	28,8	1,17	0,95
Луганська	55,3	3	343,1	0,81	1,07
Львівська	37,1	2	497,5	1,14	0,95
Миколаївська	14,4	2	69,3	1,56	0,86
Одеська	44,7	не відновилася	не відновилася	1,01	не відновилася
Полтавська	51,5	3	245,8	0,88	1,30
Рівненська	49,9	12	23,0	0,91	1,27
Сумська	35,3	2	124,8	1,18	0,89
Тернопільська	47,2	3	54,6	0,96	0,90
Харківська	37,1	3	358,5	1,14	0,90
Херсонська	58,5	9	20,3	0,75	0,97
Хмельницька	47,8	2	132,8	0,95	1,25
Черкаська	65,9	12	57,8	0,62	0,85
Чернівецька	45,2	10	9,0	1,00	0,80
Чернігівська	14,4	1	56,9	1,56	0,90
м. Київ	51,9	не відновилася	не відновилася	0,87	не відновилася

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[624]*

[624] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Б.5

Результати оцінювання параметрів резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником експорту товарів

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, млн дол. США у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Експорт товарів				
Вінницька	0,8	1	3,8	1,67	1,67
Волинська	31,4	2	73,0	1,16	1,16
Дніпропетровська	60,5	не відновилася	не відновилася	0,67	не відновилася
Донецька	35,2	2	2538,45	1,09	1,092629861
Житомирська	30,2	3	52,5	1,18	1,18
Закарпатська	23,4	2	142,8	1,29	1,29
Запорізька	49,4	не відновилася	не відновилася	0,85	не відновилася
Івано-Франківська	53,4	2	192,9	0,79	0,79
Київська	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було
Кіровоградська	35,8	2	70,2	1,08	1,08
Луганська	70,3	2	2237,3	0,50	0,50
Львівська	20,5	2	102,3	1,34	1,34
Миколаївська	7,1	2	58,7	1,57	1,57
Одеська	37,6	не відновилася	не відновилася	1,05	не відновилася
Полтавська	50,9	2	655,1	0,83	0,83
Рівненська	28,7	2	64,9	1,20	1,20
Сумська	22,1	2	100,9	1,31	1,31
Тернопільська	11,1	2	8,0	1,50	1,50
Харківська	15,8	2	122,2	1,42	1,42
Херсонська	12,2	не відновилася	не відновилася	1,48	не відновилася
Хмельницька	41,1	3	57,3	0,99	0,99
Черкаська	38,3	2	165,9	1,04	1,04
Чернівецька	37,5	8	5,8	1,06	1,22
Чернігівська	29,0	2	60,7	1,20	1,20
м. Київ	21,2	2	920,6	1,33	1,328605288

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[625]

[625] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Б.6

Результати оцінювання параметрів резильєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником зайнятості населення працездатного віку

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення (зростання рівня зайнятості населення працездатного віку у рік), %	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Рівень зайнятості населення працездатного віку				
Вінницька	5,8	10	0,4	0,98	1,00
Волинська	2,5	2	0,8	1,01	1,00
Дніпропетровська	0,4	1	0,3	1,04	0,99
Донецька	7,2	не відновилася	не відновилася	0,97	не відновилася
Житомирська	4,2	10	0,3	1,00	1,00
Закарпатська	5,1	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася
Запорізька	2,1	2	0,7	1,02	1,00
Івано-Франківська	3,1	3	0,6	1,01	1,00
Київська	5,4	10	0,4	0,98	1,00
Кіровоградська	6,0	не відновилася	не відновилася	0,98	не відновилася
Луганська	4,5	11	0,3	0,99	1,00
Львівська	0,6	1	0,4	1,03	1,01
Миколаївська	3,7	3	0,8	1,00	1,00
Одеська	1,5	1	1	1,02	1,01
Полтавська	7,8	не відновилася	не відновилася	0,96	не відновилася
Рівненська	4,6	10	0,3	0,99	0,99
Сумська	13,6	10	1,0	0,90	1,02
Тернопільська	1,5	1	0,9	1,02	1,01
Харківська	3,5	2	1,2	1,00	1,01
Херсонська	1,9	4	0,3	1,02	1,00
Хмельницька	1,7	4	0,3	1,02	1,00
Черкаська	2,4	2	0,8	1,02	1,01
Чернівецька	3,9	4	0,6	1,00	0,99
Чернігівська	4,3	9	0,3	1,00	0,99
м. Київ	4,5	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[626]*

[626] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Б.7

Динаміка темпів зростання (зменшення) обсягів експорту-імпорту товарів та послуг і коефіцієнту покриття експортом імпорту за регіонами у 2020 р. щодо 2019 р.*

Регіони	**товари**			**послуги**		
	у % до попереднього року		Коефіцієнт покриття експортом імпорту	у % до попереднього року		Коефіцієнт покриття експортом імпорту
	експорт	імпорт		експорт	імпорт	
Україна	**98,3**	**89,4**	**0,91**	**73,7**	**82,3**	**2,02**
Вінницька	94,7	87,8	2,48	121,7	112,2	4,52
Волинська	92,6	90,4	0,49	76,0	77,4	2,76
Дніпропетровська	96,0	83,9	1,64	114,9	86,2	0,86
Донецька	85,0	65,0	2,72	92,6	60,3	0,94
Житомирська	94,7	92,8	1,29	95,1	50,7	6,41
Закарпатська	90,6	85,3	1,08	91,9	82,2	10,94
Запорізька	94,9	79,8	2,39	85,6	93,2	5,30
Івано-Франківська	83,1	76,9	1,19	84,1	95,4	2,30
Київська	101,0	101,6	0,47	78,6	113,8	1,43
Кіровоградська	129,1	93,1	3,92	77,2	79,5	1,92
Луганська	84,8	83,9	0,61	93,5	90,7	0,69
Львівська	105,5	111,5	0,67	105,1	97,8	7,66
Миколаївська	104,5	79,9	2,85	71,2	64,8	17,73
Одеська	98,3	116,1	0,62	103,5	115,0	2,77
Полтавська	110,2	86,2	1,98	74,5	72,2	0,42
Рівненська	106,7	100,1	1,23	123,6	144,9	2,55
Сумська	110,3	127,4	1,17	85,8	103,5	0,97
Тернопільська	103,2	90,2	1,10	109,3	108,8	9,72
Харківська	104,0	103,0	0,82	103,9	93,7	6,71
Херсонська	104,7	80,3	0,86	82,4	42,5	1,92
Хмельницька	103,3	90,0	1,31	92,6	90,8	0,96
Черкаська	93,9	142,3	1,19	107,7	101,0	1,99
Чернівецька	78,8	81,9	0,99	96,6	116,0	8,78
Чернігівська	110,4	81,6	2,60	104,9	92,1	1,09
м. Київ	99,5	93,1	0,52	101,6	74,8	1,63

**Джерело: складено авторами за даними*[627]

[627] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця Б.8

Включення України у міжнародні ланцюги доданої вартості у 2018-2020 рр.[628]*

Галузь	Стаття експорту	Країна-імпортер	Вартість експорту, млн дол США	Частка України в імпорті, %	Рейтинг України серед постачальників
Аерокосмічна, авіаційна, автомобільна та медична промисловість	Титанові руди та концентрати	Чехія	32	100	1
		Єгипет	2	93	1
		білорусь	2	82	1
		російська федерація	81	75	1
		Румунія	2	65	1
		Угорщина	1	46	1
		В'єтнам	1	40	1
		Туреччина	6	39	2
		Казахстан	8	22	2
		Мексика	11	18	2
Виробництво алюмінію	Оксид алюмінію	російська федерація	686	37	1
		Узбекистан	0,1	3	5
		США	0,2	0,03	22
Сталеливарна промисловість	Залізна руди та концентрати, неагломеровані	білорусь	4	100	1
		Чехія	387	78	1
		Польща	332	75	1
		Словацька Республіка	143	60	1
		Сербія	45	56	1
		Угорщина	34	40	1
		Румунія	73	32	1
		Бельгія	20	4	4
		В'єтнам	39	4	4
		США	7	2	7
	Залізна руда та концентрати, агломеровані	Чехія	89	82	1
		Румунія	49	78	1
		Польща	91	66	1
		Сербія	126	66	1
		Угорщина	71	63	1
		Словацька Республіка	97	35	2
		В'єтнам	21	27	2
		Китай	645	16	2
		Республіка Корея	69	16	2
		Туреччина	79	12	4
Важка промисловість	Чавун нелегований	росія	54	99	1
		Єгипет	18	81	1
		Канада	7	78	1
		Болгарія	4	66	1
		ОАЕ	36	61	1
		США	641	32	2
		Іспанія	31	32	1
		Румунія	4	30	2
		Фінляндія	4	25	2
		Туреччина	99	22	2
	Напівфабрикат із залізної нелегованої сталі	росія	82	100	1
		Болгарія	191	88	1
		Коста-Ріка	6	48	1
		Ефіопія (без Еритреї)	13	46	1
		Боснія і Герцеговина	16	43	1
		Камерун	22	41	1
		Катар	48	39	1
		Нігерія	21	22	3
		Туреччина	175	22	2
		Колумбія	4	21	3
	Напівфабрикати із заліза/нелегованої сталі, що містять	Словацька Республіка	5	89	1
		Італія	1009	69	1

[628] Складено за: Ruta, Michele (ed.). 2022. The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Washington, DC. © World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359 License: CC BY 3.0 IGO.” P. 54-56.

	<0,25 мас. % вуглецю	Північна Македонія	26	59	1
		Угорщина	47	53	1
		Велика Британія	130	45	1
		Туреччина	346	36	2
		Малайзія	15	18	3
		Судан	1	8	3
		Таїланд	51	7	4
		Китай	84	6	5
Автомобільна промисловість	Комплекти проводів запалювання та інші комплекти проводів, що використовуються в транспортних засобах/літаках/ кораблях	Румунія	161	20	2
		Польща	64	14	2
		Угорщина	81	12	3
		Німеччина	553	11	3
		Чехія	141	10	3
		Словацька Республіка	92	6	5
		Австрія	29	6	8
		російська федерація	11	5	8
		Китай	6	1	18
		Туреччина	3	1	16
	Осі та колеса	Молдова	0,2	71	1
		Болгарія	28	61	1
		Російська Федерація	154	49	1
		білорусь	46	48	1
		Латвія	3	46	1
		Шрі-Ланка	1	42	1
		Саудівська Аравія	5	34	1
		Пакистан	1	30	2
		Грузія	1	29	2
		Литва	2	24	2

Додаток В

Вхідні дані для проведення регресійного аналізу залежності економічного зростання регіонів України від зміни індикаторів зовнішньоторговельної безпеки у 2013-2021 рр.

Рік	Незалежні змінні						Залежні змінні		
	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %.	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	Коефіцієнт технологічної залежності	Частка наукомістких послуг у заг. обсязі експорту послуг, %	ВРП у фактичних цінах, млн грн	Індекс ВРП, %	ВРП на одну особу, грн
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*
Регіони І групи									
Житомирська область									
2013	1,58	24,3	4,00	5,12	0,81	32,25	25676	101,9	20286
2014	2,32	20,6	2,90	4,34	0,64	35,90	29815	103,6	23678
2015	1,79	11,6	3,94	4,57	0,65	34,20	38425	98,1	30698
2016	1,44	13,1	7,62	8,46	0,77	23,40	47919	105,2	38520
2017	1,31	14,6	13,18	11,09	0,64	25,10	61424	104,9	49700
2018	1,24	16,2	16,17	12,74	0,633	19,57	77103	104,8	62905
2019	1,26	11,9	18,39	19,23	0,83	19,80	85267	100,5	70225
2020	1,29	11,3	18,27	18,22	0,77	20,20	80833,1	94,8	67172
2021	1,1	14,1	22,1	15,1	0,61	17,30	113919	104,4	95948
Закарпатська область									
2013	0,63	20,4	61,04	32,44	0,84	0,10	21400	100,6	17044
2014	0,8	25,3	61,08	36,24	0,74	0,18	24120	102,8	19170
2015	1,08	30,8	57,10	43,80	0,71	0,21	28952	93,5	22989
2016	1,07	32,1	55,92	42,56	0,71	0,85	32390	97,3	25727
2017	1,08	33,2	56,81	44,21	0,72	1,36	43037	103,2	34197
2018	1,09	34,9	59,3	45,78	0,7	1,32	52445	104,0	41706
2019	1,01	32,7	56,83	40,38	0,7	2,50	61325	101,5	48853
2020	1,08	36,7	60,43	42,08	0,64	4,42	57768,1	94,2	46234
2021	1	34,6	59,3	43,4	0,73	2,80	75626	101,9	60632

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тернопільська область									
2013	1,04	48,1	47,83	36,60	0,73	2,15	18085	96,6	16819
2014	1,18	52,8	47,72	41,13	0,73	3,55	21676	108,0	20228
2015	1,12	51,9	46,53	40,45	0,77	4,48	26656	93,7	24963
2016	1,07	51	45,97	36,24	0,73	47,67	31072	98,5	29247
2017	1,08	48,7	40,46	33,61	0,76	3,82	40715	105,5	38563
2018	1,08	45,9	40,57	32,87	0,75	4,06	49127	103,3	46828
2019	0,96	44,4	44,07	32,36	0,76	3,14	57140	103,6	54821
2020	1,1	47	47,49	31,23	0,59	5,17	54911,5	96,1	53216
2021	1,3	33,4	29,8	24,1	0,6	7,40	81485	106,7	79412
Чернівецька область									
2013	0,79	19,3	5,88	6,17	1,32	11,69	13757	101,5	15154
2014	1,16	21,5	4,94	7,48	1,31	14,55	15049	98,3	16552
2015	1,38	19,2	6,25	6,05	0,70	10,26	18506	94,7	20338
2016	1,25	18,8	4,42	6,41	1,16	16,90	21239	99,4	23365
2017	1,32	21,6	10,51	12,54	0,9	22,49	28579	103,4	31495
2018	1,43	27,8	17,01	17,6	0,72	22,40	33905	104,6	37443
2019	1,03	26,6	24,01	27,28	1,11	21,42	41660	105,1	46135
2020	0,99	27,3	23,34	20,84	0,9	25,25	38785,5	93,1	43268
2021	1,1	26,4	23,1	16,3	0,7	32,90	54582	103,1	61088
Регіони II групи									
Волинська область									
2013	0,58	27,9	22,33	8,88	0,69	0,86	20622	99,3	19817
2014	0,9	27,9	27,19	15,86	0,65	0,64	24195	101,1	23218
2015	1,02	30,5	32,57	19,25	0,58	0,70	31688	95,3	30387
2016	0,54	19,1	35,15	11,47	0,60	1,60	35744	108,2	34310
2017	0,52	17,5	34,31	10,50	0,59	3,65	51919	105,2	49937
2018	0,53	15,9	31,42	9,91	0,59	2,30	60445	103,8	58294
2019	0,48	14,1	29,29	8,63	0,62	2,03	75620	94,2	73176

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2020	0,49	16,4	30,41	8,57	0,58	3,32	77404	97,2	75193
2021	0,5	16,1	19,7	6	0,67	3,80	92535	92,5	90331
Запорізька область									
2013	2,09	40,1	11,77	9,63	0,39	7,48	54352	99,3	30526
2014	2,36	35,9	6,47	8,05	0,53	7,52	65968	100,4	37251
2015	2,7	29,1	4,43	6,78	0,57	6,80	89061	94,7	50609
2016	2,3	25	3,43	6,39	0,81	7,34	104323	99,7	59729
2017	2,24	22,9	4,03	6,44	0,71	9,20	130187	102,9	75196
2018	1,92	20,2	5,16	13,39	1,35	13,30	147043	100,6	85764
2019	2,1	20,2	3,93	9,86	1,24	14,30	155158	102,6	91452
2020	2,39	14,9	2,84	13,18	1,93	18,70	167260	95,7	99738
2021	2,3	16,1	2,7	7,3	1,15	22,90	228906	104,5	138521
Івано-Франківська область									
2013	0,82	15,5	12,72	11,83	1,14	1,64	33196	97,7	24022
2014	1,01	12,8	10,85	10,40	0,95	2,28	37643	97,6	27232
2015	1,27	9	9,84	14,23	1,14	6,39	45854	92,0	33170
2016	1,41	12,6	15,96	24,64	1,09	8,01	51404	99,0	37220
2017	1,04	15,9	18,58	17,96	0,92	8,14	63809	107,1	46282
2018	1,05	22,2	13,27	13,92	1	7,39	78439	105,7	57030
2019	1,1	15,1	12,13	18,25	1,37	8,50	86679	106,1	63237
2020	1,19	14,9	12,92	14,06	0,92	13,80	90398	97,0	66245
2021	1,2	12,1	9,9	10,9	0,93	17,40	119680	101,4	88227
Київська область									
2013	0,42	20	4,13	12,24	7,11	1,89	68931	93,4	39988
2014	0,49	13,9	5,03	8,34	3,37	2,68	79561	99,4	46058
2015	0,65	11,1	4,39	8,10	2,82	5,06	104030	94,0	60109
2016	0,58	13,9	3,78	10,55	4,82	3,85	128638	105,7	74216
2017	0,51	14,4	4,97	9,75	3,82	3,22	156829	104,4	89904
2018	0,51	12,9	5,61	11,31	3,95	4,58	198142	106,9	112510
2019	0,47	11,5	5,57	10,23	3,87	6,90	218647	104,1	123216

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2020	0,47	10,3	5,19	9,04	3,69	11,90	242406	97,4	135817
2021	0,5	10,27	5,4	8,6	3,48	13,90	291519	101,7	162696
Луганська область									
2013	1,92	52,7	1,06	6,15	5,39	4,07	55108	92,2	24514
2014	1,87	45,6	1,19	11,12	5,01	60,57	31393	61,0	14079
2015	0,81	51,9	1,66	3,96	2,95	5,85	23849	47,7	10778
2016	1,22	45	0,45	1,93	3,53	3,85	31356	118,0	14251
2017	0,86	41,5	7,67	0,73	0,11	1,53	30265	83,6	13873
2018	0,71	42	0,75	1,13	2,13	1,23	35204	98,7	16300
2019	0,6	40,2	9,19	1,01	0,18	2,90	40291	104,3	18793
2020	0,61	30,5	1,84	0,96	0,85	5,10	43204	98,2	20297
2021	0,6	29,75	3,9	0,8	0,33	5,40	52135	101,0	24684
Одеська область									
2013	0,47	20	3,42	4,48	3,50	1,51	69760	105,7	29118
2014	0,86	11,1	2,79	6,23	2,90	1,32	74934	98,3	31268
2015	1,79	13,4	2,78	8,41	1,72	1,22	99761	95,8	41682
2016	1,23	12,5	3,16	8,89	2,27	1,28	119800	104,2	50159
2017	1,27	12,4	3,76	9,57	2,0	2,06	149392	104,0	62643
2018	1,08	15,5	4,16	8,85	1,97	3,57	173224	101,8	72731
2019	0,74	19,4	4,67	9,75	2,87	1,85	197153	103,4	82879
2020	0,62	18,5	4,75	9,93	3,35	7,10	197153	96,6	92823
2021	0,7	14,4	5,1	7,7	2,05	4,80	220242	106,2	115129
Полтавська область									
2013	2,39	25,2	1,08	3,17	1,49	2,32	58464	94,4	39962
2014	1,94	17,1	1,12	6,56	3,07	51,60	69831	96,0	48040
2015	1,82	13	1,11	2,42	1,36	36,61	95867	93,8	66390
2016	1,7	9,5	0,72	2,58	2,11	10,60	116272	97,9	81145
2017	1,62	7,8	0,58	1,97	2,08	9,85	150543	96,7	105994
2018	1,4	8,3	0,59	1,92	2,31	9,36	174089	103,8	123722
2019	1,55	10,6	0,44	2,28	3,36	13,07	187289	101,0	134383

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2020	1,98	23,7	0,35	2,8	4	24,33	188424	96,0	136608
2021	1,7	14,6	0,5	2	2,8	31,70	266694	100,2	195825
Рівненська область									
2013	1,47	68,7	3,84	1,48	1,22	0,36	22004	96,9	19003
2014	1,67	17,7	1,07	4,41	2,46	0,33	28724	102,6	24762
2015	1,87	15	1,14	4,37	2,04	0,30	35252	93,4	30350
2016	1,25	17,8	0,96	4,14	3,44	0,89	39469	100,3	33958
2017	1,12	16	0,95	3,73	3,46	0,60	48796	103,4	42004
2018	1,38	19,1	0,53	4,17	5,65	1,76	56835	101,5	49038
2019	1,15	22,9	0,75	4,5	5,16	8,20	67363	107,1	58318
2020	1,23	17,4	0,37	4,94	10,89	11,10	71901	98,1	62485
2021	1,2	15,1	0,4	2,9	7	13,50	88859	102,3	77599
Сумська область									
2013	1,43	39,6	1,49	8,57	4,14	4,58	26765	102,7	23517
2014	1,34	33,9	2,92	8,11	2,09	4,99	30397	100,4	26943
2015	1,5	27,3	0,69	4,25	4,13	5,01	41567	96,7	37170
2016	1,24	22,5	0,31	3,01	7,88	5,01	46287	96,6	41741
2017	1,22	24,7	0,44	3,08	5,72	5,69	56473	100,1	51367
2018	1,11	21,8	0,25	3,82	13,54	8,63	68476	105,5	62943
2019	1,35	13,7	0,21	10,69	38,29	8,17	75827	101,9	70550
2020	1,17	11,8	0,38	18,73	41,27	14,56	80432	98,0	75815
2021	1,2	11,3	0,6	2,7	3,8	20,40	105254	99,1	100760
Хмельницька область									
2013	1,01	27,4	26,71	6,67	0,25	1,68	26426	96,9	20165
2014	1,46	23,8	23,85	7,70	0,22	1,34	32162	102,3	24662
2015	1,55	14,2	17,05	10,22	0,39	3,06	41088	92,2	31660
2016	0,96	16,8	16,27	12,34	0,78	4,02	48859	104,7	37881
2017	1,13	15,1	13,34	9,91	0,66	3,29	63808	106,2	49858
2018	1,43	12,9	10,89	9,45	0,61	2,66	75638	101,9	59576
2019	1,14	12,1	7,81	12,21	1,37	3,22	83006	100,7	65893

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2020	1,31	11,6	8,61	9,15	0,81	4,38	96380	100,0	77153
2021	1,5	13,2	7,6	7,2	0,64	7,30	119876	105,7	96964
Регіони III групи									
Донецька область									
2013	3,06	29,8	0,70	4,31	3,02	2,78	164926	94,7	37830
2014	3,96	16,9	0,71	4,66	1,67	1,58	119983	67,1	27771
2015	3,07	19,8	1,38	1,97	0,46	0,45	115012	61,3	26864
2016	3,09	22,5	0,41	2,06	1,63	0,40	137500	99,1	32318
2017	2,18	21,5	0,25	2,48	4,5	3,18	165932	94,9	39299
2018	2,16	18,5	0,33	2,47	3,46	2,80	192161	100,5	45936
2019	2,08	17,8	0,62	4,5	3,49	3,06	204893	101,7	49385
2020	2,72	16,5	0,62	3,82	2,26	6,10	206309	96,9	50124
2021	3,7	14,8	0,2	3,1	3,3	4,60	283326	103,3	69446
Кіровоградська область									
2013	3,53	11,6	0,99	2,82	0,80	1,86	25313	109,5	25533
2014	4,07	10,4	0,69	4,73	1,68	3,30	28758	100,6	29223
2015	3,86	13,1	0,46	6,13	3,44	6,20	38447	91,7	39356
2016	2,32	9,6	0,36	4,25	5,02	7,47	46021	105,0	47469
2017	1,76	11,3	0,39	5,12	7,44	12,05	52978	98,4	55128
2018	1,98	10,6	0,44	10,09	11,56	13,85	64417	107,0	67743
2019	2,83	10,3	1,29	15,99	4,35	14,20	73066	106,2	77788
2020	3,92	13,9	1,17	5,49	1,19	18,80	75208	90,8	81166
2021	3,5	14	0,1	3,9	6,23	19,60	99564	105,8	109183
Миколаївська область									
2013	2,34	29,7	0,55	15,85	12,28	0,10	32030	104,4	27355
2014	2,91	27,6	0,42	1,35	1,12	0,39	35408	98,4	30357
2015	2,79	22,4	0,30	1,88	2,26	0,66	48195	95,3	41501
2016	2,43	17,9	0,15	3,28	8,84	0,76	57815	105,6	50091
2017	2,43	20,2	0,16	1,65	4,14	0,87	69299	99,0	60486
2018	2,85	21,3	0,38	5,34	4,92	1,14	79903	103,1	70325

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2019	2,18	18,8	0,22	18,82	38,65	1,12	92427	106,6	82121
2020	2,85	16,3	0,13	8,53	22,17	1,60	96648	91,2	86750
2021	2,9	14,56	0,1	5	13,85	1,00	124162	108,7	112864
Херсонська область									
2013	1,34	20,8	12,66	20,07	1,18	1,11	20767	103,8	19311
2014	1,93	14,3	6,46	8,47	0,68	1,83	23250	100,2	21725
2015	1,69	17,7	5,67	11,97	1,26	2,09	32215	101,1	30246
2016	1,48	14,3	4,74	12,44	1,77	2,68	38743	99,7	36585
2017	1,44	15,6	4,29	29,23	4,73	1,40	47819	98,7	45486
2018	0,82	13,5	4,8	45,35	11,47	1,69	55152	102,8	52914
2019	0,66	13	5,43	57,83	16,18	2,81	61939	100,7	59972
2020	0,86	18,1	3,46	45,86	15,43	7,18	68467	99,9	66973
2021	1,5	18,8	2,2	5,4	1,6	5,90	88182	104,6	87378
Чернігівська область									
2013	0,95	21,4	3,17	1,38	0,46	14,03	24237	95,8	22603
2014	1,32	15,6	1,79	4,29	1,81	20,14	28156	100,5	26530
2015	1,45	11,1	2,16	0,74	0,24	22,38	36966	93,4	35196
2016	0,91	11,7	1,67	1,27	0,83	22,48	43362	100,6	41726
2017	1,4	12,6	1,86	1,41	0,54	15,38	56611	102,0	55139
2018	1,56	9,9	1,76	1,52	0,55	17,32	70611	104,2	69712
2019	1,93	7,3	1,23	2,82	1,19	20,43	77981	101,7	78098
2020	2,6	13,4	0,74	2,07	1,07	25,94	84068	97,1	85435
2021	2,5	13,4	0,3	2,3	3,5	29,90	113474	102,4	117225
Регіони IV групи									
Вінницька область									
2013	1,37	19,5	2,36	3,40	1,05	57,68	36191	104,8	22303
2014	1,73	14,8	1,65	3,69	1,29	59,49	43990	104,6	27249
2015	3,18	8,3	0,85	3,96	1,46	66,38	59871	97,1	37270
2016	3,28	10,3	0,74	5,69	2,34	68,4	74411	106,5	46615
2017	2,99	8,3	0,58	7,05	4,06	69,50	92288	101,6	58296

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2018	2,54	11,4	2,54	15,53	2,41	62,00	111489	105,0	71098
2019	2,3	14,2	4,3	19	1,91	65,10	129097	108,6	83133
2020	2,48	13,4	4,7	12	1,03	73,60	135867	94,7	88380
2021	1,9	13,8	6,20	11,70	1,00	76,60	173531	105,6	114218
Дніпропетровська область									
2013	1,83	24,5	2,09	18,14	4,74	13,88	152905	99,3	46333
2014	1,89	21	1,33	16,97	6,75	16,80	176540	95,1	53749
2015	1,98	16,1	0,87	12,31	7,21	14,67	215206	90,3	65897
2016	1,7	14,8	1,02	12,66	7,28	21,90	244478	98,4	75396
2017	1,53	15,8	0,6	11,89	12,83	33,10	313527	102,0	97043
2018	1,47	15,3	0,79	11,33	9,79	36,20	369356	102,5	114750
2019	1,43	15,1	0,75	16,09	15,11	47,40	390325	103,7	122298
2020	1,64	25,6	0,69	20,39	17,81	39,00	398732	93,0	126209
2021	2,1	21,65	0,5	17,8	18,2	34,50	582363	102,6	186697
Львівська область									
2013	0,49	27,6	26,45	8,80	0,68	25,57	63329	98,8	24937
2014	0,53	22,9	26,20	9,92	0,72	29,72	72923	100,9	28731
2015	0,83	23,3	25,97	14,78	0,68	35,33	94690	95,2	37338
2016	0,75	26,1	24,59	14,79	0,8	35,98	114842	99,3	45319
2017	0,73	26,8	25,23	14,88	0,81	30,34	147308	103,7	58183
2018	0,7	23,8	24,39	14,41	0,84	33,34	177233	105,7	70169
2019	0,71	23	21,4	13,93	0,91	41,60	214400	104,6	85177
2020	0,67	24,6	18,24	10,68	0,86	44,30	236254	99,7	94317
2021	0,6	20,98	18,3	9,3	0,82	49,60	296182	106,7	119049
Харківська область									
2013	0,87	38,1	18,17	8,88	0,58	29,21	85315	98,8	31128
2014	0,96	36,1	16,30	8,37	0,53	43,46	96596	97,9	35328
2015	1,02	28,6	13,22	7,08	0,52	56,40	124843	90,9	45816
2016	0,69	23,8	10,64	7,51	1,02	59,91	154871	102,1	57150
2017	0,64	22,5	12,24	8,11	0,9	62,20	187238	101,2	69409

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2018	0,64	19,7	12,34	9,8	1,08	63,34	233279	102,4	86889
2019	0,81	16,8	7,97	10,42	1,61	66,46	247592	101,4	92835
2020	0,82	15,2	8,44	10,51	1,52	71,85	257805	96,6	97428
2021	0,8	14,7	6,0	6,8	1,7	73,60	319796	101,1	122227
Черкаська область									
2013	1,55	49,6	4,29	3,99	1,35	30,73	33087	100,7	26168
2014	1,5	20,7	2,13	6,13	2,11	32,22	38466	98,9	30628
2015	1,9	8,6	0,94	4,62	2,59	22,14	50843	95,0	40759
2016	1,63	10,3	1,2	4,24	2,16	32,86	59412	101,8	48025
2017	1,53	13,8	1,25	3,09	1,61	46,29	73073	98,2	59612
2018	1,97	10,1	0,54	4,92	4,59	56,11	93287	108,8	76881
2019	1,81	13,1	0,66	6,11	7,4	59,06	103466	103,7	86279
2020	1,19	15,8	0,63	2,42	3,21	65,62	108822	94,4	91817
2021	0,8	16,1	1,3	3,0	2,7	64,90	131154	104,8	112145
м. Київ									
2013	0,46	15,9	6,12	18,51	6,54	27,55	312552	106,4	109402
2014	0,57	14,2	5,60	18,59	5,84	32,21	357377	96,1	124163
2015	0,6	13,8	5,21	19,32	6,15	40,88	451700	93,3	155904
2016	0,53	9,9	5,43	18,76	6,49	42,64	559140	105,5	191736
2017	0,49	10,9	4,79	19,04	8,1	40,54	699378	105,7	238687
2018	0,44	9,9	4,77	20,17	9,7	41,62	833299	103,7	283175
2019	0,49	15	3,7	21,73	12,07	42,09	949570	103,1	320898
2020	0,52	17,7	4,39	22,69	10	48,27	1014693	97,0	342247
2021	0,5	17,1	4,3	21,7	9,96	51,30	1276376	104,0	431616

Джерело: розраховано і побудовано за даними[629]

[629] Регіони України у 2015 р. Статистичний збірник. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с. (с. 422-617); Регіони України у 2021 р. Статистичний збірник. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 625 с. (с. 366-554); Валовий регіональний продукт (2004-2021) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/vvp/kvartal_new/vrp/arh_vrp_u.html.

Підписано до друку 21.12.2023 р.
Гарнітура "Arial". Умов. друк. арк. 25,7.